Raúl Zibechi

Αυτονομίες και χειραφετήσεις

Η Λατινική Αμερική σε κίνηση

αλάνα

Ο Ραούλ Ζιμπέκι (Ουρουγουάη,1952) είναι συντάκτης της ουρουγουανής εφημερίδας *Brecha* και αρθρογραφεί σε πολλά έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα της Λατινικής Αμερικής. Συμμετέχει ως καθηγητής και ερευνητής κοινωνικών κινημάτων στο κέντρο εναλλακτικής εκπαίδευσης «Multiversidad Franciscana de América Latina» και συνεργάζεται ενεργά με κοινωνικά κινήματα, ομάδες γειτονιάς και εναλλακτικά μέσα ενημέρωσης. Ανάμεσα στα βιβλία του διακρίνονται τα: *Territorios en resistencia. Cartografía política de las periferias latinoamericanas* (2008) (Εδάφη σε αντίσταση. Πολιτική χαρτογραφία της αστικής περιφέρειας στη Λατινική Αμερική), *Dispersar el poder: los movimientos como poderes antiestatales* (2006) (Διαχέοντας την εξουσία: τα κινήματα ως αντικρατικές εξουσίες), *Genealogía de la revuelta: Argentina* (2003) (Γενεαλογία της εξέγερσης: Αργεντινή), *La mirada horizontal: movimientos sociales y emancipación* (1999) (Η οριζόντια ματιά: κοινωνικά κινήματα και χειραφέτηση), *Los arroyos cuando bajan, los desafíos del zapatismo* (1995) (Όταν κατεβαίνουν τα ρυάκια, οι προκλήσεις του ζαπατισμού).

ΑΥΤΟΝΟΜΙΕΣ ΚΑΙ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΕΙΣ

Η Λατινική Αμερική σε κίνηση

Αλληλεγγύη, αντίσταση, αξιοπρέπεια.
Η συλλογικότητα που εκδίδει το περιοδικό «αλάνα» επιχειρεί να μεταφέρει
τον λόγο, τους προβληματισμούς και τις εμπειρίες που γεννιούνται
από τα εγχειρήματα των από κάτω στη Λατινική Αμερική,
καθώς και να αναπτύξει μορφές έμπρακτης
αλληλεγγύης προς τα κινήματά τους.

Το βιβλίο *Αυτονομίες και χειραφετήσεις* αποτελεί μια συλλογή κειμένων
που έγραψε ο Ραούλ Ζιμπέκι από το 2003 ως το 2008.
Η μετάφραση και η επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκαν
από τα μέλη της ομάδας συλλογικά, τα δε συγγραφικά δικαιώματα
παραχωρήθηκαν από τον συγγραφέα χωρίς αντίτιμο.

Τα έσοδα από τη διακίνηση του βιβλίου θα διατεθούν για την ενίσχυση
των Αυτόνομων Εξεγερμένων Ζαπατιστικών Δήμων.

Οι φιγούρες της εικονογράφησης προέρχονται από το βιβλίο του Alfredo Mires Ortiz,
Iconografía de Cajamarca (Καχαμάρκα, Red de Bibliotecas
Rurales de Cajamarca 2002). Έχουν αναπαραχθεί στο βιβλίο του Eduardo Galeano,
Bocas del tiempo (Σαντιάγο, Pehuén 2004) και χρησιμοποιούνται
με την άδεια του συγγραφέα. Η φιγούρα του εξώφυλλου είναι του ζωγράφου
Alejandro Canales (από το περιοδικό *Nicaráuac* No 6, Μανάγουα 1981).

Επικοινωνία: e.alana@gmail.com

creative commons

Αναφορά προέλευσης - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 3.0 Ελλάδα

Είναι ελεύθερη:

Η διανομή: Η αναπαραγωγή, διανομή, παρουσίαση στο κοινό του έργου.

Η διασκευή: Μπορείτε να τροποποιήσετε το έργο.

Υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις:

Αναφορά προέλευσης: Θα πρέπει να κάνετε την αναφορά στο έργο με τον τρόπο όπως αυτός έχει οριστεί από τον δημιουργό ή αυτόν που χορηγεί την άδεια.

Μη Εμπορική Χρήση: Δεν μπορείτε να χρησιμοποιήσετε το έργο αυτό για εμπορικούς σκοπούς.

Παρόμοια διανομή: Εάν τροποποιήσετε το έργο ή δημιουργήσετε ένα παράγωγό του, μπορείτε να διανείμετε το έργο που θα προκύψει μόνο με την ίδια ή παρόμοια άδεια.

ISBN: 978-960-9410-14-4

Raúl Zibechi

ΑΥΤΟΝΟΜΙΕΣ ΚΑΙ ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΕΙΣ

Η Λατινική Αμερική σε κίνηση

ΑΘΗΝΑ 2010

αλάνα

Περιεχόμενα

Σημείωμα της έκδοσης 9

Πρόλογος για την ελληνική έκδοση 11
Εισαγωγή 17

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ ΚΟΣΜΟΥ»

1. Τα κοινωνικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής: τάσεις και προκλήσεις 21
2. Τα κοινωνικά κινήματα ως χώροι εκπαίδευσης 31
3. Η θεραπευτική δύναμη της κοινότητας 43
4. Αναδημιουργία των κοινωνικών δεσμών: η επανάσταση της εποχής μας 49
5. Συλλογικές μορφές άρσης της αποξένωσης 65

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ

6. Μια βουή ακούγεται από τα έγκατα του κόσμου μας: Τα «υπόγεια» της κοινωνίας αντιστέκονται και αναλαμβάνουν πολιτική δράση 75
7. Κατάληψη και επανοικειοποίηση εργοστασίων: από την επιβίωση στην αυτοδιαχείριση 113

8. Ενας άλλος κόσμος είναι εφικτός: Κεραμοποιία Ζανόν 125
9. Χιλή: η μακρόχρονη αντίσταση των Μαπούτσε 135
10. MST: η δύσκολη οικοδόμηση ενός νέου κόσμου 149
11. Η Άλλη Καμπάνια ή η πολιτική από τα κάτω 157

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΦΤΩΧΟΓΕΙΤΟΝΙΕΣ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ: ΕΔΑΦΗ ΕΛΠΙΔΑΣ

12. Οι περιφέρειες των πόλεων: αντιεξουσίες από τα κάτω; 195

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΕΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

13. Η τέχνη της διακυβέρνησης κινημάτων 287
14. Κυβερνήσεις και κινήματα: ανάμεσα στην αυτονομία και τις νέες μορφές κυριαρχίας 323

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

15. Κοινωνικά κινήματα: νέα πολιτικά σκηνικά και νέες προκλήσεις 335

Βιβλιογραφία 345

Σημείωμα της έκδοσης

Τα κινήματα της Λατινικής Αμερικής αποτελούσαν ανέκαθεν σημεία αναφοράς για τον υπόλοιπο κόσμο, τόσο σε περιόδους εξεγέρσεων όσο και σε περιόδους «νηνεμίας», καθώς συνιστούν ελπιδοφόρα εργαστήρια συλλογικής δράσης, αντιστάσεων, εγχειρημάτων αυτοοργάνωσης και θεωρητικών αναζητήσεων. Πρόκειται για κινήματα –ή, καλύτερα, για κοινωνίες «εν κινήσει», σύμφωνα με τη διατύπωση του Ραούλ Ζιμπέκι– που εξεγείρονται καθώς ωθούνται στο περιθώριο από ένα αδηφάγο σύστημα κυριαρχίας που επεκτείνεται σε ολόκληρο τον πλανήτη. Η εξέγερσή τους, άλλοτε ορατή, πολεμική, άλλοτε σιωπηλή και υπόγεια, ξεκινάει από την ανάγκη για επιβίωση και επεκτείνεται στην αναζήτηση ενός κόσμου διαφορετικού, ενός κόσμου που πρέπει να επινοήσουν καθημερινά. Αμφισβητώντας και συχνά υπερβαίνοντας κόμματα, συνδικάτα και κρατικούς θεσμούς, μεριμνούν για την ικανοποίηση των αναγκών τους: από τη στέγαση, την εκπαίδευση, την ιατρική περίθαλψη, την παραγωγή και τη διακίνηση προϊόντων έως τα μέσα ενημέρωσης και τις πολιτισμικές εκφράσεις. Ένας νέος κόσμος, με έντονα τα στοιχεία του πειραματισμού και της αβεβαιότητας, αναζητείται, δημιουργείται εδώ και τώρα· μέσα από διαδικασίες και μορφές οργάνωσης στις οποίες υπάρχουν εν σπέρματι τα χαρακτηριστικά μιας άλλης κοινωνίας, όπου έννοιες όπως η αυτονομία, η οριζοντιότητα, η συλλογικότητα, η αλληλεγγύη και η αξιοπρέπεια έχουν ιδιαίτερο βάρος.

Ο Ραούλ Ζιμπέκι προσεγγίζει μέσα από τις σελίδες αυτού του βιβλίου –ως κοινωνικός αγωνιστής και όχι ως αποστασιοποιημένος μελετητής– τους αγώνες κοινωνικής χειραφέτησης και τις νέες μορφές

οργάνωσης στους κατειλημμένους και οικειοποιημένους χώρους των ιθαγενών, των αγροτών και των περιθωριοποιημένων κατοίκων των πόλεων. Ανιχνεύει τις κατακτήσεις, τις δυσκολίες, τα όρια και τις προοπτικές των κινημάτων που αναπτύχθηκαν στη Λατινική Αμερική από τη δεκαετία του '80 κι έπειτα, τις σχέσεις τους με το κράτος, τα πολιτικά κόμματα και τα συνδικάτα. Αλλά δεν αρκείται μόνο σε αυτό. Ερευνά και αναλύει τις καθημερινές κοινωνικές πρακτικές αυτοδιαχείρισης, την αξία των κοινωνικών δεσμών και την πολιτική κουλτούρα αυτών των «εν κινήσει» κοινωνιών.

Αποφασίσαμε να εκδώσουμε το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας γιατί πιστεύουμε ότι κάθε ρήγμα στη σύγχρονη καπιταλιστική βαρβαρότητα, οπουδήποτε κι αν αυτό συμβαίνει, ανοίγει δρόμους που μας αφορούν· γιατί θεωρούμε πως η εμβάθυνση στις μορφές αυτοοργάνωσης που αναπτύσσονται τα τελευταία χρόνια στη Λατινική Αμερική αποτελεί ένα πολύτιμο υλικό προς μελέτη, επεξεργασία και έμπνευση. Τέλος, γιατί νιώθουμε ότι η οικοδόμηση ενός άλλου κόσμου, με αξιοπρέπεια, δικαιοσύνη και ελευθερία, περνάει μέσα από την ανάπτυξη εγχειρημάτων αυτοδιαχείρισης και αλληλεγγύης.

Πρόλογος για την ελληνική έκδοση

Οι αυτονομίες τις οποίες με τόσο δυναμισμό οικοδόμησαν τα λατινοαμερικανικά κινήματα στην περίοδο ανόδου των αγώνων, δέχονται συνεχώς πλήγματα τώρα που τα κράτη έχουν ανακτήσει τον έλεγχο της κατάστασης. Τα εδάφη και οι χώροι που με πολλαπλές δυναμικές ενέργειες είχαν κερδηθεί, τα οργανωτικά δίκτυα που χτίστηκαν σε τοπικό και εθνικό επίπεδο στην κορύφωση των κινητοποιήσεων, τα ποικίλα εγχειρήματα στην υγεία, την εκπαίδευση, τη στέγαση, την παραγωγή και την επικοινωνία, μεταξύ άλλων, δέχονται πιέσεις από τις νέες κυβερνήσεις, οι οποίες –πολύ συχνά– έχουν γεννηθεί μέσα από τα σπλάχνα των κινημάτων των από κάτω.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο που στην Τσιάπας αυτοί που ηγούνται του πολέμου ενάντια στις ζαπατιστικές κοινοτήτες –όπως μπορέσαμε να διαπιστώσουμε στο Φεστιβάλ της Αξιοπρεπούς Οργής, τον Ιανουάριο του 2009– είναι μέλη ενός κόμματος που αυτοαποκαλείται αριστερό, του Κόμματος της Δημοκρατικής Επανάστασης (Partido de la Revolución Democrática – PRD), καθώς και κοινωνικών κινημάτων συγγενών αυτού του πολιτικού ρεύματος. Αν και η πλέον δραματική, δεν αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση. Οι επικεφαλής των κυβερνήσεων έμαθαν να χρησιμοποιούν κάποια τμήματα του λαϊκού κινήματος ενάντια σε άλλα συνεπέστερα τμήματα του ίδιου κινήματος. Στόχος τους η εξασφάλιση της κυβερνησιμότητας και η μεγαλύτερη δυνατή νομιμοποίηση των πολιτικών τους. Γνωρίζουν πολύ καλά πως μόνο με την καταστολή δεν μπορούν να διαφυλάξουν τα προνόμιά τους.

Με τις νέες κυβερνήσεις, που ενσαρκώνουν νέους τρόπους οργάνωσης του κράτους, έχουμε εισέλθει σε μια περίοδο κοινωνικών αγώνων πιο περίπλοκη από εκείνην που αντιμετώπιζαν οι από κάτω τη δεκαετία του '90, κατά τη φάση ιδιωτικοποιήσεων του νεοφιλελευθερισμού. Τώρα πια τα πράγματα γίνονται πιο διακριτικά, αφού οι τρόποι, η φρασεολογία και οι χειρονομίες των από πάνω φροντίζουν να μιμηθούν –με τρόπο γροτέσκο αναμφίβολα– τους τρόπους, τη φρασεολογία και τις χειρονομίες των οργανωμένων κινημάτων των από κάτω. Ακόμη κι έτσι, ξεπερνώντας τεράστιες δυσκολίες, οι δράσεις υπεράσπισης της ζωής και της αξιοπρέπειας συνεχίζονται. Μία από τις πιο πρόσφατες και σημαντικές ήταν η εξέγερση των ιθαγενών του Εκουαδόρ για την υπεράσπιση του νερού, στα τέλη Σεπτεμβρίου του 2009, όχι πλέον εναντίον μιας νεοφιλελεύθερης κυβέρνησης αλλά εναντίον μιας κυβέρνησης που επαγγέλλεται τον «σοσιαλισμό του 21ου αιώνα» και την «επανάσταση των πολιτών». Η καταστολή που εξαπόλυσε αυτή η κυβέρνηση είχε ως αποτέλεσμα έναν, τουλάχιστον, νεκρό και δεκάδες τραυματιών μεταξύ των ιθαγενών της Αμαζονίας που αντιστέκονται στην εξορυκτική βιομηχανία και την εκμετάλλευση των υδρογονανθράκων.

Σημάδι της νέας εποχής: οι από κάτω τώρα καταστέλλονται στο όνομα της επανάστασης και του σοσιαλισμού, όροι που χρησιμεύουν στην υπεράσπιση της συνέχισης του εξορυκτικού μοντέλου εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων, που υιοθετεί στην νέα του φάση ο νεοφιλελευθερισμός. Η σύγκρουση μεταξύ της αριστερής κυβέρνησης και των κινημάτων στο Εκουαδόρ συνιστά την πιο ξεκάθαρη περίπτωση στη Λατινική Αμερική. Η χώρα απέκτησε ένα πολύ προωθημένο σύνταγμα, που περιλαμβάνει κάποια από τα ιστορικά αιτήματα των ιθαγενών, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει το άρθρο που ορίζει τη φύση ως υποκείμενο δικαίου, αλλά στο ίδιο «πακέτο» προβλέπεται η ιδιωτικοποίηση του νερού και η ιδιοποίηση της ζωής από τις πολυεθνικές του θανάτου κα της συσσώρευσης κεφαλαίου.

Για τους από κάτω δεν είναι πάντα εύκολο να εξηγήσουν σε άλλους από κάτω (που πολλές φορές κατοικούν στις περιφέρειες των αστικών κέντρων και δεν βιώνουν άμεσα τη λεηλασία των κοινών αγαθών), τους λόγους της αντίστασής τους στην επέκταση, για παράδειγμα, των μονοκαλλιεργειών σόγιας, ζαχαροκάλαμου και φοινίκων

για την παραγωγή φοινικελαίου, ή την αντίθεσή τους στα μεγάλα έργα εξόρυξης που μολύνουν τα νερά και τους διώχνουν από τα χωράφια τους. Θέλω να πω ότι οι αγώνες συναντούν αυτήν την περίοδο πολύ μεγάλες δυσκολίες που τους κατακερματίζουν, καθώς δεν υπάρχουν μείζονα κοινά ζητήματα που να αφορούν όλους τους από κάτω, με τρόπο άμεσο και ξεκάθαρο. Από δω και στο εξής, η κοινή ατζέντα θα είναι αποτέλεσμα μιας επίπονης εργασίας για την πραγματική και συμβολική οικοδόμηση νοήματος και ταυτότητας, και οργανωτικών δομών που θα έχουν τη μορφή ενός δικτύου που θα αποτελείται από δίκτυα.

Η ιδιοποίηση των εδαφών από τις πολυεθνικές λαμβάνει χώρα σε απομακρυσμένες περιοχές, μακριά από τα μέρη όπου ζει η πλειονότητα των λαϊκών στρωμάτων. Αυτό συνεπάγεται μια κολοσσιαία διαφορά σε σχέση με ό,τι συνέβαινε τη δεκαετία του '90, όταν οι πολιτικές των ιδιωτικοποιήσεων και των διαρθρωτικών αλλαγών έπληττα όλους αδιακρίτως, συμπεριλαμβανομένων και στρωμάτων της μεσαίας τάξης. Αυτή η δυσκολία δεν αποτρέπει τις αντιστάσεις, ωστόσο τις καθιστά πιο τοπικές, και κατά κάποιο τρόπο απομονωμένες, κάτι που δυσχεραίνει τη δημιουργία μεγάλων οργανώσεων που θα συγκαλέσουν μαζικές κινητοποιήσεις.

Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι η ρητορική των προοδευτικών και αριστερών κυβερνήσεων, που έχουν σφετεριστεί τις σημαίες και τα συνθήματά μας, δημιουργώντας τεράστια σύγχυση στους κόλπους των κινημάτων. Είναι προφανές ότι ο λόγος τους δεν συμβαδίζει με δομικές αλλαγές προς όφελος των από κάτω, επιδεικνύουν όμως μια αξιοσημείωτη ικανότητα στο να σπέρνουν διαιρέσεις. Πέρα από τη φρασεολογία, η καταστολή που ασκούν αυτές οι κυβερνήσεις είναι λιγότερη από εκείνη των τυπικά νεοφιλελεύθερων, ενώ τείνουν να παγιώνουν μηχανισμούς διαλόγου που δεν επιλύουν τα προβλήματα αλλά αποδιαρθρώνουν τους αγώνες. Τρανή απόδειξη γι' αυτό είναι ότι η εξέγερση στην οποία καλούσε η CONAIE στο Εκουαδόρ, και η οποία προετοιμαζόταν επί μακρόν σε δεκάδες κοινοτικές και περιφερειακές συνελεύσεις, ανεστάλη 24 ώρες μετά την έναρξή της, επειδή ο πρόεδρος Ραφαέλ Κορέα κάλεσε τις οργανώσεις σε διάλογο.

Κατά τρίτο λόγο, οι «κοινωνικές» πολιτικές αποτελούν μια σφήνα στους κόλπους των κινημάτων. Εκατοντάδες χιλιάδες άτομα δέχονται

δωρεές σε χρήμα και τρόφιμα και βοηθήματα διαφόρων ειδών για την υγεία, την εκπαίδευση και τη στέγαση. Μια από τις πιο ολέθριες πτυχές των σύγχρονων κοινωνικών πολιτικών είναι το γεγονός ότι δεν εφαρμόζονται απευθείας από τους κρατικούς φορείς αλλά επιζητείται η διαμεσολάβηση των κοινωνικών οργανώσεων. Με τον τρόπο αυτό τα κράτη πειθαρχούν ολόκληρα τμήματα των κινημάτων, χρησιμοποιούν τις οργανωτικές τους δομές, τη γνώση τους σχετικά με τις λαϊκές κουλτούρες, καθώς και το κύρος των ηγετών τους, για να διεισδύσουν εις βάθος σε περιοχές τις οποίες δεν ήλεγχαν ή ήλεγχαν εν μέρει. Οι οργανώσεις των από κάτω έχουν μετατραπεί σε ακρογωνιαίο λίθο των κοινωνικών πολιτικών, γιατί οι από πάνω έχουν καταλάβει πως ο καλύτερος τρόπος για να ανακόψουν το ρεύμα του λαού που ξεχειλίζει είναι να φτιάξουν φράγματα και αναχώματα.

Τα στοιχεία που επισημαίνονται βαραίνουν πολύ πάνω στα κινήματα και είναι ικανά να αποσαθρώσουν ή να εξουδετερώσουν τις αυτονομίες που με κόπο είχαν οικοδομηθεί την προηγούμενη περίοδο. Έχει πλέον αποδειχθεί πως οι τρόποι με τους οποίους ασκείται η κυριαρχία μπορούν να αλλάζουν και να τροποποιούνται όταν τα παλαιότερα μοντέλα καθίστανται προβληματικά. Η καινοτομία αυτών των μηχανισμών απαιτεί από τα κινήματα τη δημιουργία χώρων διαλόγου και συνάντησης προκειμένου να διαμορφώσουν μια κοινή αντίληψη για τα προβλήματα και να χαράξουν συλλογικούς δρόμους. Είναι αυτό που επιδιώκουν οι ζαπατίστας με την *Άλλη Καμπάνια*, που εξακολουθεί να είναι η πιο ευρεία και φιλόδοξη πολιτική των από κάτω σε ολόκληρη την ήπειρο.

Ωστόσο, η οικοδόμηση νέων στρατηγικών είναι μια μακρά διαδικασία που δεν είναι δυνατόν να επιταχυνθεί τεχνητά. Κάποιες στιγμές είναι πολύ απογοητευτικό να διαπιστώνει κανείς τη βραδύτητα των διαδικασιών οικοδόμησης, όμως ήδη μπορούμε να δούμε κάποιους καρπούς που προαναγγέλλουν αυτό που έρχεται. Στην Αργεντινή, τα λαϊκά σχολεία και οι συνελεύσεις των πολιτών ενάντια στη μεταλλευτική βιομηχανία προωθούνται από νέες γενιές αγωνιστών που έχουν αφομοιώσει τα καλύτερα στοιχεία από το κίνημα των πικετέρος. Στο Περού και την Κολομβία –παρά τον αυταρχισμό και την καταστολή– οι λαοί του Αμαζονίου και οι ιθαγενείς της Κάουκα αντιστέκονται και υφαίνουν δεσμούς με άλλα κοινωνικά στρώματα.

Ο λαός των Μαπούτσε έχει πολλαπλασιάσει τις ενέργειές του τα τελευταία χρόνια –σε αγροτικές και αστικές περιοχές–, επιδεικνύοντας έναν ανανεωμένο δυναμισμό. Στο Εκουαδόρ, όπως αναφέραμε, χιλιάδες κοινότητες εξακολουθούν να βρίσκονται επί ποδός, υπερασπίζοντας τη ζωή. Το ίδιο και οι ιθαγενείς της Βενεζουέλας και της Βραζιλίας, ενώ ακτήμονες αγρότες από την Παραγουάη και τη Βραζιλία συνεχίζουν τις καταλήψεις γης. Στη Βολιβία, ο ακτιβισμός των από κάτω παραμένει ισχυρός και εξακολουθεί να είναι καθοριστικός για την υποχώρηση της ολιγαρχίας της Σάντα Κρους. Δεκάδες μικρών αγώνων προετοιμάζουν έναν νέο κύκλο που θα γίνει ορατός τη στιγμή που λιγότερο θα το περιμένουμε. Μόνον με την εγγύτητα –φυσική, πολιτική, συναισθηματική– θα μπορέσουμε να συνεισφέρουμε στην εξάπλωση και το βάθεμά του.

* * *

Τα κείμενα που ακολουθούν γράφτηκαν τη στιγμή που άρχιζαν να εκδηλώνονται –στη Νότια Αμερική τουλάχιστον– οι πρώτες συνέπειες της νέας συγκυρίας. Πρόκειται για ένα σύνολο άρθρων, γραμμένων μεταξύ του 2003 και του 2008, γύρω από τοπικά εγχειρήματα των από κάτω, όπου η αυτονομία είναι το σήμα κατατεθέν. Παράλληλα, στο βιβλίο αναπτύσσονται και κάποιες σκέψεις που επιχειρούν να ανοίξουν μια συζήτηση γύρω από τα νέα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα κινήματα μετά την ανάδειξη προοδευτικών και αριστερών κυβερνήσεων στην περιοχή, οι οποίες εγκαινίασαν νέους τρόπους άσκησης της πολιτικής. Πρόκειται για σκέψεις ανοικτές, γύρω από υπαρκτά προβλήματα, οι οποίες φιλοδοξούν απλώς να δώσουν μια ώθηση για την εμβάθυνση του διαλόγου σε συλλογικό επίπεδο.

Ευχαριστώ τους συντρόφους και τις συντρόφισσες της «αλάνας» για τη στρατευμένη προσπάθεια μετάφρασης και έκδοσης αυτών των κειμένων, και για τη θέλησή τους να διαδώσουν ιδέες που επιζητούν να είναι χρήσιμες στον αγώνα μας να αλλάξουμε τον κόσμο. Δεν είναι τυχαίο που συναντηθήκαμε στο Μεξικό, σε εκδηλώσεις που είχαν καλέσει οι ζαπατίστας.

Αυτό είναι το πνεύμα που εμψυχώνει τη στρατευμένη μας δράση: να ανοίξουμε χώρους, στους οποίους άλλοι και άλλες, από τις πιο

μακρινές γωνιές του πλανήτη, που εμπνέονται από το ευγενέστερο των αισθημάτων, την αδελφοσύνη που τρέφεται από την αγάπη, θα μπορέσουν να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους και τους άλλους –στη συνενοχή ενός χαμόγελου– για να πλατύνουν τις κοίτες απ' όπου κυλούν οι χείμαρροι που γκρεμίζουν αδικίες και κυριαρχίες, στοχεύοντας στη δημιουργία ενός άλλου κόσμου.

Ραούλ Ζιμπέκι
Μοντεβιδέο, Οκτώβριος του 2010

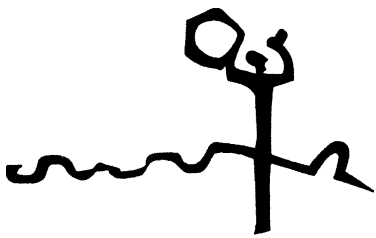

Εισαγωγή

Μια ήπειρος σε συνεχή αναβρασμό, σε αλλαγή, σε κίνηση. Δύο δεκαετίες αλλεπάλληλων κρίσεων, λιτότητας και καταστολής. Δύο δεκαετίες στη διάρκεια των οποίων οι διαρθρωτικές αλλαγές που υπαγόρευσε η Συναίνεση της Ουάσιγκτον* επιχείρησαν να επιβάλουν ένα ιεραρχικό και αυταρχικό μοντέλο κοινωνίας. Παράλληλα, όμως, δύο δεκαετίες αντιστάσεων, λαϊκής οργάνωσης και κοινωνικών εκρήξεων που απονομιμοποίησαν το επιβαλλόμενο από τα πάνω μοντέλο. Οι ισχυροί τελικά δεν πέτυχαν τον στόχο τους, να ελέγξουν δηλαδή και να χειραγωγήσουν τα λαϊκά στρώματα της ηπείρου μας προκειμένου να λεηλατήσουν τον πλούτο τους. Έχω την εντύπωση ότι βρισκόμαστε σε μια φάση ασταθούς ισορροπίας, που διαμορφώνεται από τρεις αποφασιστικούς παράγοντες: τις υπερεθνικές και τις τοπικές ελίτ, τις κυβερνήσεις που αγωνίζονται για να υπερβούν τον νεοφιλελευθερισμό, και τα κοινωνικά κινήματα. Ως γνωστόν, η ισχύς ή τα όρια των παραγόντων αυτών είναι τα στοιχεία που θα καθορίσουν την πορεία χειραφέτησης της κοινωνίας και της ηπείρου μας.

Κατά τη γνώμη μου, στον λαϊκό κόσμο της Λατινικής Αμερικής παρατηρούνται τις δύο τελευταίες δεκαετίες βαθιές και μακράς εμβέλειας αλλαγές, οι οποίες σηματοδοτούν μια ριζική στροφή σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους. Το σύνολο αυτό των αλλαγών, που ελπίζω να καταφέρω να αποδώσω, έστω και αποσπασματικά, στη συλλογή άρθρων που απαρτίζουν το βιβλίο που κρατάτε, αντιπροσωπεύει μια τεράστια πρόκληση για τις κληρονομημένες από το

---

* Πρόκειται για μια σειρά από διαρθρωτικές αλλαγές, νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα, που οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί με έδρα την Ουάσιγκτον επέβαλαν στις κυβερνήσεις των χωρών της Λατινικής Αμερικής τη δεκαετία του '90. (*σ.τ.μ.*)

παρελθόν επαναστατικές και κοινωνικές θεωρίες. Θεωρίες που έχουν επηρεαστεί βαθύτατα από τον κεντρικό ρόλο του συνδικαλιστικού κινήματος και του έθνους-κράτους.

Δεν πρόκειται πλέον για κοινωνικά κινήματα, αλλά για ολόκληρες κοινωνίες που έχουν τεθεί σε κίνηση. Από τα κάτω, εκατομμύρια άνδρες και γυναίκες, πιεσμένοι από την ανάγκη, βρίσκονται εδώ και δύο δεκαετίες σε κίνηση. Και σε αυτή τους την κίνηση αλλάζουν, αλλάζοντας τον κόσμο. Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που η Λατινική Αμερική αποτελεί φάρο ελπίδας για πολλούς ανθρώπους σε πολλά μέρη του κόσμου.

Έχω, ωστόσο, την αίσθηση ότι οι έννοιες και οι λέξεις που χρησιμοποιούμε συνήθως για να περιγράψουμε και να κατανοήσουμε τις σύγχρονές μας πραγματικότητες, είναι απρόσφορες ή και ανεπαρκείς για να εξηγήσουν και να παρακολουθήσουν αυτές τις εν κινήσει κοινωνίες. Λες και η ικανότητά μας να ονοματοδοτούμε έχει εγκλωβιστεί σε μια περίοδο την οποία η πραγματική ζωή των λαών μας έχει ήδη ξεπεράσει. Μεγάλο μέρος των υποθέσεων και των αναλύσεων με τις οποίες μεγαλώσαμε και γαλουχηθήκαμε όσοι και όσες συμμετείχαμε στους αγώνες της δεκαετίας του '60 και '70 έχουν μετατραπεί, παραθέτοντας τον Braudel, σε «φυλακές μακράς διαρκείας». Γιατί, συχνά, περιορίζουν τη δημιουργική μας ικανότητα και μας καταδικάζουν να αναπαράγουμε τα ήδη γνωστά και αποτυχημένα σχήματα.

Μια νέα γλώσσα, λοιπόν, ικανή να μιλά για σχέσεις και κινήματα, θα πρέπει να ανοίξει δρόμο μέσα από τον λαβύρινθο των εννοιών που έχουν παραχθεί για να αναλύουν δομές και οργανωτικά πλαίσια. Χρειαζόμαστε νέες εκφράσεις, ικανές να συλλάβουν το εφήμερο και τα αόρατα –για την ιεραρχική και γραμμική ματιά της ανδροκεντρικής, ορθολογικής και λόγιας κουλτούρας μας– ρεύματα. Αυτή η νέα γλώσσα δεν υπάρχει ακόμη και θα πρέπει να την αναζητήσουμε μέσα στον ορυμαγδό των αντιστάσεων και των συλλογικών δημιουργιών. Ή, καλύτερα, να την ανασύρουμε από τα υπόγεια των λαϊκών κοινωνικοποιήσεων και να τη φέρουμε ίσαμε τις πλατιές λεωφόρους, εκεί όπου μπορεί να γίνει ορατή και, κατά συνέπεια, να υιοθετηθεί, να αλλάξει και να μεταμορφωθεί από τις εν κινήσει κοινωνίες.

Έχουμε ανάγκη, εν ολίγοις, να μπορούμε να ονοματιζόμαστε με τρόπο ώστε να παραμένουμε πιστοί στο πνεύμα των κινημάτων μας

και ικανοί να μεταμορφώνουμε τον φόβο και τη φτώχεια σε φως και ελπίδα. Μια πράξη μαγική, η οποία θυμίζει τη σβούρα (zumbayllu*), που μπορεί να μετατρέπει το κλίμα της βίας σε μια «ασυνήθιστη κίνηση συναδέλφωσης», σύμφωνα με τα λεγόμενα του Cornejo Polar**. Σβούρα εδώ ως αναπαράσταση των κοινωνιών που για να υπάρχουν, για να μπορούν να ξορκίζουν τον θάνατο και τη λήθη, θα πρέπει να κινητοποιούνται, να αφήνουν τον τόπο που κληρονόμησαν. Σε κίνηση διαρκώς, καθώς η στάση συνεπάγεται τον εγκλωβισμό στην άβυσσο της άρνησης, το τέλος της ύπαρξης. Σε αυτή τη φάση του καπιταλισμού, οι δικές μας κοινωνίες-σβούρα, υφίστανται μόνο εν κινήσει, όπως πολύ καλά μας διδάσκουν οι κοινότητες των ζαπατίστας, οι ιθαγενείς όλης της Αμερικής, οι αγρότες χωρίς γη και, ολοένα και περισσότερο, οι κολασμένοι των αστικών περιφερειών.

Εικόνες όπως αυτή της σβούρας μάς φέρνουν κοντά στον μαγικό κόσμο των κινημάτων, τα οποία καταφέρνουν με καταπληκτική φυσικότητα να μεταπηδούν από τον τρόμο και το μίσος στην αδελφικότητα, και αντίστροφα. Η διπλή κίνηση, η περιστροφή γύρω από τον άξονα και η οριζόντια μετακίνηση, συνιστά τους δύο συμπληρωματικούς τρόπους κατανόησης της κοινωνικής αλλαγής: μετατόπιση και επιστροφή. Γιατί, πράγματι, δεν είναι αρκετή η μετακίνηση, η μετατόπιση από τον κληρονομημένο υλικό και συμβολικό τόπο. Χρειάζεται επιπλέον και μια κίνηση κυκλική, όπως ο χορός, που να έχει τη δύναμη να διαβρώνει την επιφάνεια της ταυτότητας και που δεν θα αφήνεται να εγκλωβιστεί, που θα αναδιαμορφώνεται με την κάθε περιστροφή. Εξάντληση από την κουραστική πορεία και επιστροφή, λοιπόν, που μπορούν να διαβαστούν επίσης και ως επανάληψη και

---

* Σουμπαΐγιου στη γλώσσα κέτσουα είναι η σβούρα. Ο περουβιανός ιθαγενιστής συγγραφέας José María Arguedas, στη νουβέλα του *Los ríos profundos* (Τα βαθιά ποτάμια) της αποδίδει μαγικές ιδιότητες. Η σουμπαΐγιου-σβούρα, στα χέρια του πρωταγωνιστή της νουβέλας, Ernesto, καταφέρνει με το μαγικό της βόμβο-τραγούδι να φέρνει την ειρήνη και την επικοινωνία, την ενότητα και τη συμφιλίωση, ακόμα και την εκπλήρωση των επιθυμιών των τροφίμων του ορφανοτροφείου, στο οποίο διαδραματίζεται η ιστορία. (*σ.τ.μ.*)

** Antonio Cornejo Polar (1936-1997). Περουβιανός καθηγητής πανεπιστημίου και κριτικός λογοτεχνίας, γνωστός κυρίως για τις μελέτες του γύρω από το ζήτημα της ετερότητας. (*σ.τ.μ.*)

διαφοροποίηση. Η *σουμπαΐγιου* ως αναπαράσταση της άλλης κοινωνίας είναι, σύμφωνα πάντα με τον περουβιανό στοχαστή, το να επενδύεις υπέρ της ενδυνάμωσης (της κίνησης ή της ροής), σε αντιδιαστολή με τη λογική της αντιπροσώπευσης, που αποστολή της είναι πάντα να θυσιάζει την κίνηση-*σουμπαΐγιου* στον βωμό της τάξης. Της όποιας τάξης.

Η σβούρα της κοινωνικής αλλαγής συνεχίζει να περιστρέφεται αυτόνομα. Δεν γνωρίζουμε ούτε τη διάρκεια ούτε την κατεύθυνση της περιστροφής. Ο πειρασμός να της δώσουμε μια ώθηση για να επιταχύνουμε τον ρυθμό της, μπορεί, παρά τις καλές μας προθέσεις, να τη σταματήσει. Πιθανότατα, ο καλύτερος τρόπος ενδυνάμωσής της είναι να φανταστούμε ότι αποτελούμε κι εμείς μέρος της κίνησης-*σουμπαΐγιου*: στριφογυρίζοντας, χορεύοντας, όλοι μαζί και ο καθένας χώρια. Με άλλα λόγια, να συμμετέχουμε, ακόμα κι αν δεν έχουμε τον έλεγχο του τελικού προορισμού.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ «ΑΛΛΟΥ ΚΟΣΜΟΥ»

[1]

Τα κοινωνικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής: τάσεις και προκλήσεις*

Τα κοινωνικά κινήματα της ηπείρου μας ακολουθούν νέους δρόμους που τα διαφοροποιούν τόσο από τα παλιά συνδικαλιστικά όσο και από τα νέα κινήματα των χωρών του κέντρου. Ταυτόχρονα, έχουν αρχίσει να δημιουργούν έναν νέο κόσμο στις ρωγμές που έχουν καταφέρει να προκαλέσουν στο μοντέλο κυριαρχίας. Αυτοί οι νέοι κόσμοι είναι οι απαντήσεις των κινημάτων στον κοινωνικό σεισμό που προκάλεσε το νεοφιλελεύθερο κύμα της δεκαετίας του '80, το οποίο άλλαξε δραματικά τον περιβάλλοντα χώρο και την καθημερινή ζωή των λαϊκών στρωμάτων, διαλύοντας τις –πραγματικές και συμβολικές– μορφές παραγωγής και αναπαραγωγής τους.

Τρία μεγάλα πολιτικοκοινωνικά ρεύματα που γεννήθηκαν στην περιοχή, συνιστούν το ηθικό και πολιτισμικό υπόβαθρο των κυριότερων κινημάτων: οι εκκλησιαστικές κοινότητες βάσης που συνδέονται με τη θεολογία της απελευθέρωσης, οι εξεγέρσεις των ιθαγενών που είναι φορείς μιας διαφορετικής από τη δυτική κοσμοθεωρίας και ο γκεβαρισμός, που ενέπνευσε τη στράτευση στην υπόθεση της επανάστασης. Η συνάντηση των τριών αυτών ρευμάτων σκέψης και δράσης

---

* Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε αρχικά στο περιοδικό: *Observatorio Social de América Latina*, No 9, Clasco, Ιανουάριος 2003.

έχει παραγάγει την πλούσια αυτή «μείξη» που χαρακτηρίζει τα κινήματα της Λατινικής Αμερικής.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 οι κοινωνικές κινητοποιήσεις έριξαν δύο προέδρους στο Εκουαδόρ και την Αργεντινή, έναν στην Παραγουάη, το Περού και τη Βραζιλία, και ανέτρεψαν τα διεφθαρμένα καθεστώτα της Βενεζουέλας και του Περού. Αλλού, με τις μαζικές τους κινητοποιήσεις –που σε ορισμένες περιπτώσεις μετατράπηκαν σε πραγματικές εξεγέρσεις– καθυστέρησαν ή και σταμάτησαν τις διαδικασίες των ιδιωτικοποιήσεων. Με τη δυναμική τους παρουσία εξανάγκασαν τις ελίτ να λάβουν υπόψη και να διαπραγματευτούν τα αιτήματά τους, ενώ συνεισέφεραν αποφασιστικά στην εδραίωση προοδευτικών κυβερνήσεων στη Βενεζουέλα, τη Βραζιλία και το Εκουαδόρ. Ο νεοφιλελευθερισμός συντρίφτηκε πάνω στα κοινωνικά αυτά κινήματα, τα οποία κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ρωγμές –άλλοτε περισσότερο, άλλοτε λιγότερο βαθιές– στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο.

Η πορεία των νέων κινημάτων εγκαινιάζει μια διαδικασία μακρόπνοων αλλαγών. Μέχρι τη δεκαετία του '70, η κοινωνική δράση περιστρεφόταν κυρίως γύρω από τη διεκδίκηση δικαιωμάτων, την σύναψη συμμαχιών με άλλα κοινωνικά στρώματα και πολιτικά κόμματα και την ανάπτυξη σχεδίων δράσης με στόχο την αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων σε εθνικό επίπεδο. Οι τελικοί στόχοι αποτυπώνονταν σε προγράμματα που καθοδηγούσαν τη στρατηγική δράση των κινημάτων, τα οποία είχαν διαμορφωθεί σε συνάρτηση με τους δομικούς ρόλους των υποστηρικτών τους. Συνεπώς, η κοινωνική δράση επιδίωκε την πρόσβαση στην κρατική εξουσία για να αλλάξει τις σχέσεις ιδιοκτησίας και ο στόχος αυτός δικαιολογούσε τις κρατικοκεντρικές μορφές οργάνωσης, κύρια χαρακτηριστικά των οποίων ήταν ο συγκεντρωτισμός, η σαφής διάκριση των ρόλων μεταξύ αυτών που διέταζαν και αυτών που εκτελούσαν τις εντολές και η πυραμιδική οργανωτική δομή των κινημάτων.

Κοινές τάσεις

Από τα τέλη της δεκαετίας του '70 άρχισαν να κερδίζουν έδαφος διαφορετικές μορφές δράσης που απεικόνιζαν τις βαθιές αλλαγές που επέφερε ο νεοφιλελευθερισμός στην καθημερινή ζωή των λαϊκών

στρωμάτων. Τα σημαντικότερα κινήματα (οι χωρίς γη και οι εργάτες συλλογής του καουτσούκ στη Βραζιλία, οι ιθαγενείς του Εκουαδόρ, οι νεοζαπατίστας, οι αγωνιζόμενοι κατά της ιδιωτικοποίησης του νερού και οι κοκαλέρος* στη Βολιβία, καθώς και οι πικετέρος** στην Αργεντινή), παρά τις τοπικές και συγκυριακές διαφορές τους, παρουσιάζουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι ανταποκρίνονται σε προβληματικές που διατρέχουν όλα τα ενεργά κοινωνικά υποκείμενα της ηπείρου. Στην πραγματικότητα, αποτελούν μέρος της ίδιας οικογένειας κοινωνικών και λαϊκών κινημάτων.

Μεγάλο μέρος αυτών των κοινών χαρακτηριστικών πηγάζουν από την εδαφοποίηση*** (territorialización) των κινημάτων, το ριζωμά τους δηλαδή σε φυσικούς χώρους που έχουν καταλάβει ή ανακτήσει έπειτα από μακροχρόνιες συγκρούσεις, ανοιχτές ή υπόγειες. Αυτή ήταν η στρατηγική απάντηση των φτωχών στην κρίση της παλιάς εδαφικότητας (territorialidad) του εργοστασίου και των μεγάλων αγροτικών ιδιοκτησιών (haciendas), καθώς και στις νέες μορφές κυριαρχίας του κεφαλαίου. Η παραγωγική απεδαφοποίηση (desterritorialización) στη διάρκεια των δικτατοριών και των νεοφιλελεύθερων αντιμεταρρυθμίσεων έθεσε σε κρίση τα παλαιά κινήματα και αποδυνάμωσε τα υποκείμενα που έβλεπαν να εξαϋλώνονται οι φυσικοί χώροι δράσης τους, όπου είχαν κερδίσει δύναμη και λόγο ύπαρξης. Η ήττα τους εγκαινίασε μια νέα περίοδο αναπροσαρμογών –μέχρι τώρα ανολοκλήρωτη–

---

* Cocaleros: καλλιεργητές του φύλλου κόκας στην περιοχή των Άνδεων. (*σ.τ.μ.*)

** Piqueteros: άνεργοι εργάτες, των οποίων κύρια μορφή δράσης είναι το κλείσιμο των οδικών αρτηριών. (*σ.τ.μ.*)

*** Οι όροι *εδαφικότητα*, *εδαφοποίηση* και *απεδαφοποίηση* προέρχονται από τη συζήτηση και τον προβληματισμό για τη σχέση μεταξύ της κοινωνικής συγκρότησης και του χώρου στον οποίο αυτή αναπτύσσεται. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον όρο *εδαφοποίηση* για να περιγράψει τη διαδικασία ριζώματος των κινημάτων των από κάτω σε φυσικούς χώρους στις πόλεις και στην ύπαιθρο, τους οποίους έχουν καταλάβει μετά από σκληρούς αγώνες και στους οποίους δημιουργούν συλλογικά νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης της ζωής, αυτόνομες από κεντρικούς και κρατικούς θεσμούς. Θεωρεί αυτή τη νέου τύπου εδαφικότητα, που ορίζει ως επικράτειες των από κάτω, ως μια στρατηγική απάντηση των φτωχών στην παλαιού τύπου εδαφικότητα (εργοστάσιο, λατιφούντια) από την οποία τους ξερίζωσε η νεοφιλελεύθερη αντιμεταρρύθμιση. Αυτόν τον ξεριζωμό που δημιούργησε στρατιές ανέργων και ακτημόνων νομάδων τον περιγράφει ως *απεδαφοποίηση*. (*σ.τ.μ.*)

οι οποίες αποτυπώθηκαν, μεταξύ άλλων, στην αναδιαμόρφωση των φυσικών χώρων. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι σε όλες τις λατινοαμερικανικές χώρες –αν και με διαφορετική ένταση, χαρακτηριστικά και ρυθμούς– η ενεργητική μετεγκατάσταση των λαϊκών στρωμάτων σε νέα εδάφη που συχνά βρίσκονται στις παρυφές των πόλεων και των ζωνών εντατικής αγροτικής παραγωγής.

Το ρίζωμα στον χώρο είναι η επιλογή που ακολουθούν οι χωρίς γη με τη δημιουργία άπειρων μικρών αυτοδιαχειριζόμενων νησίδων, οι ιθαγενείς του Εκουαδόρ, οι κοινότητες των οποίων εξαπλώθηκαν μέχρι να ανακτήσουν τα πατροπαράδοτα «ιθαγενικά εδάφη» και οι ιθαγενείς της Τσιάπας, που μετοίκησαν στη ζούγκλα Λακαντόνα (Fernandes, 2000· Ramón, 1993· García de León, 2002, σ. 105). Αυτή η στρατηγική, η οποία εφαρμόστηκε αρχικά στην ύπαιθρο, επεκτάθηκε στις πόλεις από τα στρώματα των ανέργων. Οι αποκλεισμένοι δημιούργησαν οικισμούς στις περιφέρειες των μεγάλων πόλεων με την κατάληψη και οικειοποίηση γεωργικών και περιαστικών εκτάσεων. Σε όλη τη λατινοαμερικανική ήπειρο, οι φτωχοί κατέλαβαν και επανοικειοποιήθηκαν αρκετά εκατομμύρια εκτάρια γης, θέτοντας έτσι σε κρίση τις θεσμισμένες εδαφικότητες και αναδιαμορφώνοντας τους φυσικούς τους χώρους αντίστασης (Porto, 2001, σ. 47). Από τα εδάφη τους, τα νέα υποκείμενα καταστρώνουν μακροπρόθεσμα σχέδια, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει η ανάπτυξη της δυνατότητας παραγωγής και αναπαραγωγής της ζωής ενώ παράλληλα προσπαθούν να δημιουργήσουν συμμαχίες με άλλα τμήματα των λαϊκών στρωμάτων και της μεσαίας τάξης. Η εμπειρία των αργεντινών πικετέρος είναι σημαντική, καθώς πρόκειται για μια από τις πρώτες περιπτώσεις στις οποίες ένα κίνημα πόλης θέτει ως προτεραιότητά του την υλική παραγωγή.

Το δεύτερο κοινό χαρακτηριστικό των κινημάτων της Λατινικής Αμερικής είναι η διεκδίκηση της αυτονομίας τους, τόσο από το κράτος όσο και από τα πολιτικά κόμματα, με βάση την αυξανόμενη ικανότητά τους να εγγυώνται την επιβίωση και την αυτάρκεια των μελών τους. Μόλις μισό αιώνα πριν, οι ιθαγενείς *conciertos*[1], που ζούσαν στις

1. Conciertos ονομάστηκαν στην περιοχή των Άνδεων οι ιθαγενείς που «συμβιβάζονταν» και αποδέχονταν τους όρους δουλείας και «ενοικίασής» τους, που τους επέβαλαν οι γαιοκτήμονες, έναντι αμοιβής σε είδος.

μεγάλες αγροτικές ιδιοκτησίες, οι βιομηχανικοί εργάτες και οι μεταλλεργάτες, οι υποαπασχολούμενοι και οι άνεργοι, εξαρτώνταν ολοκληρωτικά από τα αφεντικά και το κράτος. Όμως, οι κάτοικοι των κοινοτήτων, οι κοκαλέρος, οι αγρότες χωρίς γη και ολοένα και περισσότερο οι αργεντινοί πικετέρος και οι άνεργοι των πόλεων, εργάζονται συνειδητά για να κερδίσουν την υλική και συμβολική τους αυτονομία.

Το τρίτο τους κοινό χαρακτηριστικό είναι η προσπάθεια επανεκτίμησης της κουλτούρας και η υπεράσπιση της ταυτότητας των λαών τους και των λαϊκών στρωμάτων. Η πολιτική επιβεβαίωσης των εθνοτικών και έμφυλων διαφορών, που έχει ένα ιδιαίτερο βάρος στα ιθαγενικά και γυναικεία κινήματα, κερδίζει σταδιακά έδαφος ανάμεσα στους παλαιούς και τους νέους φτωχούς. Ο αποκλεισμός τους *de facto* από την ιδιότητα του πολίτη τούς ωθεί προς την αναζήτηση και τη δημιουργία ενός άλλου κόσμου, στους χώρους που καταλαμβάνουν και οικειοποιούνται, χωρίς να απεμπολούν τα ιδιαίτερά τους χαρακτηριστικά. Η συνειδητοποίηση ότι η έννοια της ιδιότητας του πολίτη αποκτά νόημα μόνο αν υπάρχουν αποκλεισμένοι από αυτήν, ήταν ένα από τα πλέον επώδυνα διδάγματα των τελευταίων δεκαετιών. Έτσι, η παρούσα δυναμική των κινημάτων τείνει να υπερβεί την έννοια του πολίτη, η οποία επί δύο αιώνες στάθηκε πολύ χρήσιμη, σε όσους επιχείρησαν να αναχαιτίσουν και να διασπάσουν τις επικίνδυνες τάξεις (Wallerstein, 2001, σ. 120-135).

Το τέταρτο κοινό χαρακτηριστικό είναι η προσπάθειά τους να διαμορφώσουν τους δικούς τους διανοούμενους. Ο ιθαγενείς των Άνδεων έχασαν τους διανοούμενούς τους, ως συνέπεια της καταστολής των αντιαποικιακών εξεγέρσεων στα τέλη του 18ου αιώνα, ενώ το εργατικό και λαϊκό κίνημα δεν έπαψε να εξαρτάται από διανοούμενους που του μετεμφύτευαν τη σοσιαλιστική ιδεολογία «από τα έξω», σύμφωνα με το λενινιστικό μοντέλο. Οι αγώνες για την παιδεία έδωσαν τη δυνατότητα στους ιθαγενείς να χρησιμοποιήσουν μέσα και εργαλεία που ήταν πριν αποκλειστικότητα των ελίτ και συνέβαλαν στην επιμόρφωση επαγγελματιών, ιθαγενών ή και προερχόμενων από τα λαϊκά στρώματα, μια μικρή μερίδα από τους οποίους διατηρούν πολιτιστικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς δεσμούς με τα στρώματα από τα οποία προέρχονται. Παράλληλα, τμήματα της μεσαίας τάξης, δευτεροβάθμιας και μερικές φορές πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, άρχισαν να βυθίζονται

στη φτώχεια. Έτσι, στους κόλπους των λαϊκών στρωμάτων κάνουν την εμφάνισή τους άτομα με νέες γνώσεις και ικανότητες, που ενισχύουν τη διαδικασία αυτοοργάνωσης και αυτοεπιμόρφωσης.

Τα κινήματα παίρνουν στα χέρια τους την εκπαίδευση και την επιμόρφωση των μελών τους, θέτοντας τα δικά τους παιδαγωγικά κριτήρια, εμπνευσμένα συχνά από τη λαϊκή εκπαίδευση. Το παράδειγμα σε αυτόν τον τομέα δίνουν οι ιθαγενείς του Εκουαδόρ, οι οποίοι έθεσαν σε λειτουργία το Διαπολιτισμικό Πανεπιστήμιο των Λαών και των Ιθαγενικών Εθνοτήτων (Universidad Inercultural de los Pueblos y Nacionalidades Indígenas) –που συγκεντρώνει την εμπειρία της δίγλωσσης διαπολιτισμικής εκπαίδευσης σε σχεδόν 3.000 σχολεία που συντονίζουν οι ίδιοι οι ιθαγενείς– και το Κίνημα των Χωρίς Γη (MST) της Βραζιλίας, το οποίο διατηρεί περίπου 1.500 σχολεία στους οικισμούς του, καθώς και πολλαπλούς χώρους επιμόρφωσης εκπαιδευτικών, επαγγελματιών και απλών μελών (Dávalos, 2002· Caldart, 2000). Σταδιακά, άλλα κινήματα, όπως οι πικετέρος, εκφράζουν επίσης την ανάγκη να πάρουν στα χέρια τους την εκπαίδευση, αφού τα εθνικά κράτη την οδηγούν σε απαξίωση. Σε κάθε περίπτωση, ανήκει πλέον στο παρελθόν το φαινόμενο εκείνο όπου διανοούμενοι ξένοι προς τα κινήματα μιλούσαν για λογαριασμό τους.

Ο νέος ρόλος των γυναικών είναι το πέμπτο κοινό χαρακτηριστικό τους. Γυναίκες ιθαγενείς αναλαμβάνουν θέσεις βουλευτών και κοινωνικών και πολιτικών στελεχών, γίνονται κομαντάντας ενώ αγρότισσες και γυναίκες πικετέρος καταλαμβάνουν διακριτές θέσεις στις οργανώσεις τους. Αυτή είναι η ορατή μόνο πλευρά ενός φαινόμενου με πολύ πιο βαθιές προεκτάσεις και αφορά τις νέες σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στα δύο φύλα στους κόλπους των κοινωνικών οργανώσεων και των κινημάτων εδαφικής έδρασης και επικέντρωσης (movimientos territoriales), που προέκυψαν από την κοινωνική αναδιάρθρωση των τελευταίων δεκαετιών.

Στις δραστηριότητες που σχετίζονται με την επιβίωση των λαϊκών και ιθαγενικών στρωμάτων, τόσο στις αγροτικές περιοχές όσο και στην περιφέρεια των πόλεων (από την καλλιέργεια της γης και το εμπόριο στις αγορές μέχρι την εκπαίδευση, την υγεία και τις μικρές βιοτεχνίες), η παρουσία των γυναικών και των παιδιών είναι αποφασιστική. Η αστάθεια των διαπροσωπικών σχέσεων και η συχνή απουσία των ανδρών

έχουν αναδείξει τις γυναίκες σε οργανώτριες του οικιακού χώρου και σε συνεκτικούς κρίκους των σχέσεων που υφαίνονται γύρω από την οικογένεια. Σε πολλές περιπτώσεις αυτή λειτουργεί και ως παραγωγική μονάδα, όπου η εργασιακή και οικογενειακή καθημερινότητα τείνουν να ενοποιηθούν και να συγχωνευθούν. Αρχίζει λοιπόν να δομείται μια νέου τύπου οικογένεια και να δημιουργούνται νέοι τρόποι αναπαραγωγής, συνδεδεμένοι άμεσα μεταξύ τους, στους οποίους οι γυναίκες αποτελούν τον πρωταρχικό δεσμό της συνέχειας και της ενότητας.

Το έκτο κοινό χαρακτηριστικό αφορά την οργάνωση της εργασίας και τη σχέση των κινημάτων με το φυσικό περιβάλλον. Ακόμα και στις περιπτώσεις στις οποίες οι αγώνες για την αγροτική μεταρρύθμιση ή την ανάκτηση των κλεισμένων εργοστασίων εμφανίζεται ως προτεραιότητα, οι ακτιβιστές γνωρίζουν καλά ότι η κατοχή των μέσων παραγωγής δεν λύνει όλα τους τα προβλήματα. Προσπαθούν να μετατρέψουν τη γη, τα εργοστάσια και τους οικισμούς τους σε χώρους στους οποίους η παραγωγή γίνεται χωρίς αφεντικά και επιστάτες και στους οποίους προάγονται οριζόντιες σχέσεις ισότητας και με τον ελάχιστο δυνατό καταμερισμό εργασίας. Σχέσεις που βασίζονται σε νέες τεχνικές παραγωγής, οι οποίες δεν είναι αποξενωτικές ούτε και λεηλατούν το φυσικό περιβάλλον.

Επιπλέον, τα σημερινά κινήματα απορρίπτουν τον τεϊλορισμό ως τρόπο οργάνωσης της παραγωγής (ιεραρχία, αυστηρός καταμερισμός εργασίας ανάμεσα σε αυτούς που διευθύνουν και σε αυτούς που εκτελούν τις εντολές). Αντίθετα, οι μορφές οργάνωσης των σημερινών κινημάτων προσπαθούν να αναπαράγουν την καθημερινή, οικογενειακή και κοινοτική ζωή, παίρνοντας συχνά τη μορφή δικτύων τοπικής αυτοοργάνωσης. Η εξέγερση των Αϊμάρα, τον Σεπτέμβριο του 2000 στη Βολιβία, έδειξε πως η αφετηρία και η βάση στήριξης των κινητοποιήσεων ήταν η οργάνωση των κοινοτήτων, χαρακτηριστικό παράδειγμα της οποίας ήταν οι «βάρδιες» στα μπλοκαρίσματα των εθνικών οδών, και η οποία αποτέλεσε τον πυλώνα της εναλλακτικής εξουσίας (García Linera, 2001, σ. 13). Οι αλλεπάλληλες εξεγέρσεις στο Εκουαδόρ στηρίχτηκαν σε μια παρόμοια βάση: «Καταφτάνουν όλοι μαζί, παραμένουν συμπαγείς στην "κατάληψη του Κίτο", δεν διασκορπίζονται ακόμα και στις πολυπληθέστατες διαδηλώσεις, δεν διαχέονται, διατηρούν τη συνοχή τους και επιστρέφουν

μαζί, συνεχίζοντας τον συλλογικό τρόπο ζωής τους» (Hidalgo, 2001, σ. 72). Η παραπάνω περιγραφή ισχύει και για τους χωρίς γη αλλά και για τους πικετέρος, στις μεγάλες κινητοποιήσεις τους.

Τέλος, οι μορφές δράσης του παρελθόντος, αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα των οποίων είναι η απεργία, τείνουν να αντικαθίστανται από δράσεις αυτοπροσδιορισμού, με τις οποίες τα νέα υποκείμενα καθίστανται ορατά και αναγνωρίσιμα, επιβεβαιώνοντας την ταυτότητά τους και τα ιδιαίτερά τους χαρακτηριστικά. Οι «καταλήψεις» των πόλεων από τους ιθαγενείς συμβολίζουν την ιδιοποίηση –υλική αλλά και συμβολική– ενός «ξένου και ανοίκειου» χώρου, για να του προσδώσουν άλλες σημασίες (Dávalos, 2001). Η πράξη της κατάληψης γης αντιπροσωπεύει για τον άκληρο αγρότη την έξοδό του από την ανωνυμία και την εκ νέου συνάντησή του με τη ζωή (Caldart, 2000, σ. 109-112). Οι πικετέρος νιώθουν ότι η μοναδική περίπτωση που η αστυνομία τούς σέβεται είναι όταν κόβουν την κυκλοφορία, και οι Μητέρες της Πλατείας Μαΐου, πήραν το όνομά τους από έναν δημόσιο χώρο τον οποίο οικειοποιήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του '70 και στον οποίο συνηθίζουν να εναποθέτουν τις στάχτες των συντροφισσών τους.

Από όλα τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά, οι νέες εδαφικότητες συνιστούν ένα από τα σημαντικότερα ιδιαίτερα γνωρίσματα των λατινοαμερικανικών κοινωνικών κινημάτων και αυτό που τους δίνει τη δυνατότητα να αναστρέψουν τη στρατηγική ήττα. Σε αντίθεση με τα παλαιά εργατικά και αγροτικά κινήματα (στα οποία υποτάσσονταν οι ιθαγενείς), τα σημερινά κινήματα προωθούν ένα νέο μοντέλο οργάνωσης του γεωγραφικού χώρου, από όπου αναδύονται νέες κοινωνικές σχέσεις και μορφές δράσης (Porto, 2001· Fernandes, 1996, σ. 225-246). Υπερβαίνοντας την αυστηρά οικονομιστική αντίληψη, δεν θεωρούν τη γη απλά και μόνο ως ένα μέσο παραγωγής. Το έδαφος είναι για αυτούς ένας χώρος στον οποίο δημιουργούν συλλογικά μια νέου τύπου κοινωνική οργάνωση, όπου τα νέα υποκείμενα θεσμίζονται, θεσμίζοντας και κατακτώντας τον χώρο τους, υλικά και συμβολικά.

Νέες προκλήσεις

Τα σύγχρονα κινήματα έχουν παράλληλα ανοίξει βαθιές συζητήσεις που επηρεάζουν τις μορφές οργάνωσής τους και τη στάση τους απέ-

ναντι στο κράτος, τα κόμματα και τις αριστερές και προοδευτικές κυβερνήσεις. Από τη δυναμική των απόψεων αυτών θα εξαρτηθεί ο τύπος και ο προσανατολισμός του κινήματος που θα υπερισχύσει τα προσεχή χρόνια.

Παρότι αρκετές από τις ομάδες βάσης παραμένουν συνδεδεμένες με το έδαφος και εγκαθιδρύουν σχέσεις κατεξοχήν οριζόντιες, η συνάρθρωσή τους σε υπερτοπικό επίπεδο θέτει προβλήματα που μέχρι τώρα παραμένουν άλυτα. Ακόμα και για οργανώσεις με πολύ σταθερή και μακρόχρονη παρουσία, όπως η Συνομοσπονδία Ιθαγενών Εθνοτήτων του Εκουαδόρ (Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador – CONAIE), η οποία, στη διάρκεια της σύντομης «κατάληψης της εξουσίας», τον Ιανουάριο του 2000, αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα διάστασης ανάμεσα στη βάση και σε μέλη της που εκλέχθηκαν βουλευτές, και έδειξαν πως απομακρύνονταν από το ιστορικό πρόγραμμα της οργάνωσης.

Η καθιέρωση περιεκτικών και μόνιμων μορφών συντονισμού σημαίνει, κατά κάποιον τρόπο, την είσοδο στον χώρο της αντιπροσώπευσης, γεγονός που θέτει τα κινήματα μπροστά σε προβλήματα δυσεπίλυτα στην παρούσα φάση των κοινωνικών αγώνων. Σε ορισμένες περιόδους, δεν γίνεται να κάνουν παραχωρήσεις όσον αφορά την ορατότητά τους ή να αποφύγουν την εμπλοκή τους στην κεντρική πολιτική σκηνή. Το δίλημμα ανάμεσα σε μια συγκεντρωτική αλλά ορατή και αναγνωρίσιμη οργάνωση, από τη μία, και σε μια πιο διάχυτη και ασυνεχή, από την άλλη, για να μνημονεύσουμε τις δυο ακραίες εκδοχές, δεν επιδέχεται απλουστευτικές ούτε και τελεσίδικες λύσεις.

Τέλος, η συζήτηση γύρω από το κράτος είναι ζωντανή στους κόλπους των κινημάτων και όλα δείχνουν ότι θα βαθαίνει στον βαθμό που εκλέγονται προοδευτικές δυνάμεις και σχηματίζουν κυβερνήσεις. Εκκρεμεί ένας απολογισμός της μακρόχρονης εκείνης περιόδου κατά την οποία τα κινήματα λειτουργούσαν ως γρανάζια των πολιτικών κομμάτων και υποτάσσονταν στα εθνικά κράτη, υποθηκεύοντας την αυτονομία τους. Αντίθετα, φαίνεται να κερδίζει έδαφος, όπως ήδη συνέβη στη Βραζιλία, τη Βολιβία και το Εκουαδόρ, η ιδέα της σαφούς οριοθέτησης μεταξύ των κοινωνικών και των πολιτικών δυνάμεων. Παρότι οι μεν τείνουν ακόμα να στηρίζουν τις δε, συνειδητοποιώντας ότι οι προοδευτικές κυβερνήσεις μπορούν να

ευνοήσουν την κοινωνική δράση, δεν φαίνονται, εντούτοις, να αποδέχονται πρόθυμα σχέσεις υποτέλειας.

Πάντως, το όλο ζήτημα δεν είναι ιδεολογικό, στην ουσία του τουλάχιστον. Αφορά μάλλον την προσεκτική ανάλυση του παρελθόντος για να μην επαναληφθεί. Αλλά, πάνω απ' όλα, αφορά την προσοχή που πρέπει να δοθεί προς τα μέσα, προς το εσωτερικό των κινημάτων. Η γενική εντύπωση, που κάθε μέρα γίνεται ολοένα και εντονότερη, είναι ότι ο επιθυμητός νέος κόσμος γεννιέται στα εδάφη και τους χώρους τους, στις ρωγμές που τα κοινωνικά κινήματα άνοιξαν στον καπιταλισμό. Είναι ο νέος υπαρκτός και εφικτός κόσμος, φτιαγμένος από τους ιθαγενείς, τους αγρότες και τους φτωχούς των πόλεων, στους κατειλημμένους και οικειοποιημένους χώρους και εδάφη. Είναι ο κόσμος που εξύφαναν οι νέες κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, που ζωντάνεψε από τα όνειρα των περασμένων γενεών και αναγεννήθηκε χάρη στους αγώνες των τελευταίων είκοσι χρόνων.

Αυτός ο νέος κόσμος υπάρχει, δεν πρόκειται πλέον για απλά σχέδια ή προγράμματα, αλλά για πολλές και ποικίλες πραγματικότητες, παρότι είναι ακόμη στα σπάργανα και είναι πολύ εύθραυστες. Η υπεράσπισή του, προκειμένου να μεγαλώσει και να επεκταθεί, είναι ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα των ακτιβιστών στις προσεχείς δεκαετίες. Γι' αυτό θα πρέπει να αναπτύξουμε την εφευρετικότητα και τη δημιουργικότητά μας ενάντια στους ισχυρούς εχθρούς που θα προσπαθήσουν να τον συντρίψουν. Και θα πρέπει να εξοπλιστούμε με υπομονή και επιμονή και να πάψουμε να έχουμε την τάση να συντομεύουμε τις διαδικασίες, διότι, το ξέρουμε ήδη καλά, αυτό δεν οδηγεί πουθενά.

[2]

Τα κοινωνικά κινήματα ως χώροι εκπαίδευσης*

Η Λατινική Αμερική έχει γίνει ένα σύμβολο,
ένας τόπος όπου διαδραματίζεται,
πιο παραδειγματικά από οπουδήποτε αλλού,
η πάλη ανάμεσα στη λογική «των πρώτων
.ης .άξης» και σ.η λογική .ης χειρ^φέτησης.

Jacque Ranciére

Τα κοινωνικά κινήματα έχουν αναλάβει την επιμόρφωση των μελών τους και την εκπαίδευση των παιδιών των οικογενειών που συμμετέχουν στο κίνημα. Η επιλογή αυτή αποτέλεσε αρχικά μια μορφή αντίστασης μπροστά στην υποχώρηση –επί δύο δεκαετίες και λόγω των νεοφιλελεύθερων πολιτικών– του εθνικού κράτους από τις κοινωνικές του υποχρεώσεις: την εκπαίδευση, την υγεία, την απασχόληση, την κατοικία και άλλες που συνδέονται άμεσα με την επιβίωση των λαϊκών στρωμάτων. Στην πρώτη αυτή φάση, οι προβληματισμοί τους στρέφονταν γύρω από την εξεύρεση τρόπων με τους οποίους θα υποκαθιστούσαν το κράτος: εάν θα περιορίζονταν δηλαδή στη βελτίωση και την προσφορά πιο ολοκληρωμένων και «περιεκτικών» υπηρεσιών ή εάν, με βάση τις εμπειρίες τους, θα ακολουθούσαν πορείες που θα τους οδηγούσαν προς άλλες κατευθύνσεις. Εν ολίγοις, αναρωτιόνταν εάν τα εγχειρήματα υγείας, εκπαίδευσης και παραγωγής θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέρος της διαδικασίας χειραφέτησής τους.

---

* Ανακοίνωση στο *Congreso Internacional de Sociología de Educación* (Διεθνές Συνέδριο Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης), Μπουένος Άιρες, 25-28 Αυγούστου 2004.

Σε πολλές φτωχογειτονιές των μεγάλων πόλεων, όπως συμβαίνει εδώ και χρόνια στις απομακρυσμένες αγροτικές κοινότητες, το σχολείο αποτελεί τη μοναδική κρατική παρουσία. Και σίγουρα, δεν είναι μια παρουσία ουδέτερη, καθώς συχνά δημιουργεί ρωγμές και διαιρεί τις κοινότητες. Σε άλλες περιπτώσεις, εισάγει αξίες ξένες προς την κουλτούρα των αυτόχθονων πληθυσμών και προάγει ατομικιστικές στάσεις ζωής που διευκολύνουν την επικράτηση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου. Σε κάθε περίπτωση πάντως, οι αγώνες για την παιδεία ήταν και είναι ένας αγώνας για την αναγνώριση των δικαιωμάτων των λαών.

Το νέο στοιχείο την τελευταία δεκαετία είναι η ορμή με την οποία κάποια κινήματα πήραν στα χέρια τους την υπόθεση της εκπαίδευσης. Και αυτό έχει τουλάχιστον δύο διαστάσεις: πρώτον, η εκπαίδευση, αποτελώντας ένα βασικό συστατικό μέρος της καθημερινής τους ζωής, αναδεικνύεται σε μέσο οικοδόμησης των κινημάτων· και, δεύτερον, η δημιουργία εκπαιδευτικών χώρων στα δικά τους εδάφη και η λήψη όλων των αποφάσεων σχετικά με το σχολείο από τα ίδια τα κινήματα, θέτει υπό αμφισβήτηση το εθνικό κράτος σε έναν από τους βασικούς του πυρήνες όσον αφορά την αναπαραγωγή του συστήματος. Λαμβάνοντας υπόψη τις τρέχουσες εμπειρίες, φαίνεται πως είναι πολύ επίκαιρο το εξής ερώτημα: μέχρι ποιου σημείου η πολιτική δράση ενός κοινωνικού κινήματος μπορεί να αναδομήσει τα πεδία της γνώσης μιας κοινωνίας; (Dávalos, 2002, σ. 89) Σίγουρα, η ανάπτυξη από τις συλλογικότητες της ικανότητάς τους για δράση, δημιουργεί τις συνθήκες για την αναδόμηση των κατεστραμμένων από τον νεοφιλελευθερισμό γνώσεων.

Εκπαίδευση εν κινήσει

Το MST είναι ίσως ένα από τα λατινοαμερικανικά κοινωνικά κινήματα που έχουν επεξεργαστεί σε μεγαλύτερο βάθος το ζήτημα της εκπαίδευσης. Παλαιότερα ιθαγενικά κινήματα που αγωνίστηκαν για την παιδεία, προχώρησαν ελάχιστα πέρα από τη δυναμική διεκδίκησης ίδρυσης σχολείων από το κράτος, χωρίς παράλληλα να προτείνουν μορφές εκπαίδευσης διαφορετικές από τις ηγεμονικές. Για τους ιθαγενείς, η κατάκτηση της ανάγνωσης και της γραφής αποτέλεσε σημαντικότατο μέσον πρόσβασης στη γνώση του «άλλου» κόσμου, του κυρίαρχου, για να τον αντιπαλέψουν ή να τον εξουδετερώσουν ευκολό-

τερα. Υπήρξαν, εντούτοις, κάποιες εκπαιδευτικές εμπειρίες τις οποίες σχεδίασαν και υλοποίησαν οι ίδιοι οι ιθαγενείς, όπως το ονομαζόμενο «ιθαγενικό σχολείο». Αυτές επέτρεψαν τη συγκέντρωση της «πολιτιστικής ενέργειας» για την αναγέννηση της συλλογικής τους μνήμης, την οποία ανακήρυξαν κεντρικό συστατικό στοιχείο της εκάστοτε ιθαγενικής ταυτότητας και η οποία, με τη σειρά της, διευκόλυνε τις διαδικασίες οργάνωσης, κινητοποίησης, ακόμα και διαμόρφωσης δικών τους ιθαγενικών πολιτικών προγραμμάτων (Ramón, 1993, σ. 112).

Για το MST της Βραζιλίας τα αυτοδιαχειριζόμενα σχολεία συνιστούν ένα από τα πιο χαρακτηριστικά του γνωρίσματα, παρότι το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα παγιώθηκε σχετικά πρόσφατα, στη δεκαετία του '90. Υπάρχουν περίπου 2.000 σχολεία στους οικισμούς του κινήματος, στα οποία φοιτούν γύρω στα 200.000 παιδιά και διδάσκουν 4.000 εκπαιδευτικοί. Τα παιδαγωγικά κριτήρια έχουν τεθεί από το ίδιο το κίνημα, προάγοντας τη θέση ότι η εκπαίδευση είναι μια «πολιτική δραστηριότητα, σημαντική για τη διαδικασία μετασχηματισμού της κοινωνίας». Αυτή θα πρέπει να έχει ως αφετηρία την πραγματικότητα των οικισμών και των καταυλισμών και στον προγραμματισμό και τη διοίκησή της θα πρέπει να έχουν ενεργό ρόλο οι οικογένειες των μελών του κινήματος. Τα σχολεία του MST διέπονται από δυο βασικές αρχές: την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των μαθητών με περιεχόμενα τα οποία «οδηγούν στον αναστοχασμό και την απόκτηση μιας πλατιάς κοσμοθεώρησης, που να διαφοροποιείται από ό,τι πρεσβεύει ο επίσημος λόγος», καθώς και τη «μετάδοση της ιστορίας και των αγώνων για τη γη και την αγροτική μεταρρύθμιση, από τους οποίους προέκυψε ο οικισμός τους» και στον οποίο τώρα βρίσκεται το σχολείο και ζουν οι μαθητές. Στοχεύουν, παράλληλα, στην ανάπτυξη των τεχνικών δεξιοτήτων των σπουδαστών προκειμένου να πλουτίσουν την εμπειρία τους στην παραγωγική εργασία, διδάσκοντάς τους τόσο «εναλλακτικές μορφές» όσο και τις «πρακτικές για την εξάσκησή τους σε τομείς του επιστητού απαραίτητους για την ανάπτυξη των οικισμών τους» (Morissawa, 2001, σ. 241).

Αυτή είναι η μία μόνο από τις λειτουργίες της εκπαίδευσης για το MST. Γύρω από την εκπαιδευτική του διαδικασία θα μπορούσαμε να μιλήσουμε πολύ περισσότερο, απαριθμώντας λεπτομερώς τις πιο προωθημένες παιδαγωγικές τους εμπειρίες, καθώς και την είσοδό τους σε περιοχές λιγότερο οικείες, όπως είναι η τεχνική και πανεπιστημιακή

εκπαίδευση. Πιστεύω, παρόλα αυτά, ότι μια από τις πιο ενδιαφέρουσες πτυχές αυτής της εμπειρίας είναι το γεγονός της μετατροπής του κινήματος καθαυτό σε «εκπαιδευτικό υποκείμενο». Και αυτή η διαδικασία είναι πολύ σημαντικότερη από την απλή εμπλοκή του κινήματος στην εκπαίδευση και τη συμμετοχή της κοινότητας στη λειτουργία των σχολείων. Η μετατροπή του κοινωνικού κινήματος σε «εκπαιδευτικό υποκείμενο», που σημαίνει ότι όλοι οι χώροι του, οι δράσεις και οι στοχασμοί του προσλαμβάνουν μια «παιδαγωγική προθετικότητα», θεωρώ ότι συνιστά μια επαναστατική αλλαγή σε σχέση με το πώς βλέπουμε την εκπαίδευση κα τι αντιλαμβανόμαστε ως κοινωνικό κίνημα.

Η θεώρηση του «κοινωνικού κινήματος ως παιδευτικής αρχής» (Salete, 2001, σ. 204) προϋποθέτει την υπέρβαση του παραδοσιακού ρόλου του σχολείου και του εκπαιδευτικού, στον βαθμό που παύει πλέον να υπάρχει ένας χώρος εξειδικευμένος για την εκπαίδευση και ένα μόνο πρόσωπο υπεύθυνο για αυτήν: όλοι οι χώροι και οι δράσεις και όλα τα πρόσωπα είναι χωροχρόνοι και υποκείμενα εκπαίδευσης. Μεταξύ πολλών άλλων συνεπειών, η εκπαίδευση, υπό αυτές τις προϋποθέσεις, δεν έχει άλλους σκοπούς και στόχους παρά την αναπαραγωγή του κινήματος για τη γη και το όραμα για έναν νέο κόσμο, ή αλλιώς «την παραγωγή ανθρώπινων υποκειμένων». Εν ολίγοις, το «να μεταμορφώνεσαι μεταμορφώνοντας» είναι η παιδαγωγική αρχή που καθοδηγεί το κίνημα (Salete, 2001, σ. 207).

Τι σημαίνει όμως ότι το κίνημα μετατρέπεται σε εκπαιδευτικό υποκείμενο; Σημαίνει ότι η εκπαίδευση είναι μια εκπαίδευση *εν κινήσει*. Η θέση αυτή θέτει σε αμφισβήτηση τις πλέον στοιχειώδεις αντιλήψεις μας περί εκπαίδευσης. Πώς μπορείς να εκπαιδεύεις *εν κινήσει*; Διότι είναι άλλο να εκπαιδεύεις για χάρη του κινήματος ή όντας μέσα στο κίνημα και άλλο να εκπαιδεύεις *εν κινήσει*. Το πιο σημαντικό εδώ δεν είναι ο προβληματισμός γύρω από την παιδαγωγική μεθοδολογία ή το μοντέλο σχολείου που επιδιώκεται, αλλά το γενικότερο *κλίμα* και οι ανθρώπινες *σχέσεις* που συνδέονται με τις κοινωνικές πρακτικές. Η εκπαίδευση δεν είναι τίποτα λιγότερο και τίποτα περισσότερο από ένα κοινωνικό κλίμα που εντάσσεται στις κοινωνικές σχέσεις. Το αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας θα εξαρτηθεί από το κλίμα και τον χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων που θα αναπτυχθούν στον συγκεκριμένο χωροχρόνο. Αν το γενικότερο κλίμα είναι ανταγω-

νιστικό και οι σχέσεις ιεραρχικές, ο χώρος της εκπαίδευσης θα είναι κλειστός, διαχωρισμένος από το περιβάλλον του και τα ανθρώπινα υποκείμενα που θα διαμορφωθούν μέσα σ' αυτόν θα τείνουν να ασπάζονται και να αναπαράγουν τις ίδιες αξίες. Βέβαια, στα πλαίσια μιας διαφορετικής σύλληψης, όπως αυτή του «μεταμορφώνομαι μεταμορφώνοντας», μια εκπαίδευση εν κινήσει δεν μπορεί να παρέχει εγγυήσεις για τα μελλοντικά της αποτελέσματα. Μπορούμε όμως να ελπίζουμε ότι θα προκύψουν άτομα διαμορφωμένα κατάλληλα για τις συλλογικότητες, εναρμονισμένα με το κίνημα της κοινωνικής αλλαγής μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν, και αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την επέκταση και την ενδυνάμωση του κινήματος. Ίσως πάλι βέβαια το αποτέλεσμα να μην είναι το αναμενόμενο, αλλά ακόμα κι έτσι θα ήταν καλοδεχούμενο αν ένα από τα σημαντικότερα «διδάγματα» θα ήταν το να μάθουμε να ζούμε και να συμβιώνουμε με την αβεβαιότητα.

Θεωρώ απαραίτητη την παρουσίαση των τεσσάρων βασικών παραμέτρων που είναι απαραίτητες προκειμένου να μεταμορφωθεί το κίνημα σε παιδαγωγικό υποκείμενο, ό,τι ο Roseli Salete αποκαλεί «παιδαγωγικές μήτρες»: το κίνημα καθαυτό –όχι ως θεσμός αλλά ως δυνατότητα κινητοποίησης– το κοινοτικό περιβάλλον συναδέλφωσης, η παραγωγή ως θεμελιώδης παράγοντας μετασχηματισμού του κόσμου μας και οι τρόποι ζωής που προκύπτουν από τις καθημερινές πρακτικές.

- Θεωρώ ως κοινωνικό κίνημα την –ατομική και συλλογική– ανθρώπινη ικανότητα της μετατροπής του δοθέντος ή κληρονομηθέντος τόπου σε μια κοινωνική οργάνωση και της αναζήτησης τρόπων διεύρυνσης των χώρων έκφρασής του (Porto, 2001, σ. 81). Αυτό το κίνημα, που συνεχώς γλιστρά και μεταβάλλεται, συνιστά (ενόσω διαρκεί η κίνησή του) μια συνεχή διαδικασία αυτοεκπαίδευσης. Πρέπει να αποκτήσει συνείδηση του εαυτού του για να μπορέσει να ενδυναμωθεί και να επεκταθεί. Μπορούμε ακόμα να ορίσουμε το κίνημα με τη φράση «μεταμορφωνόμαστε μεταμορφώνοντας». Αν οι κοινωνικοί αγώνες δεν καταφέρουν να αλλάξουν τις θέσεις που παραδοσιακά κατείχαμε, είναι καταδικασμένοι να αποτύχουν γιατί θα αναπαράγουν τους ίδιους εκείνους καταπιεστικούς ρόλους εξαιτίας των οποίων γεννήθηκε το κίνημα. Όμως η αλλαγή των ρόλων-θέσεων μπορεί να σταματήσει με την υιοθέτηση μιας

νέας ταυτότητας, που θα αντικαθιστά την παλαιά ή, ακόμα καλύτερα, με την δημιουργία μιας ρευστής κατάστασης, έτσι ώστε τα υποκείμενα να βρίσκονται σε μια συνεχή διαδικασία αυτομεταμόρφωσης. Όπως θα δούμε παρακάτω, οι έννοιες σχολείο και κίνημα, θεσμός και αλλαγή είναι έννοιες αντιφατικές μεταξύ τους.

- Αυτός ο στρόβιλος της συνεχούς αλλαγής που πιθανόν να επιταχυνθεί ή να επιβραδυνθεί, μπορεί να λειτουργήσει μόνο στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης ανθρώπινης κοινότητας και μέσω ισχυρών δεσμών συναδέλφωσης, στους οποίους οι δεσμοί «οικογενειακού τύπου» είναι κομβικοί για τη συνέχιση του πειραματισμού και της διαδικασίας. Με την έννοια αυτή, οι ρίζες –που είναι πάντα απαραίτητες– δεν εκφράζουν ούτε παγιωμένες ταυτότητες ούτε φυσικούς τόπους ούτε κοινωνικούς ρόλους, αλλά το σύνολο των σχέσεων με τους ανθρώπους με τους οποίους μοιραζόμαστε τη ζωή μας. Αυτή την αντίληψη ο Salete την ονομάζει «παιδαγωγική του "ριζώματος" στους κόλπους μιας συλλογικότητας». Από εκεί απορρέει η ανάγκη να λειτουργεί η οργάνωση του κινήματος ως υπόβαθρο και χώρος ανάπτυξης συναισθηματικών δεσμών, γεγονός που προϋποθέτει την εκρίζωση των ηγεμονικών αντιλήψεων της αριστεράς που θεωρεί την οργάνωση ως το εργαλείο για την επίτευξη κάποιων στόχων.

- Η παραγωγική εργασία είναι εκπαιδευτική διαδικασία εφόσον είναι ικανή να μεταμορφώνει. Με την προϋπόθεση δηλαδή ότι δεν περιορίζεται απλά και μόνο στην παραγωγή προϊόντων αλλά γίνεται με τρόπο που να προάγει και όχι να καταστρέφει τις ανθρώπινες σχέσεις. Από αυτή την άποψη, οι μορφές εργασίας που οικοδομεί το κοινωνικό κίνημα δεν θα πρέπει να αναπαράγουν τις ιεραρχικές σχέσεις και το τεϊλοριστικό μοντέλο καταμερισμού εργασίας. Αντίθετα, θα πρέπει να προάγουν τη συνεργασία καθώς και την υπέρβαση των επιβεβλημένων από το σύστημα χρόνων, δίνοντας έμφαση στους εσωτερικούς χρόνους, ακόμα και στους χώρους και τους τομείς εκείνους που σχετίζονται με την παραγωγή. Πώς όμως μπορούμε να οργανώσουμε την εργασία και την παραγωγική διαδικασία έτσι ώστε οι σχέσεις που οικοδομούμε να είναι παιδαγωγικές; Ο παραπάνω προβληματισμός θα πρέπει

να αντικαταστήσει τους αντίστοιχους γύρω από το ζήτημα της αποτελεσματικότητας, τόσο της οικονομικής όσο και της πολιτικής.

- Τέλος, οι μορφές καθημερινής ζωής του κινήματος θα πρέπει να εμποτίζονται από αξίες και στάσεις που να ευνοούν την άνθιση του κλίματος εκείνου που κάνει τους ανθρώπους να γίνονται δημιουργικά υποκείμενα της ζωής τους. Ένα *κλίμα χειραφέτησης*. Γνωρίζουμε πολύ καλά τι σημαίνει καταπιεστικό και αυταρχικό περιβάλλον, αλλά δεν μας είναι καθόλου εύκολο να ορίσουμε το κλίμα χειραφέτησης, ανθρώπινες σχέσεις που να προάγουν τη χειραφέτηση. Γιατί η χειραφέτηση δεν επιδέχεται ούτε συνταγές ούτε μοντέλα, είναι μια διαδικασία που παραμένει πάντα ατελής και όποιος και όποια την ακολουθεί θα πρέπει συνεχώς να πειραματίζεται σε προσωπική βάση. Εκτός αυτού, έχει και μια επιπλέον «δυσκολία»: όπως τονίζει ο Ranciére, «η ιδέα της χειραφέτησης ανάγεται, σε τελική ανάλυση, σε ζήτημα προσωπικών σχέσεων» (Vermeren et al., 2003, σ. 52). Αλλά μήπως αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί τελικά να υπάρξει συλλογική χειραφέτηση; Οι Ranciére-Jacotot σίγουρα δεν φτάνουν μέχρι εκεί. Η ιδέα που τους οδηγεί είναι ότι «ο καθένας και η καθεμιά μπορεί να χειραφετηθεί μονάχα από μόνος ή μόνη της» και με την προϋπόθεση ότι στον περιβάλλοντα χωροχρόνο επικρατεί ένα κλίμα σηματοδοτούμενο από τη λογική της χειραφέτησης και όχι από λογικές «αριστούχων». Με άλλα λόγια, μόνο εφόσον υπάρξει ευνοϊκό κλίμα χειραφέτησης, το οποίο βέβαια δεν θα εμφανιστεί ξαφνικά από τον ουρανό αλλά θα έχει δημιουργηθεί από τη συλλογική δραστηριότητα των κοινωνικών κινημάτων, τα οποία, σε τελευταία ανάλυση, λειτουργούν ως «η εστία του απλού κόσμου», παραφράζοντας τον Braudel.

Υπό αυτή την έννοια δεν υπάρχουν ούτε συνταγές ούτε παιδαγωγικές μεθοδολογίες ούτε μοντέλα σχολείων έτοιμα προς εφαρμογή. Η εμπειρία του MST αποδεικνύει ότι το κίνημα δεν χωράει στο σχολείο, ότι αντιφάσκουν μεταξύ τους και ότι «το να τεθεί το σχολείο σε κίνηση» αποτελεί μια πρόκληση, δεδομένου ότι πρόκειται για έναν χώρο που λειτουργεί με θεσμικές λογικές (Salete, 2000, σ. 240 κ.εξ.). Η αντίφαση αυτή δεν μπορεί να επιλυθεί με τρόπο δημιουργικό, παρά μόνο εάν το κίνημα κατανοήσει το σχολείο όχι ως θεσμό αλλά σαν μια κίνηση

«γλιστρήματος», όπως αυτήν της σβούρας που περιγράψαμε παραπάνω, η οποία γλιστράει για να πάει κάπου αλλού. «Η ταυτότητα του σχολείου εξαρτάται από την αντίθεσή του, καθημερινά, στην ιδέα της διαδικασίας, της μεταμόρφωσης, της ζωής που ξεδιπλώνεται αυθόρμητη και σε όλη της την πληρότητα, γεγονός που αντιστρατεύεται τον –εξ ορισμού– κοινωνικό του ρόλο: να εκπαιδεύει» (Salete, 2000, σ. 242).

Από την άλλη, η πρόκληση που μας θέτει η εκπαίδευση εν κινήσει, σημαίνει ότι σχολείο και κίνημα είναι ανάγκη να συνυπάρξουν, παρά και πέρα από τις διαφορές τους. Για το σχολείο, αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να γίνει η συνιστώσα ενός «ολοκληρωμένου» παιδαγωγικού υποκειμένου, αποτελώντας μέρος του παιδαγωγικού κλίματος και της παιδαγωγικής διαδικασίας που καταγράφονται στο κοινωνικό κίνημα. Για το κίνημα, η πρόκληση είναι εξίσου μεγάλη: καλείται να μετατρέψει κάθε τόπο, κάθε στιγμή και κάθε πράξη σε παιδαγωγικούς χώρους και εμπειρίες, με στόχο τη συλλογική ανάπτυξη και μαθητεία. Το κίνημα πρέπει να αναχθεί σε παιδαγωγικό υποκείμενο, να προαγάγει τον στοχασμό και τη συνεχή αξιολόγηση όλων όσων συμβαίνουν, να ανοιχθεί ως χώρος αναστοχασμού και, κατά συνέπεια, να παραδοθεί σε έναν «εσωτερικό» χρόνο, ο οποίος δεν μπορεί να είναι ίδιος φυσικά με τον χρόνο του κράτους και των κομμάτων. Οι πικετέρος έχουν να παρουσιάσουν ενδιαφέρουσες εμπειρίες προς αυτή την κατεύθυνση: το «εργαστήριο φιλοσοφίας», του Κινήματος Ανέργων Εργαζομένων (Movimiento de Trabajadores Desocupados – MTD) στη Λα Ματάνσα (Lee, 2004), οι «ομάδες αναζήτησης και στοχασμού» στο MTD του Σολάνο* (Ferrara, 2004), και ο Κύκλος Αυτόνομης Σκέψης, στην οποία συμμετέχουν ομάδες πικετέρος και συνελεύσεις γειτονιάς και φοιτητών[1]. Στις παραπάνω εμπειρίες παρατηρείται μια πλήρης και ολοκληρωτική διάρρηξη του παραδοσιακού χώρου επιμόρφωσης και διαπαιδαγώγησης, τον έλεγχο του οποίου έχει πάρει στα χέρια της η κοινότητα-κίνημα.

Στις εμπειρίες του MST και των MTD μπορεί να προστεθεί και η εμπειρία των ιθαγενών του Εκουαδόρ, που έχουν δημιουργήσει το Διαπολιτισμικό Πανεπιστήμιο των Ιθαγενών Λαών και Εθνοτήτων (Universidad Intercultural de los Pueblos y Nacionalidades Indígenas).

---

* Ματάνσα, Σολάνο: φτωχές συνοικίες στα περίχωρα του Μπουένος Άιρες.(*σ.τ.μ.*)

1. Βλ. www.lavaca.org

Στο Εκουαδόρ υπάρχουν 2.800 σχολεία που συντονίζονται από τους ιθαγενείς, κάποια από τα οποία αποτελούν μέρος του δίγλωσσου διαπολιτισμικού εκπαιδευτικού συστήματος. Επίσης εδώ και χρόνια η CONAIE σχεδιάζει «ένα σχολείο διαφορετικό, για την υλοποίηση του οποίου υπολογίζει στην ουσιαστική συμμετοχή της κοινότητας, *παιδαγωγική που εφάρμοζαν οι πρόγονοί μας*» (Macas, 2000, σ. 2, υπογράμμιση δική μου). Το Διαπολιτισμικό Πανεπιστήμιο αποτελεί μέρος της διαδικασίας ανάκτησης του ελέγχου της εκπαίδευσης από τους «ιθαγενείς εν κινήσει». Δεν διαθέτει μεγάλα κτήρια, προωθεί την προφορικότητα, την υπέρβαση της διχοτομίας υποκειμένου-αντικειμένου και ακολουθεί «μια διαδικασία αλληλοδιδασκαλίας, η οποία μπορεί να είναι ανεπίσημη (δηλαδή να μην περιορίζεται από τον ακαδημαϊκό κορσέ της υποχρεωτικής παρακολούθησης) και περιοδεύουσα, για να παρέχεται η δυνατότητα ενσωμάτωσης μαθητών σε κάθε χωριό ή κοινότητα» (Macas και Lozano, 2000, σ. 3).

Φαίνεται λοιπόν ότι τα κινήματα έχουν την τάση να προσανατολίζονται προς επιλογές ενοποίησης των διαφορετικών όψεων της ζωής. Πρόκειται για την τάση –στα σπάργανα ακόμα– που παρατηρείται σε ορισμένες συλλογικότητες, οι οποίες προσπαθούν να συναρθρώσουν οπτικές που πριν ήταν αποκομμένες μεταξύ τους. Στις γειτονιές επιλέγουν την «αποθεσμοποίηση του χώρου», η οποία συνοψίζεται στη «δημιουργία κοινών και ευέλικτων χώρων». Παράλληλα, παρατηρείται μια προσπάθεια «ενοποίησης των χρόνων», σε αντιδιαστολή προς τον παραδοσιακό κατακερματισμό σε εργασιακό, ελεύθερο, οικιακό και λοιπούς χρόνους (Sopransi, 2004). Αυτή η διπλή «οικειοποίηση» χρόνων και χώρων από την πλευρά της κοινότητας εν κινήσει, αποδομεί, μεταξύ άλλων, τις καθιερωμένες και θεσμοποιημένες από τους ειδικούς γνώσεις.

Δεν είναι εύκολο να προβλέψουμε προς τα πού πάμε. Αν όμως όπως διαισθανόμαστε, η εκπαίδευση είναι η ίδια η ζωή, αν μπορούμε δηλαδή να μετατρέψουμε τη ζωή σε ένα εκπαιδευτικό γεγονός, αυτό σημαίνει ότι πρέπει να επανακτήσουμε τον ενιαίο χαρακτήρα της, υπερβαίνοντας τον κατακερματισμό και την αποσπασματικότητά της. Από την άλλη, εάν αυτό που εκπαιδεύει και διαπαιδαγωγεί είναι η ίδια η ζωή, το εκπαιδευτικό γεγονός δεν μπορεί παρά να αναγνωρίζει, να ενδυναμώνει και να επεκτείνει, δηλαδή να θέτει *σε κίνηση* τις «γνώσεις» που ήδη υπάρχουν στην καθημερινή ζωή των λαϊκών στρωμάτων.

Σχολείο, κράτος, έδαφος

Πώς μπορούμε να συλλάβουμε ένα σχολείο ως διαφοροποιημένο εκπαιδευτικό χώρο μέσα στην καρδιά του κοινωνικού κινήματος; Στο σημείο αυτό, ακολουθώντας τη λογική του Clastres, ξεσπά ο πόλεμος μεταξύ του σχολείου της κοινότητας και του σχολείου του κράτους. Με άλλα λόγια, το σχολείο συνιστά ουσιαστικό μέρος της διαπάλης μεταξύ της κοινότητας και του κράτους. Και η διαπάλη αυτή αποκτά εδαφικό χαρακτήρα.

Τα σύγχρονα κινήματα έχουν την τάση να ριζώνουν σε κάποιο έδαφος, νοούμενο αυτό ως χώρος όπου αναπτύσσουν μη καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες προκύπτουν από την αντίστασή τους στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο. Τα νέα αυτά εδάφη (φέρνω στον νου, μεταξύ πολλών άλλων, τις γειτονιές των πικετέρος, τους οικισμούς και τους καταυλισμούς του MST) συνιστούν πεδία αποκρυστάλλωσης κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων, καθώς επίσης και σχέσεων αναπαραγωγής της ζωής, οι οποίες αναδιαμορφώνουν τις παλιές εδαφικότητες και δημιουργούν νέες. Τα κινήματα «οριοθετούν» με την καθημερινή τους παρουσία τον χώρο, μέσω των δεσμών και των σχέσεων που αναπτύσσουν. Και σε αυτούς ακριβώς τους χώρους γεννιούνται τα νέα σχολεία.

Το MST αναλαμβάνει, και μερικές φορές τα καταφέρνει, να επιδιώκει η ίδια η κοινότητα –είτε ο οικισμός είτε ο καταυλισμός*– την ευθύνη του σχολείου, να παίρνει δηλαδή την υπόθεση της εκπαίδευσης στα χέρια της. «Το σχολείο είναι μια κατάκτηση του οικισμού ή του καταυλισμού. Γι' αυτό και αποτελούν μέρος του όλες οι οικογένειες και όχι μόνο όσες έχουν συγκυριακά εκεί τα παιδιά τους. Όποτε είναι δυνατό, οι πυρήνες βάσης συζητούν τη λειτουργία και τις κατευθύνσεις του σχολείου» (MST, 1999). Σε κάθε περίπτωση, είναι το κίνημα τελικά αυτό που αποφασίζει για την πορεία των σχολείων.

Η εμπειρία των ιθαγενικών κοινοτήτων είναι κάπως διαφορετική. Η κοινότητα ελέγχει μια περιοχή όπου συνήθως στήνει ένα σχολείο, που σχεδόν πάντα αποτελεί τη μοναδική κρατική παρουσία σ'

---

* Ο καταυλισμός δημιουργείται από μέλη του MST στις παρυφές των αυτοκινητοδρόμων ή των τσιφλικιών, μέχρι να πετύχουν την απαλλοτρίωση των εκτάσεων που διεκδικούν. Όταν κερδίσουν τίτλους ιδιοκτησίας δημιουργούν μόνιμους πλέον οικισμούς. (*σ.τ.μ.*)

αυτό το «άλλο» έδαφος. Αλλά η κρατική παρουσία συνήθως παράγει σοβαρές συγκρούσεις, στην περίπτωση που η κοινότητα επιμένει στη διατήρηση της πολιτιστικής της διαφοράς. Στη Βολιβία το σχολείο αποτελεί κοινωνική κατάκτηση της επανάστασης του 1952: οι κομουνέρος* αφιέρωσαν ένα κομμάτι γης στο σχολείο που οι ίδιοι έχτισαν, το οποίο συμπεριλαμβάνει και ένα αγροτεμάχιο που καλλιεργούν για τη συντήρηση των εκπαιδευτικών. Η σχέση φαίνεται να είναι ξεκάθαρη: το σχολείο βρίσκεται στο «έδαφός μας», λένε οι ιθαγενείς.

Το κρατικό σχολείο είναι φορέας ενός κρυφού αναλυτικού προγράμματος, που μόνο οι κοινωνικοί αγώνες καταφέρνουν να καταστήσουν ορατό. Ένα από τα σημεία αντιπαράθεσης σχετίζεται με τη διαφορετική λογική του σχολείου σε σχέση με αυτήν της κοινότητας: «Μέχρι ποιου σημείου μπορεί ο χώρος του σχολείου να καταστήσει συμβατή τη λογοκεντρική αντίληψη του κράτους με αντιλήψεις που περιστρέφονται γύρω από την προφορική κειμενικότητα;» (Regalsky, 2003, σ. 168) Είναι πράγματι δύσκολη η μεταφορά των γνώσεων της κοινότητας στο σχολείο, καθώς μεταξύ τους υφίσταται μια άλυτη σύγκρουση: «Στο σχολείο, οποιαδήποτε μεταβιβαζόμενη γνώση υπόκειται αμέσως σε αλλαγή της μορφής της και σε απώλεια της μεταφορικής της φόρτισης. Καταλήγει έτσι να γίνει λόγος (discurso)· η λέξη έχει αξία μόνο με την κυριολεκτική της σημασία, ενώ το εννοιολογικό της πλαίσιο χάνεται στους τέσσερις τοίχους της αίθουσας διδασκαλίας» (Regalsky, 2003, σ. 169).

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε μια σύγκρουση δυνάμεων που συνήθως επιλύεται υπέρ της κρατικής αρχής, δηλαδή του σχολείου. Για τον Regalsky, τα κρατικά σχολεία στις κοινότητες είναι ένας χώρος στήριξης της πολιτικής που «ανοίγει ρωγμές στον χώρο δικαιοδοσίας της κοινότητας και τον αποδυναμώνει, κάνοντας τη ζυγαριά της εξουσίας να κλίνει υπέρ των περιφερειακών αρχών των κρεολών» (Regalsky, 2003, σ. 170). Εν ολίγοις, το σχολείο αποτελεί χώρο αντιπαράθεσης ανάμεσα σε δύο διαφορετικές στρατηγικές, των αγροτών ιθαγενών και του κράτους. Συνιστά επομένως ένα όργανο του κράτους με στόχο τη διάλυση της εδαφικότητας των ιθαγενών, της σχέσης

* Κομουνέρος (προέρχεται από τη λέξη comunidades= κοινότητες) ονομάζονται οι ιθαγενείς λαοί που διεκδικούν ενεργητικά τα δικαιώματά τους ως κοινότητες. (*σ.τ.μ.*)

τους με τη γη τους, και την αναδιάρθρωσή της για δικό του όφελος.

Η ιστορία που διηγούμαι είναι η εμπειρία των αγώνων για γη και παιδεία των κοινοτήτων Ρακαϊπάμπα στην περιοχή Κοτσαμπάμπα της Βολιβίας. Το κράτος, σε μια προσπάθεια αντιπερισπασμού, πρότεινε τη μεταρρύθμιση των εκπαιδευτικών θεσμών χρησιμοποιώντας ως επιχείρημα τη «διαπολιτισμικότητα», «προβάλλοντας δηλαδή τα ίδια ακριβώς ιθαγενικά αιτήματα της Ενιαίας Συνομοσπονδίας Εργατών Γης της Βολιβίας (Confederación Sindical Única de Trabajadores Campesinos de Bolivia – CSUTCB) με σκοπό, αφού τα ιδιοποιηθεί, να διαμορφώσει τη δική του πλατφόρμα» (Regalsky, 2003, σ. 175). Στη Ρακαϊπάμπα, η αναπόφευκτη σύγκρουση σχετικά με τις αρμοδιότητες ξέσπασε τον Οκτώβριο του 1986, όταν όλες οι κοινότητες απέσυραν τα παιδιά τους από τα σχολεία της περιοχής. Αποφάσισαν να τα στείλουν ξανά με την προϋπόθεση ότι οι αρχές θα δέχονταν, ισότιμα με τους κρατικούς εκπαιδευτικούς, τους «ιθαγενείς δασκάλους» που είχαν επιλεγεί από τις συνελεύσεις των κοινοτήτων. Αναμετρήθηκαν ακόμα και με το συνδικάτο των δασκάλων, το οποίο υπερασπιζόταν τους κρεολούς δασκάλους, απόφοιτους των κρατικών ιδρυμάτων.

Τελικά, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο των Κοινοτήτων, υποστηριζόμενο από τους αγρότες, κατάφερε να θέσει τους όρους του, έφτασε μάλιστα να αλλάξει ακόμα και το σχολικό ημερολόγιο της περιοχής για να μην επηρεάζονται οι αγροτικές εργασίες. Σε μια αξιομνημόνευτη συνέλευση, το 1992, ένας αγρότης Κέτσουα είπε ότι «δείχνουμε ότι μπορούμε να διδάξουμε τα παιδιά μας καλύτερα από ό,τι οι κρατικοί δάσκαλοι» (Regalsky, 2003, σ. 191). Οι ιθαγενείς κατάφεραν να θέσουν υπό αμφισβήτηση την «αυτονομία» του κρατικού σχολείου –και των δασκάλων του– χάρη στις εναλλακτικές εκπαιδευτικές τους λογικές, βασιζόμενες σε στέρεο εδαφικό και πολιτισμικό υπόβαθρο.

Η εμπειρία της Ρακαϊπάμπα μάς εφιστά την προσοχή σε ένα θέμα αποφασιστικής σημασίας για τα κοινωνικά κινήματα της εποχής μας: τον προσδιορισμό τού ποιος είναι ο πρωταγωνιστής στο σχολείο. Από τον προσδιορισμό αυτόν θα εξαρτηθεί, σε μεγάλο βαθμό, αν τα εκπαιδευτικά εγχειρήματα των κινητοποιημένων λαϊκών στρωμάτων αποτελέσουν μέρος του νέου κόσμου που θέλουμε να επεκτείνουμε, ή αν θα καταλήξουν να υποταγούν στη λογική του κράτους, που δεν είναι άλλη από τη συσσώρευση του κεφαλαίου.

[3]

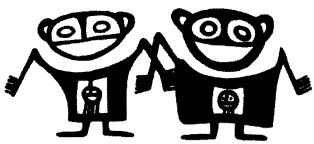

Η θεραπευτική δύναμη της κοινότητας*

Χειραφέτηση για τις κοινότητες και τα μέλη τους, σε ό,τι αφορά την υγεία, σημαίνει ανάκτηση των παραδοσιακών θεραπευτικών γνώσεων που απαλλοτριώθηκαν από τη δυτική ιατρική και το κράτος. Σημαίνει επίσης την απελευθέρωσή τους από τον έλεγχο που ασκεί το κεφάλαιο στην υγεία μέσω των πολυεθνικών φαρμακευτικών εταιρειών, που έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαδικασία «ιατρικοποίησης» της κοινωνίας. Οι πρακτικές που ακολουθούν οι ζαπατίστας σε ζητήματα υγείας, καθώς και πλήθος ιθαγενών λαών αλλά και μερικές συλλογικότητες των πικετέρος, παρά τις μεταξύ τους τεράστιες πολιτισμικές διαφορές, έχουν αρκετά κοινά γνωρίσματα.

Οι ιθαγενείς ανακτούν πολύ συχνά τις αρχέγονες γνώσεις των προγόνων τους μέσα από την αναγνώριση των γνώσεων των παραδοσιακών γιατρών, χωρίς παράλληλα να απορρίπτουν τη συνδυαστική τους χρήση με τη σύγχρονη ιατρική. Με τον ίδιο τρόπο που –σ' ένα πρώτο στάδιο ακόμα– έχτιζαν σχολεία για να έχουν ένα μέρος στο οποίο θα μπορούσαν να μορφωθούν τα παιδιά τους, έτσι και τώρα, κάνουν συχνά το πρώτο βήμα με το στήσιμο ενός κοινοτικού ιατρείου για να αντιμετωπίζουν τα πιο επείγοντα περιστατικά, που είναι αυτά που συνήθως ανεβάζουν τους δείκτες θνησιμότητας. Ωστόσο, οι ιθαγενείς έχουν μακρά παράδοση στο θέμα της υγείας.

---

* Το κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε αρχικά ως μέρος του άρθρου: Raúl Zibechi, *La emancipación como producción de vínculos*, στο έργο: Ana Esther Ceceña, *Los desafíos de las emancipaciones en un contexto militarizado*, Μπουένος Άιρες, Clasco 2006.

Στις παραδοσιακές κοσμοθεωρίες δεν υφίσταται διαχωρισμός μεταξύ της υγείας και του τρόπου ζωής, δηλαδή της κοινότητας. Γι' αυτό, «η σωματική υγεία των ατόμων εξαρτάται βασικά από την υγεία της κοινότητας» (Maldonado, 2003). Η θεραπευτική αντίληψη της ιθαγενικής ιατρικής αποτελεί μέρος της θεραπευτικής αντίληψης αυτής της κοινωνίας και βασίζεται αφενός σε ένα πυκνό δίκτυο κοινωνικών σχέσεων αμοιβαιότητας (θρησκευτικές λειτουργίες και κοινοτική εργασία, συνελεύσεις και συλλογικοί εορτασμοί), χώρους δηλαδή όπου μπορεί να «απελευθερωθεί αρμονικά τόσο το ατομικό όσο και το συλλογικό ασυνείδητο» (Ramón, 1993, σ. 329) και, αφετέρου, σε σχέσεις της ευρείας οικογένειας (τους εξ αίματος και τους τελετουργικούς συγγενείς).

Στις ιθαγενικές κοινωνίες, η ικανότητα του θεραπεύειν συνιστά μέρος των αυτοαναπαραγόμενων κοινοτικών δομών τους, σε αντίθεση με τις δυτικές κοινωνίες, στις οποίες έχει δημιουργηθεί ένα ιατροφαρμακευτικό σώμα σαφώς διαχωρισμένο από την κοινωνία, την οποία ελέγχει και επιτηρεί. Σε διάφορες περιοχές, ιθαγενείς γιατροί έχουν οργανωθεί για να ανακτήσουν και να αναπτύξουν περαιτέρω τις γνώσεις τους γύρω από την παραδοσιακή ιατρική (Acero και Dalle Rive, 1998· Freyermuth, 1993). Η ενέργεια αυτή αποτελεί μέρος της διαδικασίας χειραφέτησης των ιθαγενών της ηπείρου μας και των μακρόχρονων αγώνων τους για τη συνταγματική τους αναγνώριση ως πολιτικών υποκειμένων. Σε μερικές περιπτώσεις, οι ιθαγενικές οργανώσεις [όπως η CONAIE και το Περιφερειακό Ιθαγενικό Συμβούλιο της Κάουκα (Consejo Regional Indígena de Cauca – CRIC) στην Κολομβία, μεταξύ άλλων] έχουν αναπτύξει τα δικά τους προγράμματα υγείας, με τη συνεργασία γιατρών και νοσοκόμων εκπαιδευμένων στη δυτική ιατρική και με την λίγο ως πολύ αποτελεσματική συνεργασία των κρατών (CRIC, 1988).

Στα πέντε *Καρακόλ** των ζαπατίστας έχει τεθεί σε λειτουργία ένα σύστημα υγείας που εξυπηρετεί όλες τις κοινότητες. Εκτός από είκοσι περίπου κοινοτικές κλινικές και δύο νοσοκομεία, στα οποία ήδη γίνονται χειρουργικές επεμβάσεις, λειτουργούν και εκατοντάδες

* Αναλυτικότερα για τα *Καρακόλ* και τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης των ζαπατίστας, βλ. Κεφ. 11. (*σ.τ.μ.*)

κέντρα υγείας (περίπου 800) που εξυπηρετούνται από έναν ανάλογο αριθμό λειτουργών υγείας (Muñoz, 2004). Το νοσοκομείο San José, στη Λα Ρεαλιδάδ, κατασκευάστηκε από χιλιάδες ιθαγενείς που εργάζονταν σε βάρδιες επί τρία χρόνια. Εκεί λειτουργεί και σχολή λειτουργών υγείας, οδοντιατρείο, ιατρείο βοτανοθεραπείας και ένα μικροβιολογικό εργαστήριο. Στο νοσοκομείο δουλεύουν με πλήρες ωράριο αρκετοί εθελοντές που προέρχονται από τις κοινότητες. Το Συμβούλιο Καλής Διακυβέρνησης «τους στηρίζει, παρέχοντάς τους τροφή, εισιτήρια, ρουχισμό και παπούτσια», αλλά δεν παίρνουν μισθό (Muñoz, 2004). Μεταξύ άλλων έχουν θέσει σε λειτουργία και ένα εργαστήριο βοτανολογίας.

Στις αυτόνομες περιοχές υπάρχει ένα δίκτυο φαρμακείων, κέντρων υγείας και κλινικών, οδοντιατρείων, εργαστηρίων κλινικών αναλύσεων και βοτάνων, όπου ασκείται η οφθαλμολογία, η γυναικολογία και η βοτανολογία. Οι επισκέψεις έχουν συμβολική τιμή για τους ζαπατίστας ή είναι δωρεάν, ενώ δεκτοί γίνονται όλοι όσοι το ζητούν, είτε αποτελούν βάση στήριξης του ζαπατιστικού κινήματος είτε όχι. Τα φάρμακα χορηγούνται δωρεάν όταν προέρχονται από δωρεές, ενώ όταν έχουν αγοραστεί εισπράττεται μόνο η τιμή κόστους. Η παραδοσιακή φαρμακευτική αγωγή παρέχεται δωρεάν. Σε κάποια *Καρακόλ* παράγονται εκχυλίσματα και επιθέματα από ιατρικά φυτά. Όλα αυτά έχουν γίνει με τη δουλειά των κοινοτήτων και την εθνική και διεθνή στήριξη και αλληλεγγύη, χωρίς την παραμικρή συμμετοχή του μεξικανικού κράτους.

Στις αυτόνομες ομάδες των πικετέρος η ιατρική περίθαλψη διέπεται από παρόμοιες αρχές, παρά τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των Μάγιας και των λαϊκών στρωμάτων μιας μεγαλούπολης όπως το Μπουένος Άιρες, που υπήρξε το λίκνο του λατινοαμερικανικού εργατικού κινήματος αλλά και μια από τις βιτρίνες του παγκόσμιου καταναλωτισμού. Στο εργαστήριο για την υγεία που πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 2003, στο πλαίσιο της συνάντησης «Αυτόνομος Γενάρης» (Enero Autónomo), ένα από τα συμπεράσματα ήταν ότι «αυτό που θεραπεύει είναι το κίνημα στο σύνολό του». Τα MTD όπως και η πλειοψηφία των ομάδων πικετέρος διατηρούν χώρους υγείας σε κάθε γειτονιά, όπου εφαρμόζουν προγράμματα προληπτικής ιατρικής και συνεργάζονται με επαγγελματίες στη βάση της αλληλεγγύης. Τα MTD του Σολάνο και του Αγιέν, στο Νευκέν, χορηγούν δωρεάν

φάρμακα και γυαλιά στα μέλη του κινήματος, το κόστος των οποίων καταβάλλεται από την οργάνωση. Η περίπτωση των γυαλιών είναι χαρακτηριστική των εναλλακτικών και εκτός αγοράς επιλογών που υπάρχουν. Με τη βοήθεια ενός οφθαλμίατρου βρήκαν σκελετούς παλιούς ή ντεμοντέ και, αγοράζοντας τους φακούς σε τιμή κόστους, πρόσφεραν σε όσα μέλη τους το χρειάζονταν γυαλιά, κάτι που πριν ήταν απλησίαστο (Enero Autónomo, 2003).

Επιπλέον, αυτά τα MTD διανέμουν θεραπευτικά βότανα που αγοράζουν απευθείας από τις περιοχές όπου καλλιεργούνται και αναλαμβάνουν την ανάμιξη και τη συσκευασία τους. Τώρα σκέφτονται να κάνουν ένα ακόμα βήμα: να παρασκευάζουν βάμματα από θεραπευτικά φυτά που θα καλλιεργούν στα αγροκτήματα του κινήματος. Φάρμακα χρησιμοποιούν ολοένα και σπανιότερα, τα αφήνουν για περιπτώσεις πιο δύσκολες, καθώς οι οικογένειες των πικετέρος ανακαλύπτουν σιγά σιγά τα πλεονεκτήματα της παραδοσιακής ιατρικής.

Σε μερικές γειτονιές έχουν αρχίσει να δουλεύουν με μεθόδους παραδοσιακής κινεζικής ιατρικής (βελονισμό) και έχουν στήσει εργαστήρια βοτανολογίας, γενικεύοντας έτσι τη χρήση της εναλλακτικής ιατρικής (Salud Rebelde, 2004).

Παράλληλα, ξεκίνησαν σε όλες τις γειτονιές «ομάδες προβληματισμού», οι οποίες «αντιμετωπίζουν τους συναισθηματικούς δεσμούς και τα συναισθήματα ως συστατικά στοιχεία της συλλογικής ανάπτυξης». Στις ομάδες αυτές, όπως διαβεβαιώνει μια γυναίκα, «μαθαίνουμε να ξεπερνάμε τον φόβο. Και ο φόβος είναι μια ασθένεια». Σχετικά με την εξάρτηση από τους γιατρούς και τους ειδικούς, θεωρούν ότι «η ιεραρχία προκαλεί αρρώστια» και ότι «υγεία είναι να βρισκόμαστε μεταξύ μας» (Enero Autónomo, 2003). Η παρακάτω αφήγηση ενός κοινωνικού ψυχολόγου που συμμετέχει στο κίνημα και ο οποίος συντόνισε την πρώτη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε σε μια πολύ φτωχή γειτονιά όπου δραστηριοποιείται το MTD του Σολάνο, μιλά από μόνη της:

> Μετά τις πρώτες συστάσεις, αρχίσαμε τη συζήτηση με μια ανοιχτή ερώτηση: θα ήθελε κάποιος ή κάποια να πει κάτι; Ήταν σαν να είχε ανοίξει ένας κρουνός: αμέσως σχεδόν, μια γυναίκα ξεκίνησε να ιστορεί, με πολλή θλίψη, πως όταν ήταν μικρή είχε

> υποστεί σεξουαλική κακοποίηση από τον πατέρα της. Η διήγηση διακοπτόταν, η γυναίκα ξεσπούσε σε κλάματα στη μέση των φράσεων. Κατάφερε τελικά να συνθέσει μια εικόνα πολύ συνηθισμένη στα φτωχόσπιτα των μεταναστών από την επαρχία, που ζούσαν παραπεταμένοι στην περιφέρεια της μεγαλούπολης. Στοίβαγμα, σεξουαλική ασυδοσία, άντρες και γυναίκες να κοιμούνται στο ίδιο δωμάτιο, με τους βιασμούς να αποτελούν μέρος της οικογενειακής καθημερινότητας.
>
> Όταν τελείωσε η οδυνηρή εξιστόρηση επικράτησε μια δυνατή σιωπή, μια σιωπή καμωμένη από εβδομήντα και βάλε σιωπηλά στόματα, μια σιωπή αμηχανίας απέναντι σ' έναν πόνο παλιό που ερχόταν να εκραγεί τώρα, σαράντα ή πενήντα χρόνια μετά, σε εκείνον τον χώρο, ψάχνοντας ποιος ξέρει ποια απάντηση, αντίδραση, κατανόηση ή συγχώρεση ή, πολύ απλά, γυρεύοντας ν' ακουστεί. Η ομάδα, η συνέλευση, αισθάνθηκε ότι ήθελε να αγκαλιάσει με κάποιον τρόπο αυτή την κίνηση της συντρόφισσας, αλλά δεν ήξερε πώς. Κατάφερα τελικά να ψελλίσω ότι η συντρόφισσα μας έκανε κοινωνούς στον πόνο της και ότι θα έπρεπε να δούμε τι μπορούμε να κάνουμε με αυτό. Μια απλή χειρονομία μόνο, κάτι που να διευκολύνει άλλες φωνές να εκφραστούν. Λέξεις παρηγοριάς, συμπόνιας, αγκαλιάσματα, χειρονομίες αλληλεγγύης, ιδιαίτερα από όσους και όσες αναγνωρίζουν τον εαυτό τους σε αυτόν τον πόνο. (Ferrara, 2004)

Πράγματι, όπως τονίζουν οι ιθαγενείς και οι πικετέρος, είναι το κίνημα-κοινότητα αυτό που έχει την ικανότητα να θεραπεύει. Οι διαδρομές ωστόσο ήταν διαφορετικές. Οι ιθαγενείς λαοί μπόρεσαν να ανακτήσουν την παραδοσιακή ιατρική τους που είχε συνθλιβεί από τους κατακτητές, ενώ οι πρώην εργάτες και νυν άνεργοι, που είχαν διαμορφωθεί στην κουλτούρα της κατανάλωσης, έπρεπε να αποθεσμοποιήσουν την εργασία, τον χώρο, τον χρόνο και την πολιτική για να επινοήσουν ξανά τη ζωή τους. Αυτό στην πράξη υλοποιήθηκε με τη δημιουργία μικρών αυτοδιαχειριζόμενων παραγωγικών μονάδων ή, αλλιώς, με την παραγωγή «για τον εαυτό τους», καθώς επίσης και με την ίδρυση σταθερών και ανοιχτών χώρων συναντήσεων στα «παραπήγματα» και στα εδάφη των κινημάτων, εκεί όπου εφαρμόζονται στην πράξη οι νέες μορφές κοινωνικοποίησης. Επίσης, με την

«ενοποίηση των χρόνων των διαφορετικών σφαιρών της καθημερινής ζωής και τον σεβασμό στον προσωπικό χρόνο» ή την επανασύνδεση των αποσπασματικών και κατατεμαχισμένων χρόνων απέναντι στον κατακερματισμό που προωθεί το σύστημα, ως ένα πρώτο βήμα για την «ανάκτηση του συλλογικού σκέπτεσθαι-πράττειν, το οποίο διέπεται τόσο από τους ατομικούς όσο και από τους κοινοτικούς υποκειμενικούς χρόνους». Όπως επίσης και με τις πρακτικές της οριζοντιότητας, της αυτονομίας, της συλλογικής συμμετοχής, της αξιοπρέπειας, της αλληλέγγυας σύμπραξης και της άμεσης δημοκρατίας απέναντι στις λογικές της αντιπροσώπευσης, της ιεραρχίας και της εργαλειακής αντιμετώπισης* που προωθούν οι παραδοσιακές πολιτικές πρακτικές (Sopransi και Veloso, 2004).

* Στην κοινωνιολογία, κατά την φονξιοναλιστική σχολή, η εργαλειακότητα (instrumentalidad) είναι σε μια πρώτη προσέγγιση εκείνη η ιδιότητα μιας κοινωνικής ενέργειας που την προσανατολίζει στην επίτευξη ενός σκοπού ή το μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού. (*σ.τ.μ.*)

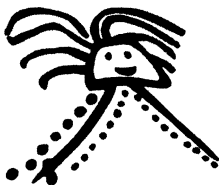

[4]

Αναδημιουργία των κοινωνικών δεσμών: η επανάσταση της εποχής μας*

Το ερώτημα των κοινωνικών δεσμών μάς παραπέμπει στις ανησυχίες των πρώτων σοσιαλιστών, για τους οποίους ο άξονας των αλλαγών περιστρέφεται γύρω από τη δημιουργία νέων κοινωνικών σχέσεων και όχι γύρω από τις σχέσεις των κινημάτων με το κράτος. Θέτει επίσης στο επίκεντρο του προβληματισμού το ζήτημα της χειραφέτησης, ως αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής αλλαγής που βασίζεται στους κοινωνικούς δεσμούς.

Κατά δεύτερον, η περιγραφή των κατακτήσεων και των εμποδίων, των δυνατοτήτων και των ορίων που συναντούν τα κινήματα, θα πρέπει να γίνεται εξετάζοντάς τα από τα μέσα, παρατηρώντας τα με μια εσωτερική ματιά. Με άλλα λόγια, είναι αναγκαία η ιχνηλάτηση του πυρήνα των κινημάτων, η διερεύνηση *των τρόπων* δόμησης των σχέσεων μεταξύ των μελών τους, καθώς και εκείνων με τον περιβάλλοντα χώρο. Κατά τη γνώμη μου, είναι στρατηγικής σημασίας οι εσωτερικές επιλογές των κινημάτων. Εάν δηλαδή θα αναπαραγάγουν στο εσωτερικό τους καπιταλιστικές σχέσεις, επιλέγοντας τεϊλοριστικές μορφές οργάνωσης ή/και καθημερινής ζωής –βασισμένες στον διαχωρισμό ανάμεσα στην πνευματική και χειρωνακτική εργασία ή ανάμεσα σε αυτούς που διατάζουν και σε αυτούς που υπακούν– ή εάν, αντίθετα, θα αναζητήσουν μορφές μη καπιταλιστικών σχέσεων. Νομίζω ότι μια μεγάλη μερίδα των σημερινών κινημάτων επιλέγουν το δεύτερο και

---

* Ανακοίνωση στο σεμινάριο *De la exclusión al vínculo* (Από τον αποκλεισμό στη δημιουργία δεσμών), Ινστιτούτο Γκαίτε, Μπουένος Άιρες, 14-16 Ιουνίου 2005.

μας αποδεικνύουν ότι όχι μόνο ο σοσιαλισμός ή κάποια άλλη μορφή οργάνωσης της κοινωνίας, περισσότερο ανθρώπινη, είναι εφικτή, αλλά και ότι έχει πλέον ήδη αρχίσει να οικοδομείται στην πράξη.

Α. *Δυνατότητες και κατακτήσεις*

Σε κάποιο άλλο σημείο του βιβλίου έχω επισημάνει επτά κοινά χαρακτηριστικά των σύγχρονων λατινοαμερικανικών κινημάτων: το *ρίζωμά τους* στα εδάφη που κατακτούν ύστερα από μακροχρόνιους αγώνες, την *αυτονομία τους* από το κράτος, τα κόμματα, την εκκλησία και τα συνδικάτα, τη *διεκδίκηση της ταυτότητας* και *της διαφοράς τους*, την πρόθεσή τους να πάρουν στα χέρια τους *την εκπαίδευση* και να διαμορφώσουν τους δικούς τους διανοούμενους, τον *διακριτό ρόλο των γυναικών* και, κατά συνέπεια, της οικογένειας, που αποτελεί τη βάση στήριξης των κινημάτων, τις μη ιεραρχικές σχέσεις με τη φύση και τις *οριζόντιες, μη τεϊλοριστικές μορφές οργάνωσης της εργασίας* στις συλλογικότητές τους και, τέλος, το πέρασμά τους από τις μορφές εργαλειακής δράσης προς ενέργειες και δραστηριότητες *αυτοπροσδιορισμού και επιβεβαίωσης της ταυτότητάς τους* (Zibechi, 2003β).

Από όλα τα παραπάνω, οι νέες εδαφικότητες που έχουν δημιουργήσει τα κινήματα είναι η σημαντικότερη ειδοποιός διαφορά ως προς τα παλαιότερα κινήματα και τα σύγχρονα κινήματα του πρώτου κόσμου και είναι ακριβώς αυτή που τους δίνει τη δυνατότητα να αναστρέψουν τη στρατηγική ήττα που υπέστη το εργατικό κίνημα από τον νεοφιλελευθερισμό. Αυτά τα εδάφη αποτελούν τους χώρους στους οποίους οικοδομείται συλλογικά μια νέα μορφή οργάνωσης της κοινωνίας.

Τα εδάφη των κινημάτων, τα οποία εμφανίστηκαν αρχικά στις αγροτικές περιοχές και, εδώ και μερικά χρόνια, υπάρχουν και σε μερικές μεγάλες πόλεις (Μπουένος Άιρες, Καράκας, Ελ Άλτο κ.λπ.), είναι οι χώροι στους οποίους οι αποκλεισμένοι εξασφαλίζουν την καθημερινή τους επιβίωση. Αυτό σημαίνει ότι τα κινήματα ξεκίνησαν να παίρνουν στα χέρια τους την καθημερινή ζωή των ανθρώπων που συμμετέχουν σε αυτά. Στις προαναφερθείσες αστικές περιοχές παρατηρείται τελευταία μια σημαντική στροφή: οι αποκλεισμένοι δεν επιβιώνουν πια απλά και μόνον από τα «υπολείμματα» ή τα

«απόβλητα» της καταναλωτικής κοινωνίας, αλλά αρχίζουν να παράγουν οι ίδιοι την τροφή τους καθώς και άλλα προϊόντα που πωλούν ή ανταλλάσσουν. Έχουν καταφέρει να γίνουν οι ίδιοι παραγωγοί, γεγονός που συνιστά μια από τις μεγαλύτερες κατακτήσεις των κινημάτων τις τελευταίες δεκαετίες, από την άποψη της προαγωγής της αυτονομίας και του αυτοσεβασμού τους. Αυτό το βήμα ήταν το αποτέλεσμα της «φυσικής» ανάπτυξης[1] των κινημάτων και όχι του εκ των προτέρων προγραμματισμού από μέρους των ηγετικών στελεχών τους.

Επιπλέον, τα κινήματα που πρόβαλαν τις σθεναρότερες αντιστάσεις στο σύστημα (οι ιθαγενείς κομουνέρος, οι αγρότες, οι χωρίς γη, οι χωρίς στέγη και οι πικετέρος, αλλά και τα μη εδαφοποιημένα κινήματα γυναικών και νέων) υιοθετούν μορφές οργάνωσης με αφετηρία την οικογένεια ή, για την ακρίβεια, την οικογενειακή μονάδα, που δεν αποτελείται πλέον από την πυρηνική οικογένεια αλλά από κάτι ευρύτερο και πολυπλοκότερο[2]. Σε αυτές, ο ρόλος των γυναικών είναι συχνά κεντρικός, όχι όμως ως καθρέφτης –τουλάχιστον όχι πάντα– του κυρίαρχου ρόλου των ανδρών, αλλά στο πλαίσιο των νέων σχέσεων που οικοδομούν με τα παιδιά και τις γειτονικές οικογένειες. Στους κόλπους των χωρίς γη, τους βασικούς πυρήνες τους συνθέτουν ομάδες οικογενειών που συμβιώνουν στην ίδια σκηνή ή είναι γείτονες στον καταυλισμό. Οι ομαδοποιήσεις στους χωρίς στέγη γίνονται με βάση τις οικογένειες που ζουν στους κατειλημμένους χώρους. Τέλος, στους πικετέρος εμφανίζονται μορφές διευρυμένων οικογενειών, τη συνοχή και τη συνέχεια των οποίων αναλαμβάνουν οι γυναίκες.

Ο ρόλος της οικογένειας στα κινήματα αυτά ενσαρκώνει τις νέες μορφές κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες καθορίζονται από τέσσερις παράγοντες: τη σχέση δημόσιο-ιδιωτικό, τις νέες μορφές οικογένειας, τη δημιουργία οικιακών χώρων που δεν είναι ούτε δημόσιοι ούτε ιδιωτικοί αλλά κάτι καινούριο που περιλαμβάνει και τα δύο και, τέλος, την παραγωγή και αναπαραγωγή της ζωής. Αφετηρία των διαδικασιών

1. Χρησιμοποιώ τον όρο «φυσική» για να αποφύγω τη λέξη «αυθόρμητη», η οποία χρησιμοποιείται συνήθως επικριτικά για τις ενέργειες ή τα κινήματα που δεν έχουν προγραμματισμό και καθοδήγηση.

2. Ο Immanuel Wallerstein υποστηρίζει ότι οι οικιακές μονάδες είναι οι θεσμικοί στυλοβάτες των κοινωνιών μας που έχουν τύχει της μικρότερης μελέτης. Ωστόσο, τους αποδίδει μια αξία παρόμοια με αυτή των κρατών, των επιχειρήσεων ή και των κοινωνικών τάξεων.

αυτών είναι η κρίση της πατριαρχίας, η οποία παρότι –λόγω των κοινωνικών συνθηκών– γίνεται περισσότερο εμφανής στον νεοφιλελευθερισμό, στην πραγματικότητα είναι προγενέστερή του. Η πατριαρχία ως κοινωνική σχέση εισήλθε σε κρίση κατά τη δεκαετία του '60 και έχει ποικίλες εκφάνσεις, από την οικογένεια μέχρι το εργοστάσιο και από το σχολείο μέχρι τον στρατό και τους λοιπούς θεσμούς ιεραρχικής οργάνωσης. Στο μέλλον ο καπιταλισμός θα αντιμετωπίσει μεγάλες δυσκολίες επιβίωσης εάν δεν καταφέρει να αποσοβήσει την κρίση της πατριαρχίας και δεν εφεύρει νέες μορφές ελέγχου και υποταγής.

Η σύγχρονη δομή της οικογένειας φαίνεται να αντανακλάται στην τάση «θηλυκοποίησης» των κινημάτων και των κοινωνικών αγώνων, που οπωσδήποτε συμβαδίζουν με το γενικότερο φαινόμενο θηλυκοποίησης της κοινωνίας. Με τον όρο θηλυκοποίηση εννοείται τόσο ο νέος πρωταγωνιστικός ρόλος των γυναικών όσο και, ευρύτερα, η προσπάθεια αναζήτησης νέας ισορροπίας ανάμεσα στους αντρικούς και τους γυναικείους ρόλους που διαπερνούν και τα δυο φύλα σε όλους τους χώρους της κοινωνίας (Capra, 1992).

Το σύνολο αυτών των αλλαγών που συνοψίσαμε στον προεξάρχοντα ρόλο της οικογένειας στα αντισυστημικά κινήματα, συμπορεύεται με την αναδιαμόρφωση των χώρων στους οποίους ασκείται πολιτική και, ως εκ τούτου, με τις μορφές που αυτή υιοθετεί, με τα κανάλια μέσω των οποίων μεταφέρεται και με τη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ μέσων και σκοπών. Σε ό,τι αφορά τα ιθαγενικά λαϊκά στρώματα των πόλεων της Βολιβίας «η πολιτική δεν καθορίζεται τόσο στους δρόμους όσο σε χώρους πιο οικείους, όπως αυτοί της αγοράς και των οικιακών μονάδων, χώροι δηλαδή όπου πρωταγωνιστούν κατεξοχήν οι γυναίκες» (Rivera, 1996, σ. 132). Ο τρόπος με τον οποίο οι γυναίκες και οι οικιακές μονάδες[3] τροποποιούν τον τρόπο άσκησης της πολιτικής και αλλάζουν την κοινωνία δεν παύει να είναι ένα ανοικτό προς έρευνα πεδίο.

Έτσι, τα κινήματα αρχίζουν να οργανώνουν τους χώρους τους ως εναλλακτικές λύσεις στο κυρίαρχο σύστημα, με δύο κυρίως τρόπους:

---

3. Ως οικιακή μονάδα ο Wallerstein ορίζει την «ενότητα που συγκεντρώνει σε "κοινό ταμείο" τα εισοδήματα των μελών της, προκειμένου να εξασφαλίσει τη συντήρηση και την αναπαραγωγή της» (Wallerstein, 2004, σ. 235).

πρώτον, μετατρέποντάς τους σε χώρους επιβίωσης, παράλληλα δε και κοινωνικοπολιτικής δράσης (όπως είδαμε παραπάνω) και, δεύτερον, οικοδομώντας σε αυτούς κοινωνικές σχέσεις μη καπιταλιστικές. Τα ζητήματα της υγείας, της αυτοεπιμόρφωσης, της παραγωγής και της διάθεσης τροφίμων αντιμετωπίζονται με τρόπο που δεν αποτελεί απλή αναπαραγωγή του καπιταλιστικού μοντέλου, αλλά –στην περίπτωση ενός σεβαστού αριθμού εγχειρημάτων αυτού του είδους– αντανακλά μια έντονη επιθυμία των κινημάτων να προχωρήσουν ένα βήμα παραπέρα, θέτοντας υπό αμφισβήτηση, σε κάθε έναν από αυτούς τους τομείς, τις κληροδοτημένες μορφές κοινωνικού πράττειν.

Πώς έγινε όμως δυνατή η δημιουργία μη καπιταλιστικών «νησίδων»; Πραγματοποιήθηκε χάρη στους αγώνες των κινημάτων, που έχουν ανοίξει χώρους υπό μορφή ρωγμών στο σύστημα της κυριαρχίας, φυσικούς και συμβολικούς χώρους αντίστασης που μετατρέπονται σε χώρους επιβίωσης και στους οποίους παράγουν και να αναπαράγουν τη ζωή τους με διαφορετικούς τρόπους από εκείνους του καπιταλισμού:

- Προσπαθώντας να μετατρέψουν την εκπαίδευση σε διαδικασία αυτοεπιμόρφωσης και αυτοεκπαίδευσης. Εκπαιδευτικός χώρος δεν είναι μόνο η αίθουσα, αλλά ολόκληρη η κοινότητα, ενώ αυτοί που διδάσκουν δεν είναι μόνον οι εκπαιδευτικοί αλλά όλα τα μέλη της κοινότητας. Ακόμα και τα παιδιά δείχνουν την ικανότητά τους να μαθαίνουν και να διδάσκουν. Το κίνημα, στο σύνολό του, συνιστά χώρο αυτοεκπαίδευσης.

- Επιζητώντας την αυτάρκεια και τη διαφοροποίηση της παραγωγής, για να εξαρτώνται ολοένα και λιγότερο από την αγορά. Αναζητούν τρόπους παραγωγής χωρίς τη χρήση τοξικών φυτοφαρμάκων ή ρυπογόνων προϊόντων και προσπαθούν να συνάψουν εμπορικές συναλλαγές έξω από τα κυκλώματα των μονοπωλίων. Καταβάλλουν προσπάθειες έτσι ώστε όλοι οι παραγωγοί να κατέχουν όλες τις γνώσεις που απαιτεί η παραγωγική διαδικασία. Έτσι, ο για τεχνικούς λόγους καταμερισμός της εργασίας δεν δημιουργεί κοινωνικές ιεραρχίες, ιεραρχίες φύλου ή ηλικιακές, ενώ καταβάλλονται προσπάθειες για να σπάσει ο διαχωρισμός μεταξύ διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας, καθώς και μεταξύ αυτών που δίνουν και εκείνων που εκτελούν εντολές.

- Αναζητώντας εναλλακτικές λύσεις στην ιατρικοποίηση της υγείας, με την ανάκτηση παραδοσιακών γνώσεων που έχουν χαθεί λόγω της κυριαρχίας των φαρμακευτικών μονοπωλίων. Ανατρέχουν σε θεραπευτικά φυτά και εναλλακτικές ιατρικές θεραπείες και φροντίζουν ώστε ο γιατρός να μην αναγορεύεται σε διακριτό και σημαίνον πρόσωπο εξουσίας μέσα στην κοινότητα. Προσπαθούν να εξαλείψουν τον ρόλο του εξαρτώμενου και παθητικού ασθενή και καταβάλλεται προσπάθεια ώστε η κοινότητα συνολικά αλλά και καθένα από τα μέλη της να ανακτήσουν τις απαλλοτριωμένες από την ιατρική, το κράτος και το κεφάλαιο, παραδοσιακές γνώσεις.

Οι παραπάνω περιγραφές δεν αντιπροσωπεύουν παρά μόνο *τάσεις, αναζητήσεις, προθέσεις* στο πλαίσιο των κοινωνικών αγώνων αντίστασης. Δεν πρόκειται για τελικούς προορισμούς, αλλά για διάχυτα ρεύματα, για κινήματα. Γιατί τι άλλο θα μπορούσε να είναι ένα κίνημα πέρα από *κινητοποίηση*; «Όλα τα κοινωνικά κινήματα διαμορφώνονται από εκείνους και εκείνες που σπάνε την κοινωνική αδράνεια και κινητοποιούνται, δηλαδή *αλλάζουν θέση*, απορρίπτουν αυτήν που είχε οριστεί ιστορικά γι' αυτούς στο πλαίσιο μιας δεδομένης κοινωνικής οργάνωσης και αναζητούν τρόπους διεύρυνσης των χώρων έκφρασής τους» (Porto Gonçalves, 2001, σ. 81).

Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σε ένα σύνολο δραστηριοτήτων, που βασίζονται σε κοινωνικούς δεσμούς νέου τύπου, οι οποίοι απαντώνται με τρόπο ανόμοιο στα διάφορα κινήματα. Αποτελούν ωστόσο ένα είδος βαρόμετρου, που απεικονίζει τον βαθμό αντικαπιταλισμού στις επιλογές ενός κινήματος. Με άλλα λόγια, η αντικαπιταλιστική στάση δεν εκπορεύεται μόνο από την κοινωνική θέση (εργάτης, αγρότης, ιθαγενής) ούτε κι από το πρόγραμμα που προτάσσεται ή από τις διακηρύξεις ή την ένταση των κινητοποιήσεων, αλλά προκύπτει επίσης, *αν και όχι αποκλειστικά, από το είδος των κοινωνικών πρακτικών, από τον χαρακτήρα των κοινωνικών δεσμών που δημιουργούνται.*

Στο σύνολο των κατακτήσεων των κινημάτων, θα πρέπει να προσθέσουμε και την άρνησή τους να «καταφύγουν» στη λογική της συνεκτικής συνάρθρωσης. Δεν είναι λίγοι –πολιτικά στελέχη, διανοούμενοι– που υποστηρίζουν ότι το κοινωνικό κίνημα πάσχει από *κατακερματισμό και διασπορά*. Και τα δυο φαινόμενα παρουσιάζονται ως προβλήματα, που

θα πρέπει να ξεπεραστούν με τον *συγκεντρωτισμό και την ενοποίηση*.

Εντούτοις, κατ' επανάληψη, κινήματα μη συναρθρωμένα και μη ενοποιημένα αποδεικνύουν ότι είναι σε θέση να κάνουν πολλά πράγματα: ανατρέπουν κυβερνήσεις, απελευθερώνουν ευρείες ζώνες και περιοχές από την κρατική παρουσία, δημιουργούν τρόπους ζωής διαφορετικούς από τους ηγεμονικούς και δίνουν καθημερινά πολύ σημαντικές μάχες για την επιβίωση των καταπιεσμένων. Προσωπικά πιστεύω ότι για την κοινωνική αλλαγή, τη δημιουργία-αναγέννηση των κοινωνικών δεσμών, δεν είναι απαραίτητη ούτε η συνάρθρωση-συγκεντρωτισμός ούτε η ενοποίηση των κινημάτων. Και ότι, επιπλέον, η κοινωνική αλλαγή που οδηγεί στη χειραφέτηση αντιβαίνει στον τύπο της συνάρθρωσης που προτείνουν τα κράτη, τα πανεπιστήμια και τα κόμματα.

Εδώ ανακύπτει ένα πρώτο ζήτημα σε ό,τι αφορά τη σημασία της διασποράς και του κατακερματισμού: από ποια θέση βλέπει κανείς τα πράγματα, όταν μιλάει για διασπορά και αποσπασματικότητα; Μήπως πρόκειται για αναλύσεις εξωτερικές, εξ αποστάσεως και, πάνω απ' όλα, αφ' υψηλού; Ο χαρακτηρισμός ενός κινήματος, ενός κοινωνικού υποκειμένου ή ακόμα και μιας κοινωνίας ως αποσπασματικών, δεν παραπέμπει μήπως σε μια κρατικοκεντρική λογική, η οποία προϋποθέτει την ενότητα-ομογενοποίηση του κοινωνικού και, κατά συνέπεια, των ίδιων των υποκειμένων; Επιπλέον, θεωρείται πως το να είναι κάποιος υποκείμενο συνεπάγεται έναν κάποιο βαθμό μη αποσπασματικότητας. Υποτίθεται δε ότι κράτος, κόμματα και πανεπιστήμια γνωρίζουν καλά τον λόγο ύπαρξης των υποκειμένων και είναι σε θέση μέχρι και να ορίζουν πότε αυτά υφίστανται και πότε όχι.

Δεύτερον, όσοι προτείνουν τη συνάρθρωση των κινημάτων –που σε γενικές γραμμές είναι όλοι όσοι υπεραμύνονται του κεντρικού χαρακτήρα της κρατικής πολιτικής– παραβλέπουν την ανάγκη για έναν απολογισμό του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος των 100 τελευταίων χρόνων, ο οποίος θα μπορούσε να συνοψιστεί στο εξής: «Η ελεγχόμενη και οργανωμένη μετάβαση τείνει να έχει ως αποτέλεσμα μια κάποια συνέχιση της εκμετάλλευσης» (Wallerstein, 1998, σ. 186). Επαναλαμβάνω: δεν πρόκειται για θεωρίες, απλά και μόνο για μια ανάγνωση της ιστορίας 100 χρόνων σοσιαλισμού.

Ωστόσο, τόσο η αριστερά όσο και οι διανοούμενοι διαβεβαιώνουν ότι χωρίς συνάρθρωση δεν υπάρχουν οι παραμικρές δυνατότητες

νίκης ή, ακόμα κι αν υπάρχουν, θα είναι εφήμερες και ότι τα διάχυτα ή αποσπασματικά κινήματα βαδίζουν προς βέβαιη ήττα. Αυτού του τύπου τα επιχειρήματα μας παραπέμπουν εκ νέου στην ανάγκη ενός απολογισμού της εμπειρίας του 20ού αιώνα. Μήπως δεν ήταν η ενότητα και ο συγκεντρωτισμός των κινημάτων του παρελθόντος αυτό που επέτρεψε στο κράτος και το κεφάλαιο να τα εξουδετερώσουν ή να τα καταστήσουν ακίνδυνα; Επιπλέον, πώς εξηγούνται οι λαϊκές εξεγέρσεις της Λατινικής Αμερικής, τουλάχιστον από το Καρακάσο* του 1989 και μετά, οι οποίες αποκόμισαν σημαντικότατες νίκες και οι οποίες δεν προέκυψαν ούτε από συναρθρώσεις κινημάτων ούτε από θεσμοποιημένες και καθιερωμένες δομές;

Παρόλ' αυτά, η συνάρθρωση και ο συντονισμός προκύπτουν στην πράξη. Όλα τα κινήματα τείνουν να συνδέονται με συγγενείς και συναφείς προς αυτά ομάδες και συλλογικότητες μέσω κάποιων λίγο ως πολύ σταθερών και σαφών δεσμών. Και οι δεσμοί αυτοί αναπτύσσονται ακόμη και πέρα από τη θέληση των αγωνιστών, υφίστανται στην καθημερινή ζωή, στην καθημερινή πραγματικότητα των λαών. Νομίζω ότι μπορούμε να διακρίνουμε, σε γενικές γραμμές, δύο μορφές συντονισμού:

Η μία δεν είναι παρά η *εξωτερική* συνάρθρωση, ή αυτή που κατευθύνεται προς τα έξω, η οποία γεννιέται από εξωτερικές προς το κίνημα ανάγκες. Δεν πρόκειται όμως μόνον, ούτε κυρίως, για το γεγονός ότι οι στόχοι της συνάρθρωσης είναι εξωτερικοί. Πρόκειται, πάνω απ' όλα, για κάτι πολύ πιο λεπτό, αδιόρατο και ανεπαίσθητο, που πολύ συχνά δικαιολογείται από αυτούς τους στόχους. Πρόκειται για την οικοδόμηση του διαφορετικού στη θέση του υπάρχοντος. Αυτό που υπάρχει πάντα στη βάση της κοινωνίας είναι ένας κάποιος βαθμός οργάνωσης καθώς και κάποια σύγκλιση και σύμπλευση των πολλαπλών οργανώσεων. Αυτό που ορίζω ως εξωτερική ενοποίηση

.* 27 Φεβρουαρίου 1989: Η Βενεζουέλα έχει γονατίσει από τη φτώχεια, την ανεργία και τα δάνεια της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Χιλιάδες λαού ξεχύνονται στους δρόμους του Καράκας για να διαμαρτυρηθούν για την εξαθλίωση στην οποία έχει βυθιστεί η χώρα από τα νεοφιλελεύθερα πειράματα της –σοσιαλδημοκρατικής– κυβέρνησης του Κάρλος Αντρές Πέρες, ο οποίος κέρδισε τις εκλογές υποσχόμενος ακριβώς τα αντίθετα από εκείνα τα οποία «κατάφερε». Επεμβαίνουν η αστυνομία και ο στρατός. Απολογισμός: 300 νεκροί κατά την κυβέρνηση, δεκαπλάσιοι κατά την αντιπολίτευση. Τα γεγονότα αναφέρονται στην ιστορία ως Caracazo (Καρακάσο). (*σ.τ.μ.*)

έχει σχέση με το «στοιχείο του ημιτελούς», το οποίο, κατά τους ακαδημαϊκούς και τα κόμματα, θεωρείται ότι χαρακτηρίζει το κοινωνικό κίνημα. Με τις απόψεις δηλαδή που υποστηρίζουν πως ό,τι κι αν έχει δημιουργήσει το κίνημα από τη βάση, έχει την ανάγκη να ολοκληρωθεί με κάτι ανώτερο, όπως με μια ενοποιημένη και κεντρική συνάρθρωση ή ένα δίκτυο δικτύων· οι όροι ενδιαφέρουν ελάχιστα. Τελικά, αυτή η άλλη οργάνωση επιβάλλεται πάνω στην ήδη υπάρχουσα, την υποτάσσει ή προσπαθεί να την αποδιοργανώσει και να την εξουδετερώσει στον βωμό της αποτελεσματικότητας. Η εξωτερική συνάρθρωση αναζητεί πάντα τη σύνδεση του κινήματος με το κράτος ή τα κόμματα, με αποτέλεσμα το κίνημα να χάνει την αυτονομία του. Ο Bensaid, επικαλούμενος τον Laclau και τον Zizek, βεβαιώνει ότι «ο πολιτικός αγώνας δεν διαχέεται μέσα στο κοινωνικό κίνημα» (Bensaid, 2005).

Εάν στοχαστούμε σοβαρά πάνω στην κοινωνική έκρηξη της 19ης και 20ής Δεκεμβρίου του 2001 στην Αργεντινή, τη λαϊκή εξέγερση του Απρίλη του 2003 που αναχαίτισε και ανέτρεψε το στρατιωτικό πραξικόπημα κατά του Ούγκο Τσάβες στη Βενεζουέλα ή τις λαϊκές εξεγέρσεις στη Βολιβία το 2003 και πρόσφατα το 2005, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε με ποιο τρόπο συντονίστηκαν αυτές οι εξεγέρσεις. Αν διαθέτουμε έστω και ελάχιστη εντιμότητα ως διανοούμενοι, οφείλουμε να απαντήσουμε ότι *δεν γνωρίζουμε*. Η παραδοχή αυτή είναι ίσως πολύ πιο παραγωγική από το να βγάζουμε από το τσεπάκι μας προκατασκευασμένες απαντήσεις, αντλώντας από τις συσσωρευμένες γνώσεις των ακαδημαϊκών και των κομμάτων.

Από την άλλη, υπάρχουν σχήματα συνάρθρωσης-συντονισμού *εσωτερικά*, μορφές αυτο-συνάρθρωσης που διαμορφώνονται με φυσικό τρόπο από τα κινήματα για τη επίτευξη, σχεδόν πάντα, αυστηρά συγκεκριμένων στόχων, που μόλις ολοκληρωθούν παύουν να λειτουργούν ή παραχωρούν τη θέση τους σε άλλες μορφές συντονισμού. Απ' ό,τι γνωρίζουμε, αυτές οι μορφές μπορούν να είναι επίσημες και σταθερές ή πολύ διάχυτες και προσωρινές. Οι μεν δεν είναι ανώτερες από τις δε. Ένα συναρθρωμένο κίνημα δεν είναι αναγκαστικά καλύτερο από ένα μη συναρθρωμένο, και αντιστρόφως.

Σε ό,τι αφορά την εξέγερση τον Οκτώβρη του 2003 στη Βολιβία, η Silvia Rivera υπογράμμισε τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι γυναίκες, οι οποίες αποδείχθηκαν πολύ αποτελεσματικές στη «σχολαστική

οργάνωση της καθημερινής οργής, αναδεικνύοντας το ιδιωτικό ζήτημα της κατανάλωσης σε δημόσιο, δημιουργώντας, χάρη στην τέχνη του κουτσομπολιού, ένα σύνολο φημολογιών ικανών να "αποσταθεροποιήσουν" τη στρατηγική της καταστολής και με τις οποίες κατάφεραν τελικά να καταρρακώσουν το ηθικό του στρατού» (2004). Προσθέτει ότι ενώ στην εξέγερση πρωταγωνίστησαν οι γυναίκες και οι νέοι ιθαγενείς, στις συνελεύσεις έκαναν ξανά την εμφάνισή τους «μόνο φωνές ανδρικές, δυτικές και πεφωτισμένες». Χωρίς αμφιβολία, αυτή η «δημοκρατία των από κάτω» που οργάνωσε την εξέγερση, «καταδύεται και πάλι στο *μανκαπάτσα** (εσωτερικός χωροχρόνος), επιστρέφει στα ιδιώματα του συμβολικού και στις γλώσσες των προγόνων» (2004).

Υποστηρίζω ότι μόνο αν εστιάσουμε την προσοχή μας στις μη ορατές και εφήμερες στιγμές εξέγερσης –στις οποίες το αδιόρατο παραμένει στο βλέμμα για μια στιγμή, όπως όταν η αστραπή φωτίζει τη νύχτα– μπορούμε να κατανοήσουμε τον κόσμο των από κάτω, τον οποίο, με τα στερεότυπά μας, είναι αδύνατον να αναγνωρίσουμε. Από την άλλη, φαίνεται ότι έχουμε δώσει πολύ λίγη προσοχή στην κατανόηση των «μη κανονικών και φυσιολογικών» περιπτώσεων, αυτών δηλαδή που προκαλούν τις καθιερωμένες γνώσεις, σαν να πρόκειται για κάτι εξωτικό. Εντούτοις, εάν παρατηρήσουμε τη λατινοαμερικανική πραγματικότητά μας, θα διαπιστώσουμε ότι αυτές οι περιπτώσεις είναι πολύ πιο συχνές από τις θεωρούμενες ως «κανονικές και φυσιολογικές».

Τόσο τα κόμματα της αριστεράς όσο και οι διανοούμενοι που ενδιαφέρονται για τα κοινωνικά κινήματα συνεχίζουν να υποστηρίζουν τη θέση της υποτιθέμενης κεντρικότητας της πολιτικής, λες και τα κινήματα δεν είναι πολιτικά ή η ανυπαρξία «ενός λεπτομερούς προγράμματος» (όπως τονίζει ο ιστορικός των ομάδων βάσης Ranahit Guha) και, ως εκ τούτου, μιας καθοδήγησης, τα καθιστά απολιτικά. Γιατί υποτιμούμε «την τέχνη του κουτσομπολιού» και τους «εσωτερικούς χωροχρόνους» των γυναικών και των νέων και τους αποδίδουμε ένα πολιτικό στάτους υποδεέστερο σε σύγκριση με τους χωροχρόνους της επαγγελματικής πολιτικής; Μήπως είναι καιρός να αλλάξουμε τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τα πράγματα και να εστιάσουμε την προσοχή μας σε όλα τούτα τα μη ορατά, που ξεφεύγουν

---

* Manqhapacha: Λέξη της γλώσσας αϊμάρα. (*σ.τ.μ.*)

από τις εννοιολογικές αναζητήσεις των ακαδημαϊκών αλλά μας αναδεικνύουν περίτρανα τις δυνατότητές τους όταν έρχεται η ώρα να αλλάξουμε τον κόσμο;

Β. *Δυσκολίες και όρια*

Όταν μιλάμε για τις δυσκολίες ή τα όρια που συναντούν τα κινήματα, σκεφτόμαστε συχνά την αναγκαιότητα υπέρβασης των εξωτερικών ορίων: το κράτος, το κεφάλαιο, τη δημιουργία συμμαχιών για το ξεπέρασμα της απομόνωσης, το πρόβλημα του συσχετισμού δυνάμεων, την αποσπασματικότητα και τη διάσπαση των αγώνων, κ..λπ. Ωστόσο, η ίδια η έννοια των ορίων υπονοεί ότι τα όρια είναι πρωτίστως εσωτερικά.

Η κύρια συζήτηση γύρω από τα όρια φαίνεται ότι είναι συνδεδεμένη με το ζήτημα της επέκτασης, με την αναζήτηση τρόπων μέσω των οποίων μια ενδιαφέρουσα εμπειρία δεν παραμένει εγκλωβισμένη στο τοπικό επίπεδο αλλά πολλαπλασιάζεται, παρασέρνει ή παρακινεί πολύ περισσότερους ανθρώπους και σε άλλα μέρη να κάνουν κάτι παρόμοιο και συμβάλλει επομένως αποτελεσματικά στην αλλαγή του κόσμου ή, τουλάχιστον, αλλάζει κάτι παραπάνω από την άμεση και τοπική πραγματικότητα. Ή, με την ίδια λογική, δεν αφομοιώνεται από το κράτος ή την αγορά.

Ποιες είναι οι σοβαρότερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα κινήματα; Θα επικεντρωθώ μόνο σε μερικές από αυτές, γνωρίζοντας ότι δεν είναι οι μοναδικές:

- *Υπερβολική ορατότητα*. Υπάρχει η άποψη που λέει ότι όσο πιο ορατή κάνει την παρουσία του ένα κίνημα, όσο πιο πολύ αγκιστρώνεται στην «πραγματικότητα», αποτελώντας μέρος της πολιτικής ατζέντας, τόσο πιο αποτελεσματική είναι η δράση του γιατί φτάνει σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Εδώ όμως υπάρχει ο κίνδυνος εξάρτησης των κινημάτων από την ατζέντα (χωροχρόνο) του συστήματος. Καθίστανται, έτσι, πολύ πιο ευάλωτα, ιδιαίτερα όταν βρίσκονται εν τη γενέσει τους, κατά τα πρώτα χρόνια δηλαδή της ανάπτυξής τους, όταν ακόμα είναι αδύναμα και έχουν λιγότερες αντιστάσεις. Γι' αυτόν τον λόγο οι ζαπατίστας χρειάστηκαν δέκα χρόνια για να βγουν στο φως.

Από την άλλη, η υπερβολική ορατότητα οδηγεί στο να γίνονται τα κινήματα αντιληπτά μέσα από τα μάτια του αφέντη: αυτό ήταν πάντα ένα από τα προβλήματα των κυριαρχούμενων. Η έλλειψη αυτονομίας –επομένως και κοσμοθεωρίας– συνδέεται στενά με το ζήτημα αυτό, υπό την έννοια της αδυναμίας των κινημάτων να καθορίσουν τις προτεραιότητές τους και να αποδεσμευτούν από την κυρίαρχη πολιτική ατζέντα.

- *Εντατικοποίηση-εξάπλωση*. Υπάρχει η άποψη της κοινής λογικής που λέει: η επέκταση ενός κινήματος και η διεύρυνση της επιρροής του επιτυγχάνεται μέσω του συντονισμού-συνάρθρωσης (δηλαδή μέσω της οργάνωσης) και της διατύπωσης κοινών αιτημάτων, στη βάση ενός προγράμματος. Αυτές οι δυο προϋποθέσεις εγγυώνται την ευρύτερη δυνατή κινητοποίηση.

Ωστόσο, η εμπειρία των σπουδαιότερων κοινωνικών αγώνων των δέκα πέντε τελευταίων χρόνων (Καρακάσο κ.λπ.) μας λέει ότι *δεν γνωρίζουμε ούτε πώς παράγεται ούτε και πώς γενικεύεται ένα κίνημα*.

Παρότι θεωρώ απαραίτητη την επέκταση της δράσης των κινημάτων για να αλλάξει ο συσχετισμός δυνάμεων, η πραγματικότητα δείχνει ότι αυτό που πραγματικά δημιουργεί αλλαγές είναι η ενδυνάμωση των εμπειριών, η εμβάθυνσή τους. Και ότι αυτή η ενδυνάμωση πιθανόν (ποτέ δεν είναι σίγουρο) να έχει απήχηση και σε άλλους και να εξαπλωθεί. Αλλά δεν αρκεί να επιθυμείς την επέκταση ενός κινήματος για να συμβεί αυτό. Όσο και να προγραμματίζεται, όσο αυστηρή και αν είναι η ανάλυση για την προώθηση δράσεων, στο πεδίο του κοινωνικού η σχέση αίτιου-αποτελέσματος δεν λειτουργεί και θα έπρεπε να σκεφτούμε σοβαρά τι είναι αυτό που δεν πάει καλά.

«Η οργάνωση της εξέγερσης» εμπεριέχει μια αντίφαση. Οργανώνω σημαίνει βάζω σε τάξη, πειθαρχώ, θεσμοποιώ. Όλα αυτά αντιστρατεύονται την εξέγερση και, όταν αυτή αφήνεται να μπει σε μια τάξη, παύει πλέον να είναι εξέγερση. Αυτό είναι ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα των αντισυστημικών κινημάτων, το οποίο πολλοί μελετητές διατυπώνουν λέγοντας ότι όσο πιο οργανωμένο είναι ένα κίνημα τόσο λιγότερη ικανότητα κινητοποίησης έχει και, αντίστροφα, η καλύτερη και πλατύτερη οργάνωση συχνά δεν καταφέρνει να παραγάγει κινητοποιήσεις.

Παρότι δεν γνωρίζουμε πώς επιλύεται αυτό το δίλημμα, θα ήθελα να προχωρήσω σε δύο επισημάνσεις: πρώτον, είναι σημαντικό για μας να μην το αρνούμαστε και, δεύτερον, θα πρέπει να διευρύνουμε την έννοια της οργάνωσης με τρόπο που να αγκαλιάζει όχι μόνον ό,τι οργανωμένο, πειθαρχημένο, θεσμισμένο. Σήμερα, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι το χάος είναι κι αυτό μια μορφή οργάνωσης.

- Τέλος, θα ήθελα να επισημάνω ότι και η *ανυπαρξία συνάρθρωσης συνιστά επίσης ένα πρόβλημα*. Παρότι οι μη καπιταλιστικές σχέσεις δεν δημιουργούνται με αφετηρία τη συνάρθρωση, η τελευταία είναι απαραίτητη για την υπεράσπιση-προστασία αυτού που δημιουργείται. Αντιλαμβάνομαι ως συνάρθρωση τον τρόπο που έχουμε για να προστατέψουμε ένα φυτό που γεννιέται. Προστασία δηλαδή δεν σημαίνει δημιουργία, δεν είναι η συνάρθρωση αυτή που δημιουργεί τον νέο κόσμο, είναι όμως αυτή που τον βοηθάει να επιβιώσει έως ότου μπορέσει να... γεννηθεί.

Το πρόβλημα, όπως όλοι ξέρουμε, είναι ότι οι συναρθρώσεις που γνωρίσαμε (κομουνιστικά κόμματα, κράτη στα χέρια ενός κόμματος κ.λπ.) όχι μόνο δεν προστάτεψαν τον νέο κόσμο, αλλά αντίθετα εμπόδισαν τη γέννησή του, τον κατέστησαν εκτρωματικό ή, ακόμα, έγιναν οι νεκροθάφτες του. Αυτό είναι κατά τη γνώμη μου το δράμα του 20ού αιώνα, το οποίο συνοψίζεται στη σοβιετική ή την κινεζική εμπειρία. Οπότε η συζήτηση περί συνάρθρωσης θα πρέπει να εστιάζει στα εξής ερωτήματα:

- Πώς γίνεται να αποφύγουμε τον συγκεντρωτισμό και την ενοποίηση;
- Πώς μπορούμε να αποτρέψουμε τη μετατροπή των συναρθρώσεων, των συντονισμών, των άτυπων ή διάχυτων δικτύων σε *μηχανισμούς με δική τους ζωή*;
- Πώς μπορούμε να ενδυναμώσουμε τον νέο κόσμο που γεννιέται στα κινήματα;

Τα παραπάνω ερωτήματα δεν επιδέχονται απλουστευτικές απαντήσεις. Υπάρχουν ωστόσο επαρκείς εμπειρίες ώστε να πάμε κάποια ζητήματα λίγο παραπέρα. Στον σημερινό βαθμό ανάπτυξης του κοινωνικού κινήματος, αυτό που μου φαίνεται πραγματικά αποφασιστικό, αυτό που θα αποτελούσε ένα μεγάλο βήμα προς τα εμπρός, γιατί στο πεδίο αυτό έχουμε τις λιγότερες εμπειρίες, είναι η δυνατότητα

ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων πραγματικά εναλλακτικών, όπως κι αν αυτές ονομάζονται –σχολεία ή φούρνοι, χώροι υγείας ή ελεύθερη ραδιοφωνία– που να μην είναι καπιταλιστικές. *Γιατί είναι ακριβώς εκεί που ιστορικά έχουμε αποτύχει.*

Αφετέρου, θεωρώ απαραίτητη τη δημιουργία *πρόσκαιρων και οριζόντιων* χώρων ανταλλαγής και αμοιβαίας πληροφόρησης για τις εναλλακτικές εμπειρίες. Είναι πολύ σημαντική η κυκλοφορία (προτιμώ αυτόν τον όρο αντί της επικοινωνίας) των εμπειριών στο εσωτερικό του κινήματος για τα ίδια τα μέλη του.

Αντί λοιπόν να εστιάζουμε τη ματιά μας και τη δραστηριότητά μας προς το κράτος, τα κόμματα, το κεφάλαιο, την πολιτική ατζέντα κ.λπ., θα πρέπει να στραφούμε με προσοχή προς τις εμπειρίες στις οποίες δημιουργούνται και αναδημιουργούνται οι κοινωνικοί δεσμοί. Και ακριβώς αυτό θα πρέπει να είναι στο επίκεντρο των ανησυχιών μας, των αγωνιών μας, των αναλύσεών μας. Το κλειδί των αγώνων μας είναι να εστιάσουμε προς τα μέσα, να αναπτυχθούμε προς τα μέσα, να δημιουργήσουμε τον νέο κόσμο (πλευρές του άλλου-νέου-κόσμου). Σήμερα, το να αντιστεκόμαστε, το να αγωνιζόμαστε, ισοδυναμεί ουσιαστικά με τη δημιουργία αυτού του κόσμου, με τη δημιουργία αυτών των δεσμών.

Όσον αφορά τη συνάρθρωση, ίσως είναι χρήσιμο να γνωρίσουμε τους συλλογισμούς μιας συνάντησης-συζήτησης-βιβλίου μεταξύ της Συλλογικότητας Σιτουασιόνες (Colectivo Situaciones) και του MTD του Σολάνο, όπου εμφανίζεται η ιδέα ενός διάχυτου δικτύου:

> Το διάχυτο δίκτυο παραπέμπει σε πολλούς τύπους συναντήσεων, σε πολλά σαφή, επιμέρους, οριοθετημένα, προερχόμενα από διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης και συντονισμού, δίκτυα. Εν ολίγοις, πολλά δίκτυα και πολλά γίγνεσθαι μπορούν να συγκλίνουν σε μια κοινή εμπειρία. Από αυτήν την άποψη, είναι θεμελιώδες να μην παραμένουμε παγιδευμένοι σε ένα μόνο κύριο δίκτυο που θα οργανώνει και θα ιεραρχεί την πολλαπλότητα που μας ανοίγεται μέσα από τον πλούτο των εμπειριών. (...) Από τη στιγμή που ένα από αυτά τα δομημένα δίκτυα ισχυρίζεται ότι είναι το στρατηγικό δίκτυο, αυτό που προτίθεται να οργανώσει όλα τα άλλα, αρχίζει μια διαδικασία συγκεντρωτισμού και ιεραρχίας που συρρικνώνει τα δίκτυα και τις καταστάσεις που δεν του υποτάσσονται. (MTD de Solano και Colectivo Situaciones, 2002, σ. 220-222)

Γ. *Επανάσταση και κοινωνική αλλαγή*

Απ' ό,τι φαίνεται είναι όχι μόνο χρήσιμο αλλά και απαραίτητο να βαπιστούμε σε κάποια υπόθεση γύρω από την κοινωνική αλλαγή που δεν θα φιλοδοξεί να μετατραπεί σε μια ολοκληρωμένη κοινωνική θεωρία, αλλά να διατυπώσει μόνο εικασίες, ακόμα και δοξασίες, για το πώς αλλάζει ο κόσμος. Θα συμπλήρωνα πως πρόκειται για διαισθήσεις. Που έχουν όμως την ιδιαιτερότητα ότι γεννιούνται και τρέφονται από την κοινωνική δράση και τον στοχασμό εκείνων που δεν ζητούν την ίδεια κανενός για να αλλάξουν τον κόσμο. Πρόκειται δηλαδή για υποθέσεις, που προτίθενται απλά και μόνο να «αφουγκραστούν» κάποιες εμπειρίες οι οποίες, λόγω του πλούτου τους, της έντασης και της δύναμής τους, έχουν τη δυνατότητα να εξαπλώνονται προκαλώντας συναισθηματική απήχηση, λειτουργώντας μάλλον με όρους συμπαράπτασης παρά συσσώρευσης.

Τις αλλαγές τις προκαλούν τα κινήματα, όχι μόνο επειδή αλλάζουν τον συσχετισμό δυνάμεων στην κοινωνία –τον οποίον όντως αλλάζουν εκ των πραγμάτων– αλλά γιατί στους κόλπους τους γεννιούνται-μεγαλώνουν-κυοφορούνται οι μορφές των κοινωνικών δεσμών που αποτελούν τη μαγιά του νέου κόσμου. Όχι ο νέος κόσμος, αλλά σπόροι-σπέρματα-νεαροί βλαστοί αυτού του κόσμου. Τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο.

Με αφορμή την Κομούνα του Παρισιού, ο Μαρξ είπε για την κοινωνική αλλαγή και την επανάσταση:

> Η εργατική τάξη δεν διαθέτει κάποιες προκατασκευασμένες ουτοπίες, τις οποίες θα εφαρμόσει με λαϊκό διάταγμα. Οι εργάτες γνωρίζουν πως για να επιτύχουν τη δική τους χειραφέτηση και, μαζί με αυτήν, να επιτύχουν και την ανώτερη εκείνη μορφή ζωής προς την οποία τείνει ακάθεκτα η σημερινή κοινωνία, λόγω ακριβώς της οικονομικής της ανάπτυξης, (...) *δεν χρειάζεται να κάνουν πράξη κάποια ιδανικά, αλλά απλώς να αφήσουν ελεύθερα τα στοιχεία της νέας κοινωνίας που βρίσκονται ήδη στους κόλπους της παλαιάς αστικής κοινωνίας που ψυχορραγεί.* (Marx, 1980)

*Αφήνω ελεύθερο** στο αγγλικό «πρωτότυπο» είναι *set free=ελευθερώνω, απελευθερώνω*. Στην υπόθεση του Μαρξ –που κάποιοι εξύψωσαν

* Στο πρωτότυπο, *dar suelta.* (*σ.τ.μ.*)

στην κατηγορία της «επαναστατικής θεωρίας»– η επανάσταση παρομοιάζεται με τοκετό, με μια πράξη δύναμης παρόμοια με αυτή της γέννας, κι αυτό που γεννιέται είναι «τα στοιχεία της νέας κοινωνίας» που ενυπάρχουν ήδη στην αστική κοινωνία. Η απεικόνιση της επανάστασης ως γέννας, ως *ελευθέρωσης*, ως *απελευθέρωσης*, έχει δυο σημαίνοντα: πρώτον, ότι στον πυρήνα της αστικής κοινωνίας ενυπάρχουν ήδη κοινωνικές σχέσεις που αρνούνται τον καπιταλισμό και απαντώνται στον κόσμο των εργαζόμενων και, δεύτερον, ότι η επανάσταση δεν δημιουργεί τον νέο κόσμο αλλά τον βοηθά να γεννηθεί.

Εν ολίγοις, ο Μαρξ δεν πίστεψε ποτέ ότι το κράτος θα μπορούσε να δημιουργήσει αυτόν τον νέο κόσμο, αλλά ότι ο κατεστραμμένος κρατικός μηχανισμός, αναδιαμορφωμένος από τους εργαζόμενους, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σαν ένα είδος εμβρυουλκού, μιας ωστικής δύναμης που θα βοηθούσε στη γέννηση του νέου κόσμου, των νέων κοινωνικών σχέσεων που υπάρχουν στον κόσμο των από κάτω. Αυτά σε ό,τι αφορά τον Μαρξ.

Η ιδέα ότι ο νέος κόσμος δεν δημιουργείται από το κράτος, έχει διατυπωθεί με άλλον τρόπο από τους ζαπατίστας, που διακηρύσσουν ότι ο στόχος τους είναι να αλλάξουν τον κόσμο και όχι να πάρουν στα χέρια τους την εξουσία. Υποστηρίζω ότι αυτή είναι μια ιδέα-δύναμη που γεννιέται από την κοινωνική πρακτική και όχι από μια σειρά αφηρημένων θεωρητικών συλλογισμών. Και όντως, αυτή η πρόταση, προερχόμενη από τους ζαπατίστας, εξαπλώνεται ταχύτατα μεταξύ των πλέον διαφορετικών κινημάτων και, κατά κύριο λόγο, μεταξύ εκείνων που ενεργούν και σκέφτονται ανεξάρτητα, αυτόνομα από το κράτος και τα κόμματα. Ο συντονιστής του MST Πέδρο Στέντιλε, δήλωσε πρόσφατα στο Κοινωνικό Φόρουμ στο Πόρτο Αλέγκρε: «*Το θέμα της εξουσίας δεν λύνεται καταλαμβάνοντας το προεδρικό μέγαρο από την κυβέρνηση –που είναι το πιο εύκολο και έχει ήδη συμβεί πολλές φορές στην ιστορία– αλλά μετασχηματίζοντας τις κοινωνικές σχέσεις*». Φέρνω ως παράδειγμα το MST γιατί πρόκειται για μια κοινωνική δύναμη που έχει τεράστιες διαφορές με τους ζαπατίστας, αλλά και κάτι κοινό: αλλάζουν τον κόσμο από τη βάση, από τα κάτω, και αυτό είναι το ουσιαστικότερο κοινό σημείο αναφοράς.

[5]

Συλλογικές μορφές άρσης της αποξένωσης*

Μέχρι τώρα έχουμε μιλήσει για τις καθημερινές εμπειρίες ορισμένων κινημάτων, αναδεικνύοντας μονάχα κάποιες πτυχές τους, δίχως όμως να τις χαρακτηρίζουμε και, ειδικότερα, χωρίς να μπαίνουμε στον πειρασμό της αξιολόγησης των ορίων τους. Αυτό το τελευταίο είναι μια από τις μεγαλύτερες «αμαρτίες» όσων προσεγγίζουμε με αυτόν τον τρόπο τα κινήματα, μιας και φαίνεται να εγκρίνουμε τον «αυθορμητισμό» ή την «ελλειπτικότητά» τους. Όμως, τι σκοπό έχει αυτή η μακρά καταγραφή; Τι είδους μεθοδολογία είναι αυτή που, αντί να αναλύει, περιγράφει, αντί να ερευνά με άκαμπτη αυστηρότητα τις δυνατότητες και, το κυριότερο, τους περιορισμούς αυτών των πρακτικών, περιορίζεται στο να τις εκθέτει; Σε σχέση με τα ερωτήματα αυτά, που αποτελούν τη σύνοψη κάποιων κριτικών, αξίζει να κάνουμε κάποιες σκέψεις.

Πρώτα πρώτα, δεν προσπαθώ να καθιερώσω εναλλακτικές θεωρίες ή μεθόδους. Δεν έχω καμιά πρόθεση αναπλήρωσης των ανεπαρκειών των κλασικών επαναστατικών ή κριτικών θεωριών με τη διατύπωση άλλων «καλύτερων» ή πιο συγκροτημένων. Η προηγούμενη ανακεφαλαίωση είχε στόχο να αποκαλύψει κάποιες από τις πτυχές

---

* Το κείμενο δημοσιεύτηκε ως μέρος του άρθρου: Raúl Zibechi, *La emancipación como producción de vínculos*, στο έργο της Ana Esther Ceceña, *Los desafíos de las emancipaciones en un contexto militarizado*, Clacso, Μπουένος Άιρες, 2006.

των κοινωνικών πρακτικών που μαρτυρούν διαθέσεις χειραφέτησης, με την πεποίθηση ότι χειραφέτηση είναι μια διαδικασία που, όπως κάθε διαδικασία, είναι πάντα ελλιπής: κίνηση ανολοκλήρωτη, πορεία που δεν φτάνει ποτέ στον τελικό προορισμό. Γιατί; Επειδή η χειραφέτηση δεν είναι σκοπός, αλλά τρόπος ζωής. Τίποτε λιγότερο και τίποτε περισσότερο.

Ακόμα κι έτσι, μπορεί να ειπωθεί –και δικαίως– ότι οι πρακτικές χειραφέτησης έχουν τα όριά τους. Σίγουρα. Αλλά πώς καθορίζουμε τα όρια; Και ποιος τα ορίζει; Ένας παράγοντας εξωτερικός; Το κόμμα; Το κράτος; Οι διανοούμενοι; Με αυτά δεν παραβλέπω το γεγονός ότι οι πρακτικές χειραφέτησης –που κατά τη γνώμη μου καταγράφονται κατεξοχήν στα κοινωνικά κινήματα, αλλά όχι μόνο σε αυτά, αν και πάντα εκτός θεσμικών πλαισίων– είναι συνήθως μερικές ή, ακόμη, ατελείς και αναστρέψιμες. Δεν προσφέρουν δηλαδή καμιά εγγύηση συνέχειας, ούτε σταθερής και αυξανόμενης διεύρυνσης. Αυτό είναι αλήθεια και είναι ίσως ένα γενικότερο όριο του ανθρώπινου είδους ή της ίδιας της ζωής. Δεν υπάρχει καμιά εγγύηση. Και αν επιλέξουμε να αναζητήσουμε εγγυήσεις στο κράτος, τα κόμματα ή τις ακαδημαϊκές θεωρίες, ακολουθούμε δρόμους σφαλερούς, αφού σ' αυτούς δεν υπάρχουν περιθώρια για πρακτικές χειραφέτησης.

Τι μπορούμε να κάνουμε επομένως, με δεδομένα τα «όρια» αυτών των κοινωνικών πρακτικών; Δεν έχω να προτείνω τίποτα καλύτερο πέρα από τις προσπάθειά μας για την ενδυνάμωση, την εντατικοποίηση και την γονιμοποίησή τους, έτσι ώστε να γίνονται ολοένα και περισσότερο χειραφετητικές, *να υπερβαίνουν τα όρια τους μέσα από τις ίδιες τις πρακτικές, αντλώντας δηλαδή από το εσωτερικό τους*. Ξέρω ότι αυτό μπορεί να φαίνεται ανεπαρκές, αλλά δεν βλέπω άλλη δυνατότητα στην προοπτική της χειραφέτησης.

Κι αυτό με οδηγεί στο δεύτερο ερώτημα, που είναι όντως «μεθοδολογικής» φύσης. Μόνον εάν κατανοήσουμε το νόημα των υπαρκτών κοινωνικών πρακτικών, του «ιστορικού κινήματος που αναπτύσσεται μπροστά στα μάτια μας» (Μάρξ), θα είμαστε σε θέση να συμβάλλουμε στην ενδυνάμωση και την ανάπτυξή τους. Η κατανόηση είναι δημιουργική πράξη, όπως επισήμανε ο Keyserling. Η δημιουργία είναι κοινωνική πρακτική, ατομική και συλλογική, που σημαίνει προχωρώ πέρα από το υπάρχον. Η δημιουργία είναι επίσης πράξη ποιητική (από το

ελληνικό *ποιώ* που σημαίνει *δημιουργώ*, αλλά και από τη λέξη *σάρκα*, με βάση το βιβλικό «δημιουργώ τη σάρκα, σαρκώνω*»), θεμελιακή (πηγαίνει εις βάθος, ίσαμε τα θεμέλια), γενναιόδωρη, αβέβαιη.

Αλλά η κατανόηση είναι δράση, κατανοείται μόνο αυτό που βιώνεται. Ως εκ τούτου, μπορούμε να κατανοήσουμε την έννοια των κοινωνικών πρακτικών *μόνο από μέσα* και *πλάι* σε αυτές. Δηλαδή, από το εσωτερικό τους. Αυτό βέβαια θέτει για την καθιερωμένη θεωρία ένα θεμελιώδες επιστημολογικό πρόβλημα. Δεν πρόκειται για κάποια ανακάλυψη, είναι απλώς μια επιστροφή στην περίφημη 11η θέση του Μαρξ**.

Στους τόπους αντίστασης των κινημάτων, ο ιστός που συνθέτει το υφάδι του άλλου κόσμου είναι οι κοινωνικές σχέσεις που καθιστούν δυνατή τη μάθηση, την ίαση και την παραγωγή χωρίς να αναπαράγουν τα πρότυπα του συστήματος. Αυτές οι σχέσεις συνιστούν μέρος του κλίματος χειραφέτησης που ευνοεί τη δημιουργία του νέου κόσμου, σε κάθε κίνημα και τόπο ανάλογα με τους χρόνους και τους τρόπους που επιλέγει να πορεύεται. Κι εκεί που το σύστημα διαχωρίζει, διασπά και κατακερματίζει, μπορούμε να πούμε, παραφράζοντας τον Υποδιοικητή Μάρκος, ότι τα κινήματα οικοδομούν, ενώνουν, εντάσσουν, θυμούνται[1]. Μόνο αν ενδυναμώσουμε τις ικανότητες που φωλιάζουν σε κάθε λαό θα μπορέσουμε να μεταλλάξουμε τον θάνατο σε ζωή. Και αυτό ακριβώς είναι που κάνουν κάποια κινήματα στα εδάφη τους, σχεδόν πάντα με ποικίλους και αντιφατικούς τρόπους, επιμένω σε αυτό, ψηλαφώντας στα τυφλά, αφού δεν υπάρχουν συνταγές ούτε μοντέλα έγκυρα στην πορεία αυτή. Και μέσα από αυτούς τους θυλάκους του άλλου τούτου κόσμου πηγάζουν νέοι τρόποι σκέψης.

---

* Στα ισπανικά, crear σημαίνει δημιουργώ και carne σημαίνει σάρκα. (*σ.τ.μ.*)

** Πρόκειται για την 11η θέση για τον Φόιερμπαχ. (*σ.τ.μ.*)

1. «Είναι τυχερή αυτή εδώ η χώρα. Εκεί όπου άλλοι καταστρέφουν, αυτοί εδώ οι ιθαγενείς δημιουργούν. Εκεί όπου άλλοι χωρίζουν, αυτοί εδώ ενώνουν. Εκεί όπου άλλοι αποκλείουν, αυτοί εδώ εντάσσουν. Εκεί όπου άλλοι λησμονούν, αυτοί εδώ θυμούνται. Εκεί όπου κάποιοι λίγοι είναι βάρος για όλους, αυτοί εδώ φορτώνονται, μεταξύ άλλων, και τη δική μας ιστορία. Είναι τυχερός και ο EZLN, που αγκαλιάστηκε από αυτούς τους λαούς. Γιατί αλλιώς...» (Subcomandante Marcos, 2004).

Μέχρι τώρα, τα κέντρα παραγωγής θεωρίας ήταν τα κράτη, τα πανεπιστήμια και τα κόμματα. Τώρα πια οι θεωρίες παράγονται από τα κινήματα και παίρνουν σάρκα και οστά στις μη καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσουν. Αυτό, κατά τη γνώμη μου, συνιστά αφενός μια σημαντική στροφή στο γνωστικό επίπεδο και, αφετέρου, μια πρόκληση που είναι δύσκολο να αντιμετωπίσουμε, στον βαθμό που θέτει υπό αίρεση τον ρόλο όλων όσοι ταυτιζόμαστε με τα κινήματα.

Η ανάδυση νέων υποκειμένων που θεσμίζονται στα έγκατα των κοινωνιών μας, των αποκαλούμενων αποκλεισμένων, θέτει υπό αίρεση την τεχνογνωσία των ειδικών. Κυρίως εκείνων που έχουν διαμορφωθεί με την αντίληψη ότι η γνώση των «άλλων», είτε πρόκειται για ιθαγενείς, αγρότες ή φτωχούς, «όχι μόνο δεν ήταν η ενδεδειγμένη, αλλά αποτελούσε και ένα επιπλέον εμπόδιο στη μετασχηματιστική διαδικασία της ανάπτυξης» (Lander, 2000, σ. 31). Όταν αυτά τα «εμπόδια» μετατρέπονται σε υποκείμενα και αρχίζουν να αλλάζουν τον ρου της ιστορίας, ενώ επιπλέον παράγουν γνώσεις που αμφισβητούν τις καθιερωμένες, μονοπωλιακές γνώσεις των ειδικών, όταν δηλαδή τα «αντικείμενα» γίνονται υποκείμενα, τα παραδοσιακά κέντρα παραγωγής γνώσης έρχονται αντιμέτωπα με ένα σοβαρό δίλημμα. Ή αρνούνται τις νέες πραγματικότητες ή δέχονται τη γέννηση ενός νέου επιστημονικού υποκείμενου, διαφορετικού αλλά όχι λιγότερο σημαντικού, εξαιτίας του οποίου, αναπόφευκτα, χάνουν μέρος της εξουσίας και των προνομίων τους. Δεν είναι τυχαίο που οι κοινωνικές επιστήμες «θεμελιώθηκαν τον 17ο και τον 18ο αιώνα στην Ευρώπη, επί της ουσίας για να υποστηρίξουν και να ενισχύσουν την κατασκευή των εθνών-κρατών» (Walsh, 2004β).

Τα κινήματα θέτουν υπό αμφισβήτηση αυτό που συνιστά ίσως την πιο φαύλη κληρονομιά της νεωτερικότητας: τη σχέση υποκειμένου-αντικειμένου. Στη Λατινική Αμερική, και πιθανότατα σε ολόκληρο τον Τρίτο Κόσμο, αυτή η σχέση αντιπροσωπεύει την επιβολή της αποικιοκρατίας και επιβιώνει απολιθωμένη στον «αποικιοκρατικό χαρακτήρα της εξουσίας», που συνίσταται στην κατηγοριοποίηση και την ιεράρχηση των διαφορών (Quijano, 2000). Παράλληλα όμως θεμελιώνει και τα γνωστικά πεδία μέσα από τα οποία εκφράζεται και νομιμοποιείται η εξουσία της αποικιοκρατίας. Η διαμάχη γύρω από τον αποικιοκρατικό χαρακτήρα της γνώσης και της εξουσίας (Lander, 2000· Mingolo, 2003)

αποκτά πρόσθετη σημασία, αν λάβουμε υπόψη ότι ο νεοφιλελευθερισμός έχει πλέον δημιουργήσει ένα είδος νεοαποικιοκρατίας στις κοινωνίες μας, με τον ολοένα και ευρύτερο αποκλεισμό πληθυσμών. Σήμερα, στους αποκλεισμένους συμπεριλαμβάνονται –πέρα από αυτούς που ιστορικά βρίσκονταν σε αυτή την κατάσταση (ιθαγενείς και αφροαμερικάνοι)– πλατιά λαϊκά στρώματα τα οποία, κατά την περίοδο του κράτους πρόνοιας, ήταν κοινωνικά ενταγμένα.

Στην πραγματικότητα, οι αυτόχθονες πληθυσμοί δεν γνώριζαν τη σχέση υποκειμένου-αντικειμένου, αφού οι κοσμοθεωρίες τους βασίζονταν σε σχέσεις διυποκειμενικές στις οποίες όλοι ήταν υποκείμενα: ο πλουραλισμός των υποκειμένων είναι το σημαντικότερο χαρακτηριστικό τους (Lenkersdorf, 1996). Στα λαϊκά στρώματα των πόλεων –στους «αποκλεισμένους», τουλάχιστον– ο τρόπος ζωής οργανώνεται γύρω από σχέσεις «συμβιωτικές», στις οποίες οι κοινωνικοί δεσμοί είναι καθοριστικοί: ο κάτοικος της μεγαλούπολης που ανήκει στα λαϊκά στρώματα «δεν νοείται ως άτομο αλλά ως συμβαίνουσα σχέση – η πρόσληψη και ο χαρακτηρισμός κάποιου ως ατόμου είναι ένα χαλκευμένο μύθευμα φερμένο απ' έξω» (Moreno, 2000, σ. 171).

Το νέο στοιχείο επομένως είναι ότι οι «υποτελείς» θεσμίζονται ως υποκείμενα πολιτισμικά, πολιτικά, καθώς επίσης και θεωρητικά. Θα ήθελα εδώ να υπογραμμίσω τον τρόπο με τον οποίο παράγονται οι νέες ιδέες στα κοινωνικά κινήματα, δεδομένου ότι οι νέες αυτές διαδικασίες φωτίζουν από μια άλλη οπτική γωνία το είδος των σχέσεων που γεννιούνται. Φανερώνουν όμως παράλληλα και την άλλη όψη, τις σχέσεις κυριαρχίας-υποτέλειας που έχουν επιβληθεί από την αποικιοκρατία και ενισχύονται από τον νεοφιλελευθερισμό.

Αυτή η θεωρητική δραστηριότητα όχι μόνο εκφράζεται σε άλλους χώρους και από διαφορετικά υποκείμενα, αλλά διαταράσσει επίσης και υπονομεύει τις παραδοσιακές διπολικές σχέσεις που συνιστούν θεμελιακές διχοτομίες και βρίσκονται στη βάση της δυτικής κρατικοκεντρικής σκέψης: υποκείμενο-αντικείμενο, ορθολογικότητα-συναισθήματα, επιστήμη-μύθος, παρελθόν-παρόν. Γενικότερα, οι νέες σκέψεις είναι καρπός μιας σειράς ανταλλαγών/αλληλομαθητείας, που παράγονται σε καταστάσεις/χώρους φτώχειας/αποκλεισμού. Με άλλα λόγια, ο φυσικός τους χώρος εντοπίζεται στα όρια της καπιταλιστικής επικράτειας, ενώ ο κοινωνικός τους χώρος βρίσκεται στα

υπόγεια, τα έγκατα της κοινωνίας: στις αγροτικές περιοχές ή στις γειτονιές στις παρυφές των πόλεων –στους αδύναμους κρίκους στην αλυσίδα της αποικιοκρατίας– ή, με τα λόγια του Mignolo, «στις ζώνες αντινεοφιλελεύθερης συγκέντρωσης» (Walsh, 2004α).

Τα νέα κινήματα, σε αντίθεση με τα κέντρα που αναπαράγουν τον διαχωρισμό και την ιεράρχηση με βάση το δίπολο υποκείμενο-αντικείμενο, συνεχίζουν στο εσωτερικό τους να αντιμετωπίζουν τη γνώση με βάση ηθικές αρχές. Η ιθαγενής (Αϊμάρα) ανθρωπολόγος από τη Βολιβία Silvia Rivera, θεωρεί ότι «η γνώση, που φετιχοποιείται και χρησιμοποιείται ως όργανο κύρους και εξουσίας, μπορεί να στραφεί ενάντια στις ανάγκες και τα συμφέροντα της υπό μελέτη κοινότητας, ενώ ο ερευνητής κινδυνεύει εν αγνοία του να μετατραπεί σε συντελεστή ήττας ή και αποσύνθεσής της» (Rivera, 1990). Η συγγραφέας προχωράει ακόμα πιο πέρα υποστηρίζοντας ότι η αποκάλυψη των μυστικών του «άλλου» –όχι μόνον του ιθαγενή, αλλά οποιουδήποτε υποτελούς κοινωνικού στρώματος– συνιστά πράξη τόσο σοβαρή που μπορεί να «ισοδυναμεί με προδοσία».

Η αναγκαία συνθήκη είναι η συστράτευση του ερευνητή με το κίνημα των αποκλεισμένων, όχι ως συνέπεια μιας ασύμμετρης σχέσης (το ίδιο κάνει είτε για το πανεπιστήμιο πρόκειται είτε για ή το κόμμα), αλλά μιας ανταλλαγής μεταξύ ίσων. Αυτό θα ήταν και το νόημα των διαπολιτισμικών σχέσεων, από τη στιγμή δηλαδή που η συστράτευση με το κίνημα των φτωχών θα υπερίσχυε της μεθοδολογίας και της επιστημονικής πειθαρχίας. Η Rivera, με αφορμή το επιστημονικό δυναμικό που εμπεριέχεται στην προφορική ιστορία, προσπαθεί να συνοψίσει τα αποτελέσματα της αλληλεπίδρασης μεταξύ του ερευνητή και του κοινωνικού υποκειμένου:

> Για τον λόγο αυτό, η προφορική ιστορία είναι κάτι πολύ περισσότερο από «συμμετοχική» μεθοδολογία ή μεθοδολογία της «δράσης»: είναι μια συλλογική άσκηση άρσης της αποξένωσης (desalienación), τόσο για τον ερευνητή όσο και για τον συνομιλητή του. Αν σε αυτή τη διαδικασία συγκλίνουν προσπάθειες συνειδητής αλληλεπίδρασης μεταξύ των διαφόρων πλευρών και εάν η βάση αυτής της άσκησης είναι η αμοιβαία αναγνώριση και η εντιμότητα όσον αφορά τη θέση που καταλαμβάνει η κά-

> θε πλευρά στην «αποικιοκρατική αλυσίδα», τότε τα αποτελέσματα θα είναι πολύ πλουσιότερα (...) Γι' αυτό, ανακτώντας το γνωσιακό πεδίο της ανθρώπινης εμπειρίας, η διαδικασία συστηματοποίησης παίρνει τη μορφή μιας διαλεκτικής σύνθεσης μεταξύ δύο (ή περισσότερων) ενεργών πόλων στοχασμού και ενοιοποίησης, και όχι μεταξύ ενός «ειδήμονος εγώ» και ενός «παθητικού άλλου», αλλά μεταξύ δύο υποκειμένων που στοχάζονται μαζί γύρω από την εμπειρία και την εικόνα που έχει ο καθένας για τον άλλον». (Rivera, 1990)

Εάν στη λαϊκή εκπαίδευση και στην έρευνα-δράση η ατζέντα καθορίζεται από τον εκπαιδευτή ή τον ερευνητή, σε αυτήν τη διαδικασία η ατζέντα –που προκύπτει και από τις δύο πλευρές συναινετικά– ανταποκρίνεται στις ανάγκες του κοινωνικού κινήματος. Από τον εκπαιδευτή, τον ερευνητή ή τον αγωνιστή απαιτείται όχι μόνον η στράτευση αλλά κάτι πολύ περισσότερο: «να υπόκειται στον κοινωνικό έλεγχο της "προς μελέτη" κοινότητας» (Rivera, 1990). Η στράτευση, που είναι συχνά κάτι εργαλειακό, αντικαθίσταται από την ανάπτυξη συναισθηματικών δεσμών, οι οποίοι επιτρέπουν στον ερευνητή να αφήνεται να αλλάζει και να ελέγχεται από το κίνημα.

Φτάνουμε έτσι σε ένα σταυροδρόμι: «Είναι δυνατή μια τέτοια έρευνα χωρίς να ξεδιπλώνεται παράλληλα και μια *ερωτική* διαδικασία; Πώς θα ήταν δυνατόν να υπάρξει ο δεσμός ανάμεσα σε δύο εμπειρίες, χωρίς ένα δυνατό αίσθημα *αγάπης* ή *φιλίας*»; (MTD de Solano και Colectivo Situaciones, 2002, σ. 15) Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά στην ανατροπή της καθιερωμένης διαδικασίας, σύμφωνα με την οποία ο στρατευμένος αγωνιστής ή ο ερευνητής πρέπει να παραμένει «αμόλυντος» κατά την «επαφή» του με το κίνημα, χάριν της καθαρότητας της πολιτικής γραμμής ή της αντικειμενικότητας της επιστήμης.

Εμπειρίες τέτοιου τύπου συμβαίνουν ευτυχώς ολοένα και συχνότερα. Ίσως οι πιο γνωστές περιπτώσεις να είναι εκείνη του Υποδιοικητή Μάρκος και της ομάδας των αγωνιστών που έφτασαν στη ζούγκλα Λακαντόνα. Ωστόσο, η πορεία τους, γιατί περί αυτού πρόκειται, δεν είναι πολύ διαφορετική από αυτή που βάδισαν οι κατηχητές της επισκοπής του Σαν Κριστόμπαλ δε λας Κάσας και ο ίδιος

ο Samuel Ruiz*, οι οποίοι με τον χρόνο άφησαν τις κοινότητες να τους αλλάξουν. Γι' αυτό, για τους ζαπατίστας, το αποφασιστικό ερώτημα δεν είναι το ποιος μιλά, αλλά «από ποια θέση μιλά» (Subcomandante Marcos, 2004).

Η ίδια η ζαπατιστική φράση «προχωράμε ρωτώντας» μπορεί να διαβαστεί επίσης και ως *εν κινήσει*, δίνοντας έμφαση στην αλληλεξάρτηση των δύο όρων: προχωρούμε γιατί βρισκόμαστε *σε κίνηση* και δεν μπορούμε παρά να διατυπώνουμε ερωτήματα, χωρίς να σταματάμε να κινούμαστε, δηλαδή αντιστεκόμενοι. Παράλληλα όμως ρωτάμε, κάτι που απαιτεί την ύπαρξη μιας πολλαπλότητας φωνών και υποκειμένων, που εξαρθρώνει τις σχέσεις εξουσίας και αναρωτιέται για το πώς της πολιτικής (Holloway, 1997). Αλλά φαίνεται απαραίτητο να προχωρήσουμε ένα ακόμα βήμα, γιατί ερωτήσεις *εν κινήσει* απαιτούν επίσης απαντήσεις *εν κινήσει*. Αυτό, κατά τη γνώμη μου, δείχνει ότι η ίδια η κίνηση είναι το καθοριστικό στοιχείο, κάτι που εναρμονίζεται με τη διατύπωση του Μάρκος ότι για εκείνους το πιο σημαντικό είναι το «από πού» μιλάει κάποιος. Η απάντηση είναι: ευρισκόμενος *εν κινήσει*. Όχι από μια θέση, όπως το κόμμα ή το πανεπιστήμιο, ούτε καν από ένα θεσμοθετημένο κίνημα, αλλά ευρισκόμενος *εν κινήσει*, σε αντίσταση. Με αυτόν τον τρόπο τα νέα υποκείμενα επεξεργάζονται θεωρίες, λένε οι ζαπατίστας.

Στην Αργεντινή, το MTD του Σολάνο και το Colectivo Situaciones δοκιμάζουν στην πράξη την έννοια του «ακτιβιστή-ερευνητή»: αποτελεί μέρος του κοινωνικού κινήματος, όχι με την ένταξή του στην οργάνωση αλλά ως μέρος του γλιστρήματος, της μετατόπισης που είναι στην πραγματικότητα κάθε κίνημα, μια πράξη κινητοποίησης που τον παρασέρνει και τον ανα-διαμορφώνει, στον ίδιο βαθμό που κι αυτός συμβάλλει στην ενδυνάμωσή του. Από την άλλη βέβαια, αντιμετωπίζει μια πρόκληση νέου τύπου. Γιατί οι άνθρωποι των υπογείων της

---

* Ο Σάμουελ Ρουίς Γκαρσία, υπερασπιστής των δικαιωμάτων των ιθαγενών λαών του Μεξικού και της Λατινικής Αμερικής, διετέλεσε καθολικός επίσκοπος στην πολιτεία της Τσιάπας από το 1959 έως το 1999. Ενεργός οπαδός του ρεύματος της Θεολογίας της Απελευθέρωσης βρέθηκε από την πρώτη στιγμή στο πλευρό των εξεγερμένων ιθαγενών της Τσιάπας και έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στον διάλογο του EZLN με τη μεξικάνικη κυβέρνηση που κατέληξε στις Συμφωνίες του Σαν Αντρές. (*σ.τ.μ.*)

κοινωνίας δεν ενεργούν ούτε και σκέφτονται το ίδιο με τους «ενσωματωμένους». Τα νέα υποκείμενα –τα ιθαγενικά κινήματα, οι χωρίς γη, οι πικετέρος– δεν συνεχίζουν τη διακεκομμένη πορεία των εργατικών, αγροτικών και φοιτητικών κινημάτων της δεκαετίας του '60. Ούτε προτίθενται να αναλάβουν την ολοκλήρωση των εγχειρημάτων που διέκοψαν οι δικτατορίες. Τα νέα υποκείμενα είναι προϊόντα άλλων γενεαλογιών, που τους ωθούν να ακολουθήσουν άλλες, δικές τους και, πάνω απ' όλα, διαφορετικές διαδρομές.

Αυτές οι άλλες διαδρομές ζητούν από εμάς να καταβάλλουμε προσπάθεια για να δημιουργήσουμε, μέσω της διαπολιτισμικής μάθησης, την τέχνη της κατανόησης και της μετάφρασης. Έτσι, θα μπορέσουμε να γονιμοποιήσουμε τις σκέψεις μας με διαφορετικές προτάσεις, γεννημένες από άλλες κοσμοθεωρίες και καταστάσεις, που δεν φιλοδοξούν να μας προσφέρουν απαντήσεις περί παντός του επιστητού, παρά μόνον εμπειρίες τοπικά προσδιορισμένες, χωρίς όμως για τον λόγο αυτό να έχουν λιγότερη –ούτε βέβαια περισσότερη– αξία από άλλες προτάσεις που θεωρούμε «κεντρικές». Μια από τις προκλήσεις που αναδύονται από τα υπόγεια, σε ό,τι αφορά τον τρόπο σκέψης, έχει να κάνει με την ιδέα της σύνθεσης, αυτή την κληρονομιά της αποικιοκρατίας η οποία, κατά τη γνώμη μου, πάντα αποκλείει, αμβλύνει τις διαφορές.

Σύνθεση σημαίνει θάνατος, ακρωτηριασμός πτυχών της ζωής, οριοθέτησή τους. Θα ήταν προτιμότερη η ενδυνάμωση, η παραχώρηση χώρου σε όλους τους τρόπους σκέψης, όπως υποστηρίζουν οι ζαπατίστας, χωρίς καμιά να υπερισχύει έναντι των άλλων: ουράνια τόξα καμωμένα από σκέψεις.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ

[6]

Μια βουή ακούγεται από τα έγκατα του κόσμου μας: τα «υπόγεια» της κοινωνίας αντιστέκονται και αναλαμβάνουν πολιτική δράση

Η εξέγερση ήταν μια συνειδητοποιημένη και απόλυτα δικαιολογημένη πεισματική επιδίωξη των αγροτικών μαζών. Παρόλ' αυτά, η συνειδητοποίηση αυτή φαίνεται πως έχει προσελκύσει ελάχιστα την προσοχή της βιβλιογραφίας που ασχολείται με αυτό το θέμα. Η παράλειψη αυτή καλύπτεται, στην πλειονότητα των αφηγήσεων, με κάποιες αλληγορίες, οι οποίες εξομοιώνουν τις αγροτικές εξεγέρσεις με φυσικά φαινόμενα (...) Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, αναζητείται μια εξήγηση που να ξεκινά από την απαρίθμηση των αιτίων που πυροδοτούν την εξέγερση, σαν να πρόκειται για ένα είδος αντανακλαστικής δράσης. Σε κάθε περίπτωση, η εξέγερση αντιμετωπίζεται πάντα ως κάτι ξένο από την αγροτική συνείδηση ενώ η Υπόθεση* αναγορεύεται σε φάντασμα, το οποίο έρχεται να υποκαταστήσει τον Λόγο.

Ranajit Guha (La prosa de la contraisnurgencia)

---

* Στον ισπανόφωνο κόσμο, και όχι μόνο, με τον όρο Υπόθεση (Causa) χαρακτηρίζεται η υπόθεση της χειραφέτησης των μαζών, η Επανάσταση, ο Σοσιαλισμός, η Αναρχία, ανάλογα με την περίπτωση. (*σ.τ.μ.*)

Ένα από τα πιο αξιοθρήνητα γνωρίσματα του δυτικού πνεύματος συνίσταται στο ότι συσχετίζει τις εκφάνσεις και τις πράξεις με εξωτερικούς ή υπερβατικούς σκοπούς, αντί αυτές να εξετάζονται ως ένα ενύπαρκτο σχέδιο που ακολουθεί εγγενείς σε αυτό αξίες.

Gilles Deleuze – Félix Guattari (Rizoma)

Στη Λατινική Αμερική, τα κινήματα που στάθηκαν ικανά να αρθρώσουν προκλήσεις μεγάλης κλίμακας απέναντι στο σύστημα τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια –εξεγέρσεις, ξεσηκωμούς και κινητοποιήσεις που κατάφεραν να κλονίσουν την κυριαρχία των ελίτ– γεννήθηκαν στο «περιθώριο» της κατεστημένης κοινωνίας και έχουν ως πρωταγωνιστές τους πιο φτωχούς, εκείνους που στερούνται πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Τα κινήματα των «χωρίς» –χωρίς στέγη, χωρίς γη, χωρίς εργασία, χωρίς δικαιώματα...– έχουν επιδείξει τέτοιο δυναμισμό που έχουν κατορθώσει πολλές φορές να βρεθούν στο κέντρο της πολιτικής σκηνής.

Η ανάδυση αυτών των νέων ενεργών υποκειμένων εκτόπισε το συνδικαλιστικό κίνημα από τον παραδοσιακό πρωταγωνιστικό του ρόλο σε μεγάλο αριθμό χωρών, τόσο ως δύναμη κοινωνικού μετασχηματισμού όσο και ως παράγοντα ικανού να προωθεί αλλαγές στις μορφές κοινωνικής δράσης. Τα σημερινά κινήματα εκτόπισαν όμως και την αριστερά, ιδιαίτερα στις συγκυρίες ακραίας κρίσης που έζησαν οι κοινωνίες όταν το νεοφιλελεύθερο μοντέλο άρχισε να παρουσιάζει ρωγμές. Αυτό έγινε ορατό με ξεκάθαρο τρόπο στη διάρκεια των εξεγέρσεων στην Αργεντινή (μεταξύ 1997 και Δεκέμβρη του 2001) στη Βολιβία (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος του 2003) και, σε εμβρυακή μορφή, κατά τη διάρκεια της κρίσης της Ουρουγουάης, τον χειμώνα του 2002, όταν οι πιο φτωχοί προχώρησαν σε λεηλασίες, μετά από μια επίδειξη παθητικότητας από μέρους του συνδικαλιστικού κινήματός που δεν κατάφερε σε καμία περίπτωση να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων.

Αυτά τα νέα ενεργά υποκείμενα προκάλεσαν βαθιές αναταράξεις και σε άλλες χώρες, με πιο σημαντικά τα παραδείγματα των

ιθαγενών καθώς και των φτωχών των αστικών κέντρων στο Εκουαδόρ, τη Βενεζουέλα, την Παραγουάη και το Μεξικό. Στη Βραζιλία, οι κοινωνικά αποκλεισμένοι (οι ακτήμονες και, σε μικρότερο βαθμό, οι άστεγοι) έθεσαν μπροστά σε σοβαρές προκλήσεις διαδοχικές κυβερνήσεις, συμπεριλαμβανομένης και της κυβέρνησης Λούλα. Το βέβαιο είναι ότι η δράση των νέων πρωταγωνιστών, που γεννήθηκαν από την αναδιαμόρφωση και τη διασταύρωση των παλιών κοινωνικών υποκειμένων και των νέων φτωχών που δημιουργήθηκαν από το νεοφιλελεύθερο μοντέλο, κατάφερε να αλλάξει τον κοινωνικό και πολιτικό χάρτη της λατινοαμερικανικής ηπείρου, εξαναγκάζοντας το νεοφιλελεύθερο μοντέλο να περάσει για πρώτη φορά στην άμυνα.

Τέλος, όπως δείχνουν οι εξεγέρσεις στην Αργεντινή και στη Βολιβία, αλλά επίσης και οι κινητοποιήσεις στο Περού, τη Βενεζουέλα και το Εκουαδόρ, υπάρχουν ορατές κινηματικές διεργασίες στα αστικά κέντρα, ακόμη και στις μεγάλες πόλεις που, μέχρι πριν λίγο, αποτελούσαν τους πλέον ευεπίφορους στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο χώρους. Οι αρχικές αντιστάσεις ξεπήδησαν στις αρχές περίπου της δεκαετίας του '90 στις αγροτικές περιοχές και τις μικρές πόλεις, εκεί όπου δεν είχε αποσυντεθεί ο κοινωνικός ιστός που καθιστούσε δυνατή την αντίσταση. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια έχουν σημειωθεί αστικές εξεγέρσεις που μας δείχνουν ότι οι σημαντικότεροι αγώνες ξεκινούν από υποκείμενα πιο ετερογενή από ό,τι ήταν η παλιά εργατική τάξη και τα οποία έχουν προηγουμένως διανύσει μια διαδρομή εσωτερικής αναδιαμόρφωσης.

Το ότι αυτό το σύνολο αντιστάσεων ξεπήδησε από τα «περιθώρια» των κοινωνιών μας[1] (ή από το υπόγειο, όπως εύστοχα υπογράμμισε ο Υποδιοικητής Μάρκος) έχει βαθύτατη σημασία για τη διαδικασία κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών, αλλά είναι και μια καλή αφορμή για στοχασμό στους κόλπους των κινημάτων, αλλά και των συνοδοιπόρων τους. Από τη μια μεριά, τα σημερινά κινήματα έχουν δημιουργήσει νέους χώρους οργάνωσης και αντίστασης. Εν συντομία: ζαπατιστικά

1. Χρησιμοποιώ τις λέξεις «περιθώριο» και «περιθωριακότητα» με καθαρά περιγραφική έννοια. Η λέξη «αποκλεισμός» αναφέρεται σε άτομα ή κοινωνικά στρώματα που στερούνται κοινωνικών και, κατά περιπτώσεις, πολιτικών δικαιωμάτων, τα οποία αναπτύχθηκαν την εποχή της συγκρότησης του κράτους πρόνοιας.

Καρακόλ, ιθαγενικά εδάφη, στρατόπεδα των Αϊμάρα* (cuarteles aymaras), που συγκροτούνται εν είδει de facto αυτόνομων περιοχών, ρητά ή όχι[2]. Όμως, αυτοί οι χώροι δεν περιορίζονται πλέον στις αγροτικές περιοχές, καθώς οι φτωχοί προκαλούν μετασχηματισμούς εις βάθος στον ιστό των πόλεων, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζει η πόλη των Αϊμάρα στο Ελ Άλτο**. Επίσης, γίνονται ολοένα και πιο ορατές οι προκλήσεις που αρθρώνουν οι αστικοί οικισμοί που δημιούργησαν οι νεόπτωχοι σε πόλεις όπως το Μπουένος Άιρες, το Μοντεβιδέο και η Ασουνσιόν, για να αναφερθούμε μόνο σε διεργασίες που λαμβάνουν χώρα στον Νότο της ηπείρου και είναι το πεδίο αναφοράς της παρούσας εργασίας.

Πώς έχουν διαμορφωθεί αυτοί οι πρωταγωνιστές; Πώς έχουν περάσει από μια κατάσταση φαινομενικής παθητικότητας σε μια κατάσταση κατά την οποία είναι ικανοί να παράγουν την ίδια τη ζωή τους και να προκαλούν τους ισχυρούς; Βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα τρίτο κύμα κινημάτων που έρχεται να προσθέσει στα παλαιά και τα καινούρια κινήματα μια νέα κατηγορία, αυτά που έχουν γεννηθεί στα φτωχά και περιθωριοποιημένα έγκατα των κοινωνιών μας;

Από την άλλη μεριά, τα νέα υποκείμενα δεν προκαλούν μόνο το κράτος και τις κυρίαρχες τάξεις, αλλά θέτουν επίσης σε αμφισβήτηση τις γνώσεις και τις πρακτικές της αριστεράς και των παλαιών κινημάτων, καθώς και τις θεωρητικοποιήσεις που προέκυψαν με αφορμή την ανάδυση των «νέων κοινωνικών κινημάτων», παρόλο που έχουν κοινά χαρακτηριστικά με αυτά. Θέτουν μεγάλα ερωτηματικά όσον αφορά το μέλλον των κοινωνικών αγώνων. Το κράτος πρόνοιας και η βιομηχανική ανάπτυξη μέσω της υποκατάστασης των εισαγωγών, επέτρεψαν τη δημιουργία ενός ευρύτατου και καλά οργανωμένου συνδικαλιστικού κινήματος, καθώς και κομμάτων της αριστεράς με ενεργή παρουσία σ' αυτό το κίνημα. Οι οργανωτικές τους δομές εμπνέονταν από την ενοποιητική και συγκεντρωτική λογική του κράτους, η οποία

---

* Κοινότητες των ιθαγενών Αϊμάρα, στη Βολιβία, σε κατάσταση κινητοποίησης. (*σ.τ.μ.*)

2. Σε ό,τι αφορά τα «ιθαγενικά εδάφη» (territorios étnicos) στο Εκουαδόρ, μπορεί κανείς να ανατρέξει στον Galo Ramón Valarezo (1993), ενώ για τα cuarteles aymaras στον Félix Patzi (2003).

** Το Ελ Άλτο βρίσκεται στα προάστια της πρωτεύουσας της Βολιβίας, Λα Πας. (*σ.τ.μ.*)

με τη σειρά της ήταν σημείο αναφοράς, αντικείμενο αλλά και στόχος της δράσης τους. Η υιοθέτηση μορφών αγώνα (απεργίες και διαδηλώσεις) που ήταν κατάλληλες για τη διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών, ήταν χρήσιμη για να επιτύχουν τα κινήματα ό,τι ζητούσαν, επέτρεψε στους εργαζόμενους να ενωθούν μέσα από την ταξική αλληλεγγύη και ενθάρρυνε τη γέννηση ενός προτύπου δράσης εργαλειακού χαρακτήρα, το οποίο έφερε καλά αποτελέσματα.

Τη νέα αυτή περίοδο, ποιες είναι οι μορφές οργάνωσης και δράσης που υιοθετούν τα νέα υποκείμενα; Ποιες θα είναι οι σχέσεις τους με το κράτος και την αριστερά; Θα δώσουν προτεραιότητα, όπως έκανε το εργατικό κίνημα, στον αγώνα για την ανάδειξη κυβερνήσεων που να υπηρετούν τα συμφέροντά τους; Θα θεσμοποιηθούν; Συνοψίζοντας, ποια είναι ή θα είναι η πολιτική αυτών που βρίσκονται στα περιθώρια του συστήματος, έξω από την «τεϊλοριστική συγκρότηση» της κοινωνίας; Και κάτι ακόμα πιο ανησυχητικό: τι σημαίνει πολιτική σε κοινωνίες κατακερματισμένες, με παρακμασμένα τα εθνικά κράτη, για υποκείμενα που βρίσκονται στα υπόγεια της κοινωνίας;

Δεν φιλοδοξώ ν' απαντήσω σ' ερωτήσεις στις οποίες μόνο ο χρόνος και η εμβάθυνση του κοινωνικού πρωταγωνισμού* μπορούν να απαντήσουν. Επιδιώκω μονάχα να καταδείξω τη σημασία αυτών των ερωτημάτων· ότι οι νέες μορφές αγώνα και οργάνωσης δεν θα είναι δηλαδή αναγκαστικά «κατ' εικόνα και ομοίωση» εκείνων που εφάρμοζαν το συνδικαλιστικό κίνημα και η αριστερά τη δεκαετία του '70. Μέχρι τώρα αναγνωρίζουμε την ύπαρξη της διαφοράς στις ζαπατιστικές κοινότητες στην Τσιάπας[3] και, σε μικρότερο βαθμό, στα υπόλοιπα ιθαγενικά κινήματα της ηπείρου μας. Αλλά όχι και στα νέα υποκείμενα, ειδικότερα των πόλεων, που είναι το προϊόν της σημερινής φάσης του καπιταλισμού, μιας φάσης που βασίζεται στον κοινωνικό αποκλεισμό.

Πίσω από όλα αυτά ίσως και να μην υπάρχει κάτι το πολύ καινούριο. Ωστόσο, η κρίση των κρατών και των κυρίαρχων δυνάμεων

---

* Όρος που υποδηλώνει ότι τα κινήματα δεν αρκούνται στο να ανταγωνίζονται ή να αντιπαλεύουν το κυρίαρχο σύστημα, αλλά είναι αυτά που με τις πρωτοβουλίες τους αναλαμβάνουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο στη δημόσια σφαίρα. (*σ.τ.μ.*)

3. Το κείμενο *Un mundo nuevo* του Υποδιοικητή Μάρκος μπορεί να χρησιμεύσει ως μια καλή σύνθεση των ζαπατιστικών απαντήσεων σε αυτό και σε άλλα ερωτήματα.

και η ενίσχυση των κοινωνικών κινημάτων, με λίγα λόγια «ο συνδυασμός της ρηγμάτωσης του συστήματος και των εξεγέρσεων των υποτελών, φέρνει στο φως δυνάμεις που έχουν συσσωρευτεί στα υπόγεια της κοινωνίας», οι οποίες μέχρι πρόσφατα, παρέμεναν αόρατες (Hylton και Sinclair, 2003, σ. 17).

Δημιουργία χώρων

Μεταβαίνουμε προς νέες σχέσεις ανάμεσα στα κοινωνικά υποκείμενα και τα εδάφη. Κατά την περίοδο της ηγεμονίας του εργατικού κινήματος η έννοια του εδάφους επισκιαζόταν από τον κεντρικό χαρακτήρα των σχέσεων παραγωγής. Η κοινωνική τάξη φαινόταν να διαλύεται έξω από το εργοστάσιο, όσο κι αν η δύναμη της εργατικής τάξης δεν γινόταν κατανοητή αν δεν λαμβάνονταν υπόψη τα προπύργια στα οποία στήριζε τη δύναμή της, και συγκεκριμένα οι περιφέρειες των μεγαλουπόλεων που είχαν μετατραπεί σε εργατικές κοινότητες ή αντιηγεμονικοί χώροι συνδεδεμένοι στενά με το εργαστήρι του τεχνίτη ή τον δήμο (Lojkine, 1988). Παράλληλα, η συζήτηση περί ισότητας –συνυφασμένη με τα δικαιώματα του πολίτη, που το κράτος πρόνοιας πρόσφερε με αντάλλαγμα την αναγνώριση της νομιμότητάς του– καθιστούσε αδιαφανή μια πραγματικότητα στην οποία διατηρούνταν (και συγκαλύπτονταν) οι διαφορές, οι οποίες σήμερα ξεπηδούν με όλη τους την αποδομητική δύναμη.

Σε ελάχιστο χρόνο σημειώθηκαν βαθιές αλλαγές στις εδαφικότητες πάνω στις οποίες εδραιώθηκαν τα εθνικά κράτη, οι τοπικές βιομηχανίες και οι τάξεις που τις στήριζαν. Η απεδαφοποίηση (φυγή του κεφαλαίου, αποβιομηχάνιση, κρίση των υποκειμένων και του τρόπου κατοχής των εδαφών τους) προκάλεσε μαζικές μεταναστεύσεις εντός των εθνικών συνόρων και, ειδικότερα, στον πολεοδομικό ιστό των μεγαλουπόλεων. Μεταναστεύσεις δηλαδή τόσο ανάμεσα σε διαφορετικές πόλεις όσο και μέσα στις ίδιες τις πόλεις, που έχουν επηρεαστεί από την επανεδαφοποίηση.

Σε κάθε περίπτωση, και αυτή είναι μια από τις σημαντικότερες αλλαγές στη Λατινική Αμερική, η δύναμη που ξεπηδάει στα νέα προπύργια της εξέγερσης δεν συνδέεται με το εργοστάσιο (που είτε δεν υπάρχει πια είτε αποτελεί μέρος του μηχανισμού αποκλεισμού) ούτε

υπόκειται στη διαμεσολάβηση των δημοτικών αρχών. Αυτές οι τελευταίες, εμφανίζουν τώρα μια ξεκάθαρη σχέση εξάρτησης με τα νέα υποκείμενα, χωρίς ωστόσο να αποβλέπουν στην κοινωνική τους ένταξη, ενώ παράλληλα δεν είναι πια σε θέση ούτε να τα εκπροσωπούν· στην καλύτερη των περιπτώσεων προσπαθούν να τα εξουδετερώσουν μέσω των πελατειακών σχέσεων.

Οι νέες σχέσεις μεταξύ εδαφών και υποκειμένων ξεκινούν από την απεδαφοποίηση που προαναφέραμε, η οποία συνιστά μια πληγή στον πολεοδομικό ιστό. Η φυγή του κεφαλαίου σε σχέση με την εργατική τάξη είναι ταυτόχρονα μια φυγή από τους χώρους στους οποίους η εδαφοποιημένη εργατική δύναμη το περιόριζε. Αλλά όταν φεύγει, «το κάνει αφήνοντας πίσω του ίχνη ερήμωσης», καθώς «το κεφάλαιο δημιουργεί από τη φύση του ένα υλικό περιβάλλον κατ' εικόνα και ομοίωσή του μόνο και μόνο για να το καταστρέψει αργότερα, όταν προσπαθεί να επεκταθεί γεωγραφικά και να μετακινηθεί πρόσκαιρα, σε μια προσπάθεια ν' αντιμετωπίσει τις κρίσεις υπερσυσσώρευσης που το επηρεάζουν κυκλικά» (Harvey, 2004). Στη Λατινική Αμερική αυτή η ερήμωση καταλήγει σε ακραία ανεργία και φτώχεια, στην απροσχημάτιστη και ωμή εκδίωξη εκατομμυρίων εργαζομένων των πόλεων σε αφιλόξενα, ρυπαρά και πανάθλια περίχωρα. Στον Νότιο Κώνο της Λατινικής Αμερικής* έχουμε τρία σχετικά πρόσφατα παραδείγματα: την εκδίωξη με στρατιωτικά μέσα 200 χιλιάδων φτωχών από την πόλη του Μπουένος Άιρες προς την περιφέρεια, το 1977, κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας. Την εκδίωξη 24 χιλιάδων εργατών ορυχείων και των οικογενειών τους στη Βολιβία, το 1985, ένα μέρος από τους οποίους βρήκε καταφύγιο στην πόλη του Ελ Άλτο, ενώ κάποιοι άλλοι έγκαταστάθηκαν ύστερα από εκτεταμένη περιπλάνηση στο Τσαπαρέ για να εργαστούν ως καλλιεργητές της κόκας. Τέλος, την εκδίωξη –μέσα σε δύο δεκαετίες– του 17% του πληθυσμού του Μοντεβιδέο από τις παλιές του εργατικές και μεσοαστικές συνοικίες προς την περιφέρεια, όπου 280 χιλιάδες άνεργοι και υποαπασχολούμενοι ζουν σήμερα σε άναρχα δομημένους αυτοσχέδιους οικισμούς.

---

* Πρόκειται για τη γεωγραφική περιοχή που περιλαμβάνει τη Βραζιλία, την Αργεντινή, την Ουρουγουάη, την Παραγουάη και τη Χιλή. (*σ.τ.μ.*)

Από την πόλη που ενσωματώνει στην πόλη που διαχωρίζει

Το φυσικό περιβάλλον διαβίωσης (habitat) είναι ο χώρος όπου σφυρηλατείται μια κουλτούρα και η εδαφικότητά της, το μέρος «όπου διαμορφώνονται τα κοινωνικά υποκείμενα, τα οποία σχεδιάζουν τον γεωγραφικό χώρο για να τον κάνουν δικό τους, εποικίζοντάς τον με τις δικές τους σημασίες και πρακτικές, με τις αισθήσεις και τις ευαισθησίες τους, με τις επιθυμίες και τις απολαύσεις τους» (Leff, 1998, σ. 241). Ο κατακερματισμός του χώρου συνεπάγεται έναν πολιτισμικό κατακερματισμό, ο οποίος βασίζεται σε προϋπάρχουσες διαφορές, ένα ζήτημα που αποκτά ιδιαίτερη σημασία σε χώρες που θεωρούσαμε σχετικά ομοιογενείς, όπως η Αργεντινή, η Χιλή και η Ουρουγουάη. Ανακαλύπτουμε τώρα πως αυτή η υποτιθέμενη κοινωνική ομοιογένεια έκρυβε –κάτω απ' τον μανδύα μιας εργατικής κουλτούρας που κάλυπτε το σύνολο των λαϊκών στρωμάτων– «κάτι παραπάνω», το οποίο μας αποκαλύπτεται επίσης αποσπασματικά. Οι έννοιες που διδαχτήκαμε σχετικά με την «εργατική κουλτούρα», κληροδοτημένες από την ευρωπαϊκή και τη βορειοαμερικανική «κοινωνική ιστορία», ενδεχομένως αδυνατούσαν να λάβουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες και τις αντιθέσεις αυτού του τμήματος του Νότου[4].

Τι συμβαίνει επομένως με τα υποκείμενα που διαμορφώνονται στα κατακερματισμένα εδάφη; Εξετάζοντας την πορεία των *σεριγκέιρος**, ο Porto Gonçalves σημειώνει με οξυδέρκεια ότι «τα νέα υποκείμενα

4. Η αλήθεια είναι πως πολιτισμική ομοιογένεια δεν υπήρξε ποτέ, πράγμα που έχουν επισημάνει όσοι έχουν εργαστεί σε αυτό πεδίο από τη σκοπιά της κοινωνικής ιστορίας, με επικεφαλής τον E. P. Thompson. Τώρα όμως βρισκόμαστε μπροστά σε ένα μεγαλύτερο πρόβλημα. Οι αλλαγές που διαπιστώθηκαν στις κοινωνίες μας είναι τέτοιων διαστάσεων που για να τις κατανοήσουμε δεν μας αρκεί η κληρονομιά της κοινωνικής ιστορίας (ιστορία της εργατικής τάξης, κατά βάση). Όλα δείχνουν πως θα έπρεπε να εμπνεόμαστε –ακόμα και σε χώρες και περιοχές όπου δεν υπάρχουν σχεδόν ίχνη από τους αυτόχθονες λαούς– από τις «σπουδές των υποτελών», δεδομένου ότι η περιπλοκότητα μιας κοινωνίας κατακερματισμένης λόγω της «νεοαποικιοκρατίας» απαιτεί άλλα θεωρητικά εργαλεία, πιο πρόσφορα από αυτά που χρησιμοποιούμε, τουλάχιστον στην περιοχή του Ρίο δε λα Πλάτα.

* Seringueiros: εργάτες γης που συλλέγουν καουτσούκ στην Αμαζονία. (*σ.τ.μ.*)

αποκτούν υπόσταση θεσμίζοντας νέες εδαφικότητες» (Porto, 2001, σ. 208), μια εύστοχη παρατήρηση υπό τον όρο ότι αναγνωρίζουμε πως μιλάμε όχι μόνο για άλλα εδάφη αλλά και για άλλα υποκείμενα, και όχι για τα ίδια υποκείμενα που αναδιαμορφώνονται και μεταλλάσσονται από τους νέους χώρους και τις στρατηγικές επιβίωσης.

Οι μη πολίτες, ή μάλλον εκείνο το τμήμα της κοινωνίας τα μέλη του οποίου υπήρξαν κάποτε πολίτες αλλά έπαψαν να είναι, αυτοί που έχασαν τους χώρους και τους τόπους τους στη νεοφιλελεύθερη κοινωνία, διαμορφώνουν τους δικούς τους χώρους σε μια πορεία αγώνων στην οποία αναπτύσσονται και οι ίδιοι ως υποκείμενα. Πρόκειται για χώρους που δημιουργούν, σχεδιάζουν και ελέγχουν τα ίδια αυτά στρώματα. Για να το κατανοήσουμε έτσι θα πρέπει να αλλάξουμε τη ματιά μας: να αφήσουμε κατά μέρος την αρνητική και κρατικοκεντρική ματιά –που τους προσδιορίζει με βάση αυτό που δεν έχουν (στερημένους, αποκλεισμένους, περιθωριοποιημένους)– για να υιοθετήσουμε μια άλλη οπτική γωνία, που έχει ως αφετηρία τις διαφορές που *εκείνοι έχουν δημιουργήσει*, ώστε, μέσα από αυτήν, να φωτίσουμε άλλους πιθανούς δρόμους. Με τον τρόπο αυτό οι φτωχοί της πόλης εντάσσονται στο κοινωνικό πείραμα που έχουν ήδη αναπτύξει οι φτωχοί της υπαίθρου –τόσο οι ιθαγενείς όσο και οι ακτήμονες αγρότες– οι οποίοι, μέσα από μια μακροχρόνια διαδικασία, δημιούργησαν ή διεύρυναν τους χώρους τους, είτε αποσπώντας εκατομμύρια εκτάρια από τα λατιφούντια και τους μεγαλοκτηματίες είτε διασφαλίζοντας τα εδάφη που ήδη κατείχαν (περιπτώσεις ιθαγενικών κοινοτήτων), ανακτώντας τον έλεγχο των κοινοτήτων τους.

Οι κάτοικοι των αυτοσχέδιων οικισμών έχουν δημιουργήσει νέες οργανωτικές μορφές στενά συνδεδεμένες με το έδαφος: η βασική ενότητα στην καθημερινή ζωή είναι το οικοδομικό τετράγωνο, που εκλέγει έναν υπεύθυνο. Οι υπεύθυνοι αυτοί συνέρχονται και συγκροτούν ένα σώμα εκπροσώπων που εκλέγει μια διοικητική επιτροπή. Οι συνελεύσεις των κατοίκων του οικισμού συγκαλούνται προκειμένου να ληφθούν αποφάσεις για τις πιο σημαντικές υποθέσεις. Αυτός ο τύπος οργάνωσης συνεπάγεται «την ύπαρξη ενός κοινοτικού κινήματος όπου η ζωή στο σπίτι φαίνεται σαν να επεκτείνεται στην κοινότητα» (Merklen, 1995). Πράγματι, ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της οργάνωσης με βάση το έδαφος είναι ο κοινοτικός της χαρακτήρας, κάτι που

όχι μόνο δείχνει ότι τα κινήματα της πόλης έχουν μια αντιστοιχία με εκείνα των ιθαγενών και των ακτημόνων αγροτών, αλλά και συνεπάγεται λογικές δράσης πολύ διαφορετικές από εκείνες των εργατικών ενώσεων εργαλειακού χαρακτήρα.

Οι προκλήσεις προς το σύστημα θα ήταν αδιανόητες δίχως την ύπαρξη χώρων έξω από τον έλεγχο των ισχυρών. Σύμφωνα με τον James Scott, η πρώτη προϋπόθεση για να μπορέσουν οι υποτελείς ομάδες να αρθρώσουν τον κρυφό τους λόγο είναι «να το κάνουν σε έναν κοινωνικό χώρο ξεχωριστό, όπου δεν μπορεί να φτάσει ο έλεγχος, η επίβλεψη και η καταπίεση των κυρίαρχων» (2000, σ. 149). Οι αυτοελεγχόμενοι από τους κυριαρχούμενους χώροι είναι πάντα χώροι «μακριά από», πράγμα που εξασφαλίζει κάποια αυτονομία, ενώ γεννιούνται κι αναπτύσσονται στους «αδύναμους κρίκους μιας αλυσίδας κοινωνικοποίησης» (2000, σ. 152).

Μέχρι πριν λίγα χρόνια, το μόνο τμήμα της κοινωνίας που είχε στη διάθεσή του αυτοελεγχόμενους χώρους ήταν οι ιθαγενικές κοινότητες. Ειδικότερα από τη χρονική στιγμή που η καταναλωτική κουλτούρα προκάλεσε την εξαφάνιση ή την αλλαγή του ρόλου των κλασικών κοινωνικών χώρων των εργατών –όπως ήταν η ταβέρνα– και οι νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας ακύρωσαν τους χώρους επικοινωνίας μεταξύ των εργαζομένων. Ωστόσο, οι δονήσεις που προκλήθηκαν από τον νεοφιλελευθερισμό, ιδιαίτερα οι επιταχυνόμενες εσωτερικές μεταναστεύσεις των δύο τελευταίων δεκαετιών, αύξησαν τις ρωγμές και τις σχισμές εκείνες μέσα από τις οποίες οι πιο φτωχοί έχουν καταφέρει να δημιουργήσουν νέες μορφές κοινωνικότητας και αντίστασης.

Εάν παρατηρήσουμε από κοντά τις σημαντικότερες προκλήσεις που έχουν αρθρώσει τα λαϊκά στρώματα, θα δούμε ότι όλες αυτές ξεκίνησαν από τα «νέα» εδάφη, τα οποία είναι περισσότερο αυτόνομα και αυτοελεγχόμενα από εκείνα που υπήρχαν στις προγενέστερες περιόδους του καπιταλισμού: το Ελ Άλτο στη Βολιβία, οι συνοικίες και οι οικισμοί των ανέργων στην Αργεντινή, οι καταυλισμοί και οι οικισμοί των ακτημόνων στη Βραζιλία, οι λαϊκές συνοικίες του Καράκας και οι ιθαγενικές περιοχές στην Τσιάπας, τη Βολιβία και το Εκουαδόρ. Στη συνέχεια θα δούμε ότι η κρίση των παλαιών εδαφικοτήτων συνεπάγεται, παράλληλα, μια εξίσου βαθιά κρίση των συστημάτων αντιπροσώπευσης.

(Αυτο)προσδιορισμός (μέσω) των διαφορών μας

Γνωρίζουμε ότι χωρίς διαφορά δεν υπάρχουν ούτε κοινωνικά υποκείμενα ούτε κινήματα. Αλλά η διαφορά είναι και ένα από τα κλειδιά της κοινωνικής αλλαγής, κάτι που δείχνουν τα κινήματα που αναδύονται τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Αυτήν την περίοδο του καπιταλισμού, το νόημα των ταξικών αγώνων μοιάζει να έχει αναστραφεί. Στην περίοδο του κράτους πρόνοιας, οι αγώνες είχαν μεταξύ άλλων ως αποτέλεσμα την κοινωνική ένταξη καθώς πέρα απ' τα συγκεκριμένα αιτήματα που πρόβαλλε κάθε τμήμα της κοινωνίας, το μοντέλο ανάπτυξης ήταν ικανό να προσφέρει έναν χώρο για τα λαϊκά στρώματα. Την περίοδο εκείνη ο αγώνας ήταν αδιανόητος αν δεν προβάλλονταν αιτήματα προς το κράτος. Τα συνδικάτα, με τις κρατικοκεντρικές δομές τους και τις αρχές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, ενίσχυαν αυτή την τάση. Οι από κάτω μάθαιναν να ασκούνται ως πολίτες μέσα από τον αγώνα. Αντίθετα, κατά την παρούσα περίοδο που ο καπιταλισμός προάγει τον αποκλεισμό, ο κοινωνικός αγώνας των αποκλεισμένων τείνει να ενισχύει τις διαφορές.

Οι αποστάσεις ανάμεσα στο παλιό εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα και τους σημερινούς πρωταγωνιστές είναι σαφείς, τόσο σε ό,τι αφορά τις σχέσεις με το έδαφος όσο και σε ό,τι αφορά τις σχέσεις αναπαραγωγής. Οι πρώτες έχουν να κάνουν με τη μετάβαση από την ετερονομία σε μια σχετική αυτονομία, η οποία καθίσταται πρόδηλη τη στιγμή της εξέγερσης. Οι δεύτερες, που συνδέονται μύχια με τις προηγούμενες, συνεπάγονται τη μετάβαση των υποκειμένων από μια κατάσταση εξάρτησης από το κεφάλαιο προς τον έλεγχο της παραγωγής και αναπαραγωγής των συνθηκών της ζωής τους. Και τα δύο συνεπάγονται μια εκ θεμελίων ανατροπή στα κοινωνικά κινήματα των πόλεων και συνιστούν, κατά την άποψή μου, την κύρια διαφορά ανάμεσα στα λατινοαμερικανικά κινήματα και εκείνα του πρώτου κόσμου (Zibechi, 2003α).

Το ρίζωμα των κινημάτων στο έδαφος και ο έλεγχός του από αυτά τους προσδίδει ένα σύνολο χαρακτηριστικών. Ένα από τα σημαντικότερα είναι ότι «ο χώρος είναι ο κατ' εξοχήν τόπος για τη διαφορά» (Porto, 2000, σ. 45). Διαφορετικοί τρόποι διαχείρισης του χώρου παράγουν διαφορετικές καταστάσεις. Μπροστά στην προηγούμενη πόλη,

την ελεγχόμενη από το κεφάλαιο, απέναντι στον σχεδιασμό και την οικοδόμηση των εργατικών συνοικιών από το κράτος ή την ιδιωτική πρωτοβουλία και την κυριαρχία των χώρων ζωής, κοινωνικότητας και αναψυχής από τον παραγωγικό χρόνο και τη λογική της συσσώρευσης, ορθώνεται τώρα μια νέα πόλη, καρπός του ξεγλιστρήματος, της κίνησης και της φυγής μιας μερίδας του εργατικού πληθυσμού, διόλου αμελητέας, προς χώρους έξω από τον έλεγχο του κεφαλαίου ή, τουλάχιστον, προς χώρους όπου το κεφάλαιο έχει μια περιορισμένη ή μακρόθεν παρουσία.

Ο αυτοσχέδιος οικισμός, αν και τυπικά τείνει προς την αναπαραγωγή του δικτύου σχέσεων της προϋπάρχουσας πόλης, θεμελιώνεται στα δικά του χαρακτηριστικά, με κυρίαρχο την αυτόνομη δόμηση του τόπου διαβίωσης, από το σπίτι έως τους δημόσιους χώρους και τους δρόμους. Εμφανίζεται εδώ ένα μωσαϊκό πραγματικοτήτων, που το χαρακτηρίζουν οι διαφορές: από τους χώρους στο εσωτερικό των σπιτιών (όπου την πρωτοκαθεδρία έχει ένας μεγάλος κεντρικός χώρος οικογενειακής συνεύρεσης), σε αντίθεση με την κλασική εργατική κατοικία (η οποία αντιγράφει την κατοικία της μεσαίας τάξης ως προς τη λειτουργικότητα των μικρών αυτόνομων χώρων), μέχρι τις πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες, σε πόλεις όπως το Ελ Άλτο, οδηγούν στη γέννηση ενός στυλ που παραπέμπει στο μπαρόκ των μιγάδων*, το οποίο ορισμένοι αρχιτέκτονες αποκαλούν «μεταμοντέρνο μπαρόκ» (Limpias, 2002). Ο ίδιος ο σχεδιασμός των νέων οικισμών, στους οποίους κυριαρχεί η μονοκατοικία, ανταποκρίνεται σε μια λογική διαφορετική από εκείνη της μεγάλης πόλης: «Ενώ οι μεν στριμώχνονται και στοιβάζονται άβολα ο ένας πάνω στον άλλο, οι άλλοι επεκτείνονται ελεύθερα και απλόχωρα. Αυτή η διαφορά από μόνη της σηματοδοτεί διαφορετικούς δρόμους στην πολεοδομία και την αρχιτεκτονική, πέρα από τις πολιτισμικές διαφορές» (Limpias, 2002).

Με δυο λόγια, συγκεντροποίηση από τη μία, άπλωμα και διασπορά απ' την άλλη. Η διαχείριση ενός «διάσπαρτου» χώρου προσφέρει στα νέα υποκείμενα διαφορετικές δυνατότητες: μία από τις σημαντικότερες συνίσταται στην αποδόμηση του πανοπτικού ελέγχου που συνεπάγεται, αναγκαστικά, κάποιον βαθμό συγκέντρωσης

* Barroco mestizo: το μπαρόκ που συνδυάζει δυτικά και ιθαγενικά στοιχεία. (*σ.τ.μ.*)

του πληθυσμού[5]. Ενώ η πόλη που οικοδομείται κατ' εικόνα και ομοίωση του κεφαλαίου –με τη λογική της συγκέντρωσης– αναιρεί την αυτονομία των υποκειμένων, η διάσπαρτη πόλη είναι ανοιχτή στη διαφορά. Ωστόσο, η διαφορά έγκειται στους δεσμούς, που είναι κοινοτικού χαρακτήρα. Φαίνεται πως, σε ό,τι αφορά αυτές τις μορφές οικισμών, αρμόζει περισσότερο να μιλάμε για «κοινοτικούς δεσμούς» παρά για «κοινότητα», για να μην παραβλέπουμε τις διαφορές με τις παραδοσιακές κοινότητες. Σε κάθε περίπτωση, η διασταύρωση ανάμεσα στη διαφορά και τους κοινωνικούς δεσμούς καθίσταται δυνατή στο έδαφος, το οποίο μετατρέπεται, ειδικότερα στις στιγμές της εξέγερσης, σε πολιτική μονάδα αποκλειστική και αποκλείουσα (Clastres, 2003, σ. 43-45).

Υπ' αυτή την έννοια, ο στόχος των κρατών της Αργεντινής και της Ουρουγουάης κατά τις στιγμές της κρίσης ήταν να αποτρέψει τον αποκλείοντα χαρακτήρα της εδαφικότητας της διαφοράς από το να εκφραστεί όπως εκφράστηκε με επιτυχία στο Ελ Άλτο. Ύστερα από την εξέγερση της 19ης και 20ής Δεκεμβρίου του 2001, οι φτωχές συνοικίες και οι αυτοσχέδιοι οικισμοί γύρω από το Μπουένος Άιρες έγιναν στόχος, μιας αστυνομικής επιχείρησης που αποσκοπούσε στο να φέρει σε αντιπαλότητα τη μια συνοικία με την άλλη, διαδίδοντας φήμες και χρησιμοποιώντας τοπικούς παράγοντες ή απ' ευθείας την αστυνομία. Παρόμοια κατάσταση παρατηρήθηκε στο Μοντεβιδέο στις 31 Ιουλίου και στις 10 Αυγούστου του 2002, στο αποκορύφωμα της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης. Βλέπω ωστόσο να υπάρχουν μεγάλες ομοιότητες ανάμεσα στην εξέγερση στην Αργεντινή (2001) και στη Βολιβία (2003), οι οποίες σχετίζονται με τις δύο διαπιστώσεις με τις οποίες ξεκινήσαμε αυτό το κεφάλαιο.

Προς το παρόν, ενδιαφέρον έχει να υπογραμμίσουμε ότι τα υποκείμενα δρουν ενδυναμώνοντας και εμβαθαίνοντας τις διαφορές, επιβεβαιώνοντάς τες και, ταυτόχρονα, στηριζόμενα σ' αυτές. Αν η λογική

5. Κατά τη βολιβιανή εξέγερση, τον Οκτώβριο του 2003, οι εξεγερμένοι κατεδάφισαν πεζογέφυρες από τις οποίες οι στρατιωτικοί επέβλεπαν τον πληθυσμό και πυροβολούσαν. Με το ίδιο τρόπο, για να ελέγξει ο κατασταλτικός μηχανισμός τους αυτοσχέδιους οικισμούς –χώροι χαμηλής δόμησης απλωμένοι σε μεγάλες εκτάσεις– θα πρέπει να εισβάλει στη γειτονιά, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν «ψηλά σημεία» κατόπτευσης.

του εργατικού κινήματος ήταν να αρνείται τη διαφορά (μετατρέποντας τον εργάτη σε πολίτη, προς «τα έξω» και αναπαράγοντας στην οργάνωση τη συγκεντρωτική και μονολιθική λογική του κράτους-κεφαλαίου, προς «τα μέσα»), τα νέα υποκείμενα απορρίπτουν και τις δύο αυτές συμπεριφορές. Οι πορείες που έχουν διανύσει είναι επίσης διαφορετικές: η εργατική αντίσταση στο εσωτερικό του εργοστασίου εξουδετέρωσε τον τεϊλορισμό και τον υπερέβη ως μηχανισμό ελέγχου και παραγωγής, ενώ η επακόλουθη φυγή του κεφαλαίου, συνέπεια της νίκης της εργατικής ανυπακοής, είχε ως αποτέλεσμα την εργατική φυγή (με αφετηρία την αντίσταση και την υπέρβαση) από τις σχέσεις παραγωγής και υποταγής που είχαν εδραιωθεί από το κεφάλαιο. Παράλληλα, παρατηρείται η υπέρβαση όλων των θεσμών ελέγχου και πειθάρχησης, από την οικογένεια μέχρι το σχολείο. Η καταστροφή των χώρων που δημιουργήθηκαν από το κεφάλαιο, προϋπόθεση της φυγής του (Harvey, 2004), άφησε ελεύθερο το πεδίο για νέες μορφές οικειοποίησης του χώρου από τους ανυπότακτους, κάτι που συνεπάγεται τη μετατόπιση από τον αγώνα για τη γη (ως ανταλλακτικής αξίας και ως μέσου παραγωγής) στον αγώνα για την επιβεβαίωση της εδαφικότητας (το έδαφος ως αξία χρήσης, χώρος όπου ακολουθείται ένας τρόπος ζωής που στηρίζεται σε μια κουλτούρα). Όμως, αυτή η καινούρια εδαφοποίηση δεν πραγματοποιείται τώρα πάνω στις ίδιες βάσεις αλλά γεννιέται με τρόπο αντίστροφο: προέρχεται από το εσωτερικό των υπό διαμόρφωση υποκείμενων, φορέων μιας «άλλης» κουλτούρας-τρόπου ζωής που σφυρηλατείται στη διαδικασία αντίστασης-ανυπακοής.

Οι ομάδες που συγκροτούνται ως κινήματα το κάνουν οικοδομώντας νέες πολιτικές και πολιτιστικές ταυτότητες. Με αυτή την έννοια, ο όρος «κοινωνικό κίνημα» πρέπει να εννοείται ως απόρριψη του προσδιορισμένου ή επιβεβλημένου χώρου και ως αλλαγή του κοινωνικού τόπου, ως ξεγλίστρημα με τη στενή έννοια, κάτι που σημαίνει ότι σ' αυτό το σημείο «η γεωγραφία και η κοινωνιολογία συγχέονται» (Porto, 2001, σ. 198). Αν όμως μια τάξη είναι, όπως επισημαίνει ο E. P. Thompson, ένα σύνολο ιστορικών σχέσεων, αυτές «οι αλλαγές τόπου» επιφέρουν αναπόφευκτες αλλαγές στις σχέσεις. Με άλλα λόγια, οι διαφορετικές σχέσεις με το έδαφος συμβάλλουν στη γέννηση, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, διαφορετικών υποκειμένων. Αυτά τα υποκείμενα όμως αναπτύσσονται διαφοροποιούμενα

και μετατρέποντας αυτή τη διαφορά σε σκαλοπάτια προς την επιβεβαίωση, που οδηγούν σε μια περισσότερο διαφοροποιημένη ανάπτυξη, όχι γραμμική, αλλά –οριακά– κυκλική. Ο αγώνας είναι επομένως διαφορετικός από τον εργατικό αγώνα και μάλιστα με μια βαθύτερη έννοια: ο αγώνας βασίζεται και στοχεύει στην υπεράσπιση και την ενδυνάμωση της διαφοράς.

Η παραγωγή ζωής στα εδάφη αυτά σηματοδοτεί μια δεύτερη ριζική ρήξη σε σχέση με το βιομηχανικό παρελθόν. Τα λαϊκά στρώματα έχουν θέσει σε λειτουργία, για πρώτη φορά σε αστικό περιβάλλον, ένα σύνολο αυτοελεγχόμενων μορφών παραγωγής, παρόλο που συνδέονται και εξαρτώνται από την αγορά. Ωστόσο, αυτό δεν μπορεί να μας κάνει να παραβλέψουμε το θεμελιακό γεγονός ότι πλατιά στρώματα ελέγχουν αυτά τα ίδια τους τρόπους και τους χρόνους παραγωγής, χωρίς να κυριαρχούνται τώρα από τον χρόνο του κεφαλαίου ούτε και από τον καταμερισμό εργασίας που τους επιβάλλει.

Σε ένα πρώτο στάδιο, οι νεόπτωχοι επικέντρωσαν τις στρατηγικές επιβίωσής τους στις υπηρεσίες, ανακυκλώνοντας υλικά που πέταγε στα σκουπίδια η κοινωνία της κατανάλωσης ή εκμεταλλευόμενοι τις χαραμάδες που τους επέτρεπαν να εγκατασταθούν σε κλάδους όπως το εμπόριο, μέσα από μικροεπιχειρήσεις ή οικογενειακές πρωτοβουλίες. Με τον καιρό, έφτασαν και στη μεταποιητική παραγωγή. Η πόλη του Ελ Άλτο είναι ίσως αυτή που έχει αναλυθεί προσεκτικότερα από το κράτος και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις. Το 70% του ενεργού πληθυσμού εργάζεται σε οικογενειακές μονάδες (το 50%) ή στον μικροεπιχειρηματικό κλάδο (το 20%)[6]. Αυτός ο τύπος παραγωγικών εγχειρημάτων είναι πλειοψηφικός στο εμπόριο και στα εστιατόρια (95% των απασχολούμενων), στην οικοδομή (80%) και στη χειροτεχνική-βιοτεχνική παραγωγή (75%). Σ' αυτούς τους τομείς κυριαρχούν οι νέοι: πάνω απ' τους μισούς απασχολούμενους στη βιοτεχνία είναι ανάμεσα στα 20 και τα 35, ενώ πλειοψηφική είναι η γυναικεία παρουσία στο εμπόριο και στις επιχειρήσεις εστίασης οικογενειακού και μικροεπιχειρηματικού τύπου (Rojas και Guaygua, 2003).

---

6. Οι μικροεπιχειρηματικές μονάδες έχουν λιγότερους από τέσσερις εργαζόμενους, μεταξύ των οποίων ένας ή δύο είναι μέλη της οικογένειας. Σε γενικές γραμμές, ο ιδιοκτήτης εργάζεται κι αυτός και οι άλλοι δυο είναι υπάλληλοι.

Στο Ελ Άλτο, ο κύριος πρωταγωνιστής στην αγορά εργασίας είναι «η οικογένεια, τόσο ως οικονομική μονάδα που δημιουργεί απασχόληση, όσο και επειδή συνεισφέρει το μεγαλύτερο αριθμό μισθωτών εργαζόμενων» (Rojas και Guaygua, 2003, σ. 75). Σ' αυτούς τους χώρους αναδύεται μια «νέα εργασιακή και κοινωνική κουλτούρα», που χαρακτηρίζεται από τον νομαδισμό, την αστάθεια και τις διαφορετικές σχέσεις εργασίας.

Μια έρευνα ποιοτικού χαρακτήρα στις οικογενειακές μονάδες –όπου δουλεύει ο μισός ενεργός πληθυσμός του Ελ Άλτο– καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν υφίσταται διαχωρισμός ανάμεσα στην ιδιοκτησία και τη διαχείριση της οικονομικής μονάδας από τη μία, και την παραγωγική διαδικασία από την άλλη, καθώς και ότι στον μικροεπιχειρηματικό τομέα αυτός ο διαχωρισμός καταγράφεται μόνο στο ζήτημα της ιδιοκτησίας. Ο καταμερισμός εργασίας στο εργαστήρι του τεχνίτη, ακόμα και όταν το εμπόρευμα περνάει από διάφορες διεργασίες, είναι ελάχιστος: πλην εξαιρέσεων, όλοι όσοι δουλεύουν μπορούν να εναλλάσσονται χωρίς να παρεμποδίζεται η παραγωγική διαδικασία. Στις οικογενειακές μονάδες κυριαρχεί η μη αμειβόμενη οικογενειακή εργασία. Σε μεγάλο μέρος των περιπτώσεων που εξετάστηκαν, κάποιοι διδάσκουν σε κάποιους άλλους πώς να κάνουν τη δουλειά και η διαχείριση του χρόνου που χρησιμοποιείται στην παραγωγή του προϊόντος είναι στην αποκλειστική ευθύνη εκείνου που δουλεύει, αρκεί να ολοκληρώνει εγκαίρως τις δουλειές που του έχουν ανατεθεί (Poveda, 2003, σ. 22-23). Η μελέτη επισημαίνει ότι σε πολλές περιπτώσεις οι μικροεπιχειρήσεις αποτελούν συνάρθρωση ενός μεγάλου συνόλου οικογενειακών μονάδων, αλλά όταν ο «ιδιοκτήτης» τούς πληρώνει τη δουλειά, συχνά παρέχει στις οικογένειες «βοηθήματα» ή «δανεικά σε ώρες ανάγκης» (Poveda, 2003, σ. 17).

Σε αυτά τα εργαστήρια, ο Álvaro García Linera παρατηρεί «μια μεγαλύτερη αυτονομία στην εργατική διαχείριση» καθώς πρόκειται για «μια παραγωγική δραστηριότητα που δεν παραμένει κάτω από την άμεση εποπτεία του αφεντικού» (1999, σ. 118). Προσθέτει ότι αυτές οι μορφές παραγωγής είναι μη καπιταλιστικές (αν και η αγορά και το κεφάλαιο τις «καθιστούν εκ νέου εργαλειακές») και επιμένει ότι δεν είναι συγκυριακές αλλά «η ιστορική και μεσοπρόθεσμη μορφή διευρυμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου στη Βολιβία» (1999, σ. 201).

Θέλω να επισημάνω ότι η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων στο Ελ Άλτο, αλλά και στο σύνολο της χώρας, δεν υπόκεινται στον τεϊλοριστικό καταμερισμό της εργασίας, κυριαρχούν στους χρόνους παραγωγής και εφαρμόζουν μια οργάνωση εργασίας σχεδόν αδιαχώριστη, με δυνατότητα κυκλικής εναλλαγής στις διάφορες θέσεις. Αυτό το νεανικό εργατικό δυναμικό, με μεγάλη αναλογία γυναικών, πολύ φτωχό αλλά μορφωμένο (μόνο 8% είναι ο αναλφαβητισμός στο Ελ Άλτο, ενώ το 52% έχει τελειώσει και μερικές τάξεις της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης), με μεγάλη αυτονομία στη δουλειά τους και με ισχυρή παρουσία του οικογενειακού στοιχείου, είναι ο πρωταγωνιστής της εξέγερσης του Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου του 2003.

Το ερώτημά μου είναι αν υπάρχει κάποια σχέση ανάμεσα σ' αυτή την αυτόνομη εργασιακή-οικογενειακή δραστηριότητα και το γεγονός ότι αυτά τα ίδια στρώματα είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο σε μια εξέγερση χωρίς καθοδήγηση και ηγέτες. Το ερώτημα βασίζεται στη διαπίστωση ότι στη διάρκεια της περιόδου που οι εργάτες είχαν εκχωρήσει την οργάνωση της δουλειάς στην εργοδοσία και την διαχείριση της κοινωνίας στο κράτος, για ν' αγωνιστούν χρειάζονταν να στηριχτούν σε ιεραρχικές και συγκεντρωτικές δομές, εξαρτώμενοι απ' τους ηγέτες τους –συνδικαλιστικούς και πολιτικούς– που τους αντιπροσώπευαν και λάμβαναν τις αποφάσεις.

Η αυτονομία των κατοίκων των αυτοσχέδιων οικισμών απέναντι στο κεφάλαιο συνδυάζεται με την αυτονομία τους απέναντι στο κράτος. Πράγματι, τα σημαντικότερα προβλήματα της καθημερινότητάς τους, από την οικοδόμηση και συντήρηση των υποδομών διαβίωσης (κατοικίες, ύδρευση, αποχέτευση, δρόμοι) μέχρι βασικές πλευρές της εκπαίδευσης και της υγείας, τις έχουν πάρει στα χέρια τους μέσα από ένα εντυπωσιακό δίκτυο οργανώσεων βάσης. Μόνο στο Ελ Άλτο, υπάρχουν, σύμφωνα με διάφορες πηγές, 400 με 550 ενώσεις γειτόνων, δηλαδή μία για κάθε 1.000 κατοίκους άνω των δέκα ετών.

Ο δρόμος των κοινωνικά αποκλεισμένων Βολιβιανών δεν είναι πολύ διαφορετικός από εκείνον των κατοίκων άλλων χωρών της ηπείρου (Zibechi, 2003β). Ακόμα και σε μια χώρα όπως η Αργεντινή, που χαρακτηριζόταν από αξιοσημείωτη εκβιομηχάνιση για τα μέτρα της περιοχής, η Κεντρική Ένωση Αργεντινών Εργαζομένων (Central de los Trabajadores Argentinos – CTA) υποστηρίζει ότι οι αλλαγές στην

εργασία συνέβαλαν ώστε οι μισθολογικές αυξήσεις να ωφελούν μόνο το 19% του ενεργού πληθυσμού, ποσοστό που αντιστοιχεί μόλις στο 8% του πληθυσμού της χώρας. Γι' αυτό τον λόγο, η CTA επιμένει ότι η συνδικαλιστική δράση δεν μπορεί να επικεντρώνεται στους μισθούς. Το 60% του ενεργού πληθυσμού είναι άνεργοι, αυτοαπασχολούμενοι, καθώς και ανασφάλιστοι μισθωτοί που δεν είναι καταγεγραμμένοι (Nochteff και Guell, 2003).

Αξίζει να σημειωθεί πως η παραγωγική διαδικασία διαπνέεται από την ίδια λογική της διασποράς που έχουμε εντοπίσει στην οικοδόμηση των χώρων διαβίωσης. Διασπορά και όχι αποκέντρωση, η οποία είναι κρατιστική λογική που λειτουργεί από τα πάνω προς τα κάτω και είναι εξωτερική ως προς τα υποκείμενα. Η λογική της διασποράς είναι εσωτερική λογική, εφόσον τα εμπλεκόμενα κοινωνικά στρώματα αναπτύσσουν τον τρόπο ζωής τους εγκαθιδρύοντας διαφορετική σχέση με το έδαφος. Αυτή η εσωτερική λογική δείχνει ότι τα υποκείμενα, για να επιβιώσουν, επιλέγουν να εξαπλωθούν στο έδαφος βασιζόμενα σε μια λογική που πηγάζει από το οικογενειακό-κοινοτικό στοιχείο.

Παραμένουν εκκρεμή ένα σύνολο ερωτημάτων σχετικά με τη μορφή με την οποία εξελίσσονται τα κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά εγχειρήματα μεταξύ των υποκειμένων που ζουν στο «περιθώριο» του συστήματος. Το πιο σημαντικό μου φαίνεται πως είναι αυτό που σχετίζεται με τον ρόλο του οικογενειακού στοιχείου, το οποίο οικοδομείται γύρω από μια νέα διευρυμένη οικογένεια. Είναι προφανές ότι η οικογενειακή ή οικιακή λογική επεκτείνεται προς την κοινωνία και διαποτίζει τις σχέσεις που δημιουργούν τα υποκείμενα για να αναπαραγάγουν τη ζωή τους. Τείνει επίσης να πλάθει τις μορφές που υιοθετούν οι συλλογικότητες για να αμυνθούν απέναντι στις επιθέσεις και να αντιμετωπίσουν τους αντιπάλους τους. Βρισκόμαστε μπροστά σε ένα νέο είδος οικιακής παραγωγής; Ή μπροστά σε νέες εδαφικότητες υπό διαμόρφωση, οι οποίες στηρίζονται σε έναν «οικιακό και παραγωγικό χώρο» (Porto, 2001, σ. 203), που ευνοεί άλλες μορφές εξάπλωσης των υποκειμένων στον χώρο;

Εάν, όπως πιστεύω, η πραγματικότητα ακολουθεί τον δεύτερο δρόμο, βρισκόμαστε μπροστά στη δημιουργία νέων καταστάσεων που σηματοδοτούνται από την εμβάθυνση των διαφορών. Ο άνεργος των λαϊκών στρωμάτων που ζει σε αυτοσχέδιους οικισμούς επιβεβαιώνει

τη διαφορά του μεταβαλλόμενος σε πικετέρο και αργότερα σε αυτόνομο παραγωγό. Η πορεία του μοιάζει πολύ με αυτήν των άλλων ομάδων της περιοχής, που συνδυάζουν τη φυγή από τις καπιταλιστικές σχέσεις με την ταυτόχρονη δημιουργία σχέσεων *μέσα* στη διασπορά, ως μορφή επιβεβαίωσης της διαφοράς.

Η πολιτική από τα περιθώρια της κοινωνίας

Έχουμε δει ότι κατά την περίοδο της βιομηχανικής ανάπτυξης, της εθνικής κυριαρχίας και του κράτους πρόνοιας, στο κέντρο της πολιτικής σκηνής βρίσκονταν τα συνδικάτα. Το κοινωνικό κίνημα εκείνη την περίοδο ήταν προσανατολισμένο στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των εργαζόμενων ως πολιτών. Την απαίτηση αυτή την εξέφραζε απέναντι στο κράτος ένα κίνημα οργανωμένο ως ένας ενωτικός και συγκεντρωτικός μηχανισμός. Οι κυρίαρχες μορφές αγώνα ήταν η απεργία, η διαδήλωση και, σε εξαιρετικές περιστάσεις, ο ξεσηκωμός με εξεγερσιακά χαρακτηριστικά, απέναντι σ' ένα κράτος που υιοθετούσε δικτατορικές συμπεριφορές. Το συνδικάτο ήταν η έκφραση της ενότητας των εργαζόμενων απέναντι στο κεφάλαιο, καθώς η ταυτότητα της τάξης υπερείχε των άλλων ταυτοτήτων, με τον ίδιο τρόπο που η εθνική ταυτότητα απορρόφησε τις άλλες ταυτότητες που υπήρχαν εντός των ορίων του έθνους-κράτους. Με δυο λόγια, επρόκειτο για κοινωνίες πολιτιστικά ομοιογενών πολιτών (επισήμως τουλάχιστον) που τις διαπερνούσε μια αγεφύρωτη ταξική διαίρεση, η οποία εκφραζόταν και επιλυόταν στο πεδίο της πολιτικής.

Στην κοινωνία εκείνη, που υποτίθεται πως εξασφάλιζε την ένταξη και την πλήρη απασχόληση, οι πολίτες ζούσαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους σε χώρους ελέγχου και πειθαρχίας: από την πατριαρχική οικογένεια στο σχολείο, από τη στρατιωτική θητεία στο εργοστάσιο που ήταν οργανωμένο στα πρότυπα των Τέιλορ και Φορντ. Βέβαια, δεν ήταν όλοι οι κάτοικοι πολίτες, όμως η τεράστια πλειονότητα επισήμως ήταν, κι όσο για τους θυλάκους «περιθωριοποίησης», είχαν τη βάσιμη προσδοκία ότι θα μπορούσαν να διανύσουν τουλάχιστον τα πρώτα στάδια της διαδρομής προς την ιδιότητα του πολίτη. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, όπως ξέρουμε, αυτή η τάση έχει αντιστραφεί και έχει προκαλέσει τον αποκλεισμό του μισού σχεδόν πληθυσμού, τουλάχιστον

στον Νότιο Κώνο της ηπείρου. Και όχι μόνο αυτό, αλλά και οι προσδοκίες ένταξης και ισότητας έπαψαν να είναι δελεαστικές, από τη στιγμή που το κοινωνικό και πολιτιστικό τίμημα που πρέπει να καταβληθεί προκειμένου να αποκτηθεί η ιδιότητα του πολίτη έχει γίνει πολύ επαχθές για αυτούς που είναι διαφορετικοί: προϋποθέτει ν' απαρνηθούν τη διαφοροποιημένη τους κουλτούρα, που είναι ακριβώς ο παράγοντας που τους επιτρέπει να επιβιώνουν μέσα σε τόσο αντίξοες συνθήκες.

Η ανάδυση εκείνων που βρίσκονται στα υπόγεια της κοινωνίας θα γίνει άραγε μέσα από τους ίδιους δρόμους που διένυσαν οι εργατικοί αγώνες και εξεγέρσεις; Πώς μπορούμε να συναγάγουμε και να αποκρυπτογραφήσουμε τους τρόπους που έχουν οι αποκλεισμένοι για να κάνουν πολιτική; Η εξέγερση, η στιγμή της ρήξης, όταν τα υποκείμενα ξεδιπλώνουν τις στρατηγικές τους, είναι η κατάλληλη στιγμή, εκείνη που φωτίζει έστω και φευγαλέα τις ζώνες του σκότους (δηλαδή το περιθώριο, μέσα από τη ματιά του κράτους). Εξετάζοντας τη βολιβιανή εξέγερση, η Silvia Rivera επισημαίνει την αντίθεση ανάμεσα στον χωροχρόνο του κεφαλαίου (δημόσιος και ορατός, πατριαρχικός και αποικιακός) και τον χωροχρόνο των εξεγερμένων υποκειμένων (αόρατος, αδιαίρετος):

> Αν κατά τη διάρκεια της εξέγερσης ήταν, στην πλειονότητά τους, γυναίκες και νέοι από την πιο ιθαγενική πόλη της Βολιβίας αυτές και αυτοί που στήριζαν την ηθική της εξέγερσης και της πρόσφεραν μια διάσταση συλλογικής αξιοπρέπειας και κυριαρχίας, την ώρα της συζήτησης οι φωνές που ακούγονταν ήταν πάλι μόνο ανδρικές, δυτικές και πεφωτισμένες (...) Στο μεταξύ, αυτή η κοινωνία και αυτή η δημοκρατία των από κάτω, αυτή που με τόση σχολαστικότητα καλούσε στην οργάνωση της οργής και τη διάρρηξη της σιωπής, καταδύεται και πάλι στο *manqapacha* (εσωτερικός χωροχρόνος), επιστρέφει στα ιδιώματα του συμβολικού και στις γλώσσες των προγόνων. (2004)

Στην καθημερινότητα των κοινωνιών που έχουν διαρραγεί κυριαρχεί στη σκηνή ο δημόσιος χρόνος· ακούγονται μοναχά οι φωνές των οικονομικών, πολιτικών και συνδικαλιστικών ελίτ. Γι' αυτό η εξέγερση στην Αργεντινή φάνηκε τόσο «αναπάντεχη» και «αυθόρμητη» σ' αυτές τις ελίτ –που δεν μπορούν ν' ακούσουν τους υπόγειους ήχους– παρόλο που για πάνω από μια δεκαετία αντηχούσαν από τα κάτω οι φωνές που προμηνούσαν αυτό που πλησίαζε.

Εννοείται ότι δεν πρόκειται εδώ να προσδιορίσουμε το πώς πρέπει να είναι η πολιτική δράση των αποκλεισμένων (έργο των κομματικών και ακαδημαϊκών ιθυνόντων), αλλά να τη συναγάγουμε απ' αυτό που πραγματικά κάνουν οι κοινωνικές ομάδες που συγκροτούν τουλάχιστον τον μισό πληθυσμό του Νότιου Κώνου της Λατινικής Αμερικής και δίνουν ζωή στα πιο ενεργά κινήματα. Είναι βέβαιο πως ένα μέρος εκείνων που κινητοποιούνται αναπαράγουν στις οργανώσεις τους και στις μορφές δράσης τους βασικές όψεις του καπιταλιστικού συστήματος. Ωστόσο, αν εστιάσουμε την προσοχή μας στις πιο κρίσιμες στιγμές –οι εξεγέρσεις στην Αργεντινή και τη Βολιβία ή οι πρωτοβουλίες ενός μέρους των κοινωνικά αποκλεισμένων Ουρουγουανών στη διάρκεια της κρίσης του Ιουλίου-Αυγούστου του 2002– δηλαδή «στο ιστορικό κίνημα που εκτυλίσσεται μπροστά στα μάτια μας», σύμφωνα με τη γνωστή φραση του Μαρξ, θα μπορέσουμε να παρατηρήσουμε ότι, πράγματι, στο κοινωνικό περιθώριο παράγεται πολιτική.

Εντοπίζω τέσσερα χαρακτηριστικά της πολιτικής δράσης που προέρχεται από τα περιθώρια της κοινωνίας, τα οποία εκφράζονται με διαφορετική ένταση. Δεν πιστεύω ότι υπάρχει ιεράρχηση ανάμεσα στα γνωρίσματα που θα επισημάνω, σίγουρα όμως θεωρώ ότι όλα φαίνεται πως αλληλοσυνδέονται με τρόπο μη γραμμικό, χωρίς να φτάνουν σε σημείο να συγκροτούν σχέσεις αιτίας-αποτελέσματος. Και σίγουρα όλο αυτό το κίνημα των κοινωνικά αποκλεισμένων εκτυλίσσεται σε χώρους και εδάφη όπου αναπαράγουν τη ζωή τους.

Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι η *πολιτικοποίηση των διαφορών τους*, κοινωνικών και πολιτιστικών, δηλαδή των τρόπων ζωής τους. Με αυτόν τον τρόπο καταφέρνουν και θέτουν υπό τον έλεγχό τους μια διαδικασία που έως μια ορισμένη στιγμή δεν ήταν συνειδητή. Είναι αυτό που συνέβη στη Βολιβία με αφετηρία το μανιφέστο του Τιαουανάκο (1973)*, όπου «η εθνοτική διαφοροποίηση ακολουθεί έναν σαφώς πολιτικό δρόμο», πολιτικοποίηση η οποία προσδιορίζεται μέσα από

* Διακήρυξη που υπέγραψαν φοιτητές, δάσκαλοι και αγρότες Αϊμάρα και η οποία σηματοδοτεί την έναρξη μιας διαδικασίας αυτοκαθορισμού, επανοικειοποίησης της ιστορικής τους μνήμης ως ιθαγενών, προβολής εννοιών όπως αυτές της διαπολιτισμικότητας και της αποαποικιοποίησης, και καταδίκης τους πατερναλιστικού ρόλου του βολιβιανικού κράτους και των κομμάτων της αριστεράς. (*σ.τ.μ.*)

την «εθνοτικότητα»* (Regalsky, 2003, σ. 115). Πρόκειται για μια ρευστή διαδικασία αντίστασης, στην οποία λαμβάνει χώρα η εδαφοποίηση και, ταυτόχρονα, η δόμηση του πολιτικού χώρου από μέρους των αγροτικών κοινοτήτων, καθώς και από τους Αϊμάρα και τους Κέτσουα που είχαν μεταναστεύσει στις πόλεις.

Στην Αργεντινή, οι πικετέρος πολιτικοποιούν τις κοινωνικές τους διαφορές όταν, αντί να ξαναρχίσουν να δουλεύουν για ένα αφεντικό με μισθό πείνας, προτιμούν να συγκροτήσουν κολεκτίβες αυτόνομων παραγωγών χωρίς καταμερισμό εργασίας (Zibechi, 2003β), όταν αποφασίζουν να αναλάβουν τη φροντίδα της υγείας επιζητώντας την άρση της εξάρτησης από τα φάρμακα και τη συμβατική ιατρική ή όταν αντιμετωπίζουν την εκπαίδευση με δικά τους κριτήρια, μη κρατικά (Página 12, 2004). Ακόμη και στην Ουρουγουάη, όπου οι κοινωνικά αποκλεισμένοι ακολουθούν έναν δρόμο με συνεχή ζιγκ ζαγκ για να ξεφύγουν από τον πανίσχυρο κρατισμό –του οποίου η αριστερά είναι ο κύριος εκφραστής– ακόμη κι εκεί κατόρθωσαν να δημιουργήσουν εκατοντάδες κοινοτικά περιβόλια, με οργανικές καλλιέργειες, τα οποία συντονίζουν χωρίς συντονιστικό όργανο (Brecha, 2003).

Η πολιτικοποίηση της διαφοράς είναι κάπως σαν να παύεις να είσαι διαφορετικός με τρόπο ασυνείδητο και μηχανικό. Η συλλογική αυτοσυνείδηση προσδίδει έναν προσανατολισμό στις πολιτικές διαδικασίες και προσφέρει ένα όραμα για τον ρόλο της συγκεκριμένης συλλογικότητας στον κόσμο. Είναι αυτό που έκανε ο Μαρξ αναφορικά με την εργατική τάξη. Σε αυτή την πορεία αυτοσυνείδησης (να κατανοείς και να ονοματίζεις αυτό που είσαι και αυτό που κάνεις), η λαϊκή εκπαίδευση παίζει έναν σπουδαίο ρόλο, καθώς χωρίς την αυτοεπιμόρφωση δεν φαίνεται να είναι εφικτή η υπέρβαση της εξάρτησης. Συνεπάγεται όμως και κάτι άλλο. Κάνει κατανοητό πως «τίποτα δεν είναι παράλογο από τη σκοπιά του δρώντος υποκειμένου» (Wallerstein, 1999, σ. 29). Και αυτό μας οδηγεί αμέσως στο να αμφισβητήσουμε το γεγονός ότι υφίσταται κάποια οικουμενική ορθολογικότητα που βρίσκεται υπεράνω των συγκεκριμένων υποκειμένων και τους χαράζει κάποιον δρόμο, ακόμα και αυτόν του σοσιαλισμού. Από εκεί πηγάζει, όπως τονίζει

---

* Etnicidad είναι ο όρος του κειμένου. Προφανώς παραπέμπει στην εκάστοτε ιθαγενική εθνότητα. (*σ.τ.μ.*)

ο Wallerstein, η αναγκαιότητα να κατανοήσουμε ότι «όλος ο κόσμος είναι στη μορφή του ορθολογικός», στον βαθμό που είμαστε ικανοί να συνδυάζουμε την αναντίρρητη υποκειμενικότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς με διαυγείς και ευφυείς επιλογές. Αυτή η επισήμανση έχει τεράστια σημασία εάν, όπως πιστεύουμε, οι κοινωνικά αποκλεισμένοι οικοδομούν έναν κόσμο νέο (γι' αυτούς), ούτε καλύτερο ούτε χειρότερο αλλά, κυρίως, διαφορετικό. Το να πιστεύουμε ότι οι κοινωνικά αποκλεισμένοι «δεν μπορούν», είναι σαν να πιστεύουμε ότι εξακολουθεί να υπάρχει μία και μόνη λογική: εκείνη των κομμάτων και των πανεπιστημίων, η λογική δηλαδή του κράτους.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό της πολιτικής δράσης των αποκλεισμένων σχετίζεται με την *κρίση αντιπροσώπευσης* ή την ενεργή παρουσία των αντιπροσωπευόμενων. Δεν επιδιώκω να θίξω ένα θέμα γύρω από το οποίο υπάρχει μια εκτενής βιβλιογραφία, αλλά να διερευνήσω το πώς αντιμετωπίζουν αυτό το θέμα ορισμένα κινήματα. Μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι «η αποδόμηση των κληρονομημένων εδαφικοτήτων επιτελείται μέσα από μια βαθιά κρίση των συστημάτων αντιπροσώπευσης» (Porto 2000, σ. 51). Πράγματι, η φυγή του κεφαλαίου προκαλεί εδαφική κρίση, η οποία μετατρέπεται σε κρίση αντιπροσώπευσης, δεδομένου ότι αυτή συνδέεται με το έδαφος.

Ας εξετάσουμε αυτό το ζήτημα. Ο εργάτης δεν ελέγχει τον χώρο όπου παράγει αλλά ελέγχεται μέσω της οργάνωσης της εργασίας, με τρόπο μικροσκοπικό. Η αποβιομηχάνιση, η φυγή του κεφαλαίου, συνεπάγεται την καταστροφή των χώρων εντός των οποίων ο εργάτης ελεγχόταν. Κάτι παρόμοιο μπορούμε να πούμε για τις κρίσεις των πόλεων που συνοδεύουν τη μετανάστευση του κεφαλαίου (Harvey, 2004). Ο ιστός της πόλης ως πανοπτικού μηχανισμού καταστρέφεται με αυτή τη φυγή. Στη θέση του, όπως έχουμε δει, τα λαϊκά στρώματα δημιουργούν νέες μορφές οργάνωσης για την παραγωγή και την ιδιοποίηση του χώρου. Απ' τη μια μεριά, η φυγή του κεφαλαίου σχετίζεται με την εμφάνιση υποκειμένων από τα οποία το κεφάλαιο «δραπετεύει»: πρόκειται για την εργατική ανυπακοή. Από την άλλη, τα νέα υποκείμενα «υπαινίσσονται την παρουσία τους θεσμίζοντας νέες εδαφικότητες» (Porto, 2000, σ. 208) τόσο στον αστικό χώρο όσο και στον παραγωγικό. Σημαίνει αυτό ότι είναι φορείς νέων μορφών αντιπροσώπευσης; Πιθανόν. Όμως η αντιπροσώπευση είναι μια

«δομή κυριαρχίας» (Weber, 1993, σ. 235) που, όπως την ξέρουμε σήμερα, δημιουργήθηκε από τον καπιταλισμό και ενσαρκώνεται στη μορφή του κράτους, το οποίο διέρχεται μια βαθύτατη κρίση.

Αντιθέτως, ορισμένα κινήματα τείνουν να ανακτήσουν στην πράξη τη μορφή του απεσταλμένου (delegado) ως εναλλακτική στη μορφή του αντιπροσώπου (representante), τον οποίο όλο και περισσότερα κοινωνικά στρώματα απορρίπτουν (Williams, 2000, σ. 282). Και αυτό το καινούριο περιβάλλον διαβίωσης συνεπάγεται άλλες μορφές σχέσεων και νέες πολιτισμικές πρακτικές. Στους χώρους που δημιουργούν και καταλαμβάνουν τα υπό διαμόρφωση υποκείμενα παράγονται οι συναντήσεις και οι σχέσεις από τις οποίες προκύπτουν (ή δεν προκύπτουν) νέες δυνατότητες. Με λίγα λόγια, τα νέα εδάφη είναι χώροι στους οποίους συνάπτονται σχέσεις που με τη δυναμική τους αποκαθηλώνουν τις παλαιές μορφές αντιπροσώπευσης. Όμως τα πράγματα δεν μένουν εκεί. Οι παλαιές μεσολαβήσεις εξαφανίζονται, εμφανίζονται όμως καινούριες. Έτσι, τα κινήματα, όπως επισημαίνει ο Porto Gonçalves για τους *σεριγγκέιρος*, διαμορφώνονται μέσα από εντάσεις και αντιθέσεις –«μαζί/ενάντια»– που τα φέρνουν σε αντιπαράθεση με τους ισχυρούς και τις εξουσίες, αλλά επίσης και «μαζί/ενάντια στην Εκκλησία, τα κόμματα, τα συνδικάτα και τους διανοούμενους» (Porto, 2000, σ. 215). Αυτή η δυναμική «μαζί/ενάντια» οδηγεί στην παραδοχή ότι στο «κάτω» υπάρχει επίσης ένα «πάνω», κι ότι σ' αυτή τη δυναμική οι νέοι μεσολαβητές –αντιπρόσωποι ή ακόμη και απεσταλμένοι, αυτοί δηλαδή που μιλούν εκ μέρους άλλων– θα πρέπει να εξακολουθήσουν να δέχονται πίεση, έστω και με τρόπους διαφορετικούς από εκείνους που χρησιμοποιούνται για να πιεστεί το κράτος. «Στην περίπτωση εκείνων που στη φύση των δραστηριοτήτων τους δεν περιλαμβάνονται η ομιλία και η γραφή, η δύναμή τους συνδέεται ισχυρά με τη φυσική παρουσία τους στον χώρο» (Porto, 2000, σ. 214). Για να τους αναγνωρίζουν, πρέπει να καταλαμβάνουν χώρο, να διασαλεύουν την τάξη για να κερδίσουν ορατότητα, «να είναι παρόντες» για να αποκαθηλώνουν αυτόν που τους αντιπροσωπεύει.

Όπως έχουμε δει, η κρίση αντιπροσώπευσης συνδέεται στενά με τον «νέο κοινωνικό πρωταγωνισμό» (Colectivo Situaciones, 2002, σ. 145-162). Πράγματι, υπάρχει μια αντιπαράθεση ανάμεσα στην αντιπροσώπευση και την έκφραση, καθώς «κάτω από τις σχέσεις αντιπροσώπευσης –κλασικό χαρακτηριστικό της πολιτικής υποκειμενικότητας–

ενυπάρχει μια εκφραστική διάσταση» (Colectivo Situaciones, 2002, σ. 145). Ενώ η λογική της αντιπροσώπευσης είναι ο διαχωρισμός και η αποτελεσματικότητα, η λογική της έκφρασης είναι η εμπειρία και η οργανική σχέση. Έτσι, οι κατηγορίες της αντιπροσώπευσης είναι: συναίνεση, συνάρθρωση, γνώμη, σαφή δίκτυα, επικοινωνία και συμφωνία· οι κατηγορίες της έκφρασης είναι: συναντήσεις, δημιουργίες, αποσυνάρθρωση, αντηχήσεις και διάσπαρτα δίκτυα (Colectivo Situaciones, 2002, σ. 146). Επίσης, η λογική της έκφρασης λειτουργεί με τους όρους της δημιουργίας, της συγκρότησης ενός χρόνου, μορφών και *ενός αυτόνομου χώρου για το ξεδίπλωμα της ύπαρξης*. Μέσα από αυτή τη διαδρομή, η έκφραση μας επιτρέπει να εξηγήσουμε την παραγωγή του κόσμου ως μια «ηθική χωρίς υποκείμενο», δηλαδή ως μια μη συνειδητή και αποτοπικοποιημένη διαδικασία παραγωγής αξιών μιας νέας κοινωνικότητας, από μέρους *μιας πληθώρας εμπειριών* που συμμετέχουν στην παραγωγή ζωτικών σημασιών *χωρίς κανένα είδος συνειδητού και ηθελημένου συντονισμού* (Colectivo Situaciones, 2002, σ. 14, υπογράμμιση δική μου).

Αυτή είναι, μπορούμε να πούμε, μια ανάγνωση μη κρατικοκεντρική, από το εσωτερικό των κινημάτων που οδήγησαν στην εξέγερση της 19ης και 20ής Δεκεμβρίου του 2001. Η κοινωνική δράση είναι αυτή που υπονομεύει –μέσω μιας διαφορετικής μορφής πρωταγωνισμού– την αντιπροσώπευση. Υπ' αυτή την έννοια, η Silvia Rivera τοποθετεί την εξέγερση της Βολιβίας στον ετήσιο κύκλο που αρχίζει τον Οκτώβριο με το awti pacha (=καιρός της πείνας, καιρός της απαντοχής): «τη στιγμή εκείνη του ετήσιου κύκλου που οι άνθρωποι σφίγγουν το ζωνάρι και *αναδιπλώνονται* σε μια φάση μη κατανάλωσης, καταφεύγοντας στα αποθέματα πατάτας, δημητριακών, ξερού κρέατος, που τους επιτρέπουν να αντέξουν μια περίοδο λιτής επιβίωσης μέχρι να έρθει και πάλι η αφθονία» (Rivera, 2004, η υπογράμμιση δική μου). Πρόκειται, με λίγα λόγια, για κυκλικούς και εσωτερικούς χρόνους, που είναι αυτοί που προσδιορίζουν τους χρόνους στους οποίους ξεδιπλώνεται η εξέγερση[7]. Εσωτερικοί χρόνοι που αμφισβητούν ριζικά τον μοναδικό –και εικονικό– χρόνο της αντιπροσώπευσης.

---

7. Στην Αργεντινή η εξέγερση συνδεόταν με το γεγονός ότι πλησίαζαν οι γιορτές των Χριστουγέννων, εποχή με αυξημένη οικογενειακή κατανάλωση που τα λαϊκά στρώματα θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν χωρίς επαρκείς πόρους, λόγω της δημοσιονομικής κρίσης.

Η τρίτη όψη αυτής της κρίσης σχετίζεται με την αντίθεση που περιγράφει ο Weber ανάμεσα στην αντιπροσώπευση και την αλληλεγγύη: ως κοινωνικές σχέσεις που είναι, η πρώτη καταγράφεται όταν η δράση (είτε μετά από διαβούλευση είτε όχι) ενός μέλους επιβάλλεται σε όλους τους άλλους· αντίθετα, η αλληλεγγύη συνδέεται με το γεγονός ότι από τη δράση (όποια κι αν είναι αυτή) οποιουδήποτε μέλους, επωφελούνται όλοι (Weber, 1993, σ. 37). Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε πώς ο Weber συσχετίζει την αντιπροσώπευση με μια κατάσταση μη αλληλεγγύης, με την ανυπαρξία δηλαδή ενός κοινωνικού δεσμού αλληλεγγύης. Κατά συνέπεια, η «κατάσταση αντιπροσώπευσης» παρατηρείται σε οργανώσεις ή ενώσεις που επιδιώκουν την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου. Από την άλλη, η «κατάσταση αλληλεγγύης» εμφανίζεται συνδεδεμένη με τις κοινότητες, υπό την ευρεία έννοια του όρου.

Φαίνεται προφανές ότι η κοινωνική δράση, όταν παίρνει τη μορφή του αλληλέγγυου ή κοινοτικού δεσμού, αποτρέπει –δίχως κάποια «συνειδητή και εθελούσια» πράξη– τη σχέση αντιπροσώπευσης. Είναι μάλλον το αποτέλεσμα της παρουσίας-έκφρασης των αντιπροσωπευόμενων, οι οποίοι, μέσα από αυτή τη διαδικασία, παύουν να είναι τέτοιοι. Γιατί για να λειτουργήσει η αντιπροσώπευση και η λογική του κράτους ως «εμπεδωμένου συμβόλου του διχασμού στους κόλπους της κοινωνίας», θα πρέπει να υπάρχει και να είναι η έκφραση «ενός κατακερματισμένου κοινωνικού σώματος, ενός ετερογενούς κοινωνικού όντος» (Clastres, 2004, σ. 75). Η αντιπροσώπευση λειτουργεί πάνω στην απουσία κοινωνικών δεσμών.

Τέλος, η εκφραστική παρουσία των κοινωνικών δεσμών παράγει τη ρήξη με τον πανοπτικό-κρατικό μηχανισμό και, παράλληλα, αποδιαρθρώνει οποιαδήποτε σύνθεση-αντιπροσώπευση. Αντί αυτής, στον χωροχρόνο της αντιπροσώπευσης ξεδιπλώνεται η πολλαπλότητα. Για να το πούμε αλλιώς, η ανάδυση του πολλαπλού –η πολλαπλότητα των εκφραστικών χωροχρόνων που δεν επιδέχονται αντιπροσώπευση– αποδιαρθρώνει την αντιπροσώπευση ως κρατικοκεντρική σύνθεση: εξέγερση ενάντια στον διαχωρισμό, αυτονομία, ανυπακοή, «απόρριψη της υποταγής» (Clastres, 2004, σ. 76).

Το τρίτο χαρακτηριστικό της πολιτικής δράσης των «από κάτω» συνίσταται στον *α-κρατικό της χαρακτήρα*, στο γεγονός δηλαδή ότι αυτή όχι μόνο απορρίπτει τη μορφή του κράτους αλλά αποκτά μια

α-κρατική μορφή. Οι ελίτ, έχοντας καταστρέψει το κράτος πρόνοιας, όχι μόνο υπονόμευσαν τη δυνατότητά τους να διατηρούν την ηγεμονία, αλλά αποδυνάμωσαν και το κράτος ως μορφή παρούσα στους κόλπους του κοινωνικού κινήματος, ανάμεσα στους καταπιεσμένους και τους εκμεταλλευόμενους, μορφή που διευκόλυνε την αφομοίωση ή την εξουδετέρωση των επικίνδυνων τάξεων. Αν είναι όντως η εξέγερση το γεγονός που φωτίζει τις σχέσεις στο εσωτερικό των κυριαρχούμενων, στη Λατινική Αμερική οι εξεγέρσεις δίχως καθοδήγηση, «δίχως οργανωτική μνήμη ούτε κάποιον κεντρικό αυτόματο μηχανισμό» (Deleuze και Guattari, 1994, σ. 26) έχουν δημιουργήσει ένα ολόκληρο έπος. Οι σχέσεις στο εσωτερικό των χώρων εξέγερσης τείνουν να βασίζονται σε άλλες μορφές: το κονίαμα που ενώνει και παρακινεί τους ξεσηκωμένους δεν είναι η μορφή του κράτους, κάθετη και πυραμιδοειδής, αλλά ένα σύνολο δεσμών πιο οριζόντιων, αλλά και πιο ασταθών από τους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς.

Η πιο γνωστή έκφραση που συμπυκνώνει αυτή την αποδόμηση της αντιπροσώπευσης, είναι το «να φύγουν όλοι» που ξεπήδησε τις μέρες του Δεκέμβρη στην Αργεντινή. Σε συνελεύσεις γειτονιάς, σε ορισμένες ομάδες πικετέρος και σε καταλήψεις εργοστασίων, αυτό το γενικό σύνθημα απέκτησε συγκεκριμένες εκφράσεις: «όλα για όλους», που έχει μεγάλη ομοιότητα με το ζαπατιστικό «όλοι μαζί γνωρίζουμε τα πάντα». Και οι δύο μορφές του πράττειν (γιατί τα συνθήματα αυτά εκφράζουν το καθημερινό πράττειν των ομάδων που τα διατυπώνουν), αναφέρονται τόσο στον μη καταμερισμό της εργασίας και του σκέπτεσθαι-πράττειν, όσο και στην απουσία ηγετών διαχωρισμένων από τις ομάδες και τις κοινότητες.

Παράλληλα, αυτή η μη κρατική μορφή έχει μεγάλη σχέση με την έμφυλη και νεανική ανυπακοή. Στο Ελ Άλτο, τον Οκτώβριο του 2003, η εξέγερση είχε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

> Ο ρόλος των γυναικών υπήρξε απολύτως κρίσιμος. Οργανώνοντας σχολαστικά την καθημερινή οργή, αναδεικνύοντας το ιδιωτικό ζήτημα της κατανάλωσης σε δημόσιο, δημιουργώντας –χάρη στην τέχνη του κουτσομπολιού– ένα σύνολο φημολογιών ικανών να «αποσταθεροποιήσουν» τη στρατηγική της καταστολής και οργανώνοντας δίκτυα ανταλλακτικής οικονομίας (trueque) και λαϊκά συσσίτια για τους διαδηλωτές, κατάφεραν τελικά να

> καταρρακώσουν το ηθικό του στρατού, παρέχοντας όχι μόνο υλική υποστήριξη αλλά και τον ηθικό και πολιτιστικό ιστό που επέτρεψε σε όλους να διατηρηθούμε δυναμικά ενεργοί, γκρεμίζοντας τα οικιακά τείχη και μετατρέποντας τους δρόμους σε χώρους συλλογικής κοινωνικοποίησης. (Rivera, 2004)

Αυτή η μορφή δράσης, ειδικότερα σε ό,τι αφορά τους ιθαγενείς, ορίστηκε ως «οδήγηση από το πίσω κάθισμα», κάτι που απαιτεί την ύπαρξη συμπαγών κοινοτήτων ή ομάδων, οι οποίες αναπτύσσουν έναν διαφορετικό τρόπο να κάνεις πολιτική. Αυτός εκφράζεται, μεταξύ άλλων, με τη δημόσια επιλογή των εκπροσώπων τους, με τον τρόπο που έχει η ομάδα να τους ελέγχει και να σχετίζεται μαζί τους, καθώς επίσης και στον συμπαγή τρόπο κίνησης, με τρόπο που οι από πίσω οδηγούν και καθορίζουν την πορεία εκείνων τους οποίους η ομάδα έχει τοποθετήσει μπροστά» (Gilly, 2003, σ. 26).

Για μια ακόμη φορά αναδύονται σημαντικές ομοιότητες σε διαφορετικούς χώρους: «η οδήγηση από το πίσω κάθισμα» φαίνεται να είναι η δίδυμη αδελφή του ζαπατιστικού «βαδίζωντας με το βήμα του πιο αργού». Αλλά θα ήταν λάθος να αποδίδουμε τέτοιες μορφές δράσης αποκλειστικά στο ιθαγενικό κίνημα ή στις ιδιαιτερότητες που παρατηρούνται στις κοσμοθεωρίες των αυτοχθόνων λαών. Παρόμοιες μορφές δράσης έχουν εμφανιστεί σε κοινωνικούς χώρους πολύ διαφορετικούς. Ο κοινός παρανομαστής αυτών των συλλογικών εμπειριών φαίνεται να σχετίζεται με την ανοικοδόμηση δεσμών κοινοτικού χαρακτήρα (όχι απαραίτητα με τη στενή έννοια της κοινότητας), από μέρους των καταπιεσμένων πρωταγωνιστών (νέοι, γυναίκες, ηλικιωμένοι, νεόπτωχοι).

Η τάση μερικών κινημάτων να μην αποκτούν θεσμική μορφή, η εξασθένηση δηλαδή της μορφής του κράτους στο εσωτερικό του κόσμου των καταπιεσμένων, εκδηλώνεται με τρόπο πολύ διαφορετικό ανάλογα με τη χώρα, την περιοχή και πάνω απ' όλα, την πραγματικότητα στην οποία ζουν. Έτσι, σε χώρες όπου το έθνος-κράτος διατηρεί μια σημαντική παρουσία (όπως στη Βραζιλία), τα κινήματα τείνουν να διαμορφώνουν δομές πιο σταθερές και ιεραρχικές. Αντίθετα, σε καταστάσεις οξείας αποσύνθεσης του κράτους (Αργεντινή 2001-2002 ή Βολιβία μεταξύ Φεβρουαρίου και Οκτωβρίου του 2003) ο μη κρατικός χαρακτήρας των οικιακών χώρων έτεινε να εξαπλωθεί ως μορφή δράσης σε διευρυμένους δημόσιους χώρους. Το «ρήγμα στον τοίχο

της οικίας» έφερε, προς έκπληξη ακόμη και των ίδιων των πρωταγωνιστών, ένα νέο στοιχείο: η κατάληψη του δημόσιου χώρου γινόταν με βάση τους τρόπους και τις συνήθειες του οικιακού χώρου (τηγάνια και κατσαρόλες στο Μπουένος Άιρες, κουτσομπολιά που μετατρέπονται σε αποσταθεροποιητικές φήμες στο Ελ Άλτο). Έτσι, στο Μπουένος Άιρες οι γείτονες πήγαιναν στις συνελεύσεις –στις πλατείες της συνοικίας– μαζί με τα κατοικίδιά τους και έφερναν καρέκλες από τα σπίτια τους, ενώ στο Ελ Άλτο ξαγρυπνούσαν τους νεκρούς τους στους σκονισμένους δρόμους που είχε κατασκευάσει η ίδια η κοινότητα.

Αυτά τα σύντομα παραδείγματα –υπάρχουν χιλιάδες αντίστοιχα σε κάθε μη κάθετη κινητοποίηση– καταδεικνύουν τη δύναμη που αποκτά ο οικιακός χώρος τη στιγμή ακριβώς που το κράτος περνά από φάσεις εξασθένησης και κρίσης. Θεωρώ ότι υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις μορφές που έπαιρνε η συνδικαλιστική κινητοποίηση σε περιόδους στις οποίες το εργατικό κίνημα βρισκόταν στο επίκεντρο και στις σημερινές μορφές διαμαρτυρίας των αποκαλούμενων αποκλεισμένων. Μου φαίνεται ακόμη πολύ πρόωρη η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με αυτό το ζήτημα, αλλά οι διαφορές είναι αξιοσημείωτες: στον δημόσιο χώρο, η δραστηριότητα του εργατικού κινήματος είχε περιβληθεί τις αξιοσέβαστες μορφές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, ενώ χαρακτηριζόταν από την αποδοχή των νόμων του κεφαλαίου στους χώρους εργασίας, της πατριαρχίας στην οικογένεια και της ιεραρχίας σε όλους τους χώρους κοινωνικοποίησης. Συνεπώς, η αποδοχή των ιεραρχικών συνηθειών από τα κάτω συμπορευόταν με την υποταγή στο κράτος και οι μορφές δράσης (η απεργία και η διαδήλωση) προσανατολίζονταν προς «μια στρατηγική γραφειοκρατικών πιέσεων στις οποίες υποτάσσονταν όλα τα άλλα μέσα πίεσης (García, 1999, σ. 49).

Αντίθετα, στη σημερινή περίοδο, που σηματοδοτείται από την εξασθένηση των εθνικών κρατών, βλέπω τα δυναμικότερα κινήματα να δρουν με «αυτόκεντρο» τρόπο: από την εκλογή εκπροσώπων που λογοδοτούν απέναντι στο σύνολο, μέχρι την υιοθέτηση αυτοεπιβεβαιωτικών μορφών αγώνα (Zibechi, 2003β, σ. 31). Συγκρίνοντας τον πρόσφατο «πόλεμο του αερίου»* με την αγροτική κινητοποίηση

* Αναφέρεται στις κινητοποιήσεις που συντάραξαν τη Βολιβία το 2003 ενάντια στην ιδιωτικοποίηση του φυσικού αερίου. (*σ.τ.μ.*)

πριν από 20 χρόνια, ειπώθηκε: «τώρα οι ιθαγενείς *δεν ζητούν τίποτα*, απαιτούν την κυριαρχία πάνω σ' έναν στρατηγικό πόρο και όλα αυτά υπό την έννοια του εδάφους» (Mamani, 2004, υπογράμμιση δική μου). Παρατηρούμε μια ακόμη ομοιότητα ανάμεσα στη Βολιβία και την Αργεντινή: το να απαιτείς «να φύγουν όλοι» μοιάζει με το να μη ζητάς τίποτα, παρά «μόνο» την κυριαρχία. Αν δεν δέχεσαι τη νομιμοποίηση του κράτους, η απαίτηση ως πράξη χάνει κάθε αξία.

Όπως μπορεί να δει κανείς, ο α-κρατικός χαρακτήρας της πολιτικής δράσης ανοίγει το κουτί της Πανδώρας. Αγώνες χωρίς κράτος και όχι ενάντια στο κράτος. Το να σκέπτεσαι χωρίς το κράτος και όχι ενάντια στο κράτος σημαίνει ότι έχουμε πλέον περάσει σε άλλες συντεταγμένες, άνευ προηγουμένου και αδιανόητες λίγο καιρό πριν. Προς το παρόν, μπορούμε να θεωρήσουμε τη βολιβιανή εξέγερση «ως μια εξέγερση της κοινής λογικής που ήρθε να ταράξει την αόρατη αρχιτεκτονική της καθημερινής κοινωνικότητας» (Rivera, 2004). Μια αυτόκεντρη εξέγερση που δεν εξαρτάται από τους εξωτερικούς χρόνους, ούτε από τις επίσημες ατζέντες, ούτε από την ορθολογική κρατική πολιτική. Βρισκόμαστε μπροστά σε εξεγέρσεις που αναδύονται από εσωτερικές αναγκαιότητες και χρόνους που, πριν βγουν στον δημόσιο χώρο, έχουν διατρέξει μια υπόγεια διαδρομή. Στην πραγματικότητα, οι παράτολμες και υπερφίαλες ενέργειες που εντυπωσιάζουν τις αρχές, «ήταν ίσως αυτοσχεδιασμοί σε ό,τι αφορά τη δημόσια σφαίρα, αλλά δοκιμάζονταν επί μακρόν στον κρυφό λόγο της λαϊκής κουλτούρας και πρακτικής» (Scott, 2000, σ. 264).

Το τέταρτο χαρακτηριστικό που διακρίνω είναι ότι οι πιο χαρακτηριστικές μορφές αγώνα σχετίζονται με *την υπεράσπιση και την επιβεβαίωση των διαφορών*. Οι νέες μορφές δράσης είναι «φυσικές» για τα υποκείμενα που έχουν μετατρέψει τα εδάφη τους σε χώρους όπου αναπαράγουν τη ζωή τους: αποκλεισμοί δρόμων, μπλόκα και κοινοτικές εξεγέρσεις, μεταξύ άλλων.

Ο αποκλεισμός δρόμων («bloqueo» για τους Βολιβιανούς, «piquete» για τους Αργεντινούς), ίσως η πιο διαδεδομένη μορφή δράσης των κινημάτων που μελετάμε, γεννήθηκε στη Βολιβία στη διαμαρτυρία που έγινε γνωστή ως «η σφαγή της κοιλάδας» της Κοτσαμπάμπα, το 1974. Η κινητοποίηση σηματοδότησε ένα νέο στάδιο στο αγροτικό κίνημα, όπου συνέκλιναν η ανάδυση «μιας νέας γενιάς ηγετών, με μεγαλύτερη

πρόσβαση στην ανώτερη εκπαίδευση και ευρύτερες επαφές» και η ανάπτυξη του κινήματος των καταρίστας (kataristas), που ήταν «ο άξονας της αυτόνομης αναδιοργάνωσης του αγροτικού συνδικαλισμού» (Rivera, 1983, σ. 144). Η κινητοποίηση των αγροτών της Κοτσαμπάμπα (η οποία υπέστη σκληρή καταστολή από τη δικτατορία του Ούγκο Μπάνσερ) ήταν το σημείο εκκίνησης για τη ρήξη της συνεργασίας ανάμεσα σε στρατιωτικούς και αγρότες, που πραγματοποιήθηκε πέντε χρόνια αργότερα. Σε εκείνη την κινητοποίηση ο αποκλεισμός δρόμων εντάχθηκε στο ρεπερτόριο των μορφών δράσης και αποτέλεσε, αρχικά, το σημαντικότερο εργαλείο των αγροτικών κινητοποιήσεων και, στη συνέχεια, των κινητοποιήσεων στις πόλεις, ξεκινώντας από τον «πόλεμο του νερού»* στην Κοτσαμπάμπα, τον Απρίλιο του 2000.

Στην Αργεντινή, ο αποκλεισμός δρόμων, ή αλλιώς «piquete», γεννήθηκε επίσης από υποκείμενα υπό διαμόρφωση που ήταν έντονα εδαφοποιημένα: στο Κουτράλ Κο, μια μικρή πόλη της νότιας επαρχίας του Νεουκέν και στην πόλη του Βορρά Χενεράλ Μοσκόνι, το 1996. Και στις δύο περιπτώσεις, οι πρώην εργάτες της πετρελαιοβιομηχανίας (δραστηριότητα που έδινε δουλειά και ζωή στις πόλεις) πέρασαν από τη μόνιμη απασχόληση στην απόλυτη αβεβαιότητα, από τον σίγουρο μισθό στη φτώχεια, και αυτομεταμορφώθηκαν από εργάτες σε πικετέρος, κατά τη σύντομη περίοδο από το 1992 (ιδιωτικοποίηση της εταιρείας YPF) ως το 1996-97, όταν έγιναν οι πρώτοι αποκλεισμοί δρόμων. Και στις δύο περιπτώσεις, η εμφάνιση αυτής της νέας μορφής δράσης συντελείται μέσα από μια διαδικασία αναδιαμόρφωσης σε βάθος των κοινωνικών υποκειμένων.

Ο αποκλεισμός δρόμων αποτελεί μια μορφή αγώνα πολλαπλών χρήσεων. Ταλαντεύεται ανάμεσα στη διακοπή της κυκλοφορίας εμπορευμάτων, την προστασία περιοχών ή πόλεων και, στην «επιθετική» της εκδοχή, φτάνει μέχρι την προοδευτική περικύκλωση, απειλώντας την πόλη ή τα κρατικά συγκροτήματα με αποκλεισμό. Θεωρώ ότι ο αντίκτυπος που έχει ο αποκλεισμός των δρόμων σχετίζεται με την εδαφοποίηση της διαμαρτυρίας και του κοινωνικού κινήματος. Ο αποκλεισμός είναι ο καλύτερος τρόπος υπεράσπισης των χώρων που ελέγχονται από τα νέα υποκείμενα αλλά, παράλληλα, θα πρέπει να

* Πρόκειται για μια σειρά κινητοποιήσεων ενάντια στην ιδιωτικοποίηση του νερού. (*σ.τ.μ.*)

λάβουμε υπόψη ότι στη μεγάλη πλειονότητα των περιπτώσεων έχει χαρακτήρα αμυντικό και όχι επιθετικό, με την έννοια ότι δεν αποτελεί ένα μέσο για την κατάληψη της κρατικής εξουσίας. Από την άλλη, ο αποκλεισμός δρόμων, ως μέρος του ρεπερτορίου των μορφών δράσης μετεξελίσσεται –θέμα που υπερβαίνει τους στόχους του παρόντος έργου να αναπτύξουμε– όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις της Αργεντινής και της Βολιβίας.

Τα βήματα που έχει κάνει ο ζαπατισμός φαίνεται να επιβεβαιώνουν αυτή τη θέση. Η «στρατιωτική» δραστηριότητα του EZLN έχει ως πρωταρχικό στόχο την υπεράσπιση των *Καρακόλ*, των χώρων δημοτικής και περιφερειακής αυτονομίας που έχουν συγκροτήσει οι εξεγερμένοι. Στην Αργεντινή και τη Βολιβία, σε μεγάλες περιοχές του Εκουαδόρ και, με τρόπο λιγότερο ορατό, σε άλλες χώρες της λατινοαμερικανικής ηπείρου, το αποτέλεσμα μιας μακράς δεκαετίας εξεγέρσεων, αντιστάσεων και ξεσηκωμών είναι η διεύρυνση των χώρων της αυτονομίας στην πράξη, που δεν έχουν θεσμιστεί όπως στην περίπτωση της Τσιάπας, αλλά που δεν είναι λιγότερο αποτελεσματικοί όσον αφορά την καθημερινή τους λειτουργία. Η περιοχή στη Βολιβία γύρω από τη λίμνη Τιτικάκα –όπου στήθηκαν τα στρατόπεδα* των Αϊμάρα– αλλά και η ίδια η πόλη του Ελ Άλτο, τα «ιθαγενικά εδάφη» στα βουνά του Εκουαδόρ, σε μέρη με υψόμετρο πάνω από 3.000 μέτρα (Galo, 1993), αλλά και περιοχές στην περιφέρεια του Μπουένος Άιρες (και σε εμβρυακή μορφή στην περιφέρεια του Μοντεβιδέο[9]), αποτελούν εδάφη όπου ασκείται μια υπόρρητη αυτονομία. Είναι χώροι όπου το εθνικό κράτος έχει περιορισμένη ή ανύπαρκτη επιρροή είτε επειδή έχει εκδιωθεί ρητά –όπως στην περίπτωση της Βολιβίας– είτε επειδή έχει υποκατασταθεί από τα δίκτυα επιβίωσης του πληθυσμού. Η ύπαρξη αυτών των χώρων είναι το στοιχείο που έχει επιτρέψει στα λαϊκά στρώματα να επιβιώσουν των ολέθριων συνεπειών του νεοφιλελευθερισμού, όταν όλα δείχνουν –αν κρίνουμε από τους οικονομικούς δείκτες και την κατάρρευση των εισοδημάτων– ότι «θα έπρεπε

* Βλ. σημείωση στη σελίδα 78.

9. Σχετικά με τη δράση των «περιθωριακών» στο Μοντεβιδέο, βλ. Carlos Liscano, «La desaparición del Estado», *Brecha*, 2002 και Mariana Contreras, «Encuentro de huertas urbanas. De sembrar y cosechar», *Brecha*, 2003.

να βλέπουμε τον κόσμο να πεθαίνει από την πείνα στους δρόμους»[10].

Ο αποκλεισμός δρόμων, που βασίζεται σε αλληλέγγυες και κοινοτικές σχέσεις, είναι η κύρια μέθοδος που επιλέγουν οι εξεγερμένοι για να υπερασπιστούν τους χώρους που τους επιτρέπουν να επιβιώσουν, διατηρώντας τις διαφορές τους αλλά και χρησιμοποιώντας τους σαν εφαλτήρια από τα οποία συνεχίζουν να εξαπολύουν τρομερές προκλήσεις προς τους ισχυρούς.

Η κρυφή ή υπόγεια ατζέντα των κινημάτων

Ας θεωρήσουμε τις κρίσεις που προκαλούν οι λαϊκές εξεγέρσεις ως στιγμές ιδανικές για την αναγνώριση του κόσμου των υπογείων και, παράλληλα, ως τις στιγμές της μεγαλύτερης ορατής ή «εξωτερικής» δημιουργικότητας των κυριαρχούμενων. Με άλλα λόγια, η εξέγερση φωτίζει την εσωτερική δημιουργία των κινημάτων, που συνήθως λαμβάνει χώρα στη σκιά, σε χρόνους κινηματικής «άμπωτης», μακριά από τα φώτα των μέσων ενημέρωσης. Βέβαια, δεν φέρουν παρόμοια χαρακτηριστικά όλες οι εξεγέρσεις, όπως δεν είναι όμοιοι ούτε και δύο διαδοχικοί ξεσηκωμοί με τους ίδιους πρωταγωνιστές και στον ίδιο χώρο. Απόδειξη αυτού είναι οι σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους διαδοχικούς ξεσηκωμούς στο Εκουαδόρ, στους οποίους πρωταγωνίστησε η CONAIE, από το 1990 κι έπειτα. Ωστόσο, η εξέγερση φωτίζει την κρυφή ατζέντα των διαφορετικών υποκειμένων, αν και αυτό ελάχιστα αποκαλύπτει τις επί μέρους πλευρές αυτών των εγχειρημάτων.

Με τους όρους εγχείρημα (proyecto) ή ατζέντα δεν προσπαθώ να υποκαταστήσω τους όρους «πρόγραμμα» ή «στρατηγική», άξονες της ορθολογικής οικοδόμησης της αριστεράς κάθε είδους, καθώς και του συνδικαλιστικού κινήματος. Μπορούμε να ανακαλύψουμε ένα υπόγειο

10. Η φράση προέρχεται από τον βενεζολάνο οικονομολόγο Asdrúbal Baptista και την παραθέτει ο Alejandro Moreno (Moreno, 1993, σ. 173 κ.εξ.) για να εξηγήσει τους λόγους που επιτρέπουν στα λαϊκά στρώματα να συνεχίζουν την αναπαραγωγή της ζωής τους ενάντια σε κάθε προσδοκία. Κατά τον Moreno, η εξήγηση είναι ότι «ο λαός έχει τις δικές του μορφές επιβίωσης που βασίζονται στο πλέγμα των σχέσεων, κέντρο βαρύτητας του οποίου είναι η λαϊκή οικογένεια και η οποία, από την πλευρά της, έχει πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά».

ή υπόρρητο «εγχείρημα» μόνον εκ των υστέρων και κατά τη μακρά του διάρκεια[11]. Με τον όρο υπόγειο εγχείρημα ή ατζέντα εννοούμε τη διαδρομή που κάνουν οι κυριαρχούμενοι για να επιβιώσουν. Σε περίοδο συστημικής αποσύνθεσης, το «εγχείρημα» αυτό έχει περισσότερες δυνατότητες να γίνει πραγματικότητα, αλλά αυτό δεν είναι ποτέ το κύριο χαρακτηριστικό του, καθώς δεν πρόκειται για μια αφηρημένη κατασκευή αλλά για τον δρόμο που διανύουν τα λαϊκά στρώματα ως συνέπεια μιας σειράς αποφάσεων που λαμβάνουν σε μακρό χρονικό διάστημα, με στόχο να συνεχίσουν να υπάρχουν.

Θα ήταν μεγάλο λάθος να θεωρήσουμε ότι οι όροι «κρυφός» ή «υπόγειος» εννοούν ότι υπάρχει μια ηθελημένη απόκρυψη από μέρους των πρωταγωνιστών, με τον εύλογο στόχο να ξεγελάσουν τους αντιπάλους τους. Ο χαρακτήρας του κρυφού (μπορούν να χρησιμοποιηθούν συνώνυμα όπως καλυμμένος, μεταμφιεσμένος ή αφανής, που βοηθούν να καταλάβουμε τον χαρακτήρα αυτής της «απόκρυψης») ισχύει επίσης για τους ίδιους τους πρωταγωνιστές. Εξετάζοντας την ιστορία της Αγροτικής Συνομοσπονδίας της Βολιβίας, ο Pablo Regalsky επισημαίνει ότι «το πραγματικό κίνημα του κόσμου ακολουθούσε μια κρυφή ατζέντα, διαφορετική απ' αυτήν που φαντάζονταν οι ηγέτες, *αλλά επίσης διαφορετική κι από αυτήν που φαντάζονταν οι ίδιοι οι άνθρωποι* όταν ξεκίνησαν να δρουν» (Regalsky, 2003, σ. 130, υπογράμμιση δική μου). Το να καταστήσουμε το κίνημα ορατό και να το εξετάσουμε μέσα από τη μακρά του διάρκεια, σημαίνει να κατανοήσουμε το κίνημα μέσα από την εσωτερική του λογική και την εγγενή του συνοχή. Ακόμη και μέσα από τις αλλαγές και τις μεταβολές του που λαμβάνουν χώρα σε αυτή τη μακρά διάρκεια (ο μόνος χρόνος στον οποίο μπορεί να ξεδιπλωθεί η εγγενής του συνοχή), και τις οποίες προκαλεί η εσωτερική του λογική.

Από αυτή την άποψη, μπορούμε να πούμε ότι η μακροπρόθεσμη στρατηγική αυτών που ζουν στο «υπόγειο» είναι να οικοδομήσουν έναν διαφορετικό κόσμο, ξεκινώντας από τον τόπο στον οποίο βρίσκονται. Υπ' αυτή την έννοια, απορρίπτουν –τώρα πλέον και με ρητό και συνειδητό τρόπο– την υιοθέτηση του ρόλου των υποταγμένων ή

11. Στην περίπτωση του Εκουαδόρ, το μακράς διάρκειας υπόγειο εγχείρημα των Κέτσουα της οροσειράς είναι η «ανοικοδόμηση των ιθαγενικών εδαφών» (Ramón, 1993, σ. 188-203).

κοινωνικά αποκλεισμένων που τους επιφυλάσσει το σύστημα. Όπως φαίνεται, η αλλαγή του κοινωνικού χώρου έχει ήδη συντελεστεί. Η πιο κρίσιμη στιγμή της αλλαγής ήταν η αποσύνθεση του κράτους πρόνοιας, εξαιτίας της εξουδετέρωσης του τεϊλορισμού-φορντισμού ως μορφής ελέγχου και παραγωγής που προκλήθηκε από την υπερχείλιση των εργατικών και λαϊκών στρωμάτων. Τα κοινωνικά στρώματα που προκάλεσαν αυτή την υπερχείλιση εξωθήθηκαν κατόπιν στο υπόγειο από το κεφάλαιο, το οποίο διέφυγε από την κοινωνική ανυπακοή μέσω της αποβιομηχάνισης, της εργασιακής ευελιξίας, της παγκοσμιοποίησης.

Ούτε επίσης θα έπρεπε να πιστεύουμε ότι τα λαϊκά στρώματα δρουν με τρόπο τυφλό ή «αυθόρμητο». Ο αυθορμητισμός δεν υπάρχει στη μακρά διάρκεια. Είναι ένας από τους τρόπους που έχει βρει το κράτος και, πάνω απ' όλα, τα κόμματα της αριστεράς για να αξιολογήσουν τη δράση των λαϊκών στρωμάτων όταν δεν δρουν με τον αναμενόμενο τρόπο, στη βάση της τυπικής λογικής αιτίου και αποτελέσματος. Τα κατηγορούν συχνά ότι η δράση τους δεν προβλέπει ένα σχέδιο για να αντικατασταθεί το σημερινό σύστημα από κάποιο άλλο. Ωστόσο, μπορούμε να δεχτούμε, όπως ο Ranajit Guja, ότι:

> (...) ο αγρότης ήξερε τι έκανε όταν ξεσηκωνόταν. Το γεγονός ότι η δράση του στόχευε κυρίως στο να καταστρέψει την εξουσία της ελίτ που βρισκόταν από πάνω του και δεν περιλάμβανε ένα λεπτομερές σχέδιο για να την αντικαταστήσει, δεν τον βγάζει έξω από τη σφαίρα της πολιτικής. Αντίθετα, η εξέγερση επιβεβαίωνε τον πολιτικό του χαρακτήρα ακριβώς μέσα από αυτή τη διεργασία άρνησης με την οποία επιχειρούσε να αντιστρέψει την κατάσταση. (Guha, 2002, σ. 104)

Είναι πολύ πιθανό το κρυφό πρόταγμα των λαϊκών κινημάτων που γεννιούνται στο «υπόγειο» να είναι η διασπορά (dispersión) του νεοαποικιακού και νεοφιλελεύθερου κράτους. Ή του κράτους, σκέτα. Αυτό όμως δεν θα το μάθουμε βάζοντας ένα μικρόφωνο μπροστά στους πρωταγωνιστές γιατί, όπως είδαμε παραπάνω, ίσως και οι ίδιοι να μην το διατυπώνουν μ' αυτόν τον τρόπο, τουλάχιστον στο σημερινό στάδιο των αγώνων. Γνωρίζουμε ωστόσο ότι «το κίνημα που εκτυλίσσεται μπροστά στα μάτια μας» (Μάρξ) αποτελεί μια γιγαντιαία προσπάθεια για την καθημερινή επιβίωση των καταπιεσμένων

και ότι αυτή η προσπάθεια συνεπάγεται την ενίσχυση των χώρων και των κοινοτικών δεσμών που δημιουργούν και αναδημιουργούν. Η λογική αυτής της αναδημιουργίας δεσμών σε διαφορετικούς χώρους φαίνεται να συνίσταται στην επιβεβαίωση των διαφορών, εφόσον μόνο με αυτόν τον τρόπο οι κυριαρχούμενοι μπορούν να επιβιώσουν. Ή, για να το πούμε καλύτερα, *μπορούν να επιβιώσουν μόνο ως διαφορετικοί (και μέσα στη διαφορά)*.

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες τα κινήματα έχουν διανύσει μια σειρά δρόμους που –σε πολλές περιπτώσεις– κινούνται προς παρόμοιες κατευθύνσεις. Δεν πρόκειται για έναν δρόμο ούτε για ένα κίνημα, αλλά για τάσεις που φαίνεται να πορεύονται προς συγγενικές κατευθύνσεις. Δεν μπορούμε να πούμε πολλά περισσότερα. Αυτό που μπορεί να ειπωθεί είναι ότι υπάρχουν διάφοροι τρόποι να διανυθούν οι δρόμοι αυτοί που δεν είναι ενιαίοι, στη βάση εσωτερικών χρόνων μάλλον παρά εξωτερικών, δίχως κατευθύνσεις που θα οδηγούσαν αυτά τα κινήματα σε μια προκαθορισμένη διεύθυνση.

Ο τρόπος με τον οποίο τα κινήματα διανύουν τους δρόμους τους αποτελεί από μόνος του ένα πρόταγμα για την κοινωνία. Πράγμα που μου φαίνεται ιδιαίτερα σημαντικό. Με άλλα λόγια, ο τρόπος με τον οποίο πορεύονται μας δείχνει ότι σ' αυτά τα κινήματα υπάρχουν στοιχεία μιας νέας κοινωνίας. Το αν αυτά τα στοιχεία θα επεκταθούν, θα βαθύνουν και θα ενισχυθούν αντί να εξασθενήσουν και να σβήσουν, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το κατά πόσο οι συμμετέχοντες στα κινήματα έχουν επίγνωση αυτής της εσωτερικής διαφοράς. Στον τρόπο που βαδίζουν εκφράζεται, ή δεν εκφράζεται, η διαφορά και σ' αυτό το βάδισμα μπορούν, ή δεν μπορούν, ν' αναπτυχθούν τα διακριτικά χαρακτηριστικά. Αν και υποστηρίζω πως ο τρόπος που διανύεται ο δρόμος είναι το πραγματικό «πρόγραμμα» των κινημάτων, αυτός ο τρόπος βαδίσματος δεν συνιστά πρότυπο που μπορεί να εφαρμοστεί από όλους και παντού. Παράλληλα, δεν υπάρχει ένα βάδισμα μόνιμο ή συνεχές, ούτε και πανομοιότυποι τρόποι βαδίσματος. Σε μερικές περιπτώσεις διανύονται δρόμοι που φαίνεται να μην οδηγούν πουθενά. Ή μπορεί και να μην υπάρχει μόνιμο βάδισμα (εξωτερικό, ορατό), αν και υπάρχει πάντα μια ροή (ή να υπάρχουν σιωπές αντί για λόγο και πράξη, όπως μας διδάσκουν οι ζαπατίστας).

Θα πρέπει να έχουμε εμπιστοσύνη στο γεγονός ότι οι καταπιεσμένοι γεννούν εμπειρίες, μαθαίνουν ακόμα και να επικοινωνούν χωρίς να μιλούν, να βαδίζουν χωρίς να κινούνται, και να αγωνίζονται χωρίς να αγωνίζονται, ζητήματα όλα αυτά που συνιστούν πρόκληση για την ικανότητά μας να κατανοούμε, ικανότητα που είναι αγκιστρωμένη σε έννοιες διπολικές και εξωτερικές και καθορίζεται από τους γραμμικούς χρόνους της καπιταλιστικής παραγωγής.

Ανάμεσα στις πολλές προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε, υπάρχει αυτή του να σκεφτόμαστε και να δρούμε δίχως κράτος. Αυτό προϋποθέτει να σκεφτόμαστε και να δρούμε εν κινήσει· τα κινήματα όμως, όπως είδαμε, τείνουν προς τη διασπορά, όχι μόνο του κράτους αλλά και οποιουδήποτε άλλου σημείου στήριξης. Πρόκειται για μια κατάσταση ρευστότητας που διαλύει τα υποκείμενα. Ίσως αυτό ήθελε να πει ο Μαρξ όταν επισήμαινε, στο Μανιφέστο της Διεθνούς, με αφορμή την ήττα της Κομούνας, ότι δεν έχουμε «καμιά έτοιμη ουτοπία να εφαρμόσουμε» αλλά «απλώς να απελευθερώσουμε τα στοιχεία της νέας κοινωνίας που η παλιά ετοιμοθάνατη αστική κοινωνία φέρει στους κόλπους της». «Να απελευθερώσουμε»: να ενισχύσουμε, να επιβεβαιώσουμε, να επεκτείνουμε, να διαδώσουμε την ακτινοβολία του νέου κόσμου που ζει ήδη στον κόσμο των καταπιεσμένων.

[7]

Κατάληψη και επανοικειοποίηση εργοστασίων: από την επιβίωση στην αυτοδιαχείριση*

Τα εργοστάσια που κατέλαβαν και επανοικειοποιήθηκαν οι εργαζόμενοι –περισσότερα από 200 στην Αργεντινή, περίπου 100 στη Βραζιλία και 20 στην Ουρουγουάη– συνιστούν μία από τις απαντήσεις των εργαζομένων στις δύο δεκαετίες νεοφιλελευθερισμού και αποβιομηχάνισης. Ποτέ άλλοτε δεν είχε υπάρξει ανάλογο κίνημα στη Λατινική Αμερική, στο οποίο οι εργάτες να έχουν τον άμεσο έλεγχο στα μέσα παραγωγής και να τα θέτουν σε λειτουργία χωρίς αφεντικά και, σε ορισμένες περιπτώσεις, χωρίς εργοδηγούς, τεχνικούς και ειδικούς. Αυτή η ενέργεια δεν προέκυψε από ιδεολογικές αντιπαραθέσεις αλλά, όπως συνηθίζεται στην ιστορία των κινημάτων των καταπιεσμένων, από την αμεσότητα μιας πιεστικής ανάγκης. Το μαζικό κλείσιμο εργοστασίων και επιχειρήσεων που συνδέονταν με την εσωτερική αγορά, οδήγησε πολλούς εργαζόμενους στο να διασώσουν κάποια από αυτά από τη βέβαιη μοίρα τους: τη μετατροπή τους σε εγκαταλειμμένες αποθήκες.

Αν και το κίνημα είναι ετερογενές, μερικά από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει υφίστανται σε κάθε είδος εργοστασίου, τόσο στα πολύ μικρά όσο και στα μεσαίου μεγέθους εργοστάσια, καθώς και σε διάφορους παραγωγικούς κλάδους. Κάποια νομικά προβλήματα που έχουν σχέση με την αναγνώριση της ιδιοκτησίας του εργοστασίου, κάποια που συνδέονται με τον εφοδιασμό σε πρώτες ύλες, την έλλειψη κεφαλαίων κίνησης και την εμπορική διάθεση της παραγωγής,

---

* Το παρόν άρθρο δημοσιεύτηκε αρχικά στο: Programa de las Américas, *International Relations Center* (www.ircamericas.org), στις 12 Ιουλίου του 2004.

καθώς και άλλα, που σχετίζονται με τεχνικές δυσκολίες που οφείλονται στον απαρχαιωμένο βιομηχανικό εξοπλισμό ή στην αποχώρηση των τεχνικών και στελεχών, όλα αυτά αντιμετωπίστηκαν και πολλές φορές επιλύθηκαν από τους εργαζόμενους που μετατράπηκαν πλέον σε κύριους της ζωής τους.

Ένα μοντέλο αρπαγής και λεηλάτησης

Το τέλος των στρατιωτικών δικτατοριών (το 1983 στην Αργεντινή, το 1985 στην Ουρουγουάη και τη Βραζιλία) έφερε στην εξουσία δημοκρατικές κυβερνήσεις οι οποίες επηρεάστηκαν από την πολιτική και κοινωνική κληρονομιά της αυταρχικής περιόδου. Αυτή η κληρονομιά, και ιδιαίτερα το τεράστιο εξωτερικό χρέος οικονομιών που βρίσκονταν σε κρίση, διευκόλυνε την εφαρμογή των συστάσεων της *Συμφωνίας της Ουάσιγκτον*, οι οποίες ευνοούσαν την οπισθοχώρηση του κράτους σε ό,τι αφορά τη ρύθμιση της οικονομίας καθώς και τη διάλυση του κοινωνικού κράτους που είχε οικοδομηθεί σε ένα μεγάλο μέρος των χωρών της περιοχής.

Το άνοιγμα των οικονομιών, η χρηματιστική και οικονομική απορρύθμιση και οι ιδιωτικοποιήσεις προκάλεσαν το κλείσιμο πολλών εργοστασίων από τις αρχές του 1990 κι έπειτα. Η αύξηση της ανεργίας και η επισφαλής εργασία ήταν οι αναπόφευκτες συνέπειες των πολιτικών που υιοθετήθηκαν. Η άρση των περιορισμών στις εισαγωγές προκάλεσε την αύξηση των εισαγόμενων προϊόντων, τα οποία δεν κατάφεραν να ανταγωνιστούν οι ντόπιες βιομηχανίες. Οι πλέον ζημιωμένες ήταν οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις που εφοδίαζαν την εσωτερική αγορά.

Χωρίς αμφιβολία, το κλείσιμο των επιχειρήσεων αυτού του είδους ήταν μόνο μια πτυχή της ριζικής αναδιάρθρωσης της αλυσίδας παραγωγής που έλαβε χώρα κατά τη δεκαετία του '90. Παράλληλα, υπήρξε μια ισχυρή συγκέντρωση στους βασικούς βιομηχανικούς κλάδους, η οποία αύξησε την ανεργία αυτή να μετατραπεί σε δομική. Τελικά, στην αποβιομηχάνιση ήρθε να προστεθεί μια εκ των υστέρων ανάκαμψη, βασιζόμενη στην απλοποίηση των νέων στρατηγικών μεθόδων παραγωγής, οι οποίες μετασχημάτισαν τις μορφές τεχνικής και κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας. Η βιομηχανική αναδιάρθρωση αύξησε όχι

μόνο τους δείκτες της ανεργίας, η οποία σε όλες σχεδόν τις χώρες ξεπέρασε το 10% του ενεργού πληθυσμού, στη δε Αργεντινή ξεπέρασε το 20% στο τέλος της δεκαετίας, αλλά έκανε επιπλέον δυσχερέστερη την επανένταξη των απολυμένων εργατών στις νέες μονάδες –οι οποίες ήταν πλέον αυτοματοποιημένες και ρομποτοποιημένες– με αποτέλεσμα αυτοί οι εργάτες να μη διαθέτουν τα απαιτούμενα προσόντα για τις νέες θέσεις εργασίας. Αυτό το είδος «εκσυγχρονισμού» επιδείνωσε τις ισχυρές τάσεις αποκλεισμού και κοινωνικής περιθωριοποίησης που έπληττταν μεγάλα στρώματα των λαϊκών τάξεων.

Για ένα μεγάλο μέρος των εργαζομένων, το κλείσιμο των επιχειρήσεων στις οποίες εργάζονταν ήταν ένα είδος καταδίκης στην περιθωριοποίηση, ειδικότερα δε για εκείνους που είχαν ξεπεράσει το 40ό έτος της ηλικίας τους και είχαν, για τον λόγο αυτό, πολύ λίγες πιθανότητες να επανενταχθούν στην τυπική εργασιακή ζωή. Η απώλεια της εργασίας δεν προκάλεσε μόνο την απώλεια εισοδήματος, αλλά και την απώλεια των κοινωνικών δικαιωμάτων όπως αυτά της περίθαλψης και της συνταξιοδότησης και, σε ορισμένες περιπτώσεις, την απώλεια της κατοικίας. Αυτό εξηγεί το γιατί ορισμένοι εργαζόμενοι επέλεξαν τον δρόμο του αγώνα για να διατηρήσουν τις θέσεις εργασίας τους, να κρατήσουν δηλαδή το εργοστάσιο σε λειτουργία ακόμη και χωρίς τους ιδιοκτήτες.

Ένα κίνημα νέου τύπου

Στη Βραζιλία, η εμπειρία της οικειοποίησης των εργοστασίων μέσω της κατάληψής τους ξεκινά πριν από την Αργεντινή και την Ουρουγουάη. Το 1991 έκλεισε η εταιρεία Calçados Makerly, στο Σάο Πάολο, που απασχολούσε 482 εργάτες. Με την υποστήριξη του Συνδικάτου των Εργαζομένων στη Βιομηχανία Υποδημάτων, του Διασυνδικαλιστικού Τμήματος Μελετών και Στατιστικής και του λαϊκού κινήματος, ξεκίνησαν μια πρωτοποριακή διαδικασία αυτοδιαχειριζόμενης παραγωγής. Το 1994 δημιουργήθηκε η Εθνική Ένωση Εργαζομένων στις Αυτοδιαχειριζόμενες Επιχειρήσεις (ANTEAG) με σκοπό να συντονίσει τις πολλές και ποικίλες σχετικές προσπάθειες που έκαναν την εμφάνισή τους σε μια εποχή που η βιομηχανία μαστιζόταν από μια μεγάλη κρίση. Σήμερα διαθέτει γραφεία σε έξι πολιτείες, τα οποία

αναλαμβάνουν να στηρίζουν τις προσπάθειες για αυτοδιαχείριση, αναζητώντας την ένταξη αυτών των εγχειρημάτων σε πρωτοβουλίες των ΜΚΟ, καθώς και των πολιτειακών και δημοτικών διοικήσεων. Η επίλυση του σοβαρού προβλήματος της χρηματοδότησης ήταν ένα από τα βασικά καθήκοντα αυτής της ένωσης. Συγκεκριμένα, η ANTEAG συνεργάζεται με 307 αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις –από τις οποίες οι 52 έχουν καταληφθεί από τους εργαζόμενους– που απασχολούν 15 χιλιάδες άτομα. Υπάρχουν αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις σε όλους τους βιομηχανικούς κλάδους, από την εξόρυξη μετάλλων (η Cooperminas με 381 εργαζόμενους) μέχρι την υφαντουργία (μερικές δεκάδες μικρών επιχειρήσεων, που όλες σχεδόν απασχολούν γυναίκες) και τις τουριστικές επιχειρήσεις.

Για την ANTEAG η αυτοδιαχείριση είναι ένα μοντέλο οργάνωσης το οποίο συνδυάζει τη συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής με τη δημοκρατική συμμετοχή στη διαχείριση. Επιπλέον, παρέχει αυτονομία, καθώς οι αποφάσεις και ο έλεγχος των επιχειρήσεων ανήκουν στους ίδιους τους εργαζόμενους. Αυτά τα στοιχεία τούς οδηγούν στη σκέψη πως η πρόσληψη επαγγελματιών για τη διεύθυνση των επιχειρήσεων θα πρέπει να είναι η εξαίρεση και ότι αυτές θα πρέπει να ελέγχονται πάντα από τη συλλογικότητα[1].

Η περίπτωση της Αργεντινής είναι διαφορετική. Το κίνημα της κατάληψης και επανοικειοποίησης επιχειρήσεων αναδύθηκε κατά την κορύφωση της οικονομικής κρίσης και απαντώνταν σε πέντε παραγωγικούς κλάδους, αλλά εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα. Η κύρια ιδιορρυθμία στην περίπτωση της Αργεντινής –και χαρακτηριστικό που της προσδίδει ιδιαίτερο ενδιαφέρον– είναι ότι αυτά τα εγχειρήματα σχετίζονται με εμπειρίες οι οποίες έχουν προκύψει μέσα από διεργασίες αγώνα και αντίστασης σε επίπεδο βάσης, τόσο από μέρους των εργαζομένων που προσπάθησαν να διατηρήσουν τις θέσεις εργασίας, αλλά και λόγω της εισόδου των κοινωνικών μεσοστρωμάτων (επαγγελματίες, υπάλληλοι, τεχνικοί) στο πολιτικό και κοινωνικό προσκήνιο μέσα από τις συνελεύσεις γειτονιάς αλλά και των ίδιων των πικετέρος που διαθέτουν τα δικά τους παραγωγικά εγχειρήματα.

---

1. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. www.anteag.org.br.

Το μεγαλύτερο μέρος των κατειλημμένων εργοστασίων στην Αργεντινή είναι μικρά ή μεσαία, τα πλέον ευάλωτα λόγω του ανοίγματος της οικονομίας που εφαρμόστηκε από την κυβέρνηση του Κάρλος Μένεμ κατά τη δεκαετία του '90. Ας δούμε μερικά στοιχεία[2]: το 26,4% είναι χαλυβουργικές επιχειρήσεις, ένα μικρότερο ποσοστό αφορά εργοστάσια κατασκευής ψυγείων και μονάδες παραγωγής οικιακών ηλεκτρικών συσκευών (από 8% κάθε κατηγορία). Υπάρχουν επίσης, σε ποσοστό κάτω από 5%, τυπογραφεία και εταιρείες μεταφορών, εργοστάσια παραγωγής προϊόντων διατροφής, υφαντουργεία, υαλουργεία και εργοστάσια παραγωγής ειδών υγιεινής. Τα μισά από αυτά λειτουργούσαν πάνω από 40 χρόνια και, κατά τη στιγμή της κατάληψής τους, είχαν κατά μέσο όρο 60 εργαζόμενους. Μόνο το 13% από αυτά απασχολούσαν περισσότερους από 100 εργαζόμενους.

Το 71% των υπό κατάληψη εργοστασίων διανέμουν τα κέρδη τους με απόλυτη ισότητα (ο εργαζόμενος στην καθαριότητα κερδίζει τα ίδια με τον εξειδικευμένο εργάτη), ενώ μόνο το 15% διατήρησαν τα παλαιότερα κριτήρια όσον αφορά τις αμοιβές, μετά την κατάληψη του εργοστασίου. Αν και η διαδικασία κατάληψης και επανοικειοποίησης εργοστασίων ξεκίνησε στα μισά της δεκαετίας του '90, η συντριπτική πλειοψηφία των εργοστασίων (τα δύο τρίτα) καταλήφθηκαν και τέθηκαν σε λειτουργία τις χρονιές του 2001 και 2002. Αυτό αποκαλύπτει τη στενή σχέση μεταξύ της όξυνσης των κοινωνικών αγώνων και της αύξησης του αριθμού των κατειλημμένων εργοστασίων. Επτά στα δέκα εργοστάσια καταλήφθηκαν μέσα από πολύ σκληρούς αγώνες, οι οποίοι έπαιρναν, κατά κύριο λόγο, τη μορφή της άμεσης κατάληψης (σχεδόν στις μισές περιπτώσεις) ή της «κατασκήνωσης» στην πύλη (24% των περιπτώσεων). Κατά μέσο όρο, οι σκληροί αυτοί αγώνες είχαν μια διάρκεια πέντε μηνών, πράγμα που αποκαλύπτει την ένταση των συγκρούσεων που έπρεπε να αντιμετωπίσουν πριν πάρουν υπό τον έλεγχό τους την επιχείρηση.

Σύμφωνα με τις έρευνες που έγιναν, τα εργοστάσια που αντιμετώπισαν μακρόχρονους αγώνες και εντάσεις βλέπουν περισσότερο ευνοϊκά την καθιέρωση της ίσης διανομής των κερδών, καθώς και

2. Όλα τα στοιχεία έχουν ληφθεί από την εργασία του Gabriel Fajn, 2003.

την ανάπτυξη σχέσεων με τις συνελεύσεις γειτονιάς όπου κυριαρχούν τα μεσοστρώματα. Μόνο στο 21% των κατειλημμένων εργοστασίων παρέμειναν τα ανώτερα ιεραρχικά στελέχη και μόνο στο 44% παρέμειναν οι διοικητικοί υπάλληλοι. Αυτό σημαίνει ότι τα μισά από τα κατειλημμένα εργοστάσια άρχισαν την παραγωγή μόνο με χειρώνακτες εργαζόμενους. Χωρίς αμφιβολία, παρά τις τρομακτικές δυσκολίες που είχαν να αντιμετωπίσουν, τα αποτελέσματα ήταν πολύ θετικά: στα εργοστάσια όπου κυριάρχησε έντονο συγκρουσιακό κλίμα η αποδοτικότητα της παραγωγής ανέρχεται στο 70%, έναντι του 36% των εργοστασίων όπου το κλίμα ήταν ήπιο. Επίσης, τα εργοστάσια που εγκαταλείφθηκαν από τα ανώτερα ιεραρχικά στελέχη και τους διοικητικούς υπαλλήλους εμφανίζουν μεγαλύτερη αποδοτικότητα στην παραγωγή από εκείνα από τα οποία οι προαναφερθείσες κατηγορίες δεν αποχώρησαν (70% έναντι 40%).

Η δημιουργία νέων δεσμών

Μια γρήγορη αναδρομή σε μερικές εμπειρίες μπορεί να συμβάλει στην αποκάλυψη μερικών από τις πιο ενδιαφέρουσες πτυχές του κινήματος. Μία από αυτές αφορά τις στενές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των εργαζομένων στις κατειλημμένες επιχειρήσεις, των κατοίκων που είναι οργανωμένοι στις συνελεύσεις της γειτονιάς και των ομάδων των πικετέρος –οι οποίοι συνεργάζονται με ποικίλους τρόπους– οδηγώντας σε μια επέκταση των δικτύων τους πολύ μακρύτερα από τις πύλες των εργοστασίων.

Οι κατειλημμένες επιχειρήσεις Chilavert (γραφικές τέχνες) και El Aguante (αρτοβιομηχανία) υπάρχουν χάριν στον πρωταγωνιστικό ρόλο που έπαιξαν οι συνελεύσεις της γειτονιάς για να στηρίξουν την επανοικειοποίηση των επιχειρήσεων από μέρους των εργαζομένων. Στην Chilavert, στη συνοικία Πομπέγια της πρωτεύουσας, όταν ο ιδιοκτήτης εμφανίστηκε μαζί με την αστυνομία για να την εκκενώσει προς τα τέλη Μαΐου του 2002, η παρουσία της λαϊκής συνέλευσης της Πομπέγια και, στη συνέχεια, πολλών άλλων συνελεύσεων και δεκάδων γειτόνων, οι οποίοι καλούσαν ο ένας τον άλλον μέσω τηλεφώνου ή από στόμα σε στόμα, έπαιξε έναν αποφασιστικό ρόλο στις διάφορες απόπειρες εκκένωσης (Cafardo και Domínguez, 2003). Παρόμοια φαινόμενα παρα-

τηρήθηκαν και σε πολλά άλλα εργοστάσια: μια συμμαχία ανάμεσα σε εργάτες κατειλημμένων επιχειρήσεων με κατοίκους της γειτονιάς, οργανωμένων σε συνέλευση ή χωρίς καμιά οργάνωση.

Η αρτοβιομηχανία Cinco, που σήμερα πλέον ονομάζεται Cooperativa El Aguante είχε κλείσει τον Οκτώβριο του 2001 απολύοντας 80 εργαζόμενους χωρίς χρηματική αποζημίωση. Τον Απρίλιο του 2002 η συνέλευση των κατοίκων του Καραπατσάι έψαχνε τρόπους για να εξασφαλίσει φτηνότερο ψωμί και έτσι αποφάσισε να συμπράξει με μια ομάδα 20 εργατών που είχαν απολυθεί από την αρτοβιομηχανία. Μετά από μια κοινή συνέλευση, γείτονες και πρώην εργαζόμενοι κατέλαβαν την επιχείρηση. Επί 45 ημέρες απέκρουαν τις προσπάθειες εκκένωσης, ενώ παράλληλα, μια σκηνή έξω από το εργοστάσιο που είχε στηθεί από τους γείτονες τους παρείχε συμπαράσταση (aguante)[3], μέχρις ότου πέτυχαν την απαλλοτρίωση. Η αλληλεγγύη της γειτονιάς υπήρξε αποφασιστική: μέλη της συνέλευσης, πικετέρος και αριστεροί ακτιβιστές εξασφάλισαν την περιφρούρηση, πραγματοποίησαν τρία φεστιβάλ, μια πορεία στη συνοικία και μια «διαπόμπευση» (escrache*) του εργοδότη, μια εκδήλωση την Πρωτομαγιά, διαλέξεις, συζητήσεις, καθώς και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις. Αυτή η περίπτωση είναι μοναδική, αλλά αποκαλύπτει με ποιον τρόπο οι κοινωνικοί αγώνες κατόρθωσαν να δώσουν καινούριο νόημα στις περιοχές όπου διεξάγονταν, σφυρηλατώντας δεσμούς εκεί όπου άλλοτε κυριαρχούσε η αδιαφορία.

Η περίπτωση της χαλυβουργίας IMPA είναι διαφορετική αλλά, κατά κάποιον τρόπο, συγκλίνουσα. Το εργοστάσιο είχε ήδη την υποστήριξη των κατοίκων της γειτονιάς όταν ακόμη δεν υπήρχαν συνελεύσεις, αλλά οι εργαζόμενοι αποφάσισαν να δημιουργήσουν ένα πολιτιστικό κέντρο ως μέσο σύνδεσης με τον λαό, επιζητώντας την αλληλεγγύη ανάμεσα στη γειτονιά και το κοινωνικό κίνημα[4]. Η ιδέα

---

3. Κατά λέξη *aguante* σημαίνει *αντίσταση, υπομονή, απαντοχή*, τα τελευταία όμως χρόνια χρησιμοποιείται στους κόλπους του λαϊκού κινήματος ως συνώνυμο της εκδήλωσης ενεργητικής αλληλεγγύης, έμπρακτης συμπαράστασης.

* Δράση που πραγματοποιούν πολίτες κατά δημόσιων προσώπων στην Αργεντινή και τη Χιλή. Συνίσταται στη γνωστοποίηση των σκανδάλων και των καταχρήσεων που έχουν διαπράξει, στις γειτονιές και τους χώρους εργασίας τους. (*σ.τ.μ.*)

4. Εφημερίδα *Impacto,* εκδιδόμενη από τους εργαζόμενους στην IMPA.

της δημιουργίας του πολιτιστικού κέντρου ήταν επιτυχής και άνοιξε έναν δρόμο που ακολούθησαν και άλλα κατειλημμένα εργοστάσια, στα οποία υπήρχε επίγνωση του πόσο σημαντικό είναι να μην απομονώνεται κανείς πίσω από τους τοίχους του εργοστασίου*.

Στον συνεταιρισμό La Nueva Esperanza (παράγει κριτσίνια), ενώ η αντιπαράθεση βρισκόταν σε εξέλιξη, μια ομάδα από τη συνέλευση της γειτονιάς, ψυχολόγοι από το περιοδικό Topía και καλλιτέχνες, πρότειναν στη συνέλευση των εργατών να δημιουργήσουν ένα Πολιτιστικό Κέντρο Τεχνών και Επαγγελμάτων που ονομάστηκε Grissicultura**, για να κερδίσουν την υποστήριξη των γειτόνων και να προσδώσουν κοινωνικό κύρος στον συνεταιρισμό. Κάθε μέρα λειτουργούν εργαστήρια μουσικής, θεάτρου, χορού, κουκλοθέατρου, λογοτεχνίας και κηπουρικής. Διοργανώνουν επίσης ρεσιτάλ, ανεβάζουν θεατρικές παραστάσεις, κάνουν προβολές ταινιών για ενήλικες και παιδιά και πραγματοποιούν συζητήσεις με σημαντικούς διανοούμενους.

Τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν αποτελούν εγγύηση για ένα εντελώς καινούριο γνώρισμα του κινήματος: το κίνημα αρχίζει να δημιουργεί δεσμούς με το έδαφος. Η διασύνδεσή του με τις συνελεύσεις συνιστά απόδειξη για το αυξανόμενο ενδιαφέρον της κοινωνίας να συμμετέχει στη διαδικασία της διαχείρισης αυτών των επιχειρήσεων και για την τάση των εργαζόμενων να δρασκελίσουν τις πύλες των εργοστασίων και να αισθανθούν μέρος του κοινωνικού κινήματος. Σε μερικές περιπτώσεις αυτή η τάση εκδηλώνεται όταν τα εργοστάσια έχουν ανάγκη να προσλάβουν προσωπικό: τότε απευθύνονται στις ομάδες των ανέργων. Βασιζόμενο σε όλα αυτά –στους αγώνες, στην ανοικοδόμηση των κοινωνικών δεσμών και στην τάση προς την εδαφοποίηση– το κίνημα των καταλήψεων εργοστασίων αναζητεί τρόπους για να αντιμετωπίσει ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της νέας κοινωνικής παραγωγής. Αφορά τη διανομή, τη σχέση δηλαδή με την αγορά.

---

* Από τον Ιούλιο του 2010 στο εργοστάσιο λειτουργεί το Πανεπιστήμιο Εργαζομένων, ένα πανεπιστήμιο που δημιούργησαν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι και απευθύνεται σε εργαζόμενους (βλ. *Αλάνα*, Νο 12). (*σ.τ.μ.*)

** Από τη λέξη grissines, που σημαίνει κριτσίνια. (*σ.τ.μ.*)

Εμπόριο και αγορά

Στην αρχή υπήρχε η αλληλεγγύη των γειτόνων –άλλοτε από άτομα άλλοτε από συνελεύσεις–, η υποστήριξη από άλλα εργοστάσια, από φοιτητικές ομάδες και από τους πικετέρος. Όταν το εργοστάσιο αρχίζει να λειτουργεί, η αλληλεγγύη ακολουθεί, στις συγκεκριμένες αυτές εμπειρίες, δύο δρόμους: «θεσμοποιείται» διαμέσου μεγάλων οργανώσεων όπως η βραζιλιάνικη ANTEAG ή, όπως συμβαίνει σε πολλά εγχειρήματα στην Αργεντινή, συνάπτει οριζόντιες διασυνδέσεις με άλλες πρωτοβουλίες ή αναδιαρθρώνεται με βάση τις ανάγκες του κινήματος.

Σε αντίθεση με αυτό που συμβαίνει στη Βραζιλία, όπου υπάρχει ένα ευρύ κίνημα συνδεδεμένο με την «αλληλέγγυα οικονομία» και, πάνω απ' όλα, ένα δίκτυο διανομής των προϊόντων των αγροτών χωρίς γη και των συνεταιρισμών των παραγωγών, στην Αργεντινή αυτές οι εμπειρίες είχαν «γραφειοκρατικοποιηθεί» και αναβιώνουν τώρα μέσα από εγχειρήματα σε επίπεδο βάσης. Στο αποκορύφωμα της κρίσης αυξήθηκαν σε εντυπωσιακό βαθμό τα δίκτυα ανταλλαγής αγαθών (trueque*), στα οποία είχαν εμπλακεί από δύο έως πέντε εκατομμύρια άτομα. Αν και το κίνημα υποχώρησε και εισήλθε σε κρίση, κατάφερε να ανοίξει τη συζήτηση γύρω από το πώς μπορούν να διατεθούν τα προϊόντα παρακάμπτοντας τα μονοπώλια της αγοράς. Σε κάθε περίπτωση, γίνεται προσπάθεια να αποτραπεί η δημιουργία μεγάλων δομών, οι οποίες καταλήγουν να είναι ανεξέλεγκτες από τις συλλογικότητες της βάσης. Αντίθετα, δίνεται προτεραιότητα στις σχέσεις «πρόσωπο με πρόσωπο».

Έπειτα από τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2001, που σφραγίστηκαν με την πτώση του προέδρου Φερνάντο ντε λα Ρούα, έχουμε μια σύσφιξη των παραγωγικών δεσμών ανάμεσα σε κατειλημμένα εργοστάσια, πικετέρος, αγρότες και συνελεύσεις. Ένα από τα κοινά τους χαρακτηριστικά είναι ότι αυτά τα κοινωνικά στρώματα και τα κινήματα έχουν την τάση να παράγουν την ίδια τους τη ζωή: ομάδες πικετέρος καλλιεργούν τη γη, παράγουν ψωμί και άλλα αγαθά, και άλλοι

---

* Ανταλλαγή προϊόντων (ή ακόμη και υπηρεσιών) χωρίς τη μεσολάβηση χρήματος. (*σ.τ.μ.*)

έχουν δημιουργήσει φάρμες με γουρούνια, κουνέλια και ιχθυοκαλλιέργειες. Επίσης, αρκετές συνελεύσεις παράγουν ψωμί και άλλα τρόφιμα, προϊόντα καθαρισμού και καλλυντικά, ενώ μερικές φορές συνεργάζονται με τους «cartoneros»[5].

Κάποιες συνελεύσεις έχουν επιτελέσει ένα σημαντικό έργο, το οποίο μπορεί να χρησιμεύσει ως παράδειγμα όσον αφορά τις προσπάθειες που γίνονται για να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στους παραγωγούς και τους καταναλωτές. Στο Μπουένος Άιρες λειτουργούν 67 συνελεύσεις. Περισσότερες από τις μισές συντονίζονται σε επίπεδο εδάφους και αυτοπροσδιορίζονται «αυτόνομες». Αυτές καταβάλλουν προσπάθειες για να προωθήσουν το «δίκαιο εμπόριο» και την αλληλέγγυα και ενσυνείδητη κατανάλωση. Αλλά το εμπόριο προϋποθέτει να έλθουν σε επαφή διαφορετικοί κοινωνικοί τομείς: αγροτικοί παραγωγοί, πικετέρος, μέλη συνελεύσεων και εργάτες από κατειλημμένα εργοστάσια αρχίζουν να δημιουργούν δεσμούς που δεν σχετίζονται με την αγορά. Για να το εκφράσουμε διαφορετικά, επανοικειοποιούνται τον αρχικό χαρακτήρα της αγοράς. Σύμφωνα με την ανάλυση των Fernand Braudel και Immanuel Wallerstein, αγορά σημαίνει διαφάνεια, μικρά κέρδη, ελεγχόμενο ανταγωνισμό, απελευθέρωση, και συνιστά τον χώρο των «κοινών ανθρώπων» (Wallerstein 1998, σ. 231).

Οι πιο σημαντικές εμπειρίες είναι η εβδομαδιαία λαϊκή αγορά στο Παλέρμο του Μπουένος Άιρες, η εμπορική διάθεση του τσαγιού μάτε Titrayjú και ο συνεταιρισμός La Asamblearia. Η λαϊκή αγορά του Παλέρμο διεξάγεται δύο φορές την εβδομάδα, έχει πάνω από εκατό θέσεις πώλησης και διαθέτει προϊόντα (σακούλες συσκευασίας, προϊόντα καθαρισμού, ψωμί, μαντήλια, ανακυκλωμένους υπολογιστές, χειροποίητα ζυμαρικά, ανακυκλωμένο χαρτί, αντικείμενα λαϊκής τέχνης και μαρμελάδες) που παράγονται μόνο από συνελεύσεις, από ομάδες πικετέρος και από κατειλημμένα εργοστάσια (Muracciole, 2003). Το μάτε Titrayjú (η επωνυμία προκύπτει από τα αρχικά των λέξεων Tierra=Γη, Trabajo=Εργασία, Justicia=Δικαιοσύνη) παράγεται από το Movimiento Agrario de Misiones, μια οργάνωση μικρών αγροτικών

5. Άνεργοι των μεγάλων αστικών κέντρων που συλλέγουν συσκευασίες από χαρτόνι και τις πουλάνε στους εμπόρους χονδρικής.

παραγωγών μιας επαρχίας που βρίσκεται στα βόρεια της Αργεντινής. Προκειμένου να αποφευχθεί η εκμετάλλευση από τους μεσάζοντες, εδώ και έναν χρόνο το μάτε διανέμεται απευθείας στο Μπουένος Άιρες από 30 συνελεύσεις γειτονιάς, από ομάδες πικετέρος και άλλες κοινωνικές οργανώσεις, οι οποίες το παραδίδουν στα σπίτια των καταναλωτών.

Ο συνεταιρισμός La Asamblearia δημιουργήθηκε πριν από έξι μήνες από τις συνελεύσεις Νούνιες και Σααβέδρα, δύο γειτονιές μεσαίου και υψηλού εισοδήματος που διένυσαν τη διαδρομή που ξεκίνησε με τις κινητοποιήσεις, συνεχίστηκε με την πραγματοποίηση αγορών από μέρους της κοινότητας και κατέληξε, προς το παρόν, στη δημιουργία αυτού του συνεταιρισμού που προωθεί προϊόντα από πέντε κατειλημμένα εργοστάσια, από έναν αγροτικό συνεταιρισμό και από διάφορες συνελεύσεις. Κάτι παρόμοιο έχουν πραγματοποιήσει οι πρώην εργαζόμενοι του σούπερ μάρκετ Tigre στο Ροσάριο, το οποίο διαχειρίζονται οι εργαζόμενοι και λειτουργεί ως κέντρο εμπορικής διάθεσης προϊόντων από συνεταιριστικά αγροκτήματα, από μικρούς παραγωγούς κι από τα κατειλημμένα εργοστάσια. Αν και το κίνημα αυτό βρίσκεται στα αρχικά του βήματα, πειραματίζεται με νέους τρόπους διεξαγωγής του εμπορίου οι οποίοι υπερβαίνουν κατά πολύ την εμπειρία της ανταλλαγής αγαθών (trueque). Η εμπειρία αυτή επικεντρωνόταν στη δημιουργία εναλλακτικού νομίσματος και προσέβλεπε στη μαζική της εξάπλωση. Τα νέα εγχειρήματα δίνουν προτεραιότητα στην παραγωγή, καθώς και στα ηθικά και πολιτικά κριτήρια που διέπουν την παραγωγή και την εμπορική διάθεση, με στόχο να μειωθεί η απόσταση ανάμεσα στους παραγωγούς και τους καταναλωτές και να καθιερωθούν άμεσες σχέσεις «πρόσωπο με πρόσωπο». Η La Asamblearia «προωθεί την παραγωγή, διανομή, εμπορική διάθεση και κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών που προκύπτουν μέσα από διαδικασίες αυτοδιαχείρισης, που είναι δηλαδή καρπός και συλλογική ιδιοκτησία του συνεταιρισμού», μπορούμε να διαβάσουμε στο φυλλάδιο παρουσίασης του συνεταιρισμού[6]. Οι τρεις αυτές αρχές λοιπόν (αυτοδιαχείριση της

6. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. www.asamblearia.ar.

παραγωγής, υπεύθυνη κατανάλωση και δίκαιο εμπόριο) αποτελούν μέρος της αποκαλούμενης αλληλέγγυας οικονομίας, που προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν για να απαλλαγούν από την εξάρτησή τους από τη αγορά.

Ενας άλλος κόσμος είναι εφικτός: Κεραμοποιία Ζανόν*

Σε μερικές περιπτώσεις, σίγουρα λίγες, το σύνθημα «ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός» γίνεται πραγματικότητα. Οι εργαζόμενοι του εργοστασίου κεραμικών πλακιδίων, που ανακατέλαβαν την επιχείρηση και έχουν αναλάβει την παραγωγή σε συνεταιριστική βάση από το 2002, μας δείχνουν ότι ακόμη και σε μια μεγάλη επιχείρηση υψηλής τεχνολογίας είναι εφικτή η δημιουργία μιας άλλης ζωής.

«Η ποίηση της ζωής μπορεί να είναι μεγαλύτερη από την ποίηση του χαρτιού», είπε ο αργεντινός ποιητής Χουάν Χέλμαν, όταν αντίκρυσε το «ένα τετραγωνικό μέτρο ποίησης» που έχει αποτυπωθεί σε κεραμικά και που οι εργαζόμενοι της Ζανόν μεταφέρουν παντού και προσφέρουν ως δώρο. Όταν έμαθε ότι τα ποιήματά του διακοσμούν 25 τετραγωνικά μέτρα κεραμικών πλακιδίων, έγραψε ενθουσιασμένος: «Ποτέ δεν φαντάστηκα στη ζωή μου ότι θα έβλεπα τα ποιήματά μου τυπωμένα σε πλακάκια. Ποτέ δεν φαντάστηκα στη ζωή μου ότι οι εργάτες ενός κατειλημμένου εργοστασίου θα διέκοπταν την εργασία τους για να κάνουν κάτι τέτοιο. Διαπιστώνω ότι η φαντασία μου αποδείχτηκε φτωχή».

Ο αγώνας των εργαζομένων στην επιχείρηση κεραμικών πλακιδίων Ζανόν έχει πολλά από τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν ένα λυρικό ποίημα. Έπρεπε να αντιμετωπίσουν έναν επιτυχημένο ιταλό

---

* Το παρόν άρθρο δημοσιεύτηκε αρχικά στο Programa de las Américas, *International Relations Center* (www.ircemericas.org), στις 20 Ιανουαρίου του 2006.

επιχειρηματία, τα συνδικάτα της επαρχίας Νεουκέν (στον Νότο της Αργεντινής, δύο χιλιάδες χιλιόμετρα από το Μπουένος Άιρες), τις κυβερνητικές αρχές και την αστυνομία, ώσπου να μετατρέψουν την επιχείρηση στο μεγαλύτερο και, από «επιχειρηματικής» άποψης, το πιο επιτυχημένο κατειλημμένο εργοστάσιο της χώρας.

Η Ζανόν είναι το πιο σημαντικό εργοστάσιο κεραμικών πλακιδίων της Αργεντινής. Οι κτιριακές εγκαταστάσεις εκτείνονται σε 80 χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα, σε μια επιφάνεια εννέα εκταρίων. Πρόκειται για ένα σύγχρονο εργοστάσιο: κινητές γραμμές παραγωγής απ' όπου περνάνε τα πλακάκια, μηχανικές ερπύστριες και ρομποτοποιημένα οχήματα που κυλούν πάνω σε ράγες, ρομπότ που δημιουργούν διαφορετικά μοντέλα πλακιδίων, γιγαντιαίες χοάνες για την ανάμειξη των υλικών και αυτοματοποιημένοι φούρνοι. Η διαχείριση των μεγάλων μηχανημάτων γίνεται, ωστόσο, με τρόπο οριζόντιο.

Η εξωτερική ματιά

Σε πρώτη ματιά η εμπειρία της Κεραμοποιίας Ζανόν δεν είναι πολύ διαφορετική από τις άλλες κατειλημμένες από τους εργαζόμενούς τους επιχειρήσεις, περίπου 200 σε όλη την Αργεντινή. Ίσως το σπουδαιότερο χαρακτηριστικό είναι η ανάκτηση του ελέγχου του συνδικάτου από τους ίδιους τους εργαζόμενους. Στην Αργεντινή, τα συνδικάτα δεν υπερασπίζονται τους εργαζόμενους αλλά τους επιχειρηματίες, και το συνδικάτο των εργατών και υπαλλήλων κεραμικών ειδών στο Νεουκέν (που συνενώνει τέσσερα εργοστάσια στην επαρχία) δεν αποτελούσε εξαίρεση. Η επιχείρηση πλήρωνε έναν επιπλέον μισθό στα συνδικαλιστικά στελέχη και έκανε δωρεές στο συνδικάτο για να εξασφαλίζει ότι δεν θα υπήρχαν συγκρούσεις.

Υπήρχε πολύς φόβος μέσα στο εργοστάσιο, θυμούνται οι εργαζόμενοι Μάριο Μπαλκάσα και Χοσέ Λουίς Ουρμπίνα: «Αν ο επιστάτης έλεγε σε έναν εργάτη ότι έπρεπε να κάτσει για να δουλέψει 16 ώρες, έπρεπε να το κάνει γιατί αλλιώς την άλλη μέρα τον απέλυαν». Όταν άρχισαν να συγκροτούν ένα εναλλακτικό ψηφοδέλτιο για να κατέβουν στις εκλογές του 1998, η εσωτερική πίεση αυξήθηκε σημαντικά: «Αν συζητούσες με κάποιον από το συνδικάτο, η επιχείρηση σε στιγμάτιζε και σε απέλυε· κανένας δεν σε υπερασπιζόταν γιατί όλοι

γνώριζαν ότι αυτή η ενέργεια συνεπαγόταν την απόλυση», λέει ο Μπαλκάσα[1]. Τελικά, πάνω από το 60% των 300 εργαζομένων έκανε την επιλογή να ανανεώσει το συνδικάτο και να απομακρύνει τους γραφειοκράτες.

Τότε ξεκίνησε μια άλλη ιστορία. Η νέα διεύθυνση του συνδικάτου δεν αφέθηκε να δωροδοκείται και να εκφοβίζεται από την επιχείρηση, έκανε τις απαραίτητες καταγγελίες όταν υπήρχαν περιπτώσεις παρανομίας και κέρδισε την εμπιστοσύνη των εργαζομένων. Για να ξεπεράσει μια δύσκολη επιχειρηματική και οικονομική κατάσταση, η επιχείρηση εντατικοποίησε τους ρυθμούς εργασίας, πράγμα που προκάλεσε πολλά εργατικά ατυχήματα. Από τις αρχές του 2000 αυτά τα περιστατικά πολλαπλασιάστηκαν· ένας υπάλληλος πέθανε μέσα την επιχείρηση χωρίς να του προσφερθεί ιατρική φροντίδα, καθότι η επιχείρηση που δούλευε σε 24ωρη βάση δεν διέθετε ούτε ασθενοφόρο ούτε γιατρό. Όταν πέθανε ο 22χρονος Ντανιέλ Φεράς, οι εργαζόμενοι σταμάτησαν για οκτώ μέρες την παραγωγή απαιτώντας από την εταιρεία να αγοράσει ένα ασθενοφόρο και να προσλάβει έναν νοσοκόμο, πράγμα που κατάφεραν. Στη συνέχεια, ο ιδιοκτήτης Ζανόν άρχισε να καθυστερεί τις πληρωμές των μισθών (έως και τρεις μήνες), ώσπου τον Σεπτέμβριο του 2001 αποφάσισε να σταματήσει τους φούρνους.

Η πρόταση της εταιρείας ήταν να μείνουν μόνο 60 υπάλληλοι. Οι εργαζόμενοι αυτό το ερμήνευσαν ως έναν τρόπο «εκκαθάρισης» του συνδικάτου. Εκείνη τη στιγμή, ο Ζανόν είχε τεράστια χρέη προς την τοπική κυβέρνηση, η οποία είχε δώσει χρήματα στην εταιρεία για την καταβολή των μισθών. Οι εργαζόμενοι απέρριψαν τις απολύσεις, έκαψαν τα τηλεγραφήματα μπροστά στο κυβερνείο, έστησαν μια μεγάλη σκηνή μπροστά από την επιχείρηση (επί πέντε μήνες) και, χάρη στο ότι η δικαιοσύνη κατάσχεσε το 40% των αποθεμάτων πλακιδίων και το εκχώρησε στους εργαζόμενους, άρχισαν να πωλούν τα προϊόντα για να πληρωθούν οι οφειλόμενοι μισθοί. Ωστόσο, παρά το ότι είχαν πολλούς μήνες να πληρωθούν, δώρισαν ένα μέρος των κεραμικών ειδών στο τοπικό νοσοκομείο για την ανακαίνισή του, ενώ οι άνεργοι

1. Προσωπική συνέντευξη με τους Mario Balcazza και José Luis Urbina, εργαζόμενων της Ζανόν, Μοντεβιδέο, 1η Δεκεμβρίου 2005.

του Κινήματος Άνεργων Εργαζομένων του Νεουκέν προσέφεραν την εργασία τους για την τοποθέτησή τους.

Τον Μάρτιο του 2002, 220 από του 330 εργαζόμενους αποφάσισαν να καταλάβουν το εργοστάσιο και ξεκίνησαν την παραγωγή «υπό εργατικό έλεγχο». Σε συνέλευση αποφάσισαν ότι θα έπαιρναν τον ίδιο μισθό όλοι και συγκρότησαν επιτροπές πώλησης, διοίκησης, περιφρούρησης, αγορών, παραγωγής, σχεδιασμού, ασφάλειας και υγιεινής, επικοινωνίας και διαφήμισης. Οι ιθαγενείς Μαπούτσε που μέχρι τότε εξαπατώνταν και τύχαιναν εκμετάλλευσης από την εταιρεία, έθεσαν στη διάθεση των εργαζομένων της Ζανόν τα ορυχεία πηλού τους. Στις 5 Απριλίου του 2002 ολοκληρώθηκε η πρώτη παραγωγή είκοσι χιλιάδων τετραγωνικών μέτρων πλακιδίων. Μετά από τρεις μήνες ήταν σε θέση να παράγουν 120 χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα, το ήμισυ απ' ό,τι παρήγαγε το εργοστάσιο όταν ίσχυε το προηγούμενο καθεστώς.

Ο ρόλος της κοινότητας

Σε ό,τι αφορά την αύξηση της παραγωγής, η λειτουργία της Ζανόν υπό εργατικό έλεγχο είναι πλήρως πετυχημένη. Αυτή τη στιγμή παράγουν 300 χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα, ποσότητα που ξεπερνάει την προηγούμενη παραγωγή, αλλά εκτιμούν ότι θα φτάσουν πολύ σύντομα στα 400 χιλιάδες. Με τη βοήθεια των πανεπιστημίων της Κομάουε (Νεουκέν) και του Μπουένος Άιρες, επανοικειοποιήθηκαν και εκσυγχρόνισαν τη διαδικασία παραγωγής. Σε δύο χρόνια επένδυσαν 300 χιλιάδες δολάρια για τη συντήρηση και βελτίωση των μηχανημάτων. Τα ατυχήματα μειώθηκαν από 300 –στην εποχή των αφεντικών– σε 33, δεν υπήρξε δε κανένας θάνατος, ενώ στην προηγούμενη περίοδο συνέβαινε ένα θανατηφόρο ατύχημα εργάτη κατά μέσο όρο τον μήνα.

Κάτω από τη διεύθυνση των εργατών δημιουργήθηκαν πολλά νέα μοντέλα πλακιδίων. Κατά την προηγούμενη περίοδο, κυριαρχούσαν τα ευρωπαϊκά μεσαιωνικά μοντέλα τα οποία σχεδιάζονταν στην Ιταλία. Από τότε που οι ίδιοι οι εργαζόμενοι είναι επιφορτισμένοι με τον σχεδιασμό, έχουν εισάγει αλλαγές, όπως είναι για παράδειγμα τα διάφορα μοντέλα των Μαπούτσε –που σχεδιάζονται από κοινού με τις κοινότητες των ιθαγενών– τα οποία στόχο έχουν να αναδείξουν

την κουλτούρα του περιθωριοποιημένου αυτού λαού και ως ένδειξη τιμής σε κείνους που διαθέτουν τα ορυχεία πηλού στους εργάτες των κεραμικών.

Μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στη Ζανόν και τις άλλες κατειλημμένες επιχειρήσεις αφορά τις σχέσεις με την κοινότητα. Σε δεδομένη χρονική στιγμή μετονομάστηκαν σε FASINPAT (Fábrica Sin Patrón, Εργοστάσιο Χωρίς Αφεντικό), απέκτησαν τη νομική μορφή συνεταιρισμού και πραγματοποίησαν απεριόριστο αριθμό δωρεών σε νοσοκομεία, σχολεία, γηροκομεία, σε λαϊκά συσσίτια για παιδιά και ενήλικες, σε ιθαγενείς και ομάδες αναπήρων, σε πυροσβέστες* και στον Ερυθρό Σταυρό του Νεουκέν· δώρισαν χιλιάδες τετραγωνικά μέτρα πλακιδίων ως ανταπόδοση της υποστήριξης που έλαβαν και γιατί πιστεύουν ότι τα κέρδη μιας επιχείρησης πρέπει να επιστρέφουν στην κοινότητα. Η πιο σπουδαία δωρεά, και η πλέον εμβληματική, είναι η κατασκευή ενός κέντρου υγείας στη συνοικία Νουέβα Εσπάνια. Σε συμφωνία με τους γείτονες –400 οικογένειες που εδώ και 40 χρόνια διεκδικούσαν μια αίθουσα πρώτων βοηθειών– οι εργαζόμενοι στον συνεταιρισμό FASINPAT δώρισαν τα υλικά και, μαζί με τους κατοίκους της συνοικίας, έχτισαν το κέντρο υγείας. Επίσης όταν έχουν ανάγκη να προσλάβουν νέους εργαζόμενους απευθύνονται στις οργανώσεις των ανέργων και στους γείτονες για να ακούσουν τις προτάσεις τους. Με τον τρόπο αυτό, οι εκατό νέες θέσεις εργασίας που δημιουργήθηκαν έχουν καταληφθεί σήμερα από νέους που αντιμετώπιζαν μεγάλη δυσκολία στο να μπουν στην αγορά εργασίας.

Αλλά και η κοινότητα στηρίζει την FASINPAT. Το εργοστάσιο είναι ανοιχτό σε όλους όσοι θέλουν να το επισκεφθούν. Κάθε εβδομάδα φοιτητές, μαθητές και άτομα από όλη την Αργεντινή (και ένας μεγάλος αριθμός από ξένους) καταφθάνουν μέχρι τη Ζανόν για να γνωρίσουν το εγχείρημα, αφού είναι ένα από τα λίγα σύγχρονα εργοστάσια –εξ ολοκλήρου αυτοματοποιημένο και σε κάποια επίπεδα ρομποτοποιημένο– υπό εργατικό έλεγχο. Από την άλλη, όταν η αστυνομία προσπάθησε να τους απομακρύνει (στις 8 Απριλίου του 2003) χιλιάδες

* Η πλειοψηφία των πυροσβεστών στην Αργεντινή (και σε άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής) είναι εθελοντές. (*σ.τ.μ.*)

γείτονες περικύκλωσαν το εργοστάσιο για να την εμποδίσουν. Λίγο μετά, εννιά χιλιάδες άτομα έλαβαν μέρος σε ένα φεστιβάλ ροκ μέσα στο εργοστάσιο, για να εκφράσουν την αλληλεγγύη της κοινότητας στους εργαζόμενους.

Πρόσφατα δημιούργησαν μια ιστοσελίδα, έχουν ένα ραδιοφωνικό πρόγραμμα και ένα μηνιαίο περιοδικό που κυκλοφορεί σε ολόκληρη τη χώρα[2]. Έχουν επίσης δημιουργήσει αρκετά βίντεο στα οποία αφηγούνται διάφορες πτυχές της εμπειρίας τους. Έχουν καλές σχέσεις με τις άλλες κατειλημμένες επιχειρήσεις και συχνά πραγματοποιούν ταξίδια για να μεταφέρουν την εμπειρία τους και να γνωρίσουν άλλους εργαζόμενους που βιώνουν ανάλογες καταστάσεις. Το 2005 πήραν μέρος στην Πρώτη Λατινοαμερικανική Συνάντηση Κατειλημμένων Επιχειρήσεων, που οργανώθηκε από τις 27 έως τις 29 Οκτωβρίου στο Καράκας της Βενεζουέλας.

Ταξίδι μέσα στις γιγαντιαίες εργοστασιακές εγκαταστάσεις

Στο φυλλάδιο «Η Ζανόν υπό εργατικό έλεγχο», εξηγούν τον τρόπο εργασίας τους: «Μας ενδιαφέρει να μάθουν όλοι ότι πίσω από κάθε πλακάκι υπάρχει μια ιστορία και μια πραγματικότητα που κάνει τον τροχό να εξακολουθεί να γυρίζει. Όλη η διαδικασία και όλες οι αποφάσεις είναι στα χέρια των εργαζομένων. Είμαστε εμείς που αποφασίζουμε τι να αγοράσουμε, πώς να πουλήσουμε, τι και πώς να παράγουμε». Ίσως η μεγαλύτερη διαφορά μεταξύ της Ζανόν και των υπόλοιπων επιχειρήσεων είναι ο τρόπος οργάνωσης της παραγωγής: «Αυτό το εργοστάσιο είναι ένα γρανάζι όπου κάθε ένας συνεισφέρει και από λίγο, όπου δεν υπάρχουν ιεραρχίες και όπου η δέσμευση και η υπευθυνότητα στην εργασία προσδιορίζουν την ποιότητα του προϊόντος και το μέλλον αυτού του εγχειρήματος».

Οι διαφορές ανάμεσα στην τωρινή και την παλαιότερη διαχείριση είναι εντυπωσιακές. Ένας παλιός εργάτης αφηγείται:

---

2. Το περιοδικό ονομάζεται Nuestra Lucha (ο Αγώνας μας) και η ιστοσελίδα είναι: www.ceramicafasinpat.com.

> Δεν είχαμε άδεια ούτε για να πάμε στο μπάνιο. Οι διαδρομές ήταν μαρκαρισμένες. Με κόκκινο σημάδευαν τα μέρη που υπήρχαν τα αυτόματα μηχανήματα και έπρεπε να πας πολύ προσεχτικά και με γαλάζιο ήταν οι διαδρομές που μπορούσες να κάνεις. Πριν, οι άνθρωποι που δούλευαν στους φούρνους είχαν κόκκινες στολές, οι ηλεκτρολόγοι είχαν πράσινες και ούτω καθεξής. Με αυτόν τον τρόπο διαπίστωναν αν βρισκόταν κάποιος από άλλον τομέα σε χώρο που δεν του αντιστοιχούσε. Ήταν σαν φυλακή.
>
> (López Echagüe, 2002, σ. 178)

Τα διοικητικά στελέχη βρίσκονταν σε ένα ψηλότερο επίπεδο, σε κάποια γραφεία με τζάμια απ' όπου τους παρατηρούσαν και πιο κοντά σ' αυτούς βρίσκονταν οι συνδικαλιστές ηγέτες οι οποίοι παρακολουθούσαν τα βήματα των εργαζομένων.

Όταν πήραν την παραγωγή στα χέρια τους, οι συνελεύσεις του κάθε τομέα όρισαν συντονιστές, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την πορεία της αλυσίδας παραγωγής και συζητούν με τους συντρόφους όταν προκύπτει κάποιο πρόβλημα. Κάθε λίγους μήνες οι συντονιστές αλλάζουν έτσι ώστε κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου όλος ο τομέας περνάει από το πόστο του συντονιστή. Όπως σημειώνουν οι ερωτηθέντες, κάθε συντονιστής κερδίζει τον ίδιο μισθό με τους υπόλοιπους αλλά έχει πιο πολλές αρμοδιότητες.

Ο Κάρλος Σααβέδρα, ο οποίος διετέλεσε γενικός συντονιστής όλου του εργοστασίου, αναγνωρίζει ότι η δουλειά αυτή απαιτεί πιο πολλές ώρες εργασίας από τις φυσιολογικές, και προσθέτει: «Δεν ελέγχω κανέναν, ούτε με ελέγχουν. Αλλά όλοι κάνουμε απολογισμό του έργου που εκτελούμε. Οι αριθμοί είναι σαφείς. Ο καθένας μπορεί να τους δει. Το αν θα είμαι ή αν θα πάψω να είμαι συντονιστής είναι μια απόφαση της συνέλευσης. Καθένας πρέπει να ανταποκρίνεται στις αρμοδιότητες που του έχουν ανατεθεί» (Magnani, 2003, σ. 143-144). Το σημείο αυτό, που σχετίζεται με τον έλεγχο, είναι αυτό που τραβάει περισσότερο την προσοχή, δεδομένου ότι πρόκειται για ένα μεγάλο εργοστάσιο. Από τη μεριά τους, οι εργαζόμενοι της Ζανόν εδραίωσαν την αμοιβαία εμπιστοσύνη και την υπευθυνότητα.

Το εργοστάσιο έχει διαιρεθεί σε 36 τομείς, οι οποίοι εργάζονται σε τρεις οκτάωρες βάρδιες. Κάθε τομέας έχει τον συντονιστή του.

> Κάθε Δευτέρα γίνεται μια συνάντηση του συντονιστικού και εκεί αποφασίζεται τι χρειάζεται η βάρδια, λύνονται τα προβλήματα που έχει ο κάθε τομέας, και αν δεν λύνονται γίνεται μια συνέλευση όπου συναντιούνται όλες οι βάρδιες. Αλλά για το τελικό προϊόν που βγαίνει προς πώληση είμαστε υπεύθυνοι όλοι, και όχι μόνο ένας σύντροφος. Εργαζόμαστε όλοι μαζί ως σύνολο, από τον πηλό, μέχρι να φτιαχτεί το πλακίδιο και να πάει προς πώληση.[3]

Μια φορά τον μήνα πραγματοποιείται ολομέλεια, η οποία διαρκεί όλη τη μέρα και στην οποία συμμετέχει όλο το εργοστάσιο. Είναι η πιο σπουδαία συνέλευση, στην οποία συζητούνται τα πάντα: από τον τύπο των παπουτσιών που χρειάζονται σε κάθε τομέα ως τις αγορές που πρέπει να πραγματοποιήσουν και τις εξωτερικές δραστηριότητες που σχετίζονται με την αλληλεγγύη. «Συζητούνται τα κοινωνικά ζητήματα, τα σχετικά με την παραγωγή, τα πολιτικά. Κάθε θέμα μπαίνει στην ημερήσια διάταξη και η συνέλευση κρατάει μέχρις ότου επιλυθούν όλα, γιατί είναι πολύ σημαντικό να συμφωνήσουμε όλοι», αναφέρουν οι εργαζόμενοι. Ωστόσο, αναγνωρίζουν ότι αυτός ο τρόπος λειτουργίας, που είναι δημοκρατικός, συμμετοχικός και οριζόντιος, απαιτεί πολλή ενέργεια:

> Είναι εξαντλητικό αλλά πολύ παραγωγικό γιατί βρίσκεις τις λύσεις για όλα τα προβλήματα συζητώντας με όλους. Είναι χειρότερο να αφήνεις να περνάει ο χρόνος και να προκύπτουν θέματα που γεννούν αμφιβολίες. Υπάρχουν πολλά πράγματα που ίσως δεν γίνονται αντιληπτά από την πρώτη στιγμή, υπάρχουν τομείς που διαχειρίζονται χρήματα για αγορές και πωλήσεις, ο διοικητικός και διαχειριστικός τομέας. Γι' αυτό έχουμε αναθέσει σε δύο συντρόφους, που τους αποκαλούμε εκλεγμένους επιτρόπους, να ελέγχουν τα έξοδα. Αυτοί, κάθε μήνα, δίνουν μια αναφορά για τα έσοδα και τα έξοδα. Ενημερώνουν για όλα αυτά και έτσι υπάρχει διαφάνεια απέναντι στους συντρόφους. Αν περισσεύουν χρήματα για έξοδα μπορούμε να τα χρησιμοποιήσουμε για να επισκευάσουμε μια μηχανή ή για να αγοράσουμε πρώτες ύλες. Και όλα αυτά επιλύονται στη συνέλευση του τομέα ή στην ολομέλεια[4].

---

3. Προσωπική συνέντευξη με τους Mario Balcazza και José Luis Urbina.

4. Στο ίδιο.

Η συνέλευση έχει θεσπίσει ορισμένους κανόνες συμβίωσης. Όλοι πρέπει να φτάνουν στο εργοστάσιο 15 λεπτά πριν την έναρξη της βάρδιας και να φεύγουν 15 λεπτά μετά το τέλος της, για να μπορούν να ενημερώνονται για τα τρέχοντα ζητήματα της επιχείρησης. Δυο χαρακτηριστικά παραδείγματα, που γεννούν αντικρουόμενα συναισθήματα: σε μια περίπτωση χρειάστηκε να πάρουν την επώδυνη απόφαση να απολύσουν έναν σύντροφο που έκλεβε, αλλά σε μια άλλη περίπτωση «καλύφθηκε σε έναν σύντροφο με προβλήματα εξάρτησης μια θεραπευτική αγωγή και έτσι δεν έχασε τη θέση εργασίας του» (Lavaca, 2004, σ. 40).

Όσο και αν φαίνεται περίεργο, ο χρόνος που αφιερώνουν στο να συζητούν με οριζόντιο τρόπο μεταφράζεται σε μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στην παραγωγική διαδικασία, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με το κυρίαρχο επιχειρησιακό μοντέλο. Ίσως γιατί, όπως σημειώνει ο Σααβέδρα: «οι ώρες δεν έχουν την ίδια σημασία που είχαν πριν. Πριν δούλευα 12 ώρες και γύριζα στο σπίτι αποκαμωμένος, σμπαράλια. Σήμερα, ακόμα κι αν γυρίσω κουρασμένος στο σπίτι, πρόκειται για ένα διαφορετικό είδος κούρασης. Γιατί νιώθω μέσα μου να με γεμίζουν ικανοποίηση μια σειρά πράγματα που είναι δύσκολο να εξηγηθούν» (Magnani 2003, σ. 144).

Πριν, όταν ηχούσε η σειρήνα που σήμαινε το τέλος της βάρδιας, οι εργάτες έφευγαν τρέχοντας στα σπίτια τους για να ξεχάσουν τη δουλειά. «Τώρα κάθομαι, παρόλο που δεν είμαι υποχρεωμένος να το κάνω», λέει ο Σααβέδρα, υπονοώντας ότι η δουλειά μπορεί να είναι κάτι παραπάνω από μια υποχρέωση και να μετατραπεί σε μια ικανοποίηση. Από τη μεριά, του ο Χουάν, εργάτης στην αλυσίδα παραγωγής, εκφράζει τα συναισθήματα των περισσότερων εργαζομένων: «Όταν έβλεπα πριν να περνάει από την ταινία ένα πλακάκι, ήταν ένα πλακάκι και τέρμα. Τώρα κάθε πλακάκι που περνάει είναι σαν κάτι δικό μας, σαν κάτι που μας ανήκει» (Cafardo και Domínguez, 2003, σ. 36).

Τώρα οι εργαζόμενοι της πρώην Ζανόν ελπίζουν ότι η κυβέρνηση της Αργεντινής θα αποφασίσει να κρατικοποιήσει το εργοστάσιο και θα τους επιτρέψει να διατηρήσουν τον έλεγχο. Και ότι μια μέρα το κράτος, που μέχρι τώρα δεν έχει αγοράσει τίποτα από αυτούς, θα μετατραπεί σε έναν πελάτη που θα συμβάλει στην πρόοδο ενός

εγχειρήματος που αποδεικνύει ότι πράγματι, «ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός».*

* Μετά από πολύχρονες κινητοποιήσεις, το καλοκαίρι του 2009 ψηφίστηκε από την τοπική βουλή νόμος για την οριστική απολλοτρίωση του εργοστασίου, κάτω από εργατικό έλεγχο. (*σ.τ.μ.*)

Χιλή: η μακρόχρονη αντίσταση των Μαπούτσε*

Ο λαός των Μαπούτσε, η ιστορία του και οι αγώνες του, έχουν καλυφθεί από ένα πέπλο σιωπής. Οι λιγοστές ειδήσεις που φτάνουν από τον Νότο της Χιλής σχετίζονται σχεδόν πάντα με την καταστολή ή τις καταγγελίες, από την πλευρά του χιλιανού κράτους περί «τρομοκρατίας». Παρά την κοινωνική και πολιτική απομόνωση, επιβιώνοντας μετά δυσκολίας στις αγροτικές περιοχές, με επισφαλή εργασία και χαμηλούς μισθούς στις πόλεις, εξακολουθούν να αντιστέκονται στις πολυεθνικές εταιρείες ξυλείας και παραγωγής υδροηλεκτρικής ενέργειας και αναζητούν τρόπους για να διατηρήσουν ζωντανές τις παραδόσεις τους.

«Το χιλιανό κράτος με θεωρεί εγκληματία γιατί υπερασπίζομαι την οικογένειά μου και τη γη μου», σημειώνει ο Βαϊκιλάχ Καδίμ Καλφουνάο, 25 ετών, μέλος της κοινότητας Χουάν Παϊγιαλέφ –στην Ένατη περιφέρεια δηλαδή της Χιλής**, την Αραουκάνια– στη σύντομη επιστολή που μας έστειλε από τη φυλακή υψίστης ασφαλείας του Σαντιάγο, όπου η φρουρά δεν μας επέτρεψε την είσοδο για γραφειοκρατικούς λόγους. Με μικρές παραλλαγές, άλλοι κρατούμενοι Μαπούτσε αναφέρονται στα ίδια ζητήματα. Ο Χοσέ Ουεντσουνάο, ένας από τους ιδρυτές του Συντονιστικού Αράουκο Μαγιέκο (Coordinadora Arauco

---

* Το παρόν άρθρο δημοσιεύτηκε αρχικά στο: Programa de las Américas, *International Relations Center* (www.ircamericas.org), στις 17 Μαΐου του 2007.

** Επί δικτατορίας η Χιλή διαιρέθηκε διοικητικά σε δέκα πέντε περιφέρειες, με αυξανόμενη αρίθμηση από τον Βορρά προς τον Νότο. (*σ.τ.μ.*)

Malleco – CAM) που συνελήφθη στις 20 Μαρτίου του 2007, καταδικάστηκε σε δεκαετή κάθειρξη για εμπρησμό δασικών μηχανημάτων.

«Οι φυλακές είναι ένας τόπος τιμωρίας τον οποίο το χιλιανό κράτος, με τους πολιτικούς και δικαστικούς του υπαλλήλους, έχει δημιουργήσει για εκείνους που αγωνίζονται ή εκπροσωπούν τον λαό-έθνος των Μαπούτσε», έγραψε ο Ουεντσουνάο στις 21 Μαρτίου από τη φυλακή της Ανγκόλ[1]. Ο Έκτορ Λιαϊτούλ, 37 ετών, επίσης ηγέτης του CAM, ο οποίος συνελήφθη στις 21 Φεβρουαρίου με τις ίδιες κατηγορίες με τον Ουεντσουνάο, ξεκίνησε απεργία πείνας για να καταγγείλει τη στημένη πολιτικοδικαστική πλεκτάνη εναντίον του. Η μεγάλη πλειοψηφία των υπόλοιπων 20 κρατουμένων Μαπούτσε έχουν ξεκινήσει απεργία πείνας για να διαμαρτυρηθούν για την κατάστασή τους ή για να απαιτήσουν τη μεταφορά τους σε φυλακές πιο κοντινές προς τις κοινότητές τους.

Όπως σχεδόν όλοι οι ηγέτες των Μαπούτσε, ο Λιαϊτούλ υπογραμμίζει το πρόβλημα που υπάρχει με τις εταιρείες ξυλείας:

> Η εταιρεία ξυλείας Miminco, μαζί με την υδροηλεκτρική Endesa, από τους κύριους αντιπάλους μας, έχουν αλλάξει πολιτική. Τώρα δεν πρόκειται για απλή χρήση βίας. Έχουν διαφοροποιήσει την καταστολή: μελετούν τις ζώνες στις οποίες λειτουργούν και διαθέτουν «σχέδια» προσαρμοσμένα για κάθε ζώνη (με προπαγάνδα, σεμινάρια και άλλα πολλά), χρηματοδοτούμενα πολλές φορές από τη Διαμερικανική Τράπεζα Ανάπτυξης, με σκοπό να δημιουργήσουν έναν κλοιό ασφαλείας γύρω από τις ιδιοκτησίες τους. Εξοπλίζουν αγρότες και μικροκτηματίες, καθώς και τους συλλόγους των κυνηγών και των ψαράδων, έτσι ώστε αυτοί να σχηματίσουν επιτροπές φύλαξης (καθ' όλα νόμιμες στη Χιλή) με τις οποίες αμύνονται απέναντι στους «κακούς γείτονες». Με τον τρόπο αυτό προσπαθούν να απομονώσουν τους αγωνιστές.[2]

«Η κοινότητά μου έχει βιώσει άγριες μορφές καταστολής και βρίσκεται ολόκληρη στη φυλακή (μαμά, μπαμπάς, αδελφός, θεία και άλλοι)», σημειώνει ο Καλφουνάο στην επιστολή του, και περιγράφει πώς τα

1. Γράμμα του José Huenchunao από τη φυλακή.

2. Συνέντευξη με τον Héctor Llaitul.

εδάφη της κοινότητάς του έχουν «κλαπεί» από τις εταιρείες ξυλείας και το Υπουργείο Δημοσίων Έργων, κλοπή που καλύπτουν τα δικαστήρια που δεν σέβονται «το εθιμικό μας δίκαιο και τα νομικά μας ήθη». Ο Καλφουνάο κατηγορείται για παρεμπόδιση κυκλοφορίας, για διασάλευση της δημόσιας τάξης και για φθορές στα ελαστικά ενός φορτηγού που μετέφερε ξυλεία από την περιοχή των Μαπούτσε. Κάθε ενέργεια που πραγματοποιούν οι κοινότητες για να εμποδίσουν τις εταιρείες να συνεχίσουν να κλέβουν τα εδάφη τους, συνιστά αδίκημα, καθότι έχει συμπεριληφθεί από το χιλιανό κράτος στην «αντιτρομοκρατική» νομοθεσία, κληρονομιά από τη δικτατορία του Αουγκούστο Πινοτσέτ.

Στα νότια του Μπίο Μπίο

Φθάνοντας στην Κονσεψιόν, 500 χιλιόμετρα νότια του Σαντιάγο, στη στενή πεδινή λωρίδα ανάμεσα στην οροσειρά των Άνδεων και τον Ειρηνικό Ωκεανό με τις εντατικές καλλιέργειες από οπωροφόρα δέντρα που μετέτρεψαν τη Χιλή σε έναν σπουδαίο εξαγωγέα φρούτων, το τοπίο αλλάζει απότομα. Τα καλλιεργούμενα δάση απλώνονται σε λόφους και βουνά. Οι αυτοκινητόδρομοι μεταβάλλονται σε δρόμους που ελίσσονται, καθώς σκαρφαλώνουν στα ψηλά βουνά και χάνονται ανάμεσα σε πεύκα. Ξαφνικά, ένα πυκνό και λευκό σύννεφο καπνού αναγγέλλει ένα εργοστάσιο χαρτιού, περιτριγυρισμένο πάντα από τεράστιες και εκτεταμένες καλλιέργειες δέντρων.

Ο Λούσιο Κουένκα, συντονιστής του Λατινοαμερικανικού Παρατηρητηρίου Περιβαλλοντικών Συγκρούσεων (Observatorio Latinoamericano de Conflictos Ambientales – OLCA) εξηγεί ότι ο δασικός τομέας αναπτύσσεται με έναν ετήσιο ρυθμό μεγαλύτερο του 6%. «Μεταξύ του 1975 και του 1994 οι δασοκαλλιέργειες αυξήθηκαν κατά 57%», προσθέτει. Ο δασικός τομέας συνεισφέρει στις εξαγωγές σε ποσοστό μεγαλύτερο του 10%, με το μισό να κατευθύνεται σε ασιατικές χώρες. Ανάμεσα στην Πέμπτη και τη Δέκατη περιφέρεια εκτείνονται κάτι περισσότερο από δύο εκατομμύρια εκτάρια* καλλιεργούμενων

* Ένα εκτάριο ισοδυναμεί με δέκα στρέμματα. (*σ.τ.μ.*)

δασών, εδάφη όπου παραδοσιακά κατοικούσαν οι Μαπούτσε. Το 75% αποτελείται από πεύκα και το 17% από ευκαλύπτους. «Το 60% σχεδόν των εκτάσεων που καλλιεργούνται βρίσκεται στα χέρια τριών εταιρειών», βεβαιώνει ο Κουένκα.

Για να ερμηνεύσουμε μια τέτοια συγκέντρωση ιδιοκτησίας απαιτείται –όπως συμβαίνει σε όλους σχεδόν τους τομείς σε αυτήν την υπερ-ιδιωτικοποιημένη Χιλή– να ρίξουμε μια ματιά στα χρόνια του '70 και, ιδιαίτερα, στη διακυβέρνηση του Πινοτσέτ. Στα χρόνια του '60 και του '70 οι χριστιανοδημοκρατικές και οι σοσιαλιστικές κυβερνήσεις εφάρμοσαν μια αγροτική μεταρρύθμιση που επέστρεψε κομμάτια γης στους Μαπούτσε και συνέβαλε στην ίδρυση αγροτικών συνεταιρισμών. Το κράτος συμμετείχε ενεργά στη δασική πολιτική τόσο σε ό,τι αφορά τις καλλιέργειες όσο και στην ανάπτυξη της βιομηχανίας.

Ο Κουένκα εξηγεί όσα συνέβησαν επί Πινοτσέτ:

> Η στρατιωτική δικτατορία πραγματοποίησε μια αντιμεταρρύθμιση, μεταβάλλοντας τόσο το καθεστώς ιδιοκτησίας όσο και τη χρήση της γης. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70, από το 1976 ως το 1979, το κράτος μεταβιβάζει στους ιδιώτες τις έξι βασικές του εταιρείες στην περιοχή: τη Celulosa Arauco, τη Celulosa Constitución, τη Forestal Arauco, την Inforsa, τη Masisa και την Compañía Manufacturera de Papeles y Cartones, οι οποίες πουλήθηκαν σε επιχειρηματικούς ομίλους στο 78% της αξίας τους.

Η δασική βιομηχανία της Χιλής βρίσκεται πλέον στα χέρια των δύο μεγάλων εθνικών επιχειρηματικών τραστ, επικεφαλής των οποίων είναι οι όμιλοι Angelini και Matte. Στο υπόλοιπο της ηπείρου, η βιομηχανία βρίσκεται στα χέρια των μεγάλων ευρωπαϊκών και βορειοαμερικανικών πολυεθνικών. Σε αυτό το σημείο πλέον η εθνικότητα των ιδιοκτητών δεν παίζει σημαντικό ρόλο. Στη Χιλή, μόνο το 7,5% των δασικών καλλιεργειών βρίσκεται στα χέρια μικροϊδιοκτητών, ενώ πλέον του 66% ανήκει σε μεγάλους ιδιοκτήτες, οι οποίοι κατέχουν τουλάχιστον χίλια εκτάρια καλλιεργειών. Ο όμιλος Angelini από μόνος του κατέχει 765 χιλιάδες εκτάρια, ενώ ο όμιλος Matte υπερβαίνει τα 500 χιλιάδες εκτάρια.

«Οι περιοχές όπου αναπτύσσεται αυτό το κερδοφόρο εμπόριο» –συνεχίζει ο Κουένκα– «μετατράπηκαν στις πιο φτωχές της χώρας». Κι ενώ ο Angelini είναι ένας από τους έξι πλουσιότερους ανθρώπους στη Λατινική Αμερική, στην Όγδοη και την Ένατη περιφέρεια η φτώχεια ξεπερνάει το 32%· είναι η υψηλότερη στη χώρα. «Τα κέρδη δεν κατανέμονται και δεν μένει τίποτα στην περιοχή, παρά μόνο η υπερ-εκμετάλλευση, η μόλυνση, η καταστροφή της βιοποικιλότητας και, φυσικά, η φτώχεια» συμπληρώνει ο συντονιστής της OLCA.

Η επέκταση της δασικής εκμετάλλευσης συνεπάγεται τον θάνατο των Μαπούτσε ως λαού. Κάθε χρόνο τα δασικά σύνορα προχωρούν καταλαμβάνοντας 50 χιλιάδες εκτάρια. Πέρα από το γεγονός ότι οι καλλιέργειες πια τους πνίγουν, άρχισε να παρατηρείται ανεπάρκεια νερού, καθώς και αλλαγές στην πανίδα και τη χλωρίδα, παράλληλα με την ταχύτατη εξαφάνιση του φυσικού δάσους. Μια μελέτη της Κεντρικής Τράπεζας της χώρας βεβαιώνει ότι σε 25 χρόνια θα έχει εξαφανιστεί το φυσικό δάσος της Χιλής. Χωρίς αμφιβολία, όλα δείχνουν ότι η επέκταση των δασικών εκμεταλλεύσεων γεννά μη αναστρέψιμα φαινόμενα.

Παρά την αντίσταση δεκάδων κοινοτήτων των Μαπούτσε, τώρα δε πλέον και των ψαράδων και των αγροτών, παρά τις αναλύσεις των κρατικών οργανισμών –που προειδοποιούν για τους κινδύνους που συνεπάγεται η ανάπτυξη της δασικής βιομηχανίας– και παρά τις καταγγελίες για την υποβάθμιση του περιβάλλοντος αλλά και την κοινωνική υποβάθμιση, σχεδιάζεται διπλασιασμός της διαθέσιμης ποσότητας ξυλείας για το 2018, έναντι εκείνης του 1995, όπως μας πληροφορεί η Ένωση Παραγωγών Ξυλείας. Πράγμα που θα οδηγήσει αναπόφευκτα στη δημιουργία νέων εργοστασίων χαρτοπολτού. Η Χιλή εξωτερικεύει τα κόστη (εργατικά και περιβαλλοντικά) και αυτό της επιτρέπει να παράγει έναν τόνο κυτταρίνης μόνο με 222 δολάρια, έναντι 344 του Καναδά και 349 της Σουηδίας και της Φινλανδίας. Τελικά, αυτό είναι το μόνο επιχείρημα που μετράει.

Τρεις αιώνες ανεξαρτησίας

Είναι αδύνατο να κατανοήσουμε την τωρινή πραγματικότητα του λαού των Μαπούτσε χωρίς να ανατρέξουμε στην ιστορία του. Σε αντίθεση

με τους άλλους μεγάλους λαούς της αμερικανικής ηπείρου, οι Μαπούτσε κατάφεραν να διατηρήσουν την αυτονομία και την ανεξαρτησία τους από το ισπανικό Στέμμα για 260 χρόνια. Καθυποτάχτηκαν πρόσφατα –στα τέλη του 19ου αιώνα– από το ανεξάρτητο κράτος της Χιλής. Αυτή η αξιοσημείωτη εξαίρεση –καθώς και πολλές άλλες ιδιαιτερότητες των Μαπούτσε ως λαού– δεν επιτρέπει τη γενίκευση των χαρακτηριστικών της ιστορίας και της πραγματικότητάς τους με τα χαρακτηριστικά άλλων αυτοχθόνων λαών.

Εκτιμάται ότι κατά την άφιξη των Ισπανών υπήρχαν ένα εκατομμύριο Μαπούτσε, συγκεντρωμένοι ως επί το πλείστον στην Αραουκάνια (περιοχή ανάμεσα στην Κονσεψιόν και τη Βαλδίβια). Ήταν ένας λαός ψαράδων, κυνηγών και γεωργών, που τρέφονταν κατά βάση με πατάτες και φασόλια που καλλιεργούσαν στα ξέφωτα του δάσους, καθώς και το κουκουνάρι της αροκάριας, του γιγαντιαίου δέντρου που κυριαρχούσε στο τοπίο του χιλιανού νότου. Παρά το γεγονός ότι δεν ήταν νομάδες, δεν είχαν δημιουργήσει χωριά: κάθε οικογένεια είχε την εδαφική της αυτονομία. Η επάρκεια φυσικών πόρων στα πολύ πλούσια εδάφη τους είναι αυτή που επέτρεψε την ύπαρξη «ενός πληθυσμού πολύ ανώτερου από αυτόν που, θεωρητικά, θα ήταν σε θέση να συντηρήσει ένα προγεωργικό οικονομικό σύστημα», ισχυρίζεται ο José Bengoa, ο σημαντικότερος ιστορικός σε ό,τι αφορά τον λαό των Μαπούτσε (Bengoa, 2000).

Αυτή η κοινωνία των κυνηγών πολεμιστών, όπου η οικογένεια ήταν ο μοναδικός κοινωνικός θεσμός –οικογένειες ομαδοποιημένες γύρω από τη μορφή του *cacique**, που στη συγκεκριμένη περίπτωση ονομαζόταν *lonco*– ήταν αρκετά διαφορετική από τις ιθαγενικές κοινότητες που συνάντησαν οι Ισπανοί στην Αμερική. Ανάμεσα στο 1546 και το 1598 οι Μαπούτσε αντιστάθηκαν με επιτυχία στους Ισπανούς. Το 1554 ο Πέδρο Βαλδίβια, Γενικός Διοικητής της εκστρατείας για την κατάκτηση του τόπου, ηττήθηκε κατά κράτος από τον cacique Λαουτάρο, κοντά στην Κανιέτε, αιχμαλωτίστηκε και σκοτώθηκε γιατί «θέλησε να μας σκλαβώσει».

---

* Cacique: λέξη που προέρχεται από τις Αντίλες και αντιστοιχεί στον αρχηγό ενός γένους ή φύλου. (*σ.τ.μ.*)

Παρά την εξάπλωση των επιδημιών τύφου και ευλογιάς, που εξολόθρευσε το ένα τρίτο του πληθυσμού των Μαπούτσε, μια δεύτερη και μια τρίτη γενιά τοπικών αρχηγών αντιστάθηκαν με επιτυχία στις νέες επιθέσεις των αποικιοκρατών. Το 1598 άλλαξε ο τρόπος πολέμου. Η στρατιωτική υπεροχή των Μαπούτσε, οι οποίοι είχαν γίνει σπουδαίοι καβαλάρηδες και διέθεταν περισσότερα άλογα από τα ισπανικά εκστρατευτικά σώματα, έφερε τους Ισπανούς σε θέση άμυνας. Οι Μαπούτσε κατέστρεψαν όλες τις ισπανικές πόλεις στα νότια του Μπίο Μπίο. Ανάμεσα σ' αυτές, τη Βαλδίβια και τη Βιγιαρίκα, η οποία ανοικοδομήθηκε πρόσφατα, 283 χρόνια μετά από τη «συμφωνία ειρήνης της Αραουκάνια».

Στα «σύνορα» παγιώθηκε ένα είδος εύθραυστης ειρήνης. Στις 6 Ιανουαρίου του 1641 συναντήθηκαν για να διαπραγματευτούν –για πρώτη φορά– Ισπανοί και Μαπούτσε: με τη Συμφωνία του Κιλίν αναγνωρίστηκε ο ποταμός Μπίο Μπίο ως μεθοριακή γραμμή με τους Μαπούτσε, καθώς και η ανεξαρτησία τους, ενώ αυτοί, ως αντάλλαγμα, θα επέτρεπαν στους ιεραποστόλους να κηρύττουν και θα επέστρεφαν τους αιχμαλώτους. Η Συμφωνία του Νεγκρέτε, το 1726, ρύθμισε διάφορα εμπορικά ζητήματα που αποτελούσαν αιτίες συγκρούσεων, και οι Μαπούτσε υποσχέθηκαν να υπερασπίζονται το Ισπανικό Στέμμα απέναντι στους κρεολούς*.

Πώς μπορεί να ερμηνευτεί αυτή η ιδιομορφία των Μαπούτσε; Διάφοροι ιστορικοί και ανθρωπολόγοι, ανάμεσα σ' αυτούς και ο Bengoa, συμφωνούν στο ότι «σε αντίθεση με του Ίνκας και τους Μεξικανούς, οι οποίοι είχαν συγκεντρωτικά συστήματα διακυβέρνησης και εσωτερικές πολιτικές διαιρέσεις, οι Μαπούτσε είχαν μη ιεραρχική κοινωνική δομή. Στο Μεξικό και τις Άνδεις ο κατακτητής χτύπησε στο κέντρο της πολιτικής εξουσίας και, κατακτώντας την, διασφάλισε την κυριαρχία επί της αυτοκρατορίας. Στην περίπτωση των Μαπούτσε αυτό δεν ήταν δυνατό καθώς θα έπρεπε να υποταχθεί κάθε μία

* Πρόκειται για τους λευκούς εκείνους που είχαν γεννηθεί σε αμερικανικό έδαφος και δεν είχαν έρθει από την Ισπανία. Οι κρεολοί ήταν μονίμως ύποπτοι για το Στέμμα: ύποπτοι ως εν δυνάμει δημιουργοί εγχώριων φεουδαρχικών σχημάτων, επιζήμιων για τη συγκεντρωτική ισπανική μοναρχία, ύποπτοι για αποσχιστικές τάσεις. Κάτι ήξερε το Στέμμα: η ανεξαρτησία της Λατινικής Αμερικής ήταν τελικά έργο των κρεολών. (*σ.τ.μ.*)

από τις χιλιάδες ανεξάρτητες οικογένειες» (Bengoa, 2000). Παρεμπιπτόντως, θα πρέπει να συμφωνήσουμε ότι η κυριαρχία αυτής της πολιτικής κουλτούρας εξηγεί και την τεράστια δυσκολία που συναντά στις μέρες μας το κίνημα των Μαπούτσε στην οικοδόμηση αντιπροσωπευτικών και ενωτικών οργανώσεων.

Κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, ευνοημένη από το αποικιακό καθεστώς που εξάπλωσε το συστήμα εκτατικής κτηνοτροφίας, η κοινότητα Μαπούτσε ανέπτυξε μια επικερδή κτηνοτροφική οικονομία. Έγινε μία από τις εθνοτικές ομάδες της Νότιας Αμερικής με τις μεγαλύτερες εκτάσεις υπό τον έλεγχό τους: εξαπλωθηκαν ως τις πάμπες* και μέχρι εκεί όπου σήμερα βρίσκονται τα προάστια του Μπουένος Άιρες. Αυτή η νέα οικονομία ισχυροποίησε τον ρόλο των *lonco* και δημιούργησε κάποιες σχέσεις κοινωνικής οργάνωσης άγνωστες ως τότε στους Μαπούτσε. «Η μεγάλη συγκέντρωση κοπαδιών από ορισμένους *lonco* και η ανάγκη των Μαπούτσε να στηρίζονται σε ηγέτες ικανούς να συναλλάσσονται με την αποικιακή εξουσία, ενίσχυσε την κοινωνική ιεραρχία και τον συγκεντρωτισμό της πολιτικής εξουσίας», σημειώνει ο ιστορικός Gabriel Salazar.

Μετά την κρίση του 1857, η νέα ανεξάρτητη δημοκρατία χρειαζόταν να επεκτείνει την αγροτική παραγωγή. Από το 1862 ο στρατός άρχισε να καταλαμβάνει την Αραουκάνια. Ο πόλεμος μέχρι την τελική εξόντωση δεν σταμάτησε παρά το 1881, τότε που οι Μαπούτσε ηττήθηκαν πλέον οριστικά. Μετά την ήττα, οι Μαπούτσε υποχρεώθηκαν σε εδαφική συρρίκνωση, περιοριζόμενοι σε αυστηρά οριοθετημένες περιοχές, τις αποκαλούμενες *reducciones*: τα δέκα εκατομμύρια εκτάρια που ήταν υπό τον έλεγχό τους μειώθηκαν σε 500 χιλιάδες, ενώ το υπόλοιπο της γης τους παραχωρήθηκε από το κράτος σε ιδιώτες. Έτσι, μετατράπηκαν σε φτωχούς γεωργούς και αναγκάστηκαν να αλλάξουν με τρόπο βίαιο τις συνήθειές τους, τον τρόπο παραγωγής και τους κανόνες απονομής δικαίου.

---

* Άδενδρες εκτάσεις υποτροπικής στέπας που καταλαμβάνουν μεγάλο κομμάτι της Αργεντινής. (*σ.τ.μ.*)

Μια νέα πραγματικότητα

Περίπου 100 χιλιόμετρα νότια της Κονσεψιόν, το μικρό χωριό Κανιέτε έχει έναν ιδιαίτερο συμβολισμό στην ιστορία των Μαπούτσε: τα Χριστούγεννα του 1553 οι Μαπούτσε κατέστρεψαν το οχυρό Τουκαπέλ, που είχε κατασκευαστεί από τον Πέδρο Βαλδίβια, τον οποίον εκτέλεσαν. Πέντε χρόνια αργότερα ο σπουδαίος *cacique* Καουπολικάν υποβλήθηκε σε βασανιστήρια στην πλατεία που σήμερα φέρει το όνομά του και στην οποία μπορεί κανείς να δει εντυπωσιακές μορφές φιλοτεχνημένες σε ξύλο, που είναι αφιερωμένες στον λαό του. Στην ίδια πλατεία, ένα βροχερό πρωινό του Απρίλη του 2007 συγκεντρώθηκαν 200 Μαπούτσε μαζί με φοιτητές για να απαιτήσουν την αποφυλάκιση του Χοσέ Ουεντσουνάο, ηγέτη του Συντονιστικού Αράουκο-Μαγιέκο. Ο Ουεντσουνάο συνελήφθη πριν από λίγες βδομάδες στο πλαίσιο επιχείρησης του κράτους για τη σύλληψη των ηγετών του Συντονιστικού, μεταξύ των οποίων βρίσκονταν και οι Έκτορ Λιαϊτούλ και Χοσέ Λιανκιλέο.

Μετά τη συγκέντρωση και την πορεία και αφού διανύσουν πέντε τετράγωνα κυκλωμένοι από πολυάριθμες μονάδες καταστολής, οι *lonco* Χόρχε και Φερνάντο μας οδηγούν στην κοινότητά τους. Η κοινότητα που ονομάζεται Πάμπλο Κιντρικέο («από το όνομα ενός ιθαγενή που εξισπανίστηκε και έζησε στην περιοχή αυτή ως το 1800», εξηγεί η Μάρι, κοινωνική λειτουργός, Μαπούτσε στην καταγωγή, η οποία ζει στην Κονσεψιόν), βρίσκεται σε μικρή απόσταση από ένα από τα πολλά χωριά της περιοχής. Αποτελείται από επτά όλες κι όλες οικογένειες –προς μεγάλη έκπληξη όλων όσοι έχουν επισκεφθεί κοινότητες των Άνδεων ή των Μάγιας– έχει δε ιδρυθεί πριν από οκτώ χρόνια. Ο μικρός κήπος μπροστά από τα σπίτια δεν μπορεί να θρέψει περισσότερους από 30 ανθρώπους.

Πίνουν τσάι μάτε και εξηγούν: οι οικογένειες είχαν μεταναστεύσει στην Κονσεψιόν, αφήνοντας τα εδάφη των προγόνων τους όπου είχαν γεννηθεί και ζήσει μέχρι πριν από μια δεκαετία. Η Μάρι παντρεύτηκε με έναν λευκό (*huinka*), έχει δυο παιδιά και μια καλή δουλειά. Πολλοί νέοι, όπως ο Έκτορ Λιαϊτούλ, φυλακισμένος τώρα στη φυλακή της Ανγκόλ, αποφοίτησαν από το πανεπιστήμιο της Κονσεψιόν και κατόπιν δημιούργησαν οργανώσεις για την υπεράσπιση της γης και των

κοινοτήτων τους. Όταν οι εταιρείες ξυλείας κατέλαβαν τη γη τους, επέστρεψαν για να την υπερασπιστούν. «Πρόκειται συνολικά για 1.600 εκτάρια, τόση είναι η γη που διεκδικούμε μόνο σε αυτήν την κοινότητα», διαβεβαιώνουν.

Η κατανόηση της πραγματικότητας των Μαπούτσε δεν είναι απλή υπόθεση. Ο *lonco* Χόρχε, 35 ετών, ένας από τους νεότερους της ομάδας, φωτίζει κάπως το ζήτημα επισημαίνοντας ότι «το σχέδιο ανασυγκρότησης του λαού των Μαπούτσε περνάει μέσα από την ανάκτηση της γης τους». Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ζουν μια περίοδο που άλλοι ιθαγενείς λαοί της ηπείρου διένυσαν πριν από μισό αιώνα, όταν επανέκτησαν τον έλεγχο των εδαφών και των περιοχών που τους ανήκαν από τότε που έχουν μνήμη. Ωστόσο, η ήττα των Μαπούτσε είναι αρκετά πρόσφατη (συνέβη σχεδόν πριν από έναν αιώνα), συγκρινόμενη με τους τρεις ή πέντε αιώνες που έχουν περάσει από τη βίαιη εισβολή των Ισπανών ή την ήττα του Τουπάκ Αμάρου, ανάλογα με τη χρονολογία που επιλέξουμε ως ορόσημο. Η ανάμνηση της απώλειας της ανεξαρτησίας τους είναι ακόμη πολύ νωπή και αυτό ίσως είναι η αιτία για μια τάση που τους χαρακτηρίζει και η οποία εμφανίζεται κατ' επανάληψη σε πολλές συζητήσεις: σε αντίθεση με τους Αϊμάρα, τους Κέτσουα και τους Μάγιας, οι Μαπούτσε παίρνουν τη θέση του θύματος, πράγμα το οποίο, παρότι είναι δικαιολογημένο, σε κάνει να νιώθεις κάπως άβολα.

Ο Χοσέ Ουεντσουνάο βεβαιώνει ότι οι κοινότητες βιώνουν μια νέα κατάσταση, λόγω του υφιστάμενου αισθήματος απόγνωσης. Και απευθύνει μια προειδοποίηση, η οποία δεν φαίνεται να είναι καθόλου υπερβολική:

> Αν η παρούσα πολιτική εξουσία και αν οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών δεν λάβουν υπόψη τους την κατάστασή μας, θα πρέπει να περιμένουμε την επανάληψη των συγκρούσεων, που μέχρι τώρα αποτελούσαν μεμονωμένα περιστατικά, αυτή τη φορά με μεγαλύτερη ένταση και με συντονισμένο τρόπο. Αυτό μπορεί να είναι πολύ σοβαρότερο γι' αυτήν την κοινωνία, μπορεί να έχει πολύ μεγαλύτερο κόστος από το να επιστρέψει κάποια κομμάτια γης, που είναι το ελάχιστο που απαιτούν οι κοινότητες.[2]

2. Συνέντευξη με τον José Huenchunao.

Για τους Χιλιανούς αυτούς που βρίσκονται πιο κάτω κι από τους «από κάτω», δεν είναι καθόλου προφανές ότι η κοινοβουλευτική δημοκρατία έχει βελτιώσει τη ζωή τους. «Η πολιτική στρατηγική του κυβερνώντος συνασπισμού –της Concertación[3]– κατά τη διάρκεια των 16 χρόνων διακυβέρνησης, δεν έπαψε να προσανατολίζεται προς την "ελάχιστη πολιτική και κοινωνική αλλαγή" και τη διεύρυνση και εμβάθυνση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού σε όλα τα κοινωνικά πεδία. Η Concertación ενδιαφέρεται περισσότερο για την αγορά παρά για την κοινωνία, ευνοώντας με αυτόν τον τρόπο την ανισοκατανομή του εισοδήματος και μετατρέποντας τελικά τη χιλιανή κοινωνία στη δεύτερη –μετά τη Βραζιλία– πιο άνιση κοινωνία της λατινοαμερικανικής ηπείρου», παρατηρεί ο πολιτικός αναλυτής Gómez Leytón (2006).

Αλλά υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι η Concertación έχει φάει πια τα ψωμιά της. Επιπλέον, ο Ουεντσουνάο είναι πολύ πιθανόν να έχει δίκιο στις εκτιμήσεις του. Η μακρόχρονη αντίσταση του λαού των Μαπούτσε όχι μόνο δεν σταμάτησε αλλά έχει καταφέρει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να αναγεννιέται διαρκώς παρά την καταστολή. Χωρίς αμφιβολία, νοτίως του Μπίο Μπίο δεν είναι μόνο οι Μαπούτσε αυτοί που αντιστέκονται τα τελευταία χρόνια στο μοντέλο του άγριου νεοφιλελευθερισμού. Στο Μεουΐν, ψαράδες που χρησιμοποιούν παραδοσιακές μεθόδους αλιείας, καθώς και αγρότες, βλέπουν να μολύνονται τα νερά τους από βιομηχανικά απόβλητα και έχουν πραγματοποιήσει πολλές διαμαρτυρίες. Στις αρχές Μαρτίου του 2007 οι αστυνομικοί δολοφόνησαν έναν δασικό εργάτη που είχε πάρει μέρος σε μια απεργία για την αύξηση των μισθών.

Ίσως το γεγονός αυτό να σημάνει την αρχή του τέλους για την Concertación. Κατά τη διάρκεια 40 ημερών οι εργάτες της εταιρείας Bosques Arauco, που βρίσκεται στην περιφέρεια του Μπίο Μπίο, ιδιοκτησίας του ομίλου Angelini, πραγματοποίησαν μια απεργία στην οποία συμμετείχαν τρία συνδικάτα που εκπροσωπούν επτά χιλιάδες

3. Concertación Democrática ήταν το όνομα που έλαβε η συμμαχία του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος (Partido Demócrata Cristiano), του Κόμματος Για τη Δημοκρατία (Partido Por la Democracia), του Ριζοσπαστικού Κόμματος (Partido Radical) και του Σοσιαλιστικού Κόμματος (Partido Socialista), που κυβέρνησε τη Χιλή από τότε που ο Πινοτσέτ εγκατέλειψε την προεδρία μέχρι το 2010.

εργαζομένους. Καθώς η εταιρεία είχε συσσωρεύσει κέρδη 40%, οι εργαζόμενοι απαίτησαν μια αύξηση του μισθού τους στο ίδιο ποσοστό. Μετά από μακρόχρονες και ατελέσφορες διαπραγματεύσεις επανέλαβαν την απεργία. Περικύκλωσαν τη φυτεία όπου η εταιρεία είχε συγκεντρώσει τις τρεις βάρδιες που διέθετε για να ματαιώσει την απεργία. «Οι εργαζόμενοι βλέποντας τους αστυνομικούς να διασκεδάζουν καταστρέφοντας τα οχήματά τους, αμύνθηκαν χρησιμοποιώντας βαριά μηχανήματα. Μετά από αυτό το γεγονός οι δυνάμεις των αστυνομικών δολοφόνησαν πυροβολώντας έναν από τους απεργούς και άφησαν πολλούς άλλους βαριά τραυματισμένους», σημειώνει ένα ανακοινωθέν του Κινήματος για τη Λαϊκή Συνέλευση (Movimiento por la Asamblea del Pueblo)[4].

Τους τελευταίους μήνες, η κυβέρνηση της Μισέλ Μπατσελέτ έχει ανοίξει πολλαπλά μέτωπα. Στη σύγκρουση με τον λαό των Μαπούτσε ήρθε να προστεθεί η μαθητική διαμαρτυρία ενάντια στον νόμο για την εκπαίδευση, ο οποίος τον προηγούμενο χρόνο κατέβασε στους δρόμους 500 χιλιάδες νέους. Στις αρχές του 2007 ξέσπασε μια σύγκρουση για την αναδιάρθρωση των αστικών συγκοινωνιών του Σαντιάγο· σύμφωνα με τον νέο σχεδιασμό μένουν απ' έξω οι λαϊκές γειτονιές. Όπως συνέβη και σε άλλες χώρες της περιοχής, είναι πιθανόν ότι ο χιλιανός λαός άρχισε να γυρίζει σελίδα στο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «άγριος νεοφιλελευθερισμός».

4. Ανακοινωθέν της 5ης Μαΐου του 2007 στο: www.piensachile.com.

Επίμετρο

Η δημοκρατία ενάντια στους Μαπούτσε

Ένας υπουργός του Πινοτσέτ καυχιόταν λέγοντας ότι «στη Χιλή δεν υπάρχουν ιθαγενείς, όλοι είναι Χιλιανοί». Κατά συνέπεια, η δικτατορία εξέδιδε διατάγματα για να τελειώνει με τις νομικές εξαιρέσεις για τους Μαπούτσε και να εισαγάγει την αρχή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στη γη τους. Αλλά «στερώντας από τους Μαπούτσε την αναγνώρισή τους ως λαού, η αίσθηση της εθνικής τους ταυτότητας ενδυναμώθηκε», σημειώνει ο Gabriel Salazar, που πρόσφατα κέρδισε το εθνικό βραβείο Ιστορίας.

Στις αρχές της δεκαετίας του '80 παρατηρείται μια «κοινωνική έκρηξη» του λαού των Μαπούτσε, ως απάντηση στα διατάγματα του 1979 που επέτρεπαν τη διανομή περισσότερων από 480 χιλιάδων εκταρίων ιθαγενικής γης. «Κατά τη διανομή», σημειώνει ο Salazar, «δεν έγιναν σεβαστοί χώροι που πάντοτε θεωρούνταν κοινόχρηστοι και που ήταν θεμελιώδεις για την υλική και πολιτισμική αναπαραγωγή των Μαπούτσε, όπως δάση, βοσκοτόπια και τόποι λατρείας. Η αύξηση του πληθυσμού, σε συνάρτηση με τη συρρίκνωση των εδαφών, συντέλεσε στο "να αδειάσουν" οι κοινότητες από τους ανθρώπους τους και την κουλτούρα τους».

Ούτε και η δημοκρατία στάθηκε γενναιόδωρη με τον λαό των Μαπούτσε. Παρά το γεγονός ότι η δικτατορία ήθελε να τελειώνει μια και καλή μαζί τους, επιδιώκοντας τον μετασχηματισμό τους από ιθαγενείς σε αγρότες, με την κυβέρνηση της Concertación (από τις αρχές του 1990) γεννήθηκαν νέες προσδοκίες. Ο πρόεδρος Πατρίσιο Αϊλουίν δημιούργησε χώρους για τους ιθαγενείς και υποσχέθηκε την υποστήριξή του σε έναν νόμο ο οποίος τέθηκε προς συζήτηση στο κοινοβούλιο. Παρόλα αυτά, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη σε άλλες χώρες της αμερικανικής ηπείρου, το 1992 το κοινοβούλιο δεν κύρωσε τη σύμβαση 169 του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας και τη συνταγματική αναγνώριση των Μαπούτσε ως λαού, σύμφωνα με τις αποφάσεις των Ηνωμένων Εθνών.

Προς το παρόν, «ο κόσμος των ιθαγενών της επαρχίας αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της δομικής φτώχειας στη Χιλή», βεβαιώνει

ο Salazar. Το 1960 κάθε οικογένεια Μαπούτσε διέθετε κατά μέσο όρο 9,2 εκτάρια, όταν ακόμη και το ίδιο το κράτος υποστήριζε ότι χρειαζόταν κανείς 50 εκτάρια για να μπορεί να ζει «αξιοπρεπώς». Από το 1979 έως το 1986 σε κάθε οικογένεια αντιστοιχούσαν 5,3 εκτάρια, επιφάνεια που σήμερα, στην πραγματικότητα, έχει μειωθεί στα τρία εκτάρια. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, οι Μαπούτσε έχασαν 200 χιλιάδες από τα 300 χιλιάδες εκτάρια που είχαν στην κατοχή τους. Η εισβολή των εταιρειών ξυλείας και παραγωγής υδροηλεκτρικής ενέργειας στα εδάφη τους οδηγεί σε εκθετική αύξηση της φτώχειας και της μετανάστευσης.

Σε απόγνωση πλέον, πολλές οικογένειες εισβάλλουν σε εκτάσεις τις οποίες έχουν ιδιοποιηθεί οι εταιρείες ξυλείας και, για τον λόγο αυτό, κατηγορούνται για «τρομοκρατία». Ο αντιτρομοκρατικός νόμος της δικτατορίας εξακολουθεί να εφαρμόζεται για την πυρπόληση φυτειών, για την παρεμπόδιση της κυκλοφορίας και για την εξύβριση των αστυνομικών οργάνων. Αυτή την εποχή υπάρχουν δεκάδες οργανώσεις των Μαπούτσε που ταλαντεύονται ανάμεσα στη συνεργασία με τις αρχές και την οργανωτική αυτονομία. Θα πρέπει επίσης να υπογραμμίσουμε τη συγκρότηση νέων ομάδων αστικού χαρακτήρα, ειδικότερα στο Σαντιάγο, όπου διαμένει πλέον το 40% του πληθυσμού των Μαπούτσε που ζουν στη Χιλή – ένα εκατομμύριο σύμφωνα με την απογραφή του 1992.

[10]

MST: η δύσκολη οικοδόμηση ενός νέου κόσμου*

«Η καταστροφή του φράχτη των τσιφλικιών δεν ήταν τόσο δύσκολη όσο ο αγώνας ενάντια στα τεχνολογικά πακέτα των πολυεθνικών», μας διαβεβαιώνει ο Ούλι στην κουζίνα του σπιτιού του, καθώς προσθέτει ζεστό νερό στο τσάι μάτε που μοιραζόμαστε και ενώ ο μικρός του γιος τρέχει πάνω κάτω στο σπίτι. Λέει ότι οι αγρότες που έχουν οργανωθεί στο MST (Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra – Κίνημα Ακτημόνων Εργατών Γης, Βραζιλία) ονειρεύονταν χρόνια να κατακτήσουν τη γη τους, πιστεύοντας ότι αυτό θα έδινε λύση σε όλα τους τα προβλήματα ως προς τη διατροφή των παιδιών τους, τη μόρφωση, την υγεία, τη στέγαση, και θα τους εξασφάλιζε μια τίμια ζωή βασισμένη στη σκληρή δουλειά στο χωράφι. Ωστόσο, η πραγματικότητα αποδείχτηκε πολύ δυσκολότερη, μιας και τους περίμεναν εκπλήξεις τις οποίες ποτέ δεν είχαν φανταστεί.

Ο Ούλι Ζανγκ ανήκει σε μία από τις 376 οικογένειες του οικισμού Φίλιος ντο Σεπέ**, που καταλαμβάνει κάτι περισσότερο από έξι χιλιάδες εκτάρια στον δήμο του Βιαμάο και σε απόσταση 40 χιλιομέτρων από το Πόρτο Αλέγκρε, πρωτεύουσα της νότιας πολιτείας του Ρίο Γκράντε ντο Σουλ. Ο οικισμός, που δημιουργήθηκε τον Φεβρουάριο του 1999, διαιρείται σε τέσσερις τομείς και αποτελεί αυτό που τα μέλη

---

* Το παρόν άρθρο δημοσιεύτηκε αρχικά στο: Programa de las Américas, *International Relations Center* (www.ircamericas.org), στις 12 Σεπτεμβρίου του 2006.

** Filhos do Sepé: τα παιδιά του Σεπέ.(*σ.τ.μ.*)

του MST αποκαλούν αγροοικισμό (agrovila): οι κατοικίες βρίσκονται συγκεντρωμένες σε ένα μέρος, όχι όμως πάνω στο ατομικό αγροτεμάχιο του κάθε αγρότη. Αυτή η γειτνίαση διευκολύνει την πρόσβαση των κατοικιών –κατασκευασμένων αποκλειστικά από ξύλο ή τούβλα– στην παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και πόσιμου νερού, έτσι ώστε η καθημερινή ζωή των αγροτών να μοιάζει πολύ με αυτήν των κατοίκων των πόλεων. Η κατοικία του Ούλι διαθέτει μια κουζίνα με αέριο και άλλη μια με ξύλα, ψυγείο, τηλεόραση και υπολογιστή. Ένας δρόμος που βγαίνει από τα σπίτια του τομέα –που σχηματίζουν μια μικρή συνοικία– τους συνδέει με την πιο κοντινή πόλη, το Βιαμάο, και με τα ιδιωτικά χωράφια, που έχουν έκταση κατά μέσο όρο 17 εκτάρια.

Ο οικισμός συνορεύει με έναν βιότοπο 2.550 εκταρίων, που ονομάζεται Μπανιάντο ντος Πασέκος, στα έλη του οποίου βρίσκουν καταφύγιο χιλιάδες πάπιες και διάφορα είδη ψαριών και θηλαστικών. Η περιοχή υδρεύεται από αυτά τα έλη και προσφέρεται μόνο για καλλιέργεια ρυζιού, αν και δίπλα σε κάθε κατοικία υπάρχει ένα χωράφι αρκετό για την καλλιέργεια κηπευτικών και οπωροφόρων, ενώ όλοι έχουν κότες και μια δυο αγελάδες για το γάλα τους. Αυτό τους επιτρέπει να παράγουν ένα μέρος της διατροφής τους. Στον οικισμό λειτουργεί το Κέντρο Κατάρτισης του MST, το οποίο διαθέτει μια τραπεζαρία, υπνοδωμάτια, δημόσιες τουαλέτες, συνεδριακούς χώρους και χώρους με σύνδεση στο διαδίκτυο, και μπορεί να φιλοξενήσει 120 άτομα. Καθ' όλη τη διάρκεια του Αυγούστου 80 ακτιβιστές από μισή δωδεκάδα χώρες πήραν μέρος στο σεμινάριο που διοργανώνει κάθε χρόνο το Συντονιστικό των Λατινοαμερικανικών Αγροτικών Οργανώσεων (Coordinadora Latinoamericana de Organizaciones Campesinas – CLOC). Οι σύντροφοι έχουν ένα σχολείο όπου φοιτούν 230 παιδιά του οικισμού, στον οποίο ζουν 1.800 άτομα.

Γη και ρύζι

Πριν εγκατασταθούν στον οικισμό, οι ακτήμονες αγρότες έζησαν περίπου τέσσερα χρόνια στις άκρες των μεγάλων αυτοκινητοδρόμων, σε παραπήγματα από μαύρο πλαστικό, όπου πάγωναν τον χειμώνα και έσκαγαν απ' τη ζέστη το καλοκαίρι. Οι διαπραγματεύσεις με τις αρχές τούς επέτρεψαν να έχουν τη γη στην οποία ζουν σήμερα και να

δημιουργήσουν τον μεγαλύτερο οικισμό της πολιτείας. Απόδειξη ότι οι κάτοικοι του οικισμού έχουν τη θέληση να οικοδομήσουν έναν καλύτερο κόσμο κι όχι μόνο να έχουν ένα κομμάτι γης να καλλιεργούν, είναι και το ότι αποφάσισαν να δημιουργήσουν έναν αγροοικισμό. Στην πραγματικότητα, κάποιοι οικισμοί είχαν αποφασίσει να κατασκευάσουν τις κατοικίες πάνω σε κάθε αγροτεμάχιο χωριστά, πράγμα που δημιούργησε αξεπέραστα σχεδόν πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα. Κάτι τέτοιο καθιστά αδύνατη την παροχή νερού και ηλεκτρισμού σε όλους τους αγρότες (λόγω της απόστασης ανάμεσα στις κατοικίες), ενώ η κοινωνικότητα εξαφανίζεται, γεγονός που επιτείνει τον παραδοσιακό ατομικισμό του αγρότη και αποτελεί εμπόδιο σε οποιαδήποτε προσπάθεια για την οικοδόμηση μιας διαφορετικής κοινωνίας.

Αν κανείς επισκεφτεί έναν αγροοικισμό, με τις απλές και όμορφες κατοικίες του, τα σπαρμένα χωράφια, στολισμένα με πολύχρωμα λουλούδια, και τα κατοικίδια ζώα τους που βόσκουν και κακαρίζουν στον ήλιο, έχει την εντύπωση ότι βρίσκεται σε ένα βουκολικό περιβάλλον, όπου όλα δουλεύουν στην εντέλεια. Κι όμως, η πραγματικότητα είναι πολύ διαφορετική. Ο οικισμός Φίλιος ντο Σεπέ αντιμετωπίζει πολλαπλά προβλήματα. Αυτά σχετίζονται κατά κύριο λόγο με την παγκόσμια κρίση της οικογενειακής αγροτικής οικονομίας που έρχεται αντιμέτωπη με τη δυναμική ανάπτυξη των αγροεπιχειρήσεων, την οποία προωθούν οι μεγάλες πολυεθνικές. Ένα πρώτο πρόβλημα απορρέει ακριβώς από την επιλογή του μοντέλου του αγροοικισμού. Σε πολλές περιπτώσεις τα χωράφια είναι απομακρυσμένα από τις κατοικίες, ορισμένα μέχρι και 10 με 13 χιλιόμετρα. «Αυτό οδηγεί μερικές οικογένειες να εγκαταλείπουν τις καλλιέργειες, νοικιάζοντας τα χωράφια σε άλλους» λέει ο Ούλι, ο οποίος δεν αποφεύγει καμιά ερώτηση. Τα τελευταία χρόνια, για να ξεπεραστεί αυτή η δυσκολία που παρουσιάζεται σε όλους τους αγροοικισμούς, το MST έχει σχεδιάσει έναν νέο τύπο οικισμού, δημιουργώντας μονάδες που περιλαμβάνουν 15 έως 20 οικογένειες. Τα ατομικά αγροτεμάχια βρίσκονται εντός ενός νοητού τριγωνικού πλαισίου, οι μεσοκάθετοι των πλευρών του οποίου οδηγούν σε ένα «κέντρο», έτσι ώστε και οι κατοικίες να ισαπέχουν μεταξύ τους και τα χωράφια να βρίσκονται πολύ κοντά στις κατοικίες. Αυτό συνεπάγεται την αποκέντρωση του οικισμού –στον οποίο

ζουν κατά μέσον όρο πάνω από 100 οικογένειες– και τη δημιουργία μονάδων, που ονομάζονται «οικιστικοί πυρήνες».

Το σοβαρότερο όμως πρόβλημα είναι η εξάρτηση από τις πολυεθνικές, οι οποίες επιβάλλουν την καλλιέργεια με τη χρήση τοξικών φυτοφαρμάκων. «Η Monsanto μάς προμηθεύει το τεχνολογικό πακέτο (ζιζανιοκτόνα, εντομοκτόνα, που είναι δηλητήρια) καθώς και το ρύζι. Με το πέρασμα του χρόνου βλέπουμε ότι ενώ πριν εξαρτιόμαστε από τον γαιοκτήμονα που κατείχε τη γη, τώρα εξαρτιόμαστε από τις πολυεθνικές που κατέχουν την τεχνολογία. Φτάνουμε στο συμπέρασμα ότι, παρά τους αγώνες μας, δεν έχουμε καταφέρει τίποτα, ότι αγωνιζόμαστε τόσα χρόνια για να βρεθούμε τελικά σε μια θέση εξάρτησης νέου τύπου και, επιπλέον, να δηλητηριάζουμε τις οικογένειες και τον πληθυσμό που καταναλώνει το ρύζι που καλλιεργείται με τον τρόπο αυτό», λέει ο Ούλι.

Αγώνας δίχως τελειωμό

Για να βγουν απ' αυτόν τον ασφυκτικό κλοιό, οι κάτοικοι του οικισμού επέλεξαν την αγροοικολογία. Στον οικισμό καλλιεργούν 1.600 εκτάρια με συμβατικό τρόπο (δηλαδή με ζιζανιοκτόνα), αλλά έχουν ξεκινήσει κάποιες εσωτερικές ζυμώσεις και κατάφεραν ένας μικρός πυρήνας από οικογένειες να στραφεί προς τη βιολογική καλλιέργεια ρυζιού. Τον περασμένο χρόνο, 29 οικογένειες καλλιέργησαν 120 εκτάρια χωρίς φυτοφάρμακα και δημιούργησαν την Ένωση Παραγωγών Ρυζιού και Ψαριών. Επειδή, μεταξύ άλλων, διέθεταν άφθονο νερό, προχώρησαν στην παραγωγή ψαριών, πετυχαίνοντας έτσι μια διαφοροποίηση στην παραγωγή προϊόντων διατροφής. Αυτό τον χρόνο παρήγαγαν έξι χιλιάδες σάκους βιολογικού ρυζιού και η παραγωγή διατέθηκε εμπορικά μέσα από τα συσσίτια των σχολείων στον Δήμο του Βιαμάο, ο οποίος κυβερνάται από το Εργατικό Κόμμα (Partido dos Trabalhadores). Αυτό τον χρόνο συμμετέχουν στην παραγωγή βιολογικού ρυζιού 35 οικογένειες, με την προσδοκία να σπείρουν 150 εκτάρια για να παραγάγουν δέκα χιλιάδες σακιά.

Ανακάλυψαν ότι οι βιολογική καλλιέργεια του ρυζιού είναι όχι μόνο επικερδής αλλά και ότι η απόδοση ανά εκτάριο είναι ακριβώς η διπλάσια από αυτήν που γίνεται με τη χρήση τοξικών φυτοφαρμάκων.

Αναβίωσαν μια παλιά αγροτική παράδοση που συνίσταται στην προετοιμασία του εδάφους για καλλιέργεια χρησιμοποιώντας πάπιες. «Οι πάπιες τρώνε όλα τα ζιζάνια, καθαρίζουν το έδαφος πολύ καλύτερα από κάθε χημικό δηλητήριο, άσε που το λιπαίνουν με τις κουτσουλιές τους. Αφήνουμε τις πάπιες στο χωράφι για μερικούς μήνες και είναι πλέον εκείνες που το προετοιμάζουν. Κατόπιν, αφού σπείρουμε το ρύζι, τις βγάζουμε από εκεί και τις πουλάμε ή τις τρώμε», συμπληρώνει ο Ούλι με ένα πλατύ χαμόγελο. Για τη βιολογική παραγωγή έχουν τους κατάλληλους σπόρους σε απόθεμα και για την παραγωγή δεν εξαρτώνται από την αγορά και επιπλέον προστατεύουν την υγεία τόσο των παραγωγών όσο και των καταναλωτών.

Δεν παύουν, παρόλα αυτά, να αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της πιστοποίησης. Στη Βραζιλία υπάρχουν μόνο τρεις εταιρείες πιστοποίησης βιολογικών προϊόντων και συνδέονται όλες με τις πολυεθνικές. «Αυτό σημαίνει ότι συγκρουόμαστε ακόμα μια φορά με τον ίδιο εχθρό», συνεχίζει ο Ούλι. Αλλά αυτό που τους εξοργίζει πιο πολύ είναι ότι ο «πιστοποιητής» επισκέπτεται μόνο μια φορά τον χρόνο τον οικισμό, τους χρεώνει χιλιάδες δολάρια και δεν παρακολουθεί τη διαδικασία της παραγωγής, πράγμα που σημαίνει ότι κάθε «βιο»-καλλιεργητής θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τοξικά φυτοφάρμακα και να λάβει «πιστοποίηση». Προκειμένου να λυθεί αυτό το νέο και απροσδόκητο πρόβλημα, το κίνημα διερευνά τη δυνατότητα να δημιουργήσει μια ομάδα «κοινοτικής πιστοποίησης», η οποία θα του επιτρέψει να ξεφύγει από τις πολυεθνικές.

Επίσης, οι κάτοικοι του οικισμού παραπονούνται ότι η τοπική και η κεντρική κυβέρνηση δεν δίνουν δάνεια για την αγροοικολογική παραγωγή. Συνοψίζοντας, μια αλυσίδα από δυσκολίες· κάθε φορά που παρακάμπτουν ένα εμπόδιο, συναντούν ένα νέο και στο βάθος το ίδιο πρόβλημα: ο έλεγχος των μεγάλων εταιρειών αγροτεχνολογίας που τους επιτρέπει να συνεχίσουν να εκμεταλλεύονται τους αγρότες. Η ανάπτυξη και ο έλεγχος της νέας τεχνολογίας από μέρους των πολυεθνικών έχουν καταστήσει δυνατό έναν νέο τύπο καταπίεσης: τώρα πλέον δεν έχουν ανάγκη την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τον έλεγχο του χρόνου και του τρόπου της εργασίας, τώρα πλέον πρόκειται για μια κυριαρχία «μη υλική» που βασίζεται στην κυριαρχία επί της γνώσης και της αγοράς, προκειμένου να συνεχίσουν

να συσσωρεύουν κέρδη. Ο Ούλι μάς εξηγεί ότι η παραγωγή του ρυζιού έχει κάθε χρόνο και λιγότερη αξία στην αγορά, ούτως ώστε τα 1.600 εκτάρια που καλλιεργούν οι αγρότες του οικισμού να μην τους επιτρέπουν να ζουν από τη γη τους.

Πριν αφήσουμε τον οικισμό, ρωτάμε ποιες είναι οι πηγές εσόδων για τους κατοίκους του οικισμού Φίλιος ντο Σεπέ. Είναι τρεις:

1) τα οικογενειακά χωράφια,
2) το ρύζι και
3) η εργασία στους γειτονικούς δήμους, όπου οι γυναίκες εργάζονται καθαρίστριες και οι άνδρες απασχολούνται στην οικοδομή.

«Τι ποσοστό των εισοδημάτων παρέχει η κάθε εργασία;» ρωτάμε. Ο Ούλι δεν μπορεί να κρύψει έναν μορφασμό λύπης: «Δυστυχώς το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων προέρχεται από την εργασία στην καθαριότητα και την οικοδομή. Έτσι έχουν τα πράγματα».

Ο αγώνας για τη γη αποδεικνύεται πιο πολύπλοκος από ό,τι μπορεί κανείς να φανταστεί. Ίσως ο μεγάλος θρίαμβος του MST να είναι ότι οι αγρότες ζουν στον οικισμό και δεν μετανάστευσαν στα εξαθλιωμένα περίχωρα των μεγάλων πόλεων. Όλα τα υπόλοιπα είναι ένας διαρκής, ένας ατέλειωτος αγώνας. Πιο περίπλοκος και από τη μάχη για τη γη, καθώς το κεφάλαιο έχει επιδείξει την ικανότητά του να μετασχηματίζεται για να συνεχίσει να ελέγχει τους μηχανισμούς της κυριαρχίας του, παρουσιάζοντάς τους υπό μορφή λιγότερο απτή, σχεδόν αόρατους. Αυτό απαιτεί διαρκή κατάρτιση και μαθητεία, απαραίτητες, πλέον, μορφές αγώνα.

Επίμετρο

Sepé Tiraju

Στις 7 Φεβρουαρίου 1756 ο ινδιάνος Σεπέ Τιράζου, από το έθνος των Γουαρανί, δολοφονήθηκε σε μάχη με τις ισπανικές και πορτογαλικές δυνάμεις στην πόλη του Σάο Γκαμπριέλ (νοτίως του Ρίο Γκράντε ντο Σουλ). Το Σύμφωνο της Μαδρίτης, που υπέγραψαν οι δύο χώρες το 1750, καθόριζε ότι όλοι οι ινδιάνοι από τα Reducciones Guaraníticas (τα επτά πρότυπα χωριά που σχεδιάστηκαν από τους Ιησουίτες και οικοδομήθηκαν από τους ιθαγενείς), έπρεπε να τα εγκαταλείψουν και να μετακινηθούν στη δεξιά όχθη του ποταμού Ουρουγουάη, που βρίσκεται σήμερα στο έδαφος της Αργεντινής.

Μια πορτογαλοϊσπανική στρατιά από 3.500 στρατιώτες, εξοπλισμένη με κανόνια, η πλέον ετοιμοπόλεμη της εποχής, αντιμετώπισε τους ινδιάνους που ήταν εξοπλισμένοι με δόρατα και βέλη. Τρεις μέρες μετά τον θάνατο του Σεπέ, στις 10 Φεβρουαρίου, περίπου 1.500 ινδιάνοι δολοφονήθηκαν. Έστω και αν το Σύμφωνο της Μαδρίτης καταργήθηκε το 1761, κατάφερε να επιτύχει τους στόχους του: τα Reducciones Guaraníticas, που χαρακτηρίστηκαν από τον Βολταίρο ως «θρίαμβος της ανθρωπότητας» για τις υψηλές συνθήκες συλλογικής διαβίωσης, την ακμή τεχνών όπως η μουσική, την εκτύπωση των βιβλίων, την ανάπτυξη της αστρονομίας και της μετεωρολογίας, καταστράφηκαν. Το 2006, το MST και άλλα κοινωνικά κινήματα τίμησαν από κοινού την 250η επέτειο της πτώσης του Σεπέ, κάνοντας ξανά δική τους μια εμπειρία που είναι από τις πιο αξιοσημείωτες της λατινοαμερικανικής ηπείρου, σε ό,τι αφορά τη δημιουργία διαφορετικών κόσμων.

[11]

Η Άλλη Καμπάνια ή η πολιτική από τα κάτω

Ένας επαναστάτης θέτει ως κύριο στόχο
να αλλάξει τα πράγματα από τα πάνω,
όχι από τα κάτω, αντίθετα από τον
κοινωνικά εξεγερμένο.
Ο επαναστάτης σκέφτεται:
φτιάχνουμε ένα κίνημα, παίρνω την εξουσία
και, από τα πάνω, αλλάζω τα π άγ ατα.
Ο κοινωνικά εξεγερμένος οργανώνει τις μάζες
και αλλάζει σιγά σιγά τα πράγματα από τα κάτω
χωρίς να θέτει το ζήτημα της κατάληψης της εξουσίας.

Subcomandante Marcos (2001)

Η μακρά διαδρομή του ζαπατιστικού κινήματος μπορεί να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο μιας διττής διαδικασίας: την καθημερινή και αστασμάτητη οικοδόμηση της αυτονομίας και τον αγώνα για να αλλάξει ο συσχετισμός δυνάμεων σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Η σύνδεση ανάμεσα σε αυτές τις δύο αλληλοσυσχετιζόμενες και αλληλοεξαρτώμενες διαδικασίες, φαίνεται να είναι μια από τις δεσπόζουσες και ενδιαφέρουσες όψεις του ζαπατισμού. Θα προσπαθήσω να ακολουθήσω τα ίχνη αυτής της σχέσης από τις πρώτες μέρες της εξέγερσης, με την ελπίδα να καταδείξω ότι η υλική αυτονομία δεν μπορεί να διαχωριστεί από τη πολιτική, και ότι η μία δίνει πνοή στην άλλη. Πράγματι, η *Άλλη Καμπάνια* που ξεκίνησε με πρωτοβουλία του EZLN την 1η Ιανουαρίου του 2006, αποδεικνύει ότι δεν υπάρχει πολιτική αυτονομία χωρίς υλική αυτονομία, και ότι η δεύτερη συναντά κάποια όρια αν τα

αυτόνομα εδάφη δεν καταφέρουν να αλλάξουν την κυρίαρχη κατάσταση των πραγμάτων σε όλες τις περιοχές και σε όλες τις χώρες και, τελικά, σε ολόκληρο τον πλανήτη.

Χάρη στη δουλειά της στρατευμένης δημοσιογράφου Gloria Muñoz Ramírez καταφέραμε να γνωρίσουμε με συστηματικό τρόπο τις σημαντικότερες όψεις του νέου κόσμου που οικοδομούν οι ζαπατίστας στους Αυτόνομους Δήμους και τις αυτόνομες περιοχές της Τσιάπας[1]. Η πρώτη επέτειος των *Καρακόλ* και των Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης* (Αύγουστος 2004) ήταν η αφορμή για να δημοσιοποιηθούν όλα όσα είχε καταφέρει το κίνημα στον χρόνο που αφιέρωσε για να οικοδομήσει την αυτονομία του, όχι με λόγια αλλά με συγκεκριμένες πράξεις.

Η αυτονομία έχει μακρά παράδοση στα λαϊκά και ιθαγενικά στρώματα ολόκληρης της ηπείρου και, από την πρώτη μέρα της εξέγερσης, υπήρξε χαρακτηριστικό γνώρισμα της ταυτότητας του ζαπατισμού. Ωστόσο, το σημερινό κίνημα που παίρνει μορφή μέσα από τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης, έχει μια συγκεκριμένη ημερομηνία γέννησης: την 8η Δεκεμβρίου του 1994. Εκείνη τη μέρα οι ζαπατίστας ανακοίνωσαν το τέλος της ανακωχής και την προώθηση των στρατευμάτων τους, και ξεκίνησαν την εκστρατεία «Ειρήνη με δικαιοσύνη και αξιοπρέπεια για τους ιθαγενείς λαούς» που επέτρεψε στη διάρκεια εκείνου του μήνα τη δημιουργία 30 Αυτόνομων Δήμων στις ζώνες επιρροής του EZLN[2]. Με αυτόν τον τρόπο αποκτούσε μορφή μια πραγματικότητα που ήταν εμφανής εδώ και καιρό: ο EZLN είναι το ένοπλο σκέλος

---

1. Gloria Muñoz Ramírez, «Chiapas: la resistencia», *La Jornada,* 2 Σεπτεμβρίου 2004. Κι επίσης, στο: Gloria Muñoz Ramírez, *El fuego y la palabra*, Μπουένος Άιρες, Tinta Limón 2005. [Ελληνική έκδοση: *Η φωτιά και ο λόγος,* μτφρ. Νίκος Κοκκάλας, Αθήνα, Κουκκίδα 2007. (*σ.τ.μ.*)]

* Τα ζαπατιστικά εδάφη είναι διαιρεμένα σε πέντε περιοχές, οι οποίες ονομάζονται *Καρακόλ* (*caracol* στα ισπανικά σημαίνει σαλιγκάρι και κοχύλι). Σε αυτά βρίσκεται η έδρα των Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης, τα οποία αποτελούν την ανώτερη διοικητική δομή των ζαπατίστας. Συμμετέχουν σε αυτά εκ περιτροπής εκπρόσωποι των δήμων που απαρτίζουν κάθε *Καρακόλ*, οι οποίοι με τη σειρά τους έχουν εκλεγεί από τις κοινότητες που βρίσκονται στη βάση της διοικητικής δομής. Βλ. και παρακάτω. (*σ.τ.μ.*)

2. Ανακοινωθέντα του EZLN από τις 8 έως τις 20 Δεκεμβρίου 1994, στο: *EZLN, Documentos y comunicados*, Μεξικό, Era 1995, σ. 170-182.

των ιθαγενών λαών της Τσιάπας που αποφάσισαν να αγωνιστούν και υπάγεται στις κοινότητες, οι οποίες είναι αυτές που στην πράξη παίρνουν τις αποφάσεις τις οποίες αργότερα ο στρατός εκτελεί.

Από εκείνη τη στιγμή η οικοδόμηση της αυτονομίας έκανε ένα άλμα προς τα εμπρός και ακολούθησε μια διαδρομή ελάχιστα ορατή έξω από τον ζαπατιστικό κόσμο, που πρόσφατα γνωρίσαμε κάπως λεπτομερέστερα μέσα από τα κείμενα της Gloria Muñoz. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στα δώδεκα επόμενα χρόνια η οικοδόμηση της υλικής αυτονομίας υπήρξε το κύριο γνώρισμα του ζαπατιστικού αγώνα, καθώς αποτελεί αυτό που ο Μάρκος χαρακτηρίζει ως «οι υλικές συνθήκες της αντίστασης» (Subcomandante Marcos, 2003β)[3].

Από τις δημοτικές αυτονομίες στα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης

Από την πρώτη στιγμή η λειτουργία των Αυτόνομων Εξεγερμένων Ζαπατιστικών Δήμων ήταν διαφορετική από αυτή των δήμων του μεξικανικού κράτους. Το ανακοινωθέν που αναγγέλλει τη δημιουργία τους ορίζει ότι «οι κάτοικοι αυτών των δήμων αποφάσισαν να διορίσουν νέες αρχές» και ότι στο εξής «οι νόμοι που θα πρέπει να εφαρμόζουν και να εγγυώνται την τήρησή τους οι νέοι εξεγερμένοι δήμοι, με βάση την αρχή τού "κυβερνώ υπακούοντας", είναι: το Σύνταγμα των Ηνωμένων Μεξικανικών Πολιτειών του 1917· οι επαναστατικοί ζαπατιστικοί νόμοι του 1993· οι τοπικοί νόμοι του δημοτικού συμβουλίου που θα προσδιορίσει η λαϊκή θέληση του πληθυσμού»[4].

Ο έλεγχος του εδάφους είναι η πρώτη βάση πάνω στην οποία οικοδομείται η αυτονομία. Αλλά η αυτονομία δεν συνίσταται σε μια διακήρυξη ούτε αποτελεί έναν ιδεολογικό στόχο. Η αυτονομία συνδέεται με τη διαφορά. Οι ιθαγενείς λαοί χρειάζονται την αυτονομία για να προστατεύσουν την κουλτούρα, την κοσμοαντίληψη και τον κόσμο τους ως κάτι διακριτό και διαφορετικό από τον ηγεμονικό κόσμο.

---

3. Subcomandante Insurgente Marcos, *La treceava estela,* πέμπτο μέρος.

4. Ανακοινωθέν του EZLN της 20ής Δεκεμβρίου 1994, στο: *EZLN, Documentos y comunicados,* ό.π., σ. 181-182.

Στις περιοχές που ελέγχουν οι ζαπατίστας καταγράφεται μια διαδικασία αυτονομίας. Και είναι απαραίτητο να τονίσουμε το ότι πρόκειται για «διαδικασία», αφού η αυτονομία δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας και «μοναδικής δράσης» αλλά απαιτεί «ένα διάστημα σχετικά μεγάλο, η διάρκεια του οποίου δεν είναι εφικτό να καθοριστεί προκαταβολικά» (Díaz Polanco, 1997, σ. 156-157). Αυτό συμβαίνει γιατί η αυτονομία δεν συνιστά παραχώρηση της μιας από τις δύο πλευρές (του κράτους) αλλά μια κατάκτηση του τμήματος της κοινωνίας που χρειάζεται να προστατεύσει και να ενισχύσει τη διαφορετικότητά του για να συνεχίσει να υπάρχει ως λαός.

Φτάνουμε έτσι σε ένα είδος τριλογίας: έδαφος-αυτοκυβέρνηση-αυτονομία ή αυτοδιάθεση, δεδομένου ότι κάθε μία από αυτές τις συνιστώσες είναι αναπόσπαστη από τις άλλες. Σε αυτά τα αυτοελεγχόμενα –από τους ιθαγενείς λαούς της ζούγκλας Λακαντόνα και των Υψιπέδων– εδάφη, μεταξύ του 1994 και της γέννησης των *Καρακόλ*, το 2003 έλαβαν χώρα διαδικασίες στο πλαίσιο του «κυβερνώ υπακούοντας» που σήμαναν ένα γιγάντιο άλμα του κινήματος προς τα εμπρός. Κοιτάζοντας αναδρομικά, μπορούμε να πούμε ότι από το Ιθαγενικό Κογκρέσο του 1974 (πιθανόν και από πιο πριν) οι κοινότητες διήλθαν από μια διαδικασία ενδυνάμωσης και «εσωτερικής ανάπτυξης», που τους επέτρεψε να απελευθερωθούν από τα κατάλοιπα και τα βαρίδια του παρελθόντος (Zibechi, 1999, σ. 87-122). Ωστόσο, με τη ανακήρυξη των Αυτόνομων Δήμων το 1994 ξεκινά ένα άλλο στάδιο στα ζαπατιστικά εδάφη, που μπορεί να οριστεί ως «η δημιουργία ενός νέου κόσμου».

Αυτή η πραγματική επανάσταση στη ζαπατιστική περιοχή έχει διάφορες αιχμές. Από τη μια πλευρά υπάρχουν αλλαγές στην παραγωγή και αναπαραγωγή της καθημερινής ζωής: οι κοινότητες και τα δημοτικά συμβούλια παίρνουν στα χέρια τους την εκπαίδευση, την υγεία και την αγροτική παραγωγή. Αυτό συνέβαλε στο να βελτιωθεί σημαντικά η ποιότητα της καθημερινής ζωής των ζαπατιστικών λαών και κοινοτήτων και ήταν μία από τις υλικές βάσεις που είχαν καθοριστικό ρόλο για την οικοδόμηση των διαφορετικών επιπέδων αυτοκυβέρνησης.

Το δεύτερο ζήτημα είναι ακριβώς η οικοδόμηση της πολιτικής αυτονομίας. Ο βασικός πυρήνας συνέχισε να είναι η κοινότητα με τη συνέλευσή της, αλλά δημιουργείται μια ανώτερη βαθμίδα, το Δημοτικό Συμβούλιο, που συνενώνει εκπροσώπους από κάθε κοινότητα

που απαρτίζει τον Αυτόνομο Εξεγερμένο Δήμο. Αν και ο EZLN αποφάσισε να διατηρήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα ελάχιστα ορατή τη δομή της αυτόνομης οργάνωσης, για λόγους ασφάλειας και αυτοάμυνας (στις 9 Φεβρουαρίου η κυβέρνηση του Ερνέστο Σεδίγιο ξεκίνησε μια στρατιωτική επίθεση που είχε στόχο την εξόντωση της ηγεσίας του EZLN), μερικές μελέτες υποστηρίζουν ότι κάθε συμβούλιο διέθετε πρόεδρο, αντιπρόεδρο, γραμματέα και ταμεία, επιπλέον δε είχε επιτροπές ή συμβούλια υπεύθυνα για αγροτικά ζητήματα, θέματα δικαιοσύνης, υγείας, εκπαίδευσης, πολιτισμού και παραγωγής, για να αναφέρουμε τα πιο γνωστά (Ornelas 2004).

Στα οκτώμισι χρόνια που πέρασαν από τον Δεκέμβριο του 1994 έως τον Αύγουστο του 2003, από την ανακήρυξη δηλαδή των Αυτόνομων Δήμων και τη δημιουργία των *Καρακόλ* στις περιοχές στις οποίες πριν αντιστοιχούσαν τα *Aguascalientes* *, δημιουργήθηκε ένα πυκνό δίκτυο πρωτοβουλιών όλων των ειδών που σχετίζονται με τη καθημερινή ζωή αυτών των κοινοτήτων, δήμων και αυτόνομων περιοχών. Όλα αυτά τα χρόνια οι ζαπατίστας έκαναν πολλά περισσότερα από το να δημιουργούν έναν νέο και διαφορετικό κόσμο, καθώς διατήρησαν μια δυναμική παρουσία σε εθνικό και διεθνές επίπεδο: συγκάλεσαν την Εθνική Δημοκρατική Συνέλευση το 1994, όπου γεννήθηκε το πρώτο *Aguascalientes* στη Γουαδαλούπε Τεπεγιάκ· διοργάνωσαν τον Διάλογο του Σαν Αντρές το 1996, όπου πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες ανταλλαγές με τους υπόλοιπους ιθαγενείς λαούς του Μεξικού και ο οποίος κατέληξε στη γέννηση του Εθνικού Ιθαγενικού Κογκρέσου· συγκάλεσαν τις Συναντήσεις για την Ανθρωπότητα και Ενάντια στον Νεοφιλελευθερισμό, η πρώτη από τις οποίες έλαβε χώρα στην Τσιάπας το 1996· πραγματοποίησαν διαβουλεύσεις με την κοινωνία των πολιτών και πορείες, η πιο σημαντική από τις οποίες ήταν η Πορεία του Χρώματος της Γης, το 2001[5].

---

* Aguascalientes: χώροι συνάντησης μεταξύ των ζαπατίστας και της κοινωνίας των πολιτών που δημιουργήθηκαν το 1996 σε πέντε ζαπατιστικές κοινότητες. (*σ.τ.μ.*)

5. Για το Εθνικό Ιθαγενικό Κογκρέσο, βλ. *EZLN, Documentos y comunicados*, ό.π.· για τις Συμφωνίες του Σαν Αντρές: Luis Hernández Navarro και Ramón Vera Herrera (επιμ.) *Acuerdos de San Andrés*· και για την πορεία: EZLN, *La Marcha del Color de la Tierra*.

Αλλά ας συνεχίσουμε να εστιάζουμε την προσοχή μας όχι στη δημόσια δραστηριότητα, την οποία και γνωρίζουμε καλύτερα, αλλά στην εσωτερική οικοδόμηση, στις δύο τάσεις της, την οικοδόμηση της εξουσίας και των υλικών και ηθικών βάσεων του νέου κόσμου. Πρέπει να θυμόμαστε ότι από την αρχή της εξέγερσης οι ζαπατίστας διακήρυξαν ένα σύνολο «επαναστατικών νόμων» που εφαρμόστηκαν στις περιοχές υπό τον έλεγχο του EZLN. Αν και ο γνωστότερος είναι ο νόμος των γυναικών (δικαίωμα να αποφασίζουν τον αριθμό των παιδιών, να μπορούν να επιλεγούν για ένα στρατιωτικό ή πολιτικό αξίωμα, μη υποχρεωτικός γάμος), υπάρχει ένα σύνολο «νόμων» που αποτέλεσαν κατά κάποιον τρόπο το πολιτικό πλαίσιο για την οικοδόμηση του κόσμου που γεννιέται στις αυτόνομες περιοχές.

Αυτό που συνέβη αυτά τα χρόνια το μάθαμε με λεπτομέρειες πρόσφατα, όταν, με την ίδρυση των *Καρακόλ* και των Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης τον Αύγουστο του 2003, οι ζαπατίστας αποφάσισαν να το διαδώσουν στον κόσμο. Ο δημοσιογράφος Luis Hernández Navarro περιγράφει στην εφημερίδα *La Jornada* τις γιγαντιαίες αλλαγές που σημειώθηκαν στο Οβεντίκ, ένα από τα γνωστότερα ζαπατιστικά χωριά στα Υψίπεδα:

> Το 1994 το Οβεντίκ δεν ήταν παρά μια αραιοκατοικημένη αγροτική κοινότητα πλάι σε πρωτεύουσες σημαντικών δήμων, όπως το Σαν Αντρές. Δέκα χρόνια αργότερα αυτός ο τόπος έχει μετατραπεί σε ένα αστικό κέντρο που διαθέτει ένα σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, συνεταιρισμούς και ένα νοσοκομείο γεμάτο με τοιχογραφίες. Εκεί έχει την έδρα του το Συμβούλιο Καλής Διακυβέρνησης «Κεντρική Καρδιά των Ζαπατίστας Απέναντι στον Κόσμο.[6]

Σύμφωνα με τον αναλυτή η εκρηκτική ανάπτυξη του Οβεντίκ οφείλεται στον πολιτικό ρόλο που παίζει η περιοχή αυτή, στην οποία υπάγονται επτά Αυτόνομοι Δήμοι. Ορίζει αυτές τις αυτοελεγχόμενες περιοχές ως «ένα εργαστήριο μετασχηματισμού των κοινωνικών σχέσεων» και «ένα σχολείο μιας εναλλακτικής κυβέρνησης και πολιτικής». Το

6. Luis Hernández Navarro, «Autonomía sin pedir permiso», *La Jornada*, 7 Σεπτεμβρίου 2004.

συμπέρασμα είναι ότι στις ζαπατιστικές περιοχές οι λαοί «έχουν ανακτήσει τον έλεγχο της κοινωνίας τους και την επανεφευρίσκουν». Ας δούμε τώρα –μέσα από το κείμενο της Gloria Muñoz και τα ανακοινωθέντα του EZLN «La treceava estela» (Η δέκατη τρίτη στήλη, *σ.τ.μ.*) και «Leer un video» (Διαβάζοντας ένα βίντεο, *σ.τ.μ.*)– την εικόνα που παρουσιάζουν τα τελευταία χρόνια οι περισσότερες από χίλιες ζαπατιστικές κοινότητες της Τσιάπας. Οι κοινότητες αυτές –στις οποίες ζουν περίπου 200 χιλιάδες άνθρωποι– συνενώνονται σε 29 Αυτόνομους Δήμους και σε πέντε μεγάλες περιοχές. Κάθε μία από αυτές αποτελεί ένα *Καρακόλ* και διαθέτει το δικό της Συμβούλιο Καλής Διακυβέρνησης.

Από ποσοτική άποψη –τα στοιχεία είναι σίγουρα ελλιπή– στις πέντε περιοχές οι κοινότητες έχουν χτίσει δύο νοσοκομεία, 18 κλινικές, 800 περίπου κοινοτικά κέντρα υγείας με όχι λιγότερους από 500 λειτουργούς υγείας, επιμορφωμένους σύμφωνα με τα κριτήρια που θέσπισαν οι ζαπατιστικές κοινότητες[7]. Στον τομέα της εκπαίδευσης –σύμφωνα με τον ίδιο τρόπο υπολογισμού– υπάρχουν 300 περίπου σχολεία και γύρω στους 1.000 εκπαιδευτικούς λειτουργούς, που στελεχώνουν το Αυτόνομο Εξεγερμένο Εθνικοαπελευθερωτικό Ζαπατιστικό Σύστημα Εκπαίδευσης, το οποίο περιλαμβάνει και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, τουλάχιστον στον δήμο του Οβεντίκ. Όλα αυτά επιτεύχθηκαν χωρίς την παραμικρή κρατική βοήθεια, παρά μόνο με τη δική τους προσπάθεια και χάρη στην αλληλεγγύη σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Ας δούμε τώρα μερικά στοιχεία λίγο αναλυτικότερα. Στο *Καρακόλ* της Λα Ρεαλιδάδ («Μητέρα των Καρακόλ της θάλασσας των ονείρων μας»), το νοσοκομείο διαθέτει χειρουργείο όπου γίνονται επεμβάσεις μικρής και μεσαίας βαρύτητας. Στο χτίσιμο του νοσοκομείου, που διήρκεσε τρία χρόνια, συμμετείχαν σε βάρδιες «χιλιάδες ιθαγενείς από τις βάσεις στήριξης», ξεπερνώντας τεράστιες δυσκολίες, μεταξύ αυτών την έλλειψη γιατρών (Muñoz, 2004, σ. 317). Οι υπηρεσίες που προσφέρονται στους ιθαγενείς είναι πολύ διαφορετικές από αυτές που τους παρέχουν τα κρατικά νοσοκομεία, όπου το

7. Τα στοιχεία προέρχονται από έναν υπολογισμό με βάση το προαναφερθέν κείμενο της Gloria Muñoz, αλλά σίγουρα πρόκειται για προσεγγίσεις χωρίς στατιστική αξία.

προσωπικό ταπεινώνει τους ιθαγενείς, γι' αυτό ακόμη και πολλοί συμπαθούντες του PRI* προτιμούν το ζαπατιστικό σύστημα υγείας. Το νοσοκομείο διαθέτει ένα οδοντιατρείο και ένα εργαστήριο βοτανοθεραπείας, καθώς οι ζαπατίστας δεν περιορίζονται στο να αναπαράγουν την καπιταλιστική αντίληψη για την υγεία. Υπάρχει ακόμη ένα σχολείο λειτουργών υγείας, όπου έχει επιμορφωθεί ένα μέρος από τους 118 λειτουργούς που υπήρχαν σε αυτό το *Καρακόλ* το 2003. Η περιοχή διαθέτει τρεις δημοτικές κλινικές και πάνω από εκατό ιατρεία «όπου η επίσκεψη και τα φάρμακα, όταν υπάρχουν, είναι δωρεάν» (Muñoz, 2004, σ. 318).

Το *Καρακόλ* διαθέτει επίσης ένα εργαστήριο παρασκευής βοτάνων και μια αποθήκη τροφίμων και περηφανεύεται ότι έχει επιμορφώσει περισσότερες από 300 οστεοθεραπεύτριες, βοτανοθεραπεύτριες και μαίες. Θα ήθελα να σταθώ σε αυτό το σημείο για διάφορους λόγους, που θα αναπτύξω αργότερα. Σύμφωνα με μια μαρτυρία που κατέγραψε η Gloria Muñoz, η διαδικασία ανάκτησης της παράδοσης της οστεοθεραπείας προϋπόθεσε το ξεπέρασμα πολλών εμποδίων:

> Αυτό το όνειρο άρχισε όταν συνειδητοποιήσαμε ότι με τον καιρό χανόταν η γνώση των γερόντων μας. Εκείνοι και εκείνες ξέρουν να θεραπεύουν τα οστά και τα διαστρέμματα, γνωρίζουν τη χρήση των βοτάνων, ξέρουν να ξεγεννάνε τις γυναίκες, αλλά όλη αυτή η παράδοση χανόταν με τη χρήση φαρμάκων της κλασικής ιατρικής. Έτσι συμφωνήσαμε μεταξύ μας οι κοινότητες και καλέσαμε όλους τους άντρες και τις γυναίκες που κατέχουν την παραδοσιακή ιατρική. Πράγμα που δεν ήταν εύκολο.
>
> Πολλοί σύντροφοι και πολλές συντρόφισσες δεν ήθελαν να μοιραστούν τις γνώσεις τους, πιστεύοντας ότι είναι ένα έμφυτο χάρισμα που δεν μπορεί να μεταβιβαστεί. Τότε ξεκίνησε μια διαδικασία προβληματισμού και συζητήσεων με τους υπεύθυνους της υγείας και καταφέραμε πολλοί να αλλάξουν στάση και να συμμετάσχουν στα σεμινάριά μας. Ήταν περίπου 20 άντρες και γυναίκες, ηλικιωμένοι άνθρωποι, που αποφάσισαν να γίνουν

---

* Επαναστατικό Θεσμικό Κόμμα (Partido Revolucionario Institucional). Κυβέρνησε το Μεξικό από το 1929 ως το 2000. (*σ.τ.μ.*)

> δάσκαλοι παραδοσιακής ιατρικής και γράφτηκαν 350 σχεδόν μαθητές, στη μεγάλη τους πλειοψηφία συντρόφισσες. Τώρα πια έχουν πολλαπλασιαστεί οι μαίες, οι οστεοθεραπεύτριες και οι βοτανοθεραπεύτριες στις κοινότητές μας. (2004, σ. 319)

Αυτό το παράδειγμα θεωρώ ότι αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο οι ζαπατίστας οικοδομούν έναν νέο κόσμο. Δεν συνδέεται άμεσα με τον συσχετισμό δυνάμεων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, ούτε και με το είδος εξουσίας που οικοδομούν στα *Καρακόλ* και τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης. Αποκαλύπτει όμως κάτι πολύ βαθύτερο: την ικανότητά τους να αλλάζουν τον κόσμο ή, όπως έχει επισημάνει ο Μάρκος σε κάποια ευκαιρία, να τον φτιάχνουν ή να τον επινοούν από την αρχή.

Καταρχάς, είναι αξιοσημείωτη η ικανότητα της αναζήτησης των πόρων και των μέσων για την αντιμετώπιση της υπόθεσης της υγείας μέσα στον ίδιο τον λαό, στους κόλπους των κοινοτήτων και στα άτομα από τα οποία αυτές αποτελούνται. Πρόκειται για μια αντίληψη πολύ διαφορετική από αυτή του συστήματος, για το οποίο οι άνθρωποι και οι κοινότητες είναι ανώριμοι –ακόμη περισσότερο αν είναι ιθαγενείς– ή «στερημένοι», σύμφωνα με την ορολογία των διεθνών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα. «Στερημένοι», όχι φτωχοί, αντικείμενα ελεημοσύνης γιατί είναι όντα που «στερούνται», ατελή, για τα οποία πρέπει να επιληφθεί το κράτος, που ξέρει πραγματικά τι χρειάζονται. Σύμφωνα με τη ζαπατιστική αντίληψη, που βάζει πάνω απ' όλα την αξία της αξιοπρέπειας και της εξέγερσης, οι άνθρωποι είναι υποκείμενα των ζωών τους και επίσης της υγείας τους. Αντίθετα, για να κερδοσκοπήσει με την υγεία το κεφάλαιο πρέπει να μετατρέψει τους ανθρώπους σε παθητικούς και ασθενείς, αντικείμενα την ευθύνη των οποίων αναλαμβάνει κάποιος άλλος (η ιατρική ή η κρατική εξουσία).

Κατά δεύτερον, η ανάκτηση και επανοικειοποίηση γνώσεων που ήδη υπάρχουν στους κόλπους των λαών, συνεπάγεται μια μακρά διαδικασία εσωτερικής ανακάλυψης. Στις κοινότητες υπάρχουν άτομα που γνωρίζουν, αλλά ή δεν θέλουν να μοιραστούν τη γνώση, γιατί θεωρούν ότι τους δίνει μια εξουσία, ή κανείς μέχρι σήμερα δεν φρόντισε να δώσει συλλογική αξία σε αυτές τις γνώσεις που δεν αποτελούν ατομική ιδιοκτησία αλλά κληρονομιά της κοινότητας. Αυτή η εσωτερική διαδικασία απαιτεί χρόνο και μια ατομική και συλλογική προσπάθεια

για να ξεπεραστούν παραδόσεις που πολλές φορές είναι αρνητικές και ο ατομικισμός. Αυτό το «αλλάζω τον τρόπο» απαιτεί μια μακρόχρονη εργασία, την οποία δεν μπορεί να υποκαταστήσει μια εξωτερική από την κοινότητα εξουσία ούτε επιλύεται με διάταγμα. Είναι ένα ζήτημα συνείδησης και, συνεπώς, κοινωνικών δεσμών. Με την ανάκτηση της γνώσης για τα οστά, τα βότανα και τη γέννα, δημιουργούνται άλλου είδους δεσμοί, εκδημοκρατίζονται οι γνώσεις, κοινωνικοποιούνται οι εμπειρίες, διαχέονται οι εξουσίες, και οι κοινότητες, στο σύνολό τους, αποκτούν νέες γνώσεις και εξουσίες.

Τρίτον, οι ζαπατίστας έχουν την ικανότητα να συνδυάζουν την παραδοσιακή ιατρική με την αλλοπαθητική. Στα κοινοτικά κέντρα υγείας διαθέτουν δύο φαρμακεία: ένα με βότανα και ένα με συμβατικά φάρμακα. Αυτό ανταποκρίνεται στην εμπειρία των ίδιων των κοινοτήτων, που στην πράξη συνδυάζουν «τα δύο φάρμακα», αλλά συνδέεται και με την προώθηση της παραδοσιακής ιατρικής που ταιριάζει με την κοσμοαντίληψη και την κουλτούρα των ιθαγενών λαών[8].

Τέταρτον, το δίκτυο υγείας ξεκινά από το κοινοτικό κέντρο, το κοινοτικό ιατρείο που υπάρχει σε κάθε κοινότητα, όσο μικρή και απομονωμένη κι αν είναι. Αυτό καταδεικνύει την οικειοποίηση της υγείας από την κοινότητα, γιατί αυτό το δίκτυο ξεκίνησε να οικοδομείται από τα κάτω προς τα πάνω. Όσοι επισκεφθήκαμε κοινότητες στα μέσα της δεκαετίας του '90, μπορέσαμε να δούμε σε όλες ένα μικρό και σεμνό σπιτάκι όπου μια λειτουργός υγείας (σε γενικές γραμμές είναι γυναίκες) φρόντιζε όλες τις περιπτώσεις που της παρουσιάζονταν και, επιπλέον, έκανε μαθήματα και εργαστήρια για την αναπαραγωγική υγεία, έδειχνε πώς βράζει το νερό προκειμένου να καταναλωθεί από τον άνθρωπο και τις βασικές φροντίδες ατομικής και οικιακής καθαριότητας. Το κράτος κάνει το αντίθετο: φτιάχνει ένα μεγάλο νοσοκομείο σε μια μεγάλη πόλη και οι κάτοικοι της κοινότητας πρέπει να μετακινούνται χιλιόμετρα, για μέρες, για να τους εξυπηρετήσουν με απάνθρωπο τρόπο. Στην περίπτωση του *Καρακόλ* της Ρεαλιδάδ, όπως

8. Γι' αυτό το θέμα, βλ. Gloria Acero και María Dalle Rive, *Medicina indígena*, Κίτο, Abya Yala 1989.

και στο Οβεντίκ, το νοσοκομείο ήρθε ως επιστέγασμα μιας μακράς διαδικασίας δύο δεκαετιών, στη διάρκεια των οποίων χτίστηκαν εκατοντάδες κοινοτικά κέντρα υγείας, μικροκλινικές, κλινικές και άλλα ανάλογα κέντρα.

Ένα δίκτυο υγείας φτιαγμένο από τα κάτω προς τα πάνω που ενσωματώνει τις διαφορετικές ιατρικές και ανακτά και κοινωνικοποιεί γνώσεις, είναι κομμάτι μιας χειραφετητικής διαδικασίας που κανένα κράτος δεν είναι σε θέση να φέρει εις πέρας. Σε αυτή τη διαδικασία δημιουργούνται νέες κοινωνικές σχέσεις, με την πεποίθηση ότι η θεραπεία είναι μια διαδικασία συλλογική και κοινοτική[9]. Αυτό το δίκτυο αποτελεί κομμάτι της χειραφετητικής διαδικασίας διότι, δεδομένου ότι αποτελεί κοινοτική αυτοδημιουργία, δεν υφίσταται κανείς διαχωρισμός μεταξύ ιατρικής ή «μηχανισμού» υγείας από τη μία και κοινότητας ή κοινωνίας από την άλλη. Αυτός ο διαχωρισμός είναι ένα από τα γνωρίσματα του καπιταλισμού. Όλες οι πτυχές της καπιταλιστικής κοινωνίας εμφανίζονται διαμεσολαβημένες από ένα γραφειοκρατικό στρώμα, το οποίο διαχειρίζεται τις υποθέσεις της κοινωνίας (υγεία, εκπαίδευση, κράτος). Στις αυτόνομες ζαπατιστικές κοινότητες δεν υπάρχει τέτοια γραφειοκρατία αλλά μια διαδικασία που διανύει την ανάποδη πορεία από αυτή που εδώ και πέντε αιώνες ακολουθεί ο καπιταλισμός: η ιατρική εξουσία ιδιοποιήθηκε τις θεραπευτικές γνώσεις της κοινότητας και τις συγκέντρωσε στο ιατρικό-κρατικό σώμα. Οι κοινότητες επανοικειοποιούνται τις γνώσεις τους και τα άτομα ανακτούν συλλογικά τον έλεγχο των σωμάτων τους. Αυτό είναι που αποκαλώ χειραφετητική διαδικασία.

Τέλος, αυτός ο μη διαχωρισμός σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο εμπλέκεται στην υπόθεση της υγείας. Οι λειτουργοί επιλέγονται από τις κοινότητες –με προϋπόθεση να το επιθυμούν– για να επιμορφωθούν ώστε να προσφέρουν αργότερα τις υπηρεσίες τους στην κοινότητα. Από το πρώτο βήμα λοιπόν ο κοινοτικός έλεγχος είναι πάντα παρών και εμποδίζει την παγίωση ενός σώματος

9. Γι' αυτή την πτυχή βλ. Benjamín Maldonado Alvarado, *Reflexiones sobre comunalidad y medicina indígena tradicional.*

υπεύθυνου για την υγεία και διαχωρισμένου από την κοινότητα. Το Συμβούλιο Καλής Διακυβέρνησης είναι υπεύθυνο για τη συντήρηση των λειτουργών υγείας (Colectivo Situaciones, 2005, σ. 67-71).

* * *

Η εκπαίδευση διαπνέεται από τις ίδιες αρχές. Πριν τη ζαπατιστική εξέγερση, στις κοινότητες δεν υπήρχαν σχολεία ή αυτά που υπήρχαν δεν διέθεταν δάσκαλο. Από το 1997 οι ζαπατίστας έχουν αναπτύξει τα δικά τους προγράμματα σπουδών και ήδη υπάρχουν τρεις γενιές εκπαιδευτικών λειτουργών που διδάσκουν στα περισσότερα από 300 σχολεία που χτίστηκαν στις κοινότητες και τα χωριά. Αλλά οι ζαπατίστας δεν περιορίζονται στο να σπέρνουν σχολεία και να τοποθετούν σε αυτά λειτουργούς εκπαίδευσης. Όπως και η υγεία, η εκπαίδευση αναπτύσσεται από κάτω προς τα επάνω.

> Τα εκπαιδευτικά προγράμματα επιδιώκουν την ένταξη του σχολείου στην κοινότητα και τον ζαπατιστικό αγώνα. Από παιδαγωγικής άποψης, βασίζονται στην παραδοχή ότι η εκπαίδευση «βγαίνει από τη σκέψη των λαών» ή, με άλλα λόγια, στο ότι «τα παιδιά συμβουλεύονται τους γέροντες των χωριών και μαζί με αυτούς φτιάχνουν το δικό τους διδακτικό υλικό», όπως επισημαίνουν οι λειτουργοί εκπαίδευσης. Δεν υπάρχουν βαθμοί: «Αυτοί που δεν ξέρουν δεν παίρνουν μηδέν, αλλά η ομάδα δεν προχωράει έως ότου όλοι φτάσουν στο ίδιο επίπεδο. Κανείς δεν μένει στην ίδια τάξη. Παρομοίως, στο τέλος της χρονιάς οι ιθαγενείς εκπαιδευτικοί λειτουργοί οργανώνουν μια σειρά εκδηλώσεων τις οποίες παρακολουθούν οι γονείς, οι οποίοι αξιολογούν τη γνώση των παιδιών τους *χωρίς να τους παραδίδουν βαθμολογία*. (Muñoz, 2004, σ. 351)

Οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί επιλέγονται από τις κοινότητές τους, οι οποίες έχουν χτίσει τα σχολεία, ενώ τα παιδιά φέρνουν για την *εγγραφή* τους μια κότα για τη διατροφή των δασκάλων. Τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης αναλαμβάνουν την προμήθεια του διδακτικού υλικού και δεν λαμβάνουν ούτε αποδέχονται καμία κρατική ενίσχυση. Οι δάσκαλοι δεν παίρνουν μισθό, τη διατροφή και την ένδυσή τους τις καλύπτουν οι κοινότητες, οι οποίες τους πληρώνουν και τα έξοδα μετακίνησης. Διαπνέονται από τις αρχές «κανείς δεν εκπαιδεύει κανέναν,

κανείς δεν εκπαιδεύεται μόνος του»* και «εκπαιδεύω παράγοντας, εκπαιδεύω μαθαίνοντας» (Nachman, 2004). Με αυτόν τον τρόπο οι ζαπατίστας εξάλειψαν το κράτος –ως παιδαγωγική έννοια– από τα σχολεία τους. Πρόκειται για την αρχή της αυτοεκπαίδευσης, όπως δηλώνουν ρητά οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί: «Την εκπαίδευση την παρέχουμε στον εαυτό μας όλοι από κοινού. Κανείς δεν μπορεί να πει "εγώ σε απελευθερώνω", την απελευθέρωση θα την πετύχουμε όλοι μαζί. Κανείς δεν αφυπνίζει τη συνείδηση κανενός, κανενός η συνείδηση δεν αφυπνίζεται μόνη της» (Muñoz, 2004, σ. 351).

Βλέπουμε ότι η ζαπατιστική εκπαίδευση είναι η αυτοεκπαίδευση της κοινότητας, αφού είναι οι ίδιες οι κοινότητες που παίρνουν την εκπαίδευση στα χέρια τους και, όπως και με την υγεία και όλες τις πλευρές της ζωής τους, δεν δημιουργείται ένα ξεχωριστό «εξειδικευμένο» ή «επαγγελματικό» σώμα για την παροχή της εκπαίδευσης. Το παιδαγωγικό περιεχόμενο και τα παιδαγωγικά κριτήρια εξαρτώνται από τις ιθαγενικές κοινότητες και τους ιθαγενείς λαούς. Τα άτομα που παρέχουν εκπαίδευση επιλέγονται από τις κοινότητες που εποπτεύουν το έργο τους.

Στον δήμο Ρικάρδο Φλόρες Μαγόν δημιούργησαν, με τη στήριξη του ελληνικού κινήματος αλληλεγγύης, ένα κέντρο επιμόρφωσης εκπαιδευτικών λειτουργών**. Εγκαινιάστηκε τον Αύγουστο του 2004 μετά από τρία χρόνια κοινοτικών εργασιών, στις οποίες συμμετείχαν σχεδόν όλοι οι άντρες των εκατό κοινοτήτων που απαρτίζουν τον δήμο. Ένα μέλος του Αυτόνομου Συμβουλίου, ο Χούλιο, περιγράφει το είδος εκπαίδευσης που θέλουν να παρέχουν:

> Θεωρούμε ότι θα πρέπει να αλλάξουμε εντελώς την εκπαίδευση. Θέλουμε μια διαφορετική εκπαίδευση τόσο ως προς το πολιτικό όσο και ως προς τον τρόπο διδασκαλίας μέσα στις τάξεις. Δεν θέλουμε οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί να κάθονται σε σειρές, κοιτάζοντας ο ένας την πλάτη του άλλου. Εμείς θέλουμε οι μαθητές να είναι σε κύκλους για να βλέπουν όλοι το πρόσωπο των άλλων.

---

* Μία από τις βασικές αρχές της Παιδαγωγικής της Απελευθέρωσης του Πάουλο Φρέιρε. (*σ.τ.μ.*)

** Αναφέρεται στο πρόγραμμα της καμπάνιας *Ένα σχολείο για την Τσιάπας*. (*σ.τ.μ.*)

> Γι' αυτό μας άρεσε λοιπόν το πρόγραμμα που μας παρουσίασαν οι Έλληνες, που είναι ένα σχολείο με τάξεις με έξι τοίχους, ώστε να μπορούν τα θρανία να σχηματίζουν έναν κύκλο. Είναι τάξεις εξάγωνες, όχι τετράγωνες (...) Έτσι η εκπαίδευση είναι διαφορετική ξεκινώντας από τις ίδιες τις αίθουσες διδασκαλίας, αλλιώς θα ήταν ίδια με αυτή του επίσημου σχολείου. Το να κάθεσαι σε κύκλους στις τάξεις επιτρέπει τη δημιουργία ενότητας ανάμεσα στους μαθητές, τη συντροφικότητα και τη γνωριμία με τους άλλους συντρόφους. (Muñoz, 2004, σ. 4)

Μια καλή σύνθεση, όσον αφορά την υγεία και την εκπαίδευση, την προσφέρει ο ίδιος ο Υποδιοικητής Μάρκος στην επέτειο ενός χρόνου από τη ίδρυση των Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης. Επισημαίνοντας τη «ριζική στροφή» που πραγματοποιείται στις ζαπατιστικές περιοχές, αναφέρει: «Όπου υπήρχε θάνατος, αρχίζει να υπάρχει ζωή» (Subcomandante Marcos, 2004). Σε έναν μόνο χρόνο έχτισαν 50 σχολεία και εξόπλισαν τα 300 που ήδη υπήρχαν χωρίς να πάρουν δεκάρα από το κράτος.

* * *

Στους τομείς της παραγωγής και της διακίνησης αγαθών καταγράφονται επίσης σημαντικές αλλαγές. Οι ιθαγενείς λαοί παράγουν ανέκαθεν τα τρόφιμά τους ή, τουλάχιστον, ένα μεγάλο μέρος αυτών που καταναλώνουν. Οι ζαπατίστας προσπαθούν να καταπολεμήσουν τους μεσάζοντες (τους οποίους αποκαλούν «τσακάλια»), που τους προσφέρουν εξευτελιστικές τιμές για τα προϊόντα τους. Στη Λα Ρεαλιδάδ έχουν αγοράσει ένα φορτηγό για να μεταφέρουν τα προϊόντα τους απευθείας στην αγορά της Λας Μαργαρίτας –όπου λειτουργεί μια ζαπατιστική αγορά– και μερικές κοινότητες, όπως η Βερακρούς, δημιούργησαν αποθήκες για να προμηθεύουν εκατοντάδες κοινοτικά ζαπατιστικά και μη μαγαζιά (Muñoz, 2005, σ. 323). Στην περιοχή των Υψιπέδων οι ζαπατιστικές κοινότητες εμπορεύονται τον βιολογικό καφέ μέσω δύο δικών τους συνεταιρισμών*, ενώ οι γυναίκες δημιούργησαν επίσης τους συνεταιρισμούς τους για να εμπορεύονται

---

* Οι ζαπατιστικοί συνεταιρισμοί του καφέ είναι τρεις. (*σ.τ.μ.*)

τα χειροτεχνήματά τους και να παρακάμψουν τους άπληστους και ρατσιστές μεσάζοντες του Σαν Κριστόμπαλ δε λας Κάσας.

Σε όλα τα *Καρακόλ* υπάρχουν συνεταιρισμοί και βιβλιοθήκες, σε μερικά υπάρχουν εργαστήρια υποδηματοποιίας και ποδηλάτων, καφενεία και άλλες υπηρεσίες, ενώ οι γυναίκες διακρίνονται για τη συλλογική δουλειά στη σπορά κηπευτικών και λαχανικών, τη ραπτική, το κέντημα, την κατασκευή κεριών και την αρτοποιία. Αποφεύγουν τις τοξικές ουσίες και αναζητούν βιολογικά εντομοκτόνα για να καταπολεμήσουν τις ασθένειες («δεν προσπαθούμε να εξαλείψουμε τα ζιζάνια αλλά να τα τρομάξουμε», λένε), επειδή θεωρούν ότι «η αυτονομία των λαών ξεκινά από τη φροντίδα της γης» (Muñoz, 2005, σ. 350). Βρίσκονται σε εξέλιξη προγράμματα που περιλαμβάνουν εργαστήρια τσιμεντόλιθων, συνεταιρισμούς εκτροφής χοίρων, πουλερικών, αμνών και βοοειδών και καλλιέργειας οπωροφόρων δέντρων, κ.λπ.

Η κοινωνική αλλαγή σχετίζεται πολύ στενά με την αυτονομία, ατομική και συλλογική. Σε πεδία όπως της εκπαίδευσης και της υγείας, αυτό είναι πολύ φανερό. Η μάθηση προϋποθέτει αυτομάθηση, δηλαδή «να έχουν οι άνθρωποι τον έλεγχο της μάθησής τους». Το ίδιο συμβαίνει με την υγεία: «Εμείς μιλάμε για αυτοΐαση, να επαναοικειοποιηθούμε δηλαδή τα σώματά μας και να μάθουμε να θεραπευόμαστε. Γιατί κανείς δεν μπορεί να με θεραπεύσει, πρέπει εγώ να μάθω πώς να αυτοθεραπεύομαι, εγώ είμαι το μέτρο και αυτός που ελέγχει τη διαδικασία» (Esteva, 2005, σ. 193). Συνοψίζοντας, αυτή η συνολική θεώρηση της αυτονομίας προϋποθέτει την εφαρμογή της αρχής της αυτοκυβέρνησης σε όλες τις πλευρές της ζωής, ως τρόπου υπέρβασης της εξάρτησης, και σε αυτό το πεδίο το ατομικό δεν διαχωρίζεται από το συλλογικό. Η αυτονομία είναι, θα λέγαμε, μια ολότητα· ή είναι ολική –και περικλείει επομένως όλες τις πλευρές– ή δεν είναι αυτονομία.

Παρόλα αυτά, η πρόοδος είναι πάντα ατελής. Το γυναικείο ζήτημα αποτελεί ένα παράδειγμα. Ο EZLN και τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης αφιερώνουν σε αυτό πολλές προσπάθειες, αλλά σύμφωνα με τα δημοσιοποιημένα από τους ζαπατίστας ντοκουμέντα η πρόοδος είναι αργή. Το σίγουρο είναι, όπως τονίζει ο Hernández Navarro, ότι «κόντρα στο ρεύμα παράγουν και αναπαράγουν μια διαφορετική κοινωνία»· «εφευρίσκουν εκ νέου την παράδοση»· παράγουν μια ανάπτυξη από τα κάτω που βασίζεται στις δικές τους δυνάμεις· όπως

είδαμε, «έχουν αφομοιώσει τις πιο προχωρημένες εμπειρίες σε κάθε ένα από τα διαφορετικά πεδία δράσης με τα οποία καταπιάνονται. Από πολλές απόψεις κεφαλαιοποιούν αυτές τις εμπειρίες»[10].

Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι όλες οι πρωτοβουλίες που περιγράψαμε προϋποθέτουν βαθιές αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις: πραγματοποίησαν μια αγροτική μεταρρύθμιση από τα κάτω, εκτόπισαν τους μεγαλοκτηνοτρόφους, τους μεσάζοντες και τους τοπικούς μεγαλοπαράγοντες από τα εδάφη τους, προωθούν τρόπους λαϊκής οργάνωσης και αξιοποιούν τη δημιουργικότητα και τη μετασχηματιστική ικανότητα των ανθρώπων, των κοινοτήτων και των λαών. Και, παράλληλα, έχουν εκτοπίσει τις κρατικές αρχές και τους επαγγελματίες πολιτικούς. Έτσι κατάφεραν να τροποποιήσουν τον συσχετισμό δυνάμεων στα ζαπατιστικά εδάφη. Ο ζαπατιστικός στρατός, νοούμενος ως το ένοπλο σκέλος των κοινοτήτων, είχε σε αυτή τη διαδικασία έναν αποφασιστικό ρόλο, καθώς μπόρεσε να «καθαρίσει το τοπίο» για να αναπτυχθούν οι πολλαπλές πρωτοβουλίες που είδαμε. Με άλλα λόγια, η απομάκρυνση της κρατικής εξουσίας και η δημιουργία ενός ελεγχόμενου από τις κοινότητες χώρου ήταν οι συνθήκες που επέτρεψαν την ανάδυση αυτού του τεράστιου πλήθους πρωτοβουλιών που αντιπροσωπεύουν, στην πράξη, έναν καινούριο κόσμο, δηλαδή διαφορετικό.

* * *

Ας δούμε τώρα πώς πραγματοποιήθηκε η κατανομή της εξουσίας στα ζαπατιστικά εδάφη. Στην αξιολόγηση του πρώτου χρόνου λειτουργίας των Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης τονίζεται ότι ένα από τα σημαντικότερα κατορθώματα, που επιτρέπει να μιλάμε πράγματι για μια «καλή διακυβέρνηση», είναι η εναλλαγή στην ανάληψη των εκτελεστικών καθηκόντων. «Η κυβέρνηση ήμασταν όλοι εμείς, δεν είχαμε κανέναν ηγέτη, ήταν μια συλλογική διακυβέρνηση, έτσι ο ένας δίδασκε στον άλλον αυτό που γνώριζε» (Subcomandante Marcos, 2004). Επιπλέον, μια έκθεση τριών *Καρακόλ* στις αρχές του 2005, όταν τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης όδευαν προς τον δεύτερο χρόνο

10. Luis Hernández Navarro, «Desarrollo desde abajo», *La Jornada*, 28 Σεπτεμβρίου 2004.

λειτουργίας, εκφράζει την έκπληξή της για το ποσοστό των νέων που εμπλέκονται στις εργασίες διακυβέρνησης. Όμως, το πιο εντυπωσιακό είναι η δύναμη της εναλλαγής. Τα μέλη του κάθε Συμβουλίου εκλέγονται από τις συνελεύσεις των κοινοτήτων και η θητεία τους διαρκεί τρία χρόνια, αλλά:

> Τα μέλη τους εναλλάσσονται κάθε οκτώ μέρες, έτσι μέσα στα τρία χρόνια της θητείας τους αναλαμβάνουν το αξίωμα πολλές φορές. Κάθε μέλος ταξιδεύει από τον δήμο του στο *Καρακόλ*, όπου παραμένει μέρα νύχτα για μία εβδομάδα και μετά επιστρέφει στο σπίτι του για να συνεχίσει να φροντίζει τη γη και να ασχοληθεί με τις άλλες οικιακές και οικογενειακές υποθέσεις. Δεν παίρνουν μισθό. Είναι μια ευθύνη, όχι ένα προνόμιο (...) Η πρακτική της εναλλαγής, της ανακλητότητας και της λογοδοσίας στα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης και το γεγονός ότι σταδιακά όλοι και όλες θα περάσουν από την εμπειρία τού να κυβερνήσουν και να κυβερνηθούν, θα έχει ως συνέπεια *την εξάλειψη της ηγετικής τάξης*.[11]

Δεν ήταν εύκολο να φτάσουν σε αυτό το σημείο: ήταν το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας μάθησης των κοινοτήτων και μάθησης των ζαπατίστας, κυρίως του EZLN. Μεγάλο μέρος αυτής της διαδικασίας περιγράφεται στο «La treceava estela», κείμενο που ανακοινώνει τη δημιουργία των *Καρακόλ* και των Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης και τη διάλυση των πέντε *Aguascalientes*, που είχαν γεννηθεί ως απάντηση στην καταστροφή του *Aguascalientes* της Γουαδαλούπε Τεπεγιάκ (όπου είχε συγκληθεί η Εθνική Δημοκρατική Συνέλευση) μετά την επίθεση του στρατού στις 9 Φεβρουαρίου του 1995. Από την οπτική της αυτονομίας, ήταν ένα βήμα αποφασιστικό, θεμελιώδες. Το κείμενο πραγματοποιεί έναν απολογισμό, μια δημόσια αυτοκριτική, και πάνω σε αυτή τη βάση προσφέρει εναλλακτικές και απαντήσεις.

Τέθηκαν δύο μεγάλα προβλήματα προς επίλυση: οι σχέσεις των αυτόνομων αρχών με την εθνική και διεθνή κοινωνία των πολιτών, και οι σχέσεις του EZLN με τις ζαπατιστικές και μη κοινότητες. Και τα δύο

---

11. Fernanda Navarro, «Reseña de una visita a Chiapas», *La Jornada*, 14 και 15 Μαρτίου 2005.

ζητήματα αναλύονται λεπτομερώς στο πέμπτο μέρος του κειμένου «La treceava estela», με τον τίτλο «Una historia» (Μια ιστορία, *σ.τ.μ.*). Ως προς το πρώτο ζήτημα, αναφέρει ότι υπήρξε μια ανισομερής ανάπτυξη των Αυτόνομων Δήμων, των κοινοτήτων, ακόμη και των ζαπατιστικών οικογενειών. Οι γνωστότεροι δήμοι ή αυτοί με την ευκολότερη πρόσβαση ήταν αυτοί που λάμβαναν περισσότερα προγράμματα· μερικές οικογένειες που φιλοξένησαν ή είχαν στενότερη επαφή με τους επισκέπτες ήταν τελικά οι ευνοημένες, σε ό,τι αφορά εξυπηρετήσεις ή δώρα. Και τα δύο θέματα θεωρούνται φυσιολογικά στις ανθρώπινες σχέσεις, αλλά το κείμενο προειδοποιεί ότι «μπορούν να προκαλέσουν ανισορροπίες στην κοινοτική ζωή αν δεν υπάρξουν αντίβαρα» (Subcomandante Marcos, 2003β).

Το δεύτερο ζήτημα είναι πιο περίπλοκο και αφορά τις σχέσεις μεταξύ πολιτών και στρατιωτών. Όταν ένα άτομο δεν εκπληρώνει τα καθήκοντά του, το σύνηθες είναι –πριν ακόμη από τη δημιουργία του EZLN– να αντικαθίσταται από κάποιο άλλο με «φυσικό» τρόπο. Αλλά η παρουσία του ζαπατιστικού στρατού δημιούργησε μερικά προβλήματα:

> Δεδομένου ότι πρόκειται για μια πολιτικο-στρατιωτική οργάνωση, η ηγεσία ήταν αυτή που έπαιρνε την τελική απόφαση. Με αυτό θέλω να πω ότι η στρατιωτική δομή του EZLN «μόλυνε» κατά κάποιο τρόπο μια παράδοση δημοκρατίας και αυτοκυβέρνησης. Ο EZLN ήταν, για να το πούμε έτσι, ένα «αντιδημοκρατικό» στοιχείο σε μια σχέση άμεσης κοινοτικής δημοκρατίας (άλλο αντιδημοκρατικό στοιχείο είναι η Εκκλησία, αλλά αυτό είναι θέμα άλλου κειμένου). (Subcomandante Marcos, 2003β)

Υποστηρίζει ότι όταν οι Αυτόνομοι Δήμοι άρχισαν να λειτουργούν και η αυτοκυβέρνηση πέρασε από το τοπικό επίπεδο στο περιφερειακό, η «σκιά» της στρατιωτικής δομής έπαψε να καλύπτει το σύστημα της αυτονομίας γιατί ο EZLN δεν παρεμβαίνει στις υποθέσεις των δήμων κι επειδή «κανένας από τη στρατιωτική ηγεσία ή τα μέλη της Παράνομης Επαναστατικής Ιθαγενικής Επιτροπής δεν μπορεί να καταλάβει αξιώματα στην κοινότητα ή στους Αυτόνομους Δήμους, καθώς ο EZLN, βάσει των αρχών του, δεν παλεύει για την κατάληψη της εξουσίας» (Subcomandante Marcos, 2003β). Όποιος θέλει να το

κάνει, θα πρέπει να εγκαταλείψει τη θέση του στον ζαπατιστικό στρατό.

Αλλά η αυτοκριτική βαθαίνει όταν θίγεται ένα από τα πιο λεπτά ζητήματα: τα Αυτόνομα Συμβούλια απονέμουν δικαιοσύνη και τα αποτελέσματα είναι ορισμένες περιπτώσεις «παράδοξα» και άλλες προβληματικά. Σε αυτό το σημείο ο Μάρκος και ο EZLN είναι πολύ διαφανείς και αξίζει να αντιγράψουμε αυτολεξεί το περιεχόμενο της αυτοκριτικής:

> Αν η σχέση των Αυτόνομων Συμβουλίων με τις ζαπατιστικές κοινότητες είναι γεμάτη αντιφάσεις, οι σχέσεις με τις μη ζαπατιστικές κοινότητες χαρακτηρίζονται από διαρκή τριβή και σύγκρουση.
>
> Στα γραφεία των μη κυβερνητικών οργανώσεων υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (και στη Γενική Διοίκηση του EZLN) υπάρχουν ένα σωρό καταγγελίες ενάντια στους ζαπατίστας για υποτιθέμενες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αδικίες και αυθαιρεσίες. Οι καταγγελίες που λαμβάνει η Διοίκηση προωθούνται στις επιτροπές της περιοχής για να τις ερευνήσουν και, σε περίπτωση που είναι βάσιμες, να λύσουν το πρόβλημα φέρνοντας σε επαφή και τις δυο πλευρές προκειμένου να έρθουν σε συμφωνία.
>
> Με τις καταγγελίες όμως που λαμβάνουν οι οργανώσεις υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπάρχουν αμφιβολίες και σύγχυση, γιατί δεν ξέρουν σε ποιον πρέπει να απευθυνθούν. Στον EZLN ή στα Αυτόνομα Συμβούλια; Και έχουν δίκιο... (Subcomandante Marcos, 2003β)

Αυτά τα προβλήματα αποδίδονται, όπως γίνεται φανερό στο κείμενο, στη σύγχυση ρόλων μεταξύ του πολιτικού και του στρατιωτικού σκέλους. Επιπλέον όμως, όπως επισημαίνει ο Μάρκος, είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι η οικοδόμηση της ιθαγενικής αυτονομίας δεν αποτέλεσε έργο μόνο των ζαπατίστας αλλά ήταν προϊόν «της συνενοχής εκατοντάδων χιλιάδων ατόμων διαφορετικών χρωμάτων, διαφορετικών εθνικοτήτων, διαφορετικών πολιτισμών, διαφορετικών γλωσσών, σε τελική ανάλυση διαφορετικών κόσμων» (Subcomandante Marcos, 2003β).

Αυτονομία και διαφορά πάνε επομένως μαζί. Γιατί αυτονομία ή αυτοδιάθεση είναι το δικαίωμα των λαών να αυτοκυβερνώνται σε όλα τα πεδία: «να αποφασίζουν τη μορφή της διακυβέρνησής τους, την κοινωνική και πολιτιστική τους ζωή και την οικονομική τους οργάνωση»

(Díaz Polanco και Sánchez, 2004, σ. 45). Αυτή η πλευρά είναι εξαιρετικά σημαντική γιατί συχνά η αυτονομία περιορίζεται σε κυβερνητικές λειτουργίες, σαν κάτι που επικεντρώνεται μόνο σε ό,τι συμβαίνει σε αυτούς που βρίσκονται πάνω από τον λαό και οι οποίοι απαιτούν αυτονομία στη λήψη αποφάσεων. Αντίθετα, η ζαπατιστική εμπειρία μάς διδάσκει ότι η αυτονομία έχει έναν ολιστικό και στρατηγικό χαρακτήρα: ξεκινά από τον μικρότερο συνεταιρισμό, από ένα σχολείο στη ζούγκλα ή ένα κέντρο υγείας και επεκτείνεται στον τρόπο με τον οποίο ρυθμίζεται κάθε μία από τις εργασίες, στο ποιος έχει τον έλεγχο πάνω στις ζωές μας, πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις και πώς οργανωνόμαστε.

Γι' αυτό η αυτονομία σχετίζεται επίσης με την ετερογένεια. Αν είμαστε πραγματικά αυτόνομοι, σε κάθε μέρος τα πράγματα γίνονται όπως αποφασίζει η κάθε συλλογικότητα. Αυτή η τεράστια ετερογένεια είναι αυτό που οι ζαπατίστας ονομάζουν «άλλος κόσμος όπου χωράνε πολλοί κόσμοι». Δηλαδή ένας κόσμος όπου η διαφορετικότητα είναι μια πραγματικότητα και όχι μια κενή διακήρυξη. Μας δείχνουν ότι «είναι εφικτό να δρας ενωτικά χωρίς να καταστέλλεις τη διαφορά», και με αυτή την έννοια τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης «είναι μια δομή ενωτικής δράσης και όχι ένας μηχανισμός ομοιομορφίας, στον βαθμό που δεν συγκεντρώνουν εξουσίες ή αρμοδιότητες από τις δομές της βάσης» (Ornelas, 2004, σ. 10). Με αυτόν τον τρόπο οι ζαπατίστας προωθούν μια πραγματική κοινωνική αλλαγή, που δεν μπορεί παρά να είναι αντίθετη στις πρακτικές ομογενοποίησης και αποκλεισμού που ακολουθεί το κεφάλαιο. Αυτή η λογική του καπιταλισμού έχει αντιγραφεί από την πολιτική αριστερά που αναζητά τη συνοχή και την ενότητα-ομοιομορφία των αντισυστημικών δυνάμεων, ενώ για τους ζαπατίστας «ο πολλαπλασιασμός του υποκειμένου του κοινωνικού μετασχηματισμού είναι η εναλλακτική που προβάλλουν απέναντι στους μηχανισμούς εξουσίας που χαρακτηρίζουν το καπιταλιστικό σύστημα» (Ornelas, 2004, σ. 11).

Τα πέντε Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης, που λειτουργούν σε ισάριθμα *Καρακόλ*, επιδιώκουν:

- να αντισταθμίζουν την ανισομερή ανάπτυξη των Αυτόνομων Δήμων και κοινοτήτων

- να διαμεσολαβούν στις διενέξεις μεταξύ Αυτόνομων Δήμων και ανάμεσα σε αυτόνομους και κυβερνητικούς δήμους
- να εξετάζουν τις καταγγελίες ενάντια στα Αυτόνομα Συμβούλια που αφορούν παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διαμαρτυρίες και διαφωνίες, να διατάζουν τη διόρθωση των λαθών και να ελέγχουν την εφαρμογή τους
- να επιτηρούν την υλοποίηση των κοινοτικών προγραμμάτων και εργασιών στους Αυτόνομους Δήμους, προσέχοντας να τηρούνται οι χρόνοι και οι τρόποι που έχουν συμφωνηθεί από τις κοινότητες
- να ελέγχουν την εφαρμογή των νόμων που ισχύουν στους δήμους μέσα από κοινού συμφωνίες με τις κοινότητες
- να υποδέχονται και να βοηθούν τη μεξικανική και διεθνή κοινωνία των πολιτών να επισκέπτονται τις κοινότητες, να φέρνουν εις πέρας παραγωγικά προγράμματα, να δημιουργούν καταυλισμούς ειρήνης, καθώς και σε οποιαδήποτε άλλη επιτρεπόμενη δραστηριότητα στις εξεγερμένες κοινότητες
- σε συμφωνία με την Παράνομη Ιθαγενική Επαναστατική Επιτροπή – Γενική Διοίκηση του EZLN να παρακινούν και να εγκρίνουν τη συμμετοχή ατόμων των αυτόνομων εξεγερμένων ζαπατιστικών κοινοτήτων σε δραστηριότητες ή εκδηλώσεις έξω από τις κοινότητες
- να φροντίζουν ώστε, στο ζαπατιστικό έδαφος, αυτός που κυβερνά, να κυβερνά υπακούοντας.

Επιπλέον, ορίζεται ότι σε κάθε Συμβούλιο Καλής Διακυβέρνησης θα συμμετέχουν ένας ή δύο εκπρόσωποι των Αυτόνομων Συμβουλίων της κάθε περιοχής. Σε αυτό το σημείο υπάρχει ένας σαφής διαχωρισμός του πολιτικού από το στρατιωτικό. Στους δήμους αντιστοιχούν οι αρμοδιότητες που αφορούν τη δικαιοσύνη, την εκπαίδευση, την κατοικία, τη γη, την εργασία, τη διατροφή, την πληροφόρηση, τον πολιτισμό και την τοπική κυκλοφορία. Το στρατιωτικό κομμάτι, ο EZLN, «περιφρουρεί τη λειτουργία των Συμβουλίων Καλής Διακυβέρνησης για να αποτρέψει αυθαιρεσίες, αδικίες, φαινόμενα διαφθοράς και έλλειψης ανεκτικότητας και απόκλισης από τη ζαπατιστική αρχή τού κυβερνώ υπακούοντας» (Subcomandante Marcos, 2003β).

Με αυτόν τον τρόπο οι ζαπατίστας προσπαθούν να επιλύσουν τόσο τις ανισορροπίες όσο και τα προβλήματα που δημιουργούνται από την αλληλεπικάλυψη του πολιτικού με το στρατιωτικό. Και το κάνουν ακολουθώντας τη λογική που έχουν από την εξέγερση της 1ης Ιανουαρίου του 1994: χωρίς να δημιουργούν ένα μηχανισμό αποκομμένο από τις κοινότητες, δηλαδή χωρίς να δημιουργούν κράτος, γραφειοκρατία και, όπως επισημαίνει ο Ornelas, χωρίς «να αναπαράγουν τον διαχωρισμό μεταξύ πολιτικής, κοινωνίας και οικονομίας, μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού, μεταξύ του «σημαντικού» και του τετριμμένου, αναζητώντας τη δημιουργία σχέσεων που τείνουν να (επαν)ενώσουν την κοινωνική ζωή (Ornelas, 2004, σ. 11). Σε τελική ανάλυση, τόσο το «πολιτικό» όσο και το «στρατιωτικό» εξαρτώνται από τις συνελεύσεις των κοινοτήτων, που είναι αυτές που έχουν και την πραγματική εξουσία, αυτές που κυβερνούν κυβερνώντας.

Η ικανότητα των ζαπατίστας να δημιουργούν έναν νέο κόσμο στα εδάφη τους, ο έλεγχος της ζωής από τις κοινότητες, ενίσχυσε την ικανότητά τους να αντιστέκονται στον στρατιωτικό και τον κρατικό κλοιό. Αυτή η αξιοσημείωτη ικανότητα να αντιστέκονται εμβαθύνοντας τη διαφορετικότητα, είναι που τους επιτρέπει να οραματίζονται την *Άλλη Καμπάνια*, η οποία ανακοινώνεται ήδη στο κείμενο δημιουργίας των *Καρακόλ*, το 2003, με την πρόταση του «σχεδίου Λα Ρεαλιδάδ – Τιχουάνα», που στοχεύει στο να «συνενώσει όλες τις αντιστάσεις στη χώρα μας και, με αυτές, να ανοικοδομήσει από τα κάτω το μεξικανικό έθνος» (Subcomandante Marcos, 2003β). Αυτό το σχέδιο ξεκίνησε δύο χρόνια μετά την ανακοίνωσή του, με τον «κόκκινο συναγερμό» και την *Έκτη Διακήρυξη της Ζούγκλας Λακαντόνα*.

Η Άλλη ή η πολιτική των πληβείων

Μια από τις σημαντικότερες πλευρές του ζαπατισμού σχετίζεται με την έννοια της αυτονομίας, ως οδηγού που εμπνέει την κάθε τους δράση. Η αυτονομία δεν είναι μόνο, ούτε κατά κύριο λόγο, ένα ζήτημα που αφορά τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται οι ζαπατίστας με το κράτος ή με τα άλλα κινήματα στον κόσμο. Η αυτονομία είναι παρούσα και διαπερνά όλη τη ζωή του ζαπατισμού, από τη μικρότερη κοινότητα μέχρι ευρύτερες περιοχές, καθοδηγώντας το μικρότερο

τοπικό εγχείρημα και διαμορφώνοντας μια εκστρατεία της εμβέλειας της *Άλλης Καμπάνιας*. Η αυτονομία είναι ένας τρόπος αντίληψης της ζωής και, ανάμεσα σε πολλά άλλα πράγματα, της πολιτικής. Αλλά η αυτονομία θέτει όρια στους αυτόνομους χώρους που δεν καταφέρνουν να επεκταθούν και παραμένουν απομονωμένοι.

Η *Έκτη Διακήρυξη της Ζούγκλας Λακαντόνα**, στο δεύτερο μέρος της («Πού βρισκόμαστε τώρα») αντιμετωπίζει με ευθύ και ξεκάθαρο τρόπο το ζήτημα των ορίων: «Με βάση όσα σκεφτόμαστε και όσα νιώθουμε στην καρδιά μας, φτάσαμε σε ένα σημείο πέρα από το οποίο δεν μπορούμε να προχωρήσουμε. Επιπλέον, αν παραμείνουμε όπως έχουμε και δεν κάνουμε τίποτα για να προχωρήσουμε είναι πιθανό να χάσουμε όλα όσα έχουμε κερδίσει» (EZLN, 2005). Μερικές γραμμές παρακάτω προσθέτει ότι η ενότητα δράσης με τα κοινωνικά στρώματα που βιώνουν τις ίδιες στερήσεις με τους ζαπατίστας θα τους έδινε ίσως τη δυνατότητα να πετύχουν αυτό που χρειάζονται και που αξίζουν. Γι' αυτό υποστηρίζει ότι το επόμενο βήμα στον αγώνα τους είναι δυνατό μόνο αν οι ιθαγενείς ενωθούν με τους εργάτες, τους αγρότες, τους φοιτητές, τους δασκάλους, τους εργαζόμενους...». Ή, με άλλα λόγια, αν ενωθεί ο αγώνας της υπαίθρου με αυτόν της πόλης.

Είχαν δηλώσει ήδη πριν από χρόνια ότι ο στόχος τους δεν ήταν να παραμείνουν απομονωμένοι στο «νησί» τους, στην Τσιάπας, αλλά να δημιουργήσουν σχέσεις με όλους όσοι αντιστέκονται, σε όλα τα μέρη του κόσμου. Στο κείμενο «El mundo: siete pensamientos en mayo de 2003» ο Υποδιοικητής Μάρκος δήλωνε για μια ακόμα φορά με έμφαση ότι –δεδομένης της αδυναμίας των κρατών-εθνών και της υποτέλειάς τους στις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης– οι ζαπατίστας δεν σκοπεύουν να κάνουν πολιτική στο πλαίσιο των κρατικών θεσμών και τόνιζε την αναγκαιότητα να καταφέρουν οι από τα κάτω να ενώσουν τους αγώνες τους:

> Η αναζήτηση συμμαχιών στους κόλπους της παραδοσιακής πολιτικής τάξης για τον αγώνα αντίστασης είναι μια καλή άσκηση... νοσταλγίας. Η αναζήτηση συμμαχιών όμως στους κόλπους

* Sexta Declaración de la Selva Lacandona. Στα ελληνικά υπάρχει μεταφρασμένη στο: http://www.sporos.org/sites/sporos.org/files/lakandona.pdf. (*σ.τ.μ.*)

> των νεο-πολιτικών είναι ένα σύμπτωμα σχιζοφρένειας. Εκεί πάνω δεν έχουμε να κάνουμε τίποτα, πέρα από το να προσποιούμαστε ότι κάτι μπορούμε να κάνουμε.
>
> Υπάρχουν αυτοί που φαντάζονται πως υπάρχει ένα τιμόνι και παλεύουν για να το κάνουν δικό τους. Υπάρχουν κι εκείνοι που ψάχνουν για το τιμόνι, σίγουροι ότι κάπου έχει ξεμείνει. Και υπάρχουν και αυτοί που παίρνουν ένα νησί και το μετατρέπουν όχι σε καταφύγιο για να ικανοποιήσουν τους εαυτούς τους, αλλά σε μια βάρκα για να συναντηθούν με ένα άλλο νησί και με ένα άλλο και με ένα άλλο...». (Subcomandante Marcos, 2003α, σ. 10)

Στην ανάλυση του EZLN η πολιτική τάξη ήταν αυτή που καθοδηγούσε τα κράτη-έθνη, βασιζόμενη στις υφιστάμενες οικονομικές δυνάμεις αλλά διατηρώντας μια σχετική αυτονομία από αυτές. Με την παγκοσμιοποίηση, εγκαταστάθηκε στα ψηλότερα κλιμάκια η «κοινωνία της εξουσίας», μια «διοικητική ομάδα που εκτόπισε την πολιτική τάξη από τη λήψη των σημαντικότερων αποφάσεων», οι οποίες πλέον δεν περνούν από τους θεσμούς του κράτους-έθνους (Subcomandante Marcos, 2003α, σ. 6). Γι αυτό τον λόγο δεν έχει κανένα νόημα να παλεύεις για να πάρεις στα χέρια σου ένα τιμόνι που είτε δεν υπάρχει είτε είναι σκέτο ντεκόρ.

Επομένως, ο μόνος τρόπος να κάνει κανείς πολιτική για να αλλάξει τον κόσμο είναι να το κάνει από τα κάτω, όχι από τα κάτω για να φτάσει επάνω αλλά από τα κάτω για να δημιουργήσει σχέσεις με άλλους από τα κάτω. Η *Έκτη Διακήρυξη* είναι αυτό ακριβώς. «Στο Μεξικό αυτό που θέλουμε να κάνουμε είναι μια συμφωνία με άτομα και οργανώσεις της αριστεράς. Και αυτό δεν σημαίνει ότι θέλουμε να τους πούμε τι να κάνουν ή να τους δώσουμε διαταγές» (EZLN, 2005). Αυτό θα αποτελούσε μια αναπαραγωγή του τρόπου που έχει η πολιτική τάξη να κάνει πολιτική. Από τότε που έκανε δημόσια την εμφάνισή του, ο ζαπατισμός στοχεύει σε έναν νέο τρόπο να κάνεις πολιτική. Αυτός ο νέος τρόπος δεν έχει ακόμα προσδιοριστεί, όμως «έχει ήδη κάνει τα πρώτα του βήματα σε μικρότερα ή μεγαλύτερα τμήματα των κοινωνιών σε ολόκληρο τον κόσμο» (Subcomandante Marcos, 2003α, σ. 13). Αυτό το σημείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό γιατί προϋποθέτει δύο σημαντικές παραδοχές: ο ζαπατισμός δεν είναι *ο* νέος τρόπος για να κάνει κανείς πολιτική αλλά, απλά και μόνο, μια ακόμα συμβολή (κατά

τη γνώμη μου η πιο συνεκτική και ρητή). Επίσης, αν υπάρχουν πολλοί νέοι τρόποι να κάνει κανείς πολιτική από τα κάτω, σε πολλά κινήματα και χώρους αντίστασης, χρειάζεται να δημιουργήσουμε τις γέφυρες για να τους φέρουμε σε επαφή. Αυτό είναι η *Άλλη Καμπάνια.*

> Δεν θα σας πούμε να κάνετε το ίδιο με εμάς και να πάρετε τα όπλα. Αυτό που θα κάνουμε είναι να σας ρωτήσουμε πώς είναι η ζωή σας, ο αγώνας σας, οι σκέψεις σας για το πώς βλέπετε τη χώρα μας και τι νομίζετε ότι πρέπει να κάνουμε για να μην μας νικήσουν. Αυτό που θα κάνουμε είναι να πάρουμε τη σκέψη του απλού και ταπεινού κόσμου και ίσως βρούμε σ' αυτήν την ίδια αγάπη που νιώθουμε κι εμείς για την πατρίδα μας.
>
> Και ίσως συμφωνήσουμε μεταξύ μας –εμείς οι απλοί και ταπεινοί– και οργανωθούμε όλοι μαζί σε ολόκληρη τη χώρα και ενώσουμε τους αγώνες μας, που αυτή τη στιγμή είναι μόνοι, ξέχωροι οι μεν από τους δε, και βρούμε κάτι σαν πρόγραμμα, που θα έχει αυτό που θέλουμε όλοι, και ένα σχέδιο για το πώς θα υλοποιήσουμε αυτό το πρόγραμμα, που θα το ονομάσουμε «εθνικό πρόγραμμα αγώνα». (EZLN, 2005)

Μετά από τις συναντήσεις με τα κόμματα και τις ομάδες που προσυπέγραψαν την *Έκτη Διακήρυξη,* την 1η Ιανουαρίου του 2006 ο Μάρκος ξεκίνησε μια περιοδεία στη χώρα με σκοπό να ακούσει και να «δημιουργήσει *από τα κάτω και με τον τρόπο των από κάτω* μια εναλλακτική λύση μπροστά στη νεοφιλελεύθερη καταστροφή, μια αριστερή εναλλακτική λύση για το Μεξικό». Αυτή είναι η πραγματική καινοτομία της *Άλλης Καμπάνιας*, που παρακάμπτει τους μηχανισμούς και πάει απευθείας να συναντηθεί με κόσμο σαν κι αυτούς, τους ιθαγενείς της Τσιάπας. Κατά τη διάρκεια των πρώτων τριών μηνών, ο Μάρκος συναντήθηκε με ιθαγενείς από άλλες πολιτείες, εργάτες, γυναίκες, φοιτητές, εργαζόμενες στο σεξ, νοικοκυρές, νέους και υπερήλικες, συμμετείχε σε εκδηλώσεις πολλών χιλιάδων ατόμων και συνεδρίασε με ομάδες που είχαν προσυπογράψει την *Έκτη*. «Γνωρίζουν προς τα πού θέλουν να κατευθυνθούν αλλά τον οδικό χάρτη θα τον φτιάξουν μαζί με τους άλλους καθ' οδόν» έγραφε ο Adolfo Gilly[12].

12. Adolfo Gilly, «Navegar es necesario», *La Jornada*, 7 Ιουλίου 2005.

Κρίνοντας από αυτά που λένε όσοι εντάσσονται στην *Άλλη Καμπάνια*, ο ζαπατισμός διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση ενός χώρου επικοινωνίας μεταξύ των εξεγέρσεων, αντίστοιχο με αυτόν που έπαιξε πριν δέκα χρόνια, όταν η δημόσια εμφάνισή του ενδυνάμωσε τις εξεγέρσεις που υπήρχαν και συνέβαλε στην εξάπλωσή τους. Μια καλή σύνθεση συνιστά το μήνυμα που διαβάστηκε από τους εκπροσώπους των λαών Μίχε, Σαποτέκων και Τσιναντέκων, από την οροσειρά της Οαχάκα, με αφορμή την επίσκεψη του Μάρκος ως «Απεσταλμένου Μηδέν». Υπενθυμίζει ότι οι από πάνω, οι πολιτικοί της αριστεράς και της δεξιάς, ποτέ δεν τους έλαβαν υπόψη, ποτέ δεν τους άκουσαν ούτε τους είδαν, αλλά εσείς «άντρες και γυναίκες του EZLN, μας μάθατε πόσο σημαντικό είναι να επαναξιολογήσουμε τις δικές μας ρίζες και να προσδώσουμε στο μέλλον μας ένα άλλο νόημα». Θεωρούν ότι η *Άλλη Καμπάνια* είναι μια ευκαιρία «να ζωντανέψουμε τη συλλογική μας μνήμη και ιστορία, να δώσουμε νέα πνοή στα όνειρα και τις ελπίδες μας», είναι μια ευκαιρία να «συνάψουμε ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο που θα αλλάξει κατά τρόπο ριζικό τη σημερινή δικαστική, πολιτική, οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική δομή της χώρας»[13]. Ο Joel Aquino, από τη Συνέλευση των Αρχών των Σαποτέκων και των Τσοντάλ της Βόρειας Οροσειράς της Οαχάκα, υποστήριξε ότι η ζαπατιστική εξέγερση λειτούργησε σαν ένα κερί που χρησιμεύει για να φωτίζει τον δρόμο μας» και ο Ruperto Ko Wo, ένας σοφός γέροντας Μάγια από το Καμπέτσε, υποστήριξε ότι «είμαστε διατεθειμένοι να συμμετάσχουμε σε μια πολιτική συμμαχιών που θα ανακουφίσει τη φτώχεια στην περιοχή μας» και έδειξε σύμφωνος να συμμετάσχει σε έναν «εθνικό διάλογο»[14].

Αλλά γιατί ο Μάρκος και οι άλλοι εκπρόσωποι περιοδεύουν σε ολόκληρο το Μεξικό αντί να καλέσουν τα άτομα και τις συλλογικότητες να επισκεφτούν την Τσιάπας, όπως έκαναν σε προηγούμενες

13. Hermann Bellinghausen, «Los zapatistas nos enseñaron a revalorar nuestro sentido del futuro», *La Jornada*, 11 Φεβρουαρίου 2006. Για περισσότερη πληροφόρηση σχετικά με τις καθημερινές δράσεις της *Άλλης Καμπάνιας* βλ. και τη διαδικτυακή σελίδα της εφημερίδας La Jornada: www.jornada.unam.mx/laotra.

14.Hermann Bellinghausen, «Los procesos de autonomía nos mantienen en pie», *La Jornada*, 9 Φεβρουαρίου 2006 και «Llama Marcos a juntar las luchas dispersas, para transformar el país», *La Jornada*, 25 Ιανουαρίου 2006.

περιπτώσεις; Δεν εκτίθενται σε υπέρμετρους κινδύνους; Έχει νόημα να ταξιδεύουν χιλιάδες χιλιόμετρα για να επισκεφθούν μια κοινότητα ή μια γειτονιά και να συναντηθούν με πέντε ή δέκα άτομα; Η πολιτική από τα κάτω αναπτύσσεται σε άλλους χώρους από ό,τι η πολιτική από τα πάνω. Είναι χώροι απομακρυσμένοι από τα μεγάλα κέντρα των αποφάσεων, χώροι όπου οι από τα κάτω νιώθουν ασφαλείς γιατί διατηρούν οι ίδιοι τον έλεγχό τους[15]. Οι ζαπατίστας –όντας μέλη ενός κινήματος των από κάτω– το γνωρίζουν αυτό και αποφάσισαν, στη φάση αυτή, να κάνουν πολιτική μόνο στους χώρους όπου μπορούν κάποιοι να τους γνωρίσουν προσωπικά και χωρίς ενδιάμεσους. Αυτοί οι χώροι δεν έχουν καμία αίγλη, είναι έξω από τον κόσμο των μέσων μαζικής ενημέρωσης, είναι, όπως λέει κι ο Μάρκος, «ο τόπος όπου ο καθένας μας ζει και αγωνίζεται: το σπίτι του, το εργοστάσιο, η συνοικία του, το χωριό του (...) η γειτονιά του, η πραγματικότητα –όπως και αν αυτή λέγεται– όπου ζει και εργάζεται, που σημαίνει ο τόπος όπου δημιουργεί τη δική του ιστορία» (Subcomandante Marcos, 2005α).

Βλέπουμε λοιπόν ότι για τους από κάτω δεν υπάρχουν ειδικοί χώροι –καλοφωτισμένοι, τακτοποιημένοι, με μικρόφωνα και τηλεοπτικές κάμερες– που τους περιμένουν για να κάνουν πολιτική, αλλά πρόκειται για τους ίδιους εκείνους χώρους στους οποίους εκτυλίσσεται η καθημερινή τους ζωή. Το πρόβλημα είναι ότι αυτή η καθημερινή ζωή δεν φαίνεται ούτε από τα πάνω ούτε από αυτούς που κάνουν πολιτική κοιτώντας προς τα πάνω. Αυτό είναι το κύριο γνώρισμα της πολιτικής των πληβείων ή του τρόπου που έχουν οι από κάτω να κάνουν πολιτική:

> Πιστεύουμε –και μπορεί να κάνουμε και λάθος– ότι το *Φτάνει Πια* του καθενός γεννιέται εκεί όπου οι από κάτω παίρνουν τις μεγάλες αποφάσεις. Εκεί ακριβώς αναπτύσσονται η οργή και η εξέγερση, παρόλο που είναι αργότερα, στις μεγάλες δράσεις και κινητοποιήσεις, που μετατρέπονται σε συλλογική δύναμη ριζικής αλλαγής. Η Έκτη Διακήρυξη και η Άλλη Καμπάνια δεν ψάχνουν έναν χώρο για να μιλήσουν αλλά έναν χώρο για να ακούσουν, εκεί όπου εσείς και άλλοι κάνετε την πολιτική σας δουλειά και έχετε φτιάξει την οργάνωσή σας. Γι' αυτό η Έκτη και η Άλλη

15. Σχετικά με αυτό βλ.: James Scott, *Los dominados y el arte de la resistencia,* Μεξικό, Era 2000.

> Καμπάνια δεν καλούν στην οργάνωση μεγάλων συναντήσεων, συνελεύσεων, μετώπων, ενώσεων, συμμαχιών και όλων των συναφών. Θα πηγαίνουμε βέβαια στις συναντήσεις και τις μεγάλες συνελεύσεις, αν μας καλείτε και αν μπορούμε να έρθουμε. Θα πηγαίνουμε μαζί σας γιατί έχουμε εμπιστοσύνη κι ακούμε όλους όσοι είναι σαν κι εσάς. Υπ' αυτή την έννοια, καμία από τις συναντήσεις, πρωτοβουλίες, χώροι διαλόγου, μέτωπα, προγράμματα κ.λπ. δεν έχει λόγο να φοβάται ότι θα τους διεκδικήσουμε χώρους, ονόματα, καλέσματα, υπογραφές, αριθμό συμμετεχόντων ή τη δύναμη της πειθούς. Αλλά στην περίπτωση που θα πρέπει να επιλέξουμε, θα προτιμήσουμε να πάμε σε μια γειτονιά ή σε ένα εργοστάσιο, σε μια λαϊκή αγορά, σε ένα σχολείο, αντί να πάμε σε μια μεγάλη συνάντηση. Θα ειπωθεί βέβαια ότι έτσι ο EZLN χάνει τη δυνατότητα να ακουστεί η φωνή του από χιλιάδες, εκατομμύρια κόσμου. Κι εκεί ακριβώς βρίσκεται το πρόβλημα, γιατί ο EZLN δεν ψάχνει τώρα πολλούς ανθρώπους για να ακούσουν τη φωνή του, αντίθετα, ψάχνει αυτός να ακούσει πολλούς ανθρώπους, όχι όλους αλλά τους από κάτω που αγωνίζονται και αντιστέκονται. Όσοι δεν κατανοούν ότι αυτό είναι που επιδιώκει τώρα ο EZLN δεν έχουν καταλάβει τίποτα, και θα μας λένε πάλι ότι χρειάζονται δηλώσεις, συνεντεύξεις, ανακοινωθέντα που να δίνουν περισσότερες εξηγήσεις. (Subcomandante Marcos, 2005α)

Βλέπουμε πώς ακριβώς ο ζαπατισμός προσπαθεί να κάνει πολιτική: οικοδομώντας στους χώρους που είναι αόρατοι για τους ισχυρούς, αλλά παραμένουν αόρατοι και για τα κόμματα, για την ακαδημαϊκή επιστήμη, για τους διανοούμενους της εξουσίας. Μέσα από τη δημιουργία χώρων όπου κάποιος θα μπορεί ν' ακούει, οι ζαπατίστας ελπίζουν να δημιουργήσουν καινούριους χώρους για τα νέα λόγια, που θα είναι τα λόγια των από κάτω που αγωνίζονται. Και εδώ γεννιέται επίσης μια άλλη από τις μεγάλες δημιουργίες-ανακαλύψεις του ζαπατισμού: ότι δεν θα υπάρξει ένας λόγος αλλά πολλά λόγια, τα οποία εκφράζονται συμβολικά περισσότερο μέσα από την εικόνα ενός ουράνιου τόξου παρά μέσα από αυτή της παραδοσιακής σημαίας, μονόχρωμης ή δίχρωμης (κόκκινης, κοκκινόμαυρης ή άλλης).

Όσο και αν δημιουργούνται χώροι για την ανταλλαγή ανάμεσα σε διαφορετικά υποκείμενα, αυτές οι διαφορές δεν θα μπορούν να

«συντεθούν» σε έναν και μοναδικό λόγο. Το μόνο που είναι δυνατό είναι να ανοιχτούν χώροι για την έκφραση αυτών των διαφορών, και αυτό σημαίνει να δρας αντικαπιταλιστικά, γιατί η λογική του κεφαλαίου –από τότε που αυτό υπάρχει– δεν είναι άλλη από την ομογενοποίηση των διαφορών μέσα από μια ανοιχτή δικτατορία ή μέσα από την «ήπια» δικτατορία της αγοράς. Αυτή είναι η λογική της παραγωγής και κατανάλωσης εμπορευμάτων: η έννοια του εμπορεύματος στον σημερινό παγκοσμιοποιημένο κόσμο έχει να κάνει με την παραγωγή εκατομμυρίων προϊόντων που είναι ίδια μεταξύ τους, για να μπορούν να καταναλωθούν από άτομα που μετατρέπονται με αυτόν τον τρόπο σε ταυτόσημα μπροστά στην αγορά και χάνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Στην πολιτική, αυτό που ενοποιεί είναι η εκλογική αγορά, που επιχειρεί τη σύνθεση των διαφορετικών πολιτικών:

> Πριν φύγει, η Ραμόνα μου έδωσε αυτό το κέντημα που έφτιαξε όταν ήταν στην Πόλη του Μεξικού, νοσηλευόμενη. Το έδωσε σε κάποιον από την κοινωνία των πολιτών, που μας το επέστρεψε σε μια από τις προκαταρκτικές συναντήσεις. Το έδωσε λέγοντας: «αυτό είναι που θέλουμε για την Άλλη Καμπάνια». Αυτά τα χρώματα, ούτε ένα παραπάνω, ούτε ένα λιγότερο.
>
> Ίσως αυτό που θα πρέπει να κάνουμε είναι να κατανοήσουμε την ενότητα σαν κάτι που είναι όπως το κέντημα της Ραμόνα, όπου το κάθε χρώμα και η κάθε μορφή έχουν τη θέση τους, όπου δεν υπάρχει ομογενοποίηση ούτε ηγεμονία. Τελικά, θα πρέπει να κατανοήσουμε την ενότητα ως μια συμφωνία που γίνεται καθ' οδόν. (Subcomandante Marcos, 2005β)

Αυτός ο τύπος ενότητας, *από τα κάτω*, αντίθετα από αυτά που μας προσφέρει η εργατική συνομοσπονδία ή το παραδοσιακό κόμμα, βασίζεται όχι στη δύναμη του ηγέτη ή του καθοδηγητή αλλά, όπως είπε ο Μάρκος στην ίδια παρέμβαση, στην εμπιστοσύνη στον σύντροφο. Σε αυτή τη βάση μπορούμε να περπατάμε μαζί, ο καθένας με τον βηματισμό του, «με πολλά πόδια και τρόπους για να βαδίζουμε και να πορευόμαστε στην Άλλη Καμπάνια».

Αυτός ο τρόπος να βαδίζει κανείς έμελλε να κερδίσει δύναμη σε ολόκληρο το Μεξικό: κατά τη διαδρομή της, η *Άλλη Καμπάνια* έχει μικρή επιρροή στη μερίδα εκείνη των από κάτω που στηρίζεται στον

Λόπες Ομπραδόρ* για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Έχει όμως μεγάλη επιρροή στο άλλο τμήμα, εκείνο που αντιστέκεται και κινητοποιείται. Οι συναντήσεις στις οποίες συμμετέχει αυτό το τμήμα των από κάτω «δεν είναι συνελεύσεις για την άσκηση πίεσης προς τις κυβερνητικές αρχές» ούτε «προεκλογικές συγκεντρώσεις», στις οποίες οι υποψήφιοι δίνουν τις ίδιες υποσχέσεις που δίνουν σε όλες τις καμπάνιες. Είναι «ένας χώρος για να γίνει δημόσια γνωστό το ιστορικό των αδικιών που έχουν υποστεί, ένας χώρος διαλόγου σχετικά με τα όσα υποφέρουν και τις ελπίδες που συμμερίζονται»[16].

Αλλά τι μπορεί να προσφέρει αυτός ο χώρος ανταλλαγής μεταξύ των από κάτω που αγωνίζονται; Ακριβώς αυτό που μας λείπει: πολλές φορές μιλάμε για τη διάσπαση των οργανώσεων, για τον κατακερματισμό των αγώνων, για την αδυναμία να βρεθούν κοινά σημεία επικοινωνίας ανάμεσα σε αγωνιστές από διαφορετικές γενιές ή σε όσους ανήκουν σε διαφορετικούς χώρους εργασίας, με διαφορετικά αιτήματα και προβλήματα. Σε αυτούς τους χώρους που ελέγχονται από τους από κάτω, χάρη στην *Άλλη Καμπάνια* «δημιουργείται μια κοινή γλώσσα μεταξύ αυτών που μέχρι πριν λίγο δεν μπορούσαν να συζητήσουν μεταξύ τους»[17]. Αυτό μπορεί να φαίνεται λίγο ή ανεπαρκές για τη δημιουργία των συνθηκών μιας γενικευμένης εξέγερσης. Ο ζαπατισμός γνωρίζει ότι «μόνο όταν ο λόγος ο βαθιά κρυμμένος ειπωθεί ανοιχτά, μόνο τότε οι καταπιεσμένοι μπορούν να αναγνωρίσουν σε ποιο βαθμό οι διεκδικήσεις τους, τα όνειρά τους, ο θυμός τους, είναι πράγματα που μπορούν να τα μοιραστούν με άλλους καταπιεσμένους, με τους οποίους δεν έχουν έρθει ακόμα σε άμεση επαφή» (Scott, 2001, σ. 262).

Οι νέες προκλήσεις για την αυτονομία

Ο ζαπατισμός δεν επινόησε την αυτονομία ούτε τις λαϊκές μορφές πολιτικής από τα κάτω. Και οι δύο έχουν μια μεγάλη παράδοση στη Λατινική Αμερική. Οι ζαπατίστας αγωνίζονται για να τις προωθήσουν

---

* Πρόεδρος –μέχρι το 2005– του Κόμματος της Δημοκρατικής Επανάστασης (Partido de la Revolución Democrática – PRD). (*σ.τ.μ.*)

16. Luis Hernández Navarro, «El romper de la ola», *La Jornada*, 14 Φεβρουαρίου 2006.

17. Στο ίδιο.

και να τις βελτιώσουν και δημιούργησαν τις συνθήκες για την επέκταση, την εξέλιξη και τη διάδοσή τους στους χώρους των καταπιεσμένων.

Παρ' όλα αυτά, η *Έκτη Διακήρυξη* του EZLN και η *Άλλη Καμπάνια* γεννήθηκαν σε μια εντελώς ξεχωριστή στιγμή της μεξικανικής και της λατινοαμερικανικής πολιτικής, όταν η κοινωνική πάλη είχε δημιουργήσει ρωγμές ακόμα και στις πιο άγριες μορφές και τους πιο επιθετικούς τρόπους εφαρμογής του νεοφιλελεύθερου μοντέλου και όταν τα παλαιά και κουρασμένα κόμματα της δεξιάς είχαν αρχίσει να τρίζουν, αφήνοντας χώρο στις προοδευτικές και αριστερές δυνάμεις. Δεν είναι ένα καινούριο πρόβλημα για τα κινήματα, όμως τις τελευταίες δεκαετίες γίνεται ολοένα και οξύτερο, στο μέτρο που σε ορισμένες χώρες η λαϊκή αντίσταση έχει επιτρέψει στην αριστερά να καταλάβει τμήματα του κρατικού μηχανισμού.

Σύμφωνα με τον Μάρκος πρέπει να ορίσουμε ως αρχή της *Άλλης Καμπάνιας* το 2001, όταν τα πολιτικά κόμματα –το PRI το PAN* αλλά και το PRD– απέρριψαν τον Νόμο για τα Δικαιώματα και τον Πολιτισμό των Ιθαγενών. Αυτός ο νόμος είχε προταθεί προς ψήφιση στη Βουλή λόγω της τεράστιας κινητοποίησης που είχε γίνει στο πλαίσιο της Πορείας του Χρώματος της Γης. Εκατομμύρια ανθρώπων κινητοποιήθηκαν τότε σε όλη τη χώρα –στα μέρη απ' όπου περνούσαν οι ζαπατίστας– για την υποστήριξη αυτού του νόμου. Η πορεία διήρκεσε 37 μέρες, από τις 24 Φεβρουαρίου έως τις 2 Απριλίου του 2001, διένυσε έξι χιλιάδες χιλιόμετρα, πέρασε από 13 πολιτείες στις οποίες έγιναν 77 δημόσιες εκδηλώσεις και κατέληξε σε μια μεγάλη συγκέντρωση στο Σόκαλο, την κεντρική πλατεία της Πόλης του Μεξικού. Στη συνέχεια ο EZLN παρενέβη με ομιλία του στη Βουλή. Αλλά η αριστερά και η δεξιά συνασπίστηκαν και απέρριψαν τον νόμο.

«Κρίναμε εκείνη τη στιγμή πως ο δρόμος του διαλόγου με την μεξικανική πολιτική τάξη είχε πια εξαντληθεί και έπρεπε να βρούμε άλλον δρόμο», σημειώνει ο Μάρκος (Bogado, 2006). Όμως αυτός ο άλλος δρόμος ενέχει έναν κίνδυνο, τον οποίο οι ζαπατίστας αξιολόγησαν με προσοχή και συνίσταται στην πιθανότητα να διενεργηθεί

---

* Κόμμα Εθνικής Δράσης (Partido Acción Nacional). Το δεξιό κόμμα που κυβερνά το Μεξικό από το 2000. (*σ.τ.μ.*)

μια χειρουργική επίθεση ενάντια στη διοίκησή τους, σε μια ιστορική συγκυρία που το χαρακτηριστικό της στοιχείο είναι η απομόνωση των ζαπατίστας από την πολιτική τάξη. Οι ζαπατίστας είχαν προβλέψει ότι ένα σημαντικό μέρος του κόσμου που μέχρι εκείνη τη στιγμή υποστήριζε τον αγώνα τους ήταν πιθανό να αποσύρει τη στήριξή του «τη στιγμή που θα παίρναμε αποστάσεις από τους πολιτικούς και ειδικά από τη λεγόμενη "θεσμική αριστερά", δηλαδή το PRD» (Bogado, 2006). Και είναι ακριβώς αυτό που συνέβη. Επιπλέον, επέλεξαν την προεκλογική περίοδο για να ξεκινήσουν την *Άλλη Καμπάνια* ώστε να γίνει ξεκάθαρο «ότι εμείς θέλαμε να κάνουμε κάτι άλλο», που θα ερχόταν σε αντίθεση «με την πολιτική από τα πάνω» (Bogado, 2006).

Πολλοί από αυτούς στο Μεξικό που υποστήριζαν τον EZLN και που στη συνέχεια κράτησαν αποστάσεις επειδή επένδυσαν στην κοινοβουλευτική οδό και στην υποψηφιότητα του Ομπραδόρ, πιστεύουν ότι οι δύο δρόμοι θα έπρεπε να είναι συμπληρωματικοί ή ακόμα ότι ο ζαπατισμός θα δημιουργούσε δυσκολίες στην εκλογική νίκη του υποψηφίου του PRD. Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που ο EZLN οριοθέτησε τις δύο καμπάνιες και ζήτησε από αυτούς που ήθελαν να συμμετάσχουν στην προεκλογική εκστρατεία να μην το κάνουν μέσα από την *Άλλη Καμπάνια*. Οι κριτικές για σεχταρισμό, ότι «παίζουν το παιχνίδι της δεξιάς» και πολλές άλλες ήταν συνεχείς. Γι' αυτό είναι αναγκαίο να αναρωτηθούμε αν η νίκη της αριστεράς θα δημιουργούσε προβλήματα στο ζαπατιστικό κίνημα και συνολικότερα στο κοινωνικό κίνημα. Δεν πρόκειται να δώσουμε εδώ μια απάντηση ιδεολογικού χαρακτήρα ούτε να διατυπώσουμε αρχές. Το ζητούμενο είναι να προσπαθήσουμε να παρατηρήσουμε την πραγματικότητα, και να το κάνουμε από τα κάτω.

Στο Μεξικό έχουμε μια πολιτική τομή πολύ ξεκάθαρη το 1997, όταν το PRD κέρδισε τις εκλογές στην Πόλη του Μεξικού και απέκτησε πρόσβαση στη μεγαλύτερη διοικητική περιφέρεια της χώρας. «Αυτό άλλαξε τις σχέσεις των κομμάτων με τα κινήματα και τη σχέση πολλών ακτιβιστών με τα κινήματα. Πολλοί έγιναν δημόσιοι υπάλληλοι και υποτάχθηκαν στη λογική της κυβέρνησης», υποστηρίζει ο Jesús Ramírez (2005, σ. 301). Από εκείνη τη στιγμή, ένα μεγάλο μέρος της μεξικανικής αριστεράς ενσωματώνεται στους θεσμούς και οι βασικοί ηγέτες της καταλαμβάνουν έμμισθες θέσεις στον κρατικό μηχανισμό, σε βαθμό που «η ήττα πολλών κινημάτων να σχετίζεται άμεσα με τον

ρόλο που έπαιξαν οι ηγέτες τους» (Ramírez, 2005, σ. 301). Αλλά αυτό ήταν μόνο η αρχή, όπως συνέβη στη Βραζιλία και την Ουρουγουάη, όταν η αριστερά πριν ακόμα ανέλθει στην εξουσία σε εθνικό επίπεδο κέρδιζε τις δημοτικές εκλογές στις μεγάλες πόλεις, όπως το Πόρτο Αλέγκρε, το Σάο Πάολο και το Μοντεβιδέο.

Το δεύτερο βήμα πραγματοποιείται όταν η αριστερά υιοθετεί την πολιτική της δεξιάς. Αυτό είναι που συνέβη στο Μεξικό το 2001, όταν όλα τα κόμματα ενώθηκαν για να απορρίψουν τον Ιθαγενικό Νόμο. Από εκείνη τη στιγμή εντάθηκε «το σχίσμα με τους ζαπατίστας και με άλλους κοινωνικούς αγώνες» (Ramírez, 2005, σ. 302). Η αριστερά ανέλαβε δηλαδή τη διαχείριση τμημάτων του κρατικού μηχανισμού και μέσα από αυτή τη διαδικασία στράφηκε προς τα δεξιά αφήνοντας τα κινήματα χωρίς αναφορές, καθώς κατέλαβε αυτούς τους χώρους με την υπόσχεση να ικανοποιήσει τα λαϊκά αιτήματα». Στην ιδεολογική και πολιτική αποδιοργάνωση που αυτό προκάλεσε προστίθεται και μια οργανωτική κρίση, μιας και αυτοί που ανέλαβαν να εφαρμόσουν στα θεσμικά όργανα τη δεξιά πολιτική στο όνομα της αριστεράς, ήταν οι ίδιοι ακριβώς που ηγούνταν αυτών των κινημάτων.

Αυτή η τριπλή αποδιάρθρωση των κινημάτων (ιδεολογική, πολιτική και οργανωτική) προκάλεσε τον αποκεφαλισμό των λαϊκών αγώνων και έθεσε τις βάσεις για την αφομοίωση αυτού που απέμενε από τα κινήματα. Με άλλα λόγια, η πολιτική των κομμάτων της αριστεράς πέτυχε αυτό που η καταστολή δεν είχε κατορθώσει: την ήττα των κινημάτων, χωρίς μαζική καταστολή αλλά με μια καταστροφική δύναμη παρόμοια με εκείνη που επιδείκνυαν σε άλλες ιστορικές στιγμές οι αυταρχικές κυβερνήσεις.

Κάτι ανάλογο βλέπουμε σε χώρες όπως η Αργεντινή, το Εκουαδόρ, η Ουρουγουάη και η Βραζιλία, με διαφορετική ένταση στην κάθε μία. Τα κινήματα, που ήταν αυτά που δημιούργησαν τις συνθήκες για την άνοδο στην εξουσία πολιτικών όπως ο Κίρσνερ, ο Γκουτιέρες, ο Βάσκες και ο Λούλα, απομονώθηκαν, διασπάστηκαν και βρέθηκαν σε θέση άμυνας. Ένα μέρος των ηγετών τους (οι πικετέρος στην Αργεντινή, οι ιθαγενείς του Εκουαδόρ, οι συνδικαλιστές της Ουρουγουάης και της Βραζιλίας) τάχθηκαν με το μέρος της επίσημης θεσμικής πολιτικής και γύρισαν την πλάτη σε σημαντικά τμήματα του κοινωνικού κινήματος. Η διαίρεση και η δυσκολία κινητοποίησης για κοινούς

στόχους αυξάνει τα περιθώρια αυτονομίας των κυβερνήσεων προκειμένου να συνεχίσουν τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές τους. Μόνο που τώρα ο νεοφιλελευθερισμός είναι πιο διακριτικός, πιο έμμεσα αρπακτικός και καταστροφικός σε σχέση με την εποχή των άγριων ιδιωτικοποιήσεων και των πρώτων διαρθρωτικών αλλαγών. Όμως, σύμφωνα με τη δική μας ανάλυση, η ένταση και το βάθος του νεοφιλελευθερισμού δεν άλλαξαν στο ελάχιστο. Ας δούμε δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις –της Βραζιλίας και της Αργεντινής– έτσι όπως τις περιγράφουν άτομα που κάποια στιγμή ήταν ευνοϊκά διακείμενα απέναντι στις κυβερνήσεις του Λούλα και του Κίρσνερ, αντίστοιχα.

Στη Βραζιλία, η Εθνική Σύνοδος των Επισκόπων –ιστορική σύμμαχος του Λούλα– υποστηρίζει δια του γενικού της γραμματέα, Odílio Scherer, ότι με την παρούσα κυβέρνηση η Βραζιλία «έχει μετατραπεί σε έναν χρηματοοικονομικό παράδεισο». Ο αρχιεπίσκοπος του Σάο Πάολο, Claudio Hummes, φίλος του Λούλα, έδειξε κι αυτός να απογοητεύεται από τη διακυβέρνησή του. Ο επίσκοπος του Σαλβαδόρ, Geraldo Majella Agnelo, ήταν κάθετος: «δεν έχει υπάρξει άλλη κυβέρνηση τόσο υποταγμένη στους τραπεζίτες»[18]. Οι τρεις γνώμες συλλέχθηκαν στις αρχές του Μαρτίου του 2006, όταν ξεκινούσε η εκλογική εκστρατεία για την επανεκλογή του Λούλα, τον οποίο η Σύνοδος των Επισκόπων υποστηρίζει άμεσα ή έμμεσα εδώ και πολλές δεκαετίες. Διάφοροι αναλυτές υποστηρίζουν ότι οι σχέσεις ανάμεσα στην κυβέρνηση και την Εκκλησία είναι κακές και εκτιμούν ότι μπορεί να επιδεινωθούν. Ο Frei Betto, προσωπικός φίλος του Λούλα και συντονιστής για δύο χρόνια του προγράμματος «Πείνα Μηδέν», παραιτήθηκε, γιατί μεταξύ άλλων η κυβέρνηση γύρισε την πλάτη στα κινήματα. Ως προς τη μη ικανοποίηση του αιτήματος της αγροτικής μεταρρύθμισης, οι επίσκοποι υποστηρίζουν ότι ο Λούλα επέλεξε τον «εκσυγχρονισμό» της υπαίθρου μέσω του αγρο-εμπορίου*, για να ενισχύσει τις εξαγωγές και να μπορέσει έτσι να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του

18. *O Estado de Sao Paulo*, ένθετο Aliás, 5 Μαρτίου 2006.

* Agronegocio: αναφέρεται στη διαδικασία εκβιομηχάνισης του αγροτικού τομέα, στη μεγάλη συγκέντρωση της γης στα χέρια λίγων εταιρειών και στις εντατικές μονοκαλλιέργειες. (*σ.τ.μ.*)

χρηματοπιστωτικού τομέα. Ως αποτέλεσμα αυτής της επιλογής, όχι μόνο δεν προωθείται η αγροτική μεταρρύθμιση αλλά συντελείται στις μέρες μας μια ακόμη μεγαλύτερη συγκέντρωση της αγροτικής ιδιοκτησίας, τη στιγμή που οι ανισότητες συνεχίζουν να αυξάνουν.

Σε ό,τι αφορά την Αργεντινή, μπορούμε να δώσουμε τον λόγο σε έναν οικονομολόγο που εκλέχτηκε βουλευτής με ένα συνδυασμό προσκείμενο στον Κίρσνερ. Ο Claudio Lozano, οικονομολόγος της Κεντρικής Ένωσης Αργεντινών Εργαζομένων (CTA), χωρίς να είναι καθόλου ριζοσπάστης υποστηρίζει ότι «είμαστε χειρότερα από ό,τι τη δεκαετία '90», τα χρόνια του Μένεμ. Υποστηρίζει ότι με τον Κίρσνερ δεν άλλαξε το καθεστώς μεγάλης συγκέντρωσης της ιδιοκτησίας ούτε το μοντέλο της διευρυνόμενης ανισοκατανομής του εισοδήματος ούτε ο ρόλος του κράτους ούτε καν η διεθνής θέση της χώρας. Αντίθετα, καταγράφεται «μεγαλύτερη εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης της χώρας και μεγαλύτερη αύξηση της φτώχειας»[19]. Παρά τη σημαντική οικονομική ανάπτυξη των τριών τελευταίων χρόνων, «το 2004 και το 2005 οξύνθηκαν οι ανισότητες». Υποστηρίζει ότι το μοντέλο Κίρσνερ είναι ένα μοντέλο προσανατολισμένο προς το εξωτερικό και «στη δημιουργία των προϋποθέσεων για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων». Πρόκειται για «ένα μοντέλο που βλέπει προς τα πάνω, με την έννοια ότι επιχειρεί να ανταποκριθεί στα αιτήματα των πλέον εύπορων μερίδων του πληθυσμού. Το μοντέλο στηρίζεται οργανικά σε μια οξύτερη ανισοκατανομή του εισοδήματος»[20].

Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, στη γενική τάση συνέχισης του νεοφιλελευθερισμού προστίθενται επιμέρους πολιτικές που εστιάζονται στην αντιμετώπιση της ακραίας φτώχειας, οι οποίες όμως δεν συνεπάγονται την επέκταση των δικαιωμάτων αλλά τη στήριξη απλώς κάποιων στρωμάτων που το κράτος, με βάση τα δικά του κριτήρια, θεωρεί ότι έχουν τις μεγαλύτερες ανάγκες. Αυτό συμβαίνει κατ' αυτόν τον τρόπο γιατί «η καθολικότητα των δικαιωμάτων θέτει υπό αμφισβήτηση μεγάλο μέρος του πολιτικού συστήματος» που βασίζεται στις πελατειακές σχέσεις, όπως σημειώνει ο Lozano. Η λαϊκή αποδοχή που

19. «Estamos peor que en los 90», συνέντευξη του Claudio Lozano, στο: www.lavaca.org.

20. Στο ίδιο.

απολαμβάνουν οι Λούλα και Κίρσνερ οφείλεται σε αυτόν τον αποφασιστικό παράγοντα που είναι και αυτός που τους δίνει τη δυνατότητα να συνεχίζουν να κερδίζουν τις εκλογές. Παράλληλα, και στις δύο χώρες οι κυβερνήσεις κατάφεραν να αποδυναμώσουν τα κινήματα, να τα απομονώσουν, μέσω πολιτικών που επιδιώκουν ξεκάθαρα τη δημιουργία «διαλλακτικών» κινημάτων, από τη μία –με τα οποία είναι δυνατή η συνδιαλλαγή και η συμφωνία– και «ριζοσπαστικών», από την άλλη, τα οποία θεωρούνται αποσταθεροποιητικά και θα πρέπει να καταστα-λούν. Στην Αργεντινή αυτό είναι πολύ ξεκάθαρο με το κίνημα των πικετέρος. Στη δε Βραζιλία απλώνονται γέφυρες προς τα αγροτικά κινήματα που είναι λιγότερο μαχητικά από το MST και δημιουργούνται προνομιακές σχέσεις με αυτά.

Απέναντι σε αυτήν την κατάσταση αντιδρά ο ζαπατισμός λέγοντας ένα νέο *Φτάνει Πια*. Γι' αυτό και ο Μάρκος συγκρίνει την τωρινή κατάσταση με εκείνην του 1994. Γιατί τώρα υπάρχει ένας μεγάλος κίνδυνος για τον EZLN, ο οποίος σχετίζεται με τον «προοδευτισμό». Όταν ο Μάρκος υποστήριζε ότι με τον Ομπραδόρ οι ζαπατίστας θα περνούσαν δύσκολες μέρες, έλεγε το ίδιο που θα μπορούσε να πει σήμερα ένα μεγάλο μέρος του κινήματος των πικετέρος της Αργεντινής, των χωρίς γη της Βραζιλίας και των ιθαγενών του Εκουαδόρ. Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι δεν πρόκειται για μια εγγενή κακεντρέχεια του προγράμματος της αριστεράς, ούτε για μια ιδιαίτερη εχθρότητα των ηγετών της αριστεράς προς το λαϊκό κίνημα. Οι προοδευτικές και αριστερές κυβερνήσεις είναι αυτές που βρίσκονται σε καλύτερη θέση για να προωθήσουν τις πολιτικές ανάπτυξης και καταπολέμησης της φτώχειας που υπαγορεύουν οι διεθνείς χρηματοοικονομικοί οργανισμοί. Αυτές οι πολιτικές αποδιάρθρωσαν μεγάλο μέρος των κινημάτων, ειδικότερα εκεί όπου κατάφεραν να εφαρμοστούν χωρίς εμπόδια, όπως έγινε για παράδειγμα σε κάποιες περιοχές του Εκουαδόρ.

Με όχημα τα προγράμματα διεθνούς συνεργασίας, τα οποία διαχειρίζονται πολλές ΜΚΟ, εφαρμόζονται πολιτικές που, στο όνομα της ενίσχυσης των κοινωνικών οργανώσεων, προωθούν τη γραφειοκρατικοποίηση και την πρόσδεσή τους στον κρατικό μηχανισμό, τη δημιουργία ηγετικών κύκλων εξειδικευμένων και αποκομμένων από τις βάσεις, στοιχεία που τελικά διευκολύνουν την αφομοίωση και την

ενσωμάτωση του κινήματος[21]. Με τον καιρό οι ηγετικές κλίκες αλλάζουν σταδιακά τη φυσιογνωμία των κινημάτων και τους δίνουν ένα πιο τεχνοκρατικό προφίλ, εξειδικευμένο στις σχέσεις με τους φορείς χρηματοδότησης από το εξωτερικό, καθώς και στις συναλλαγές με τη δημόσια διοίκηση.

Το διαζύγιο ανάμεσα στην εκλογική αριστερά και τα κινήματα είναι αναπόφευκτο. Η πρώτη έχει υπερβολικά πολλά υλικά συμφέροντα και αρκετά στενές σχέσεις συνεργασίας με τον κρατικό μηχανισμό για να σκεφτεί κανείς ότι θα μπορούσε να υπάρξει μια αλλαγή πορείας, εκτός κι αν οι από κάτω αποκτήσουν τόση δύναμη που θα είναι αδύνατο για τους από πάνω να τους αγνοήσουν. Η εκλογική αριστερά δεν είναι ο εχθρός των κινημάτων, αλλά η άνοδός της στην κρατική εξουσία μπορεί να τους προκαλέσει ανεπανόρθωτο κακό αν τα κινήματα δεν έχουν κερδίσει την απαραίτητη υλική και πολιτική αυτονομία. Κατά τη διάρκεια της περιοδείας του στο Μεξικό, ο Υποδιοικητής Μάρκος επανήλθε πολλές φορές σε αυτό το θέμα:

> Η μελλοντική ιστορία της Λατινικής Αμερικής, όχι μόνο του Μεξικού αλλά ολόκληρης της Λατινικής Αμερικής, θα φτιαχτεί από τα κάτω. Όλα τα άλλα είναι βήματα, στραβά κάποιες φορές, ορθά κάποιες άλλες, θα δείξει. Αλλά θα είναι ουσιαστικά ο κόσμος από τα κάτω αυτός που θα κάνει δική του την ιστορία, οργανωμένος με έναν άλλον τρόπο. Οι παλιές συνταγές, τα παλιά εργαλεία είναι χρήσιμα ως μια αναφορά για τα όσα έχουν γίνει αλλά όχι ως κάτι που θα πρέπει να αναπροσαρμοστεί για να εφαρμοστεί εκ νέου. (Bogado, 2006)

Σε αυτή τη συγκυρία, τόσο ελπιδοφόρα αλλά και τόσο δύσκολη για τα κινήματα, ο EZLN θέτει ενώπιόν μας την πρόκληση της *Άλλης Καμπάνιας*, έχοντας την πρόθεση να χτίσει χώρους ενδοεπικοινωνίας των από κάτω, δείχνοντας ότι μπορούν να επινοηθούν άλλοι τρόποι

21. Σχετικά με αυτό το θέμα βλ.: Víctor Bretón Solo de Zaldívar, «Capital social, etnicidad y desarrollo: algunas consideraciones críticas desde los Andes ecuatorianos», *Yachaikuna* No 2, ICCI, Κίτο, Δεκέμβριος 2001.

να κάνει κανείς πολιτική, έξω από τους επίσημους θεσμούς. Η επιτυχία αυτής της καμπάνιας μπορεί να δώσει μια νέα πνοή σε όλους όσοι συνεχίζουμε σε αυτήν εδώ την ήπειρο να αγωνιζόμαστε χωρίς να κοιτάμε προς τα πάνω και γνωρίζουμε ότι το χτίσιμο μιας αυτονομίας που να έχει στοιχεία χειραφέτησης –μιας αυτονομίας που το χτίσιμό της δεν φτάνει ποτέ στο τέλος του– μπορεί να γίνει μόνο από τους από κάτω, μαζί με άλλους από τα κάτω, και στους χώρους που αυτοί οι ίδιοι έχουν δημιουργήσει.*

* Η βάρβαρη καταστολή που δέχθηκε τον Μάιο του 2006 ένα από τα πλέον οργανωμένα κομμάτια της *Άλλης Καμπάνιας*, το Μέτωπο των Λαών για την Υπεράσπιση της Γης (Ατένκο) και η καταστολή της εξέγερσης στην Οαχάκα (Ιούνιος-Νοέμβριος 2006) ανέκοψε τη δυναμική της. Η επιλογή της μεξικανικής κυβέρνησης να εντείνει τις επιθέσεις ενάντια στις εξεγερμένες ζαπατιστικές κοινότητες και σε κάθε οργανωμένο κομμάτι της κοινωνίας οδήγησε, τον Ιανουάριο του 2009, τον EZLN στην απόφαση να αποσυρθεί στη Ζούγκλα Λακαντόνα και να παραμείνει σε σιωπή. Οι οργανώσεις που συμμετέχουν στην *Άλλη Καμπάνια* συνεχίζουν τις προσπάθειες δημιουργίας δικτύων αντίστασης, ωστόσο το κλίμα γενικευμένης καταστολής στο Μεξικό περιορίζει τις δυνατότητες ανάπτυξης δυναμικών οργάνωσης. (*σ.τ.μ.*)

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΦΤΩΧΟΓΕΙΤΟΝΙΕΣ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ: ΕΔΑΦΗ ΕΛΠΙΔΑΣ

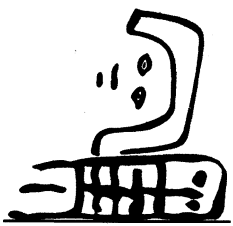

[12]

Οι περιφέρειες των πόλεων: αντι-ξουσίες από τα κάτω;

Όταν το προλεταριάτο εξεγειρόταν και
δρούσε για λογαριασμό του, συνήθιζαν να το περιγράφουν
σαν ένα τέρας, σαν μια πολυκέφαλη Λερναία Ύδρα.

Peter Linebaugh και Marcus Rediker (La hidra de la revolución)

Αν στις αρχές του 21ου αιώνα υπάρχει ένα φάντασμα που διατρέχει τη Λατινική Αμερική και είναι ικανό να τρομοκρατεί τις ελίτ, είναι σίγουρο ότι αυτό κατοικεί στις περιφέρειες των μεγάλων πόλεων. Από την καρδιά των αυτοσχέδιων οικισμών των φτωχών έχουν ξεπηδήσει τις δύο τελευταίες δεκαετίες οι κύριες πηγές αμφισβήτησης του κυρίαρχου συστήματος: από την εξέγερση στο Καράκας, το 1989, μέχρι την κομούνα της Οαχάκα, το 2006*. Απόδειξη για τα παραπάνω

* Από τον Ιούνιο μέχρι τον Νοέμβριο του 2006 η Οαχάκα, στο Μεξικό, ήταν το σκηνικό μιας μεγαλειώδους και παρατεταμένης κοινωνικής εξέγερσης. Στη διάρκεια αυτών των μηνών η πόλη αποτέλεσε ένα εργαστήριο αντίστασης, αυτονομίας και αυτοοργάνωσης, στο οποίο πήραν μέρος όλα τα κοινωνικά στρώματα (ιθαγενείς, αγρότες, εργαζόμενοι,

αποτελούν οι λαϊκές εξεγέρσεις της Ασουνσιόν, τον Μάρτιο του 1999, του Κίτο, τον Φεβρουάριο του 1997 και τον Ιανουάριο του 2000, της Λίμας και της Κοτσαμπάμπα, τον Απρίλιο του 2000, του Μπουένος Άιρες, τον Δεκέμβριο του 2001, της Αρεκίπα, τον Ιούνιο του 2002, του Καράκας, τον Απρίλιο του 2002, της Λα Πας, τον Φεβρουάριο του 2003 και του Ελ Άλτο, τον Οκτώβριο του 2003, για να αναφέρουμε τα σημαντικότερα μόνο παραδείγματα.

Στις επόμενες σελίδες θα επιχειρήσω μια σύντομη και επιλεκτική καταγραφή ορισμένων κινημάτων των μεγαλουπόλεων στο δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα, στοχεύοντας στην κατανόηση των διαδρομών μακράς διάρκειας και των κρυφών προγραμμάτων των λαϊκών στρωμάτων των αστικών κέντρων. Τα προγράμματα αυτά δεν διατυπώνονται με ρητό ή ορθολογικό τρόπο από τους φτωχούς των πόλεων –υπό τη μορφή στρατηγικής και τακτικής ή πολιτικών και διεκδικητικών προγραμμάτων– αλλά, όπως είναι σύνηθες στην ιστορία των καταπιεσμένων, ο ίδιος ο βηματισμός είναι αυτός που διαμορφώνει το μονοπάτι. Αυτή η πεποίθηση με οδηγεί στον συλλογισμό ότι μόνο *εκ των υστέρων* μπορεί να ανασυνθέσει κανείς τη συνοχή μιας διαδρομής που σχεδόν ξεπερνά ή τροποποιεί τις αρχικές προθέσεις των υποκειμένων. Πριν από αυτό, θα αναφερθώ συνοπτικά στις νέες στρατηγικές που καταστρώνει η ανά την υφήλιο δεξιά για να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που προκύπτουν από τις περιφέρειες των μεγάλων πόλεων και θα θέσω προς εξέταση, επίσης συνοπτικά, ένα σύνολο απόψεων οι οποίες θέτουν υπό αμφισβήτηση τη δυνατότητα των περιθωριοποιημένων να αναδειχθούν σε πολιτικά υποκείμενα.

Στρατιωτικοποίηση και κατάσταση εκτάκτου ανάγκης

Ο έλεγχος επί των φτωχών κατοίκων των πόλεων είναι ο σημαντικότερος από τους στόχους που έχουν θέσει τόσο οι κυβερνήσεις και οι παγκόσμιοι οικονομικοί οργανισμοί, όσο και οι ένοπλες δυνάμεις των σημαντικότερων χωρών. Σύμφωνα με υπολογισμούς, ένα δισεκατομ-

---

νέοι, φοιτητές). Η εξέγερση καταπνίγηκε ύστερα από μια μαζική επιχείρηση καταστολής, που περιλάμβανε δολοφονίες, εξαφανίσεις, συλλήψεις και βασανιστήρια, η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα. (*σ.τ.μ.*)

μύριο άνθρωποι ζουν στους αυτοσχέδιους οικισμούς των αστικών περιφερειών του τρίτου κόσμου, ενώ οι φτωχοί των μεγάλων πόλεων ανέρχονται σε δύο δισεκατομμύρια, το ένα τρίτο δηλαδή της ανθρωπότητας. Αυτοί οι αριθμοί θα διπλασιαστούν τα επόμενα 15 με 20 χρόνια, καθώς η αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού θα συμβεί εξ ολοκλήρου στις πόλεις και ένα 95% θα λάβει χώρα στις παρυφές των πόλεων του Νότου (Davis, 2006). Η κατάσταση είναι ακόμα πιο σοβαρή από ό,τι δείχνουν οι αριθμοί: η αστικοποίηση και η αστυφιλία, όπως σημειώνει ο Mike Davis, έχει αποσυνδεθεί και αυτονομηθεί από την εκβιομηχάνιση καθώς και από την οικονομική ανάπτυξη, κάτι που συνεπάγεται μια «δομική και μόνιμη αποσύνδεση πολλών κατοίκων των πόλεων από την επίσημη οικονομία» (2006), ενώ οι σύγχρονες μορφές οικονομικής συσσώρευσης εξακολουθούν να διώχνουν ανθρώπους από την ύπαιθρο.

Πολλές μεγάλες λατινοαμερικανικές πόλεις φαίνονται κάποιες στιγμές να βρίσκονται στα πρόθυρα της κοινωνικής έκρηξης, σε πολλές δε από αυτές έχουν ξεσπάσει εκρήξεις τις τελευταίες δύο δεκαετίες, για διάφορους λόγους. Ο τρόμος των ισχυρών φαίνεται να τους ωθεί προς δύο κατευθύνσεις, από τη μία να αναβάλουν ή να καταστήσουν ανέφικτη την έκρηξη ή την εξέγερση και από την άλλη, να εμποδίσουν να εδραιωθούν αυτές οι «μαύρες τρύπες» που βρίσκονται πέρα από τον κρατικό έλεγχο και στις οποίες οι από κάτω δοκιμάζουν διάφορες μορφές οργάνωσης που γρήγορα μετατρέπονται σε εξεγέρσεις, όπως σημειώνει ο James Scott (2000).

Για τον λόγο αυτό, τα σχέδια κοινωνικής πολιτικής σε ολόκληρη τη λατινοαμερικανική ήπειρο έχουν βάλει στο στόχαστρο τους λαϊκούς οικισμούς στις περιφέρειες των μεγαλουπόλεων, επιδιώκοντας τη δημιουργία νέων μορφών ελέγχου και πειθάρχησης μέσω της υλοποίησης προγραμμάτων και μιας πληρέστερης γνώσης της τοπικής πραγματικότητας. Οι επιθεωρήσεις που ειδικεύονται στις στρατηγικές και στρατιωτικές αναλύσεις, καθώς και οι εκθέσεις των οικονομικών οργανισμών, αφιερώνουν τα τελευταία χρόνια πολλές σελίδες στη διερεύνηση των προκλήσεων που συνιστούν οι *μάρας* * και οι συμμορίες, καθώς και στον προβληματισμό γύρω από τα νέα προβλήματα που

* Νεανικές συμμορίες που απαντώνται στην Κεντρική Αμερική και τις ΗΠΑ. (*σ.τ.μ.*)

θέτει ο πόλεμος των πόλεων[1]. Οι έννοιες του «ασύμμετρου πολέμου» και του «πολέμου τέταρτης γενιάς» συνιστούν απαντήσεις σε προβλήματα πανομοιότυπα με αυτά που θέτουν οι περιφέρειες των αστικών κέντρων του τρίτου κόσμου. Αυτοί που χαράζουν πολιτική διακρίνουν σαφώς την ανάδυση ενός νέου τύπου πολέμου, στον οποίο η στρατιωτική υπεροχή δεν παίζει αποφασιστικό ρόλο. Από αυτή τη σκοπιά, τα κοινωνικά προγράμματα και η στρατιωτικοποίηση των φτωχών περιφερειών είναι οι δύο όψεις της ίδιας πολιτικής, δεδομένου ότι αποσκοπούν στον έλεγχο των πληθυσμών που βρίσκονται έξω από τη σφαίρα της κρατικής επιρροής[2].

Το κράτος έχει χάσει το μονοπώλιο του πολέμου και οι ελίτ νιώθουν ότι οι «κίνδυνοι» πολλαπλασιάζονται. «Παντού σχεδόν, ο ηττημένος είναι το κράτος», βεβαιώνει ο William Lind, διευθυντής του Κέντρου για τον Πολιτισμικό Συντηρητισμό του Ιδρύματος του Ελεύθερου Κογκρέσου (Centro para el Conservadurismo Cultural de la Fundación del Congreso Libre) (Lind, 2005). Παρά το ότι προτείνει την αποχώρηση από το Ιράκ το συντομότερο δυνατό, ο Lind είναι υπέρμαχος της ιδέας του «ολικού πολέμου», της σύγκρουσης δηλαδή με τους εχθρούς σε όλα τα πεδία: στο οικονομικό, το πολιτισμικό, το κοινωνικό, το πολιτικό, το επικοινωνιακό, καθώς και στο στρατιωτικό. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του πολέμου συνολικού φάσματος είναι η αντίληψη ότι οι κίνδυνοι που απειλούν τη βορειοαμερικανική ηγεμονία ελλοχεύουν σε όλες της όψεις της καθημερινής ζωής ή, αν προτιμάτε, της ζωής σκέτα. Ως παράδειγμα αναφέρει ότι

---

1. Βλέπε για παράδειγμα: Steven Boraz και Thomas Bruneau, «La Mara Salvatrucha y la Seguridad en América Central», *Military Review*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2006· Federico Brevé, «Las Maras: Desafío Regional», *Military Review*, Μάρτιος-Απρίλιος 2007· Peter W. Chiarelli, «Lograr la paz: el requisito de las operaciones de espectro total», *Military Review*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2005· Ross A. Brown, «La evaluación de un comandante: Bagdad del Sur», *Military Review*, Μάιος-Ιούνιος 2007· C. G. Blanco, «Mara Salvatrucha 13», *Instituto Nueva Mayoría*, 5 Αυγούστου 2005· Miguel Díaz, «La otra guerra que Washington no está ganando», *Instituto Nueva Mayoría*, 16 Μαρτίου 2007· Banco Interamericano de Desarrollo, Σεμινάριο «La faceta ignorada de la violencia juvenil: estudios comparativos sobre maras y pandillas».

2. Έχω εξετάσει τα κοινωνικά προγράμματα ως μορφές ελέγχου και πειθάρχησης των φτωχών στο Zibechi, 2006α.

«στον πόλεμο τέταρτης γενιάς, η εισβολή μέσω της μετανάστευσης μπορεί να γίνει τόσο επικίνδυνη όσο και η εισβολή από τον στρατό ενός άλλου κράτους» (Lind, 2005). Τα νέα προβλήματα που γεννιούνται με αφορμή την «κρίση νομιμοποίησης του κράτους σε παγκόσμιο επίπεδο», θέτουν στο επίκεντρο τους «μη κρατικούς εχθρούς». Αυτό τον οδηγεί στο ακόλουθο συμπέρασμα, που συνιστά και μια προειδοποίηση προς τη στρατιωτική ηγεσία: κανένας στρατός δεν έχει κατορθώσει να νικήσει έναν μη κρατικό εχθρό. Και το βασικό πρόβλημα είναι ότι οι ένοπλες δυνάμεις κάποιου κράτους έχουν σχεδιαστεί για να μάχονται ενάντια στις ένοπλες δυνάμεις κάποιου άλλου κράτους. Αυτό το παράδοξο βρίσκεται στον πυρήνα της νέας στρατιωτικής σκέψης, που θα πρέπει να αναθεωρηθεί ριζικά προκειμένου να αντιμετωπιστούν προκλήσεις που πριν υπάγονταν στην αρμοδιότητα του «πολιτικού» σκέλους του κρατικού μηχανισμού. Η στρατιωτικοποίηση της κοινωνίας προκειμένου να ανακτηθεί ο έλεγχος των περιφερειών των αστικών κέντρων δεν αρκεί, όπως το αποδεικνύει η πρόσφατη στρατιωτική εμπειρία στον τρίτο κόσμο.

Η στρατιωτική ηγεσία που είναι υπεύθυνη για το Ιράκ φαίνεται να έχει πλήρη επίγνωση των προβλημάτων που έχει να αντιμετωπίσει. Ο στρατηγός Peter W. Chiarelli, με βάση την πρόσφατη εμπειρία του στη Βαγδάτη και, κυρίως, στο προάστιο της Σαντρ Σίτι, δηλώνει:

> Η διεξαγωγή του πολέμου, έτσι όπως τον γνωρίζουμε, έχει αλλάξει. Η δημογραφική αύξηση στις μεγάλες αστικές περιοχές και η ανικανότητα της τοπικής κυβέρνησης να εξασφαλίσει την παροχή των βασικών υπηρεσιών, δημιουργούν τις ιδανικές συνθήκες για τους ιδεολόγους του φονταμενταλισμού που προσπαθούν να εκμεταλλευτούν τα περιθωριοποιημένα στοιχεία της κοινωνίας. Η χρήση της οικονομικής μας δύναμης σε συνεργασία με την εγχώρια κρατική εξουσία είναι σε θέση –μακροπρόθεσμα– να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια επιτυχία. (Military Review, 2005, σ. 15)

Ο μακροπρόθεσμος στόχος είναι η ασφάλεια, κάτι που όμως δεν επιτυγχάνεται με στρατιωτικές ενέργειες. «Οι πολεμικές συρράξεις οδηγούν πιθανόν σε νίκες σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο (...) μακροπρόθεσμα όμως θα ήταν η αρχή του τέλους. Στην καλύτερη των περιπτώσεων θα πυροδοτούσαμε την εξάπλωση της εξέγερσης» (Military Review,

2005, σ. 15). Επομένως, συμπεραίνει ότι οι δύο παραδοσιακές μορφές δράσης, δηλαδή οι πολεμικές συρράξεις και η εκπαίδευση των εγχώριων δυνάμεων ασφαλείας, είναι ανεπαρκείς. Προτείνει την υιοθέτηση τριών «μη παραδοσιακών» μορφών δράσης και συγκεκριμένα αυτών που πριν ενέπιπταν στην αρμοδιότητα της κυβέρνησης και της κοινωνίας των πολιτών: να παρασχεθούν στον πληθυσμό οι βασικές υπηρεσίες, να δημιουργηθεί ένα είδος νόμιμης κυβέρνησης και να ευνοηθεί ο «οικονομικός πλουραλισμός». Με τα έργα υποδομής επιδιώκεται η βελτίωση των συνθηκών ζωής των φτωχότερων και ταυτόχρονα η δημιουργία θέσεων εργασίας που θα δώσουν εμφανή σημάδια προόδου. Επίσης, η δημιουργία ενός «δημοκρατικού» καθεστώτος θεωρείται ουσιώδης προκειμένου να αποκτήσει η όλη διαδικασία μια νομιμοποίηση. Για την ηγεσία των Ηνωμένων Πολιτειών στο Ιράκ, το «σημείο διείσδυσης» των στρατευμάτων τους ήταν οι εκλογές της 30ής Ιανουαρίου του 2005. Στον στρατηγικό τους σχεδιασμό, η δημοκρατία περιορίζεται στην άσκηση του εκλογικού δικαιώματος, που όχι μόνο δεν είναι αντιφατικό στοιχείο αλλά είναι και εργαλειακό για ένα καθεστώς σε διαρκή κατάσταση εξαίρεσης (Agamben, 2003)*. Τέλος, μέσω της επέκτασης της λογικής της αγοράς, η οποία στοχεύει στον «εξαστισμό των κέντρων των πόλεων και τη δημιουργία επιχειρηματικών κέντρων», που θα μετατραπούν σε έναν δυναμικό τομέα και θα συμπαρασύρουν την υπόλοιπη κοινωνία, επιδιώκεται ο περιορισμός της ικανότητας στρατολόγησης ανταρτών (Military Review, 2005, σ. 12).

Παρατηρούμε τον τρόπο με τον οποίο η «δημοκρατία», η επέκταση των υπηρεσιών και η οικονομία της αγοράς αποτελούν μηχανισμούς που τίθενται στην υπηρεσία του βασικού στόχου: στην ενίσχυση της εξουσίας και της κυριαρχίας. Αυτό το σύνολο των μηχανισμών θεωρείται σήμερα από τις ένοπλες δυνάμεις της μεγαλύτερης δύναμης του πλανήτη ως το μέσο για να επιτευχθεί «πραγματική ασφάλεια σε μακροπρόθεσμο επίπεδο». Από εδώ και στο εξής, ο φτωχός πληθυσμός των αστικών περιφερειών θα είναι –σύμφωνα με τη στρατιωτική ορολογία– το «στρατηγικό και επιχειρησιακό κέντρο βάρους». Στην περίπτωση των χωρών με ανίσχυρα κράτη και μεγάλη συγκέντρωση

---

* Ελληνική έκδοση: Giorgio Agamben, *Κατάσταση εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, Αθήνα, Πατάκης 2007. (*σ.τ.μ.*)

φτωχών κατοίκων στις πόλεις, οι βιοπολιτικοί* μηχανισμοί εγγράφονται ως μέρος της διαδικασίας στρατιωτικοποίησης της κοινωνίας. Συνεπώς, οι ένοπλες δυνάμεις είναι αυτές που κατέχουν για ένα διάστημα τη θέση του κυρίαρχου, αναδομούν το κράτος και θέτουν σε λειτουργία –με τρόπο απολύτως κάθετο και αυταρχικό– τους βιοπολιτικούς μηχανισμούς που εγγυώνται τη συνέχιση της κυριαρχίας. Οι μηχανισμοί ελέγχου και πειθάρχησης και οι βιοπολιτικοί εμφανίζονται αλληλένδετοι και, σε ακραίες περιπτώσεις, όπως στο Ιράκ, στις φαβέλες του Ρίο ντε Τζανέιρο και στο Πορτ-ο-Πρενς στην Αϊτή, αποτελούν ουσιαστικό μέρος των στρατιωτικών σχεδιασμών.

Η πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου του 2001 εντάσσεται στη λογική του «καθεστώτος διαρκούς κατάστασης εξαίρεσης», όπως το ορίζει ο Agamben, αν και πρόκειται για την εδραίωση μιας τάσης που είχε εμφανιστεί νωρίτερα. Εφαρμόζεται αδιακρίτως σε καταστάσεις πολύ διαφορετικές μεταξύ τους: από εσωτερικά πολιτικά προβλήματα μέχρι εξωτερικές απειλές, από ένα επείγον οικονομικό γεγονός μέχρι μια φυσική καταστροφή. Πράγματι, το καθεστώς εξαίρεσης επιβλήθηκε σε περιπτώσεις όπως η χρηματοπιστωτική κρίση της Αργεντινής (η οποία τον Δεκέμβριο του 2001 γέννησε ένα ευρύτατο κοινωνικό κίνημα), για την αντιμετώπιση των συνεπειών του τυφώνα Κατρίνα στη Νέα Ορλεάνη, για τον έλεγχο της εξέγερσης των φτωχών μεταναστών στις περιφέρειες των γαλλικών πόλεων. Το κοινό στοιχείο, πέρα από χώρες και συγκυρίες, είναι ότι σε όλες τις περιπτώσεις εφαρμόζεται για τον έλεγχο των φτωχών των πόλεων: μαύρων, μεταναστών, ανέργων. Σύμφωνα με τον Agamben, μπορούμε να ορίσουμε τον ολοκληρωτισμό ως την «εγκαθίδρυση, μέσω του καθεστώτος εξαίρεσης, ενός *νόμιμου εμφυλίου πολέμου* που

---

* Ο όρος *βιοπολιτική* επιχειρεί να συλλάβει τον τρόπο με τον οποίο η «εξουσία πάνω στη ζωή» αναπτύσσεται από τα μέσα του 18ου αιώνα ως μια μορφή εξουσίας που καταγράφει, ρυθμίζει και ελέγχει τις βιολογικές διαδικασίες των υπηκόων της, επεκτείνοντας τον έλεγχο από το επίπεδο της κοινωνικής συμπεριφοράς στο επίπεδο των βιολογικών λειτουργιών του πληθυσμού (αναπαραγωγή, υγεία, θνησιμότητα κ.λπ.). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τον Φουκώ και έχει υιοθετηθεί από πολλούς σύγχρονους διανοητές (Hardt και Negri, Agamben κ.λπ.) που ερευνούν τους τρόπους ολικού ελέγχου που προσπαθεί να επιβάλλει η εξουσία σε κάθε μορφή και δραστηριότητα της ζωής. (*σ.τ.μ.*)

επιτρέπει *τη φυσική εξόντωση* όχι μόνο των πολιτικών αντιπάλων αλλά και *ολόκληρων κατηγοριών του πληθυσμού* που, για οποιονδήποτε λόγο, δεν είναι ενσωματώσιμες στο πολιτικό σύστημα» (Agamben, 2003, σ. 25). Σε αυτές τις κατηγορίες ανήκουν κυρίως οι κάτοικοι των λαϊκών συνοικιών, τα κοινωνικά στρώματα εκείνα που έχουν αποσυνδεθεί μόνιμα και δομικά από την επίσημη οικονομία.

Ο Walter Benjamin, στην όγδοη θέση του στο έργο «Θέσεις πάνω στην έννοια της ιστορίας», ισχυρίζεται ότι «η παράδοση των καταπιεσμένων μάς φανερώνει ότι το καθεστώς εξαίρεσης στο οποίο ζούμε είναι ο κανόνας». Στη συνέχεια, αφού αναγνωρίσει ότι ο ισχυρισμός αυτός θεμελιώνεται στην πραγματικότητα της καθημερινής ζωής των από κάτω, αναπτύσσει το δεύτερο μέρος της ίδιας θέσης, όπου υποστηρίζει ότι «οφείλουμε να διαμορφώσουμε μια έννοια της ιστορίας που να αντιστοιχεί σε αυτή την κατάσταση». Για τον σκοπό αυτό δεν φαίνεται αρκετή η αμφισβήτηση της δυτικής έννοιας της προόδου. Η ρίζα του προβλήματος έγκειται στο επονομαζόμενο κράτος δικαίου, που εδράζεται στη βία («μυθική βία» την ονομάζει ο Benjamin) ως δημιουργού του δικαίου και εγγυήτριας της διατήρησής του. Αν πράγματι «το δίκαιο είναι η υπαγωγή ενός μέρους της ζωής στην εξουσία» (Mate, 2006, σ. 147), αυτό το κομμάτι της ζωής αντιστοιχεί σε ένα τμήμα της κοινωνίας που ζει σε έναν χώρο εκτός νόμου.

Αυτή η κυριαρχία επί της ζωής μέσω της βίας εντοπίζεται από τον Agamben στο στρατόπεδο συγκέντρωσης, το μέρος όπου υλοποιείται το καθεστώς εξαίρεσης και που, στην παρούσα πολιτική συγκυρία, έχει αναδειχθεί σε κυρίαρχη μορφή διακυβέρνησης (Agamben, 1998)*. Αλλά η *γυμνή ζωή*, έτσι όπως συρρικνώθηκε η ζωή στο στρατόπεδο (ή στις περιφέρειες των αστικών κέντρων) αποτελεί μια πρόκληση για τις μορφές άσκησης πολιτικής και αλλαγής του κόσμου που επικρατούν στον δυτικό κόσμο από τη γαλλική επανάσταση κι έπειτα. Όπως θα έλεγε ο Agamben, «από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης δεν είναι δυνατή η επιστροφή στην κλασική πολιτική», στον βαθμό που δεν είναι πλέον δυνατή η διάκριση ανάμεσα «στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα», ανάμεσα «στο βιολογικό και το πολιτικό μας σώμα» (Agamben, 1998, σ. 238).

---

* Ελληνική έκδοση: Giorgio Agamben, *Homo sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Γιάννης Σταυρακάκης, Scripta 2005. (*σ.τ.μ.*)

Δεν υπάρχει καμία διέξοδος; Το ολοκληρωτικό κράτος ήρθε για να μείνει και δεν μας απομένει άλλη επιλογή από το να μετατραπούμε –στην περίπτωση που αμφισβητήσουμε την παγκόσμια τάξη– σε υποκείμενα καταδικασμένα να διαβιούν σε στρατόπεδα όπως αυτό του Γουαντάναμο; Ο Agamben διαβεβαιώνει ότι η έξοδος δεν είναι εφικτή, στον πρώτο κόσμο τουλάχιστον, γιατί σε μεγάλο βαθμό δεν υπάρχει κάτι παραέξω στο οποίο θα μπορούσαμε να μετοικήσουμε, καθώς το κράτος-κεφάλαιο έχει αποικίσει όλους τους πόρους της ζωής. Το σίγουρο είναι ότι δεν μπορεί να βρεθεί εναλλακτική λύση έξω ή μακριά από τους χώρους όπου επικρατεί το καθεστώς εξαίρεσης (στα στρατόπεδα-περιφέρειες όπου ζει κανείς με ένα δολάριο την ημέρα), γιατί είναι εκεί που εκφράζεται σε όλη της την ωμότητα η πραγματική «πρωταρχική δομή της κρατικής υπόστασης» (Agamben, 1998, σ. 22).

Η επιστροφή των επικίνδυνων τάξεων

Στο υπόβαθρο αυτής της κατάστασης βρίσκεται η κρίση του φιλελευθερισμού και η κρίση του έθνους-κράτους. Η στιγμή της ρωγμής ήταν η παγκόσμια επανάσταση του 1968, που έδειξε στις ηγέτιδες τάξεις ότι δεν μπορούσαν να διατηρήσουν όρθιο το κράτος πρόνοιας (και ήταν αδύνατο να το επεκτείνουν σε όλον τον κόσμο) χωρίς να θιγεί η διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου. Η συνταγή του φιλελεύθερου κράτους (καθολικό δικαίωμα ψήφου συν κράτος πρόνοιας) «λειτούργησε θαυμάσια» ως μέσο «αντιστάθμισης των δημοκρατικών βλέψεων» και «συγκράτησης των επικίνδυνων τάξεων» (Wallerstein, 2004, σ. 424)[3]. Στις χώρες του κέντρου, αυτό το σύστημα μπορούσε να διατηρηθεί μέσω της εκμετάλλευσης του Νότου, στη βάση του ρατσισμού. Αλλά η επανάσταση του 1968 έπεισε τις κυρίαρχες τάξεις ότι έπρεπε να αλλάξουν πορεία, κάτι που έκαναν. Είμαστε μάρτυρες μιας συστημικής αλλαγής μακράς διαρκείας. Από εδώ και στο εξής, «οι χώρες του Νότου δεν μπορούν να ελπίζουν σε μια ουσιαστική οικονομική ανάπτυξη» αλλά η πίεση για εκδημοκρατισμό –δηλαδή «μια

3. Για μια λεπτομερέστερη ανάλυση, βλ. Immanuel Wallerstein, *Después del liberalismo*, Μεξικό, Siglo XXI 1996. [Ελληνική έκδοση: Immanuel Wallerstein, Μετά τον φιλελευθερισμό, μτφρ. Γιάννης Δοδόπουλος, Αθήνα, Ηλέκτρα 2004. (*σ.τ.μ.*)]

δράση υπέρ της ισότητας και ενάντια στον αυταρχισμό»– συνεχίζει να αυξάνει. Το αποτέλεσμα, αφού έχει εγκαταλειφθεί το κράτος-ευεργέτης που ενσωμάτωσε τους από κάτω και τους έδωσε την ελπίδα για έναν καλύτερο κόσμο, είναι ότι «οι επικίνδυνες τάξεις καθίστανται εκ νέου επικίνδυνες» (Wallerstein, 2004, σ. 424).

Στη θέση του κράτους-ευεργέτη και της βιομηχανικής κοινωνίας εγκαθίσταται μια κατάσταση χάους που οφείλεται σε πολλά και ποικίλα αίτια και εμφανίζεται με πολλές μορφές. Ο Wallerstein υποδεικνύει πέντε παράγοντες που την επιτείνουν: αποδυνάμωση των κρατών, κλιμάκωση των πολέμων και των βίαιων συγκρούσεων έναντι της ανεπάρκειας των διεθνών θεσμών, άνοδος μιας πληθώρας ανταγωνιστικών ομάδων, αύξηση των τοπικών εθνικών και περιφερειακών κρίσεων και εξάπλωση νέων ασθενειών (Wallerstsein, 2000, σ. 425-427). Οι περιφέρειες των αστικών κέντρων συνιστούν μία από τις σημαντικότερες ρωγμές ενός συστήματος που τείνει προς το χάος. Τα κράτη έχουν μικρότερη παρουσία εκεί ακριβώς όπου οι συγκρούσεις και η βία που συνοδεύουν την αποδιάρθρωση της κοινωνίας είναι μέρος της καθημερινότητας, εκεί όπου οι διάφορες ομάδες έχουν μεγαλύτερη παρουσία –σε βαθμό που σε ορισμένες περιπτώσεις να θέτουν υπό τον έλεγχό τους τις φτωχογειτονιές– και, τέλος, εκεί όπου οι ασθένειες αναπτύσσονται με αλματώδη ρυθμό. Με την ορολογία του Wallerstein, στα προάστια απαντώνται μερικές από τις σημαντικότερες ρωγμές που διαπερνούν τον καπιταλισμό: οι φυλετικές, οι ταξικές, οι εθνοτικές και οι έμφυλες. Είναι οι χώροι της απόλυτης σχεδόν αποστέρησης. Και της ελπίδας, όπως θα πρόσθετε ο Mike Davis.

Υπάρχει όμως ένα στοιχείο τόσο σημαντικό όσο και η κρίση των κρατών, το οποίο, αν και δεν συνηθίζουν να το μνημονεύουν εκείνοι που χαράσσουν στρατηγικές στις Ηνωμένες Πολιτείες, φαίνεται να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Ο Wallerstsein εντοπίζει οκτώ μεγάλες διαφορές ανάμεσα στην προηγούμενη φάση της καπιταλιστικής επέκτασης –την οποία τοποθετεί στην περίοδο 1945-1967/73– και τη σημερινή, η οποία υποθέτει ότι θα διαρκέσει χονδρικά μέχρι το 2025. Χωρίς να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες, αυτές οι διαφορές είναι: η ύπαρξη ενός διπολικού κόσμου (υποστηρίζει ότι το «μπλοκ» ΗΠΑ-ΕΣΣΔ σχημάτιζε έναν μονοπολικό κόσμο), η απουσία επενδύσεων στον Νότο, η μεγάλη μεταναστευτική πίεση προς τον Βορρά, η κρίση των μεσαίων

τάξεων στον Βορρά, τα οικολογικά όρια στην οικονομική μεγέθυνση, η εγκατάλειψη της υπαίθρου και η αστικοποίηση, το γεγονός ότι τα μεσαία στρώματα και οι φτωχοί τείνουν να ενωθούν στον Νότο, η άνοδος του εκδημοκρατισμού και η παρακμή του φιλελευθερισμού (Wallerstein, 2004, σ. 418-424). Η κρίση της μεσαίας τάξης και ο πιθανός συνασπισμός της με τους φτωχούς θα έκαναν το σύστημα μη βιώσιμο και θα έπληττα τη νομιμοποίησή του, σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση.

Είναι αλήθεια ότι κατά την περίοδο της ευημερίας «οι μεσαίες τάξεις μετατράπηκαν σε έναν σημαντικό πυλώνα για τη σταθερότητα των πολιτικών συστημάτων» (Wallerstein, 2004, σ. 420). Σήμερα, ακόμη και στον Βορρά, οι νέες μορφές συσσώρευσης βασίζονται σε παραγωγικές διαδικασίες που περιορίζουν σημαντικά τα μεσαία στρώματα και συρρικνώνουν τους κρατικούς προϋπολογισμούς. Αυτές οι αποφάσεις έχουν ληφθεί από το κεφάλαιο προκειμένου να δοθεί μια νέα ώθηση στη διαδικασία συσσώρευσης, η οποία παρεμποδίστηκε κατά την περίοδο των εργατικών αγώνων της δεκαετίας του '60. Τώρα όμως προστίθενται άλλα προβλήματα, όπως η ύπαρξη διάφορων αντιτιθέμενων αναπτυσσόμενων πόλων. Ο σκληρός ανταγωνισμός μεταξύ των καπιταλισμών οδηγεί σε μια έντονη διαπάλη με στόχο τη μείωση όλων των πιθανών δαπανών, κάτι που αποδυναμώνει δομικά τα μεσαία στρώματα.

Παράλληλα, η αποδυνάμωση των μεσαίων στρωμάτων είναι και ένας παράγοντας που οξύνει την κρίση νομιμοποίησης των κρατών. Η ιδιοποίηση της υπεραξίας «γίνεται με τρόπο κατά τον οποίον δεν είναι πλέον δύο αλλά τρεις αυτοί που συμμετέχουν στη διαδικασία της εκμετάλλευσης» (Wallerstein, 2004, σ. 293). Στο ίδιο εργοστάσιο, στον πυρήνα δηλαδή της καπιταλιστικής παραγωγής, ευδοκιμεί ένα πλατύ στρώμα ατόμων που απαντούν σε αυτά τα χαρακτηριστικά: πρόκειται για τους επιστάτες και τους εργοδηγούς μαζί με τους βοηθούς τους, τους ελεγκτές, τα εποπτικά και διοικητικά στελέχη. Ακόμη και στις χώρες του τρίτου κόσμου, αυτό το στρώμα έχει φτάσει να αντιπροσωπεύει το 15 με 20% του συνόλου των εργοστασιακών εργατών[4]. Πρόκειται για ένα πολιτικό ζήτημα πρώτης τάξης:

4. Θεωρώ ότι η ήττα της εργατικής τάξης της Ουρουγουάης οφείλεται, μεταξύ άλλων, στην ικανότητα των καπιταλιστών να τη διασπάσει και να παραχωρήσει εξουσία στις μεσαίες τάξεις (Zibechi, 2006γ).

> Αυτή η διαστρωμάτωση σε τρεις τάξεις έχει ουσιαστικά μια εξισορροπητική ιδιότητα, ενώ μια διαστρωμάτωση σε δύο τάξεις θα ήταν αποσταθεροποιητική. Δεν θέλω να πω με αυτό ότι υπάρχουν πάντα τρία στρώματα. Εννοώ ότι όσοι βρίσκονται στο ανώτερο προσπαθούν διαρκώς να εξασφαλίσουν την ύπαρξη τριών στρωμάτων προκειμένου να διατηρήσουν καλύτερα τα προνόμιά τους. Αντίθετα, όσοι βρίσκονται στο κατώτερο προσπαθούν να περιορίσουν τα στρώματα σε δύο για να ξεριζώσουν ευκολότερα αυτά τα προνόμια. Αυτή η διαμάχη για την ύπαρξη ενός τρίτου ενδιάμεσου είναι συνεχής, τόσο με όρους πολιτικούς όσο και με όρους βασικών ιδεολογικών εννοιών (πλουραλιστές εναντίον μανιχαϊστών) και αποτελεί ένα ζήτημα κλειδί γύρω από το οποίο περιστρέφεται η πάλη των τάξεων. (Wallerstein, 2004, σ. 293)

Αυτό το τριπολικό μοντέλο μπορεί να εφαρμοστεί στον πλανήτη (κέντρο, ημιπεριφέρεια, περιφέρεια) καθώς επίσης και στις πόλεις (συνοικίες για τους πλούσιους, για τα μεσαία στρώματα και φτωχογειτονιές). Το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η κυριαρχία σε πολλές λατινοαμερικανικές χώρες είναι ότι οι μεσαίες τάξεις είναι τάξεις σε παρακμή, όπως και η βιομηχανική εργατική τάξη, ενώ οι φτωχοί των λαϊκών συνοικιών, οι αποκαλούμενοι περιθωριωποιημένοι ή αποκλεισμένοι, αποτελούν μια ανερχόμενη τάξη. Γι' αυτό προκαλούν τόσο φόβο και γι' αυτό υπάρχουν τόσα προγράμματα –στρατιωτικά ή κοινωνικά– που στοχεύουν στον έλεγχό τους. Πολλές κοινωνίες της ηπείρου τείνουν προς την πόλωση, ιδίως σε στιγμές οξείας κρίσης. Όταν αυτό συμβαίνει, ή τουλάχιστον όταν αυτή η αίσθηση γενικεύεται, όπως συνέβη στην Αργεντινή το 2001 και στη Βολιβία το 2003, είναι αναγκαία για τις ελίτ μια υπαναχώρηση προκειμένου να μη χάσουν τα προνόμιά τους.

Οι περιφέρειες των αστικών κέντρων συγκεντρώνουν τα τμήματα της κοινωνίας που έχουν αποσυνδεθεί από την επίσημη οικονομία και έχουν μετατραπεί σε χώρους που βρίσκονται έξω από τον έλεγχο των κυριάρχων. Οι ελίτ προσπαθούν να επιλύσουν αυτή την «ανωμαλία» με μια αυξανόμενη στρατιωτικοποίηση αυτών των χώρων και, παράλληλα, εφαρμόζουν βιοπολιτικές μεθόδους διακυβέρνησης του πλήθους προκειμένου να εγγυηθούν μια μακροπρόθεσμη ασφάλεια.

Η λατινοαμερικανική ιδιαιτερότητα έγκειται στο ότι οι βιοπολιτικές τεχνικές εφαρμόζονται από τις προοδευτικές κυβερνήσεις μέσω

των κοινωνικών προγραμμάτων, αλλά και με το φόβητρο των όπλων, τα οποία κραδαίνουν στρατιωτικές δυνάμεις που συμπεριφέρονται ως δυνάμεις κατοχής, ακόμη και στις ίδιες τους τις χώρες. Στη Βραζιλία, για να δώσουμε ένα μόνο παράδειγμα, εφαρμόζονται και τα δύο ταυτόχρονα: το πρόγραμμα «Πείνα Μηδέν» είναι συμβατό με τη στρατιωτικοποίηση των λαϊκών συνοικιών. Η λατινοαμερικανική αριστερά θεωρεί τις φτωχές περιφέρειες άντρα παρανομίας, βίας και εμπορίου ναρκωτικών και χώρους όπου βασιλεύει το χάος και ο νόμος της ζούγκλας. Η δυσπιστία έχει εκτοπίσει την κατανόηση. Σε αυτό το σημείο δεν υπάρχει η παραμικρή διαφορά μεταξύ αριστεράς και δεξιάς.

Ο Mike Davis έχει εξετάσει με μια διαφορετική ματιά τις περιφέρειες των αστικών κέντρων και συνοψίζει σε μια επιτυχημένη φράση τις προκλήσεις που αυτές συνιστούν: «Τα φτωχά προάστια των πόλεων του τρίτου κόσμου διαμορφώνουν ένα νέο κρίσιμο γεωπολιτικό σκηνικό» (2007). Η παρούσα εργασία στοχεύει στο να απαντήσει εν συντομία στο ερώτημα πώς και γιατί οι περιφέρειες των πόλεων στη Λατινική Αμερική έχουν μετατραπεί σε αυτά τα «κρίσιμα σκηνικά», μέσα από τα οποία μάλιστα οι υποτελείς τάξεις έχουν εκφράσει τις πιο φοβερές απειλές προς το καπιταλιστικό σύστημα, σε βαθμό που να περιγράφονται ως ένα είδος λαϊκής αντιεξουσίας από τα κάτω.

Μπορούν οι περιθωριοποιημένοι να μετατραπούν σε υποκείμενα;

Οι πολιτικές επιστήμες και μεγάλο μέρος της κριτικής σκέψης δεν φαίνεται να κατορθώνουν να κατανοήσουν την πραγματικότητα των αστικών περιφερειών της Λατινικής Αμερικής. Οι ταξικές κατηγοριοποιήσεις, η τυφλή πίστη στις δυνάμεις της προόδου και η μεταφορά εννοιών από άλλες πραγματικότητες, έχουν διαστρεβλώσει τον τρόπο ανάλυσης των χώρων εκείνων όπου τα λαϊκά στρώματα ταλαντεύονται ανάμεσα στην εξέγερση, την εξάρτηση από ηγετικές μορφές και την αναζήτηση προνομίων και εξυπηρετήσεων. Οι λαϊκές συνοικίες αντιμετωπίζονται επίμονα ως ένα είδος ανωμαλίας, σχεδόν πάντα ως ένα πρόβλημα και λίγες φορές ως χώροι με ένα δυναμικό χειραφέτησης. Ας δούμε σύντομα μερικές από αυτές τις αντιλήψεις.

Ο Ένγκελς, στην πολεμική του με τον Προυντόν, όπως αποτυπώνεται στο έργο «Για το ζήτημα της κατοικίας»*, επιμένει ότι η ιδιοκτησία –της γης ή της κατοικίας– αποτελεί ένα κατάλοιπο του παρελθόντος που εμποδίζει το προλεταριάτο να παλέψει για έναν νέο κόσμο. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς πίστευαν ότι η πλήρης αποστέρηση είναι αυτή που επιτρέπει στους προλετάριους να αγωνιστούν για έναν νέο κόσμο και ότι για αυτόν τον λόγο οι αγρότες ποτέ δεν θα γίνονταν μια επαναστατική τάξη. Ο Προυντόν, αντίθετα, υποστήριζε ότι ο παλαιολιθικός άνθρωπος που είχε τη σπηλιά του και ο ιθαγενής που είχε τη δική του στέγη, ήταν σε καλύτερη θέση από ό,τι οι σύγχρονοι εργάτες που βρίσκονται «ουσιαστικά στον αέρα». Η απάντηση του Ένγκελς αποκαλύπτει τις δυσκολίες του μαρξισμού, που οφείλονται σε μια γραμμική αντίληψη της ιστορίας, γι' αυτό και αξίζει να την παραθέσουμε, παρά την έκτασή της:

> Για τη δημιουργία της σύγχρονης επαναστατικής τάξης του προλεταριάτου ήταν απολύτως αναγκαίο να κοπεί ο ομφάλιος λώρος που συνέδεε τον εργάτη του παρελθόντος με τη γη. Ο χειροτέχνης υφαντουργός, ο οποίος κατείχε πέρα από τον αργαλειό του και ένα σπιτάκι, έναν μικρό κήπο και ένα χωράφι, εξακολουθούσε να είναι, παρά την εξαθλίωση και την πολιτική καταπίεση, ένας ήσυχος και ικανοποιημένος άνθρωπος, «θεοσεβής και σεβαστικός», που έβγαζε το καπέλο του μπροστά στους πλούσιους, τους παπάδες και τους υπάλληλους του κράτους και που ήταν διαποτισμένος από ένα βαθύ πνεύμα υποτέλειας. Είναι ακριβώς η σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία αυτή που μετέτρεψε τον αλυσοδεμένο στη γη εργαζόμενο σε έναν ξεριζωμένο προλετάριο, πλήρως αποστερημένο και απελευθερωμένο από όλες τις παραδοσιακές αλυσίδες. Ο ξεριζωμός του εργάτη από κάθε σπίτι και εστία (...) ήταν η πρωταρχική προϋπόθεση της πνευματικής του χειραφέτησης.
>
> Το προλεταριάτο του 1872 βρίσκεται σε ένα επίπεδο απείρως ανώτερο από αυτό του 1772, που κατείχε «στέγη και εστία». Μήπως ο τρωγλοδύτης με τη σπηλιά του, ο αυστραλιανός ιθαγενής

---

* Ελληνική έκδοση: Friedrich Engels, *Για το ζήτημα της κατοικίας*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή 1987. (*σ.τ.μ.*)

> με την πλίνθινή του καλύβα και ο ινδιάνος με τη δική του εστία μπορούν να πραγματοποιήσουν ποτέ μια Κομούνα του Παρισιού; (Engels, 1976, σ. 30-31)

Παρεμπιπτόντως, ο Προυντόν υποστήριζε την ιδέα ότι μέσω της ιδιοκτησίας οι εργαζόμενοι θα βελτίωναν τη θέση τους στην κοινωνία, ζήτημα στο οποίο ο Ένγκελς ορθώς ασκεί κριτική. Δεν είναι όμως αληθές ότι η ιδιοκτησία αποτελεί, έτσι αφηρημένα, τροχοπέδη στο να αποκτήσει κανείς την ιδιότητα του υποκειμένου. Οι κοινωνικοί αγώνες στη Λατινική Αμερική δείχνουν ακριβώς το αντίθετο. Ήταν ακριβώς το γεγονός της διατήρησης ή της αναδημιουργίας χώρων που έθεσαν υπό τον έλεγχο και την κατοχή τους το στοιχείο εκείνο που επέτρεψε στα λαϊκά στρώματα να αντισταθούν στις επιθέσεις του συστήματος. Η κατάκτηση της γης, της κατοικίας, του εργοστασίου, είναι ο δρόμος που έχουν επιλέξει για την ενδυνάμωση των αγώνων τους. Παράλληλα, εκκινώντας από αυτά τα κατακτημένα εδάφη, οι φτωχοί έχουν αναπτύξει αγώνες που συνιστούν σημαντικές απειλές για τα κράτη και τις ελίτ. Ούτε ο Ένγκελς ούτε οι λοιποί μαρξιστές έλαβαν υπόψη το γεγονός ότι ο καπιταλισμός, μακριά από το να αποτελεί μια πρόοδο, επέφερε μια σημαντική οπισθοδρόμηση στη ζωή των φτωχών της γης. Συγκεκριμένα, δεν αναγνωρίζουν ως απώλεια αυτονομίας την απαλλοτρίωση των χωραφιών τους, των κατοικιών τους και των μεθόδων παραγωγής τους, τα οποία τους πρόσφεραν μια προστατευτική ομπρέλα, απέναντι στη γύμνια στην οποία τους εγκαταλείπει ο καπιταλισμός.

Τα αγροτικά και ιθαγενικά κινήματα απέκτησαν ισχύ από την υπεράσπιση των εδαφών τους και την ανάκτηση της γης τους, που είχαν σφετεριστεί οι μεγαλογαιοκτήμονες. Το MST στη Βραζιλία έχει κατακτήσει, μέσα σε 27 χρόνια, περισσότερα από 22 εκατομμύρια εκτάρια, μια έκταση που υπερβαίνει αυτήν πολλών ευρωπαϊκών χωρών. Και από αυτές τις εκτάσεις, που είναι μοιρασμένες σε περίπου πέντε χιλιάδες οικισμούς, συνεχίζουν να αγωνίζονται για την αγροτική μεταρρύθμιση χωρίς να περιμένουν να κατακτήσουν την κρατική εξουσία. Στη Λατινική Αμερική οι φτωχοί πραγματοποιούν μια αγροτική μεταρρύθμιση από τα κάτω. Οι ιθαγενείς ανακτούν τα πατρογονικά τους εδάφη και από εκεί αντιστέκονται στις πολυεθνικές· σε αυτά τα εδάφη αναπτύσσουν μορφές ζωής διαφορετικές από τις

κυρίαρχες. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι φτωχοί των πόλεων ακολουθούν παρόμοια πορεία, προφανώς με πολύ περισσότερες δυσκολίες.

Στον χώρο του μαρξισμού, ο γάλλος πολεοδόμος Henri Lefebvre απομακρύνεται από τον οικονομισμό και θίγει το αστικό ζήτημα με ανοιχτό πνεύμα, θεωρώντας ότι η καπιταλιστική συσσώρευση έχει ένα γεωγραφικό αποτύπωμα, δεδομένου ότι επιβιώνει καταλαμβάνοντας και παράγοντας χώρο. Αναγνωρίζει ότι η «παραγωγή χώρου» συγκρούεται με την ατομική ιδιοκτησία της αστικής γης. Περιγράφει εύστοχα την ευρωπαϊκή εμπειρία, κατά την οποία οι τάξεις που κατέχουν την εξουσία χρησιμοποιούν τη γη ως ένα εργαλείο κυριαρχίας προκειμένου να «διασκορπίσουν την εργατική τάξη, να τη διαμοιράσουν στους χώρους που προορίζονται για αυτήν –οργανώνοντας ροές του εργατικού δυναμικού και υποτάσσοντάς τες στους θεσμικούς της κανόνες–, υποτάσσοντας, κατά συνέπεια, τον χώρο στην εξουσία» και αποσκοπώντας στη διατήρηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής (1976, σ. 140)*.

Αναρωτιέται αν είναι εφικτό να αποσπαστεί από τις κυρίαρχες τάξεις το εργαλείο του χώρου. Αμφιβάλλει, καθώς η εμπειρία της ευρωπαϊκής εργατικής τάξης δεν έχει δώσει παραδείγματα δημιουργίας χώρων έξω από τον έλεγχο των κυρίαρχων τάξεων. Προσθέτει ότι η πιθανότητα να πραγματοποιηθεί το παραπάνω θα συναρτηθεί με τις «νέες πραγματικότητες και όχι με τα προβλήματα της βιομηχανικής παραγωγής όπως αυτά είχαν τεθεί πριν από περισσότερο από έναν αιώνα» (1976, σ. 141). Αντιλαμβάνεται ξεκάθαρα τα όρια της κλασικής θεωρίας, στην οποία εγγράφεται κι αυτός. Έχει μια θεώρηση της πραγματικότητας που τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η εργατική τάξη βρίσκεται εγκλωβισμένη στους χώρους και τις ροές του κεφαλαίου και στον καταμερισμό της εργασίας που έχει σχεδιαστεί γι' αυτήν. Έχει επίγνωση του γεγονότος ότι «η βιομηχανική παραγωγή και ο καπιταλισμός έχουν ιδιοποιηθεί τις μεγαλουπόλεις» και κάνει ένα βήμα παραπέρα: είναι πεπεισμένος ότι η εταιρεία δεν είναι πια το κέντρο συσσώρευσης του κεφαλαίου και ότι όλη πλέον η κοινωνία, συμπερι-

* Ελληνική έκδοση: Henri Lefebvre, *Δικαίωμα στην πόλη: Χώρος και πολιτική*, μτφρ. Παναγιώτης Τουρνικιώτης, Αθήνα, Κουκκίδα 2007. (*σ.τ.μ.*)

λαμβανομένου του «μεσοκυττάριου αστικού ιστού», συμμετέχει στην παραγωγή. Η σκέψη του όμως έχει ένα όριο που συνδέεται στενά με τους κοινωνικούς αγώνες. Το συμπέρασμά του είναι σαφές: «Το 1968 η εργατική τάξη της Γαλλίας έφτασε στο όριο σχεδόν των αντικειμενικών και των υποκειμενικών της δυνατοτήτων» (1976, σ. 157).

Αυτό είναι το σημείο που ένας ευαίσθητος νους, όπως αυτός που διαθέτει ο Lefebvre, δεν θα μπορούσε να αγνοήσει: ο χώρος είναι προϊόν των κοινωνικών αγώνων. Δεν μπόρεσε όμως να δει ότι οι από κάτω είναι ικανοί να δημιουργήσουν τους δικούς τους χώρους και να τους μετατρέψουν σε εδάφη. Τουλάχιστον στη Λατινική Αμερική. Ο γεωγράφος David Harvey, στην επιχειρηματολογία του ενάντια στην αγνόηση από μέρους του Κομουνιστικού Μανιφέστου του ρόλου που διαδραματίζει ο χώρος στον ταξικό αγώνα, υποστηρίζει ότι η αστική τάξη θριάμβευσε έναντι των προηγούμενων μορφών παραγωγής «αξιοποιώντας τον έλεγχο του χώρου ως μιας ιδιόμορφης παραγωγικής δύναμης αφεαυτής». Συμπεραίνει, έτσι, ότι η εργατική τάξη πρέπει να μάθει να εξουδετερώνει την ικανότητα της αστικής τάξης να κυριαρχεί στον χώρο και να τον παράγει. Και ότι όσο η εργατική τάξη «δεν μαθαίνει να αντιμετωπίζει την ικανότητα αυτή της αστικής τάξης να ελέγχει και να παράγει τον χώρο, να δίνει μορφή σε μια νέα γεωγραφία της παραγωγής και των κοινωνικών σχέσεων, θα βρίσκεται πάντοτε στη θέση του αδύνατου» (Harvey, 2003, σ. 65).

Ωστόσο, αυτή την εμπειρία δεν είναι δυνατό να τη συναντήσουμε στον πρώτο κόσμο. Ίσως να έχει δίκιο ο Agamben που εκφράζει την απαισιοδοξία του όταν αναζητεί εναλλακτικές στην εξάπλωση του ολοκληρωτισμού και που πιστεύει ότι η βασική δυσκολία έγκειται στο ότι «δεν υπάρχει καμιά μορφή ζωής πραγματικά ετερογενής, τουλάχιστον στις χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού» (Agamben, 1998, σ. 20). Υπ' αυτή την έννοια, ο ίδιος ο Lefebvre ισχυρίζεται ότι μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εξαφανίστηκε από την Ευρώπη τόσο ό,τι απέμενε από την παλιά κοινωνία όσο και τα κατάλοιπα της χειροτεχνικής και αγροτικής παραγωγής. Στη θέση τους, «η γραφειοκρατική κοινωνία του κατευθυνόμενου καταναλωτισμού» είναι ικανή να επιβάλλει όχι μόνο τον διαχωρισμό και τη σύνθεση του καθημερινού αλλά και τον προγραμματισμό του, καθώς έχει επιβάλει μια «καθημερινότητα προγραμματισμένη σε ένα *αστικό πλαίσιο,* το οποίο έχει

προσαρμοστεί σε αυτό τον σκοπό» (1972, σ. 85). Μια ομοιογενής ζωή σε μια κοινωνία υποταγμένη στο κεφάλαιο, που καταλαμβάνει όλα τα διάκενα της ζωής, εμποδίζει τη δημιουργία εδαφών και την επέκταση ροών έξω από τον έλεγχό της.

Ο κοινωνιολόγος Loïc Wacquant θεωρείται σήμερα ένας από τους πλέον εξέχοντες μελετητές της φτώχειας στο αστικό περιβάλλον των χωρών του κέντρου και τάσσεται με το μέρος των «παριών της πόλης». Καταγγέλλει την ποινικοποίηση της φτώχειας, τον στιγματισμό των γκέτο και το «ποινικό κράτος» και υποστηρίζει ότι ο μοναδικός τρόπος να αντιμετωπιστεί η «πρόκληση που η αυξημένη περιθωριακότητα θέτει στις δημοκρατικές κοινωνίες» είναι η ανασύνθεση του κράτους πρόνοιας (2007α, σ. 186). Αναγνωρίζει ότι στην παρούσα φάση του καπιταλισμού ένα μέρος των εργαζομένων είναι περιττό και δεν πρόκειται να βρει εργασία και ότι σε αυτό θα πρέπει να προστεθεί και η επισφάλεια της απασχόλησης. Παρατηρεί με ανησυχία τις αλλαγές στα αστικά κέντρα: έχουμε περάσει, λέει, από μια κατάσταση στην οποία η φτώχεια (αν και χρησιμοποιεί τον όρο περιθωριακότητα) ήταν κάτι το μεμονωμένο που μπορούσε να απορροφηθεί κατά τις περιόδους επέκτασης της αγοράς, σε μια άλλη, κατά την οποία η φτώχεια «φαίνεται να έχει αποσυνδεθεί πλέον από τις κυκλικές διακυμάνσεις της εθνικής οικονομίας» (2007α, σ. 173). Πολλοί είναι οι αναλυτές που συγκλίνουν σε αυτό το συμπέρασμα.

Εντοπίζει έξι διαφορές ανάμεσα στο «νέο καθεστώς περιθωριακότητας» και αυτό που καταγράφηκε την περίοδο του φορντισμού, η οποία έληξε, κατά προσέγγιση, τις δεκαετίες '60-'70. Οι δύο πιο σημαντικές διαφορές, από τη δική μας λατινοαμερικανική οπτική, σχετίζονται με το γεγονός ότι η μισθωτή εργασία έχει μετατραπεί σε πηγή κατακερματισμού και κοινωνικής επισφάλειας, αντί να προωθεί την ομογενοποίηση, την αλληλεγγύη και την ασφάλεια, όπως συνέβη κατά την περίοδο του κράτους πρόνοιας (2007β, σ. 271). Η δεύτερη είναι αυτή που σχολιάσαμε λίγες γραμμές παραπάνω: η αποσύνδεση της φτώχειας από τις κυκλικές διακυμάνσεις της οικονομίας. Ωστόσο, με βάση τις εμπειρικές του έρευνες εντοπίζει μια πρόσθετη διαφορά. Στο Σικάγο, όπου έζησε μερικά χρόνια, «το 80% των κατοίκων του γκέτο έδειχνε σημάδια επιδείνωσης της οικονομικής του κατάστασης *ύστερα από τέσσερα χρόνια οικονομικής μεγέθυνσης* υπό την προεδρία του

Ρόναλντ Ρέιγκαν». (2007β, σ. 274). Η οικονομική μεγέθυνση και η δημιουργία απασχόλησης όχι μόνο δεν λύνουν το πρόβλημα της αστικής φτώχειας αλλά το επιδεινώνουν. Η οικονομική «ανάπτυξη» την οποία μπορούμε να περιμένουμε στη Λατινική Αμερική –σε αυτή την περίοδο του καπιταλισμού– συγκεντρώνει πλούτο και φτώχεια σε αντίθετους πόλους και δεν μπορεί παρά να συνεχίσει να το κάνει.

Ο Wacquant δίνει έμφαση στην εργασία του στα προβλήματα βίας και εμπορίου ναρκωτικών που ταλανίζουν τις περιφέρειες, ανησυχία που είναι παρούσα σε όλες τις έρευνες που έχουμε υπόψιν, σε βαθμό που να θεωρεί ότι τα γκέτο αποτελούν για πολλούς ακαδημαϊκούς «μια απειλητική Λερναία Υδρα των αστικών κέντρων που προσωποποιείται στο απειλητικά προκλητικό και επιθετικό μέλος μιας συμμορίας» (2007β, σ. 36). Θεωρώ ότι έχει δίκιο στο ότι τα γκέτο του πρώτου κόσμου, ειδικά αυτά των Ηνωμένων Πολιτειών, πέρασαν από τις φυλετικές συγκρούσεις της δεκαετίας του '60 στις «σιωπηρές» ή «παρατεταμένες και αργές» συγκρούσεις των ημερών μας. Αυτή η θεώρηση αποτελεί μια σοβαρή απόπειρα απαγκίστρωσης από προκαταλήψεις και κοινούς τόπους, προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι λογικές που οδηγούν νέους, μαύρους, φτωχούς, σε καταστάσεις βίας και εμπορίου ναρκωτικών. Υποστηρίζοντας ότι η αστική φτώχεια των μαύρων είναι σήμερα πιο έντονη και συγκεντρωμένη απ' ό,τι τη δεκαετία του '60 και ότι οι διαφορές ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς έχουν οξυνθεί, σημειώνει:

> Οι απροκάλυπτες ρατσιστικές επιθέσεις που συσπείρωναν τις αφροαμερικανικές κοινότητες των πόλεων του Βορρά σε μια απειλητική εξέγερση ενάντια στην εξουσία των λευκών, έδωσαν τη θέση τους στη «σιωπηρή σύγκρουση» της εγκληματικότητας μαύρων ενάντια σε μαύρους, στη μαζική απόρριψη του σχολείου, στο εμπόριο ναρκωτικών και στην εσωτερική κοινωνική παρακμή. Στα νυχτερινά δελτία ειδήσεων, οι σκηνές όπου λευκοί αστυνομικοί εξαπολύουν την κρατική βία ενάντια σε μαύρους ειρηνικούς διαδηλωτές που ζητούν απλά και μόνο την αναγνώριση των στοιχειωδών συνταγματικών τους δικαιωμάτων, έχουν αντικατασταθεί από ρεπορτάζ που κάνουν λόγο για πυροβολισμούς μέσα από αυτοκίνητα εν κινήσει, για αστέγους και ανήλικες εγκύους. (2007β, σ. 35-36)

Η ανάλυση αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον διότι ανιχνεύει, σε αυτές τις εικόνες που μιλούν για αυτοκαταστροφή, μια στάση αμφισβήτησης της κατεστημένης τάξης, διαφορετική από αυτή της δεκαετίας του '60 αλλά εξίσου σημαντική. Ωστόσο, οι μελέτες που προέρχονται από τον πρώτο κόσμο, ακόμα κι αυτές που είναι στρατευμένες υπέρ των φτωχών, δεν παύουν να βλέπουν τα προάστια ως ένα πρόβλημα, ορίζοντάς τα πάντοτε αρνητικά, ως τα «προάστια της απελπισίας» ή ως το «μουσείο της φρίκης»[5]. Όταν δεν τα στιγματίζουν τα αντιμετωπίζουν ως τους «επιζήσαντες μιας τεράστιας συλλογικής καταστροφής» (Bourdieu, 1999, σ. 11). Χωρίς ποτέ να αποκτούν την ιδιότητα του υποκειμένου, είναι, στην καλύτερη περίπτωση, τα αντικείμενα μελέτης των ερευνητών. Όπως υποδεικνύει ο Bourdieu, αυτοί αναλαμβάνουν να δώσουν μορφή σε έναν λόγο που ένας «επισφαλής» δεν θα μπορούσε να αναπτύξει ποτέ από μόνος του, επειδή «δεν έχει αποκτήσει το στάτους της "τάξης-αντικείμενο"» και είναι υποχρεωμένος να «διαμορφώνει την υποκειμενικότητά του μέσω της αντικειμενοποίησής του από τους άλλους» (Wacquant, 2007β, σ. 285).

Έχοντας τον ίδιο προσανατολισμό με τον Bourdieu και τον Wacquant, ο Castells δίνει έμφαση στον ρόλο του κράτους ως παράγοντα δημιουργίας της αστικής περιθωριακότητας. «Ο κόσμος της περιθωριακότητας είναι πράγματι δημιουργία του κράτους, μέσω μιας διαδικασίας κοινωνικής ενσωμάτωσης και πολιτικής κινητοποίησης, με αντάλλαγμα αγαθά και υπηρεσίες που μόνο αυτό μπορεί να προσφέρει» (1986, σ. 266). Στην εκτενή ανάλυσή του σχετικά με τις φτωχογειτονιές των λατινοαμερικανικών πόλεων (στην οποία θα επανέλθουμε αργότερα) υποστηρίζει ότι η σχέση ανάμεσα στο κράτος και τους κατοίκους των λαϊκών οικισμών συγκροτείται γύρω από την παροχή υπηρεσιών ως ένα εργαλείο πολιτικού ελέγχου, κάτι που τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια λαϊκιστική σχέση. Δεν λαμβάνει υπόψη τον ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι κάτοικοι αυτοί ως υποκείμενα και δηλώνει ότι ο κανόνας στη Λατινική Αμερική είναι ότι τα κινήματα των παράνομα κατειλημμένων οικισμών αποτελούν «ένα εργαλείο κοινωνικής ενσωμάτωσης και υποταγής στην κατεστημένη πολιτική

5. Susan Eckstein, στον Wacquant (2007β, σ. 282) και Fernández Durán (1996, σ. 148), αντίστοιχα.

τάξη και όχι έναν παράγοντα κοινωνικής αλλαγής» (1986, σ. 274). Σύμφωνα με τον Castells, η υλική και κοινωνική τους πραγματικότητα τους εμποδίζει να υπερβούν την εξάρτηση από το πολιτικό σύστημα.

Ξεκινώντας από διαφορετική θεωρητική αφετηρία, ο Antonio Negri συμφωνεί στο ότι οι εξεγερμένοι νέοι της περιφέρειας δε συνιστούν υποκείμενα, στον βαθμό που «γνωρίζουν αυτό που δεν θέλουν αλλά όχι αυτό που θέλουν» (2006, σ. 2). Θεωρεί ότι οι νέοι των περιφερειών των αστικών κέντρων έχουν μια ταυτότητα «πλήρους άρνησης» και ότι το μόνο κοινό τους στοιχείο είναι το στρατόπεδο συγκέντρωσης στο οποίο ζουν. Συμφωνεί με τις προαναφερθείσες αναλύσεις στο ότι από μόνοι τους δεν μπορούν να βγουν από την κατάστασή τους και εκτιμά ότι η μόνη ελπίδα είναι οι νέες μορφές διακυβέρνησης που εφαρμόζει ο Λούλα στη Βραζιλία και ο Κίρσνερ στην Αργεντινή, στον βαθμό που διαπραγματεύονται με τα κινήματα μια κοινωνική διαδικασία «δημοκρατικής ριζοσπαστικοποίησης» (2006, σ. 2). Ωστόσο, οι νέοι από τις φαβέλες δεν νιώθουν ότι συμμετέχουν μαζί με την κυβέρνηση Λούλα στη διαμόρφωση της πολιτικής της χώρας τους. Νιώθουν, αντίθετα, την ένταση της καταπίεσης στις γειτονιές τους καθημερινά.

***

Οι υποστηρικτές της (κακώς) επονομαζόμενης «θεωρίας της περιθωριακότητας», η οποία αναπτύχθηκε στη Λατινική Αμερική τη δεκαετία του '60, δεν είχαν εκείνα τα χρόνια την ευκαιρία να παρακολουθήσουν τον πολιτικοκοινωνικό πρωταγωνισμό των κατοίκων των λαϊκών οικισμών από τη δεκαετία του '80 κι έπειτα, σε μεγάλο βαθμό λόγω των αλλαγών που έφερε η παγκοσμιοποίηση. Ίσως γι' αυτό δεν μπόρεσαν να πιστέψουν ότι οι φτωχοί των πόλεων θα μπορούσαν να αναδειχθούν σε κοινωνικά και πολιτικά υποκείμενα. Ωστόσο, πιστεύω ότι έχουν δίκιο σε κάτι ουσιαστικό: είναι ο εξαρτημένος καπιταλισμός αυτός που δημιουργεί έναν «περιθωριακό πόλο» στην κοινωνία, κάτι που συνεπάγεται μια ρήξη με τις ευρωκεντρικές αναλύσεις καθώς δίνεται έμφαση στις διαφορές και τις ιδιαιτερότητες που απαντώνται στη λατινοαμερικανική ήπειρο (Quijano, 1977). Αυτή η συστημική θεώρηση της «περιθωριακότητας» –που δεν αποφεύγει την αμφισβήτηση του όρου– προσφέρει ένα πολύτιμο εργαλείο, καθώς τοποθετεί στο

κέντρο το πολιτικό και κοινωνικό πρόβλημα που συνιστά ο ιμπεριαλισμός, ένα ζήτημα που πολλοί ευρωπαίοι και βορειοαμερικανοί διανοούμενοι φαίνεται ότι αδυνατούν να δουν. Από την άλλη πλευρά, έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε τη συζήτηση για τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις έννοιες της «περιθωριακότητας» και του «βιομηχανικού εφεδρικού στρατού», μιας και τρεις δεκαετίες μετά από εκείνες τις αναλύσεις οι διαφορές αυτές έχουν οξυνθεί σε τέτοιο βαθμό που ορισμένες παραδοσιακές έννοιες έχουν πάψει πια να είναι χρήσιμες[6].

Δεν θα ήθελα να κλείσω αυτή τη σύντομη και ανολοκλήρωτη επισκόπηση χωρίς να αναφερθώ σε δυο αναλύσεις που δημοσιεύτηκαν την ίδια περίοδο με τις προαναφερθείσες. Η Larissa Lomnitz εξετάζει τους δεσμούς μεταξύ των φτωχών σε έναν λαϊκό οικισμό της Πόλης του Μεξικού σε μια εργασία που προσπαθεί να κατανοήσει την πραγματικότητα «από τα κάτω» και συνεπώς «από τα μέσα» (1975). Η δεύτερη αποτυπώνει τη ματιά του περουβιανού José Matos Mar σε ό,τι αφορά την «υπερχείλιση (desborde)* από τα κάτω» που πραγματοποιούν τα λαϊκά στρώματα που κατοικούν στις φτωχογειτονιές της Λίμας και έχουν καταφέρει να αλλάξουν το πρόσωπο του Περού (1989-2004).

Η εργασία της Lomnitz συνιστά μια τομή στις έρευνες γύρω από την αστική φτώχεια και την περιθωριακότητα (Svampa, 2004). Η συγγραφέας συμπεραίνει ότι τα κοινωνικά δίκτυα της αμοιβαίας ανταλλαγής είναι «το σημαντικότερο στοιχείο της κοινωνικής δομής του λαϊκού οικισμού» (Lomnitz, 1975, σ. 219). Τα δίκτυα αυτά επιτρέπουν στους περιθωριοποιημένους να μεταναστεύουν από την ύπαιθρο, να εγκαθίστανται στην πόλη, να μετακινούνται, να αποκτούν στέγη και να επιβιώνουν. Η έμφαση στα δίκτυα, στις σχέσεις, στους οικογενειακούς και συντροφικούς δεσμούς, στην αλληλεγγύη και την αμοιβαιότητα, σκιαγραφεί έναν κόσμο στον οποίο η εμπιστοσύνη αποτελεί το κλειδί των κοινωνικών σχέσεων, σε βαθμό που σε έναν κόσμο δίχως κράτος, κόμματα και οργανώσεις, «το δίκτυο των αμοιβαίων ανταλλαγών αποτελεί

6. Βλ. την Εισαγωγή στο κείμενο των Quijano και José Nun στο οποίο έγινε αναφορά, «Sobrepoblación relativa, ejército industrial de reserva y masa marginal», *Revista Latinoamericana de Sociología*, Ιούλιος του 1969.

* Desborde: η υπέρβαση, το ξεπέρασμα των ορίων. *(σ.τ.μ.)*

την πραγματική κοινότητα των περιθωριοποιημένων της πόλης» (1975, σ. 223). Αυτή η εμπεριστατωμένη εργασία είχε, μεταξύ άλλων, το προτέρημα ότι αναδείκνυε τον κεντρικό ρόλο των ιδίων πόρων του «περιθωριακού» κόσμου, το δυναμικό που υπάρχει στο εσωτερικό του ως ένα μυστικό της επιβίωσής του, της ύπαρξης και της καθημερινότητάς του.

Θεωρώ ότι ο Matos Mar πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα τοποθετώντας στο επίκεντρο τα ίδια τα «περιθωριοποιημένα» στρώματα, τώρα όμως με την ιδιότητά τους ως πολιτικών και κοινωνικών υποκειμένων, σε μια στιγμή που ήταν πασιφανής η ικανότητά τους να «υπερχειλίσουν» την κατεστημένη τάξη. Διατείνεται ότι υπάρχουν «δύο Περού», δύο παράλληλες κοινωνίες: η επίσημη και η περιθωριοποιημένη. Η πρώτη αποτελείται από το κράτος, τα κόμματα, τις επιχειρήσεις, τις ένοπλες δυνάμεις, τα συνδικάτα, και έχει μια ξενόφερτη κουλτούρα. Η δεύτερη είναι πολλαπλή και πολύμορφη, έχει τον δικό της πολιτισμό, τη δική της θρησκεία και οικονομία (την οποία αποκαλεί ανταγωνιστική*), τη δική της δικαιοσύνη και τις δικές της αρχές, και έχει μια κοινοτική καρδιά, οι ρίζες της οποίας βρίσκονται στις Άνδεις (2004, σ. 47). Πρόκειται για μια διαδικασία που ξεκίνησε με την κατάληψη αστικών εκτάσεων και κτιριακών εγκαταστάσεων τη δεκαετία του '50 και κατέληξε σε μια υπερχείληση, μια συνεχή επέκταση του «άλλου» Περού, του υπόγειου, του Περού των Άνδεων, που επινόησε εκ νέου τον εαυτό του στις πόλεις και, κυρίως, στη Λίμα.

Σύμφωνα με τον Matos Mar, η αντιπαράθεση είναι αναπόφευκτη. Όχι με τον παραδοσιακό τρόπο της μετωπικής σύγκρουσης μεταξύ αντιπάλων αλλά μέσα από «την υπόγεια εργασία εκατομμυρίων συμμετεχόντων στην "άλλη κοινωνία"», μέσα από την «αυθόρμητη ανάπτυξη των λαϊκών στρωμάτων, που επιχειρούν με τη δύναμη της μάζας να επιβάλλουν τους δικούς τους όρους» (2004, σ. 101). Ορισμένες στιγμές φαίνεται να περιγράφει μια κατάσταση κατά την οποία η άλλη κοινωνία επιβάλλεται βαθμιαία, κάποιες άλλες κάνει λόγο για μια διαδικασία στην οποία «οι μάζες δημιουργούν ημιαυτόνομες ζώνες εξουσίας, βασιζόμενες σε "ασύμμετρες" μορφές αγροτικής αμοιβαιότητας, που τις έχουν προσαρμόσει στις συνθήκες της πόλης. Απαλλάσσονται από

* Στο πρωτότυπο *contestataria*, δηλαδή αμφισβητησιακή, κατά κυριολεξία. Το ανταγωνιστική μας φάνηκε πιο πρόσφορο για τη συγκεκριμένη περίπτωση. (*σ.τ.μ.*)

το κράτος και έρχονται σε αντιπαράθεση με αυτό» (2004, σ. 105). Αποτιμώντας τη διαδρομή αυτής της «υπερχείλισης» τις τελευταίες δύο δεκαετίες, ο Matos Mar υποστηρίζει ότι «τα αμφισβητησιακά χαρακτηριστικά που επέβαλαν οι υπερχειλίζουσες μάζες από τη δεκαετία του '50 κι έπειτα, οδηγούν στην κατάκτηση και την ιδιοποίηση νέων φυσικών, πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών χώρων, οι οποίοι στο παρελθόν προορίζονταν αποκλειστικά για τις ευκατάστατες ανώτερες και μεσαίες τάξεις, ειδικά αυτές των πόλεων» (2004, σ. 130). Η έννοια της «υπερχείλισης» αναδεικνύεται έτσι ως ένας διαφορετικός τρόπος περιγραφής της κοινωνικής αλλαγής που βρίσκεται σε εξέλιξη, αμφισβητώντας τις έννοιες της ενσωμάτωσης, της μεταρρύθμισης και της επανάστασης. Λειτουργεί δε ως ένα είδος κηλίδας που, ξεκινώντας από τις Άνδεις, καλύπτει, στο φυσικό αλλά και το πολιτισμικό, στο οικονομικό, το κοινωνικό και το πολιτικό πεδίο, έναν θεσμικό κόσμο όλο και πιο απομονωμένο, θρυμματισμένο και ανίκανο να κυβερνήσει αυτόν τον «άλλον» κόσμο.

Οι αστικές εξεγέρσεις που έλαβαν χώρα μετά τη δημοσιοποίηση αυτών των μελετών διαμορφώνουν μια κατάσταση πιο περίπλοκη από αυτή που συναντούσαμε τη δεκαετία του '50. Για να προσεγγίσουμε αυτή την πραγματικότητα, το πιο κατάλληλο θα ήταν να εξετάσουμε μακρές χρονικές περιόδους, μιας και οι βραχείες περίοδοι, οι οποίες σημαδεύονται από την ανάδυση και την αναδίπλωση οργανώσεων και κινητοποιήσεων δεν επιτρέπουν την αποκρυπτογράφηση των διεργασιών που εκτυλίσσονται στο υπόβαθρό τους. Η εξέταση, όμως, μακρών περιόδων εμφανίζει μια πρόσθετη δυσκολία: δεν υφίστανται καθορισμένα προγράμματα και στόχοι, ούτε διαδρομές για να τις διατρέξουμε· θα πρέπει να αποκρυπτογραφήσουμε τη διαδρομή που διατρέχει μια κοινωνία ή ένα κοινωνικό στρώμα μόνο εκ των αποτελεσμάτων. Μπορούμε μοναχά να επισημάνουμε σταθμούς, να παρατηρήσουμε τα γενικά χαρακτηριστικά, αν αυτά υπάρχουν ή αν είμαστε ικανοί να τα διακρίνουμε. Όσο και αν τα μεγάλα χρονικά διαστήματα επιτρέπουν βαθύτερες αναλύσεις, δεν παύουν να αποτελούν έναν αινιγματικό χώρο, η εξιχνίαση του οποίου δεν εξαρτάται από το αν θα βρούμε τεκμηρίωση ή από το αν θα διατυπώσουμε συνεκτικές λογικές υποθέσεις.

Κοινωνικά κινήματα ή κοινωνίες σε κίνηση

Η έννοια του κοινωνικού κινήματος φαίνεται να αποτελεί ένα πρόσθετο εμπόδιο για την κατανόηση της πραγματικότητας των φτωχών λαϊκών οικισμών. Όταν εξετάζουμε τα κοινωνικά κινήματα δίνουμε συνήθως έμφαση στα τυπικά τους χαρακτηριστικά, από τις οργανωτικές τους δομές μέχρι τους κύκλους κινητοποιήσεων, από την ταυτότητα ως το πολιτισμικό τους πλαίσιο. Ταξινομούνται έτσι με βάση τους στόχους που επιδιώκουν, τη δομική ένταξη των μελών τους, τα χαρακτηριστικά της κινητοποίησης, τη στιγμή και τους λόγους για τους οποίους αναδύονται. Στις μέρες μας υπάρχουν ολόκληρες βιβλιοθήκες σχετικά με αυτό το αντικείμενο. Αλλά υπάρχουν λίγες, πολύ λίγες, εργασίες στο ίδιο το λατινοαμερικάνικο πεδίο, που να στηρίζονται σε δικές τους και, ως εκ τούτου, διαφορετικές βάσεις. Στο δύσκολο έργο της αποαποικιοποίησης της κριτικής σκέψης, ο διάλογος γύρω από τις θεωρίες των κοινωνικών κινημάτων αποκτά θεμελιακή αξία.

Μία από τις πληρέστερες και περιεκτικότερες αναλύσεις γύρω από τα κινήματα της Βολιβίας, συντονιστής της οποίας είναι ο Álvaro García Linera, στηρίζεται άκριτα στα ευρωπαϊκά και βορειοαμερικανικά μοντέλα. Τα διάφορα βολιβιάνικα κινήματα ορίζονται ως «ένα είδος συλλογικής δράσης, η οποία επιδιώκει συνειδητά τον μετασχηματισμό των κατεστημένων κοινωνικών συστημάτων ή την υπεράσπιση κάποιου υλικού συμφέροντος. Κατά συνέπεια, οργανώνονται και συνεργάζονται για να φέρουν εις πέρας συλλογικές δράσεις που σχετίζονται με αυτούς τους στόχους ή τις διεκδικήσεις» (2004, σ. 21). Θεωρεί ότι όλα αυτά τα κινήματα, ανεξάρτητα από τόπο και χρόνο, έχουν τρία συστατικά: μια δομή κινητοποίησης ή τρόπο λήψης αποφάσεων, μια συλλογική ταυτότητα ή πολιτισμικές αναφορές και ένα ρεπερτόριο δράσεων ή μορφών αγώνα. Αυτό το αναλυτικό πλαίσιο μπορεί να ανταποκριθεί μόνο σε κάποια λίγα κινήματα: τα θεσμικά, αυτά που έχουν μια ορατή δομή, διαχωρισμένη από την καθημερινότητα, αυτά που επιλέγουν τους ηγέτες τους και διαμορφώνουν ένα ρητό πρόγραμμα και που, με βάση τους στόχους τους, καθορίζουν τις μορφές δράσεις.

Αλλά το μεγαλύτερο μέρος των κινημάτων δεν λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο. Στις περιφέρειες των αστικών κέντρων οι φτωχές γυναίκες

δεν διαθέτουν τα χαρακτηριστικά που αυτό το θεωρητικό μοντέλο αποδίδει στα κοινωνικά κινήματα, διαδραματίζουν όμως, παρόλα αυτά, έναν σημαντικό ρόλο ως παράγοντες κοινωνικής αλλαγής. Επιπλέον, τα γυναικεία κινήματα που γνωρίζουμε ανά τον κόσμο έχουν μια υπόγεια και αδιόρατη, μη σταθερή και θεσμική, μορφή δράσης, με εξαίρεση έναν μικρό πυρήνα γυναικών που οργανώνονται με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Αυτό δεν αλλάζει όμως το γεγονός ότι πρόκειται για ένα μεγάλο κίνημα, που έχει αλλάξει ριζικά τον κόσμο. Ορισμένες πρόσφατες εργασίες στη Λατινική Αμερική επιχειρούν να αποτυπώσουν εννοιολογικά τα κινήματα έχοντας έναν διαφορετικό προσανατολισμό. Μία από αυτές είναι του García Linera. Στην προαναφερθείσα εργασία, περιγράφοντας την αγροτική οργάνωση των ιθαγενών Αϊμάρα στα υψίπεδα των Άνδεων, ανοίγει μονοπάτια προς μια άλλη κατεύθυνση:

> Με αυστηρούς όρους, το *Csutcb* είναι ένα είδος κοινωνικού κινήματος που κινητοποιεί όχι μόνο ένα μέρος της κοινωνίας, αλλά μια διαφορετική κοινωνία, ένα σύνολο δηλαδή κοινωνικών σχέσεων, μη καπιταλιστικών μορφών εργασίας και μορφών οργάνωσης, νοηματοδότησης, αντιπροσώπευσης και παραδοσιακής πολιτικής εξουσίας διαφορετικών από αυτές της κυρίαρχης κοινωνίας. Γι' αυτό και είναι δόκιμη η πρόταση του Luis Tapia να ορίζουμε αυτά τα κινήματα ως κοινωνιακά (societales). (2004, σ. 130)

Η έννοια του «κοινωνιακού κινήματος» επιχειρεί να αποτυπώσει τις λατινοαμερικανικές ιδιαιτερότητες που συγκροτούνται από διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες υπάρχουν, αναπαράγονται και αναπτύσσονται πλάι στις κυρίαρχες, και που δεν αποτελούν, επομένως, «κατάλοιπα» του παρελθόντος. Με αυτόν τον τρόπο επιχειρείται «η περιγραφή και ο αναστοχασμός πάνω στην κίνηση μιας κοινωνίας ή ενός συστήματος κοινωνικών σχέσεων στο σύνολό τους», καθώς και η ανάδειξη «της κίνησης ενός μέρους της κοινωνίας στο εσωτερικό της άλλης κοινωνίας» (Tapia, 2002, σ. 60-61). Αυτή η ανάλυση θεωρεί δεδομένη την ύπαρξη «πολλών κοινωνιών» μεσα στην κοινωνία, τη συνύπαρξη δηλαδή δύο τουλάχιστον συνόλων κοινωνικών σχέσεων με μια ελάχιστη συνάρθρωση μεταξύ τους. Σε άλλες εργασίες έχω υπερασπιστεί μια παρόμοια πρόταση, ορίζοντας αυτά τα κινήματα ως «κοινωνίες σε κίνηση» (Zibechi, 2003α). Το νέο στοιχείο που

έρχονται να φωτίσουν οι κοινωνικοί αγώνες των τελευταίων 15-20 χρόνων είναι ότι το σύνολο των εδαφοποιημένων κοινωνικών σχέσεων στις αγροτικές περιοχές (των ιθαγενών αλλά και των «χωρίς γη») καθίστανται πλέον ορατές σε ορισμένες πόλεις όπως το Καράκας, το Μπουένος Άιρες, η Οαχάκα ή το Ελ Άλτο στη Βολιβία, που συνιστά ίσως την πιο ολοκληρωμένη έκφραση αυτής της τάσης[7].

Το κεντρικό στοιχείο σε αυτή τη συζήτηση είναι το αν υπάρχει πραγματικά ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων που να εκφράζονται ή να συμπυκνώνονται σε ένα συγκεκριμένο έδαφος. Αυτό συνεπάγεται μια ανάλυση των κινημάτων από άλλη αφετηρία: όχι πλέον με βάση τις μορφές οργάνωσης ή το ρεπερτόριο των δράσεων αλλά με βάση τις κοινωνικές σχέσεις και το έδαφος, με άλλα λόγια δίνοντας έμφαση στις ροές και τις κινήσεις και όχι στις δομές. Σε αυτή την κατηγορία των αναλύσεων εμφανίζονται νέες έννοιες. Ορισμένες από τις σημαντικότερες είναι αυτονομία, πολιτισμός και κοινότητα. Ο Porto Gonçalves, ο οποίος πραγματοποίησε μια πολύχρονη εργασία με τους *σερινγκέιρος** στη Βραζιλία μαζί με τον Chico Mendes, υποστηρίζει ακριβώς αυτό το σημείο. «Υπάρχει μια πάλη αποαποικιοποίησης της σκέψης, στην οποία η επανοικειοποίηση της έννοιας του εδάφους ίσως έχει πολλά να συνεισφέρει» (2006, σ. 161).

Πράγματι, τα λατινοαμερικανικά κινήματα, όπως τα ιθαγενικά, των ακτημόνων, τα αγροτικά και όλο και περισσότερο και τα αστικά, είναι κινήματα εδαφοποιημένα. Τα εδάφη όμως συνδέονται άρρηκτα με τα υποκείμενα που τα θεσμίζουν, τα οριοθετούν και τα σημαδεύουν στη βάση των κοινωνικών σχέσεων των οποίων είναι φορείς (Porto, 2001). Επιστρέφοντας στον Lefebvre, αυτό σημαίνει ότι η παραγωγή χώρου είναι παραγωγή διαφορικού χώρου: όποιος είναι σε θέση να προβαίνει στην παραγωγή χώρου, ενσαρκώνει διαφοροποιημένες κοινωνικές σχέσεις, που χρειάζονται υποχρεωτικά διαφορετικούς χώρους για να ριζώσουν. Αυτό δεν περιορίζεται στην κατοχή (ή την ιδιοκτησία) της γης, αλλά στην οργάνωση –από ένα κοινωνικό στρώμα– ενός εδάφους που θα έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά λόγω των κοινωνικών σχέσεων

---

7. Στην ανάλυση των αστικών «κοινοτήτων» του Ελ Άλτο αφιέρωσα την έρευνα-βιβλίο *Dispersar el poder. Los movimientos como poderes antiestatales*.

* Βλ. σημείωση σελ. 82. (*σ.τ.μ*)

των οποίων είναι φορέας αυτό το υποκείμενο. Αν δεν συνέβαινε αυτό, αν το υποκείμενο αυτό δεν ενσάρκωνε διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις, αντιθετικές προς αυτές της ηγεμονικής κοινωνίας, δεν θα είχε την ανάγκη να δημιουργήσει νέες εδαφικότητες.

Τόπος και χώρος ήταν πάντοτε προνομιακές έννοιες στις θεωρίες και τις αναλύσεις σχετικά με τα κοινωνικά κινήματα. Στη Λατινική Αμερική, ακόμη και στις πόλεις της, είναι ώρα να μιλήσουμε για εδάφη. Σε μια εξαίρετη εργασία, ο Porto Gonçalves δηλώνει ότι «τα νέα υποκείμενα αποκτούν υπόσταση θεσμίζοντας νέες εδαφικότητες» (2001, σ. 208). Καταλήγει σε αυτή τη θέση έχοντας ακολουθήσει την πορεία ενός συγκεκριμένου κινήματος, αυτό των *σεριγκέιρος*, που πριν συγκροτηθούν ως κίνημα χρειάστηκε να τροποποιήσουν τον κοντινό τους περίγυρο και συμπεραίνει ότι η δύναμή τους «πηγάζει από τον χώρο-κατοικίας-και-παραγωγής» (2001, σ. 203). Ήταν ακριβώς η αποσύνδεση από τον κληρονομημένο τόπο, ή αυτόν που είχε διαμορφωθεί πρωθύστερα, αυτό που τους επέτρεψε να θεσμιστούν ως κίνημα.

Οι τάξεις δεν είναι αντικείμενα αλλά ανθρώπινες σχέσεις, όπως υποστηρίζει ο E. P. Thompson (1989). Αυτές οι σχέσεις όμως, δεν είναι δεδομένες, διαμορφώνονται μέσα από την αντιπαράθεση και τη σύγκρουση. «Οι κοινωνικές τάξεις σχηματίζονται μέσα στους αγώνες και χάρη στους αγώνες στους οποίους οι πρωταγωνιστές τους σε συγκεκριμένες συγκυρίες αποδύονται και οι οποίοι διαμορφώνουν τους τόπους που, με αυτόν τον τρόπο, όχι μόνο καταλαμβάνουν αλλά και θεσμίζουν». Υπό αυτή την έννοια, «το κοινωνικό κίνημα είναι, με αυστηρούς όρους, αλλαγή του κοινωνικού χώρου», σημείο στο οποίο συγκλίνουν η κοινωνιολογία και η γεωγραφία (Porto, 2001, σ. 197-198). Στη βάση αυτής της συγκεκριμένης επιχειρηματολογίας-εμπειρίας, μπορούμε να καταλήξουμε μαζί με τον Porto Gonçalves σε έναν προσωρινό ορισμό του κοινωνικού κινήματος, εντελώς διαφορετικό από αυτόν που μας κληροδότησε η κοινωνιολογία, η οποία επικέντρωνε στα οργανωτικά ζητήματα, στις δομές και στις πολιτικές δυνατότητες:

> Κάθε κοινωνικό κίνημα συγκροτείται έχοντας ως αφετηρία τη δράση αυτών που παραβιάζουν την αδράνεια και κινούνται, που αλλάζουν δηλαδή τόπο, απορρίπτοντας αυτόν που τους είχε αποδοθεί ιστορικά, μέσα από μια συγκεκριμένη κοινωνική οργάνωση, και προσπαθώντας να διευρύνουν τους χώρους έκφρασης,

> οι οποίοι –όπως κατέδειξε ο Michel Foucault– συνεπάγονται σημαντικά παρεπόμενα πολιτικής τάξης. (2001, σ. 81)

Αυτή η χαρακτηριστική εικόνα φωτίζει την ουσία του κινήματος, που είναι η κίνηση, η ικανότητα ροής, μετακίνησης, κυκλοφορίας. Ένα κίνημα, επομένως, μετακινεί διαρκώς τους χώρους και τις ταυτότητες που έχει κληρονομήσει (Espinosa, 1999). Όταν αυτό το κίνημα-μετακίνηση ριζώνει σε ένα έδαφος ή όταν τα υποκείμενα που συμμετέχουν σε αυτήν τη μετακίνηση είναι εγκατεστημένα σε έναν φυσικό χώρο, θεσμίζουν εδάφη που τα χαρακτηρίζει η διαφορά τους από εκείνα του κεφαλαίου και του κράτους. Αυτό σημαίνει ότι η γη ως χώρος παύει να θεωρείται μέσο παραγωγής και γίνεται μια πολιτικο-πολιτισμική δημιουργία. Το έδαφος είναι τότε ο χώρος όπου αναπτύσσονται κοινωνικές σχέσεις που διαφέρουν από τις κυρίαρχες σχέσεις του καπιταλισμού, και είναι επίσης ο τόπος όπου οι συλλογικότητες μπορούν να αναπτύξουν διαφορετικούς τρόπους ζωής. Αυτή είναι μια από τις κύριες συνεισφορές των ιθαγενικών κινημάτων της ηπείρου μας στον αγώνα για τη χειραφέτηση.

Ο Díaz Polanco σημειώνει ότι τα κινήματα αυτά, εισάγοντας έννοιες όπως αυτή του εδάφους, της αυτονομίας, του αυτοκαθορισμού και της αυτοκυβέρνησης –οι οποίες ανήκουν στην ίδια προβληματική– προκαλούν μια θεωρητική και πολιτική επανάσταση (1997). Οι ιθαγενικές κοινότητες που αγωνίζονται για τη γη εδώ και αιώνες, άρχισαν κάποια στιγμή να επεκτείνουν την τοπική-κοινοτική αυτοκυβέρνηση σε ευρύτερους χώρους, ως μέρος της συγκρότησής τους ως εθνικών υποκείμενων και ως λαών. Τομή σε αυτή τη διαδικασία υπήρξε η Πρώτη Διηπειρωτική Συνάντηση Ιθαγενών Λαών, το 1990, από την οποία προέκυψε η Διακήρυξη του Κίτο.

Μέχρι εκείνη τη στιγμή το μόνο έδαφος που υπήρχε αποτελούσε κομμάτι του κράτους, με την υλική αλλά και τη συμβολική έννοια. Η ιδέα του εδάφους συνεπώς δεν μπορούσε να διαχωριστεί από αυτή του κράτους-έθνους. Για τον Weber, «το κράτος είναι η ανθρώπινη κοινότητα που, στο εσωτερικό ενός δεδομένου εδάφους –η έννοια του "εδάφους" είναι ουσιαστική σε αυτόν τον ορισμό– διεκδικεί για τον εαυτό της (με επιτυχία) το μονοπώλιο του νόμιμου φυσικού εξαναγκασμού» (2002, σ. 1056)*.

---

* Ελληνική έκδοση: Max Weber, *Οικονομία και κοινωνία*, τ. 1-6, μτφρ. Θανάσης Γκιούρας, Αθήνα, Σαββάλας 2005, 2007, 2008, 2009. (*σ.τ.μ.*)

Με την ανάδυση του ιθαγενικού κινήματος τις τελευταίες δύο δεκαετίες, στα μέσα ή τα τέλη της δεκαετίας του '80, η έννοια του εδάφους μετασχηματίζεται, τη μετασχηματίζουν οι ιθαγενείς με τους αγώνες τους. Η Διακήρυξη του Κίτο τονίζει ότι «το δικαίωμα στο έδαφος αποτελεί μια θεμελιώδη διεκδίκηση των ιθαγενών λαών» και καταλήγει στο ότι «χωρίς αυτοκυβέρνηση και χωρίς τον έλεγχο των εδαφών μας δεν μπορεί να υπάρξει αυτονομία» (Declaración de Quito, 1990, σ. 107).

Αυτή η πραγματική θεωρητική και πολιτική επανάσταση συνοδεύεται από έναν αγώνα για μια νέα και, κυρίως, για μια διαφορετική κατανομή της εξουσίας. Ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκε η μετάβαση από τη γη στο έδαφος, από τον αγώνα για δικαιώματα στον αγώνα για την αυτονομία και την αυτοκυβέρνηση, η διαδικασία δηλαδή μετάβασης από την αντίσταση στην κυριαρχία στην επιβεβαίωση της διαφοράς, έχει ιδιαίτερη σημασία για τις αστικές κοινότητες που, στην καμπή του εικοστού αιώνα, άρχισαν να ριζώνουν στα αστικά εδάφη που είχαν οι ίδιες συγκροτήσει.

Η δημιουργία των αυτοσχέδιων λαϊκών οικισμών *

Το βράδυ της 29ης Οκτωβρίου του 1957, μια ομάδα κατοίκων του Σανχόν δε λα Αγουάδα, ενός θυλάκου εξαθλίωσης με 35 χιλιάδες κατοίκους, μήκους πέντε χιλιομέτρων και πλάτους εκατό μέτρων, στο κέντρο του Σαντιάγο, αποφάσισε να πραγματοποιήσει την πρώτη μαζική και οργανωμένη κατάληψη αστικών εκτάσεων. Στις οκτώ το βράδυ άρχισαν να αποσυναρμολογούν τις παράγκες τους, μάζεψαν λωρίδες πανί με τις οποίες κάλυψαν τις οπλές των αλόγων για να μην κάνουν θόρυβο και, ακολουθώντας τις οδηγίες των πιο αποφασισμένων, συγκέντρωσαν «τα τρία κοντάρια και τη σημαία» με τα οποία θα δημιουργούσαν τον νέο οικισμό. Κατά τις δυόμιση τα ξημερώματα,

---

* Στο πρωτότυπο, *barriadas populares*. Σε ό,τι αφορά τη Λατινική Αμερική, αυτός ο όρος, όπως και ο συναφής *asentamientos populares*, περιγράφει ποικίλες μορφές φθηνής στέγασης των λαϊκών στρωμάτων, που χαρακτηρίζονται από ασαφές ιδιοκτησιακό καθεστώς, ευτελή, κακής ποιότητας και εύκολα αναλώσιμα υλικά δόμησης, καθώς και ατελείς ή ανύπαρκτες παροχές ηλεκτρικού ρεύματος, τηλεφώνου και, κυρίως, ύδρευσης και αποχέτευσης. (*σ.τ.μ.*)

έφτασαν στο μέρος που είχαν επιλέξει, μια κρατική έκταση στο νότιο τμήμα της πόλης[8]. Αξίζει τον κόπο να παραθέσουμε την αφήγηση ενός από τους συμμετέχοντες σε αυτή την πρώτη οργανωμένη κατάληψη στη Λατινική Αμερική:

> Στις οκτώ το βράδυ μαζεύτηκαν οι πιο αποφασισμένοι στο μέρος που είχε συμφωνηθεί: τα τρία κοντάρια και η σημαία, μερικά έπιπλα και σκεπάσματα, σχηματίστηκε σιγά σιγά ένα καραβάνι (...) Η πομπή προχωρούσε ενώ συνέχιζε να συρρέει κόσμος (...) Φτάσαμε αθόρυβα στον προορισμό μας. Με τους προβολείς του αεροδρομίου Λος Σερίλιος μες στη σκοτεινή νύχτα, χωρίς φεγγάρι, νιώθαμε σαν τους Εβραίους που τους κυνηγούν οι Ναζί. Με το πρώτο φως της μέρας ο καθένας άρχισε να καθαρίζει από ένα κομμάτι γης τα αγριόχορτα, να φτιάχνει την καλύβα του και να υψώνει τη σημαία. (Garcés, 2002α, σ. 130)

Σε αυτή την έκταση των 55 εκταρίων συνέκλιναν πομπές που είχαν ξεκινήσει από διάφορους οικισμούς και, το πρωί της 30ής, είχαν συγκεντρωθεί συνολικά 1.200 οικογένειες. Η πρόχειρη εγκατάσταση αντιστάθηκε στην απόπειρα της αστυνομίας να τους απομακρύνει και οι οικογένειες άρχισαν να οικοδομούν τον οικισμό. Από την πρώτη στιγμή όρισαν οι ίδιοι οι κάτοικοι τις αρχές με τις οποίες θα λειτουργούσαν, κάτι που οδήγησε σε σύγκρουση με τους κρατικούς υπαλλήλους. Η δημιουργία του οικισμού, τον οποίο ονόμασαν Λα Βικτόρια*, ήταν «μια τεράστια άσκηση αυτοοργάνωσης των κατοίκων της», που χρειάστηκε να «ενώσουν τις προσπάθειές τους και να επινοήσουν λύσεις, προσφέροντας όλες τις γνώσεις και όλες τις ικανότητές τους», καθώς η κυβέρνηση, αν και δεν τους έδιωξε, δεν προσέφερε τίποτα για τη δημιουργία του νέου οικισμού (Garcés, 2002α, σ. 138).

Το πρώτο στοιχείο που διαχωρίζει την κατάληψη από προηγούμενους αγώνες είναι η αυτοοργάνωση. Το πρώτο βράδυ οργανώθηκε μια μεγάλη συνέλευση, στην οποία αποφασίστηκε η δημιουργία επιτροπών περιφρούρησης, προμηθειών, υγείας και άλλων. Από εκείνη

8. Η πρώτη κατάληψη γης που πραγματοποιήθηκε στη Χιλή είναι καταγεγραμμένη στο: Garcés (2002α) και στο: Grupo Identidad de Memoria Popular (2007).

* Η Νίκη. (*σ.τ.μ.*)

τη στιγμή κι έπειτα όλες οι αποφάσεις περνάνε από τη βάσανο της συλλογικής διαβούλευσης. Το δεύτερο είναι αυτό της αυτοκατασκευής. Τα πρώτα δημόσια κτίρια, χτισμένα επίσης από τους κατοίκους, ήταν το σχολείο και το πολυϊατρείο, κάτι που αντικατοπτρίζει τις προτεραιότητές τους. Για το σχολείο, κάθε κάτοικος έπρεπε να φτιάξει δεκαπέντε πλίνθους. Οι γυναίκες έβρισκαν τα άχυρα, οι νέοι έφτιαχναν τους πλίνθους και οι δάσκαλοι τους έχτιζαν. Ξεκίνησε να λειτουργεί λίγους μήνες μετά τη δημιουργία του οικισμού, χωρίς να πληρώνονται οι δάσκαλοι. Το πολυϊατρείο ξεκίνησε να λειτουργεί σε μια σκηνή, μέχρι που χτίστηκε το κτήριο, με τον ίδιο τρόπο όπως και το σχολείο. Δύο χρόνια μετά την κατάληψη, η Βικτόρια είχε 18 χιλιάδες κατοίκους και κάτι παραπάνω από τρεις χιλιάδες κατοικίες. Μια πόλη που χτίστηκε και κυβερνιόταν από τους πιο φτωχούς, στη βάση ενός «πλούσιου και διευρυμένου κοινοτικού δικτύου» (Garcés, 2002α, σ. 142).

Η «κατάληψη» της Βικτόρια δημιούργησε ένα μοντέλο κοινωνικής δράσης που επαναλαμβάνεται από εκείνη τη στιγμή μέχρι και σήμερα –με μικρές παραλλαγές– όχι μόνο στη Χιλή αλλά και στην υπόλοιπη Λατινική Αμερική. Συνίσταται στη συλλογική οργάνωση πριν την κατάληψη, την προσεκτική επιλογή του κατάλληλου χώρου, την αιφνιδιαστική δράση –κατά προτίμηση τη νύχτα– την αναζήτηση μιας νομικής ομπρέλας στη βάση των σχέσεων είτε με τις Εκκλησίες είτε με κόμματα και την επεξεργασία ενός λόγου που θα νομιμοποιεί την παράνομη ενέργεια. Αν η κατάληψη κατορθώσει να αντισταθεί τις πρώτες στιγμές που οι δυνάμεις της τάξης επιχειρούν να την εκκενώσουν, είναι μεγάλες οι πιθανότητες εδραίωσής της.

Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι αυτό το μοντέλο κοινωνικής δράσης –διαφορετικό από την ενσωμάτωση μεμονωμένων οικογενειών στις φαβέλες και τις παραγκουπόλεις– που πρωτοεμφανίστηκε τη δεκαετία του '50 στο Σαντιάγο και τη Λίμα, ξεκίνησε να εφαρμόζεται στο Μπουένος Άιρες και το Μοντεβιδέο, τις πιο «ευρωπαϊκές» πόλεις λόγω της ομοιογένειάς τους, μόλις τη δεκαετία του '80. Οι χρονικές διαφορές δεν είναι τόσο σημαντικές, αν λάβουμε υπόψη τις μακρές ιστορικές περιόδους, καθώς αυτό που είναι πραγματικά σημαντικό είναι η υιοθέτηση ενός μοντέλου συλλογικής δράσης ανεξάρτητα από το πότε αυτό συμβαίνει.

Ας δούμε τώρα κάποιες αναλύσεις για τη Βικτόρια, οι οποίες ρί-

χνουν φως στις διαδικασίες που βρίσκονταν σε εξέλιξη. Η κατάληψη «αποτελεί μια ριζική ρήξη με τις θεσμικές λογικές και με τη βασική αρχή των φιλελεύθερων δημοκρατιών, την αρχή της ιδιοκτησίας» (Grupo Identidad de Memoria Popular, 2007, σ. 14). Η νομιμοποίηση παίρνει τη θέση της νομιμότητας και η αξία χρήσης της γης υπερισχύει της ανταλλακτικής της αξίας. Στη Βικτόρια συμβαίνει κάτι ακόμη: η αυτοκατασκευή των κατοικιών και του οικισμού συνεπάγεται την ιδιοποίηση από τους κατοίκους της ενός χώρου όπου στο εξής κατοικεί ένα «εμείς», το οποίο αναδεικνύεται ως μορφή αυτοκυβέρνησης του πληθυσμού.

Με αυτόν τον τρόπο, το μοντέλο της άμεσης δράσης τροποποιεί ένα πρότυπο σχέσης ανάμεσα στον λαό και το κράτος που στηρίζεται στην ηγεμονική κουλτούρα και το οποίο είχε υιοθετηθεί από την αριστερά και το συνδικαλιστικό κίνημα. Από τη λογική της τάξης-συνδικάτο-κόμμα, που βασιζόταν στην εκπροσώπηση των συμφερόντων μιας κοινωνικής ομάδας στον κρατικό μηχανισμό και τη διεκδικητική δράση, περνάμε σε ένα μοντέλο πιο «αυτοτελές», στο οποίο το πρόθεμα «αυτο-» (αυτοκατασκευή, αυτοκυβέρνηση) παίρνει τη θέση της διεκδίκησης και της αντιπροσώπευσης. Αυτή η διαδικασία μετάβασης βρίσκεται ακόμη σε ένα αρχικό στάδιο, στρέφεται όμως προς μια κατεύθυνση διαφορετική από αυτή που ακολουθούσαν μέχρι εκείνη τη στιγμή τα λαϊκά στρώματα. Το μοντέλο αυτό μοιάζει πολύ περισσότερο με αυτό που από τη δεκαετία του '80 ακολουθούν τα ιθαγενικά κινήματα, τοποθετώντας στο κέντρο της δράσης τους το ζήτημα του εδάφους και μια σειρά από πολιτικές και θεωρητικές έννοιες που ανήκουν στη γενεαλογία της αυτονομίας και της αυτοκυβέρνησης (Díaz Polanco, 1997, σ. 14).

Οι μαρτυρίες των κατοίκων, όπως ήταν αναμενόμενο, πηγαίνουν ακόμη παραπέρα. Διατυπώνουν μια σειρά από αρχές, τις οποίες βλέπουμε να επαναλαμβάνονται σε όλο το μήκος και το πλάτος των φτωχών λαϊκών οικισμών της Λατινικής Αμερικής.

- Ικανότητα *αυτοοργάνωσης* και, από εκεί και έπειτα, αυτοκατασκευής και αυτοελέγχου της ζωής. Αυτή η ιδιότητα αφορά, όπως είδαμε νωρίτερα, όλες τις όψεις της καθημερινότητας. Οι κάτοικοι της Βικτόρια όχι μόνο έφτιαξαν τις κατοικίες τους, τους δρόμους, το δίκτυο ύδρευσης και ηλεκτρισμού, αλλά κατασκεύασαν

και το σχολείο –με μια ιδιαίτερη φιλοσοφία καθώς επρόκειτο για ένα κυκλικό κτήριο– και το πολυϊατρείο. Κυβέρνησαν οι ίδιοι τις ζωές τους, κυβέρνησαν έναν ολόκληρο οικισμό, δημιούργησαν μορφές λαϊκής εξουσίας ή αντιεξουσίες.

- Σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι *γυναίκες*. Πολλές διαβεβαιώνουν ότι άφησαν τους συζύγους τους για να συμμετάσχουν στην κατάληψη, χωρίς να τους ενημερώσουν γι' αυτή τη σημαντική απόφαση που έπαιρναν στη ζωή τους. «Εγώ πήγα μόνη μου με την κόρη μου, που ήταν εφτά μηνών. Ο άντρας μου δεν με ακολούθησε», διηγείται η Λουίσα, που τη χρονική στιγμή της κατάληψης ήταν 18 χρόνων (Grupo Identidad de Memoria Popular, 2007, σ. 58). Η Σουλέμα, 42 ετών, θυμάται ότι «ήρθαν πολλές οικογένειες κρυφά από τους συζύγους τους, όπως εγώ» (Grupo Identidad de Memoria Popular, 2007, σ. 25). Οι γυναίκες των λαϊκών στρωμάτων είχαν –ακόμη και στα μέσα της δεκαετίας του '50– έναν εκπληκτικό βαθμό αυτονομίας. Για την ακρίβεια, αναφερόμαστε στις γυναίκες με τα παιδιά τους, στις *μητέρες*. Αυτές βγήκαν στην πρώτη γραμμή, όχι μόνο τη στιγμή της κατάληψης, αλλά τοποθετώντας επίσης τα σώματά τους και τα παιδιά τους μπροστά στους Καραμπινιέρους για να αποτρέψουν την εκδίωξή τους:

> Κάποια στιγμή απείλησαν ότι θα μας στείλουν τον στρατό. Τότε όλες οι γυναίκες αφήσαμε τα παιδιά μας στις μανάδες μας και επιστρέψαμε για να αγωνιστούμε· περιμέναμε όλη μέρα να έρθει ο στρατός αλλά δεν ήρθε. Ήρθαν στη θέση του οι Καραμπινιέροι, που μπήκαν ποδοπατώντας τις σημαίες, ρίχνοντας κάτω τις σκηνές και απειλώντας ότι θα μας σκοτώσουν. Κι εμείς εκεί, παλεύοντας για να μη μας διώξουν και φωνάζοντας όλες μαζί: μόνο νεκρές θα μας βγάλετε από εδώ! (Grupo Identidad de Memoria Popular, 2007, σ. 60)

Ο χιλιανός ιστορικός Gabriel Salazar σημειώνει ότι οι γυναίκες των λαϊκών στρωμάτων έμαθαν πριν το 1950 να οργανώνουν συνελεύσεις στις γειτονιές τους, απεργίες ενοικιαστών γης, καταλήψεις γης, ομάδες υγείας, αντιστάσεις στις αστυνομικές επιχειρήσεις βίαιης εκδίωξής τους και άλλες μορφές αντίστασης. Για να μετατραπούν σε «κυράδες του σπιτιού» χρειάστηκε να γίνουν πρώτα ακτιβίστριες και πρωτεργά-

τριες των καταλήψεων. Έτσι, οι γυναίκες των καταλήψεων ανέπτυξαν «ένα είδος λαϊκής και τοπικής εξουσίας», που συνοψίζεται στην ικανότητα δημιουργίας ελεύθερων εδαφών και στα οποία «εφαρμόζεται άμεσα η αρχή της κυριαρχίας», σε ένα πλαίσιο πραγματικά αυτόνομων κοινοτήτων (2002α, σ. 251). Όπως θα δούμε αργότερα, η γυναίκα παίζει έναν σημαντικό ρόλο σε όλα τα λατινοαμερικανικά κινήματα, κάτι που τα διαποτίζει με μια κοσμοθεωρία διαφορετική από αυτή που κυριαρχεί στο κράτος-έθνος και στη γενεαλογία των συναφών προς αυτό οργανώσεων: κόμματα, συνδικάτα, συλλόγους. Όπως ακριβώς οι γυναίκες πρωταγωνίστησαν τότε στο άλμα προς τα εμπρός που σήμαναν οι καταλήψεις γης, θα είναι και πάλι αυτές που θα χαράξουν μια νέα πορεία μερικά χρόνια αργότερα σε όλη την ήπειρο.

- Η Βικτόρια δημιουργείται ως μια *κοινότητα* συναισθημάτων και αισθήσεων. Ο πόνος, ο θάνατος, λειτουργούν συνεκτικά. Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι η ταυτότητα δεν εδράζεται στον φυσικό χώρο αλλά στα συναισθήματα, στα κοινά βιώματα. Τον πρώτο καιρό όλοι αποκαλούνταν «σύντροφοι», όπως μας διαβεβαιώνουν οι μαρτυρίες. Εν μέρει επειδή όλα τα έκαναν από κοινού. Δεν πρόκειται όμως για μια ιδεολογική συντροφικότητα αλλά για κάτι πιο σημαντικό: οι βροχές του Νοεμβρίου προκάλεσαν τον θάνατο 21 βρεφών. «Αυτά τα πράγματα μας ένωναν. Με τη γειτόνισσα από δίπλα γίναμε κολλητές, όταν η μία χρειαζόταν κάτι η άλλη τη βοηθούσε. Είχε τρεις κόρες και της πέθανε η μία...» (Grupo Identidad de Memoria Popular, 2007, σ. 36). Ο θάνατος των παιδιών είναι κάτι ιδιαίτερο. Όταν οι χωρίς γη στη Βραζιλία καταλαμβάνουν ένα αγρόκτημα, ορθώνουν έναν τεράστιο ξύλινο σταυρό. Κάθε φορά που πεθαίνει ένα παιδί στον καταυλισμό, κρεμάνε στον σταυρό ένα λευκό ύφασμα. Είναι κάτι ιερό. Στη Βικτόρια, όταν πέθαινε ένα παιδί, μερικές φορές και όταν πέθαινε κι ένας ενήλικας, σχηματιζόταν ένα μεγάλο καραβάνι που πορευόταν μέχρι το νεκροταφείο, αφού είχε διασχίσει τους δρόμους του οικισμού.

Υποστηρίζω ότι είναι τα συναισθήματα αυτά που οργανώνουν τη γειτονιά-κοινότητα και γι' αυτό οι γυναίκες έχουν έναν τόσο σημαντικό ρόλο. Η Άνχελα Ρομάν, που ήταν 27 χρόνων τη στιγμή της κατάληψης, αφηγείται:

> Μαζευόμασταν σε συνελεύσεις ανά οικοδομικό τετράγωνο. Εγώ συμμετέχω ακόμη και σήμερα. Αν πεθάνει κάποιος γείτονας είμαι η πρώτη που θα βγω με ένα καλάθι για να συγκεντρώσω χρήματα, ό,τι ώρα κι αν είναι, γιατί έτσι μάθαμε να κάνουμε όταν πέθαιναν τα παιδιά και δεν υπήρχαν χρήματα για να τα θάψουμε. Στις συνελεύσεις ανά τετράγωνο συζητούσαμε για τις επισκευές που έπρεπε να κάνουμε, το πότε θα είχαμε νερό, συζητούσαμε για τα πράγματα που χρειαζόμασταν και οργανωνόμασταν για να τα αποκτήσουμε. (Grupo Identidad de Memoria Popular, 2007, σ. 37)

Η κοινότητα όμως μετατρέπεται και σε μορφή αγώνα. Όταν χρειάστηκε να υπερασπιστούν τον οικισμό από τους Καραμπινιέρους, ανέπτυξαν μια μορφή δράσης που θα επαναληφθεί ξανά και ξανά από τα λαϊκά στρώματα όλης της ηπείρου: «Μπροστά τα παιδιά, οι γυναίκες πιο πίσω και οι άντρες τελευταίοι, γι' αυτό ποτέ δεν μπόρεσαν να μας διώξουν, γιατί ο κόσμος ήταν πολύ ενωμένος (Grupo Identidad de Memoria Popular, 2007, σ. 53).

- Την κατακτημένη γη, τα σπίτια και τον οικισμό που δημιούργησαν με τη δική τους προσπάθεια, τα ζουν και τα νιώθουν ως *αξίες χρήσης*, εν μέσω μιας κοινωνίας που δίνει προτεραιότητα στις αξίες ανταλλαγής. Είναι πολλοί οι κάτοικοι που δηλώνουν ότι δεν θα πουλήσουν το σπίτι τους, ό,τι αντίτιμο και αν τους προσφέρουν. Κάθε χρονιά, στις 30 Οκτωβρίου, γιορτάζεται με μια συλλογική αναπαράσταση η κατάληψη και στολίζεται όλος ο οικισμός. «Συμμετέχω κάθε χρόνο στην αναπαράσταση της κατάληψης, βρίσκουμε καροτσάκια, βάζουμε τα παιδιά επάνω, στολίζουμε και θυμόμαστε το πόσο σημαντική ήταν στη ζωή μας αυτή η κατάληψη», λέει η Ρόσα Λάγος, που το 1957 ήταν 16 ετών (Grupo Identidad de Memoria Popular, 2007, σ. 74).

Η κυριαρχία της αξίας χρήσης ή, καλύτερα, η αποδόμηση της ανταλλακτικής αξίας σε αξία χρήσης, είναι στενά συνδεδεμένη με το πρόθεμα «αυτο-», ενώ και τα δυο μαζί συνδέονται με τον προεξάρχοντα ρόλο των γυναικών. Η λογική του οίκου, του χώρου στον οποίο είχε περιοριστεί για ένα διάστημα η παραγωγή αξιών χρήσης, άρχισε να επεκτείνεται στον δημόσιο χώρο, να εξαπλώνεται σταδιακά στον κοινωνικό ιστό, ιδιαίτερα σε στιγμές κρίσιμες για την επιβίωση των κοινοτήτων.

- Με το κράτος, τα κόμματα και την εκκλησία αναπτύσσεται μια εργαλειακή σχέση, καθώς τα άτομα εμπιστεύονται μόνο την *αυτοοργάνωση* και την *αυτοκυβέρνηση*. Στη Βικτόρια επικρατούν οι κομουνιστές και οι χριστιανοί, δύο τάσεις που δεν είναι καθόλου ασύμβατες γιατί υποτάσσονται και οι δύο στις ανάγκες του πληθυσμού. Οι σχέσεις είναι πολύ διαφορετικές από αυτές που καλλιεργούνται στο συνδικάτο. Οι αποφάσεις στις οποίες οι κάτοικοι υπακούν είναι αυτές που εκπορεύονται από τα δικά τους όργανα λήψης αποφάσεων ή αυτές που ωφελούν το σύνολο. Το ίδιο συμβαίνει σε σχέση με το κράτος. Η ύπαρξη εργαλειακών σχέσεων υποδηλώνει ότι οι κάτοικοι δεν επιζητούν την εκπροσώπησή τους σε αυτούς τους θεσμούς, καθώς βασικά αισθάνονται αυτόνομοι. Παρεμπιπτόντως, αυτές οι σχέσεις χαρακτηρίζονται ως «πελατειακές» ενώ είναι στην πραγματικότητα εργαλειακές, καθώς αντικατοπτρίζουν τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται δύο διαφορετικοί και αντίθετοι κόσμοι, όπου ο καθένας δεν περιμένει τίποτα παραπάνω από τον άλλον πέρα από κάποιο όφελος ή προνόμιο.

Με την πάροδο των χρόνων αποδείχτηκε ότι η κατάληψη και η δημιουργία της Βικτόρια αποτέλεσε μια τομή. Οι κάτοικοι των λαϊκών οικισμών αντιπαρήλθαν τη στεγαστική πολιτική του κράτους που προσπάθησε να τους οργανώσει και να τους ελέγξει, επιβάλλοντας «τη δική τους στεγαστική πολιτική: αυτή της επέκτασης στην πόλη μέσω των καταλήψεων γης» (Garcés, 2002α, σ. 337). Μέχρι το 1973 τα λαϊκά στρώματα ήταν οι κύριοι δημιουργοί του αστικού χώρου. Στα τέλη του 1972, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Σαλβαδόρ Αλιέντε, υπήρχαν 400 χιλιάδες άτομα που ζούσαν σε αυτοσχέδιους οικισμούς, μόνο στο Σαντιάγο (Castells, 1986, σ. 281). Αναλυτές από διαφορετικές τάσεις συμφωνούν ως προς την αξία του κινήματος. Ο Castells υποστηρίζει ότι «το κίνημα των καταλήψεων εξελίχθηκε σε έναν αποφασιστικό παράγοντα για τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας» (Castells, 1986, σ. 291). Ο Garcés διαβεβαιώνει ότι τον Σεπτέμβριο του 1970 «η πόλη βρισκόταν σε μια διαδικασία πλήρους μετασχηματισμού χάρη στους αυτοσχέδιους οικισμούς», που ήταν «η κοινωνική δύναμη με τη μεγαλύτερη επιρροή στην αστική κοινότητα του μείζονος Σαντιάγο» (Garcés, 2002α, σ. 416).

Το γεγονός ότι τα λαϊκά στρώματα πήραν θέση επηρέασε την πορεία των κοινωνικών αγώνων. Η πίεση από τα κάτω μετασχημάτισε τις πόλεις και –στην περίπτωση της Χιλής– διαπιστώνεται ότι «στον επαναστατικό λόγο που αναδύθηκε το 1970, οι ριζοσπάστες ηγέτες στράφηκαν περισσότερο προς τις μορφές κοινωνικότητας στο εσωτερικό των "αυτοσχέδιων οικισμών" παρά στον αγώνα για την κρατική εξουσία» (Garcés, 2002α, σ. 423). Η αλλαγή «θέσης» αφορούσε το ένα τρίτο του πληθυσμού του Σαντιάγο:

> Όταν ολοκληρώθηκε η δεκαετία του '70, οι κάτοικοι των καταλήψεων είχαν «λάβει θέσεις» στην πόλη και, παράλληλα, είχαν λάβει μια νέα «θέση» στη χιλιάνικη κοινωνία. Συγκεκριμένα, η πιο ριζική αλλαγή που μπορέσαμε να καταγράψουμε σε αυτή την εργασία είναι η μετάβαση από τα συγκροτήματα ενοικιαζόμενων δωματίων με κοινή τουαλέτα και κουζίνα (con-ventillos), καθώς και τις παραγκουπόλεις (callampas[9]) στους οριστικούς οικισμούς (...) Αυτό που οι κάτοικοι των καταλήψεων κατάφεραν τη δεκαετία του '70, ήταν όχι μόνο μια νέα εδαφική τοποθέτηση αλλά, την ίδια στιγμή, και μια νέα κοινωνική και πολιτική τοποθέτηση. (Garcés, 2002α, σ. 423-424)

Το πραξικόπημα του Πινοτσέτ επιχείρησε να ανατρέψει αυτή την ηγεμονική σχεδόν θέση των λαϊκών στρωμάτων στο εδαφικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Αυτό το ένα τρίτο του πληθυσμού του Σαντιάγο που είχε χτίσει τους οικισμούς του, τις κατοικίες του, τα σχολεία και τα κέντρα υγείας και ασκούσε πίεση για την παροχή των βασικών υπηρεσιών, συνιστούσε μια απειλή για την κυριαρχία του κεφαλαίου. Το στρατιωτικό καθεστώς επιχείρησε να αναστρέψει αυτή την κατάσταση εκτοπίζοντας όλον αυτόν τον πληθυσμό σε μέρη που είχε κατασκεύασει το κράτος ή η αγορά.

Από το 1973 μέχρι και τις μέρες μας πραγματοποιήθηκε μια ριζική ανατροπή, μια πραγματική αστική αντεπανάσταση. Ανάμεσα στο 1980 και το 2000 χτίστηκαν στο Σαντιάγο 202 χιλιάδες «κοινωνικές κατοικίες» για να μεταφερθούν εκεί ένα εκατομμύριο άτομα, το ένα

9. Οι callampas είναι πρόχειροι οικισμοί που πήραν το όνομά τους από ένα μανιτάρι που μεγαλώνει μέσα σε μια νύχτα.

πέμπτο του πληθυσμού της πρωτεύουσας. Να μεταφερθούν δηλαδή από τους οικισμούς αυτοκατασκευής σε οικιστικά συγκροτήματα απομονωμένα μεταξύ τους και μακριά από το κέντρο (Rodríguez και Sugranyes, 2005). Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε αυτή τη διαδικασία με μεγαλύτερη προσοχή για να δούμε πώς λειτουργούν τα κράτη και το κεφαλαίο στην προσπάθειά τους να εμποδίσουν τα λαϊκά στρώματα να «λάβουν θέση» στις πόλεις και να αντιστρέψουν την υπάρχουσα πραγματικότητα. Το 65% του πληθυσμού που έχει εγκατασταθεί σε αυτά τα συγκροτήματα θέλει να φύγει, καθώς στο γεγονός ότι οι άνθρωποι βρίσκονται στοιβαγμένοι σε μικρές κατοικίες έρχεται να προστεθεί και η αίσθηση της απομόνωσης, δεδομένου ότι βρίσκονται περιορισμένοι μακριά από το κέντρο της πόλης. Αυτό επιβεβαιώνει τις οπισθοδρομικές αλλαγές που προκάλεσαν οι πολιτικές της δικτατορίας, που συνεχίστηκαν και «εμβαθύνθηκαν» από τις δημοκρατικές κυβερνήσεις μέχρι το 1990, και οι οποίες συνοψίζονται στο πέρασμα από «την περιπλοκότητα του χώρου των αυτοσχέδιων λαϊκών οικισμών στην ομοιομορφία των συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας», από την «οργάνωση στον κατακερματισμό» και, ειδικότερα, «από την κατάληψη ως ενέργεια που στοχεύει στην ένταξή τους στην πόλη στην εκδίωξή τους από την πόλη, αίσθηση την οποία βιώνουν οι κάτοικοι των κοινωνικών κατοικιών» (Rodríguez και Sugranyes, 2002, σ. 17)[10].

Όλη αυτή η διαδικασία αποσκοπούσε στην καταστροφή μιας εδαφικής λαϊκής εξουσίας, η οποία αποτυπωνόταν στους αυτοσχέδιους οικισμούς. Αυτός ήταν ο στόχος που έθεσε το κεφάλαιο και που υλοποίησε η δικτατορία και, μετά από αυτήν, η δημοκρατία. Για τους φτωχούς χτίστηκε ένας μεγάλος αριθμός κατοικιών χαμηλών προδιαγραφών σε ολόκληρη τη χώρα. Ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκε αυτό το σχέδιο, που επιδίωκε ρητά την εξάλειψη των αυτοσχέδιων οικισμών, είναι ενδεικτικός. Στην αρχή του προγράμματος κατασκευής επιδοτούμενων κατοικιών, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, «ο στόχος ήταν, σχεδόν αποκλειστικά, η απομάκρυνση των αυτοσχέδιων οικισμών που βρίσκονταν στις περιοχές με τα υψηλότερα εισοδήματα,

10. Στη Χιλή ονομάζεται «toma» η παράνομη κατάληψη μιας αστικής ακάλυπτης έκτασης, «campamento» η πρόχειρη εγκατάσταση (σε κατειλημμένη αστική γη, *σ.τ.μ.*) και «villa» το οικιστικό συγκρότημα που κατασκευάζει το κράτος.

ιδιαίτερα στους δήμους του Σαντιάγο και του Λας Κόντες» (Rodríguez και Sugranyes, 2005, σ. 30). Στην αρχή έγινε μια «επιχείρηση σκούπα» στις πλούσιες συνοικίες. Ο στόχος ήταν διττός: να απομακρυνθεί η απειλή που συνιστούσαν για την αξία της γης στο κέντρο της πόλης οι αυτοσχέδιοι οικισμοί και να ενισχυθεί ο χωρικός διαχωρισμός των κοινωνικών τάξεων ως μέτρο ασφαλείας.

Ανάμεσα στο 1979 και το 1983, 120 χιλιάδες περίπου άτομα μετεγκαταστάθηκαν δια της βίας από τις εκτάσεις που είχαν καταλάβει τις δεκαετίες του '60 και του '70 προς την περιφέρεια. Χιλιανοί πολεοδόμοι θεωρούν ότι η κατά τη διάρκεια της δικτατορίας απομάκρυνση των φτωχών από την πόλη, έτσι όπως αυτή είχε διαμορφωθεί, ήταν «ένα ακραίο μέτρο, πρωτοφανές σε ολόκληρη την ήπειρο» (Rodríguez και Sugranyes, 2005, σ. 31)[11]. Μετακινήσεις πληθυσμού πραγματοποιήθηκαν σε 13 από τους 24 δήμους του Σαντιάγο. Οι εκτοπισμένοι έχασαν τις δουλειές τους, αυξήθηκε το κόστος των μετακινήσεών τους ενώ άρχισαν να αντιμετωπίζουν ακόμη μεγαλύτερα εμπόδια στην πρόσβασή τους στις υπηρεσίες της υγείας, της εκπαίδευσης και στις κοινωνικές παροχές. Η υποχρεωτική τους μετακίνηση όμως συντέλεσε πάνω απ' όλα «στην εκρίζωση του ανεπίσημου δικτύου βοήθειας και υποστήριξης και σε μια σημαντική μείωση της συμμετοχής σε κοινοτικές οργανώσεις» (Rodríguez και Sugranyes, 2005, σ. 31). Αυτός ήταν ακριβώς ο στόχος της μετεγκατάστασης. Η εκτοπισμένη οικογένεια παρουσιάζει μια τάση απομόνωσης στο σπίτι και οι κοινωνικοί δεσμοί κόβονται. Με το πέρασμα των χρόνων διαμορφώθηκε ένα νέο μοντέλο: μεγάλοι θύλακοι στην πόλη όπου σκόπιμα συγκεντρώνονται και διαχωρίζονται ο πλούτος και η φτώχεια.

Αξίζει να αναρωτηθούμε: ήταν τόσο σημαντική και ασύμβατη με το κεφάλαιο και το κράτος η ύπαρξη των αυτοσχέδιων οικισμών και των καταλήψεων όπου συγκεντρώνονταν τα λαϊκά στρώματα; Φαίνεται ότι το κύμα των κινητοποιήσεων του 1983 σε αυτούς τους λαϊκούς οικισμούς –ύστερα από δέκα χρόνια σκληρής καταστολής και αναδιάρθρωσης της

11. Οι δικτατορίες της Αργεντινής και της Ουρουγουάης προσπάθησαν να απομακρύνουν τους αυτοσχέδιους οικισμούς, μεταφέροντας τους κατοίκους τους προς την περιφέρεια. Η επιχείρηση όμως αυτή δεν έγινε με την ίδια μαζικότητα ούτε είχε την ίδια επιτυχία με αυτή της δικτατορίας του Πινοτσέτ.

κοινωνίας– έπεισε τις ελίτ ότι έπρεπε να δράσουν εσπευσμένα, μιας και οι κάτοικοί τους ήταν σε εθνικό επίπεδο οι μεγάλοι πρωταγωνιστές των μαζικών εκδηλώσεων διαμαρτυρίας που έφεραν τη δικτατορία σε μια θέση άμυνας. Το 1980 έγιναν νέες καταλήψεις και υπήρχε η απειλή της γενίκευσής τους όσο διαρκούσαν οι διαμαρτυρίες. Αυτή η νέα γενιά καταλήψεων προκλήθηκε επειδή οι κάτοικοί τους αρνούνταν να αποδεχτούν τη νέα στεγαστική πολιτική που «τους υποχρέωνε αναπόφευκτα να εγκαταλείψουν τις κοινότητές τους και να εγκατασταθούν έξω από τα τείχη της πόλης» (Garcés, 2002β, σ. 30).

Η ύπαρξη των αυτοσχέδιων οικισμών, που δημιουργήθηκαν από τα λαϊκά στρώματα και κυβερνούνταν από τα ίδια σε κατειλημμένες αστικές εκτάσεις, θεωρήθηκε από τις ελίτ ως μια άμεση απειλή των προνομίων που αυτές απολάμβαναν στην πόλη. Για τον λόγο αυτό σχεδίασαν μια πολιτική που είχε ως αποτέλεσμα, όπως σημειώνει μια έρευνα της Εταιρείας Κοινωνικών Σπουδών και Εκπαίδευσης SUR, έναν εξαναγκαστικό εποικισμό της περιφέρειας, όπου οι νέοι της δημότες μετατρέπονται σε δανειολήπτες, ξεριζωμένους από τους κόσμους τους. Πρόκειται όμως επίσης, και αυτό είναι ένα θεμελιώδες στοιχείο, και για τη μετάβαση από μια μορφή κοινωνίας σε μια άλλη:

> Σε αυτή τη μετάβαση, αφήνουν πίσω μια κοινωνία που αναγνώριζε ως κεντρικό της άξονα τις αξίες χρήσης για να καταλήξουν σε μια άλλη, όπου κυριαρχεί η εμπορευματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων και οδηγούνται από μια κατάσταση σχετικής αυτονομίας, σε μια κατάσταση εξάρτησης από πελατειακές σχέσεις του αστικού τους περιβάλλοντος. Επιπλέον, υποθέτουμε ότι με την καθημερινή βία που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι των κοινωνικών κατοικιών επιδοτείται η πολιτική ειρήνη στο υπόλοιπο της χώρας. (Skewes, 2005, σ. 101)

Αυτό δεν θα ήταν εφικτό χωρίς μια πειθάρχηση στις πολιτικές που αφορούν τον χώρο, μια προσεκτική και βίαιη συνάμα ανασύσταση του πανοπτικού συστήματος ελέγχου, το οποίο είχε αποδομηθεί από τους κατοίκους των λαϊκών οικισμών. Συνοψίζοντας, ο κοινωνικός έλεγχος επέβαλε στη Χιλή μια αναδιοργάνωση του χώρου και τη βίαιη ένταξή του στην οικονομία αγοράς. Και τα δύο έγιναν εφικτά απομακρύνοντας τους κατοίκους των καταλήψεων από τον χώρο στον

οποίο είχαν δημιουργήσει μια ζωή σχετικά αυτόνομη από το κράτος και το κεφάλαιο. Ας δούμε αναλυτικά από τι αποτελούταν αυτός ο κόσμος που έπρεπε να καταστραφεί. Θα χρησιμοποιήσω για αυτό τον σκοπό μια εργασία του Juan Carlos Skewes, ενός ερευνητή που έζησε έναν χρόνο σε έναν «αυτοσχέδιο οικισμό» και στη συνέχεια μεταφέρθηκε, μαζί με τις εκτοπισμένες οικογένειες, σε ένα συγκρότημα κοινωνικής κατοικίας, όντας έτσι σε θέση να διαπιστώσει τις αλλαγές στον τρόπο ζωής από τον ένα χώρο στον άλλο.

Ο ερευνητής υποστηρίζει ότι στον «αυτοσχέδιο οικισμό» υπάρχει ένας «λαϊκός σχεδιασμός» που είναι διαφορετικός από αυτόν του επίσημου ηγεμονικού κόσμου. Δεν υπάρχουν σχέδια ούτε προκατασκευασμένες ιδέες σχετικά με την οργάνωση του χώρου και ο σχεδιασμός είναι αποτέλεσμα της καθημερινής πράξης όσων «κατοικώντας, παράγουν τον κατοικημένο χώρο» (Skewes, 2005, σ. 106). Εντοπίζει οκτώ άξονες όσον αφορά τον σχεδιασμό του χώρου: τον λαβυρινθώδη χαρακτήρα της δομής, τη διαπερατότητα των ορίων του, τη μη ορατότητα του εσωτερικού τού οικισμού, τη διασύνδεση των κατοικιών, τη μη κανονικότητα των εσωτερικών ορίων, τη χρήση σημαδιών για την ιεράρχηση χώρων, την ύπαρξη σημείων παρατήρησης και εστιακών χώρων.

Πρόκειται για μια λογική σύμφωνα με την οποία οι ροές, οι διάδρομοι, τα περάσματα, είναι θεμελιώδεις για την εσωτερική διασύνδεση του οικισμού. Μια δομή που εξασφαλίζει την αυτονομία λόγω της μη ορατότητας καθώς και τον εσωτερικό κοινωνικό έλεγχο, ο οποίος δημιουργεί τις συνθήκες για ένα «μέσα» και ένα «έξω». Τα μακροόρια δεν αναπαράγονται στο εσωτερικό του οικισμού· τα όρια είναι διαπερατά γιατί αυτό ορίζουν οι αξίες χρήσης. Χάρη σε αυτόν τον σχεδιασμό, οι κάτοικοι προστατεύονται από το έξω και «διευκολύνεται ο κοινωνικός έλεγχος μέσω της κυριαρχίας της ακοής, της όρασης και της όσφρησης, συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία ενός πορώδους περιβάλλοντος που ενισχύει την πρόσμιξη των ατομικών ζωών» (Skewes, 2005, σ. 114).

Στη γειτονιά με τα οικιστικά συγκροτήματα όπου μεταφέρθηκαν επιβάλλεται ο πανοπτικός χώρος στους κατοίκους, οι οποίοι χάνουν την αυτάρκειά τους. Εφαρμόζεται ένα αυστηρό μοντέλο δόμησης με ευθείες γραμμές που κατακερματίζει τον χώρο και απομονώνει τους γείτονες, προκαλώντας την απώλεια της αίσθησης κοινοτικής προστασίας. Ένας κόσμος που πριν επικέντρωνε στο άτομο, μετατρέπεται σε

έναν κόσμο που επικεντρώνει πλέον στα αντικείμενα, στην κατοικία. Παρατηρείται επίσης «η μετάβαση από τη θηλυκή επικράτεια στον αρσενικό κόσμο, και από έναν τοπικό σε έναν εξωτερικό έλεγχο» (Skewes, 2005, σ. 120). Καταστρέφοντας τα δίκτυα αμοιβαίας βοήθειας και την κοινότητα της γειτονιάς, απομένει πλέον μόνο η υπερχρέωση, η εξάρτηση και η παρανομία, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η καθημερινή ζωή. Συνοψίζοντας, με τη μετεγκατάσταση επιχειρήθηκε η καταστροφή ενός κοινωνικού στρώματος, όπως ήταν αυτό των κατοίκων των λαϊκών συνοικιών, το οποίο συνιστούσε μια απειλή για την κυρίαρχη τάξη πραγμάτων, δεδομένου ότι κάθε οικιστικό μοντέλο αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη οπτική για τον κόσμο. Σε τελική ανάλυση, ο στόχος είναι να καταστραφεί ή να απομονωθεί, μέσω της ποινικοποίησης της φτώχειας, αυτή η άλλη οπτική του κόσμου, στην οποία στηρίζεται η ζωή και η επιβίωση των λαϊκών στρωμάτων.

***

Ωστόσο, η διαδικασία που έλαβε χώρα στο Σαντιάγο δεν είναι κάτι το ασυνήθιστο για την ήπειρο. Κάθε άλλο. Το 1970, το 50% των κατοίκων του Ρεσίφε και το 30% του Ρίο ντε Τζανέιρο ζούσαν σε λαϊκούς οικισμούς, όπως και το 60% των κατοίκων της Μπογκοτά, το 1969, το 49% του Γουαγιακίλ, το 40% του Καράκας και το 40% των κατοίκων της Λίμας την ίδια χρονιά (Castells, 1986, σ. 249-250). Μια άλλη εργασία αποκαλύπτει το ποσοστό των ανθρώπων σε αυτοκατασκευασμένες κατοικίες: το 60% του πληθυσμού της Πόλης του Μεξικού το 1990, το 61% των κατοίκων του Καράκας το 1985, το 31% αυτών της Μπογκοτά την ίδια χρονιά (Gilbert, 1997, σ. 104).

Πρόκειται για εκατομμύρια ανθρώπων που έχουν δημιουργήσει τον δικό τους χώρο και που έχουν αναπτύξει μορφές επιβίωσης διαφορετικές από αυτές που προβλέπει η αγορά. Πολύ πριν την αποσύνδεση, που παρατηρείται σήμερα, ενός μέρους του πληθυσμού από την επίσημη οικονομία, γινόταν ήδη λόγος για δύο κοινωνίες. Κι ακόμη, για «διαφορετικές αντιλήψεις του κόσμου και της ζωής, τόσο διαφορετικές από τις ηγεμονικές, που έμοιαζαν μη αναγώγιμες» (Romero, 2001, σ. 364). Αν είχαν κάτι κοινό αυτοί οι δύο κόσμοι, ήταν, σύμφωνα με τον Romero, «η επανάσταση των προσδοκιών». Αλλά αυτό το κοινό σημείο φρόντισε να το σβήσει η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.

Είναι αλήθεια ότι δεν έχουν διανύσει την ίδια πορεία όλες οι συνοικίες και οι πόλεις που έχουν προκύψει από μια διαδικασία αυτοκατασκευής και, σε πολλές περιπτώσεις, απέχουν πολύ από το να συγκροτούν μορφές λαϊκής εξουσίας ή τοπικής αυτοκυβέρνησης. Δεν χωράει όμως αμφιβολία ότι σε αυτούς τους χώρους εδρεύουν δυνάμεις κοινωνικής αλλαγής, τις οποίες δεν έχουμε ακόμη μπορέσει να ανακαλύψουμε σε όλη τους την έκταση. Η χρονική εγγύτητα αυτών των εμπειριών τις καθιστά ανοιχτές διαδικασίες και όχι πραγματικότητες που έχουν ολοκληρώσει τον κύκλο τους. Ολοκληρώνοντας την επισκόπηση αυτής της πρώτης φάσης, θα αναφερθώ σύντομα στην εμπειρία της Λίμας, όπου έλαβε χώρα μια μορφή κατάληψης δημόσιου χώρου διαφορετική εν μέρει από αυτή του Σαντιάγο: εδώ οι καταυλισμοί και οι λαϊκές συνοικίες είναι «νησιά» που αναπτύσσονται στα διάκενα της παραδοσιακής πόλης. Έτσι, οι 56 συνοικίες-νησιά που υπήρχαν στη Λίμα το 1957 έγιναν 408 το 1981 και το 2004 συγκεντρώθηκαν σε τρεις μεγάλους «κώνους» (Νότιο, Βόρειο και Ανατολικό).

Αυτές οι τεράστιες αστικές «κηλίδες», που είναι οι κώνοι, φαίνεται να πολιορκούν την παραδοσιακή πόλη. Πρόκειται για ένα φαινόμενο τόσο ποιοτικό όσο και ποσοτικό. Αν στο Σαντιάγο, το 1973, στους πρόχειρους λαϊκούς οικισμούς κατοικούσε το 30% των κατοίκων της πόλης, στη Λίμα, το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε αυτοσχέδιους οικισμούς ανήλθε από 9,5% το 1957 σε 59% το 2004 (Matos Mar, 2004, σ. 149-153). Η διαφορά έγκειται στο ότι οι αυτοσχέδιοι οικισμοί και οι λαϊκές συνοικίες έχουν αναπτυχθεί στις περιοχές που συνορεύουν με την πόλη, στις αμμώδεις εκτάσεις περιμετρικά της Λίμας. Εκεί έχουν διαμορφωθεί εδάφη που χαρακτηρίζονται από τη συνέχεια και τη σχετική ομοιογένειά τους, πραγματικές αστικές «κηλίδες» στις οποίες κατοικούν εσωτερικοί μετανάστες από την περιοχή των Άνδεων.

Σε ό,τι αφορά τις μορφές κατάληψης του χώρου, δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές σε σχέση με την περίπτωση της Βικτόρια στο Σαντιάγο. Πρόκειται για εισβολές τις οποίες πραγματοποιούν οργανωμένες ομάδες φτωχών που καταλαμβάνουν παράνομα μια έκταση στις πλαγιές των λόφων και στις αμμώδεις περιοχές, κρεμάνε τη σημαία του Περού, αντιστέκονται στις δυνάμεις της τάξης, δημιουργούν ενώσεις κατοίκων και ξεκινούν το χτίσιμο των επισφαλών κατοικιών τους με ψάθες και, στη συνέχεια, οικοδομούν ολόκληρο τον οικισμό με

συλλογικό τρόπο. Η πρώτη συνοικία που ακολούθησε αυτό το μοντέλο δημιουργήθηκε το 1946 στο Σαν Κόσμε. Το φαινόμενο των καταλήψεων και της δημιουργίας οικισμών επεκτείνεται σταδιακά τη δεκαετία του '50 και κορυφώνεται τη δεκαετία του '70. Μέρος αυτής της διαδικασίας είναι η δημιουργία της Βίγια Ελ Σαλβαδόρ, που θεωρήθηκε εκείνη την εποχή ως ένα υπόδειγμα αυτοοργανωμένου οικισμού.

Στα τέλη της δεκαετίας του '80, ο Matos Mar εκτιμά ότι υπήρχαν 2.100 αυτοσχέδιοι λαϊκοί οικισμοί σε όλη τη χώρα κι ότι σε αυτούς ζούσαν εννιά εκατομμύρια άτομα που συνενώνονταν σε επτά χιλιάδες οργανώσεις (1989, σ. 120). Λόγω της μαζικότητας του φαινομένου, εκτιμά ότι η χώρα βρίσκεται αντιμέτωπη με μια κατάσταση «υπερχείλισης» από τα κάτω, όπως αυτός την ορίζει, η οποία έχει αλλάξει την όψη των πόλεων, ιδιαίτερα δε της πρωτεύουσας. Η ανάλυση αυτή υποστηρίζει ότι οι καταλήψεις αστικών εκτάσεων είναι μέρος της διαδικασίας καταλήψεων εκτάσεων στις Άνδεις από αγρότες, η οποία ανάγκασε τη στρατιωτική κυβέρνηση του Χουάν Βελάσκο Αλβαράδο (1968-1975) να πραγματοποιήσει μια ευρεία αγροτική μεταρρύθμιση που εξάλειψε οριστικά τα παραδοσιακά τσιφλίκια. Το 1984, το 80% του πληθυσμού της Λίμας ζούσε σε λαϊκές συνοικίες: 37% σε άτυπους οικισμούς στις παρυφές των πόλεων (barriadas), 23% σε συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας και 20% σε παραπήγματα και χαμοκέλες (tugurios), σε χώρους γύρω από αδιέξοδα σοκάκια και μεγάλους κοινόχρηστους εσωτερικούς ακάλυπτους (corralones*) (Matos Mar, 2004, σ. 69). Το υπόλοιπο 20% ζούσε σε ζώνες αμιγούς κατοικίας μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων. Στη Λίμα είχε συμβεί ένας πραγματικός κοινωνικός και πολιτισμικός σεισμός. Συνάμα, όμως, και οικονομικός.

Στα μέσα περίπου της δεκαετίας του '80 οι εσωτερικοί μετανάστες παίρνουν την υπόθεση στα χέρια τους, μιας και οι κρατικοί θεσμοί δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν αυτή την υπερχείλιση από τα κάτω, γεγονός που αποτελεί και τη θεμελιώδη διαφορά σε σχέση με την περίπτωση της Χιλής. Το στοιχείο των Άνδεων που εγκαθίσταται στη Λίμα μεταλλάζει όχι μόνο την όψη της πόλης αλλά και τις μορφές κοινωνικότητας και την κουλτούρα της καθημερινότητάς της.

---

* Χώροι διαβίωσης των λαϊκών στρωμάτων από την εποχή της αποικιοκρατίας και τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας. (*σ.τ.μ.*)

Στην κατασκευή των κατοικιών και την παροχή των κοινοτικών υπηρεσιών, παράλληλα με τη μεταφορά αρχιτεκτονικών στοιχείων που παραπέμπουν περισσότερο σε μοντέλα των Άνδεων όπως οι στέγες από κεραμίδια, παρά σε ευρωπαϊκά, εφαρμόζονται ολοένα και περισσότερο συστήματα αμοιβαιότητας όπως η *μίνκα**. Το νεόχτιστο σπίτι βαφτίζεται με μια παραδοσιακή τελετή και ένας σταυρός με λουλούδια στολίζει το ψηλότερο σημείο της κατασκευής. Τα φυλαχτά για την προστασία του σπιτιού από το κακό και τους ληστές, ειδικά αυτά που είναι φτιαγμένα από φυτά, έχουν γίνει αναπόσπαστο τμήμα της λαϊκής θρησκευτικότητας στα αστικά κέντρα (Matos Mar, 2004, σ. 80).

Σύμφωνα με τον Matos Mar, αυτός ο πληθυσμός αναπτύσσει μια οικονομία ανταγωνιστική προς την κυρίαρχη, την οποία διαχωρίζει από την αποκαλούμενη «ανεπίσημη» οικονομία, γιατί αντικατοπτρίζει μια πραγματικότητα αντιτιθέμενη προς την κυρίαρχη. Αν την ονομάσουμε «ανεπίσημη», σημειώνει, αναγνωρίζουμε τον κεντρικό ρόλο της κατεστημένης οικονομίας την οποία ελέγχουν οι κυρίαρχες τάξεις. Πρόκειται για μια οικονομία επιβίωσης και, κυρίως, αντίστασης. Γιατί η οικονομία θα πρέπει να θεωρηθεί ως μέρος των κοινωνικών σχέσεων που αντιστοιχούν σε μια συγκεκριμένη κοινωνία και δεν μπορεί να διαχωριστεί από όλα όσα δημιουργεί η κοινότητα στις λαϊκές συνοικίες. Τα λαϊκά στρώματα έχουν δημιουργήσει μιαν άλλη πόλη, διαφορετική, με τα δικά τους μέσα επικοινωνίας, τις δικές τους θρησκευτικές και πολιτιστικές δημιουργίες (όπως τη μουσική *τσίτσα*), τα δικά τους μέσα μεταφοράς (τα μικρο-λεωφορεία), ακόμη και τα δικά τους «αυτόνομα συστήματα περιφρούρησης της γειτονιάς και, σε ακραίες περιπτώσεις, τα λαϊκά δικαστήρια και τις εκτελέσεις με συνοπτικές διαδικασίες» (Matos Mar, 2004, σ. 188). Η λαϊκή οικονομία αποτελεί μέρος αυτού του συνόλου σχέσεων, όσο και αν διατηρεί δεσμούς με την οικονομία των κυρίαρχων τάξεων.

Στη βάση αυτών των μεγάλων επιτευγμάτων βρίσκεται η επανεπινόηση της κοινότητας των Άνδεων και των δικτύων συγγένειας και αμοιβαιότητας στον νέο αστικό χώρο. Η αστική κοινότητα είναι αυτή που οικοδομεί τους δημόσιους χώρους στη βάση της συνεργασίας:

---

* Σύστημα συλλογικής εργασίας το οποίο εφαρμόζεται στην περιοχή των Άνδεων από την προκολομβιανή εποχή μέχρι και σήμερα. (*σ.τ.μ.*)

δρόμοι, πεζοδρόμια, φωτισμός, υδροδότηση, σχολεία, κέντρα υγείας. Τα οικογενειακά δίκτυα κατέστησαν εφικτή την κατασκευή των σπιτιών: 500 χιλιάδες κατοικίες χτίστηκαν στους αυτοσχέδιους οικισμούς σε διάφορες χρονικές φάσεις (ξεκινώντας από τη χρήση ψάθας και φθάνοντας μέχρι τη χρήση τούβλου και τσιμέντου), χρονικής διάρκειας 15 ετών η κάθε μία. Στη Λίμα, στα τρία σπίτια τα δύο έχουν χτιστεί με αυτή τη διαδικασία. Είναι ένας άλλος τρόπος να δημιουργείς την πόλη, μια πόλη όμως διαφορετική, όπου οι κατοικίες είναι συχνά και χώρος εργασίας, κατάστημα ή εργαστήριο. Αυτή η άλλη πόλη, που ανήκει στο άλλο Περού, είναι αυτή που παρουσιάζει το μεγαλύτερο οικονομικό δυναμισμό. Σύμφωνα με στοιχεία του Επιμελητηρίου Κατασκευαστικών Εταιρειών του Περού, το 70% του ΑΕΠ στην κατασκευή κατοικίας αντιστοιχεί στην άμεση αυτοκατασκευή, η οποία πραγματοποιείται στις λαϊκές συνοικίες από οικογένειες που συνεργάζονται άτυπα με εργολάβους και μικροεπιχειρηματίες (Tokeshi, 2006).

Η εικόνα που μεταφέρει ο Matos Mar αποκαλύπτει την ύπαρξη δύο χωρών: «το επίσημο Περού των θεσμών» και «το περιθωριακό, πολλαπλό και πολύμορφο Περού» (2004, σ. 97). Ο κοινωνιολόγος Carlos Franco συμφωνεί κατά κάποιον τρόπο με αυτή την περιγραφή όταν εντοπίζει στη Βίγια Ελ Σαλβαδόρ τρία χαρακτηριστικά που διακρίνουν τον κόσμο των λαϊκών στρωμάτων: ο τρόπος οργάνωσης και κατανομής του χώρου, η μορφή οργάνωσης του πληθυσμού και το σχέδιο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης (Tokeshi, 2006). Δεν πρόκειται για μια χώρα επιδοτούμενη ή εξαρτημένη από την άλλη, αλλά για δύο αυτόνομους και αυτάρκεις κόσμους, που σχετίζονται μεταξύ τους ως τέτοιοι. Η κύρια διαφορά τους είναι ότι ο ένας βρίσκεται σε παρακμή ενώ ο άλλος σε άνθιση.

Πράγματι, το Περού των από κάτω, από τις καταλήψεις αγροτικής και αστικής γης της δεκαετίας του '50, πέρασε στην κατάληψη «της επίσημης κουλτούρας από την κουλτούρα των Άνδεων και στην κατάληψη των τομέων της οικονομίας, της εκπαίδευσης, της δικαιοσύνης και της θρησκείας από τις νέες μορφές που επέβαλαν οι μάζες, που βρίσκονται σε μια κατάσταση συνεχούς επέκτασης και υπερχείλισης» (Matos Mar, 2004, σ. 101). Επιπλέον, αυτό το Περού αντιπαρέρχεται κάθε απόπειρα ελέγχου και δημιουργεί «ημιαυτόνομους θυλάκους εξουσίας», που βασίζονται στις κοινοτικές παραδόσεις αμοιβαιότητας

των Άνδεων (Matos Mar, 2004, σ. 105). Αυτές οι δύο χώρες σχετίζονται μεταξύ τους, έρχονται σε αντιπαράθεση και διεισδύουν η μια στην άλλη, σύμφωνα πάντα με τον Matos Mar, τα κυρίαρχα στρώματα όμως εκτοπίζονται και εξοβελίζονται σταδιακά από τους παραδοσιακούς φυσικούς και συμβολικούς τους χώρους. Πρόκειται για μια μορφή αυθόρμητης δράσης που στοχεύει στην κοινωνική αλλαγή με έναν τρόπο παρόμοιο με αυτόν που ενσαρκώνει η ανδικής προέλευσης έννοια του *pachakutik**.

Στα τέλη της δεκαετίας του '80 τα λαϊκά στρώματα ήταν σε θέση να ανακόπτουν τα πολιτικά σχέδια των κρεολών** πολιτικών (εμποδίζοντας την άνοδο στην εξουσία του Μάριο Βάργκας Γιόσα***), χωρίς να αναλαμβάνουν κάποια σταθερή δέσμευση απέναντι σε κόμματα ή σε ηγέτες, αλλά δημιουργώντας «σχέσεις με όρους κόστους και οφέλους, που λειτουργούσαν υποστηρικτικά σε συγκεκριμένες διαπραγματευτικές διαδικασίες» (Degregori και Grompone, 1991, σ. 46). Δεν πρόκειται ούτε για λαϊκισμό ούτε για πελατειακές σχέσεις αλλά, όπως σημειώνει ο Carlos Franco, για το γεγονός ότι η «φτωχολογιά της πόλης» προετοίμαζε «τη μετάβαση από την ανάθεση της αντιπροσώπευσης στην πολιτική αυτο-εκπροσώπηση» (Degregori και Grompone, 1991, σ. 46). Βασιζόμενοι σε μεταγενέστερες εμπειρίες, όπως αυτή της Βολιβίας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι, στον βαθμό που οι μάζες δημιουργούν έναν ξεχωριστό κόσμο, δεν νιώθουν την ανάγκη αντιπροσώπευσής τους στον κόσμο του άλλου. Σε αυτό το σημείο, οι παραδοσιακές έννοιες που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή και ανάλυση των κοινωνικών αγώνων σε *μία* κοινωνία, παύουν να είναι αποτελεσματικές, στον βαθμό που διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για *δύο* κόσμους σε συνθήκες σύγκρουσης-συμμαχίας, κάτι που περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα αλληλεπιδράσεων, από την αντιπαράθεση μέχρι τη διαπραγμά-

---

* Λέξη της γλώσσας κέτσουα που σημαίνει αλλαγή, αναγέννηση, μεταμόρφωση και ξεκίνημα μιας νέας εποχής. (*σ.τ.μ.*)

** Κρεολοί είναι οι λατινοαμερικανοί που δεν έχουν ινδιάνικο αίμα, οι απόγονοι Ευρωπαίων. Από αυτούς απαρτίζονται αποκλειστικά οι ντόπιες ελίτ της Λατινικής Αμερικής. (*σ.τ.μ.*)

*** Ο Μάριο Βάργκας Γιόσα, συγγραφέας, έθεσε υποψηφιότητα για τις προεδρικές εκλογές στο Πέρού το 1990 προτείνοντας μια «θεραπεία-σοκ» για την οικονομία. Έχασε από τον Αλμπέρτο Φουχιμόρι. (*σ.τ.μ.*)

τευση, τις συμμαχίες και τις συμφωνίες. Είναι πλέον απαραίτητη η δημιουργία νέων αφηγήσεων πάνω σε άλλες επιστημολογικές βάσεις.

Μέχρι εδώ περιγράψαμε σε γενικές γραμμές την πορεία των λαϊκών στρωμάτων των πόλεων σε δύο περιπτώσεις, που ανταποκρίνονται σε διαφορετικές διαδρομές αλλά και που διατηρούν ταυτόχρονα κοινά σημεία επαφής. Η δικτατορία του Πινοτσέτ (1973-1990) και το καθεστώς του Φουχιμόρι (1990-2000), σημάδεψαν το τέλος μιας περιόδου για το κίνημα των λαϊκών στρωμάτων της πόλης. Τα κύριά του χαρακτηριστικά το αναδεικνύουν ως ένα κίνημα νέο και, το κυριότερο, διαφορετικό από τα προηγούμενα. Πέρα από τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις περιφέρειες των διάφορων αστικών κέντρων, νομίζω ότι μπορούμε να βρούμε μερικά κοινά συστατικά:

- πρόκειται για ένα κίνημα εσωτερικών *μεταναστών από την ύπαιθρο* που φτάνουν στις πόλεις, οι οποίες μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν το κέντρο εξουσίας των κυρίαρχων τάξεων. Η μαζική μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις αλλάζει τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές σχέσεις εξουσίας.
- τα λαϊκά στρώματα δημιουργούν έναν αστικό χώρο που παίρνει τη μορφή ενός πλήθους *νησιών* στη μέση της παραδοσιακής πόλης, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις αλληλοεπικοινωνούν. Αυτή η δημιουργία θα πρέπει να γίνει κατανοητή ως μια μορφή αντίστασης στην εξουσία των ελίτ και, ταυτόχρονα, ως μια κατάφαση του λαϊκού κόσμου.
- οι χώροι που δημιουργούν (αυτοσχέδιοι οικισμοί στις παρυφές της πόλης, πρόχειρες εγκαταστάσεις σε κατειλημμένες εκτάσεις αστικής γης, λαϊκές γειτονιές) είναι *διαφορετικοί* από αυτούς της παραδοσιακής πόλης των μεσαίων και ανώτερων τάξεων. Αυτή η διαφορά έγκειται τόσο στον τρόπο κατασκευής –η οποία είναι αποτέλεσμα συλλογικής εργασίας– όσο και στη μορφή κατάληψης και διαρρύθμισης του αστικού χώρου, και αποτυπώνεται στις αμοιβαίες, αλληλέγγυες και ισότιμες σχέσεις.
- στους νέους χώρους, που έχουν προκύψει μέσα από μια διαδικασία αυτοκατασκευής, γεννιούνται μορφές *λαϊκής εξουσίας*, ρητές ή υπόρρητες, που αγκαλιάζουν όλο το φάσμα των κοινωνικών σχέσεων: από τον άμεσο έλεγχο του χώρου (ποιοι και πώς τον

κατοικούν) μέχρι τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των ατόμων. Σε αυτούς τους χώρους η κρατική λογική φαίνεται να είναι υποταγμένη στην κοινοτική-λαϊκή λογική.

- στα λαϊκά εδάφη αναδύονται πρωτοβουλίες για την επιβίωση, οι οποίες συχνά αποκτούν τη μορφή μιας *οικονομίας διαφορετικής* από την ηγεμονική, μιας οικονομίας που είναι εκ των πραγμάτων ανταγωνιστική προς την οικονομία του καπιταλισμού.
- ο έλεγχος αυτών των εδαφών είναι το στοιχείο που έχει επιτρέψει στα λαϊκά στρώματα των πόλεων να αντιστέκονται, να συνεχίζουν να υπάρχουν, να παραμένουν ζωντανά απέναντι στην εξουσία που επιδιώκει την εξαφάνισή τους, αμβλύνοντας τα διακριτά τους χαρακτηριστικά, αφομοιώνοντάς τα ή εξουδετερώνοντας τις πρωτοβουλίες τους.

Η πρόσφατη εμπειρία

Με την εξέγερση του Καράκας, τον Φεβουράριο του 1989, τα λαϊκά στρώματα της πόλης ανοίγουν μια νέα περίοδο. Από τους χώρους που ελέγχουν εκφράζουν ουσιαστικές προκλήσεις, δημιουργούν αντιεξουσίες στις συνοικίες-εδάφη τους. Η «έκρηξη» που βλέπουμε στη Λίμα, σε άλλες πόλεις λαμβάνει εξεγερσιακό χαρακτήρα και εγκαινιάζει ένα νέο πολιτικό στάδιο, το στάδιο της επιβίωσης και της αντίστασης στις επιθέσεις της ηγεμονικής κοινωνίας. Η διαδικασία αυτή είναι τέκνο του νεοφιλελεύθερου μοντέλου που οδήγησε στην εκ νέου αποικιοποίηση της ηπείρου και αποτέλεσε μια επίθεση στον τρόπο ζωής των λαϊκών στρωμάτων. Ίσως γι' αυτό, οι νέες μορφές εκδηλώθηκαν για πρώτη φορά –και με ιδιαίτερη δύναμη– εκεί που πρώτα δοκιμάστηκε το νεοφιλελεύθερο μοντέλο, στη Χιλή του Πινοτσέτ.

Από το 1983, οι αυτοσχέδιοι οικισμοί που είχαν δημιουργήσει τα λαϊκά στρώματα μετά την κατάληψη της Λα Βικτόρια, έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην αντίσταση στη δικτατορία. Συνοικίες χτισμένες από τους ίδιους του κατοίκους και με αυτοκυβέρνηση, αντικατέστησαν τα εργοστάσια στο επίκεντρο της λαϊκής δράσης. Το 1983, ύστερα από δέκα χρόνια δικτατορίας, τα λαϊκά στρώματα συγκρούστηκαν με το καθεστώς στους δρόμους με 11 «διαδηλώσεις γενικής διαμαρτυρίας»

σε πανεθνικό επίπεδο, από τις 11 Μαΐου της ίδιας χρονιάς ως τις 30 Οκτωβρίου του 1984, μολονότι ορισμένες αναλύσεις υποστηρίζουν ότι έγιναν 22 διαδηλώσεις διαμαρτυρίας σε πέντε χρόνια, από το 1983 μέχρι το 1987 (Salazar και Pinto, 2002β, σ. 242). Η μαζικότητα και η δύναμη αυτών των κινητοποιήσεων ανάγκασαν τη δικτατορία σε αναδίπλωση. Οι πρωταγωνιστές στην πολιτική σκηνή ήταν κυρίως οι νέοι που χρησιμοποιούσαν οδοφράγματα και φωτιές για να ορίσουν τις περιοχές τους, ενώ πραγματοποιούσαν επιθέσεις στα πιο κοντινά τους σύμβολα της καθεστηκυίας τάξης, όπως τα δημαρχεία, τους φωτεινούς σηματοδότες και άλλα.

Από τις αρχές της δεκαετίας του '80 οι γυναίκες και οι νέοι, μέσα από τις οργανώσεις για την επιβίωσή τους και τους κοινωνικούς και πολιτιστικούς φορείς τους, αρχίζουν να αποκτούν πρωταγωνιστικό ρόλο και να απαντούν στην προσπάθεια αποδιάρθρωσης του κόσμου των λαϊκών τάξεων, που ήταν ο στόχος της δικτατορίας. Η εξέγερση στους δρόμους, σε συνδυασμό με την «Επανάκτηση Περιοχών», είναι η μοναδική μορφή πάλης μιας μερίδας της κοινωνίας που «δεν διαθέτει θεσμικούς μηχανισμούς συμμετοχής» (Revilla, 1991, σ. 63). Η οικειοποίηση του χώρου καταγράφεται στις κινητοποιήσεις, όπου τα οδοφράγματα επέβαλαν όρια στην κρατική παρουσία. Ήταν ο τρόπος άρνησης της εξουσίας στους αυτοελεγχόμενους χώρους («εδώ δεν μπαίνουν» ακουγόταν στα οδοφράγματα, εννοώντας τους Καραμπινιέρους), κάνοντας πράξη το «κλείσιμο του οικισμού», κάτι που σήμαινε «τη ρητή επιβεβαίωση της λαϊκής κοινότητας ως εναλλακτικής λύσης απέναντι στο κράτος και την απόρριψη της δικτατορίας ως συνολικής πρότασης» (Revilla, 1991, σ. 63).

Η απάντηση του κράτους υπήρξε κτηνώδης. Μέσα σε λιγότερο από έναν χρόνο άφησε τουλάχιστον 75 νεκρούς, πάνω από χίλιους τραυματίες και έξι χιλιάδες συλληφθέντες. Σε μία μόνο φάση των διαδηλώσεων, στις 11 και 12 Αυγούστου του 1983, έγιναν χίλιες συλλήψεις και σκοτώθηκαν 29 άτομα, ενώ στις δυνάμεις καταστολής συμμετείχαν 18 χιλιάδες στρατιώτες, εκτός από τους πολίτες και τους Καραμπινιέρους (Garcés, 2002, σ. 32-33). Αυτό δίνει μια εικόνα για την ένταση των κινητοποιήσεων, που μπόρεσαν να πραγματοποιηθούν χάρη στην άκαμπτη αποφασιστικότητα των κοινοτήτων. Παρ' όλη την καταστολή, δεν ηττήθηκαν. Ξαναβρήκαν την ταυτότητά τους και η επιτυχία του κινήματος

ήταν η ίδια ακριβώς η ύπαρξη των κινητοποιήσεων, η ικανότητα να προκαλούν διαρκώς το σύστημα επί ενάμιση χρόνο, ύστερα από μια δεκαετία καταστολής, βασανιστηρίων και εξαφανίσεων.

Οι κινητοποιήσεις ανέδειξαν νέα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα, όταν η εργατική τάξη δεν μπορούσε πια να παίξει κεντρικό ρόλο όπως το είχε κάνει επί δεκαετίες. Ανάμεσα στους νέους πρωταγωνιστές, κυρίως γυναίκες και νέους, υπάρχουν ορισμένες διαφορές, στις οποίες αξίζει να σταθούμε. Η πρώτη ήδη φάνηκε και είναι το ρίζωμα στο έδαφος της διαμαρτυρίας και, κατά συνέπεια, και των ατόμων που την πραγματοποιούν. Η αλλαγή αυτή, όπως έχω καταδείξει και σε άλλες εργασίες, συνιστά μια μεταστροφή μακράς ιστορικής διάρκειας, η οποία αλλάζει τον χαρακτήρα, τη μορφή και την πορεία των κινημάτων των από κάτω (Zibechi, 2003β). Ο ιστορικός Gabriel Salazar τονίζει ότι «στην ιστορία των καταλήψεων συνοψίζεται η αυτονομία, ο κοινωνικός πρωταγωνισμός και η δημιουργία μιας ταυτότητας που οι φτωχοί της χώρας αποκτούν βαθμιαία» (1999, σ. 127).

Παρ' όλα αυτά, δεν είναι η εδαφοποίηση της λαϊκής εξουσίας αυτό που την ενδυναμώνει αλλά οι κοινωνικές σχέσεις που φωλιάζουν σ' αυτούς τους «άλλους» χώρους. Ενόσω τις ανιχνεύουμε, παρατηρούμε ότι η βασική διαφορά με την πρώτη περίοδο είναι ότι τα λαϊκά στρώματα, και με τρόπο ιδιαίτερο οι γυναίκες από τα κάτω, ανέπτυξαν νέες ικανότητες, με βασικότερη την ικανότητα παραγωγής και αναπαραγωγής της ζωής τους χωρίς προσφυγή στην αγορά, δηλαδή χωρίς αφεντικά. Ο Salazar συλλαμβάνει το βάθος αυτής της διαφοράς:

> Εάν η εμπειρία των γυναικών της δεκαετίας του '60 ήταν βαθιά, η εμπειρία των γυναικών στις καταλήψεις του '80 και του '90 είναι ακόμα *βαθύτερη* και προξένησε μια κοινωνική απάντηση *ακόμα πιο συνολική και δυναμική*. Γι' αυτό, το κίνημα για τη δημιουργία αυτοσχέδιων οικισμών δεν υποχώρησε μετά το 1973. Αντιθέτως, έφτασε στο αποκορύφωμα της ιστορίας του. Οι γυναίκες των κατειλημμένων οικισμών της δεκαετίας του '80 δεν οργανώθηκαν μόνο για να καταλάβουν τη γη και να στήσουν έναν καταυλισμό, ελπίζοντας σε μια κρατική νομοθετική ρύθμιση. Ούτε μόνο για να «συνεταιριστούν» με το λαϊκιστικό κράτος σύμφωνα με τους όρους που τους πρότεινε εκείνο. Οι γυναίκες οργανώνονταν *μεταξύ τους* (και με άλλους καταληψίες) για να *παραγάγουν* (δημιουργώντας

> φούρνους, καθαριστήρια, εργαστήρια ρουχισμού κ.λπ.), να *επιβιώσουν* (κοινά συσσίτια, οικογενειακοί λαχανόκηποι, κοινές αγορές), να *επιμορφωθούν* (σύλλογοι γυναικών, πολιτιστικές ομάδες) και, επιπλέον, *για να αντισταθούν* (κοινωνικοί αγώνες, ομάδες υγείας). Κι όλα αυτά όχι μόνο έξω από τα πλαίσια του κράτους, αλλά επίσης εναντίον του κράτους. (Salazar και Pinto, 2002α, σ. 261)

Αυτό το κίνημα ήταν που ανάγκασε τη δικτατορία σε αναδίπλωση. Ήταν, όπως καταλήγει ο Salazar, το πιο πολύχρονο και πιο ισχυρό κίνημα αντίστασης στην ιστορία της Χιλής, ένα κίνημα που δεν ηττήθηκε, παρά την κτηνώδη καταστολή. Οι φτωχές γυναίκες χρησιμοποιούσαν, μέσα στις πιο δύσκολες συνθήκες που μπορεί κανείς να φανταστεί, τις μνήμες και τις γνώσεις που είχαν από τη δεκαετία του '50 και ακόμα παλιότερα. Η δύναμη των γυναικών –κι αυτό είναι χαρακτηριστικό όλων των κινημάτων της ηπείρου– οφείλεται σε κάτι πολύ απλό: ενώνονται, στηρίζεται η μία στην άλλη, λύνουν τα προβλήματα με τον «δικό τους» τρόπο (θα δούμε παρακάτω πώς), με την αλάνθαστη λογική τού να λειτουργούν όπως και στα σπίτια τους, μεταφέροντας στον συλλογικό χώρο το ύφος και το ήθος του ιδιωτικού χώρου. Πρόκειται για μια αυθόρμητη κοινοτική πρακτική της γυναίκας-μητέρας, την οποία έχουμε δει, μεταξύ άλλων, και σε κινήματα, όπως αυτό των Μητέρων της Πλατείας Μαΐου* (Zibechi, 2003α).

Οι γυναίκες αυτές άλλαξαν την άποψή μας γι' αυτό που αντιλαμβανόμασταν ως κοινωνικό κίνημα. Δεν δημιούργησαν μηχανισμούς ούτε γραφειοκρατικές δομές με στελέχη και λειτουργίες χαρακτηριστικές τέτοιων οργανώσεων, που αναγκαστικά είναι διαχωρισμένες από τη βάση τους. Ωστόσο κινητοποιήθηκαν, αυτό είναι ολοφάνερο. Οι γυναίκες στις χιλιάνικες καταλήψεις αστικών εκτάσεων έγιναν:

> (...) μυρμηγκάκια που πήγαιναν από σπίτι σε σπίτι στους οικισμούς, γνώριζαν όλους τους κατοίκους και κουβέντιαζαν μαζί τους, συζητούσαν με τις επαγγελματίες των Μη Κυβερνητικών

* Οι Μητέρες της Πλατείας Μαΐου είναι οι μανάδες των εξαφανισμένων από τη δικτατορία της Αργεντινής (1976-1983), στη διάρκεια της οποίας εξαφανίστηκαν-δολοφονήθηκαν τριάντα χιλιάδες άτομα. Από το 1977 μέχρι και σήμερα, συγκεντρώνονται κάθε Πέμπτη έξω από το Προεδρικό Μέγαρο, στην Πλατεία Μαΐου, απ' όπου πήραν και το όνομά τους. (*σ.τ.μ.*)

> Οργανώσεων ή με τις κοινωνικές οργανώσεις της εκκλησίας (αργότερα με επαγγελματίες και πολιτικούς των δήμων), παρακολουθούσαν σεμινάρια και εργαστήρια επιμόρφωσης ή συνεδριάσεις περιφερειακών και εθνικών επιτροπών. Η κινητικότητά τους τις βοήθησε να υφάνουν «συνοικιακά και κοινοτικά δίκτυα» τα οποία κατέστησαν άχρηστες τις τυπικές (ή «εργαλειακές») συνεδριάσεις των επιτροπών κατοίκων ή των κέντρων για τις μητέρες, για παράδειγμα. (Salazar και Pinto, 2002α, σ. 267)

Αυτή ακριβώς είναι η αντίληψη για το κοινωνικό κίνημα που θεωρεί προτεραιότητα την κινητοποίηση και όχι τις οργανωτικές δομές, όπως είδαμε πριν. Η εικόνα των φτωχών γυναικών που κινητοποιούνται στις γειτονιές τους και που σε αυτή τους την κινητοποίηση υφαίνουν δίκτυα με εδαφική επικέντρωση, που αποτελούν, όπως επισημαίνει ο Salazar, «κοινοτικά κύτταρα», συνιστά την καλύτερη περιγραφή ενός μη θεσμοθετημένου κινήματος καθώς και της δημιουργίας μη κρατικών εξουσιών: με άλλα λόγια, δίχως ιεραρχία και χωρίς να είναι διαχωρισμένες από το σύνολο. Μ' αυτό τον τρόπο γεννιέται επίσης ένας νέος τρόπος να κάνει κανείς πολιτική και προκύπτει μέσα από νέα υποκείμενα, που δεν είναι καθηλωμένα στους κρατικούς θεσμούς ούτε καν τους χρησιμοποιούν ως σημείο αναφοράς.

Για τις γυναίκες αυτές η μεταπολίτευση ήταν μια συμφορά που τις ξανάστειλε στα σπίτια τους, τουλάχιστον αυτό ήταν το μήνυμα. Μετά το 1990, με την επαναφορά των εκλογών, βίωσαν μία ήττα που ποτέ δεν είχαν φανταστεί. Μ' άλλα λόγια: «Το κίνημα των καταλήψεων *δεν ηττήθηκε από τη δικτατορία στο πεδίο της πάλης που επέλεξαν οι καταληψίες*, αλλά στο πεδίο της *συναλλαγής* που επέλεξαν αυτοί που –υποτίθεται– ήταν οι σύμμαχοί τους: οι επαγγελματίες της μεσαίας τάξης και οι πολιτικοί της κεντροαριστεράς» (Salazar και Pinto, 2002α, σ. 263). Δύσκολα μπορεί να περιγραφεί η μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία με πιο εύστοχο τρόπο. Οι καταληψίες είχαν δημιουργήσει την Ενιαία Διοίκηση των Καταλήψεων και το Κίνημα Γυναικών στις Καταλήψεις. Τα όργανα αυτά κλήθηκαν να συμμετάσχουν σε διαταξικούς θεσμούς όπως η Συνέλευση των Πολιτών, όπου οι επαγγελματίες και τα μέλη κινημάτων της μεσαίας τάξης επέβαλαν τη μεταπολίτευση «από το εσωτερικό του λαϊκού κινήματος», κάτι που οδήγησε

αρχικά στην περιθωριοποίηση και κατόπιν στην αποσύνθεση των οργανώσεων των καταλήψεων (Salazar και Pinto, 2002α, σ. 262-263).

Από αυτή την εμπειρία πιστεύω ότι μπορούμε να αντλήσουμε δύο άκρως επίκαιρα διδάγματα. Το πρώτο είναι ότι τα κινήματα που θα ονομάσω «κοινοτικά», ελλείψει κάποιου καλύτερου όρου (αυτά δηλαδή που εκφράζουν την κοινή θέληση ενός εδαφοποιημένου κοινωνικού υποκειμένου), δεν μπορούν να ηττηθούν από την καταστολή –όσο τρομακτική και αν είναι– εκτός κι αν υπάρξει μαζική φυσική εξόντωση των μελών τους. Το δεύτερο δίδαγμα είναι ότι την ήττα προάγει αυτό που συνήθως αποκαλείται «αριστερά», το σύνολο δηλαδή των επαγγελματιών, ΜΚΟ και κομμάτων που αναλαμβάνουν να εξημερώσουν και να διασπάσουν το κίνημα. Ένα τρίτο δίδαγμα είναι ότι για να γίνει αυτό εφικτό θα πρέπει να αφομοιωθούν ή να καμφθούν τα ατομικά ή συλλογικά «σημεία αναφοράς» των κινημάτων. Αυτό επίσης συνέβη στη Χιλή την αποφασιστική χρονιά του 1986, όταν αποφασίστηκαν οι όροι της μεταπολίτευσης, αλλά και σε μεγάλο μέρος της ηπείρου.

Οι νέοι καταληψίες, ο άλλος αποφασιστικός παράγοντας στις διαδηλώσεις από το 1983 κι έπειτα, υπέστησαν ανάλογη ήττα. Από τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας είχαν δημιουργηθεί χιλιάδες «πολιτιστικές» ομάδες που λειτουργούσαν ως καταφύγιο μέσα σ' ένα εξοντωτικό καθεστώς. Με την κάλυψη της Εκκλησίας δημιουργήθηκαν θεατρικές ομάδες, συγκροτήματα, λογοτεχνικοί όμιλοι, εργαστήρια, διάφορες μορφές λαϊκής επιμόρφωσης, και «οικοδομήθηκε μια νεανική κουλτούρα διαφορετική από εκείνη της γενιάς του '68: πιο ριζωμένη στο παρόν παρά στο παρελθόν, πιο συλλογική παρά ατομική, πιο ερασιτεχνική παρά επαγγελματική και περισσότερο συμμετοχική παρά επιδεικτική» (Salazar και Pinto, 2002β, σ. 237). Οι διάφορες ομάδες νέων αποτελούσαν ένα ευρύ, ποικιλόμορφο και αυθόρμητο κοινωνικό δίκτυο. Παράλληλα, αλλά στην ίδια κατεύθυνση με τις δραστηριότητες των γυναικών στις καταλήψεις, οι νέοι άρχισαν να γίνονται πρωταγωνιστές σε υπαίθρια «πολιτιστικά» δρώμενα, όπου σιγά σιγά άρχισαν να συμμετέχουν χιλιάδες άτομα.

Σ' αυτούς τους ασφαλείς χώρους, μακριά από τον έλεγχο της δικτατορίας (Scott, 2000), οι νέοι ασκήθηκαν στην αντίσταση στο καθεστώς, την οποία αργότερα μετέφεραν στους δρόμους, από το 1983 και

μετά. Η περίοδος κάμψης, από το 1976 ως το 1982, ορίζεται από τον Salazar ως ένας «κοινοτικός κύκλος επικεντρωμένος στην πολιτιστική δημιουργία», όπου κυριαρχούν κυκλικές και άτυπες ηγεσίες, όπου η είσοδος και η έξοδος δεν είναι τραυματικές εμπειρίες ούτε για την ομάδα ούτε για το άτομο. Εκείνη την περίοδο και σ' εκείνους τους χώρους γεννήθηκε μια νεανική κουλτούρα τόσο ισχυρή που, με κάποιες παραλλαγές, διατηρείται ως σήμερα:

> Ίσως η πιο αξιοσημείωτη κληρονομιά αυτού του κύκλου είναι ότι απέδειξε πως η διάρθρωση ομάδων ανοιχτών στην ελεύθερη συμμετοχή και στην ελεύθερη δημιουργία μπορούσε να χαρακτηρίζεται από δημοκρατικότητα και αγωνιστικότητα και να είναι πολύ πιο διαφανής κοινωνικά και πιο χειμαρρώδης από ό,τι η εργαλειακή και ιεραρχική οργάνωση των πολιτικών κομμάτων. (Salazar και Pinto, 2002β, σ. 241)

Αυτή η νέα κουλτούρα της οριζόντια διαρθρωμένης νεολαίας έπρεπε ν' ανοίξει τον δρόμο της αντιμέτωπη όχι μόνο με τη στρατιωτική δικτατορία αλλά και σε αντιπαράθεση με ευρύτατα τμήματα της οργανωμένης αριστεράς, που επιδίωκαν να χρησιμοποιήσουν τη νεολαία, στην εξέγερση αρχικά και κατόπιν στην εκλογική συμμετοχή. Σε αδρές γραμμές, μπορούμε να δούμε μια τανάλια πάνω από τις νέες κουλτούρες της νεολαίας: οι δικτατορίες από τη μια μεριά και οι παλαιά αριστερά από την άλλη. Αργότερα, με την επιστροφή στο καθεστώς των εκλογών, έχουμε τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές ή την αγορά από τη μια και τους θεσμούς -υπό τον έλεγχο είτε της δεξιάς είτε της αριστεράς- από την άλλη. Πολύ συχνά μάλιστα θα βρούμε και τις ΜΚΟ σε αυτό το δεύτερο μέρος της τανάλιας.

Η απόρριψη των κομμάτων και η αποχή από τις εκλογές αποτελούν μια σταθερά για μεγάλο μέρος της λατινοαμερικανικής κοινωνίας, ως πράξη μαζικής απόρριψης –από τους νέους– ενός συστήματος που τους περιθωριοποιεί. Είναι βέβαιο ότι παντού –εκεί όπου έχουν υπάρξει δικτατορίες αλλά κι εκεί όπου καταγράφηκε κάποια σταθερότητα στο εκλογικό καθεστώς– έχει υπάρξει ένας σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στον κοινωνικό ακτιβισμό της βάσης και τους ηγέτες, που πάντοτε είναι πρόθυμοι να διαπραγματευτούν «διεξόδους» με τους στρατιωτικούς, τις ελίτ ή την παραδοσιακή κομματοκρατία. Σε διαφορετικές πε-

ριόδους και σε διάφορες χώρες, γενικώς στη δεκαετία του '80 και στις αρχές του '90, τα λαϊκά στρώματα (γι' άλλη μια φορά, κυρίως νέοι και γυναίκες) βίωσαν πολύ σοβαρές ήττες, που δεν προήλθαν από τα αυταρχικά καθεστώτα ούτε από την εξουσία της δεξιάς. Όπως η επαγγελματική αριστερά και τα συνδικάτα έπαιξαν τον ρόλο τους στην επαναφορά ενός δημοκρατικού εκλογικού συστήματος με περιορισμένες ελευθερίες στον Νότιο Κώνο της Λατινικής Αμερικής, έτσι και ορισμένες ένοπλες ομάδες συνέβαλαν στην αποδυνάμωση της δράσης του λαού και, ειδικότερα, των λαϊκών στρωμάτων των πόλεων.

Η απομάκρυνση των στρατιωτικών από το προσκήνιο και των χιλιανών νέων από την επίσημη πολιτική –όπως και σε όλες σχεδόν τις λατινοαμερικανικές χώρες– είναι μια προσωρινή μόνο αναδίπλωση σε ασφαλείς γι' αυτούς χώρους, μακριά από τον έλεγχο του συστήματος. Σε αυτούς τους χώρους, καταφεύγουν συχνά σε ποικιλόμορφες μορφές «νεολαιίστικης ανασυγκρότησης-ομαδοποίησης "από τα κάτω", στον υποδόριο ιστό των θεσμών, στις παρυφές του συστήματος των κοινωνικών κανόνων, στους μαιάνδρους και τις διυποκειμενικές υπόγειες στοές του ιδιωτικού χώρου» (Salazar και Pinto, 2002β, σ. 265). Στη διάρκεια της δεκαετίας του '90 κάτι συνέβη σ' αυτούς τους χώρους, όπως κάτι είχε συμβεί και σε άλλες περιόδους αναδίπλωσης. Κάτι αρκετά έντονο, που το 2006 έκανε εκατοντάδες χιλιάδες μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τους «πιγκουίνους», να ξεχυθούν στους δρόμους και να αρθρώσουν μια τρομερή πρόκληση για την νεοφιλελεύθερη εκπαιδευτική πολιτική, την κυβέρνηση Μπατσελέτ και τη χιλιανή ελίτ στο σύνολό της.

Η έκπληξη ήταν τεράστια, καθώς από το 1990 ο κυβερνών Συνασπισμός Κομμάτων εισήγαγε τα λαϊκά στρώματα στην πολιτική σκηνή, όχι πλέον ως ενεργούς παράγοντες αλλά ως αντικείμενο στοχευμένων πολιτικών ή ως «διάσπαρτη κοινωνική μάζα». Πρόκειται για πολιτικές που επιδιώκουν να κατευθύνουν ή να εξουδετερώσουν τα κινήματα. Για πόσο καιρό; Δεν το γνωρίζουμε.

Είναι όμως βέβαιο ότι η προηγούμενη εμπειρία έχει αφήσει σημάδια. Σήμερα, ισχυρίζεται ο Salazar, οι γυναίκες των καταλήψεων αστικών εκτάσεων και οι νέοι «ξέρουν» ότι τα πράγματα πήγαν άσχημα και με τη δεξιά και με την αριστερά, ξέρουν ότι ούτε καν ο Αλιέντε δεν έκανε το 1973 αυτό που όλοι περίμεναν να κάνει. Και ξέρουν ότι

τα πράγματα πρέπει να τα κάνουν οι ίδιοι και οι ίδιες. Εκεί εντοπίζεται η μεγάλη απογοήτευση από τους πολιτικούς και από την εκλογική δημοκρατία. Ίσως γι' αυτό οι οργανώσεις που επιβίωσαν από τη λαίλαπα της μεταπολίτευσης να έχουν άλλα χαρακτηριστικά από τις οργανώσεις των προηγούμενων εποχών. Οι νέες κοινοτικές οργανώσεις στις καταλήψεις είναι περισσότερο αυτόνομες και δουλεύουν σε πολλές κατευθύνσεις: για να ανακτήσουν τις μνήμες του αγώνα και την ταυτότητα της γειτονιάς, για τη επίλυση των προβλημάτων υγείας στην κοινότητα και για τη «δημιουργία εναλλακτικών οικονομικών λύσεων για τις γυναίκες και τις οικογένειές τους» (ECO, 2001). Μ' άλλα λόγια, προσπαθούν να παράγουν και να αναπαράγουν τη ζωή τους πέρα από τον έλεγχο κάθε θεσμού, κρατικού ή κομματικού.

Η κατάληψη αστικής έκτασης στην Πενιανολέν, στο Σαντιάγο, τον Μάρτιο του 1997, ακολούθησε ακριβώς τα ίδια πρότυπα δράσης και οργάνωσης που εφαρμόστηκαν στην κατάληψη της Λα Βικτόρια πριν από 40 χρόνια. Αλλά όπως συμβαίνει και με άλλες λαϊκές οργανώσεις, αυτή την περίοδο πλέον η σχέση με το κράτος είναι οργανική και αυστηρά εξωτερική. Δεν υπάρχει καμία επιρροή των κομμάτων. Στη Λα Βικτόρια, στο πολιτιστικό κέντρο José Mariqueo, στο οποίο ετοίμαζαν τη γιορτή για την επέτειο των πενήντα χρόνων από την ίδρυση του οικισμού, μπόρεσα να διαπιστώσω προσωπικά το 2007 τον βαθμό αυτονομίας των νέων οργανώσεων των κατοίκων. Μια φράση ήταν που με εντυπωσίασε περισσότερο απ' όλα: «Τα προβλήματά μας άρχισαν με τη δημοκρατία». Δεν φαινόταν να είναι δήλωση ιδεολογικής άποψης, αλλά έκφραση της κοινής λογικής, την οποία οι λοιποί παρόντες συμμερίζονταν χωρίς να της δίνουν μεγαλύτερες προεκτάσεις.

Στην πραγματικότητα, σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική εφαρμόστηκε το ίδιο και το αυτό «μοντέλο» μεταπολίτευσης, παρόμοιο με αυτό της Ισπανίας μετά τον θάνατο του Φράνκο. Όμως το υπόγειο σκηνικό της λαϊκής κοινωνικότητας βρίσκεται σε αναβρασμό. Σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που το κράτος αναγκάστηκε να επέμβει στις καταλήψεις με την πρόφαση των ναρκωτικών και της εγκληματικότητας, μέσω του προγράμματος «Ασφαλής Συνοικία». Το υπουργείο Εσωτερικών έθεσε σε λειτουργία αυτό το πρόγραμμα το 2001 με τη χρηματοδότηση της Διεθνούς Τράπεζας Ανάπτυξης. Προβλέπει αστυνομικές και κοινωνικές επεμβάσεις σε «περιθωριακές» ή «προβληματικές» συνοικίες. Ο πρώ-

τος οικισμός που χτυπήθηκε ήταν η Λα Λέγουα*, δεύτερη η Λα Βικτόρια, κι έπειτα εννέα άλλοι οικισμοί μέσα στα πρώτα τέσσερα χρόνια του προγράμματος. Οι ίδιες οι αρχές αποκαλύπτουν τους στόχους, όταν ομολογούν ότι στην ουσία ο σκοπός είναι να «καταπολεμηθεί το πλανόδιο εμπόριο και η εγκληματικότητα στο κέντρο του Σαντιάγο»[12].

Σε όλους τους αυτοσχέδιους λαϊκούς οικισμούς επιδιώκεται η εμπλοκή των κοινωνικών οργανώσεων, ειδικότερα των επιτροπών κατοίκων. Έτσι βαθαίνουν οι διαιρέσεις μέσα στη συνοικία και τους οργανωμένους πυρήνες της. Μέλη του Πολιτιστικού Κέντρου Esteban Gumucio de Yungay, έναν οικισμό στον οποίο επενέβη το Υπουργείο Εσωτερικών, διαβεβαιώνουν ότι ο «κυβερνητικός οδοστρωτήρας» επιδιώκει τη διάλυση των «αυτοδιαχειριζόμενων συνοικιακών οργανώσεων» (Perro Muerto, 2006, σ. 12). Στον οικισμό υπάρχουν αυτόνομες συλλογικότητες που μπόρεσαν να καταλάβουν έναν δημόσιο χώρο. Σε αυτόν έχτισαν ένα πολιτιστικό κέντρο κι έναν κοινόχρηστο φούρνο, όπου οι κάτοικοι της γειτονιάς παρασκευάζουν και προμηθεύονται ψωμί και πίτες. Ο οικισμός βρέθηκε σε κατάσταση εικονικής περικύκλωσης από τους Καραμπινιέρους, οι οποίοι είχαν την υποστήριξη της επιτροπής κατοίκων.

> Η ξεδιάντροπη χειραγώγηση των κατοίκων είχε ως αποτέλεσμα να τοποθετηθούν κολώνες φωτισμού, να τσιμεντοστρωθούν οι δρόμοι και να μπουν «σαμαράκια», με την έγκριση των επιτροπών κατοίκων, μία από τις οποίες αποτελούνταν σχεδόν εξ ολοκλήρου από υπαλλήλους του δήμου. Αυτοί ήταν στην πραγματικότητα τα μάτια, τα αφτιά και η φωνή του Δήμου μέσα στον οικισμό. Κι όλα αυτά τη στιγμή που οι σκάλες των πολυκατοικιών είναι σε κακά χάλια και διαλύονται και το αίτημα για την κατασκευή ενός κοινόχρηστου κτηρίου που θα στέγαζε όλες τις οργανώσεις του οικισμού απορρίπτενται με το επιχείρημα "η δημαρχία δεν συμφωνεί με το κτήριο". (Perro Muerto, 2006, σ. 13)

Το κράτος κάνει διαρκώς προσπάθειες να καταπνίξει κάθε αυτόνομη έκφραση των φτωχών, είτε αυτή είναι πολιτική είτε οικονομική είτε

---

* Να υπενθυμίσουμε ότι ήταν η καρδιά της αντίστασης στο πραξικόπημα του Πινοτσέτ. (*σ.τ.μ.*)

12. Βλέπε: www.gobiernodechile.cl.

πολιτιστική. Για τον λόγο αυτό είναι αναγκασμένο να εξαγοράζει και να αφομοιώσει οργανώσεις ή κοινωνικούς ηγέτες για να απομονώσει τις αυτόνομες συλλογικότητες, εφόσον από μόνη της η καταστολή προξενεί αποτελέσματα αντίθετα από τα επιδιωκόμενα. Η «δημοκρατική» νομοθεσία εγγράφεται και αυτή σ' αυτόν τον πόλεμο χαμηλής έντασης εναντίον των λαϊκών στρωμάτων. Τον Δεκέμβριο του 2003 ήρθε στη Βουλή ένα νομοσχέδιο για τον «εκσυγχρονισμό» των υπαίθριων λαϊκών αγορών, που είναι οι «εναπομείναντες χώροι λαϊκής κυριαρχίας» (Páez, 2004). Πράγματι, ο έλεγχος του δημόσιου χώρου είναι πρώτης προτεραιότητας για τις κυρίαρχες τάξεις, διότι εκεί τα λαϊκά στρώματα ασκούν την αυτοδιάθεσή τους. Οι λαϊκές αγορές είναι οι χώροι εκείνοι όπου οι λαϊκοί παραγωγοί και τα προϊόντα τους συνδέονται οριζοντίως, και όπου το εξωθεσμικό και άτυπο εμπόριο γίνεται συχνά ένα «πολιτικό και οικονομικό όπλο με το οποίο οι λαϊκές τάξεις μπορούν ν' ασκήσουν τα δικαιώματά τους ως πολιτών» (Páez, 2004). Κυρίαρχοι και καταπιεσμένοι ξέρουν σήμερα ότι σ' αυτούς τους μικροχώρους της καθημερινής ζωής δοκιμάζονται οι εξεγέρσεις που φουσκώνουν και υπερχειλίζουν, κατά διαστήματα, τις μεγάλες λεωφόρους του κοινωνικού ελέγχου.

***

Η κοινωνία της Λίμας είναι μία από αυτές όπου η συλλογική κοινωνική δράση των γυναικών του λαού έχει εντονότερη παρουσία. Το 1994, υπήρχαν στην πρωτεύουσα του Περού περίπου 15 χιλιάδες καταγραμμένες λαϊκές οργανώσεις: 7.630 επιτροπές για το «Ένα Ποτήρι Γάλα», 2.575 όμιλοι Μητέρων, 2.273 λαϊκά συσσίτια και 1.871 συνοικιακές επιτροπές κατοίκων, σύμφωνα με επίσημες πηγές[13]. Το σύνολο σχεδόν των οργανώσεων αυτών ανήκουν στα λαϊκά στρώματα και βρίσκονται στην περιφέρεια της πόλης, σε αυτοσχέδιους οικισμούς. Πολλές απ' αυτές έχουν σχέση με τα κόμματα (οι όμιλοι Μητέρων με το APRA*, από το 1985) ή ελέγχονται άμεσα από αυτά. Οι επιτροπές για

13. Βλέπε: www.inei.gob.pe

* Alianza Popular Revolucionaria Americana: Λαϊκή Επαναστατική Συμμαχία της Αμερικής. Το κόμμα που κυβερνά στο Περού από το 2006.

το «Ένα Ποτήρι Γάλα» γεννήθηκαν την περίοδο της αριστερής δημαρχίας του Αλφόνσο Μπαράντες, το 1984, όταν η πίεση των φτωχών γυναικών ανάγκασε τον δήμο να καθιερώσει το πρόγραμμα «Ένα Ποτήρι Γάλα», με στόχο να προσφέρει πρόγευμα σε παιδιά μικρότερα των έξι ετών, καθώς και στις έγκυες ή τις θηλάζουσες μητέρες.

Οι όμιλοι Μητέρων, οι επιτροπές για το «Ένα Ποτήρι Γάλα» και τα λαϊκά συσσίτια, εξυπηρετούσαν στα μέσα της δεκαετίας του '90 τέσσερα εκατομμύρια άτομα σε ολόκληρη τη χώρα και η διαχείρισή τους ήταν, αποκλειστικά σχεδόν, στα χέρια γυναικών. Ο πρωταγωνιστικός ρόλος των γυναικών είναι πέρα από κάθε αμφισβήτηση, παρά τις διαφορετικές εκτιμήσεις που μπορεί να υπάρχουν. Πράγματι, συνήθως αυτή η μορφή δραστηριότητας θεωρείται φιλανθρωπία ή υποκατάσταση του ρόλου του κράτους, όταν δεν είναι εμφανώς υποταγμένη σε κόμματα ή σε δήμους ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, όταν δεν σχετίζεται με περιπτώσεις διαφθοράς και πελατειακών σχέσεων. Θα ήθελα να εστιάσω σ' ένα σύνολο οργανώσεων που γεννήθηκαν από τα κάτω, που έχουν ήδη σχεδόν 40 χρόνια δραστηριότητας και δείχνουν ότι δεν πρέπει να τα βλέπουμε όλα μαύρα ή άσπρα. Αναφέρομαι στα λαϊκά συσσίτια.

Γεννήθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '70 με σκοπό να παρασκευάζουν με συλλογικό τρόπο μερίδες φαγητού για οικογένειες ή και για άτομα, δεδομένου ότι η ύπαρξη συλλογικότητας κάνει εφικτή την πρόσβαση σε τρόφιμα από δωρεές ή επιδοτήσεις, η δε αγορά τροφίμων μαζικά μειώνει το κόστος τους. Το 1978 γεννήθηκαν τα πρώτα λαϊκά αυτοδιαχειριζόμενα εστιατόρια στην Κόμας, στα βόρεια της Λίμας, από τη δράση μιας μοναχής-νοσοκόμας, της María Van der Linde (Blondet και Trivelli, 2004, σ. 39). Η εμπειρία της συλλογικής κουζίνας διαδόθηκε ταχύτατα εν μέσω οικονομικών κρίσεων: το 1982 υπήρχαν 200 εστιατόρια στη Λίμα· το 1988, την περίοδο του προγράμματος σταθερότητας του Άλαν Γκαρσία, έφταναν τις δύο χιλιάδες· με τα διαρθρωτικά οικονομικά μέτρα λιτότητας του Φουχιμόρι, το 1990, έφτασαν στις επτά χιλιάδες. Μια έρευνα που έγινε το 2003, αποκάλυψε ότι μόνο στη Λίμα υπάρχουν πέντε χιλιάδες λαϊκά συσσίτια με περισσότερες από εκατό χιλιάδες γυναίκες ως ενεργά μέλη (Blondet και Trivelli, 2004, σ. 20).

Τα εστιατόρια, που προωθούνται από ιερωμένους, οι οποίοι συνδέονται με τις εκκλησιαστικές κοινότητες βάσης και τη θεολογία της απελευθέρωσης, συνέβαλαν:

> στην αυτοβοήθεια και την αυτοοργάνωση της παροχής υπηρεσιών, στοχεύοντας στην ενίσχυση της αυτονομίας των φτωχών σε σχέση με το κράτος και τους θεσμούς φιλανθρωπικής βοήθειας, σε αντίθεση με τις σχέσεις εξάρτησης που, με περισσή ευκολία, ευνοούσαν κάποια άλλα προγράμματα. Αυτό φανερώνει τη σημασία που έχει η προσωπική προσπάθεια και η λαϊκή πρωτοβουλία στην εμφάνιση αυτών των συσσιτίων και είναι ενδεικτικό της απροθυμίας τους να συντονιστούν με τα κυβερνητικά προγράμματα ή να έχουν το κράτος ως σημείο αναφοράς για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. (Blondet και Trivelli, 2004, σ. 39)

Αυτά τα εστιατόρια ονομάστηκαν *αυτοδιαχειριζόμενα* (δέχονται τρόφιμα από το κράτος) σε αντιπαραβολή με τα *επιδοτούμενα* (δέχονται τρόφιμα και χρήματα από το κράτος). Τα τελευταία θεωρούνται πιο κοντά στο κράτος και στα κόμματα, παρότι με τον καιρό οι διαφορές αμβλύνονται. Τα εστιατόρια πέρασαν από διάφορα στάδια: το 1988 πραγματοποιήθηκε η Πρώτη Συνάντηση Αυτοδιαχειριζόμενων Συσσιτίων και δημιουργήθηκε η Εθνική Επιτροπή Συσσιτίων, σε μια περίοδο με μεγάλο πρωταγωνιστικό ρόλο των γυναικών και με κυβερνητική υποστήριξη των κοινωνικών δραστηριοτήτων. Αφότου ξέσπασε η οικονομική κρίση, δηλαδή από το 1988, τα συσσίτια πολλαπλασιάζονται και πειραματίζονται με νέες μορφές επιβίωσης γύρω από τον εαυτό τους (μικρές «επιχειρήσεις» και διεύρυνση των υπηρεσιών διατροφής), ενώ ταυτόχρονα πρωταγωνιστούν σε σημαντικές κινητοποιήσεις σε αναζήτηση στήριξης. Τη δεκαετία του '90, πολλά εστιατόρια έκλεισαν υπό την πίεση του Φωτεινού Μονοπατιού* και άλλα αναγκάστηκαν να δουλεύουν με κλειστές πόρτες (Blondet και Trivelli, 2004, σ. 42-43).

Σύμφωνα με την καταγραφή του 2003 κάθε εστιατόριο έχει κατά μέσο όρο 22 γυναίκες ενεργά μέλη και αποτελεί οργάνωση γυναικών της ίδιας συνοικίας. Το 90% των μελών έχει παρακολουθήσει κάποιο σεμινάριο επιμόρφωσης και έχει αναλάβει κάποια υπεύθυνη θέση στη διοίκηση. Μόνο το 20% των προέδρων των εστιατορίων έχουν

---

* Sendero Luminoso: αντάρτικη οργάνωση που ιδρύθηκε στο Περού στα τέλη της δεκαετίας του '60. Η πρώτη της ένοπλη ενέργεια έγινε το 1980. Στα τέλη της δεκαετίας του '90 οι ενέργειές της ήταν σποραδικές και τα περισσότερα μέλη της βρίσκονταν στη φυλακή ή είχαν δολοφονηθεί. (*σ.τ.μ.*)

τελειώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στη Λίμα, το 2003 υπήρχαν 2.775 αυτοδιαχειριζόμενα εστιατόρια και 1.930 επιδοτούμενα: τα δεύτερα γεννήθηκαν το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80 και τα πρώτα τη δεκαετία του '90.

Κάθε εστιατόριο παράγει κατά μέσο όρο εκατό μερίδες φαγητού την ημέρα, σε όλη την πόλη δηλαδή παράγονται σχεδόν μισό εκατομμύριο μερίδες φαγητού ημερησίως. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε για ποιους προορίζονται αυτές οι μερίδες φαγητού: το 60% για τις γυναίκες μέλη και τις οικογένειές τους· ένα 12% για τις γυναίκες που μαγειρεύουν ως αντάλλαγμα για την εργασία τους (δεν υπάρχει πληρωμή σε χρήματα)· ένα 8% δωρίζεται σε άτομα της γειτονιάς («περιπτώσεις ειδικών αναγκών»). Μόνο το 18% των μερίδων φαγητού που παράγονται διατίθεται προς πώληση: το μισό του ποσοστού αυτού σε άτομα της γειτονιάς –σχεδόν πάντα στα ίδια– και το υπόλοιπο 9% σε «περαστικούς». Οι γυναίκες μέλη αγοράζουν σε χαμηλότερες τιμές από ό,τι οι εξωτερικοί πελάτες.

Τα εστιατόρια έχουν οργανωθεί για να προσφέρουν υπηρεσίες στα μέλη και τις οικογένειές τους και όχι για να πουλούν ή να έχουν κέρδη. Τα εστιατόρια δεν αποταμιεύουν ούτε διανέμουν κέρδη και «το πιθανότερο είναι οι ίδιες οι γυναίκες-μέλη να επιδοτούν το εστιατόριο με άμεσες μορφές (δωρίζοντας υλικά, προσφέροντας εργασία, κ.λπ.), πέρα από τις κανονικές τους βάρδιες στην κουζίνα» (Blondet και Trivelli, 2004, σ. 32). Αν και θα επανέλθω στο θέμα στη συνέχεια, θεωρώ προφανές ότι οι γυναίκες που εργάζονται στα συσσίτια δεν παράγουν εμπορεύματα κι ό,τι κάνουν δεν προορίζεται για την αγορά αλλά για γνωστά τους άτομα. Μόλις ένα 9% της εργασίας τους προορίζεται για πώληση υπό τη μορφή εμπορεύματος. Στην πραγματικότητα, αυτό που λαμβάνουν από το κράτος πάει σχεδόν εξ ολοκλήρου στις μερίδες φαγητού που δίνονται στους πιο φτωχούς. Στην πλειονότητά τους τα εστιατόρια οργανώνουν γιορτές και λαχειοφόρους αγορές για να έχουν επιπλέον έσοδα, διότι η προσφορά τροφίμων από το κράτος καλύπτει μόλις το 20% του κόστους. Μια μελέτη που έκανε το 2006 η Ομοσπονδία Γυναικών Οργανωμένων σε Αυτοδιαχειριζόμενα Λαϊκά Συσσίτια (Federación de Mujeres Organizadas en Comedores Autogestionados), η οποία συσπειρώνει 1.800 εστιατόρια, δείχνει ότι «το εστιατόριο δεν είναι πια ένα συμπλήρωμα κάποιου μισθού, γιατί

ο μισθός αυτός δεν υπάρχει. Για πολλές οικογένειες είναι η μόνη λύση για τη διατροφή τους»[14]. Κι αυτό, σε μία περίοδο έντονης οικονομικής ανάπτυξης. Η οργάνωση αυτή αποκαλύπτει στη μελέτη της ότι πάνω από το 80% του κόστους της μερίδας φαγητού καλύπτεται από τις οργανώσεις των συσσιτίων, ενώ το κράτος συνεισφέρει το 19%. Στον ποσοτικό καθορισμό του τελικού κόστους μιας μερίδας, οι γυναίκες των εστιατορίων υπολογίζουν την αγορά τροφίμων στο 33%, το κόστος εργασίας αντιστοιχεί στο 32%, ενώ το υπόλοιπο 16% είναι έξοδα διαχείρισης, μεταφορές για τα τρόφιμα που δωρίζει το κράτος και άλλες υπηρεσίες, που αμείβονται με εργασία ή με μερίδες φαγητού.

Το εύρος της συλλογικής οργάνωσης των φτωχών γυναικών της Λίμας αποδεικνύει την ικανότητά τους να παρεμβαίνουν στην πολιτική ζωή της χώρας με αφετηρία τη θέση την οποία κατέχουν. Στα εστιατόρια αυτά οι γυναίκες μετέφεραν στον δημόσιο χώρο αυτό που κάνουν στο σπίτι τους. Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για τις άλλες οργανώσεις τους. Η λογική της οικογενειακής φροντίδας επεκτείνεται και πολλαπλασιάζεται σε εποχές κρίσης. Ωστόσο, σε μία από τις πιο δύσκολες στιγμές που έζησε το Περού, οι γυναίκες παρενέβησαν όχι μόνο στις τοπικές οργανώσεις, όπως είναι τα συσσίτια, αλλά και με άμεσο τρόπο στην εθνική πολιτική σκηνή. Αυτό συνέβη στα τέλη Νοεμβρίου του 1988. Τον μήνα εκείνο άρχισε να διαδίδεται στις φτωχογειτονιές μια φήμη ότι ξένα άτομα (ξένοι γιατροί, με τη βοήθεια μαύρων δολοφόνων) απήγαν παιδιά για να τους πάρουν τα μάτια. Στις 29 και 30 Νοεμβρίου, χιλιάδες μητέρες, σε όλες σχεδόν τις φτωχογειτονιές, κατελήφθησαν από πανικό και πήγαν μαζικά στα σχολεία να πάρουν τα παιδιά τους, επειδή πίστεψαν ότι κινδύνευαν από τη δράση των *sacaojos**. Σε πολλές γειτονιές οργάνωσαν περιπολίες και λίγο έλειψε να λιντσάρουν ορισμένα άτομα που θεωρήθηκαν ύποπτα ότι *έβγαζαν μάτια*. Μια λεπτομερής έρευνα έριξε φως στα κίνητρα αυτής της τόσο παράξενης συλλογικής συμπεριφοράς (Portocarrero και Soraya, 1991). Με μια πρώτη ματιά φαίνεται ότι πρόκειται για μια αλλόκοτη φήμη που σχετίζεται με μύθους της αποικιακής περιόδου. Ωστόσο, η εργασία αυτή αποκαλύπτει ότι σε ημερομηνίες κοντινές με τη φήμη για τα βγαλμένα

14. Βλέπε: www.femoccpaal.org

* Αυτός που βγάζει τα μάτια. (*σ.τ.μ.*)

μάτια υπήρχε μια όξυνση της οικονομικής κρίσης, μια παράλυση της κυβέρνησης, ένα απεργιακό κύμα και μια κατάρρευση των δημόσιων υπηρεσιών, ενώ σ' όλα αυτά ερχόταν να προστεθεί και η δράση του Φωτεινού Μονοπατιού. Η Λίμα ήταν μια πόλη σε κατάσταση παράλυσης και ο πληθυσμός ένιωθε φόβο. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου η κυβέρνηση είχε κατεβάσει ένα «πακέτο» αντιλαϊκών μέτρων, το *paquetazo*, που οδήγησε σε σοβαρή μείωση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων. Οι αγορές είχαν ελλείψεις και οι νοικοκυρές έπρεπε να περιμένουν πολλές ώρες σε ουρές για ν' αγοράσουν λίγα προϊόντα.

Η δημοτικότητα του προέδρου Άλαν Γκαρσία είχε πέσει ριζικά. Στις αρχές Νοεμβρίου, ο πρωθυπουργός είχε προβεί σε δραματικές δηλώσεις («θα χυθούν ποτάμια αίματος» αν γυρίσει η δεξιά). Στις 7 Νοεμβρίου πολλοί επαγγελματικοί κλάδοι είχαν κατέβει σε απεργία, ενώ είχαν νεκρώσει οι δημόσιες υπηρεσίες και οι αστικές συγκοινωνίες από την απεργία των οδηγών και των ιδιοκτητών μικρών λεωφορείων. Η εικόνα της Λίμας ήταν αυτή μιας πόλης σε απόλυτο χάος, με δρόμους μποτιλιαρισμένους, χιλιάδες κόσμο να περπατάει και πολλούς ανθρώπους σκαρφαλωμένους σε φορτηγά και ημιφορτηγά. Στις 22 του μηνός, το Φωτεινό Μονοπάτι έριξε 32 ηλεκτρικούς πυλώνες και προκάλεσε τεράστια διακοπή ηλεκτρισμού, με αποτέλεσμα επί τρεις εβδομάδες να υπάρχουν περιορισμοί στην παροχή ηλεκτρικού ρεύματος. Τα φανάρια στις διασταυρώσεις δεν λειτουργούσαν, υπήρχε έλλειψη ψωμιού στους φούρνους και την ίδια ημέρα, στις 22, ο υπουργός ανακοίνωνε ανατιμήσεις στα βασικά προϊόντα από 100 έως 200%. Πολλά μαγαζιά και λαϊκές αγορές έκλεισαν, όμως στους νέους οικισμούς οι κάτοικοι συνεργάστηκαν με την αστυνομία για να τα ανοίξουν με τη βία.

Η κατάσταση ήταν πολύ τεταμένη. Πολλοί φαντάζονταν λεηλασίες, μια λαϊκή έκρηξη και μια τρομακτική καταστολή με χιλιάδες νεκρούς. Το σίγουρο είναι ότι τα λαϊκά στρώματα ζούσαν ανάμεσα στον τρόμο και την απελπισία. Η κεντρική συνδικαλιστική οργάνωση των εργαζομένων κάλεσε σε 24ωρη απεργία, που απέτυχε παταγωδώς. Τα πράγματα πήραν άλλη πορεία:

> Τις μέρες που ακολούθησαν το paquetazo στη Λίμα δεν έγιναν ούτε απεργία ούτε λεηλασίες. Αντιθέτως, συνέβη το επεισόδιο με τους ξένους που βγάζουν μάτια, τους *sacaojos*. Η υπόθεση που προτείνουμε είναι ότι οι φήμες και ο πανικός οδήγησαν στη μείωση

> της έντασης. Μ' αυτό τον τρόπο το επεισόδιο λειτούργησε σαν μια κοινωνική έκρηξη ή μια απεργία. Επέτρεψε την εκτόνωση της έντασης, μετέτρεψε σε συλλογική την αίσθηση του φόβου και της απελπισίας που η ίδια η κατάσταση γεννούσε, ήταν δε μάλιστα και μια προσπάθεια άμυνας. Η αίσθηση ότι κάτι θα έπρεπε να συμβεί διαλύθηκε. (Portocarrero και Soraya, 1991, σ. 29)

Η υπόθεσή αυτή προτείνει ότι η κλασική λαϊκή «απάντηση» (λεηλασίες, γενική απεργία, εξέγερση ή κοινωνική έκρηξη) ήταν χωρίς αξία στα μάτια των βασικών πρωταγωνιστών των λαϊκών στρωμάτων, λόγω του υψηλού κόστους σε ανθρώπινες ζωές που θα είχε. Όμως ο φτωχός πληθυσμός, και ιδιαίτερα οι μητέρες, δεν μένουν αδρανείς ούτε ανοργάνωτες. Σε πολλά σημεία της πόλης πλήθη γυναικών, έως και χιλίων ατόμων, απαιτούσαν απαντήσεις και την παρέμβαση των αρχών για να λυθεί το πρόβλημα μ' αυτούς που έβγαζαν τα μάτια των παιδιών. Οργάνωσαν περιπολίες, οι γείτονες έφτιαχναν επιτροπές για να τους συλλάβουν και, παρόλο που δεν τους βρήκαν, συνέλαβαν αρκετές φορές «υπόπτους» που πάντα ήταν γιατροί ή ξένοι.

Σίγουρα πάντως τον πρωταγωνιστικό ρόλο τον είχαν οι «γυναίκες, οι μητέρες, και όχι οι λαϊκοί ηγέτες (όπως στην απεργία) ή οι έφηβοι και γενικώς οι νέοι (όπως στην περίπτωση κοινωνικής έκρηξης και λεηλασιών)», και χάρη στη φήμη και τον πανικό για τους ξένους που βγάζουν μάτια, αποφεύχθηκε ένα μεγαλύτερο κακό:

> Να μετατραπεί ο φόβος και η αγωνία σε πανικό και βία στο εσωτερικό των αυτοσχέδιων λαϊκών οικισμών, προπαντός στον κόσμο της λαϊκής οικογένειας. Αυτά τα αισθήματα δεν πολιτικοποιήθηκαν, όπως είχε στόχο η πρόταση για απεργία. Ούτε έγιναν αιτία για παράνομες συμπεριφορές όπως είναι οι λεηλασίες· έγινε κάτι διαφορετικό. (Portocarrero και Soraya, 1991, σ. 33)

Εκείνη τη στιγμή, οι κυριότεροι πρωταγωνιστές του λαϊκού κόσμου δεν ήταν πια τα συνδικάτα ούτε οι αγροτικές οργανώσεις, αλλά οι γυναίκες-μητέρες που οργανώνονταν στις συνοικίες τους για να εξασφαλίσουν την καθημερινή ζωή. Ήταν χιλιάδες τα λαϊκά εστιατόρια, οι επιτροπές για το «Ένα Ποτήρι Γάλα» και οι όμιλοι Μητέρων που στήριξαν την καθημερινή ζωή των οικογενειών τους όταν παρέλυσε η «επίσημη» οικονομία της χώρας. Κατά δεύτερο λόγο, οι γυναίκες-

μητέρες παρενέβησαν στην πιο κρίσιμη στιγμή της πολιτικής ζωής της χώρας, αλλά δεν το έπραξαν με τον αναμενόμενο τρόπο. Γιατί; Είναι προφανές ότι δεν είχαν εμπιστοσύνη ούτε στα πολιτικά κόμματα, των οποίων ήταν μέλη οι σύζυγοί τους ή άλλοι άντρες συγγενείς τους. Όμως υπάρχει κάτι ακόμα, που είναι μεγαλύτερης εμβέλειας.

Τη στιγμή εκείνη –ο γράφων ζούσε στη Λίμα αυτούς τους μήνες– ήταν αδύνατο ν' αλλάξει η πορεία της «υψηλής» πολιτικής. Το λαϊκό κίνημα δεν είχε ούτε τη δύναμη ούτε τη νομιμοποίηση ώστε να στρέψει την κυβέρνηση και τις ντόπιες και ξένες ελίτ σε άλλο δρόμο. Ούτε μπορούσε να αποτρέψει τη βία του Φωτεινού Μονοπατιού. Οι γυναίκες-μητέρες το διαισθάνθηκαν αυτό ή το ήξεραν. Σ' αυτή την κατάσταση, τι νόημα θα είχε η γενική απεργία ή οι λεηλασίες; Η πρώτη θα ήταν μία κίνηση χωρίς συνέπειες και η δεύτερη επιλογή θα είχε πολύ ψηλό ρίσκο. Σ' αυτή τη συγκυρία, οι γυναίκες-μητέρες κινήθηκαν μαζικά για να προστατέψουν τα παιδιά τους, τις γειτονιές τους και τις οικογένειές τους, όπως το έκαναν ήδη μέσα από τις χιλιάδες τοπικές οργανώσεις που είχαν στήσει οι ίδιες.

Εάν επιμείνουμε σε μια ματιά «πεφωτισμένου», διανοουμένου και από τα επάνω, δηλαδή σε μια οπτική αντρών, λευκών και διανοούμενων, θα συνεχίσουμε να υποτιμούμε τις δράσεις που γεννιούνται και πραγματοποιούνται από τα κάτω, όπως η μαζική παρέμβαση των φτωχών γυναικών το 1988. Έκαναν πολιτική, όμως έκαναν μια διαφορετική πολιτική, από μια διαφορετική βάση –ούτε καλύτερη ούτε χειρότερη– από την πολιτική των αντρών στις τυπικές και αντρικές οργανώσεις τους. Το να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε αυτόν τον άλλο κόσμο, τον κόσμο των λαϊκών στρωμάτων, μπορεί να βοηθήσει στην ενίσχυση των θετικών χαρακτηριστικών που ήδη υπάρχουν και να βάλει φραγμό σε αυτά που αναπαράγουν τις ηγεμονικές στάσεις. Όπως ξέρουμε, τα λαϊκά στρώματα έπαιξαν έναν αποφασιστικό ρόλο στο εκλογικό *τσουνάμι* που έφραξε τον δρόμο σε μια κυβέρνηση του Μάριο Βάργκας Γιόσα και συνέβαλε στην ήττα του Φωτεινού Μονοπατιού. Τι ρόλο έπαιξαν οι γυναίκες-μητέρες και στις δύο περιπτώσεις;

***

Στη Βενεζουέλα υπάρχουν πάνω από έξι χιλιάδες Επιτροπές Αστικής Γης και δύο χιλιάδες τεχνικές ομάδες για το νερό, μέσα από τις οποίες

εκατομμύρια άτομα παίρνουν τις ζωές τους στα χέρια τους. Και οι δύο οργανώσεις αποτελούν μέρος των λαϊκών αγώνων των πόλεων τις δύο τελευταίες δεκαετίες, αν και αποκρυσταλλώνονται κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Ούγκο Τσάβες. Στο Καράκας, το 50% του πληθυσμού ζει σε οικισμούς πρόχειρης εγκατάστασης, χωρίς νόμιμη ιδιοκτησία της γης και με άθλιες υπηρεσίες παροχής πόσιμου νερού (Antillano, 2005). Όπως σε άλλα σημεία της ηπείρου, αυτές οι γειτονιές δημιουργήθηκαν τις δεκαετίες του '50 και του '60 ως αποτέλεσμα των ανισοτήτων στη διανομή των εσόδων από το πετρέλαιο.

Το 1991 δημιουργήθηκε η Συνέλευση Γειτονιών του Καράκας που γεννήθηκε από τη συνάντηση των κατοίκων στην Πρώτη Διεθνή Συνάντηση Ανάπλασης Γειτονιών. Η συνέλευση έφτασε να συσπειρώνει πάνω από διακόσιες γειτονιές της πρωτεύουσας και διατύπωσε ορισμένες από τις σημαντικότερες διεκδικήσεις, τις οποίες αργότερα θα υιοθετήσει η μπολιβαριανή κυβέρνηση*: συνδιαχείριση της υπηρεσίας πόσιμου νερού, νομιμοποίηση της γης που κατέχουν οι κάτοικοι και τοπική αυτοκυβέρνηση. Είναι το αποτέλεσμα τριών δεκαετιών οργάνωσης και λαϊκής κινητοποίησης στις γειτονιές της αστικής περιφέρειας.

Η εμφάνιση αυτών των οικισμών ήταν καρπός έντονων αγώνων ενάντια στις εξώσεις και για την πρόσβαση στις βασικές κοινωνικές υπηρεσίες. Σε μια δεύτερη φάση, τη δεκαετία του '70 και στις αρχές του '80, καταγράφεται μια έντονη πολιτιστική δραστηριότητα που είναι προσανατολισμένη στην επιβεβαίωση της ταυτότητας των κατοίκων και στη δημιουργία νέων κοινωνικών υποκειμένων. Στις συνοικίες δραστηριοποιούνται εκκλησιαστικές ομάδες, ομάδες θεάτρου, αλφαβητισμού, έκδοσης τοπικών λαϊκών εφημερίδων, ομάδες εργασίας με παιδιά κ.λπ. «Επρόκειτο για μια αόρατη αλλά πολύ ισχυρή διαδικασία συσσώρευσης δυνάμεων». (Antillano, 2006). Οι αγώνες εστιάζονταν συχνά ενάντια στην αύξηση της τιμής του εισιτηρίου των μαζικών συγκοινωνιών ή κατάγγελλαν την κατάσταση των δρόμων. Μια τρίτη περίοδος έρχεται απότομα, με τις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις που προκαλούν την παύση των κρατικών επενδύσεων σε κατοικίες και σε

---

* Η κυβέρνηση του Ούγκο Τσάβες. Ο προσδιορισμός «μπολιβαριανός» αναφέρεται στον Μπολίβαρ, ήρωα των απελευθερωτικών αγώνων της Λατινικής Αμερικής τον 19ο αιώνα. (*σ.τ.μ.*)

έργα βελτίωσης των υποδομών των συνοικιών, αυξάνουν τη φτώχεια του πληθυσμού, προκαλούν την κατάρρευση και την ιδιωτικοποίηση των υπηρεσιών και την αποδυνάμωση και τη διάλυση των ενδιάμεσων φορέων που είχαν λειτουργήσει ταυτόχρονα ως μέσο αφομοίωσης και ενσωμάτωσης του κινήματος και ως μηχανισμός αναδιανομής (πολιτικά κόμματα και επιτροπές κατοίκων)» (Antillano, 2005, σ. 208).

Αυτή η διαδικασία βρίσκεται στη ρίζα της εξέγερσης του 1989 που έγινε γνωστή ως Caracazo. Από τη στιγμή εκείνη κι έπειτα τα αστικά λαϊκά στρώματα πήραν την πρωτοβουλία και τη διατηρούν ως σήμερα. Η έντονη λαϊκή κινητοποίηση της δεκαετίας του '90 επέφερε την κατάρρευση των διεφθαρμένων παραδοσιακών κομμάτων, έθεσε σε κρίση το μοντέλο κυριαρχίας και διευκόλυνε την ανέλιξη στην εξουσία ενός νέου ηγετικού στρώματος, στους κόλπους του οποίου ανήκε και ο Ούγκο Τσάβες. Αυτά τα λαϊκά στρώματα έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην αναχαίτιση και ακύρωση του πραξικοπήματος τον Απρίλιο του 2002 και στην ήττα της απεργίας στην εταιρεία πετρελαίου που κήρυξαν οι οικονομικές ελίτ στα τέλη του ίδιου χρόνου. Χωρίς ενιαία ηγεσία και χωρίς κεντρικό συντονιστικό όργανο, ακριβώς όπως έχει συμβεί στις πιο αποφασιστικές στιγμές όλης της ηπείρου, οι φτωχοί των πόλεων στους λόφους του Καράκας εξουδετέρωσαν τις ποικίλες επιθέσεις της δεξιάς και των κυρίαρχων τάξεων που είχαν την υποστήριξη ευρύτατων στρωμάτων της μεσαίας τάξης.

Το τέταρτο στάδιο, το σημερινό, ανοίγει το 2002 με το διάταγμα που ξεκινάει τη διαδικασία νομιμοποίησης της κτήσης της γης, την ανάπλαση των συνοικιών που προωθούν οι Επιτροπές Αστικής Γης. Η διαδικασία αυτή είναι στενά συνδεδεμένη με τον χαρακτήρα και το πνεύμα της μπολιβαριανής διαδικασίας, που είναι σαφώς διαφορετική από αυτήν που επιχειρούν άλλες κυβερνήσεις στην ήπειρο. Οι περίπου χίλιες Επιτροπές Αστικής Γης στο Καράκας συσπειρώνουν γύρω στις 200 οικογένειες η κάθε μία και συνεργάζονται μεταξύ τους κατά τρόπο άτυπο και ακανόνιστο.

> Το πιο σημαντικό στοιχείο του διατάγματος είναι ότι αυτή η διαδικασία αναγνώρισης και ένταξης των οικισμών βασίζεται στην οργάνωση, συμμετοχή και κινητοποίηση των ίδιων των κατοίκων και απευθύνεται στις ίδιες τις κοινότητες, που λειτουργούν ως φορείς των διαδικασιών μεταμόρφωσης που σχεδιάζονται.

> Έτσι, τόσο οι τεχνικές πλευρές όσο και οι πολιτικές ή ακόμα και οι «δικαστικές», προχωρούν μέσω μιας νέας μορφής κοινωνικής οργάνωσης, στην οποία το διάταγμα δίνει νομικό έδαφος: τις Επιτροπές Αστικής Γης. Προδιαγράφεται έτσι ένα χαρακτηριστικό που θα καταστεί κοινό και σε άλλες κοινωνικές πολιτικές αυτής της κυβέρνησης: είναι η κοινωνική συμμετοχή μέσω της κινητοποίησης των αποκλεισμένων. (Antillano, 2005, σ. 210)

Κάτι παρόμοιο συμβαίνει με τις Τεχνικές Επιτροπές για το Νερό. Αποτελούν μέρος μιας «επανάστασης σε επίπεδο εδάφους», όπως σημειώνει ο Antillano, κοινωνικός ακτιβιστής μιας λαϊκής συνοικίας. Πρόκειται για αυτόνομες οργανώσεις που είναι εκλεγμένες από τους κατοίκους της γειτονιάς, είναι ευέλικτες –στον βαθμό που δεν προϋποθέτουν κανένα οργανωτικό σχήμα ούτε είναι αναγκαία η παρουσία μεσολαβητών– και ανταποκρίνονται στις άμεσες ανάγκες των κατοίκων. Αποτελούν ένα είδος τοπικής εξουσίας διότι η ιδιοκτησία της γης δεν είναι οικογενειακή, αλλά «ενός συνεταιριστικού σχήματος που αποτελείται από το σύνολο των οικογενειών της γειτονιάς, οι οποίες, μεταξύ άλλων, αναλαμβάνουν να ρυθμίζουν τη χρήση του χώρου (κοινού και οικογενειακού), να εγκρίνουν πωλήσεις ή ενοικιάσεις, να φροντίζουν για τους κανόνες της συμβίωσης, να αποφασίζουν σχετικά με διενέξεις και για ζητήματα που αφορούν τη συλλογικότητα κ.λπ.» (Antillano, 2005, σ. 214). Με βάση την παραπάνω περιγραφή οι οργανώσεις αυτές διαφοροποιούνται από τις οργανώσεις που έχουν δημιουργηθεί από το κράτος και συνιστούν αυτό που αποκαλώ «μη κρατικές εξουσίες» (Zibechi, 2006β), παρόλο που σ' αυτή την περίπτωση οι οργανώσεις έχουν δημιουργηθεί με παρότρυνση της μπολιβαριανής κυβέρνησης.

Τα εδάφη των φτωχών των πόλεων τείνουν να μετατραπούν σε χώρους που αγκαλιάζουν όλες τις όψεις της ζωής. Στους λόφους του Καράκας υπάρχουν πολλές οργανώσεις (για την υγεία, τη γη, τον πολιτισμό, καθώς και συνεταιρισμοί και κοινοτικά συμβούλια). Επιπλέον, οι γειτονιές αποτελούν μεγάλα εργαστήρια ή βιοτεχνίες συναρμολόγησης (μακίλας). Όπως και σε άλλα σημεία της ηπείρου, δεν χρειάζεται να επινοήσουν κάτι καινούργιο αλλά να τελειοποιήσουν ή να βελτιώσουν αυτό που ήδη υπάρχει και αφορά, κυρίως, τις πάντα περίπλοκες σχέσεις με την αγορά ή με το κράτος. Στις συνοικίες του Καράκας,

οι παραγωγικές δυνάμεις βρίσκονται ήδη στην περιοχή. Απομένει να γίνει το επόμενο βήμα για το ξεπέρασμα της εξάρτησης από τους εκμεταλλευτές, όπως έχει συμβεί σε άλλες χώρες με την κατάληψη και την επανοικειοποίηση των επιχειρήσεων από τους εργαζόμενούς τους.

> Η Antímano είναι ένα εργοστάσιο πολύ παραγωγικό, σε μια συνοικία όπου ζουν 150 χιλιάδες άνθρωποι. Είναι ένα κανονικό εργοστάσιο, στο οποίο μπαίνει από τη μια πλευρά μια τούφα βαμβάκι και βγαίνει από την άλλη ένα πουκάμισο, καθώς υπάρχουν πολλά στάδια. Υπάρχουν γυναίκες που υφαίνουν, άλλες που κόβουν, άλλες πιο πέρα που ράβουν. Αυτό συμβαίνει σε όλη τη Λατινική Αμερική, σε όλον τον τρίτο κόσμο. Αν παρακαμφθούν οι μεσάζοντες και αν ο κόσμος οργανώσει την παραγωγή με συνεταιριστική μορφή, με άλλον τρόπο αλλά στην ίδια περιοχή, εκμεταλλευόμενος τα πλεονεκτήματα του ίδιου του εδάφους, η συνοικία ολόκληρη θα μπορούσε να ήταν ένα εργοστάσιο. Μ' άλλα λόγια, πρέπει να σκεφτούμε το ζήτημα απ' αυτή την οπτική, τη συνεισφορά που μπορεί να έχει το έδαφος στην παραγωγή. (Antillano, 2006)

***

Στις αστικές περιφέρειες της Βολιβίας έχουν καταγραφεί ορισμένες αξιοσημείωτες εμπειρίες που αναδεικνύουν την ικανότητα των ιθαγενών λαϊκών στρωμάτων να δημιουργούν στην πράξη μιαν «άλλη» κοινωνία. Μια απ' αυτές είναι η πόλη Ελ Άλτο, που έχει μελετηθεί σε πολλές εργασίες (Gómez, 2000· Mamani, 2005· Zibechi, 2006β). Θα ήθελα να προσεγγίσω μία από τις πιο ενδιαφέρουσες εμπειρίες στην εδαφική και κοινοτική διαχείριση του νερού, με βάση μη κρατικά μοντέλα. Πρόκειται για τις νότιες συνοικίες της Κοτσαμπάμπα, όπου πάνω από εκατό επιτροπές νερού αναλαμβάνουν την προμήθεια αυτού που το κράτος είναι ανίκανο να προσφέρει.

Από την εφαρμογή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου στη Βολιβία, το 1985, το κλείσιμο των εργοστασίων και η μετανάστευση στις πόλεις άλλαξαν τον χάρτη της χώρας. Η Κοτσαμπάμπα (με 1.100.000 κατοίκους το 2001) ήταν ένας από τους προορισμούς ενός μέρους του πληθυσμού που ξεριζώθηκε από τα χωριά και τους τόπους εργασίας

τους, εξαιτίας της εφαρμογής των πολιτικών της *Συναίνεσης της Ουάσιγκτον*. Η κρατική εταιρεία νερού, SEMAPA, μόλις και μετά βίας κάλυπτε με τις υπηρεσίες της τις ανάγκες του 50% του πληθυσμού της πόλης, αφήνοντας έξω ευρύτατες περιοχές, όπως το νότιο τμήμα της πόλης. Στις αρχές της δεκαετίας του '90, ομάδες κατοίκων οργανώθηκαν για να εξασφαλίσουν το νερό που χρειάζονταν. Δημιούργησαν συλλόγους και συνεταιρισμούς, έσκαψαν πηγάδια, έφτιαξαν δίκτυο ύδρευσης, κατασκεύασαν ανυψωμένες δεξαμενές νερού και, σε ορισμένες περιπτώσεις, έφτιαξαν αποχετευτικό σύστημα. Όλα αυτά χωρίς καμία κρατική βοήθεια.

Η πρώτη οργάνωση κατοίκων για το πόσιμο νερό γεννήθηκε ίσως τον Μάρτιο του 1990 στη Βίγια Σεμπαστιάν Παγαδόρ και ήταν ο Σύλλογος για τη Διαχείριση και την Παραγωγή Νερού και Αποχέτευσης. Σε όλη τη δεκαετία του '90, στα νότια της πόλης ξεφύτρωσαν περίπου 140 επιτροπές νερού, στις οποίες συσπειρώνονταν κατά μέσο όρο από 300 έως χίλιες οικογένειες[15]. Χρειάστηκε να υπερβούν πολλές δυσκολίες, πάλεψαν για εκπτώσεις στην τιμή της ηλεκτρικής ενέργειας για την άντληση του νερού από τα πηγάδια τους. Πολλές φορές τα πηγάδια στέρευαν και άλλες φορές έβγαζαν νερό χαμηλής ποιότητας, που δεν ήταν κατάλληλο για οικιακή χρήση. Κάθε τόσο οι επιτροπές έπρεπε ν' ανοίγουν καινούργια πηγάδια και, αν δεν έβρισκαν νερό, έπρεπε να το αγοράζουν και να το μεταφέρουν ως τη γειτονιά. Ορισμένες επιτροπές αγόρασαν βυτιοφόρα με τα οποία πραγματοποιούν πολλές διαδρομές την ημέρα.

Αυτές οι επιτροπές έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον Πόλεμο του Νερού, τον Απρίλιο του 2000, όταν το κράτος παραχώρησε τον έλεγχο της εταιρείας SEMAPA σε μια πολυεθνική εταιρεία, η οποία απειλούσε να ιδιοποιηθεί το νερό που με τόσες θυσίες είχαν καταφέρει να αποκτήσουν οι κάτοικοι. Μαζί με τους αγρότες, οι κάτοικοι κατάφεραν να ανατρέψουν την επικείμενη ιδιωτικοποίηση του νερού και άνοιξαν έναν κύκλο διαδηλώσεων που γκρέμισε το φιλελεύθερο μοντέλο και οδήγησε στην κυβέρνηση του Έβο Μοράλες. Αφότου έδιωξαν την πολυεθνική εταιρεία, οι κάτοικοι της πόλης είχαν τη δυνατότητα να εκλέξουν αντιπροσώπους για τον έλεγχο της κρατικής εταιρείας και άρχισε

15. Προσωπική συνέντευξη του Alan Grandidyer, προέδρου της Asica-Sur, Ιούνιος του 2005.

μια νέα περίοδος κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν πολλά έργα προς όφελος των συνοικιών της αστικής περιφέρειας.

Τον Αύγουστο του 2004 οι επιτροπές νερού δημιούργησαν την Ένωση των Κοινοτικών Συστημάτων Νερού του Νότου (Asica-Sur) και εξέλεξαν την πρώτη διοίκηση. Σ' αυτό το στάδιο συζητούν για το είδος των σχέσεων που θα έχουν με την κρατική εταιρεία, εφόσον έχουν ξεκάθαρο ότι δεν αποτελεί καμιά εγγύηση για την προσφορά ικανοποιητικών υπηρεσιών και φοβούνται μήπως χάσουν την αυτονομία τους. Τίθεται το ζήτημα της ανάγκης συνδιαχείρισης των υπηρεσιών νερού με τη SEMAPA, αλλά θέλουν να το πετύχουν χωρίς να χάσουν την κοινοτική τους οργάνωση, που είναι η εγγύηση ότι θα εξακολουθήσουν να ελέγχουν την παροχή νερού:

> Σήμερα βρισκόμαστε σ' ένα άλλο σταυροδρόμι. Τι θα γίνουν οι επιτροπές μας όταν η SEMAPA αναλάβει την παροχή νερού στις περιοχές μας; Η οργάνωσή μας θα έχει τελειώσει; Θα μπορούμε να επηρεάζουμε τις αποφάσεις της SEMAPA ύστερα από αυτό; Θα μετατραπούμε σε ανώνυμους και ατομικούς χρήστες υπηρεσιών μιας δημοτικής υπηρεσίας; Ή θα μπορούμε να διατηρήσουμε τις οργανώσεις μας, τη συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων και στη διαχείριση, για τα οποία επί σειρά ετών έχουμε αποδείξει ότι είμαστε ικανοί; (Asica-Sur, 2003, σ. 1)

Φαίνεται ότι ο Πόλεμος του Νερού και μια πλούσια δεκαετία αυτονομίας δεν πήγαν στον βρόντο. Οι κάτοικοι κατέκτησαν την αυτονομία τους και δεν θέλουν να τη χάσουν. Γι' αυτό η πρόταση είναι η SEMAPA να τους προμηθεύει νερό «στη χοντρική» και οι επιτροπές να εξακολουθήσουν να κάνουν τη διανομή στους κατοίκους, έτσι ώστε να μη χάσουν τον έλεγχο της διαχείρισης του νερού. Το σύστημα ύδρευσης από πηγάδια έχει αποδειχθεί ρεαλιστική εναλλακτική λύση αντί για τον κεντρικό και ιεραρχικό κρατικό έλεγχο, όμως έφτασε στα όριά του όταν ο μεγάλος αριθμός πηγαδιών άρχισε να καταστρέφει τον υδροφόρο ορίζοντα της κοιλάδας και τα πηγάδια στέρευαν ή η ποιότητα του νερού χειροτέρευε. Τότε προτίμησαν τις υπηρεσίες της κρατικής εταιρείας, αλλά χωρίς να εγκαταλείψουν την αυτονομία τους. Η εμπειρία των επιτροπών νερού της Κοτσαμπάμπα είναι ένα σημαντικό βήμα στην αναζήτηση εναλλακτικών μορφών διαχείρισης των αγαθών κοινής ωφελείας.

Από τις πολλές συζητήσεις που έκαναν οι επιτροπές νερού, ξεχωρίζει η συζήτηση για το ζήτημα της ιδιοκτησίας. Κατά κάποιον τρόπο είναι ένας απολογισμός της εμπειρίας τους από τις σχέσεις με την κρατική εταιρεία. Καλούμενες να καθορίσουν το είδος της ιδιοκτησίας τους, οι επιτροπές νερού απορρίπτουν τόσο την έννοια της «ατομικής ιδιοκτησίας» όσο και αυτή της «δημόσιας κρατικής ιδιοκτησίας».

> Αυτό που θέλουμε να υπερασπίσουμε στις συνοικίες μας είναι ένα είδος ιδιοκτησίας που, κατά κάποιον τρόπο, είναι ατομική (διότι δεν ανήκει στο κράτος αλλά άμεσα στους πολίτες), αλλά ταυτόχρονα είναι και δημόσια (δεν ανήκει στο άτομο αλλά σε όλη την κοινότητα). Γι' αυτό ονομάζεται συλλογική ή κοινοτική ιδιοκτησία. Ο κυριότερος λόγος για την ύπαρξη αυτού του είδους ιδιοκτησίας δεν είναι οικονομικός, αλλά η ικανοποίηση μιας κοινωνικής ανάγκης, της διαχείρισης ενός δημόσιου αγαθού, όπως το νερό, που δεν πρέπει ποτέ να θεωρείται ατομικό αγαθό ούτε αντικείμενο εμπορίας. Τόσο η SEMAPA όσο και οι επιτροπές νερού των συνοικιών μας οφείλουν να συμφωνήσουν πάνω στην αντίληψη της «κοινοτικής δημόσιας ιδιοκτησίας». (Asica-Sur, 2003, σ. 5)

Η αντίληψη αυτή είναι παρόμοια με αυτή του «κοινωνικού-ιδιωτικού» που έχει διατυπώσει ο Aníbal Quijano για να περιγράψει τις μορφές που επικρατούν στα λαϊκά αστικά στρώματα της Λατινικής Αμερικής. Υποστηρίζει ότι αυτές οι συλλογικές και δημοκρατικές οργανώσεις αλληλεγγύης είναι «μία από τις πιο διαδεδομένες μορφές καθημερινής οργάνωσης και μια εμπειρία ζωής για μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Λατινικής Αμερικής» που αντιστέκεται στον καπιταλισμό (Quijano, 1988, σ. 26). Θεωρεί ότι αυτές οι μορφές κοινωνικής εμπειρίας, που βασίζονται στο κοινωνικό-ιδιωτικό, δεν είναι συγκυριακές ούτε παροδικές αλλά είναι πάγιες πρακτικές, ειδικότερα στις φτωχογειτονιές. Οι οργανώσεις που λειτουργούν στη βάση της αμοιβαιότητας, της ισότητας και της αλληλεγγύης «δεν αποτελούν μέσα στον αστικό χώρο νησιά σε ένα πέλαγος που κυριαρχείται από το κεφάλαιο. Είναι μέρος αυτής της θάλασσας και, με τη σειρά τους, μετριάζουν και ελέγχουν τη λογική του κεφαλαίου». Αυτά τα νησιά του ιδιωτικού-κοινωνικού, «δεν αρθρώνονται όπως η κρατική εξουσία,

αλλά ως μια εξουσία μέσα στην κοινωνία», καθώς τα νησιά αποτελούν μέρος μιας άλλης κοινωνίας, διαφορετικής (Quijano, 1988, σ. 27-28).

***

Η Ουρουγουάη θεωρείται η πλέον ομοιογενής χώρα της ηπείρου, αυτή στην οποία το κράτος πρόνοιας είχε τη μεγαλύτερη ανάπτυξη και διαβρώθηκε λιγότερο σε σχέση με άλλες χώρες. Το βασικότερο κίνημα εξακολουθεί να είναι το συνδικαλιστικό και στις πόλεις κυριαρχεί, μονολιθικά και αποκλειστικά, η ηγεμονία της πολιτικής αριστεράς (Frente Amplio*) ήδη από τη δεκαετία του '90. Με λίγα λόγια, η Ουρουγουάη δεν είναι το καλύτερο σκηνικό για τη γέννηση αυτόνομων κοινωνικών πρακτικών.

Ωστόσο, στο αποκορύφωμα της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης του 2002, αναδύθηκαν αυθόρμητα στην περιφέρεια του Μοντεβιδέο δεκάδες οικογενειακοί και συλλογικοί λαχανόκηποι, όπου εργάζονταν κάτοικοι που ήταν θύματα της ανεργίας. Περίπου 200 χιλιάδες κάτοικοι της πρωτεύουσας και της μητροπολιτικής της περιφέρειας (1.500.000 άτομα) κατοικούν σε άτυπους οικισμούς. Έχουν χτίσει μόνοι τους τα σπίτια τους και οι οικισμοί είναι αποτέλεσμα συλλογικής εργασίας. Η ανεργία άγγιξε το 20% στο αποκορύφωμα της κρίσης (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2001), ενώ το 80% των λαϊκών στρωμάτων δεν είχαν σταθερή δουλειά και βυθίστηκαν στην ανεργία, την αυτοαπασχόληση και διάφορες άτυπες μορφές επιβίωσης. Οι λαχανόκηποι ήταν για τους φτωχότερους ένας τρόπος να αντιμετωπίσουν την διατροφική κρίση. Ένα μέρος τους διατηρείται ακόμη, παρόλη την παρατεινόμενη οικονομική ανάπτυξη από το 2004 κι έπειτα.

Για πολλά χρόνια λειτούργησαν πάνω από διακόσιοι «συλλογικοί οικογενειακοί» και κοινοτικοί λαχανόκηποι μέσα στην καρδιά του αστικού ιστού. Οι πρώτοι είναι λαχανόκηποι μέσα σε οικόπεδα ιδιωτικών κατοικιών που καλλιεργούνται από τις οικογένειες, αλλά και με την υποστήριξη των γειτόνων της περιοχής που έχουν τους δικούς τους κήπους. Οι κοινοτικοί λαχανόκηποι βρίσκονται σε δημόσιους χώρους που έχουν καταληφθεί από τους περιοίκους. Και στις δύο περιπτώσεις

* Frente Amplio (Ευρύ Μέτωπο): ο συνασπισμός που κυβερνά τη χώρα από το 2005. (*σ.τ.μ.*)

παρατηρούνται σταθερές μορφές οργάνωσης γύρω από τον λαχανόκηπο, ο οποίος αποτελεί έναν άξονα που συσπειρώνει τις συλλογικότητες της γειτονιάς που αναγκάστηκαν να δώσουν μάχη για την αυτονομία τους από τα πολιτικά κόμματα, τα συνδικάτα και τον δήμο. Οι πρώτες ομάδες πέρασαν τα δύο πρώτα χρόνια από πολλές κρίσιμες περιόδους καθώς και από περιόδους ανάπτυξης, ενώ σε πολλές περιπτώσεις κατάφεραν να αποκτήσουν σταθερούς δεσμούς που οι ίδιοι ορίζουν ως «κοινοτικούς». Το βάθος των αλλαγών που παρατηρήθηκαν σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, φαίνεται στον απολογισμό που έκαναν οι γυναίκες του Κοινοτικού Λαχανόκηπου *Amanecer** στη λαϊκή συνοικία Σαγιάγο:

> Στην αρχή είχαμε μια καρτέλα, όπου ο καθένας σημείωνε τις ώρες που είχε δουλέψει. Όταν ερχόταν ο καιρός της συγκομιδής ο καθένας έπαιρνε ανάλογα με τη δουλειά που είχε προσφέρει. Προς έκπληξη όλων μας, σε μια συνέλευση συμφωνήσαμε να μη σημειώνουμε πια τις ώρες. Χαρήκαμε πολύ όλοι μας τότε, γιατί η ομάδα άρχιζε να έχει κοινοτική συνείδηση. Το ίδιο κάνουμε μέχρι σήμερα. Όταν τελειώνει τη δουλειά του ο καθένας μας παίρνει ό,τι χρειάζεται για τη διατροφή της οικογένειάς του. (Oholeguy, 2004, σ. 49)

Ύστερα από τρεις μήνες, η ομάδα των «περιβολάρηδων» (περίπου σαράντα, στη συντριπτική τους πλειονότητα γυναίκες και νεαρά άτομα) κατάφερε να έχει αυτάρκεια και αποφάσισε να πάψει να παίρνει τα τρόφιμα που δωρίζει ο δήμος, θεωρώντας ότι θα ήταν καλύτερο να διανέμονται σε λαϊκά συσσίτια ή σε άλλες ομάδες που τα είχαν ανάγκη.

Σε μιαν άλλη περιοχή της περιφέρειας του Μοντεβιδέο, στη γειτονιά Βίγια Γκαρσία, περίπου είκοσι οικογενειακοί λαχανόκηποι άρχισαν να λειτουργούν σε δίκτυο. Στην αρχή ήταν μεμονωμένα εγχειρήματα, ώσπου συντονίστηκαν μεταξύ τους και δημιούργησαν μια σταθερή συλλογικότητα η οποία διοργανώνει ημερίδες εκ περιτροπής σε εβδομαδιαία βάση, κάθε Σάββατο, σε όλους τους λαχανόκηπους του δικτύου. Χωρίς να δημιουργήσουν καμιά οργανωτική δομή, οι καλλιεργητές επινόησαν ένα είδος «κινούμενου συντονιστικού υπό τη

---

* Amanecer: το ξημέρωμα. (*σ.τ.μ.*)

μορφή δικτύου» για να προσφέρουν αλληλοβοήθεια στην ανταλλαγή σπόρων, γνώσεων και τεχνικών καλλιέργειας. Επιπλέον, δοκίμασαν ένα σύστημα αμοιβαιότητας, υποστηρίζοντας αρχικά την εργασία σε κάθε λαχανόκηπο και αναζητώντας στη συνέχεια τρόπους εμπορίας. Οι ημερίδες του Σαββάτου χωρίζονται σε τρία μέρη: στη συλλογική εκμάθηση μέσω της εργασίας στον λαχανόκηπο, στο κοινό γεύμα το οποίο προετοιμάζουν με δικά τους προϊόντα και στη συνέλευση για την αξιολόγηση της πορείας τους και τον προγραμματισμό. Τα επιτεύγματά τους είναι αξιοσημείωτα, καθώς διατηρούν σταθερές ομάδες εργασίας, μπορούν και παρασκευάζουν το κοινό γεύμα με προϊόντα από τους λαχανόκηπους και έχουν ολοένα μικρότερη εξάρτηση από τα τρόφιμα που δίνονται από το κράτος. Έχουν επίσης δημιουργήσει ένα θερμοκήπιο και μια τράπεζα σπόρων για τη διαχείριση των πρώτων υλών σε όλους τους λαχανόκηπους της περιοχής, εκδίδουν ένα μηνιαίο περιοδικό και συντονίζονται με τις υπόλοιπες πρωτοβουλίες του Μοντεβιδέο. Ο συντονισμός αυτός αποκρυσταλλώθηκε στην Πρώτη Συνάντηση Αγροτών της Πόλης, που πραγματοποιήθηκε με τη στήριξη της Γεωπονικής Σχολής και του δήμου (Contreras, 2004).

Έχουν επίσης συντονιστεί «περιβολάρηδες» από διάφορες περιοχές, έχουν δημιουργήσει εργαστήρια (κλαδέματος, μελισσοκομίας, εκτροφής οικόσιτων πουλερικών) και, σε μερικές περιπτώσεις, έχουν οργανώσει λαϊκές αγορές για την εμπορία της παραγωγής. Επιπλέον, σε μερικές γειτονιές οι «περιβολάρηδες» συμμετείχαν στις λαϊκές των ομάδων *trueque* (ανταλλαγή προϊόντων). Περίπου 70 κάτοικοι κατέλαβαν μια έκταση 19 εκταρίων που ανήκε σε μια ιδιωτική τράπεζα, την οποία καλλιεργούν μέχρι σήμερα. Τα βήματα που έγιναν από τις κολεκτίβες των «περιβολάρηδων» (όνομα με το οποίο καθιέρωσαν μια νέα κοινωνική ταυτότητα), με αφετηρία τη μοναξιά της πόλης και τον αγώνα για επιβίωση, δείχνουν την ικανότητα των λαϊκών στρωμάτων να ξεπερνούν την εξάρτηση από το κράτος και από το σύστημα των κομμάτων. Οι συλλογικότητες επιμένουν στην ανάγκη «να οργανωθούν σε ένα δίκτυο όσο γίνεται πιο οριζόντιο, ανοιχτό, χωρίς καθοδηγητές με έτοιμα σχήματα ή κλεισμένους στον γυάλινο πύργο τους, να έρθουν σε επαφή με τον κόσμο κι κόσμος με αυτούς» (Contreras, 2004).

Με την άνοδο του Frente Amplio στην κυβέρνηση το 2005 και την εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικής πολιτικής που στόχο είχαν την

αντιμετώπιση της φτώχειας, πολλοί ήταν οι λαχανόκηποι που έπαψαν να καλλιεργούνται. Εξακολουθεί όμως να υπάρχει ακόμη ένα Δίκτυο Αγροτών της Πόλης που συγκεντρώνει έναν μεγάλο αριθμό «περιβολάρηδων». Παράλληλα, εμφανίζονται νέες ομάδες που δοκιμάζουν καινούριους τρόπους παραγωγής. Πέρα από τη συγκυριακή κάμψη αυτής της εμπειρίας, βλέπουμε ότι ακόμη και σε μια «σύγχρονη» και αστικά «ολοκληρωμένη» πόλη, όπως είναι το Μοντεβιδέο, είναι δυνατό να παράγεις με έναν αυτόνομο τρόπο και να συγκροτείς δίκτυα ζωής παράλληλα προς αυτά της αγοράς.

***

Τέλος, οι περιφέρειες των πόλεων της Αργεντινής αποτέλεσαν το σκηνικό της ανάδυσης ενός αξιοθαύμαστου και πολύμορφου κοινωνικού κινήματος. Η τελευταία οικονομική και κοινωνική κρίση που προκάλεσε την εξέγερση στις 19 και 20 Δεκεμβρίου του 2001, κατέστησε ορατό ένα πολύ μεγάλο σύνολο πρωτοβουλιών βάσης όλων των τύπων, ιδιαίτερα δε αυτών που γεννήθηκαν για την επιβίωση και μετατράπηκαν σε εναλλακτικές λύσεις απέναντι στο κυρίαρχο μοντέλο. Περίπου 200 εργοστάσια που τα κατέλαβαν οι εργάτες τους και τα έθεσαν σε λειτουργία με νέους όρους, εκατοντάδες κοινωνικοοικονομικά εγχειρήματα από συνελεύσεις στις φτωχογειτονιές και από ομάδες ανέργων, είναι κάποια από τα παραδείγματα έκφρασης της ικανότητας των λαϊκών στρωμάτων να θέσουν σε κίνηση αυτή την κοινωνία

Κάθε ένα από τα στρώματα που έχουν προαναφερθεί έχει αναπτύξει τους δικούς του τρόπους δράσης. Τα κατειλημμένα εργοστάσια δείχνουν ότι για να παραγάγεις δεν χρειάζονται αφεντικά ούτε επιστάτες, μιας και οι εργάτες είναι ικανοί να θέσουν τα εργοστάσια σε λειτουργία και να οργανώσουν την εργασία χωρίς ειδικούς αλλά βασιζόμενοι στην προσωπική τους γνώση. Σε μερικές περιπτώσεις τα εργοστάσια ανέπτυξαν υποδειγματικές σχέσεις με την κοινότητα και τη γειτονιά στις οποίες ανήκουν, ενώ μπόρεσαν να δημιουργήσουν σχέσεις με άλλα εργοστάσια και κοινωνικές και πολιτιστικές οργανώσεις. Σε πολλά εργοστάσια φτιάχτηκαν καλλιτεχνικά εργαστήρια, κοινοτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί και χώροι συζητήσεων και ανταλλαγών, μερικές φορές δε έγινε δυνατή η διαμόρφωση δικτύων διακίνησης προϊόντων στο περιθώριο της αγοράς.

Οι πικετέρος, παρόλη την υπαναχώρηση και την αποδιοργάνωση ενός σημαντικού μέρους του κινήματος, είχαν σημαντικές κατακτήσεις. Πολλές ομάδες, διαφορετικών προσανατολισμών, έχουν δημιουργήσει κέντρα υγείας, λαϊκά εστιατόρια και συσσίτια για παιδιά στις γειτονιές τους, που είναι εγκαταλειμμένες από το κράτος. Επίσης, πολλά είναι τα κοινοτικά περιβόλια και οι φούρνοι που φτιάχτηκαν από πικετέρος για να τροφοδοτούν τις συλλογικές τους κουζίνες. Οι πιο αυτόνομες ομάδες έχουν επίσης δημιουργήσει ξυλουργικά εργαστήρια, σιδηρουργεία και χώρους επιμόρφωσης, πάνω στη βάση της λαϊκής εκπαίδευσης.

Οι συνελεύσεις στις γειτονιές μετατράπηκαν σε πολιτιστικά και κοινωνικά κέντρα, όπου πραγματοποιούνται διάφορες δραστηριότητες, όπως επιδιόρθωση υπολογιστών, παραγωγή συσκευασμένων τροφίμων και ειδών καθαριότητας κ.ά. Τα λογοτεχνικά εργαστήρια, οι κινηματογραφικές προβολές, οι συζητήσεις πολιτικού ή πολιτιστικού ενδιαφέροντος, είναι μέρος των δραστηριοτήτων που βρίσκεις σ' όλο το μήκος και το πλάτος μιας μεγαλούπολης όπως το Μπουένος Άιρες. Πολλές συνελεύσεις και ομάδες πικετέρος συμμετέχουν σε λαϊκές αγορές όπου πουλούν τα προϊόντα τους ή το κάνουν μέσα από τα δικά τους δίκτυα διανομής. Οι τρεις πρωταγωνιστές που αναφέραμε (οι κατειλημμένες επιχειρήσεις, οι πικετέρος και οι συνελεύσεις γειτονιάς) παίρνουν στα χέρια τους την παραγωγή και αναπαραγωγή της ζωής τους.

Η επέλαση του λαϊκού κινήματος από το 1997 ως 2002 δεν επέτρεψε απλώς τη δημιουργία χιλιάδων χώρων παραγωγής. Γύρω του δημιουργείται μία «νέα οικονομία» ή, για να το πούμε καλύτερα, αναπτύσσονται κοινωνικές σχέσεις μη καπιταλιστικές μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών. Μ' αυτόν τον τρόπο πολλά παραγωγικά εγχειρήματα των κοινωνικών κινημάτων της Αργεντινής θέτουν σε αμφισβήτηση τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας. Καθώς ξεπερνούν αυτή τη σχέση, αμφισβητούν επίσης και τις κατηγορίες που έχει ορίσει η πολιτική οικονομία, η οποία γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ως θεωρητικοποίηση της σχέσης κεφάλαιου-εργασίας. Σε πολλά τέτοια εγχειρήματα η αλλοτριωμένη ή αποξενωμένη εργασία δεν είναι πια η κυρίαρχη μορφή και σε ορισμένες άλλες η παραγωγή εμπορευμάτων για την αγορά, η παραγωγή ανταλλακτικής αξίας, είναι υποταγμένη στην παραγωγή αξίας χρήσης. Μπορούμε να πούμε ότι σε ορισμένα εγχειρήματα η ωφέλιμη ή συγκεκριμένη εργασία είναι η κυρίαρχη

μορφή συλλογικής εργασίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, από τη μια πλευρά, ότι σ' αυτούς τους χώρους η εργασία παύει να δημιουργεί αποξένωση, κι αυτό συμβαίνει με πολλούς τρόπους: είτε με την κυκλική εναλλαγή σε κάθε πόστο εργασίας είτε επειδή οι ίδιοι οι παραγωγοί ελέγχουν το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας. Έτσι, ο καταμερισμός της εργασίας ξεπερνιέται μέσω της κυκλικής εναλλαγής ή με τη συνειδητή οικειοποίηση του συνόλου της διαδικασίας από όλη τη συλλογικότητα. Σ' αυτή την περίπτωση θα μπορούσαμε να μιλάμε μάλλον για «ελεύθερους παραγωγούς» παρά για εργάτες-εξαρτήματα των μηχανών, αποξενωμένους από μια διαδικασία παραγωγής εμπορευμάτων που οι ίδιοι δεν ελέγχουν.

Από την άλλη, σε ορισμένες περιπτώσεις η παραγωγή γίνεται έξω από την αγορά, και συνεπώς αυτά που παράγονται δεν είναι εμπορεύματα, μολονότι αυτή η δεύτερη διαδικασία εμφανίζει περισσότερες δυσκολίες στο να αντέξει στον χρόνο. Τι δυσκολίες και τι περιορισμούς αντιμετωπίζουν; Πώς μπορούν να συντηρηθούν αυτές οι δραστηριότητες που ξεκινούν από την αυτονομία αλλά πρέπει να πάνε ακόμα πιο πέρα;

Θα ήθελα να συμβάλω σ' αυτή τη συζήτηση χρησιμοποιώντας ως αφετηρία μια εμπειρία από το Μπουένος Άιρες, αν και υπάρχουν πολλές άλλες. Πρόκειται για τη συνοικία Μπαράκας, όπου μια ομάδα νέων παράγουν μόνοι τους τη ζωή τους εδώ και τρία χρόνια, αν και δουλεύουν μαζί σχεδόν μία δεκαετία. Είναι νέοι που έφτιαξαν μια ομάδα πολιτιστικών δραστηριοτήτων στα τέλη της δεκαετίας του '90. Μέσα στη μεγάλη αναταραχή μετά την εξέγερση του Δεκέμβρη του 2001, έκαναν κατάληψη στα γραφεία μιας τράπεζας απ' όπου αργότερα τους έδιωξαν. Σήμερα έχουν δύο χώρους που τους έχουν καταλάβει παράνομα: στον έναν λειτουργούν έναν εκδοτικό οίκο κι έναν κινηματογράφο για παιδιά και μεγάλους της γειτονιάς και στον άλλον μια λαϊκή βιβλιοθήκη με διακόσια μέλη κι έναν φούρνο, όπου δουλεύουν δώδεκα άτομα (μισοί άντρες, μισές γυναίκες).

Η εμπειρία του φούρνου είναι αξιοσημείωτη. Για δύο χρόνια η εργασία ήταν οργανωμένη σε ζευγάρια ατόμων που έφτιαχναν το ψωμί και άλλα προϊόντα σ' έναν ηλεκτρικό φούρνο. Τα ίδια άτομα έβγαιναν να το πουλήσουν στη γειτονιά, αποκτώντας με τον καιρό μια σταθερή

«πελατεία» σε μια σχολή καλών τεχνών. Κάποια στιγμή αποφάσισαν να αλλάξουν αυτό που ονομάζουν «ατομική διαχείριση» και να φτιάξουν έναν συνεταιρισμό. Εκτίμησαν ότι η ατομική διαχείριση ήταν «άδικη» γιατί η ομάδα που δούλευε τις Δευτέρες, για παράδειγμα, πουλούσε πολύ λιγότερο απ' ό,τι η ομάδα που δούλευε τις Παρασκευές.

Τώρα έχουν κατά βάση δύο «ομάδες», αυτή που δουλεύει στην κουζίνα και αυτή που πουλά. Τα χρήματα τα μοιράζονται εξίσου. Κερδίζουν περίπου τα διπλά απ' όσα θα έβγαζαν σ' ένα κοινωνικό πρόγραμμα της κυβέρνησης. Μολονότι υπάρχουν προτιμήσεις στη δουλειά που κάνουν, εναλλάσσονται στα πόστα. Μία από τις κυριότερες συζητήσεις τους είναι το πώς θα αποτιμήσουν την αξία διαφορετικών εργασιών. Αυτό που με ενδιαφέρει να τονίσω εδώ είναι ότι τα δώδεκα μέλη της ομάδας (η πλειονότητά τους ποτέ δεν έχει δουλέψει σε «κανονικές» εργασίες) γνωρίζονται από πολλά χρόνια, έχουν αγωνιστεί μαζί και ορισμένοι ζουν μαζί σε μια κατάληψη. Αλλά πώς να αποτιμήσεις την ώρα εργασίας στην κουζίνα και πώς τον χρόνο στις πωλήσεις; Ποια είναι η αντιστοιχία; Η απάντηση είναι ότι δεν υπάρχει αντιστοιχία γιατί δεν υπάρχει αφηρημένη εργασία. Και, όπως θα δούμε, δεν υπάρχει ούτε και η κατηγορία εμπόρευμα. Ας δούμε ορισμένα ζητήματα που προκύπτουν από τέτοιου είδους εμπειρίες.

Μολονότι πουλούν αυτό που παρασκευάζουν, *δεν παράγουν εμπορεύματα*. Πράγματι, δεν βγαίνουν να πουλήσουν στην «αγορά», διότι έχουν ένα σταθερό δίκτυο αγοραστών (το 80% αυτών που αγοράζουν είναι πάντα οι ίδιοι). Μ' αυτούς έχουν δημιουργήσει σχέσεις εμπιστοσύνης, σε σημείο μάλιστα που το κέντρο σπουδών όπου «πουλάνε» να συμμετέχει στην υπεράσπιση της κατάληψης, ενώ συμμετέχουν σε κοινωνικές δραστηριότητες που οργανώνονται σε συνεργασία με τη γειτονιά. Αυτό μας δίνει ένα δεύτερο στοιχείο: ο «διττός χαρακτήρας» του εμπορεύματος, που έχει αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία, έχει αποσυντεθεί –ή, καλύτερα, αποσυντίθεται– προς όφελος της αξίας χρήσης, με άλλα λόγια, *τα προϊόντα είναι μη-εμπορεύματα*. Κυριολεκτικά, δεν μπορούμε να μιλάμε για αφηρημένη εργασία αλλά για ωφέλιμη ή συγκεκριμένη εργασία. Γι' αυτό δεν υπάρχει αντιστοίχηση της εργασίας στην κουζίνα με την εργασία στην πώληση, δεδομένου ότι

δεν υπάρχει μια ίση, αφηρημένη εργασία, μετρήσιμη με τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο. Παρ' όλο που υπάρχει το χρήμα ως μορφή ανταλλαγής, αυτό δεν μου φαίνεται καθοριστικό.

Επίσης, δεν υπάρχει ιεράρχηση μεταξύ παραγωγής και διακίνησης, μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας. Σ' αυτό το σημείο η πώληση έχει μάλιστα και ορισμένα πλεονεκτήματα σε σχέση με την παραγωγή. Η πώληση επιτρέπει τη δημιουργία κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες είναι στην πράξη αυτές που εξασφαλίζουν την επιβίωση του εγχειρήματος. Θέλω να υπογραμμίσω το γεγονός ότι σε τέτοιες επιχειρήσεις η πολιτική οικονομία δεν λειτουργεί, και είναι απαραίτητο να επινοήσουμε κάτι καινούριο, να δημιουργηθεί μια θεωρία με βάση τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ατόμων.

Πώς όμως θα ονομάσουμε αυτή τη μη αποξενωμένη εργασία που παράγει μη-εμπορεύματα και στην οποία η παραγωγή αποδεικνύεται τόσο «παραγωγική» όσο και η εμπορία; Και τι ακριβώς σημαίνει παράγω; Στην προκειμένη περίπτωση σημαίνει παραγωγή μη καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή μη-καπιταλισμό. Κατά τη γνώμη μου, αυτή η πολύ συγκεκριμένη εμπειρία, πολύ μικρή, μικροσκοπική θα μπορούσαμε να πούμε, δεν αποτελεί διόλου εξαίρεση στο Μπουένος Άιρες και σε άλλες πόλεις της ηπείρου μας.

Η ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής και η άρση της αποξένωσης της παραγωγικής διαδικασίας είναι δύο βήματα που έχουν κάνει αρκετά εργοστάσια που έχουν περάσει στα χέρια των εργατών και πολλά παραγωγικά εγχειρήματα (αν και περισσότερο το πρώτο παρά το δεύτερο). Είναι πράγματι βήματα πολύ αξιόλογα, είναι όμως ακόμα ανεπαρκή. Δείχνουν μια πρόοδο πίσω από τα τείχη των εργοστασίων και των βιοτεχνιών, είναι βήματα απαραίτητα και επιβεβλημένα. Το επόμενο βήμα είναι να παραγάγουν μη-εμπορεύματα, όπως κάνουν οι νεαροί στον φούρνο της συνοικίας Μπαράκας. Στο σημείο αυτό μπαίνουμε στο πεδίο της ανταλλαγής.

Ο Μαρξ τονίζει ότι «οι ατομικές εργασίες δεν υλοποιούνται ως μέρη της συνολικής κοινωνικής εργασίας, αλλά μέσω των σχέσεων που η ανταλλαγή καθορίζει μεταξύ των προϊόντων της εργασίας και, μέσω αυτών, μεταξύ των παραγωγών»· «μόνο με την ανταλλαγή τους τα προϊόντα της εργασίας αποκτούν αντικειμενική αξία, κοινωνικά ομοιογενή, ξεχωριστή από την αντικειμενικότητα της χρήσης τους,

αισθητηριακά διαφοροποιούμενη» (Marx, 1975, σ. 89)*. Συνοπτικά, οι παραγωγοί σχετίζονται μεταξύ τους μέσα στην αγορά, όχι όμως άμεσα αλλά ως ιδιοκτήτες και ως πωλητές εμπορευμάτων, συσχετίζονται μέσω των πραγμάτων.

Γι' αυτό τον λόγο ανέφερα το παράδειγμα του κοινωνικού αρτοποιείου στο Μπαράκας, ελάχιστες διαφορές όμως μπορούμε να βρούμε στα λαϊκά συσσίτια της Λίμας ή στην πληθώρα λαϊκών παραγωγικών εγχειρημάτων σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της ηπείρου μας. Σ' αυτά δεν υπάρχει παραγωγή για μια αγορά ή, καλύτερα, οι σχέσεις των παραγωγών με τους αγοραστές δεν είναι μέσω της αγοράς. Ωστόσο, τα πράγματα δεν ήταν πάντοτε έτσι, και για να επιτευχθεί αυτή η αποσύνθεση των προϊόντων –από εμπορεύματα σε μη-εμπορεύματα– χρειάστηκε μια μακρόχρονη διαδικασία που διήρκεσε περισσότερο από τρία χρόνια. Στην αρχή, τα προϊόντα του αρτοποιείου έφταναν στην αγορά με τη λογική τού «βλέποντας και κάνοντας». Ορισμένα πωλούνταν και άλλα όχι. Η σχέση με τους αγοραστές ήταν μια σχέση στην οποία μεσολαβούσε η τιμή του ψωμιού (αν ήταν πιο φτηνό και καλύτερης ποιότητας το πουλούσαν ευκολότερα). Οι αγοραστές δεν ήταν πάντα οι ίδιοι άνθρωποι αλλά όποιοι τύχαιναν κάθε φορά και είχαν τη δυνατότητα να το αγοράσουν. Ήταν δηλαδή μια τυπική σχέση της αγοράς, απρόσωπη, τυχαία. Με τον καιρό, παραγωγοί, πωλητές και αγοραστές γνωρίστηκαν μεταξύ τους και ανέπτυξαν σχέσεις εμπιστοσύνης. Μ' άλλα λόγια, η σχέση μεταξύ πραγμάτων (το ψωμί και τα χρήματα) μετατράπηκε σε σχέση ανάμεσα σε ανθρώπους, σε κοινωνικές σχέσεις χωρίς τη μεσολάβηση αντικειμένων. Τώρα γνωρίζουν τους αγοραστές και παράγουν τα πράγματα που αυτοί χρειάζονται ή που προτιμούν.

Πολλοί αγοραστές έχουν αναπτύξει άμεσες σχέσεις με τον φούρνο, μάλιστα επισκέπτονται το κοινωνικό κέντρο όπου αυτός λειτουργεί. Οι άνθρωποι δεν είναι πια πωλητές και αγοραστές ψωμιού, είναι ο Πέδρο και η Χουάνα που πουλάνε, η Ελοΐσα και ο Φελίπε που αγοράζουν. Μ' αυτόν τον τρόπο αποκωδικοποιούν το «κοινωνικό ιερογλυφικό» που

---

* Ελληνική έκδοση: Karl Marx, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, μτφρ. Παναγιώτης Μαυρομμάτης, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή 1996. (*σ.τ.μ.*)

για τον Μαρξ συνιστά «κάθε προϊόν της εργασίας» (Marx, 1975, σ. 91). Αποκρυπτογραφούν αυτό το ιερογλυφικό μέσω της κοινωνικής πράξης και αυτό σημαίνει ότι ένα ουσιαστικό στοιχείο του καπιταλισμού έχει πάψει να ισχύει. Ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος για την παραγωγή έπαψε να είναι το κλειδί, και η τιμή πώλησης δεν είναι προσαρμοσμένη σ' αυτόν, απλώς επειδή δεν υπάρχει τέτοιο μέτρο, ή έχει πάψει να λειτουργεί ως τέτοιο. «Στις σχέσεις ανταλλαγής των προϊόντων τους, που είναι τυχαίες και πάντοτε ρευστές, ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος για την παραγωγή των προϊόντων επιβάλλεται αδιαμφισβήτητα ως *φυσικός* ρυθμιστικός νόμος» (Marx, 1975, σ. 92). Οι σχέσεις ανταλλαγής έπαψαν να είναι τυχαίες και ρευστές επειδή η αγορά δεν είναι πια απρόσωπη –όπως είναι κάθε καπιταλιστική αγορά– ενώ ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος ποικίλλει και εξαρτάται από αυτούς που επιτελούν την εργασία, αν είναι περισσότεροι οι άντρες ή οι κοπέλες, αν είναι πολύ κουρασμένοι από άλλες δουλειές τους ή αν το ρίχνουν στο παιχνίδι την ώρα της δουλειάς, αν ακούν μουσική, αν συζητάνε. Και πολύ συχνά αποφασίζουν να φτιάξουν ψωμί για να το χαρίσουν, επειδή έτσι λειτουργούν. Πωλητές και αγοραστές συνεπώς δεν σχετίζονται μεταξύ τους ως κάτοχοι εμπορευμάτων αλλά σε μια άλλη βάση, όπου η αλληλεγγύη μεταξύ ναυαγών παίζει τον πρώτο ρόλο.

Το παραπάνω δεν προκύπτει μηχανικά από την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής ούτε κι από την άρση της αποξένωσης στην εργασία. Προκύπτει από κάτι πολύ βαθύτερο: δεν έχουν επιθυμία για συσσώρευση, δεν νιώθουν ιδιοκτήτες εμπορευμάτων. Η κοινωνική λειτουργία είναι πάνω από την ιδιοκτησία ενός εμπορεύματος. Και η κοινωνική λειτουργία είναι αυτή που τους επιτρέπει να παράγουν συγκεκριμένες αξίες χρήσης που θα τις καταναλώσουν συγκεκριμένα άτομα.

Θα ήθελα να υπενθυμίσω ότι ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, όταν προσέγγισε αυτά τα δύσκολα θέματα, έθεσε ως παράδειγμα τον διασημότερο ναυαγό της λογοτεχνίας, τον Ροβινσώνα του Ντανιέλ Νταφόε. Σε ένα έρημο νησί, ο Ροβινσώνας φτιάχνει αντικείμενα, ας πούμε ότι δουλεύει για να επιβιώσει. Όμως, στις συνθήκες του μοναχικού ναυαγού, «τα πράγματα που αποτελούν τα πλούτη του, δημιουργημένα από τον ίδιο, είναι απλά και διάφανα», συνεπώς δεν υπάρχει κανένας φετιχισμός στη ζωή του. Ο Μαρξ πίστευε ότι σε έναν συνεταιρισμό ελεύθερων ανθρώπων, ελεύθερων παραγωγών «όλοι οι όροι εργασίας

του Ροβινσώνα επαναλαμβάνονται, αλλά εδώ σε κοινωνικό επίπεδο και όχι σε ατομικό» (Marx, 1975, σ. 94-96).

Όσοι οργανώνουν αυτά τα παραγωγικά εγχειρήματα, στα οποία διαμορφώνονται σχέσεις μη καπιταλιστικές για την παραγωγή αγαθών που δεν είναι εμπορεύματα, είναι ναυαγοί αυτού του συστήματος που τους πετάει στο περιθώριο. Και κάτι ακόμα: μόνο οι ναυαγοί, όσοι έχουν μια ασθενή σχέση με το κεφάλαιο, και κατά συνέπεια με την αφηρημένη εργασία, μπορούν να αποτολμήσουν τέτοιου είδους εγχειρήματα. Αντίθετα όμως από τον Ροβινσώνα, οι σύντροφοί μας στις λαϊκές πρωτοβουλίες δεν είναι παθητικά θύματα ενός ναυαγίου, αλλά προκάλεσαν οι ίδιοι το ναυάγιο, παλεύουν γι' αυτό από τη δεκαετία του '60, αν όχι πρωτύτερα, με αγώνες όπως ήταν η εξέγερση στην Κόρδοβα της Αργεντινής (Cordobazo), το 1969, αμφισβητώντας την αποξενωμένη εργασία άλλοτε μέσω των σαμποτάζ, με τη βουβή και υπόγεια αντίσταση και άλλοτε με την λαμπερή και ανοιχτή εξέγερση. Μπορούμε να πούμε, χωρίς να υπερβάλλουμε πολύ, ότι η γενιά του '60-'70 ήταν αυτή που άρχιζε να καταποντίζει το πλοίο της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας. Και τα παιδιά τους, οι σημερινοί ναυαγοί, αρχίζουν να χτίζουν έναν νέο κόσμο, πάνω στη βάση μη καπιταλιστικών σχέσεων, πάνω στα απομεινάρια του ναυαγίου.

***

Σ' αυτή τη σύντομη περιήγησή μας σε ορισμένες από τις πιο εντυπωσιακές εμπειρίες των κοινωνικών κινημάτων, σ' αυτό που ονομάσαμε το δεύτερο στάδιο, το οποίο γεννιέται με τις γενικευμένες διαμαρτυρίες σε όλη τη Χιλή την περίοδο του Πινοτσέτ, εμφανίζονται πέντε χαρακτηριστικά, τα οποία θα ήθελα να συνοψίσω:

- Οι πρωταγωνιστές δεν είναι πια εσωτερικοί μετανάστες από την ύπαιθρο αλλά άτομα που γεννήθηκαν στην πόλη και έχουν μεγάλη εμπειρία ζωής σ' αυτήν. Οι συνοικίες που χτίστηκαν στο πρώτο στάδιο δεν επαρκούν πια για να τους στεγάσουν και οι άνθρωποι αυτοί τείνουν να καταλαμβάνουν νέους χώρους, αν και γίνεται ολοένα και πιο φανερό ότι απομένει πολύ λίγη «ελεύθερη» γη.
- Οι οικισμοί-νησιά τείνουν να μετατραπούν σε αρχιπελάγη ή σε μεγάλες αστικές κηλίδες (όπως οι λεγόμενοι «κώνοι» στη Λίμα).

Πρόκειται πάντοτε για κατοχυρωμένα εδάφη, όπου το κράτος αντιμετωπίζει μεγάλες δυσκολίες για να εισβάλει και πρέπει να το κάνει χρησιμοποιώντας τον κατασταλτικό μηχανισμό, όπως συμβαίνει στο Σαντιάγο ή στο Ρίο ντε Τζανέιρο, εφόσον οι δυνατότητες ελέγχου έχουν μηδενιστεί, λόγω του αυτοκαθορισμού των λαϊκών στρωμάτων.

- Η τάση για παραγωγή και αναπαραγωγή της ζωής τους *από τους ίδιους και μεταξύ τους*, ενισχύεται στα λαϊκά στρώματα και γίνεται η κυρίαρχη σχέση σε αυτά τα εδάφη. Μολονότι οι μη καπιταλιστικές σχέσεις δεν είναι ακόμα οι κυρίαρχες,σιγά σιγά ανοίγουν δρόμο, με βήματα μπρος και βήματα πίσω. Ο έλεγχος του εδάφους διευκολύνει τη δημιουργία και τη διατήρηση αυτών των σχέσεων και η αποσύνδεση των κύκλων του κεφαλαίου δημιουργεί στα λαϊκά στρώματα την ανάγκη να τις εμβαθύνουν για να μπορέσουν να επιβιώσουν.
- Από το 1989 ζούμε μια περίοδο *επίθεσης* των λαϊκών στρωμάτων, που προσλαμβάνει τις πιο διαφορετικές μορφές. Οι αστικές εξεγέρσεις είναι η πιο ορατή μορφή αυτής της επίθεσης, που διακρίνεται όμως και από μια βουβή και υπόγεια κοινωνικότητα που αρχίζει να καλύπτει όλους τους χώρους, από την υγεία και την εκπαίδευση μέχρι την υλική παραγωγή. Το φαινόμενο του εμπορίου ναρκωτικών, που εξαπλώθηκε στις περιοχές της αστικής φτώχειας σ' αυτή την περίοδο, πρέπει να το δούμε ενταγμένο στην μακροπρόθεσμη τάση αναχαίτισης της λαϊκής επίθεσης.
- Βρισκόμαστε ενώπιον *δύο κόσμων*. Ακόμα και το μπολιβαριανό κράτος είναι αναγκασμένο να διαπραγματεύεται ως ίσος προς ίσο με τα λαϊκά αστικά στρώματα. Αυτά είναι που μπορούν να προσδώσουν μια σταθερότητα στις τρέχουσες διαδικασίες. Είναι πλέον απαραίτητο για το κράτος να βασίζεται σε αυτά τα στρώματα προκειμένου να εγγυηθεί τη συνέχιση του μοντέλου συσσώρευσης, που μέρα με τη μέρα δέχεται πιέσεις («τμηματικές και ελεγχόμενες» όπως δείχνει ο Quijano) από τους από κάτω, οι οποίοι συσσωρεύονται στις περιφέρειες των αστικών κέντρων. Αυτός ο άλλος κόσμος δεν μπορεί να αντιπροσωπευτεί στον κατεστημένο κόσμο· είναι όχι μόνο διαφορετικός αλλά και ξένος προς τον κρατικό-καπιταλιστικό κόσμο.

- Μία από τις συζητήσεις που διαπερνούν και διασπούν τον λαϊκό κόσμο έχει να κάνει με το *τι είδους σχέσεις θα έχουν με το κράτος* (κυβέρνηση, δήμους) και με το σύστημα των κομμάτων. Στο ζήτημα αυτό υπάρχουν δύο θέσεις: εκείνων που υποστηρίζουν ότι θα πρέπει να διατηρούν κάποιο είδος σχέσης, επειδή πρέπει να εκμεταλλεύονται όλους τους χώρους για την ενδυνάμωση του προτάγματός τους και του κόσμου των από κάτω και όσων τείνουν να δουλεύουν με αυτόνομο τρόπο, χωρίς καμία σχέση με το κράτος, με τους από πάνω και το κεφάλαιο.

Πολλές συλλογικότητες έχουν διασπαστεί εξαιτίας αυτών των αντιτιθέμενων τοποθετήσεων. Μια σημαντική διαφορά σε σχέση με την πρώτη περίοδο, είναι ότι αυτή η συζήτηση δεν είναι αποκλειστικότητα ηγετικών στελεχών ή διανοουμένων ξένων προς τα κινήματα, αλλά συμμετέχουν σ' αυτή πολλοί αγωνιστές. Και δεν είναι πλέον μια διαμάχη ιδεολογικού χαρακτήρα, αλλά οι τοποθετήσεις σχετίζονται, τις περισσότερες φορές, με την εμπειρία των οργανώσεων και των κινημάτων. Νομίζω ότι η συμμετοχή σε κρατικούς θεσμούς αποδυναμώνει τα κινήματα, αποπροσανατολίζει δυνάμεις από τον κυριότερο στόχο, που είναι να ενισχύσουμε τα «δικά μας εγχειρήματα». Μ' αυτή την έννοια, συμφωνώ με τη θέση των ζαπατίστας. Όμως υπάρχουν πολλά κινήματα μαχητικά, συνεπέστατα, που παλεύουν για μια αληθινή κοινωνική αλλαγή, τα οποία διατηρούν σχέσεις με το κράτος και, παρ' όλα αυτά, διατηρούν την αυτονομία τους, όπως είναι το MST της Βραζιλίας. Αυτές οι διαφορές στο εσωτερικό των κινημάτων δεν πρόκειται να λυθούν σύντομα και πρέπει να βρούμε τον καλύτερο τρόπο να τις χειριζόμαστε με τις μικρότερες δυνατές ζημιές για τις οργανώσεις των από κάτω.

Τι είδους εξουσίες στις περιφέρειες των μεγαλουπόλεων;

Προτείνω την εξέταση των λαϊκών κινημάτων πόλης με μια προοπτική μακροπρόθεσμη και μ' ένα βλέμμα που θα συλλαμβάνει τις αόρατες ή υπόγειες διαδικασίες. Μ' άλλα λόγια, το ζητούμενο είναι να μπορέσουμε να ανασυνθέσουμε τη διαδρομή που έκαναν τα λαϊκά

στρώματα τα τελευταία πενήντα με εκατό χρόνια, και να το κάνουμε με τρόπο που να φωτίζεται το «ιστορικό τους πρόταγμα». Οι τομές στον χρόνο είναι αποφασιστικές γιατί επιτρέπουν να αποκαλυφθεί η ατζέντα που βρίσκεται *πίσω και κάτω* από τις ορατές δράσεις, πίσω από τα προγράμματα των σημαντικών αγώνων και των μαζικών κινητοποιήσεων και που επιτρέπουν να συνδεθούν πολλοί κύκλοι κοινωνικών αγώνων, οι οποίοι φαινομενικά δεν έχουν καμία σύνδεση μεταξύ τους. Αν συγκρίνουμε την κατάσταση των λαϊκών στρωμάτων της πόλης το 1900 ή το 1950 με αυτή του 2000, θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε τον δρόμο που ακολουθούν. Οι αργές αλλαγές απαιτούν μεγάλες περιόδους για να να γίνουν κατανοητές.

Οι καταπιεσμένοι δεν ενεργούν συμμετρικά προς τους καταπιεστές, γι' αυτό και δεν διατυπώνουν ορθολογικά ένα σχέδιο ώστε μετά να επιχειρήσουν να το πραγματοποιήσουν. Όπως οι χιλιανοί καταληψίες γης την ώρα που χτίζουν τον οικισμό τους δεν φτιάχνουν σχέδια αλλά ενόσω κατοικούν παράγουν τον κατοικημένο χώρο, έτσι και τα λαϊκά στρώματα της ηπείρου μας δημιουργούν το ιστορικό τους σχέδιο ενόσω το ακολουθούν, ενόσω το ζουν. Δεν υπάρχει προδιαγεγραμμένο σχέδιο και όποιος δεν το κατανοεί αυτό δεν μπορεί να καταλάβει μεγάλο μέρος της πραγματικότητας των λαών μας. Θα ήθελα συνεπώς να προτείνω, όχι ως ολοκληρωμένη θεωρία αλλά απλώς ως μια υπόθεση εργασίας, ένα σύνολο συμπερασμάτων που προκύπτουν από τη διαδρομή που διέτρεξα στην παρούσα μελέτη.

1) Πριν από έναν αιώνα οι πόλεις ήταν ο χώρος των κυρίαρχων τάξεων και των μεσαίων στρωμάτων με τα οποία είχαν σχέση, είτε αρμονική είτε όχι. Σήμερα αυτά τα στρώματα έχουν μετακινηθεί ή περιβάλλονται από τα λαϊκά στρώματα. Με άλλα λόγια, οι από κάτω περικυκλώνουν τους φυσικούς ή συμβολικούς χώρους στους οποίους οι κυρίαρχες τάξεις έχουν εγκαταστήσει την εξουσία τους. Η φτώχεια είναι ζήτημα εξουσίας. Από αυτή την άποψη, οι φτωχοί της ηπείρου μας εγκαταστάθηκαν στις πόλεις χωρίς να χάσουν τους δεσμούς τους με την ύπαιθρο, και βρίσκονται σε καλύτερες συνθήκες για να στριμώξουν στη γωνία τις κυρίαρχες τάξεις. Οι κυρίαρχοι αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν σε άλλους χώρους, να ταμπουρωθούν εκεί, διότι –κυριολεκτικά– φοβούνται τους φτωχούς. Είναι περικυκλωμένοι.

Η υπόθεσή μου είναι ότι το τελευταίο μισό του αιώνα οι περιφέρειες των μεγαλουπόλεων έχουν δημιουργήσει σιγά σιγά έναν δικό τους κόσμο, διανύοντας έναν μακρύ δρόμο: από την ιδιοποίηση της γης και του χώρου ως τη δημιουργία εδαφών. Από τη δημιουργία νέων υποκειμενικοτήτων ως τη συγκρότηση νέων πολιτικών υποκειμένων, διαφορετικών από την παλιά συνδικαλισμένη βιομηχανική εργατική τάξη. Από την ανεργία ως τη δημιουργία νέων επαγγελμάτων που ανοίγουν δρόμο σε ανταγωνιστικές, προς την κυρίαρχη, οικονομίες. Αυτή η μακρά διαδικασία δεν έχει μελετηθεί, κατά τη γνώμη μου, σε όλη της την περιπλοκότητα και ακόμα δεν έχουμε ανακαλύψει όλες τις δυνατότητές της.

2) Στο βάθος αυτής της διαδρομής των λαϊκών στρωμάτων, βρίσκεται η επέκταση και η εξάπλωση μιας οικογενειακής-κοινοτικής λογικής. Αυτή είναι επικεντρωμένη στον ρόλο της γυναίκας-μητέρας, γύρω από την οποία διαπλάθεται ένας κόσμος με άλλου είδους σχέσεις: σχέσεις συναισθηματικές, με αμοιβαία φροντίδα, σχέσεις που αγκαλιάζουν, που συμπεριλαμβάνουν αντί να αποκλείουν. Αυτές οι μορφές ζωής και πράξης έχουν ξεφύγει από το «ιδιωτικό» περιβάλλον όπου είχαν βρει καταφύγιο για να επιβιώσουν και, χάρη στην κρίση του συστήματος που έγινε αισθητή μετά την παγκόσμια επανάσταση του 1968, εξαπλώνονται σε δημόσιους και συλλογικούς χώρους.

Η εξάπλωση της γυναίκας-μητέρας είναι φανερή σε όλα τα σημερινά κοινωνικά κινήματα. Σε ορισμένα, το 70% των μελών τους είναι γυναίκες που κινητοποιούνται μαζί με τα παιδιά τους, όπως συμβαίνει στις ομάδες των πικετέρος της Αργεντινής. Αυτό έχει συνέπειες που υπερβαίνουν το ποσοτικό στοιχείο. Με τις γυναίκες εισβάλλει στο προσκήνιο μια άλλη λογική, μια άλλη κουλτούρα, ένα άλλο «γιγνώσκειν» των σχέσεων, όπως τονίζει ο Alejandro Moreno (Moreno, 2006). Αυτό συνδέεται με μια άλλη άποψη για το κίνημα και με μια άλλη άποψη για τη ζωή. Πρόκειται για μια κοσμοαντίληψη στην οποία οι σχέσεις (και όχι τα πράγματα) παίζουν τον κεντρικό ρόλο, η οποία εμπεριέχει και έναν άλλον τρόπο να γνωρίζεις, να ζεις, να αισθάνεσαι. Η κύρια κινητήρια δύναμη αυτού του άλλου κόσμου γεννιέται από τα αισθήματα: αγάπη, φιλία,

αδερφοσύνη. Πάνω σ' αυτή τη βάση δημιουργείται ένα παράλληλο σύστημα οικονομικών σχέσεων, ξένο προς την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς.

3) Στους χώρους και τους χρόνους αυτής της διαφορετικής κοινωνίας ζει ένας άλλος κόσμος: θηλυκός, με αξίες χρήσης, κοινοτικός, αυτοοργανωμένος, αυθόρμητος, με τη βαθύτερη έννοια του όρου, δηλαδή φυσικός και αυτοδιευθυνόμενος. Αυτός ο κόσμος είναι ικανός να παράγει και να αναπαράγει τη ζωή των ανθρώπων που συμμετέχουν σ' αυτόν, ενώ αυτοαναπαράγεται κυκλικά (αυτοποιούμενος*), χωρίς εξωτερικά όρια. Δεν γεννιέται ούτε μεγαλώνει σε αντιπαράθεση με τον αρσενικό κατεστημένο κόσμο, τον κόσμο της ανταλλακτικής αξίας, που πολώνει, που βασίζεται σε θεσμούς (κόμματα, οργανώσεις) οι οποίοι ρυθμίζονται με βάση δυαδικές σχέσεις του τύπου διατάζω-υπακούω, αίτιο-αποτέλεσμα. Ο κόσμος αυτός γεννιέται και αναπτύσσεται με τη δική του εσωτερική δυναμική. Εάν όμως δεν καταφέρει να επιβιώσει, να εξαπλωθεί και να αντικαταστήσει τον αρσενικό-κρατικό κόσμο, η επιβίωση της ανθρωπότητας κινδυνεύει.

Με τις έννοιες θηλυκός και αρσενικός ή πατριαρχικός, εννοώ δύο αντιθετικούς και συμπληρωματικούς τρόπους ζωής, δύο κοσμοθεωρίες ή πολιτισμούς, αν θέλετε. Με την ανάρρηση του καπιταλισμού, η πατριαρχική κουλτούρα –λογοκεντρική, νευτόνια-καρτεσιανή– μετατράπηκε σε ηγεμονική, βασιζόμενη, μεταξύ άλλων, στην αρχή του αποκλεισμού του τρίτου, σ' έναν ορθολογισμό που προϋποθέτει ανήκουστη βία ενάντια στους ανθρώπους και τη ζωή. Πρόκειται για μια κουλτούρα του θανάτου, αποικιακή, αρπακτική, όπου το υποκείμενο υποτάσσεται στο αντικείμενο. Στους ιθαγενείς λαούς της Αμερικής, στους λαούς της Ανατολής και στα λαϊκά στρώματα υπάρχει μια άλλη κοσμοαντίληψη, την οποία μπορούμε να ονομάσουμε γυναικεία ή μητριαρχική: είναι ολιστική, σχεσιακή και βασίζεται στη συμπληρωματικότητα των αντιθέτων και στην αμοιβαιότητα (Medina, 2006). Νομίζω ότι αυτή είναι η κουλτούρα της ζωής, της χειραφέτησης, όπου δεν υπάρχει σχέση

* Autopoiesis, στο πρωτότυπο. (*σ.τ.μ.*)

υποκειμένου-αντικειμένου αλλά ένας πλουραλισμός υποκειμένων. Δεν είναι απλώς ζήτημα φύλων. Ως εικόνα είναι ίσως πιο κατάλληλο το *yin* και το *yang* του ταοϊσμού ή το *chacha* και το *warmi* των Αϊμάρα. Σ' αυτή την κοσμοαντίληψη, η αλλαγή δεν συνίσταται στην εξόντωση ενός αντιπάλου (επανάσταση ή δικτατορία του προλεταριάτου) αλλά στο *pachakutik**, την κοσμική ανατροπή, τον κόσμο τοποθετημένο ανάποδα.

4) Λαϊκή εξουσία; Αντι-εξουσίες των από κάτω; Είναι ένα θέμα ανοιχτό. Το ζήτημα της εξουσίας βρίσκεται –από την εποχή της εμφάνισης του ζαπατισμού– στο κέντρο πολλών σημερινών συζητήσεων μέσα σε μαζικά και πολιτικά κινήματα. Στο σημείο αυτό, εκτιμώ ότι θα πρέπει να αναθεωρήσουμε την ίδια τηνέννοια της εξουσίας. Συνήθως μιλώ για «μη κρατικές εξουσίες», όμως αυτό ακόμα μου φαίνεται ανεπαρκές. Τα Συμβούλια Καλής Διακυβέρνησης στους ζαπατιστικούς Αυτόνομους Δήμους ασκούν την εξουσία κυκλικά, εκ περιτροπής κι έτσι κάποια στιγμή όλοι οι κάτοικοι μιας περιοχής έχουν μάθει να κυβερνούν. Όμως, μπορούμε να μιλάμε για εξουσία όταν την ασκεί η κοινότητα;

Το σίγουρο είναι ότι ανάμεσά μας ζουν δύο κόσμοι. Ο ένας είναι σήμερα εκτός ελέγχου, διότι τρέφεται αποκλειστικά από την καταπίεση και την καταστροφή. Ο άλλος κόσμος συνιστά τη μοναδική δυνατότητα που έχουμε να συνεχίσουμε να είμαστε άνθρωποι και να διατηρήσουμε τη φύση και τα κοινά αγαθά προς όφελος όλων. Αλλά η αντίληψη για τη ζωή αυτού του κόσμου δεν είναι συμμετρική μ' αυτή του ηγεμονικού κόσμου. Συνεπώς, δεν μπορεί να αναπτυχθεί καταστρέφοντας και εξολοθρεύοντας τον κόσμο της καταπίεσης, αλλά με τον δικό του τρόπο: με την εξάπλωση, την διάταση, τη διάδοση, τη μετάδοση, τη διασπορά, την ακτινοβολία, τον αντίκτυπο. Μ' άλλα λόγια, με τρόπο φυσικό. Έτσι αναπτύσσεται ο μη-καπιταλισμός στις περιφέρειες των πόλεων εδώ και τουλάχιστον μισό αιώνα.

Θέλω να πω ότι ο θρίαμβος αυτού του άλλου κόσμου δεν γίνεται να επιβληθεί, όπως επιβλήθηκε το κεφάλαιο. Μπορούμε βέβαια

---

* Βλέπε σημείωση σελ. 242. (*σ.τ.μ.*)

να του εμφυσήσουμε ζωή, να συμβάλλουμε στην εξάπλωσή του, να τον βοηθήσουμε να ζήσει και να αναπτυχθεί. Το κίνημα υπάρχει, δεν μπορούμε να το επινοήσουμε ούτε να το καθοδηγήσουμε. Το πολύ πολύ μπορούμε να είμαστε μέρος του, να κινητοποιούμαστε κι εμείς, να βελτιώσουμε την τέχνη της κινητοποίησής μας. Δεν είναι και λίγο, προπαντός επειδή αυτή η ικανότητα να κινητοποιούμαστε είναι η μοναδική που μπορεί να μας σώσει.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΕΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

[13]

Η τέχνη της διακυβέρνησης κινημάτων

Η πολιτική των από κάτω και από τα κάτω έχει να επιδείξει σημαντικά επιτεύγματα από τις αρχές της δεκαετίας του '90 ως σήμερα και έχει διαμορφώσει μια νέα πραγματικότητα στη Λατινική Αμερική, μέρος της οποίας αποτελούν και οι νέες αυτοαποκαλούμενες προοδευτικές και αριστερές κυβερνήσεις. Σε γενικές γραμμές, αυτές οι κυβερνήσεις είναι έμμεση συνέπεια των αγώνων των κινημάτων που απονομιμοποίησαν το νεοφιλελεύθερο μοντέλο και άνοιξαν έτσι ρωγμές στις μορφές κυριαρχίας. Με αυτές γεννιούνται νέοι τρόποι διακυβέρνησης, ως αποτέλεσμα της δυναμικής των κοινωνικών κινημάτων αλλά και της προσπάθειας των ελίτ να διαχειριστούν την κρίση του κυρίαρχου μοντέλου. Η κατανόηση των «νέων μορφών διακυβέρνησης»*, σε συνθήκες πιο περίπλοκες από αυτές του παρελθόντος, είναι απαραίτητη για την προώθηση των κοινωνικών και πολιτικών αγώνων.

---

* Αποδίδεται ως «μορφή διακυβέρνησης» το ισπανικό «gobernabilidad», το οποίο, κυριολεκτικά, σημαίνει «κυβερνησιμότητα». (*σ.τ.μ.*)

Καταρχάς, θεωρώ ότι οι νέες μορφές διακυβέρνησης δεν συνιστούν απάντηση στα κινήματα, αλλά κάτι πιο περίπλοκο: είναι το σημείο τομής των κινημάτων (όχι ως οργανώσεων, αλλά σε ό,τι αφορά την ικανότητα κίνησης και κινητοποίησής τους) και των κρατών. Από αυτή τη «συνάντηση» και την εξέλιξή της γεννιούνται σταδιακά οι νέες μορφές διοίκησης κρατών και πληθυσμών. Ακριβέστερα, δεν πρόκειται για ένα ή περισσότερα σημεία συνάντησης αλλά για κάτι μη στατικό, κάτι που βρίσκεται υπό διαρκή κατασκευή και ανακατασκευή. Με άλλα λόγια, οι νέες μορφές διακυβέρνησης δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές ούτε ως ένα είδος μονοδιάστατου δημιουργήματος ούτε ως ένα σταθερό σημείο, αλλά ως μια συλλογική οικοδόμηση εν κινήσει, πράγμα που φιλοδοξώ να αποδείξω παρακάτω.

Η αναφορά στις νέες μορφές διακυβέρνησης σημαίνει ότι οι παλιές εισήλθαν σε κρίση ή ότι ξεπεράστηκαν από τη δράση οργανωμένων τμημάτων του πληθυσμού, από αυτό που αποκαλούμε κοινωνικό κίνημα. Ωστόσο, μου φαίνεται ότι ο όρος αυτός είναι ολοένα και πιο ακατάλληλος, καθώς δεν κατορθώνει να περιγράψει αυτό που πραγματικά συμβαίνει. Θα κάνω λόγο λοιπόν, προσωρινά, για «κοινωνίες εν κινήσει», επειδή νομίζω ότι αυτός ο όρος, παρόλο που είναι ασαφής αλλά και χάρη στην ασάφειά του, δεν παραπέμπει σε θεσμούς, δίνει έμφαση στο γεγονός ότι κάτι κινείται και αυτό το κάτι είναι κοινωνίες διαφορετικές από τις κυρίαρχες.

Αφετηρία για την προσέγγιση των νέων μορφών διακυβέρνησης θα μπορούσε να αποτελέσει μια φράση του Εδουάρδο Ντουάλδε, προέδρου της Αργεντινής που ανέλαβε μετά την εξέγερση της 19ης και 20ής Δεκεμβρίου του 2001: «Δεν μπορείς να κυβερνάς με συνελεύσεις». Αυτό ήταν αλήθεια, αποκάλυπτε όμως και τα όρια του ίδιου του Ντουάλδε, ο οποίος ήταν ικανός μεν να δει το πρόβλημα, επιδίωξε όμως να το επιλύσει ακολουθώντας την παλιά μέθοδο: διώχνοντας τον κόσμο από τον δρόμο, είτε με την καταστολή είτε αποτρέποντας τις διαδηλώσεις. Αυτό όμως που χρειάζονταν οι κυρίαρχες ομάδες ήταν κάτι διαφορετικό. Ήταν απαραίτητος ένας άλλος τρόπος προσέγγισης του «προβλήματος», ο οποίος απαιτούσε μια δέσμη μέτρων που να εκτείνονται από το πεδίο της οικονομικής πολιτικής ως αυτό που θα ονόμαζα «η τέχνη διακυβέρνησης κινημάτων» ή, αν θέλετε, «κοινωνιών εν κινήσει». Αυτή η νέα δέσμη τεχνικών ή μορφών

διοίκησης δεν καταργεί τις προηγούμενες, όπως για παράδειγμα τις μεθόδους πειθάρχησης, ούτε τις βάζει στο αρχείο, αλλά τις τοποθετεί, υπό μια έννοια, σε ένα δεύτερο πλάνο.

Οι μορφές που υιοθετούν τα κατάλοιπα των εθνικών κρατών για τη διακυβέρνηση των κινημάτων δεν είναι ομοιογενείς. Σε γενικές γραμμές, εδώ και μερικά χρόνια εφαρμόζονται δύο διαφορετικοί τρόποι παρέμβασης στα κινήματα: ο πρώτος αφορά τις χώρες που βρίσκονται στην περιοχή των Άνδεων, ειδικότερα δε το Εκουαδόρ και τη Βολιβία, και έχει να κάνει με την αναπτυξιακή βοήθεια. Ο δεύτερος αφορά χώρες όπως η Αργεντινή και η Ουρουγουάη (ίσως και τη Βραζιλία), όπου πλάι στα προγράμματα καταπολέμησης της φτώχειας εμφανίζονται νέες μορφές παρέμβασης στα εδάφη των καταπιεσμένων. Παρ' όλα αυτά, η μία μορφή δεν αποκλείει την άλλη, εμφανίζονται δε και οι δύο ταυτόχρονα σε όλες σχεδόν τις χώρες. Έχουν ως κοινό τους σημείο την ανάγκη να επιχειρήσουν κάτι πιο σύνθετο από την απλή καθυπόταξη των σωμάτων σε έναν κλειστό χώρο, όπως το να κυβερνήσεις έναν πληθυσμό[1]. Με την ιδιαιτερότητα όμως τώρα ότι οι πληθυσμοί αυτοί μετακινούνται, κινητοποιούνται και πολύ συχνά συγκροτούν ευρύτερα κινήματα. Η δυσκολία τού να κυβερνάς έγκειται στο ότι τις τελευταίες δεκαετίες στη Λατινική Αμερική οι πληθυσμοί ξεσηκώνονται, εξεγείρονται και, από την εξέγερση του Καράκας το 1989 κι έπειτα, το κάνουν με τρόπο σταθερό και σχεδόν μόνιμο.

Οι νέες μορφές ελέγχου και αντιμετώπισης των προκλήσεων που θέτουν οι κοινωνίες εν κινήσει, σε αντίθεση με τις προηγούμενες που βασίζονταν στην πειθαρχία –χαρακτηριστικό της αρνητικής και κανονιστικής σκέψης– βασίζονται σε υπαρκτά φαινόμενα και επιδιώκουν «όχι την παρεμπόδισή τους αλλά, αντίθετα, την εμπλοκή στο παιχνίδι άλλων στοιχείων του υπαρκτού, προκειμένου τα φαινόμενα αυτά να αυτοακυρωθούν» (Foucault, 2006, σ. 79). Αντί της απαγόρευσης και της καταστολής επιχειρείται η ρύθμιση της πραγματικότητας, έτσι ώστε κάποια στοιχεία της να επενεργούν σε άλλα και να τα ακυρώνουν. Αυτή η μορφή ελέγχου είναι περισσότερο αναγκαία

1. Σχετικά μ' αυτό, μεγάλο μέρος της παρούσας εργασίας βασίζεται στο έργο του Μισέλ Φουκώ, *Seguridad, territorio, población*, Μπουένος Άιρες, Fondo de Cultura Económica 2006.

όταν οι καταπιεσμένοι υπερβαίνουν τους πειθαρχικούς κανόνες και όταν αυτό που κινητοποιείται δεν είναι πλέον μεμονωμένα κοινωνικά στρώματα αλλά ολόκληρα κομμάτια του πληθυσμού, τα οποία δεν είναι εφικτό να ελεγχθούν και να εξουδετερωθούν μέσω της καταστολής. Πώς να επιβληθούν άτεγκτοι νόμοι, απαγορεύσεις, σε αυτές τις άλλες κοινωνίες, που είναι ικανές να ανατρέψουν και να ακυρώσουν πραξικοπήματα, καταστάσεις εξαίρεσης και παραδοσιακές μορφές καταστολής;

Στη νέα αυτή πραγματικότητα το πανοπτικό σύστημα παρακολούθησης καθίσταται παρωχημένο (παρόλο που λειτουργεί, έχει πάψει εδώ και καιρό να είναι το βασικό μέσο ελέγχου). Αυτό που απαιτείται για τη διακυβέρνηση μεγάλων πληθυσμών είναι μορφές ελέγχου εξ αποστάσεως, πιο διακριτικές, που να στοχεύουν στη «σταδιακή αυτοακύρωση των φαινομένων», γεγονός που απαιτεί με τη σειρά του μια δράση λιγότερο ορατή από αυτήν του κυρίαρχου προκειμένου να ανοίξει ο δρόμος για την «υπολογιστική, μελετημένη, αναλυτική και υπολογισμένη» δράση (Foucault, 2006, σ. 95). Οι κυρίαρχες τάξεις πρέπει να ενεργήσουν τώρα στη βάση μιας πλειάδας παραγόντων, όχι όμως από μια θέση εξωτερική –όπως ο Ηγεμόνας του Μακιαβέλι– αλλά από το εσωτερικό των κινημάτων, τα οποία προσπαθούν να τιθασεύσουν ή, καλύτερα, να επαναπροσανατολίσουν προς όφελός τους. Αν στο παρελθόν οι κυρίαρχοι προσπαθούσαν να αποτρέψουν τον ξεσηκωμό των υπηκόων τους, αφού το γεγονός αυτό από μόνο του έθετε υπό αμφισβήτηση την ίδια τους την υπόσταση, τώρα η τέχνη της διακυβέρνησης περιλαμβάνει, ως μία από τις τεχνικές της, την κοινωνική κινητοποίηση. Αυτή δεν γίνεται, όπως παλιότερα, για τη στήριξη λαϊκών κυβερνήσεων που πιέζονται ασφυκτικά από την ολιγαρχία –όπως συνέβη σε πολλές περιπτώσεις κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα– αλλά για την προώθηση «δίκαιων υποθέσεων», όπως εκείνες που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Αργεντινή ή ενάντια στην ενδοοικογενειακή βία στην Ουρουγουάη[2]. Αυτές είναι, μεταξύ άλλων, μερικές από τις διαφορές ανάμεσα στις παλιές και τις νέες μορφές διακυβέρνησης που προκαλούν τη μεγαλύτερη σύγχυση στους

2. Ο δήμος του Μοντεβιδέο, στον οποίο κυβερνούσε η δεξιά, κάλεσε στα τέλη του 2006 τον κόσμο σε κοινωνική διαμαρτυρία ενάντια στην ενδοοικογενειακή βία.

κοινωνικούς ακτιβιστές. Με αυτήν ακριβώς τη σύγχυση επιδιώκεται η ακύρωση των φαινομένων μέσα από τα ίδια τα φαινόμενα. Σε ό,τι αφορά την εκ των ένδον παρέμβαση στους καταπιεσμένους, ποιος θα μπορούσε να δράσει αποτελεσματικότερα από τις κυβερνήσεις εκείνες που έχουν προκύψει από τα ίδια τα σπλάχνα των από κάτω, στον βαθμό που αυτές διαθέτουν τη μεγαλύτερη εμπειρία στην εφαρμογή σύνθετων τακτικών, αντιπροσωπευτικών της αληθινής τέχνης της διακυβέρνησης; Ποιος άλλος πέρα από αυτούς που έχουν διατελέσει μέλη οργανώσεων, με εμπειρία στα κινήματα των καταπιεσμένων θα μπορούσε να εφαρμόσει καλύτερα αυτές τις τακτικές;

Ακολουθώντας τον Φουκώ, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι τα «νέα» κράτη υπό τις κυβερνήσεις των Λούλα, Κίρσνερ και Βάσκες, που αποτελούν τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αλλά όχι και τα μοναδικά, είναι παιδιά της τέχνης της διακυβέρνησης. «Νέα», γιατί δεν έχουμε πλέον ενώπιόν μας κράτη πρόνοιας ή νεοφιλελεύθερα, που βασίζονται στον αποκλεισμό, αλλά κάτι πρωτόγνωρο που, στη βάση του εύθραυστου κληροδοτήματος του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, αναζητεί νέους τρόπους για να κρατηθεί όρθιο, αντλώντας μεγαλύτερη νομιμοποίηση και διασφαλίζοντας έτσι τη μόνιμα επαπειλούμενη επιβίωσή του. Είναι ακριβώς η τέχνη της διακυβέρνησης και συγκεκριμένα της διακυβέρνησης των κινημάτων των από κάτω, αυτό που επιμηκύνει τη ζωή των ετοιμόρροπων εθνικών κρατών.

Με βάση την πεποίθηση ότι το κράτος δεν είναι ένα πράγμα αλλά ένα σύνολο παγιωμένων κοινωνικών σχέσεων, θεωρώντας εν ολίγοις ότι «το κράτος είναι μια πρακτική» (Foucault, 2006) που αντιτίθεται στη μεταβολή, θα προσπαθήσω να προσεγγίσω τους δύο τρόπους «διακυβέρνησης των κινημάτων» που στοχεύουν στην ακύρωση των αντισυστημικών τους χαρακτηριστικών. Για την πρώτη περίπτωση, που αφορά τις χώρες των Άνδεων, θα βασιστώ στη βιβλιογραφική ανάλυση συγκεκριμένων περιπτώσεων. Τη δεύτερη κατηγορία, που αφορά τις χώρες του Νότιου Κώνου, θα την προσεγγίσω μέσα από ένα συγκεκριμένο εγχείρημα με το οποίο διατηρώ εδώ και χρόνια μια σχέση στράτευσης. Η δεύτερη παραδοχή είναι ότι ενώ στον κόσμο των Άνδεων τα προγράμματα αναπτυξιακής συνεργασίας υλοποιούνται εδώ και μια δεκαετία, στον Νότιο Κώνο οι προοδευτικές κυβερνήσεις άρχισαν μόλις πρόσφατα να εφαρμόζουν τα κοινωνικά τους

προγράμματα, εξ ου και ο προσωρινός χαρακτήρας των απόψεων που εκθέτω.

Η εμπειρία των Άνδεων: Η «ενδυνάμωση των οργανώσεων»

Πριν από είκοσι χρόνια η Αϊμάρα ανθρωπολόγος Silvia Rivera Cusicanqui και η ομάδα του Εργαστηρίου Προφορικής Ιστορίας των Άνδεων κατήγγειλαν τον ρόλο των αναπτυξιακών προγραμμάτων και των ΜΚΟ στην αποδόμηση των κοινοτήτων των Άνδεων στα βόρεια του Ποτοσί (Βολιβία). Η έρευνα αναφέρεται «στην κολοσσιαία κοινωνική και πολιτισμική παρερμηνεία που, στο όνομα της ανάπτυξης, έκανε τις ΜΚΟ να προσπαθούν να μετασχηματίσουν την "παρωχημένη" οργανωτική δομή των *άιγιου* *, στο βόρειο Ποτοσί, με την πρόθεση να επιταχύνουν τη μετάβασή τους στην οικονομική και εμποροκρατική ορθολογικότητα για να πετύχουν τελικά, μέσω αυτής, ή τουλάχιστον έτσι πίστευαν, την επιθυμητή αλλά επίπλαστη οικονομική ευμάρεια» (Rivera Cusicanqui, 1992, σ. 7).

Οι ΜΚΟ, σύμφωνα με την έρευνα, ποτέ δεν κατάλαβαν ή δεν θέλησαν να καταλάβουν ότι η κυκλοφορία του χρήματος στις κοινότητες δεν επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η οικονομία τους, την οποία η συγγραφέας αποκαλεί «εθνοτική οικονομία»[3]. Επιπλέον, δεν αντιλήφθηκαν ότι «το χρήμα κυκλοφορεί στο εσωτερικό της εθνοτικής οικονομίας ως χρηστική αξία, η διαδρομή του οποίου καθώς και οι κανόνες της συναλλαγής καθορίζονται από τις αρχές της κουλτούρας και της συγγένειας» (Harris, 1987, σ. 154). Αυτή η πραγματικότητα είναι ασύλληπτη με βάση τη λογική της ανάπτυξης, η οποία όπου υπάρχει χρήμα βλέπει την αγορά και στοχεύει στη

---

* Ayllu: πρόκειται για μια μορφή διευρυμένης οικογένειας γύρω από την οποία οργανώνεται η κοινωνική και πολιτική ζωή, σε εδάφη τα οποία αποτελούν συλλογική ιδιοκτησία των μελών της. Απαντάται στην περιοχή των Άνδεων και έλκει την καταγωγή της από την εποχή των Ίνκας. (*σ.τ.μ.*)

3. Ο όρος προέρχεται από την εργασία της Olivia Harris, *Economía Étnica*, Λα Πας, Hisbol 1987, στην οποία υποστηρίζει ότι η κυκλοφορία των προϊόντων και του χρήματος πραγματοποιείται έξω από τα πλαίσια της αγοράς.

διεύρυνση των εμπορευματικών στοιχείων της κοινοτικής οικονομίας για την υπέρβαση αυτού που εκλαμβάνει ως εγγενή «περιορισμό» του ιθαγενικού κόσμου. Δεδομένου όμως ότι τα προγράμματα δεν καλύπτουν όλες τις οικογένειες, το χειρότερο είναι ότι δημιουργούνται ανισότητες στους κόλπους των κοινοτήτων, κάτι που, μαζί με την εμπορευματοποίηση, επισπεύδει την αποδόμησή τους.

Στα συμπεράσματα της συγκεκριμένης έρευνας αναφέρονται έξι προβλήματα που προκάλεσαν τα αναπτυξιακά προγράμματα βόρεια του Ποτοσί: διαβρώθηκαν οι κοινότητες και, ως εκ τούτου, «οι αυτόνομοι χώροι αναπαραγωγής των ενδογενών μορφών κοινωνικής και παραγωγικής οργάνωσης»· εμπορευματοποιήθηκαν οι κοινότητες-*άγιου* με συνέπεια να εξερτώνται από τις εξωτερικές εμπορικές συναλλαγές και να χάσουν την αυτονομία τους· εφαρμόστηκαν εταιρικά οργανωτικά μοντέλα που προκάλεσαν συγκρούσεις μεταξύ των γενεών, διαχωρισμούς και σύγχυση και υποβάθμισαν την κοινοτική δημοκρατία· υπονομεύθηκαν οι ικανότητες αυτοδιαχείρισης, σε σημείο που «για τα *άγιου* είναι σήμερα πιο δύσκολο να αντιμετωπίσουν την ξηρασία ή άλλες παρόμοιες καταστροφές»· χάθηκε η πολιτισμική τους ταυτότητα· τέλος, τα *άγιου* έγιναν ευάλωτα «ως προς την πολιτική αφομοίωση και τη χειραγώγηση των αναγκών τους, γεγονός που διευκόλυνε την πολιτισμική διείσδυση της κυρίαρχης κοινωνίας των κρεολών σε αυτά» (Harris, 1987, σ. 191-192).

Αν και αυτά συνέβαιναν ήδη από τη δεκαετία του '80, το πρόβλημα επιδεινώθηκε σημαντικά την επόμενη. Στην Βολιβία, οι εκατό περίπου ΜΚΟ στις αρχές της δεκαετίας του '80 ανήλθαν σε 530 στις αρχές του '90. Στο Εκουαδόρ, η κατάσταση είναι παρόμοια: στα μέσα της δεκαετίας του '90 υπήρχαν 519 ΜΚΟ, από τις οποίες το 73% δημιουργήθηκε μεταξύ 1981 και 1994, δηλαδή «ταυτόχρονα με την εφαρμογή των προγραμμάτων διαρθρωτικών αλλαγών, που άρχισαν να δοκιμάζονται ήδη από το 1982» (Bretón, 2001, σ. 240). Με το πέρασμα του χρόνου, οι χρηματοδότες και οι σχεδιαστές των προγραμμάτων από το εξωτερικό προχώρησαν ακόμα περισσότερο και χρησιμοποίησαν τις αυξανόμενες ΜΚΟ ως βάση για τη διεύρυνση του κύκλου εργασιών τους. Αυτό το βήμα το έκαναν πρώτη φορά στο Εκουαδόρ, σε μια κρίσιμη εποχή –στα μέσα της δεκαετίας του '90– κατόπιν διαλόγου με τις ιθαγενικές οργανώσεις περί ενός νέου μοντέλου

συνεργασίας. Ο διάλογος κατέληξε στη δημιουργία, το 1998, του Προγράμματος Ανάπτυξης των Ιθαγενών και Μαύρων Λαών του Εκουαδόρ (Proyecto de Desarrollo de los Pueblos Indios y Negros del Ecuador – PRODEPINE).

> Η συζήτηση γύρω από την αναγκαιότητα ύπαρξης ενός θεσμού όπως το PRODEPINE αρχίζει έναν χρόνο μετά την εξέγερση των ιθαγενών, το 1994, η οποία έκανε για δεύτερη φορά τα θεμέλια του κράτους του Εκουαδόρ να τρίζουν και έναν χρόνο μετά από τη στιγμή που ένας στρατός από ιθαγενείς Μάγιας –πολύ βορειότερα– στην Τσιάπας, αντέδρασε παίρνοντας τα όπλα ενάντια στον οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό αποκλεισμό στον οποίο τους καταδίκαζε το λαμπερό νεοφιλελεύθερο Μεξικό (...) Εκείνη την εποχή οι σχεδιαστές των αναπτυξιακών προγραμμάτων επιδίωξαν την ενίσχυση των οργανώσεων ως μια στρατηγική ενάντια στον αποκλεισμό και, παρεμπιπτόντως, ως έναν έμμεσο τρόπο ενσωμάτωσης και αποδυνάμωσης των αναδυόμενων κοινωνικών κινημάτων. (Bretón, 2001, σ. 234-235)

Το PRODEPINE θεωρείται από την Παγκόσμια Τράπεζα –η οποία το δημιούργησε και το χρηματοδοτεί– ως ένα από τα πιο επιτυχημένα της προγράμματα. Αποτελεί μια εξέλιξη παλαιότερων προγραμμάτων, όπως για παράδειγμα του μεξικανικού PRONASOL. Σε αντίθεση με αυτό, το PRODEPINE δεν συνδέεται με κρατικούς οργανισμούς αλλά απευθύνεται με άμεσο τρόπο στις ιθαγενικές οργανώσεις αποσκοπώντας στην «ενίσχυση της οργανωτικής ικανότητας» για την «ενδυνάμωση (empoderamiento) των αποκλεισμένων» (Bretón, 2001, σ. 232). Ας δούμε αναλυτικότερα κάποια χαρακτηριστικά του προγράμματος και τα αποτελέσματά του.

«Ποτέ άλλοτε δεν είχε υπάρξει μια πρωτοβουλία τόσο αποκεντρωμένη και συμμετοχική, που να παρακινεί σε τέτοιο βαθμό τις Δευτεροβάθμιες Οργανώσεις (Oganizaciones de Segundo Grado) να προσανατολίσουν και να διαχειριστούν το μέλλον των θυγατρικών τους οργανώσεων», υποστηρίζει ο ισπανός ανθρωπολόγος Víctor Bretón (2001, σ. 233). Το πρόγραμμα δεν υποκαθιστά τις κοινωνικές οργανώσεις αλλά, αντίθετα, τις τοποθετεί στο επίκεντρο. Είναι αυτές που προβαίνουν στη «διάγνωση» των αναγκών τους. Το PRODEPINE «περιορίζεται στο να καταθέτει την επιχορήγηση στον λογαριασμό

μιας οργάνωσης, να της παρέχει μεθοδολογία και να παρακολουθεί την εξέλιξη του προγράμματος, ενώ η οργάνωση προσλαμβάνει δικούς της ή εξωτερικούς τεχνικούς», σύμφωνα με την αξιολόγηση του Γενικού Διευθυντή του PRODEPINE (Bretón, 2001, σ. 233). Στη συνέχεια, η Δευτεροβάθμια Οργάνωση υλοποιεί το πρόγραμμα. Έτσι, οι οργανώσεις είναι αυτές που έχουν τον έλεγχο των μελλοντικών παρεμβάσεων στα εδάφη τους, «μαθαίνουν» να θέτουν προτεραιότητες, να προσλαμβάνουν τεχνικούς και να υλοποιούν το πρόγραμμα, «καθώς το PRODEPINE δεν συμμετέχει στην υλοποίησή του. Διευκολύνει, συνοδεύει, καταρτίζει, συμβουλεύει και χρηματοδοτεί, επιλύει προβλήματα, αλλά αυτές που υλοποιούν είναι οι Δευτεροβάθμιες Οργανώσεις» (Bretón, 2001, σ. 233-234).

Όπως μπορούμε να δούμε, η μεθοδολογία εργασίας έχει αλλάξει δραστικά. Το PRODEPINE έχει ανοίξει επτά γραφεία στο Εκουαδόρ και είναι οι οργανώσεις, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε πριν, αυτές που έρχονται σε επαφή με το πρόγραμμα. Βέβαια, το PRODEPINE αξιολογεί την «ποιότητα» των οργανώσεων, επιλέγει αυτές που πληρούν τους όρους για την ανάληψη ενός προγράμματος και, σε όσες υστερούν, «παρέχεται ένα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα για την ενίσχυση της οργανωτικής τους ικανότητας» (Bretón, 2001, σ. 234).

Αξίζει να παρατηρήσουμε το γεγονός ότι η Παγκόσμια Τράπεζα έφτασε στο σημείο να προωθεί «τη συμμετοχή της κοινότητας» –που πάντοτε έπαιζε δευτερεύοντα ρόλο– θέτοντάς την στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων της. Με αυτόν τον τρόπο κατάφερε να ξεπεράσει τις αγκυλώσεις και τις αδυναμίες των κρατικών θεσμών –οι οποίες ευθύνονται για την αποτυχία του μεξικανικού εγχειρήματος– και να προχωρήσει απευθείας στο ζητούμενο, δηλαδή στις οργανωμένες κοινωνικές βάσεις. Στις αξιολογήσεις, τα προβλήματα των προγραμμάτων που υλοποιούνται στο πλαίσιο του μεξικανικού PRONASOL σχετίζονται με «τη γραφειοκρατία, τον συγκεντρωτισμό της πληροφορίας στα τεχνικά όργανα και στην επιβολή αυτών εις βάρος των φυσικών ηγεσιών των οργανώσεων» (Díaz Polanco, 1997, σ. 120). Πράγματι, σύμφωνα με τον συγγραφέα αυτόν:

> η αποτυχία ή η περιορισμένη αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων ως προς την επίτευξη ουσιαστικών και μακροπρόθεσμων στόχων σχετίζεται με την ισχνή οικονομική οργάνωση

> των κοινοτήτων και των ιθαγενών λαών. *Ειδικά σε τοπικό επίπεδο* (...) η κοινή ανεπάρκεια οργάνωσης σε αυτό το επίπεδο λειτουργεί αρνητικά σε ό,τι αφορά την ανεύρεση από τους υπεύθυνους των προγραμμάτων (αν πραγματικά το αναζητούν) *ενός κοινωνικού υποκειμένου* –αντιπροσωπευτικού, με νομιμοποίηση και ηθικό βάρος μες στις κοινότητες– *που να εξασφαλίζει τη λειτουργία τους.* (Díaz Polanco, 1997, σ. 124)[4]

Έτσι εξηγείται και η πολιτική «ενίσχυσης των οργανώσεων», που αντανακλάται στην αριθμητική αύξηση των Δευτεροβάθμιων Οργανώσεων, οι οποίες, σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, αποτελούν τον παράγοντα που «εξασφαλίζει τη λειτουργία» των κοινωνικών κρατικών προγραμμάτων.

Η πολιτική «ενίσχυσης των οργανώσεων», πέρα από την κάλυψη των θεσμικών ελλείψεων επιδιώκει την επίλυση των προβλημάτων διακυβέρνησης, όταν οι εξεγέρσεις των από κάτω έχουν πια καταλαγιάσει, επηρεάζοντας τα υποκείμενα που συμμετείχαν σ' αυτές. Στο σημείο αυτό παρατηρούμε δύο φαινόμενα. Το πρώτο αφορά τις ΜΚΟ, στις οποίες καταγράφονται σημαντικές αλλαγές στη δεκαετία του '90. Συνοψίζοντας, εγκατέλειψαν τον διεκδικητικό τους ρόλο και μετατράπηκαν σε συνεργάτες των κρατών και των κυβερνήσεων. Ειδικεύονται πλέον στη διαμεσολάβηση στις κοινωνικές υποθέσεις, στη διαχείριση και προώθηση της λαϊκής συμμετοχής σε τοπικό επίπεδο, χωρίς όμως να θέτουν υπό αμφισβήτηση τις μακροοικονομικές πολιτικές διαρθρωτικών αλλαγών. Το δεύτερο φαινόμενο αφορά την αύξηση των Δευτεροβάθμιων Οργανώσεων, τις οποίες χρησιμοποιούν οι ΜΚΟ ως εργαλείο για τον έλεγχο της «αναπτυξιακής βοήθειας».

Ο Víctor Bretón μελετά την περίπτωση του Γουαμότε, στα νότια του Τσιμποράσο, μια επαρχία του Εκουαδόρ με μεγάλο ποσοστό ιθαγενικού πληθυσμού που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις δυο ιθαγενικές εξεγέρσεις (το 1990 και το 1994). Η ανάγκη των αναπτυξιακών φορέων (ΜΚΟ) να διαθέτουν συνομιλητές οδήγησε στη δημιουργία πολυάριθμων Δευτεροβάθμιων Οργανώσεων. Με μόλις 28 χιλιάδες κατοίκους, στα τέλη της δεκαετίας του '90 στην περιοχή λειτουργούσαν 128

4. Υπογράμμιση δική μου.

Πρωτοβάθμιες και 12 Δευτεροβάθμιες Οργανώσεις, «που αποδέχονταν τη διαδοχή και επιβολή διαφόρων εξωτερικών παρεμβάσεων, δημόσιων αλλά και ιδιωτικών» (Bretón, 2001, σ. 173). Αν και το Γουαμότε είναι ο δήμος με τις περισσότερες οργανώσεις στις Άνδεις του Εκουαδόρ και συγκαταλέγεται στους έξι πρώτους ως προς το πλήθος των παρεμβάσεων από ΜΚΟ, η φτώχεια εξακολουθεί να είναι τεράστια (89% των οικογενειών), έχει το υψηλότερο ποσοστό παιδικής θνησιμότητας (122,6 στις χίλιες γεννήσεις) και ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά χρόνιου υποσιτισμού σε παιδιά κάτω των πέντε ετών. Αυτό αποδεικνύει το πόσο ελάχιστα αποτελεσματική είναι η αναπτυξιακή συνεργασία.

Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να αναζητήσουμε την επιτυχία του PRODEPINE σε άλλους παράγοντες. Ο Bretón διατυπώνει έξι θέσεις σε ό,τι αφορά την επίδραση του μοντέλου στα ιθαγενικά κινήματα (2001, σ. 246-248). Πρώτον, οι Δευτεροβάθμιες Οργανώσεις προέκυψαν ως συνέπεια της δράσης εξωτερικών φορέων και σε καμιά περίπτωση δεν αποτελούν «απόρροια ενός υποτιθέμενου πνεύματος κοινοτισμού στην περιοχή των Άνδεων». Δεύτερον, ο συγγραφέας συναρτά «την αυξημένη παρουσία των αναπτυξιακών θεσμών με την ισχυρή οργανωτική συγκρότηση του ιθαγενικού πληθυσμού» διαπιστώνει όμως ότι προκαλούνται πολλές διασπάσεις στις οργανώσεις με σκοπό την προσέλκυση και αξιοποίηση των εξωτερικών πόρων. Τρίτον, κάθε Δευτεροβάθμια Οργάνωση ανταγωνίζεται τις άλλες προσπαθώντας «να διασφαλίσει, να διατηρήσει και να αυξήσει την "πελατεία της"». Σε κάθε μία διαμορφώνονται ελίτ και ηγέτες που απομακρύνονται ολοένα και περισσότερο από τις βάσεις τους. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία εχθρικών σχέσεων μεταξύ των οργανώσεων και μεταξύ των ακτιβιστών. «Ακριβώς όπως οι ΜΚΟ ανταγωνίζονται η μία την άλλη, *με τρόπο που παραπέμπει στη θεωρία του Δαρβίνου,* για τον προσεταιρισμό των Δευτεροβάθμιων Οργανώσεων –δεδομένου ότι αυτές αποτελούν αναπτυξιακούς φορείς που νομιμοποιούν τη θεσμική τους δράση– και για την απορρόφηση διεθνών πόρων, που εξ ορισμού είναι ελάχιστοι, έτσι και οι Δευτεροβάθμιες Οργανώσεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους για να γίνουν οι ευνοούμενες της δράσης των ΜΚΟ».

Η τέταρτη και πέμπτη θέση του Bretón είναι αυτές που μας ενδιαφέρουν περισσότερο. Εξ αιτίας της δράσης των ΜΚΟ, η μαχητική ηγεσία των Δευτεροβάθμιων Οργανώσεων αντικαθίσταται από μια

πιο τεχνοκρατική, που ενδιαφέρεται για την εμβέλεια των προγραμμάτων. Οι ηγέτες τους μετασχηματίζονται, κατά τον συγγραφέα σε «τοπικούς άρχοντες νέου τύπου» καθώς έχουν την εξουσία να μεταβιβάζουν τα προνόμια που απορρέουν από την υλοποίηση των αναπτυξιακών προγραμμάτων, γεγονός που ευνοεί τις πελατειακές σχέσεις. Έτσι, το κύρος των ηγετών δεν σχετίζεται πλέον από το αν είναι καλοί αγωνιστές, μαχητικοί και αφοσιωμένοι στον αγώνα, αλλά από την ικανότητά τους να εξασφαλίζουν πόρους. «Η ίδια η αναπαραγωγή τους ως ηγετών εξαρτάται επίσης από την επιτυχία του διαχειριστικού τους έργου και από την ικανότητά τους να αναπτύσσουν με τις θυγατρικές οργανώσεις ένα λίγο ως πολύ σύνθετο πλέγμα παροχής εξυπηρετήσεων με αντάλλαγμα κάποια μελλοντική υποστήριξη» (Bretón, 2001, σ. 248).

Τέλος, οι ηγέτες που διαμορφώνονται στα σπλάχνα των Δευτεροβάθμιων Οργανώσεων τείνουν να «συγκρούονται με τις αρχές των κοινοτήτων», προκαλώντας έτσι μεγάλες διασπάσεις στο εσωτερικό του κινήματος. Το αποτέλεσμα –στην περίπτωση του Εκουαδόρ– ήταν η ενσωμάτωση των ηγετών και η διάσπαση της CONAIE*. Τον Αύγουστο του 2001 η κυβέρνηση διόρισε υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας τον πρώην ηγέτη της CONAIE, Βάργκας. Η CONAIE και η ECUARUNARI (οργάνωση των Κέτσουα των Άνδεων) αντιτάχθηκαν, αλλά δήμαρχοι και άλλες εκλεγμένες ιθαγενικές αρχές ήταν υπέρ αυτού του διορισμού «ο οποίος θα άνοιγε τις στρόφιγγες της χρηματοδότησης, που τόσο έχουν ανάγκη οι δήμοι» (Guerrero και Ospina, 2003, σ. 252). Με το πέρασμα του χρόνου, έγινε φανερό το πολιτικό κόστος αυτών των προγραμμάτων και είναι λίγοι σήμερα αυτοί που αμφιβάλλουν ότι «στόχος της κυβέρνησης είναι να υλοποιήσει έργα και προγράμματα με αντάλλαγμα την αποτροπή των εξεγέρσεων» (Guerrero και Ospina, 2003, σ. 253).

Με την κυβέρνηση του Λούσιο Γκουτιέρες, ο οποίος έφτασε στο κυβερνητικό μέγαρο με τη στήριξη του ιθαγενικού κινήματος, η κατάσταση είχε ήδη χειροτερέψει σημαντικά. Η κυβέρνηση εφάρμοσε μια φιλόδοξη πολιτική που είχε στόχο να εξουδετερώσει τα κινήματα των ιθαγενών μέσω μιας τριπλής στρατηγικής: διάσπαση, καταστολή και

---

* CONAIE: Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador (Συνομοσπονδία Ιθαγενών Εθνοτήτων του Εκουαδόρ). (*σ.τ.μ.*)

ενσωμάτωση. Κατά την περίοδο που η CONAIE συνεργαζόταν με την κυβέρνηση, αυξήθηκαν οι παροχές στις κοινότητες με άμεσο τρόπο, χωρίς τη διαμεσολάβηση των οργανώσεών τους, κυρίως στην Αμαζονία και την Ακτή του Ειρηνικού, με σκοπό να απομονώσουν την περισσότερο μαχητική και συγκροτημένη οργάνωση της περιοχής των Άνδεων (ECUARUNARI). Αλλά όταν η CONAIE αποχώρησε από την κυβέρνηση του Γκουτιέρες κατηγορώντας τον ότι πρόδωσε τη λαϊκή εντολή, η απάντηση του κράτους ήταν να διορίσει τον Βάργκας, έναν σημαντικό ηγέτη της CONAIE, ως υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας.

Με αυτόν τον τρόπο ο Γκουτιέρες προσπάθησε να αποδιοργανώσει το κίνημα και, κυρίως, να το διασπάσει, αφού ο Βάργκας ανήκε στην οργάνωση της Αμαζονίας, την οποία το κράτος και οι ΜΚΟ –στον βωμό της ιμπεριαλιστικής πολιτικής και ακολουθώντας την τακτική της συνεργασίας-υποταγής– προσπάθησαν να απομονώσουν από το εθνικό ιθαγενικό κίνημα. Ο διορισμός του ήταν ένα σκληρό χτύπημα για την CONAIE, δεδομένου ότι είχε υπάρξει ο πιο διακεκριμένος ηγέτης της οργάνωσης και έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης. Η παρέμβασή του σε μια συνέλευση της αμαζονικής συνομοσπονδίας CONFENIAE είναι αποκαλυπτική της δράσης του: «Δεν βρίσκομαι εδώ για να διασπάσω το ιθαγενικό κίνημα, αλλά γιατί η κυβέρνηση επιθυμεί να ενισχύσει τους ιθαγενείς λαούς (...) Γι' αυτό έχω έτοιμη μια επιταγή 300 χιλιάδων δολαρίων (...) 118 χιλιάδες για κάθε εθνότητα»[5]. Ως συνέπεια, η ηγεσία της οργάνωσης διασπάστηκε και η συλλογικότητα αφομοιώθηκε και ενσωματώθηκε δια της συνεργασίας.

Η CONAIE έπιασε πάτο τον Ιούνιο του 2004, όταν κάλεσε σε κινητοποιήσεις ενάντια στη νεοφιλελεύθερη κυβέρνηση και δεν εισακούστηκε από την πλειοψηφία των κοινοτήτων. Το ρήγμα ανάμεσα στις βάσεις και τους ηγέτες ποτέ δεν ήταν τόσο βαθύ. Το βάρος της αποτυχίας λειτούργησε σαν ένα σήμα κινδύνου για την οργάνωση, η οποία συγκάλεσε το Δεύτερο Συνέδριό της –τον Δεκέμβριο του 2004– για να προσπαθήσει να βρει εκ νέου τον προσανατολισμό της.

Επικράτησε η πρόταση αντικατάστασης της ηγεσίας και επιστροφή των ιδρυτών της. Ανάμεσά τους ήταν και ο Λουίς Μάκας, ο οποίος

5. Mónica Chuji Gualinga, «Asamblea extraordinaria de la CONFENIAE», 3 Σεπτεμβρίου 2004, στο: www.alainet.org.

εκλέχτηκε επικεφαλής της CONAIE για να ανακτήσει η οργάνωση την εύθραυστη ικανότητά της να κινητοποιεί τον κόσμο[6]. Η διάσπαση παρ' όλα αυτά ήταν πολύ κοντά, καθώς πολλά μέλη της που συνεργάζονταν με την κυβέρνηση απειλούσαν με αποχώρηση και με «επανίδρυση της CONAIE».

Το Συνέδριο προσδιόρισε τα χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να έχουν οι υποψήφιοι για τη θέση του προέδρου. Οι όροι που τέθηκαν αντανακλούν την αποτίμηση που έγινε ως προς τα αίτια της κρίσης: οι υποψήφιοι θα έπρεπε να στηρίζονται από τις βάσεις, να παραιτηθούν από τις θέσεις τους στις ΜΚΟ και σε άλλα ιδρύματα, να μην έχουν συμμετάσχει στην κυβέρνηση μετά το τέλος της συμμαχίας με αυτήν και να μην κατηγορούνται για δολοπλοκίες εις βάρος της οργάνωσης[7]. Με αυτόν τον τρόπο η CONAIE επιδίωκε την επανάκτηση της αυτονομίας της και τον έλεγχο των ηγετών από τις βάσεις, όπως παλιά. Η νέα ηγεσία επιχείρησε, στην ανάλυσή της, να κατανοήσει αυτό που είχε συμβεί. Πρώτον, έγινε σαφές ότι «το ιθαγενικό κίνημα δεν έχει διαμορφώσει μια δική του πολιτική θεωρία»[8]. Δεύτερον, εκφράστηκαν αμφιβολίες για τη χρησιμότητα της συμμετοχής στα θεσμικά όργανα του κράτους, δεδομένου ότι κατά τη διάρκεια της κυβέρνησης Γκουτιέρες «ξεκίνησε μια πορεία ατυχούς συμμετοχής στους θεσμούς, που κατέστησε φανερή τη στρατηγική διάσπασης του κινήματος» (Cauja, 2004). Αμφισβητήθηκε ακόμη και η ίδια η ύπαρξη ενός κινήματος όπως το Pachakutik, δημιούργημα της CONAIE το 1996 προκειμένου να συμμετάσχει στις εκλογές.

Το «άνοιγμα» των κρατικών θεσμών προς τους ιθαγενείς αποτελεί μέρος της ίδιας στρατηγικής με αυτήν της αναπτυξιακής συνεργασίας. Με άλλα λόγια, οι δύο πολιτικές αλληλοσυμπληρώνονται στον βαθμό που επιδιώκουν τη δημιουργία μιας ηγεσίας αποκομμένης από τις βάσεις και εξειδικευμένης στο να διαχειρίζεται τομείς του κρατικού

6. Raúl Zibechi, «Los límites del neoliberalismo», *La Jornada*, 3 Ιανουαρίου 2005.

7. «Perfil de los candidatos(as) al Consejo de Gobierno de la CONAIE», στο: www.ecuarunari.org.

8. «Entre los remordimientos y el análisis del levantamiento del 7 de junio de 2004», Editorial στο περιοδικό *ARY-Rimay*, No 63 (Ιούνιος 2004). Στο: http://icci.nativeweb.org/.

μηχανισμού. Μετά από όσα συνέβησαν στα τέλη της δεκαετίας του '90 και στις αρχές του νέου αιώνα, δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι «υπήρξε εσκεμμένα μια στρατηγική "παραπλανητικού ανοίγματος" με σκοπό την ακύρωση των αντισυστημικών χαρακτηριστικών ενός κινήματος που αμφισβητούσε, από την ίδρυσή του, τα θεμέλια της κυριαρχίας και του αποκλεισμού» (Guerrero και Ospina, 2003, σ. 252). Μολονότι η CONAIE κατάφερε να ξεπεράσει εν μέρει τις αδυναμίες της με την εξέγερση του Μαρτίου του 2006 ενάντια στο Σύμφωνο Ελευθέρου Εμπορίου με τις ΗΠΑ, εξακολουθεί ακόμα να αντιμετωπίζει πολύ μεγάλες δυσκολίες. Για να ξανασταθεί στα πόδια της ως οργάνωση, το 2005 η ηγεσία της CONAIE επέστρεψε στις κοινότητες. Οργανώθηκαν περισσότερα από 200 εργαστήρια γύρω από το θέμα του Συμφώνου –ο Μάκας συμμετείχε σε 150 τουλάχιστον– και η CONAIE εξαφανίστηκε από το πολιτικό σκηνικό του Εκουαδόρ γιατί η ηγεσία της είχε επιστρέψει στη βάση. Αυτή η εξαφάνιση από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης της επέτρεψε να αναδιοργανωθεί από τα κάτω[9].

Η εντύπωσή μου είναι ότι τα προγράμματα αναπτυξιακής συνεργασίας ήταν καθοριστικό εργαλείο στη «διακυβέρνηση» των κινημάτων, καθώς συνέβαλαν στην εμφάνιση μιας πλειάδας ηγετών-υπαλλήλων (καθηγητές, κρατικοί υπάλληλοι και τεχνικοί αναπτυξιακών προγραμμάτων) οι οποίοι αλλοίωσαν τη μορφή των κινημάτων. Αναφέρομαι σ' αυτούς που άνοιξαν τον δρόμο τόσο στις νέες μορφές αφομοίωσης όσο και στην ένταξη των κινημάτων σε κρατικούς θεσμούς, υπερτονίζοντας το βάρος των εκλογικών διαδικασιών στην πολιτική πρακτική.

Μια εμπειρία από τον Νότιο Κώνο: η παρέμβαση στο έδαφος

Ας επιστρέψουμε στη φράση του πρώην προέδρου της Αργεντινής, Ντουάλδε: «Δεν μπορείς να κυβερνάς με συνελεύσεις». Καθώς το πλήθος καταλαμβάνει μαζικά τους δρόμους το βράδυ της 19ης Δεκεμβρίου του 2001 και καταλύει το καθεστώς έκτακτης ανάγκης, γίνεται

9. Raúl Zibechi, «Dilemas electorales de la CONAIE», *La Jornada*, 14 Απριλίου 2006.

φανερό ότι η στρατηγική της παρεμπόδισης των συνελεύσεων καθίσταται ανώφελη. Οι συνελεύσεις είναι μια πραγματικότητα· η τέχνη της διακυβέρνησης, δηλαδή η λογική του κράτους, υπαγορεύει εφεξής την ανάγκη διακυβέρνησης των συνελεύσεων ή, εν πάση περιπτώσει, την επινόηση μιας στρατηγικής με βάση την οποία κάποιοι παράγοντες θα επενεργούν σε άλλους και θα τους ακυρώνουν. Με άλλα λόγια, αν με την καταστολή οι συνελεύσεις δυναμώνουν, ποια θα έπρεπε να είναι η απάντηση; Υπάρχουν πολλά επίπεδα δράσης. Από τη μία, απαιτείται να γίνει μια προσεκτικότερη διαχείριση της οικονομίας, αυτό που θα ονομάζαμε «καλή διακυβέρνηση», έτσι ώστε να μην αναγκάζεται ο κόσμος να βγαίνει στους δρόμους και να παίρνει πρωτοβουλίες για να επιβιώσει, οι οποίες στη συνέχεια μπορούν να αποκτήσουν –ή αποκτούν– χαρακτηριστικά αυτονομίας, ενίοτε δε μετατρέπονται και σε μορφές αντίστασης.

Από την άλλη, το κράτος αρχίζει να υιοθετεί μερικές από τις πρωτοβουλίες της βάσης, τις επαναπροσδιορίζει και τις στρέφει προς άλλη κατεύθυνση. Εμφανίζονται έτσι προγράμματα στους δήμους παρόμοια με αυτά των συνελεύσεων (παιδικοί σταθμοί, συσσίτια), με αποτέλεσμα κάποιοι να απομακρύνονται από τις συνελεύσεις, καθώς διαπιστώνουν ότι ο Δήμος ή οι ΜΚΟ τα υλοποιούν πιο αποτελεσματικά και επιπλέον διαθέτουν περισσότερους οικονομικούς πόρους από το κίνημα. Τίποτα απ' όλα αυτά δεν είναι πρωτόγνωρο. Υπάρχουν όμως τώρα νέες πρωτοβουλίες που ανήκουν στην ίδια λογική «ενίσχυσης των οργανώσεων» και προωθούνται από κυβερνήσεις που αυτοπροσδιορίζονται ως προοδευτικές και αριστερές, όπως η κυβέρνηση της Ουρουγουάης.

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα πολύ συγκεκριμένο: μια περιοχή στην περιφέρεια του Μοντεβιδέο που ονομάζεται Μπάρος Μπλάνκος. Είναι ένα είδος «γραμμικής πόλης», καθώς έχει αναπτυχθεί κατά μήκος ενός αυτοκινητοδρόμου που οδηγεί στα βορειοδυτικά της πόλης και εκτείνεται από το 22ο ως το 29ο χιλιόμετρο. Η περιοχή αυτή, στην οποία ζουν περίπου 35 χιλιάδες άνθρωποι, είναι μία από τις φτωχότερες της χώρας. Αποτελείται από τριάντα αυτοσχέδιους οικισμούς, που δημιουργήθηκαν πρόσφατα και σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Πολλές οικογένειες ήρθαν εδώ επειδή αναγκάστηκαν να φύγουν από κεντρικότερα σημεία της πόλης λόγω της ανεργίας και του κλεισίματος των εργοστασίων.

Η νέα κυβέρνηση του Frente Amplio αποφάσισε να εφαρμόσει το «Πρόγραμμα Έκτακτης Ανάγκης», το οποίο στοχεύει στην αντιμετώπιση της ακραίας φτώχειας, της αποκαλούμενης «ανέχειας»: αφορά 320 χιλιάδες ανθρώπους (86 χιλιάδες νοικοκυριά), δηλαδή το 10% του πληθυσμού της χώρας, η οποία έχει συνολικά 800 χιλιάδες φτωχούς. Το πρόγραμμα προβλέπει τη χορήγηση επιδόματος σε 76 χιλιάδες νοικοκυριά (το επίδομα ονομάζεται «εισόδημα του πολίτη» και ανέρχεται στα 50 δολάρια για κάθε οικογένεια). Επιπλέον, υπάρχουν προγράμματα πιο εξειδικευμένα, όπως το «Εργασία για την Ουρουγουάη» (εποχιακή απασχόληση για επτά χιλιάδες νοικοκυριά σε έργα στην κοινότητα) και το «Οδός Εξόδου» (κάτι παρεμφερές, που καλύπτει επτάμισι χιλιάδες νοικοκυριά και περιλαμβάνει «κατάρτιση» σε εργαστήρια και ομάδες υπό την ευθύνη ΜΚΟ και πανεπιστημίων). Για τον σκοπό αυτό δημιουργήθηκε το Υπουργείο Κοινωνικής Ανάπτυξης, το οποίο διευθύνει η Μαρίνα Αρισμέντι, γενική γραμματέας του Κομουνιστικού Κόμματος. Σε όλους τους τομείς του υπουργείου βρίσκονται επικεφαλής επώνυμοι διανοούμενοι της αριστεράς, συμπεριλαμβανομένων και αρκετών παλαιών συναγωνιστών.

Εκτός από αυτά τα γενικά προγράμματα, το υπουργείο έχει να επιδείξει καινοτόμο έργο σε επίπεδο «εδάφους». Για τον λόγο αυτό ιδρύθηκαν οι Υπηρεσίες Προσανατολισμού, Συμβουλευτικής Υποστήριξης και Εδαφικής Συνάρθρωσης (ΥΠΣΥΕΣ), οι οποίες λίγους μήνες πριν είχαν στον τίτλο τους τον όρο «Οικογενειακής Συνάρθρωσης» αντί για «Εδαφικής». Αυτή είναι μια σημαντική αλλαγή από μια προοδευτική κυβέρνηση. Γιατί «εδαφικής»;

Σε όλη τη χώρα έχουν δημιουργηθεί 75 ΥΠΣΥΕΣ σε φτωχές περιοχές, μέσω των οποίων το Υπουργείο Κοινωνικής Ανάπτυξης παρέχει υπηρεσίες, με διάφορους τρόπους, σε 617 χιλιάδες άτομα. Έχουμε δηλαδή μία ΥΠΣΥΕΣ για κάθε εννιά χιλιάδες άτομα. Στο Μπάρος Μπλάνκος υπάρχουν τρεις ΥΠΣΥΕΣ. Κάθε μία απευθύνεται σε δέκα χιλιάδες άτομα, αλλά καθώς εξυπηρετούν μόνο πολύ φτωχές οικογένειες, στην πραγματικότητα υπάρχει μια για κάθε τέσσερις με πέντε χιλιάδες κατοίκους. Πρόκειται για μια δουλειά σε μικρο-επίπεδο.

Η «θεωρητική» ανάλυση

Η ίδια η υπουργός εξήγησε τους λόγους για τους οποίους έγινε αυτή η αλλαγή από το οικογενειακό στο εδαφικό: «Οι ΥΠΣΥΕΣ λειτουργούν ως οργανισμοί που υφαίνουν τον κοινωνικό ιστό σε ένα συγκεκριμένο έδαφος και συναρθρώνουν τις διάφορες υπηρεσίες. Το έργο τους είναι να *συντονίζουν και να υφαίνουν τον κοινωνικό ιστό* εκεί όπου υπάρχουν προβλήματα και ανάγκες (...) να δημιουργούν δηλαδή ένα δίκτυο κοινωνικής προστασίας σε μια συγκεκριμένη εδαφική περιοχή». Η έννοια της «δημιουργίας ιστού» συνίσταται «στην προώθηση της οργανωμένης συμμετοχής του κόσμου, μέσα από τις λεγόμενες Ομάδες Περιφερειακού Συντονισμού. Σε αυτές συμμετέχουν γείτονες, σχολεία, πολυκλινικές κ.λπ. Έργο τους είναι η κατάρτιση προγραμμάτων, τα οποία χρηματοδοτούνται από το INFAMILIA (πρόγραμμα του υπουργείου για την παιδική και εφηβική ηλικία)»[10].

Στην ίδια παρέμβαση η υπουργός ανέφερε ότι στο έδαφος συγκλίνουν το κράτος (δήμοι, υπουργεία) με την οργανωμένη κοινωνία, «της οποίας εσείς αποτελείτε μέρος. Όπως επίσης αποτελείτε μέρος –προσέξτε πόσο ενδιαφέρουσα είναι αυτή η διαδικασία– της *θεσμικότητας του κράτους*». Εξήγησε ακόμη την αντικατάσταση του όρου «οικογενειακής» από το «εδαφικής», λέγοντας ότι «υφαίνουμε, συναρθρώνουμε και εργαζόμαστε όλοι μαζί (...) στο έδαφος, που είναι το μέρος όπου στην στην πραγματικότητα βρίσκεται η ζωή, και γι' αυτό, *αν η ζωή βρίσκεται εκεί, εκεί ακριβώς θα πρέπει να δράσουμε*»[11].

Με τη σειρά του, ο διευθυντής του INFAMILIA, Χούλιο Μπάνγκο, (κοινωνιολόγος, μέλος του Σοσιαλιστικού Κόμματος και του Frente Amplio), πρώην πρόεδρος μιας ΜΚΟ για νέους, αποφάνθηκε ότι: «Οι ΥΠΣΥΕΣ είναι η *φωνή του εδάφους*, οι οργανισμοί που παρέχουν υπηρεσίες για παιδιά και εφήβους σε επίπεδο εδάφους και που προωθούν τη συμμετοχή των πολιτών». Σε μια προηγούμενή του εργασία, ο Μπάνγκο υποστηρίζει ότι η κρίση του κράτους πρόνοιας έχει ως συνέπεια τη δημιουργία νέων μορφών συσχέτισης μεταξύ

10. Ομιλία της Marina Arismendi, «Trabajar políticas sociales sobre un mismo plan», 16 Αυγούστου 2006, στο www.presidencia.gub.uy. Υπογράμμιση δική μου.

11. Ό.π. Υπογράμμιση δική μου.

κράτους και κοινωνίας των πολιτών» (Bango, 2000). Πιστεύει ότι οι αντισταθμιστικές πολιτικές έχουν αποτύχει εξ αιτίας της μη συμμετοχής των δικαιούχων και ότι για να είναι αποτελεσματικές δεν θα πρέπει να βασίζονται στις ανησυχίες των ιθυνόντων του κράτους αλλά «στις προσδοκίες των νέων». Τονίζει ότι είναι σημαντικό «να σκεφτόμαστε την πολιτική από την πλευρά των υποκειμένων πρώτα και όχι από την πλευρά των παρεχομένων υπηρεσιών ή αυτών που θα μπορούσαν να προσφερθούν». Πιστεύει ότι αυτό είναι εφικτό μέσα από «συμμετοχικές, διαδραστικές τεχνικές διαγνωστικού τύπου, όπως είναι οι ομάδες εμψύχωσης και δημιουργίας κινήτρων».

Σε συνάρτηση με όλα τα παραπάνω, ασκεί κριτική στους τεχνοκράτες, υπερασπίζεται την κουλτούρα των νέων ως σημείο αφετηρίας, το δε τοπικό ως τον ιδανικό χώρο για «την ανανέωση του οργανωτικού τους ιστού» και την προώθηση των συμφερόντων των νέων που επενδύουν στο συλλογικό. Και συνεχίζει, εισάγοντας την έννοια της διαφοράς: «Το όφελος από τη σύμπραξη των κρατικών φορέων για τη νεολαία με τις οργανώσεις των νέων έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι και οι δυο πλευρές δημιουργούν συναινέσεις *έχοντας ως αφετηρία την αποδοχή της διαφοράς*, την αναγνώριση των πολλαπλών ταυτοτήτων και την εξυπηρέτηση διαφορετικών συμφερόντων» (Bango, 2000)[12]. Γι' αυτό, οι κρατικοί φορείς δεν θα πρέπει να περιοριστούν στην παροχή υπηρεσιών αλλά «να επιδιώξουν τη συμμετοχή των νέων στην κατάρτιση του προγράμματος, προκειμένου αυτό να προσαρμόζεται και να εντάσσεται στη ζωή τους». Αυτό σημαίνει ότι κατά τον προγραμματισμό θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι «διαφορετικές αξίες, τα κίνητρα, οι πολιτιστικές παραδόσεις και οι ευαισθησίες που επανακαθορίζουν το ίδιο το περιεχόμενο της παρεχόμενης υπηρεσίας, εξειδικεύοντάς την και καθιστώντας την πιο αποτελεσματική». Αυτή τη στρατηγική προτείνει για την ένταξη των νέων στη διαμόρφωση ενός προγράμματος για την κοινωνία, μέσω μιας πολιτικής «διαλογικής» (ακολουθώντας τον Habermas) και δημοκρατικής (αναγνώριση της διαφορετικότητας).

12. Υπογράμμιση δική μου.

Ο Μπάνγκο πραγματοποιεί μια ανάλυση που δεν είναι καθόλου οικονομιστική ή φονξιοναλιστική. Τονίζει ότι «οι αλλαγές στην κοινωνική δομή της Ουρουγουάης και *η αυξανόμενη κοινωνική πολυμορφία έχουν υπερβεί τις δυνατότητες των θεσμών* που ήταν υπεύθυνοι για την προώθηση διαδικασιών κοινωνικής ένταξης» (Bango, 1999)[13]. Θεωρεί ως εκ τούτου το φαινόμενο της φτώχειας ως ένα σύνθετο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο και προσπαθεί να στοχαστεί πάνω στο «πρόβλημα» του στιγματισμού της διαφορετικής συμπεριφοράς. Γι' αυτό ισχυρίζεται ότι μόνο με τη συνεισφορά της κοινωνίας των πολιτών είναι δυνατόν να ξεπεραστεί ο αποκλεισμός και θεωρεί ότι είναι απαραίτητος «ο πρωταγωνιστικός ρόλος των νέων», η πλειοψηφία των οποίων ζει στη φτώχεια. Πώς θα συμβεί αυτό; Μέσα από «τη δημιουργία χώρων αλληλεπίδρασης των φορέων παροχής υπηρεσιών και των δικαιούχων τους, καθώς και με τη γνώση και την αναγνώριση των διαφορετικών πραγματικοτήτων και καταστάσεων των νέων».

Οι μορφές εργασίας

Οι ΥΠΣΥΕΣ χρηματοδοτούνται από τη Διαμερικανική Τράπεζα Ανάπτυξης με σαράντα εκατομμύρια δολάρια, ενώ η εθνική κυβέρνηση τις συγχρηματοδοτεί με άλλα πέντε εκατομμύρια. Αλλά το πιο σημαντικό είναι το μοντέλο εργασίας. Σε κάθε περιοχή οι ΥΠΣΥΕΣ δημιουργούν τις Ομάδες Περιφερειακού Συντονισμού στις οποίες συμμετέχουν γείτονες καθώς και δημόσιοι και ιδιωτικοί οργανισμοί. Σε μια τυπική ομάδα συναντιούνται τα σχολεία της περιοχής, οι Εκκλησίες, τα Κέντρα Στήριξης της Οικογένειας και των Παιδιών, ομάδες γυναικών, επιτροπές γειτόνων, επιτροπές προώθησης δημόσιων έργων, στεγαστικοί συνεταιρισμοί, πολιτιστικοί και αθλητικοί σύλλογοι και σύλλογοι συνταξιούχων. Σε μια γειτονιά για την οποία διαθέτουμε έγκυρα στοιχεία, από τις είκοσι συλλογικότητες που συμμετέχουν στις ΥΠΣΥΕΣ, οι έντεκα περίπου αποτελούν μέρος αυτού που θα αποκαλούσαμε κοινωνικό κίνημα. Οι υπόλοιπες είναι Εκκλησίες, σχολεία και πολυκλινικές. Επίσης, συμμετέχουν μεμονωμένα άτομα.

---

13. Υπογράμμιση δική μου.

Οι ΥΠΣΥΕΣ λειτουργούν με δημοκρατικό τρόπο και κάθε μία διοικείται από μία ΜΚΟ. Στο Μπαρος Μπλάνκος υπάρχουν οι εξής οργανώσεις: «Ζωή και Εκπαίδευση» και «Μαζί Είμαστε Περισσότεροι». Η τελευταία έχει την ιδιαιτερότητα ότι προέκυψε «από τα κάτω» –ως αποτέλεσμα μιας επίμονης δουλειάς στην περιοχή– και το ότι συμμετέχουν σε αυτήν κυρίως φτωχές γυναίκες από τη γειτονιά. Κάθε ΥΠΣΥΕΣ έχει έναν προϋπολογισμό που εγκρίνεται από το Υπουργείο Κοινωνικής Ανάπτυξης και τον οποίο διαχειρίζονται ΜΚΟ, τα λεγόμενα Κεφάλαια Εδαφικών Επενδύσεων, ύψους τριών χιλιάδων δολαρίων το τρίμηνο. Δεν είναι μεγάλο το ποσό, αλλά πρόκειται για μικρές περιοχές, των τεσσάρων χιλιάδων περίπου κατοίκων. Μετά από εκτενή συζήτηση, η Ομάδα Περιφερειακού Συντονισμού αποφασίζει με ψηφοφορία σε τι θα τα «επενδύσουν». Κάποιες ΥΠΣΥΕΣ έχουν δώσει και όνομα στον εαυτό τους. Μία απ' αυτές επέλεξε ένα πολύ χαρακτηριστικό: «Είμαστε μια περιοχή εν κινήσει».

Ένα στοιχείο που αξίζει να επισημάνουμε είναι ότι οι ΥΠΣΥΕΣ «πραγματοποιούν μια συμμετοχική διάγνωση» των αναγκών της περιοχής. Στο Μπάρος Μπλάνκος έκαναν μια εξαιρετική δουλειά, πηγαίνοντας από δρόμο σε δρόμο και καταγράφοντας τις ανάγκες, αυτά που οι ίδιοι οι ακτιβιστές της περιοχής έκριναν ότι είναι αναγκαία.

Ένα άλλο στοιχείο είναι οι υπάλληλοι, στην πλειοψηφία τους γυναίκες εργαζόμενες σε ΜΚΟ, με κοινά περίπου χαρακτηριστικά: νέες (περίπου 30 χρόνων), με ολοκληρωμένη ή μη πανεπιστημιακή εκπαίδευση και, κυρίως, με μεγάλη εμπειρία σε φτωχές περιοχές, είτε ως εργαζόμενες σε ΜΚΟ είτε ως κοινωνικές αγωνίστριες ή και τα δύο μαζί. Σε γενικές γραμμές, χρησιμοποιούν τις τεχνικές της λαϊκής εκπαίδευσης –οι ΥΠΣΥΕΣ λειτουργούν σε ολομέλειες και εργαστήρια– χρησιμοποιούν μαρκαδόρο και χαρτί, καθώς και τεχνικές ομαδικής συμμετοχής.

Με βάση αυτές τις περιγραφές, θα ήθελα να προβώ σε μερικές παρατηρήσεις:

1. Τα Γραφεία Περιφερειακού Συντονισμού λειτουργούν πράγματι ως «συντονιστικά», παρόμοια ή ολόιδια με τις συντονιστικές επιτροπές που συγκροτούνται και αγωνίζονται για συγκεκριμένα αιτήματα (φως, νερό, εργασία, δρόμοι, ζητήματα υγιεινής). Για να

είμαστε ακριβείς, η ιδέα προέρχεται από εκεί. Είναι οι λεγόμενες «ζωντανές δυνάμεις», ό,τι πραγματικά δραστηριοποιείται στην περιοχή και πρόκειται σίγουρα για ανθρώπους αριστερούς και προοδευτικούς, που δουλεύουν εδώ και πολύ καιρό στις φτωχότερες γειτονιές.

2. Ο τρόπος δράσης και λήψης αποφάσεων είναι ο ίδιος σχεδόν με αυτόν που ακολουθούν τα κινήματα στις συντονιστικές τους συνεδριάσεις. Όλα τίθενται υπό συζήτηση, μπαίνει ακόμη και το θέμα της οριζοντιότητας. Υπάρχουν βέβαια άτομα που θέτουν τις κατευθύνσεις (οι εργαζόμενες στις ΜΚΟ) καθώς και τοπικές ηγετικές μορφές ή αγωνιστές, οι οποίοι όμως δεν επιβάλλονται, γίνεται συζήτηση μέχρι να φτάσουν σε συναίνεση. Αφού αποφασίσει η συνέλευση πού θα χρησιμοποιηθούν τα χρήματα, απομένει μόνο η έγκριση από το Υπουργείο Κοινωνικής Ανάπτυξης, η οποία όμως είναι δεδομένη. Αν παρατηρήσουμε φωτογραφίες των συναντήσεων, όχι μόνο των ΥΠΣΥΕΣ μιας περιοχής αλλά και των υπουργείων, θα δούμε ότι κάθονται σε κύκλο και δεν είναι εύκολο να καταλάβουμε αν πρόκειται για ένα κοινωνικό κίνημα, για συνεδρίαση μιας ΜΚΟ ή για σύσκεψη σε υπουργείο.

Γενικά, χρησιμοποιούν τη μεθοδολογία της λαϊκής εκπαίδευσης, κάτι στο οποίο θα πρέπει να εμβαθύνουμε. Στην Ουρουγουάη, όπως και σε όλη την περιοχή, η λαϊκή εκπαίδευση γεννήθηκε προς το τέλος των δικτατοριών, στα τέλη δηλαδή της δεκαετίας του '70 και στις αρχές του '80. Εκείνη την περίοδο δεν υπήρχαν νόμιμα κόμματα και, επιπλέον, ο ιεραρχικός τρόπος άσκησης της πολιτικής βρισκόταν σε κρίση. Οι ΜΚΟ κάλυψαν το κενό που υπήρχε, χρησιμοποιώντας μια μεθοδολογία «συμμετοχική» και δημοκρατική, ακολουθώντας δηλαδή μια καινοτόμο πολιτική διαδικασία. Οι περισσότερες ΜΚΟ που ασχολούνται με το θέμα της φτώχειας και εμφανίστηκαν σαν τα μανιτάρια στο τέλος των δικτατοριών έχουν διαμορφωθεί στο πλαίσιο της λαϊκής εκπαίδευσης. Μέσα από αυτήν συγκροτήθηκαν γενιές ακτιβιστών με δράση σε επίπεδο εδάφους, καθώς δεν υπήρχαν ούτε κόμματα αλλά ούτε συνδικάτα και το έδαφος, ως το λιγότερο ελεγχόμενο πεδίο, τους άφηνε μεγάλα περιθώρια δράσης. Στις ΜΚΟ διαμορφώθηκε

για πρώτη φορά ένας μεγάλος αριθμός ακτιβιστών έξω από κόμματα και Εκκλησίες, αλλά στο ίδιο μήκος κύματος με αυτά. Ξεκίνησαν να δουλεύουν πάνω στο θέμα της φτώχειας και μάλιστα, δεδομένης της ανυπαρξίας του κράτους, το έκαναν πολύ καλά. Στη συνέχεια διασταυρώθηκαν με τους δήμους και τις κυβερνήσεις, τώρα δε και με τις προοδευτικές κυβερνήσεις. Δεν είναι του παρόντος να το αναπτύξω, αλλά οι ΜΚΟ είναι η πηγή ενέργειας αυτών των κυβερνήσεων και ταυτόχρονα συνέβαλαν στην ανέλιξη και τη στήριξή τους. Θέλω να τονίσω ότι οι ΜΚΟ, ή τουλάχιστον ένα μεγάλο μέρος τους, αποτελούν κατά κάποιον τρόπο μέρος του κοινωνικού κινήματος, τουλάχιστον του θεσμικού του σκέλους. Και αυτό προκαλεί μια μεγάλη δόση σύγχυσης και ασάφειας.

3. Οι υπάλληλοι των ΥΠΣΥΕΣ, των ΜΚΟ και του Υπουργείου Κοινωνικής Ανάπτυξης είναι, όπως είπαμε, νέοι και νέες με αγωνιστικό πνεύμα, με υψηλή μόρφωση, γνωρίζουν τις αρχές της λαϊκής εκπαίδευσης και προωθούν την κοινωνική οργάνωση της βάσης για να αντιμετωπίσουν τοπικά θέματα και μόνο –ποτέ εθνικά– καθώς δεν αμφισβητούν τις κεντρικές πολιτικές. Το έργο των ΥΠΣΥΕΣ κάθε περιοχής συντονίζεται από το Υπουργείο Κοινωνικής Ανάπτυξης. Υπάρχει δηλαδή ένας έλεγχος από τα πάνω, ο οποίος όμως δεν είναι ένας έλεγχος παραδοσιακού τύπου. Είναι στο πνεύμα της λαϊκής εκπαίδευσης και έχει «συμμετοχικό» χαρακτήρα.

Πολλές συντρόφισσες των ΥΠΣΥΕΣ και των ΜΚΟ του Μπάρος Μπλάνκος είναι επίσης κοινωνικές αγωνίστριες της Διαρκούς Συνέλευσης Γειτονιάς και Κοινωνικών Οργανώσεων που υπάρχει στην περιοχή. Η Διαρκής Συνέλευση αποτελεί έναν χώρο για την οργάνωση της δράσης σε επίπεδο εδάφους και συνενώνει όλες τις γειτονιές. Οι εργαζόμενες στις ΜΚΟ συμμετέχουν στη Συνέλευση, γεγονός γενικά αποδεκτό, αν και για τους πιο πολιτικοποιημένους μοιάζει αντιφατικό. Ωστόσο, επειδή είναι στρατευμένες σε αυτό που κάνουν και αφιερώνουν πολλές ώρες εργασίας χωρίς καμία αμοιβή, δεν ξέρουν πώς να αντιμετωπίσουν το ζήτημα αυτό. Είναι δηλαδή ταυτόχρονα υπάλληλοι σε ΜΚΟ και ακτιβίστριες, προωθούν και την οργάνωσή τους και τη συμμετοχή των γειτόνων. Προσέξτε ότι υπάρχει κι εδώ μια μεγάλη δόση σύγχυσης και ασάφειας.

Ελπίζω με τα παραπάνω να έγινε κάπως σαφές ότι αυτή η εδαφικά επικεντρωμένη δράση συναρθρώνει το κράτος με τα κινήματα, αλλά μέσω αυτής της συνάρθρωσης το κράτος τα ρυθμίζει, τα ελέγχει με έμμεσο τρόπο και εξ αποστάσεως, χρησιμοποιώντας τις μορφές αγώνα των αγωνιστών και τις τεχνικές της λαϊκής εκπαίδευσης.

Οι γνώσεις

Όλες οι ΥΠΣΥΕΣ διαθέτουν έναν χάρτη και μια λεπτομερή μελέτη ποσοτικού χαρακτήρα, που τους παρέχει το κράτος: πληθυσμός, ηλικίες, επίπεδα φτώχειας, εκπαίδευση, γεννήσεις. Στη συνέχεια, αναλύουν την πραγματικότητα των παιδιών και των νέων: επανάληψη τάξης, σχολική εγκατάλειψη, αναπηρίες και οι λεγόμενοι «κρίσιμοι τομείς»: κατοικία, οικογένεια, εκπαίδευση, υγεία. Όλα αυτά αποτελούν μέρος μιας λεπτομερούς χαρτογράφησης, που συμπεριλαμβάνει την εξέλιξη των διαφόρων μεταβλητών κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Πρόκειται για καθαρή στατιστική, μια «επιστήμη» που είναι εκ φύσεως κρατική και που διευκολύνει τη λεπτομερή γνώση του κυβερνώμενου πληθυσμού.

Υπάρχουν όμως και άλλες ποιοτικές προσεγγίσεις, που δεν εξαρτώνται από τη στατιστική αλλά διαμορφώνονται συμμετοχικά μέσα από τις τεχνικές της λαϊκής εκπαίδευσης. Τέσσερις κοινωνικοί λειτουργοί που εργάζονται στο Μπάρος Μπλάνκος εκπόνησαν μια μελέτη ποιοτικού χαρακτήρα με τη συμμετοχή νέων και θέμα την επικοινωνία, τις κουλτούρες της νεολαίας και την εκπαίδευση (Gradin, 2005). Αυτή η εργασία είχε ως σκοπό της «να ανακαλύψει και να γνωρίσει τους χώρους συνάντησης των νέων, τους κώδικες επικοινωνίας, τις ιδιαίτερες πρακτικές τους, τον τρόπο με τον οποίο δημιουργούν σχέσεις μέσα και έξω από την ομάδα», έτσι ώστε «να δομηθούν γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσα στους φορείς παροχής υπηρεσιών και τους νέους». Χρησιμοποιούν ολόκληρο το φάσμα των τεχνικών της λαϊκής εκπαίδευσης, για να «προωθήσουν την ανάπτυξη των νέων, προάγοντας τη δημιουργικότητα και τη συμμετοχή τους σε συγκεκριμένα προγράμματα» και επιδιώκοντας «την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και του διαλόγου πάνω σε θέματα του ενδιαφέροντός τους».

Ένα από τα αποτελέσματα ήταν ότι μερικές δεκάδες νέων εκπαιδεύτηκαν στην επικοινωνία. Πήραν μέρος αυτοί που είναι περισσότερο εξοικειωμένοι με τις συλλογικές διαδικασίες, δηλαδή οι μη «περιθωριοποιημένοι», ή οι μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όχι οι πιο φτωχοί αλλά ένας είδος ελίτ των φτωχών, που είναι τα άτομα με τα οποία δουλεύουν οι ΜΚΟ. Έμαθαν να αναλύουν άρθρα, να φτιάχνουν εφημερίδες και βίντεο και να ερευνούν τις κουλτούρες των νέων της γειτονιάς. Αυτό είναι πολύ σημαντικό, γιατί στην πραγματικότητα *εκπαιδεύτηκαν ως ηγέτες* της περιοχής, αλλά το έκαναν σε εξωγενείς χώρους που είχαν δημιουργήσει οι ΜΚΟ και είχε χρηματοδοτήσει το κράτος.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να αναφερθώ στην εμπειρία μου από τη λαϊκή εκπαίδευση. Πέρα από κάποιες ενδιαφέρουσες μεθόδους που ενισχύουν τη συμμετοχή ατόμων που σε γενικές γραμμές δυσκολεύονται να συμμετάσχουν, ποτέ δεν προσπάθησε να ξεπεράσει τη σχέση υποκειμένου-αντικειμένου. Αντίθετα μάλιστα, με «ήπιο» αλλά σταθερό τρόπο παγιώνει αυτή τη διαίρεση. Από αυτό αντλώ δύο προσωρινά συμπεράσματα, καθώς θεωρώ ότι εκκρεμεί μια αξιολόγηση του ρόλου της λαϊκής εκπαίδευσης στη Λατινική Αμερική. Το πρώτο είναι ότι, με το να διατηρεί και να παγιώνει τη διάκριση υποκειμένου-αντικειμένου, η λαϊκή εκπαίδευση είναι χρήσιμη στο κράτος, τα κόμματα, τώρα δε και στις νέες μορφές διακυβέρνησης. Γι' αυτό τον λόγο άλλωστε υιοθετήθηκε χωρίς επιφύλαξη από τις νέες κυβερνήσεις και απ' όλο το θεσμικό πλαίσιο. Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι στοχεύει στη διαμόρφωση νέων στελεχών και κινηματικών ηγετών, ατόμων δηλαδή ειδικευμένων στο να καθοδηγούν τις «μάζες».

Η λαϊκή εκπαίδευση, μαζί με τις ΥΠΣΥΕΣ και τις ΜΚΟ, απευθύνεται σε ένα μικρό μόνο τμήμα νέων, στους «προνομιούχους» που έχουν πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, εκείνους που δεν είναι «περιθωριοποιημένοι» και δεν αντιμετωπίζονται ως «προβληματικοί» από το κομμάτι της νεολαίας που συμμετέχει σε χώρους-δημιουργήματα των ΜΚΟ[14]. Αυτοί συμμετέχουν στα προγράμματα επιμόρφωσης,

14. Σύμφωνα με την προαναφερθείσα εργασία, μεταξύ των νέων έχει καθιερωθεί μια διάκριση ανάμεσα σε «τσέτος» (chetos) και «πλάντσας» (planchas). Στα μάτια των πρώτων, οι «πλάντσας» είναι οι φτωχοί, δεν πάνε στο Γυμνάσιο, «παίρνουν ναρκωτικά»,

προγράμματα που απευθύνονται μόνο σε όσους καλούνται να γίνουν οι συνομιλητές των ΜΚΟ και όσων εφαρμόζουν τις νέες μορφές διακυβέρνησης στη βάση, στα εδάφη της φτώχειας. Ένα παράδειγμα: όταν πραγματοποιούν συμμετοχικά τη διάγνωση των αναγκών της περιοχής και παραδίδουν τον κατάλογο με αυτές τις ανάγκες στις ΜΚΟ (και αυτές με τη σειρά τους στο υπουργείο), τότε, όσοι συμμετέχουν σ' αυτή τη διαδικασία αποκτούν περισσότερες γνώσεις από τους άλλους, γνώσεις που διαθέτουν αποκλειστικά και μόνο οι νέοι αυτοί ακτιβιστές και οι οποίες, στη συνέχεια, χρησιμοποιούνται για την καθοδήγηση του συνόλου.

Η διακυβέρνηση κινημάτων

Το Υπουργείο Κοινωνικής Ανάπτυξης της Ουρουγουάης επιδιώκει τη συγκρότηση κινημάτων. Όχι οποιουδήποτε τύπου αλλά εκείνων που επιτρέπουν στο κράτος και τους θεσμούς του να τα χειρίζεται από τα μέσα. Με εργαλείο τις ΥΠΣΥΕΣ και τις ΜΚΟ, το κράτος επενεργεί στα κινήματα, τα αναδιαμορφώνει και με αυτόν τον τρόπο τα κυβερνά. Στην καθημερινή πρακτική των Ομάδων Περιφερειακού Συντονισμού, που είναι εγχειρήματα συμμετοχικά και με οριζόντια, μερικές φορές, λειτουργία, φτιαγμένα από τα πάνω και ως εκ τούτου χωρίς αυτονομία, «αναπτύσσεται το κράτος μέσα στη συνειδητή πρακτική των ατόμων» (Foucault, 2006, σ. 209).

Συνοπτικά, θα υπογράμμιζα έξι σημεία αναφορικά με τη δράση του κράτους σε επίπεδο εδάφους και τις συνέπειές της στα κινήματα:

1. Μέσα από τους μηχανισμούς των ΥΠΣΥΕΣ δημιουργείται ένας χώρος αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο κράτος και σε τμήμα της κοινωνίας εν κινήσει. Αυτός ο χώρος που δεν είναι ακριβώς κοινωνικός, αλλά ούτε και ο παραδοσιακά κρατικός, επιτρέπει τη διασύνδεση του κράτους με τα κινήματα μέσα από μια σταθερή και μόνιμη συλλογική πρακτική. Θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αυτή την πρακτική, *νέα διακυβέρνηση*.

ανήκουν στο περιθώριο και «κλέβουν». Οι «τσέτος» λένε ότι θέλουν να «σπουδάσουν και να γίνουν κάποιοι στην ζωή», πάνε στο Γυμνάσιο, συμμετέχουν στις συναντήσεις των ΜΚΟ και χειρίζονται το διαδίκτυο.

2. Αυτή η πρακτική κατανέμει πόρους, χτίζει γνώσεις και διαχειρίζεται καταστάσεις που επηρεάζουν τον πληθυσμό. Θέλω να τονίσω ότι δεν πρόκειται για μια διακυβέρνηση που οικοδομείται από το κράτος και υιοθετείται παθητικά από τα κινήματα αλλά, αντίθετα, επιδιώκεται, και κατά κάποιον τρόπο επιτυγχάνεται, η από κοινού οικοδόμηση στον ίδιο χώρο και χρόνο. Για να γίνει αυτό εφικτό δεν είναι απαραίτητη η αφομοίωση μεμονωμένων ατόμων –άλλωστε αυτό θα ήταν αντιπαραγωγικό– αλλά η κοινή δράση. Γι' αυτό, τον πιο σημαντικό ρόλο τον διαδραματίζουν τα στελέχη των ΜΚΟ, σε χώρους όπου συναντιούνται οι πραγματικοί αγώνες με τις πρακτικές της λαϊκής εκπαίδευσης.
3. Στην πραγματικότητα, αυτό που συμβαίνει είναι μια αποδοχή εκατέρωθεν. Το κράτος αποδέχεται τον ρόλο του εδάφους και των κινημάτων με δράση σε επίπεδο εδάφους και αυτά με τη σειρά τους αναγνωρίζουν τον νέο ρόλο του κράτους. Και μαζί, στη βάση της αμοιβαίας αποδοχής, δημιουργούν κάτι καινούριο, δημιουργούν τις νέες μορφές διακυβέρνησης. Απ' αυτή την άποψη, δεν υπάρχει καμία σύγκρουση ανάμεσα στα επίπεδα «μικρο-» και «μακρο-» και κανένα χάσμα ανάμεσά τους. Το να αντιληφθούμε αυτό που συμβαίνει σε μικρο-επίπεδο μας βοηθάει να κατανοήσουμε καλύτερα τις νέες μορφές διακυβέρνησης.
4. Οι πρακτικές των ΥΠΣΥΕΣ ενισχύουν την αντίληψη ότι το «κράτος λειτουργεί ως αρχή μέσω της οποίας καθίσταται κατανοητή η πραγματικότητα» (Foucault, 2006, σ. 328). Η διάγνωση των αναγκών μιας γειτονιάς, όσο συμμετοχικά κι αν διενεργείται, αποτελεί μια προσπάθεια κατανόησης της γειτονιάς μέσα από μια κρατική ματιά, στη βάση αυτού που οι τεχνικοί αποκαλούν «ελλείψεις». Γι' αυτό τον λόγο το κράτος οικειοποιείται αυτά τα δεδομένα, όπως διαμαρτύρονται πολλοί οργανωμένοι κάτοικοι της γειτονιάς. Υιοθετείται η λογική του κράτους, καθώς η διατήρηση του κράτους αποτελεί τον κυρίαρχο στόχο. Με άλλα λόγια, όλη αυτή η δράση προσπαθεί να αποτρέψει αυτό που θα μπορούσε να συμβεί, εν συντομία «να αποτρέψει την επανάσταση». Είναι πρακτικές που δημιουργούν το κράτος και το συντηρούν.

   Οι ΥΠΣΥΕΣ πειραματίζονται σε έναν νέο «τρόπο διακυβέρνησης», τον οποίο δεν μπορεί κανείς να υλοποιήσει καλύτερα

από την κοινωνία των πολιτών, όταν αυτή ενεργεί ως κράτος. Όταν το Γραφείο Περιφερειακού Συντονισμού συζητά και αποφασίζει πού να διαθέσει τα τρεις χιλιάδες δολάρια του τριμήνου, ανιχνεύει τις προτεραιότητες, τι θα πρέπει να γίνει για να βελτιωθεί η γειτονιά. Ενεργεί με βάση τα στατιστικά δεδομένα (που έχει συλλέξει το κράτος), τις ποιοτικές αναλύσεις (που έχουν εκπονήσει κοινωνικοί λειτουργοί) και τη συμμετοχική διάγνωση (που έχουν πραγματοποιήσει τα ίδια τα κινήματα και οι κάτοικοι μιας γειτονιάς). Στη βάση αυτής της πλήρους και σφαιρικής γνώσης, υπολογίζει και αναλύει, υιοθετεί δηλαδή μια πρακτική της κυβέρνησης.

5. Οι φτωχοί μαθαίνουν έτσι να κυβερνώνται στον δικό τους χώρο. Αυτός δεν ήταν ο στόχος, κάποιοι παράγοντες να επενεργούν σε κάποιους άλλους και να τους ακυρώνουν; Τα κινήματα αντιμετωπίζουν στην πράξη τα προβλήματα που είναι θεμελιώδη για τις νέες μορφές διακυβέρνησης: υγεία, εκπαίδευση, διαχείριση της συνύπαρξης. Μεριμνούν με λίγα λόγια για την κοινωνία και μεριμνούν κυρίως για τους χώρους εκείνους στους οποίους μπορούν να προκύψουν προβλήματα, κινήματα, ρήξεις. Αυτό το κράτος, προϊόν των νέων μορφών διακυβέρνησης, χαίρει τεράστιας νομιμοποίησης. Είναι τώρα ένα κράτος πανταχού παρόν καθώς, χάρη στην τέχνη της διακυβέρνησης, έχει διεισδύσει στις εδαφικές επικράτειες της φτώχειας με πιο αποτελεσματικό τρόπο από ό,τι το έπραξαν την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού οι τοπικοί ηγέτες που βασίζονταν στις πελατειακές σχέσεις. Αυτοί οι ηγέτες ενεργούσαν με τρόπο κάθετο και αυταρχικό και γι' αυτό αντιμετώπιζαν πάντοτε το ενδεχόμενο να ανατραπούν ή, για να το πούμε ακόμα καλύτερα, ήταν φτιαγμένοι έτσι που η ανατροπή τους ήταν αναμενόμενη.

6. Τέλος, διαπιστώνουμε ότι οι ΥΠΣΥΕΣ πληρούν τους τέσσερις όρους της νέας διακυβέρνησης: κυβερνούν την κανονικότητα της κοινωνίας, υιοθετούν την επιστημονική γνώση για να εξασφαλίσουν μια καλή διακυβέρνηση, αντιμετωπίζουν τον πληθυσμό σα να ήταν ένα σύνολο φυσικών φαινομένων και, τέλος, έχουν έναν διαχειριστικό και όχι κανονιστικό ρόλο. Δηλαδή, «ο βασικός σκοπός αυτής της διαχείρισης δεν είναι τόσο να παρεμποδίσουν αλλά να

μεριμνήσουν για την αλληλεπίδραση των αναγκαίων ρυθμίσεων με τις φυσικές, και μάλιστα να θεσπίσουν ρυθμίσεις που να προάγουν τις φυσικές ρυθμίσεις» (Foucault, 2006, σ. 403-404). Δίδεται προτεραιότητα στη «θετική δράση», όπως είναι οι πρωτοβουλίες του Υπουργείου Κοινωνικής Ανάπτυξης και των ΥΠΣΥΕΣ, ενώ η αρνητική στάση εκχωρείται στην αστυνομία, την οποία υφίστανται οι «περιθωριοποιημένοι» νέοι κάθε φορά που αντιδρούν. Το κράτος –ως «τρόπος πράξης και τρόπος σκέψης»– διεισδύει στις περιοχές που μέχρι πρότινος αντιδρούσαν στην υιοθέτηση αυτών των τρόπων.

Νέες προκλήσεις για την αυτονομία και την πολιτική από τα κάτω

Οι αγώνες των κινημάτων και των κοινωνιών εν κινήσει θα μπορούσαν να εκληφθούν ως ένα είδος σεισμικής δόνησης με μεγάλες κοινωνικές επιπτώσεις, τόσο για τους κυριαρχούμενους –που αλλάζουν τη θέση τους στον κόσμο– όσο και για τις κυρίαρχες τάξεις, τους θεσμούς και τα κράτη τους. Τίποτα δεν παραμένει στη θέση του, τα πάντα κινούνται και προσαρμόζονται στη νέα κατάσταση. Η ανάδυση των από κάτω οδηγεί τις ελίτ στην τροποποίηση των μορφών κυριαρχίας τους, σχεδιάζοντας τη στρατηγική εκείνη που θα τους επιτρέψει να παραμείνουν στη θέση τους ως ελίτ, ως κυρίαρχες ομάδες. Οι νέες αριστερές και προοδευτικές κυβερνήσεις με τους σύγχρονους τρόπους διακυβέρνησης αποτελούν μέρος της προσαρμογής των κρατικών θεσμών στη νέα κατάσταση της γενικευμένης ανυπακοής των από κάτω. Η μαζικότητα της εξέγερσης, εφόσον πλέον δεν εξεγείρονται μόνο μερικά τμήματα της κοινωνίας τοπικά εστιασμένα, αλλά είναι ολόκληρες κοινωνίες, άλλες, αυτές που ξεσηκώνονται, καθιστά αδύνατη για τις κυρίαρχες τάξεις την εξάλειψή της από τον κοινωνικό και γεωγραφικό χάρτη, αφού ο υπάρχων συσχετισμός δυνάμεων –καθώς και η κρίση και η αποδυνάμωση των κρατικών θεσμών– δυσχεραίνει την επιχείρηση γενοκτονίας. Θέλω να πω ότι η αιματοχυσία σήμερα δεν αποτελεί μια εύκολη υπόθεση, αφού αντί να καταπνίξει την εξέγερση μπορεί να την αναζωπυρώσει.

Γι' αυτό τον λόγο και προέκυψαν οι προοδευτικές κυβερνήσεις. Επειδή είναι ικανότερες στη νέα συγκυρία να εξουδετερώνουν τον αντισυστημικό χαρακτήρα των κινημάτων, δρώντας εις βάθος στο έδαφος και στον χρόνο όπου κυοφορούνται οι εξεγέρσεις. Τα δυο προαναφερθέντα παραδείγματα αφορούν διαφορετικές καταστάσεις αλλά κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση: στο Εκουαδόρ ο στόχος ήταν η αποδιοργάνωση των βάσεων των ιθαγενικών και λαϊκών εξεγέρσεων, ενώ στην Ουρουγουάη η αποτροπή αυτών των εξεγέρσεων. Σε γενικές γραμμές, το ανθρώπινο δυναμικό που πλαισιώνει τις σημερινές προοδευτικές κυβερνήσεις διείσδυσε στον κρατικό μηχανισμό κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90: το Κόμμα των Εργαζομένων στη Βραζιλία και το Frente Amplio στην Ουρουγουάη ανέλαβαν τη διοίκηση δήμων και επαρχιών εκείνη την περίοδο. Τα στελέχη της κυβέρνησης Κίρσνερ, στην Αργεντινή, είχαν –πέρα από τις «ιδεολογικές» διαφορές– μια παρόμοια πορεία. Στο Μεξικό υπήρξε μια σαφής πολιτική τομή το 1997, όταν το PRD κέρδισε τις εκλογές στην Πόλη του Μεξικού και ανέλαβε την εξουσία στη μεγαλύτερη διοικητική περιφέρεια της χώρας. Στο Εκουαδόρ, το Pachakutik, που δημιουργήθηκε το 1996, ακολούθησε μια ανάλογη πορεία. Από εκείνη τη στιγμή κι έπειτα ένα σημαντικό τμήμα της αριστεράς συμμετείχε στη διοίκηση των θεσμών και σημαντικοί ηγέτες ανέλαβαν έμμισθες θέσεις στον κρατικό μηχανισμό.

Από την πρόσφατη εμπειρία χωρών όπως η Αργεντινή, η Ουρουγουάη, η Βολιβία και η Βραζιλία, που αφορούν διαφορετικές περιπτώσεις αλλά που έχουν όμως ως κοινό τους χαρακτηριστικό την ικανότητα των νέων εξουσιών να ακυρώνουν τις εξεγέρσεις της βάσης, οδηγούμαστε σε κάποιες σκέψεις για τα προβλήματα και τις πιθανές απαντήσεις. Δεν σκοπεύω να συντάξω έναν κατάλογο με τις αρχές που τα κινήματα θα πρέπει να ακολουθήσουν, κάτι που νομίζω ότι μόνο αυτά μπορούν να πράξουν. Θέλω μόνο ν' αναφερθώ σε μερικές προκλήσεις που δεν μπορούμε να παρακάμψουμε, αν θέλουμε να συνεχίσουμε να κινούμαστε μέσα στη νέα πραγματικότητα.

1. *Να κατανοήσουμε τις νέες μορφές διακυβέρνησης σε όλη τους την πολυπλοκότητα: ως αποτέλεσμα των δικών μας αγώνων, αλλά και ως κάτι που αποσκοπεί στο να μας καταστρέψει.* Ως προς αυτό το σημείο δεν χωράει αμφιβολία. Μόνο σε κρίσιμες για τα κινήματα

στιγμές, ανάλογες με αυτές που εκτυλίχθηκαν στο Εκουαδόρ υπό τη διακυβέρνηση του Λούσιο Γκουτιέρες, διαφαίνεται σε όλη της τη γύμνια και αγριότητα η νέα στρατηγική των ισχυρών. Παρ' όλα αυτά, το πρόβλημα δεν οφείλεται στον «προδοτικό» χαρακτήρα αυτών των κυβερνήσεων. Θεωρώ αναγκαίο να κατανοήσουμε ότι οι νέες μορφές διακυβέρνησης συνιστούν ένα ισχυρό πλήγμα στους αυτόνομους χώρους που έχουν δημιουργήσει τα κινήματα. Ένα από τα ισχυρότερα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν όσοι καλόβουλα υπερασπίζονται τις προοδευτικές κυβερνήσεις, είναι πως οι τελευταίες είναι καλύτερες από τις κυβερνήσεις της δεξιάς και ότι προσφέρουν στα κινήματα την ευκαιρία να εδραιώσουν τις κατακτήσεις τους και να αναπτυχθούν. Αυτό είναι αλήθεια. Πρόκειται όμως για μια κοντόθωρη ανάλυση –και από τα πάνω– την οποία τα ίδια τα γεγονότα διαψεύδουν. Τα κινήματα σήμερα είναι τόσο αδύναμα, κατακερματισμένα και απομονωμένα όσο ποτέ άλλοτε. Το αποδέχονται όχι μόνο πολλοί πικετέρος στην Αργεντινή αλλά και πολλοί αγωνιστές από το MST της Βραζιλίας και από άλλες χώρες. Ο Όσκαρ Ολιβέρα, ηγέτης του Συντονιστικού για το Νερό της Κοτσαμπάμπα, στη Βολιβία, πραγματοποιεί την εξής αποτίμηση για τον πρώτο χρόνο της κυβέρνησης του Έβο Μοράλες:

> Τώρα που το MAS κατέχει την κρατική εξουσία, θα επιδιώξει να εξουδετερώσει τα κινήματα προς όφελος της κυβέρνησης. Επίσης, θα προσπαθήσει να τα ενσωματώσει και να τα ελέγξει προκειμένου να αποδυναμώσει τις κινητοποιήσεις τους, ικανοποιώντας συγκεκριμένα αιτήματά τους. Θα έλεγα ότι το κράτος έχει σφετεριστεί σε μεγάλο βαθμό ικανότητες που είχαμε ανακτήσει με πολλές θυσίες, όπως την ικανότητα να εξεγειρόμαστε, να κινητοποιούμαστε, να οργανωνόμαστε και να παίρνουμε πρωτοβουλίες. Προσφέρονται θέσεις σε εκπροσώπους κοινωνικών ομάδων, πρεσβείες σε κοινωνικούς ηγέτες, ενώ εμάς, που δεν θέλουμε να ενσωματωθούμε στους θεσμούς αλλά να έρθουμε σε ρήξη με αυτούς, μας στιγματίζουν λέγοντας ότι μας χρηματοδοτεί η δεξιά και ότι παίζουμε το παιχνίδι της. Πρόκειται για μια στάση τυφλή, ίδια με αυτήν της δεξιάς.[15]

15. Συνέντευξη του Óscar Olivera, Μοντεβιδέο, 30 Οκτωβρίου 2006.

Η νέα «προοδευτική» πραγματικότητα προκαλεί –όπως είδαμε στο παράδειγμα της Ουρουγουάης και όπως συμπεραίνουμε από την εμπειρία του Εκουαδόρ– μεγάλη σύγχυση και ασάφεια. Μπροστά σε αυτό, το πρώτο αναγκαίο βήμα είναι η εμβάθυνση της ανάλυσής μας προκειμένου να κατανοήσουμε τις νέες μορφές διακυβέρνησης. Κι αυτό καθίσταται ακόμα πιο αναγκαίο στον βαθμό που σύντροφοι και συντρόφισσες με μεγάλη αγωνιστική ιστορία στηρίζουν αυτές τις κυβερνήσεις με τις καλύτερες προθέσεις. Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει μια μικρή συνεισφορά –πρωτόλειου και προσωρινού χαρακτήρα– προς αυτή την κατεύθυνση, εφόσον πρόκειται για φαινόμενα που μόλις αρχίζουν τώρα να αποκαλύπτουν τις συνέπειές τους σε μακροπρόθεσμο επίπεδο.

2. *Να προστατέψουμε τους χώρους και τα εδάφη μας.* Οι νέες μορφές διακυβέρνησης στοχεύουν κατευθείαν στην καρδιά των κοινωνιών εν κινήσει. Εισβάλλουν στους χώρους τους, όχι με οπλισμένους στρατιώτες αλλά με πληρωμένους από διεθνείς χρηματοδότες τεχνικούς. Αυτή η αθόρυβη εισβολή είναι τόσο επικίνδυνη όσο και η στρατιωτική επέμβαση, δεδομένου ότι επιδιώκει τους ίδιους σκοπούς αλλά με πιο διακριτικό τρόπο. Και το χειρότερο από όλα είναι ότι τη φέρουν εις πέρας «σύντροφοι».

Οι ελίτ που κυβερνούν τον κόσμο φαίνεται να έχουν κατανοήσει τον ρόλο που διαδραματίζουν οι χώροι και τα εδάφη των από κάτω στην επιβίωση των λαϊκών στρωμάτων και στις αντιστάσεις που αυτά ορθώνουν. Γι' αυτό και πολλαπλασιάζονται τα προγράμματα που υλοποιούνται σε αυτά τα εδάφη. Το νέο στοιχείο είναι ότι αυτό γίνεται με τα ίδια μέσα που χρησιμοποιούμε για να εξεγερθούμε, με την «ενίσχυση» δηλαδή των λαϊκών οργανώσεων.

3. *Να μην ενταχθούμε στην ατζέντα της εξουσίας. Να δημιουργήσουμε ή να διατηρήσουμε τη δική μας.* Υπό αυτή την έννοια γίνεται ολοένα και πιο ορατή η ύπαρξη δύο προγραμμάτων. Το πρόγραμμα των από πάνω μπορεί να εφαρμοστεί είτε από τη δεξιά είτε από την αριστερά, κάτι που είναι εντελώς αδιάφορο. Το πρόβλημα είναι ότι αρκετοί δεν μπορούν να ξεχωρίσουν το πρόγραμμα των από πάνω από αυτό των από κάτω, ιδιαίτερα μάλιστα όταν το πρώτο παίρνει

τη μορφή μαζικών κινητοποιήσεων. Επιπλέον, με μια πρώτη ματιά ίσως είναι δύσκολη η διάκριση ανάμεσα σε κινήματα και κινητοποιήσεις, αφού όπως έχουμε ήδη αναφέρει στα προηγούμενα παραδείγματα οι ασάφειες και οι συγχύσεις διαπερνούν όλο και περισσότερο το «επίσημο» πολιτικό σκηνικό, όχι μόνο με την υιοθέτηση αιτημάτων της βάσης στις κυβερνητικές εξαγγελίες αλλά, κυρίως, ενσωματώνοντας στις κινητοποιήσεις που οργανώνονται από τους από πάνω μορφές και κώδικες των από κάτω.

Πώς να διακρίνουμε αν πρόκειται για μια κινητοποίηση των από κάτω ή των από πάνω, όταν φαινομενικά μοιάζουν; Είναι αυτονόητο ότι ο αριθμός των ατόμων που κινητοποιούνται δεν αποτελεί το καλύτερο κριτήριο. Ο ινδός ιστορικός Ranahit Guha, στην προσπάθειά του να αποδομήσει την «ιστοριογραφία των ελίτ», υποστηρίζει ότι «η κινητοποίηση στο πλαίσιο της πολιτικής των κυρίαρχων πραγματοποιείται με κάθετο τρόπο, ενώ η κινητοποίηση των υποτελών, με οριζόντιο» (Guha, 2002, σ. 37). Η πρώτη είναι «πιο προσεκτική και ελεγχόμενη», ενώ η δεύτερη είναι πιο «αυθόρμητη». Η κινητοποίηση των ελίτ έχει την τάση να είναι «πιο νόμιμη και θεσμική», ενώ αυτή των από κάτω είναι «σχετικά πιο βίαιη» (Guha, 2002, σ. 37). Ο ορίζοντας της πρώτης είναι η εκλογική κινητοποίηση, ενώ της δεύτερης η λαϊκή εξέγερση. Σε κάθε περίπτωση, μόνο σε μια μακρά διάρκεια μπορούν να γίνουν ορατές στο σύνολό τους η σύγχυση και η ασάφεια που προκαλούν οι νέες μορφές διακυβέρνησης, κάτι που είναι βέβαια προσχεδιασμένο και όχι τυχαίο, καθώς αποτελούν μέρος της τέχνης των ελίτ να κυβερνούν τα κινήματα.

Το δεύτερο και το τρίτο σημείο μπορούν να θεωρηθούν ως δικλείδες ασφαλείας για την προστασία της αυτονομίας των κινημάτων των από κάτω, σε μια περίοδο που η πολιτική των ελίτ στοχεύει στην εξαφάνιση οποιασδήποτε μορφής λαϊκής αυτονομίας. Γι' αυτό και οι εκλογές μετατρέπονται σε ένα βαρύ φορτίο που δρα ενάντια στην πολιτισμική και πολιτική αυτονομία των από κάτω, αφού αποτελούν ένα καλό πεδίο διεύρυνσης της ασάφειας.

4. *Είναι απαραίτητο να οριοθετηθούν πεδία.* Το γεγονός ότι η πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από μεγάλη ασάφεια και σύγχυση δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να τις αποδεχτούμε παθητικά. Το να

λέμε τα πράγματα με το όνομά τους σημαίνει ότι θα πρέπει να αποδεχτούμε τη μοναξιά σε σχέση με τους από πάνω και, κατά συνέπεια, την εχθρότητα της θεσμικής αριστεράς. Μέχρι πριν μερικά χρόνια, τα μεγάλα κινηματικά γεγονότα (Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ, αντισύνοδοι, κ.λπ.) αποτελούσαν πεδία αντιφάσεων στα οποία όμως χωρούσαν και οι αντιστάσεις. Τώρα, κάθε φορά που υπάρχει ένα σημαντικό γεγονός από μέρους των από πάνω, οργανώνονται παράλληλα «αντισύνοδοι» με τη στήριξη των προοδευτικών κυβερνήσεων. Αυτό συνέβη στη Μαρ δελ Πλάτα, τον Νοέμβριο του 2005, στην Κόρδοβα, τον Ιούλιο του 2006 και στην Κοτσαμπάμπα, τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς, όπου οργανώθηκε η Σύνοδος των Λαών παράλληλα με τη σύνοδο κορυφής των προέδρων της Νότιας Αμερικής.

Η Συντονιστική Επιτροπή Προστασίας του Νερού, των Βασικών Υπηρεσιών, του Φυσικού Περιβάλλοντος και της Ζωής, από τη Βολιβία, κράτησε υποδειγματική στάση όταν αρνήθηκε τη συμμετοχή της στη Σύνοδο των Λαών, η οποία οργανώθηκε «με τη στήριξη της κυβέρνησης της Βολιβίας και υπό το προσεκτικό βλέμμα κάποιων ΜΚΟ»[16]. Σε δήλωσή της, η Συντονιστική Επιτροπή τονίζει ότι «η αυτονομία και η πολιτική της βάσης δεν χτίζονται από τα πάνω». Ασκεί κριτική στους διανοούμενους και τους επαγγελματίες που διατηρούν μια «πατερναλιστική στάση ως προς το τι πρέπει να πράξουν τα κοινωνικά κινήματα, πώς πρέπει να οργανωθούν και να αγωνιστούν» και προσθέτει ότι «δεν δεχόμαστε την κηδεμονία» των ΜΚΟ. Ως προς τη Σύνοδο, θεωρεί ότι «η διοργάνωσή της δεν έγινε με απόλυτα οριζόντιο τρόπο και ότι απέκλεισε κόσμο». Επιπλέον, «οι προγραμματισμένες εκδηλώσεις δεν έλαβαν υπόψη όλες τις οργανώσεις, τους χώρους δράσης και ύπαρξής τους». Μια τόσο κάθετη στάση οδηγεί βέβαια σε περιθωριοποίηση, κυρίως σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο. Όμως, αυτό είναι το τίμημα για να μην υποθηκευτούν τα κινήματα των από κάτω σε μακροπρόθεσμο επίπεδο.

5. *Να ενισχύσουμε την πολιτική των πληβείων.* Η ενότητα είναι μια από τις μορφές που μπορεί να υιοθετήσει η πολιτική των ελίτ

16. «Declaración de la Coordinadora Nacional de Defensa del Agua, los Servicios Básicos, el Medio Ambiente y la Vida», Κοτσαμπάμπα, Οκτώβριος 2006.

στον κόσμο των από κάτω. Έχουν ακόμη ιδιαίτερη ισχύ οι απόψεις που υποστηρίζουν ότι η ενότητα του λαϊκών δυνάμεων είναι χρήσιμη για την ενδυνάμωσή τους. Ιστορικά όμως, οι από κάτω δεν είχαν ανάγκη από ενωτικές δομές –συγκεντρωτικού χαρακτήρα πάντοτε– για να εξεγερθούν. Η ενότητα χτίζεται διαφορετικά: στα εξεγερσιακά γεγονότα, στον τρόπο να εξεγείρεσαι, στη συμπόρευση των οριζόντιων μορφών δράσης. Οι μεγάλες εξεγέρσεις δεν προήλθαν ποτέ από δομές ή μηχανισμούς, που συνήθως έχουν τα δικά τους συμφέροντα και δεν προτίθενται να τα θέσουν σε κίνδυνο.

Κερδίζει έδαφος σταδιακά η σκέψη ότι η ενότητα μπορεί να είναι προϊόν επιβολής, ένας τρόπος αναχαίτισης των κινημάτων των από κάτω. «Η διατήρηση μιας ενότητας με κάθε κόστος, το μόνο που κάνει είναι να αφήνει τα νώτα ακάλυπτα στις δυνάμεις που αντιτίθενται στον κοινωνικό μετασχηματισμό. Έτσι, ενίοτε το σύνθημα μπορεί να είναι "διάσπαση, για αποτελεματικότερους αγώνες"», όπως υποστηρίζει ο βραζιλιάνος κοινωνιολόγος Francisco de Oliveira, ο οποίος, για να συνεχίσει να αγωνίζεται, υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει το Κόμμα των Εργαζομένων, του οποίου ήταν ιδρυτικό μέλος πριν από 25 χρόνια[17]. Συνοψίζοντας, η πολιτική των από κάτω ποτέ δεν μπορεί να έχει ως κύριο στόχο την επίτευξη της ενότητας. Επιπλέον, στις κουλτούρες των από κάτω η ενότητα δεν αποτελεί αυτοσκοπό, όπως συμβαίνει με την πολιτική εκείνη που στοχεύει στην ανάληψη της εξουσίας. Αυτή είναι που προωθεί τη λογική του κράτους στην κουλτούρα των από κάτω, με πρόσχημα την απόκτηση ορατότητας και διάρκειας και συνιστώντας ένα καλό μέσο για την ενσωμάτωση των κινημάτων. Σήμερα, ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα είναι η ενίσχυση των διαφορετικών μορφών, χώρων και χρόνων πολιτικής δράσης των από κάτω. Σ' αυτό, η ενότητα αποτελεί ένα από κυριότερα εμπόδια. Αντίθετα, αυτό που αποκαλείται «κατακερματισμός», που συνιστά συνήθως μια αντίληψη από τα πάνω, είναι ένας τρόπος αποφυγής της αφομοίωσης, η οποία αποτελεί, όπως είδαμε, έναν από τους στόχους της ελίτ. Με αυτή την έννοια, η πολιτική της «ενίσχυσης των οργανώσεων» –που προωθείται από την Παγκόσμια Τράπεζα

17. Francisco de Oliveira, «Voto condicional a Luiz Inácio», *Folha de Sao Paulo,* 30 Οκτωβρίου 2006.

και εφαρμόζεται από τις ελίτ με τη στήριξη ηγετών που προέρχονται από τη βάση– αποσκοπεί στη δημιουργία «ισχυρών» οργανώσεων, δηλαδή τέτοιων που να μην επιτρέπουν τη διάσπαση και να είναι σε θέση να συνενώνουν διαφορετικά κομμάτια. Η επίγνωση ότι η ενότητα, που επιτυγχάνεται με οποιοδήποτε κόστος –με το πρόσχημα της αύξησης της ορατότητας και της κατάκτησης νέων χώρων από αυτούς που αγωνίζονται– και που στηρίζεται σε ισχυρούς μηχανισμούς, μπορεί να οδηγήσει στην ενσωμάτωση, είναι ένα από τα διδάγματα των τελευταίων χρόνων.

Αντίθετα, οι πολιτικές των πληβείων δεν έχουν εξασφαλισμένη ορατότητα, δεν διαρκούν πολύ στα μάτια των κυρίαρχων, αφού τα ΜΜΕ δεν συνηθίζουν να τις προβάλλουν και οι διανοούμενοι ασχολούνται με αυτές μόνο όταν διαπιστώσουν ότι επηρεάζουν την «κεντρική» πολιτική σκηνή. Το υπόλοιπο διάστημα, οι από κάτω απλώς ζουν, δηλαδή αντιστέκονται στους δικούς τους χώρους, μακριά από τη βουή των από πάνω. Ωστόσο, αυτή η νέα πραγματικότητα που ζουν οι λαοί μας έχει οικοδομηθεί εκεί κάτω, και θα ήταν ακατανόητη χωρίς να λάβουμε υπόψη μας τους χιλιάδες χώρους στους οποίους πραγματοποιούνται διαδοχικές εξεγέρσεις που αλλάζουν το πρόσωπο της Λατινικής Αμερικής.

[14]

Κυβερνήσεις και κινήματα: ανάμεσα στην αυτονομία και τις νέες μορφές κυριαρχίας

Μετά τη νίκη του Ούγκο Τσάβες στις προεδρικές εκλογές της 6ης Δεκεμβρίου του 1998, μια νέα περίοδος κοινωνικών αγώνων ξεκίνησε στη Νότια Αμερική. Ήταν η πρώτη φορά μετά από πολλά χρόνια που συγκροτούταν μια λαϊκή κυβέρνηση στην ήπειρο, η οποία με το πέρασμα του χρόνου έγινε αναπόφευκτα σημείο αναφοράς για ένα μεγάλο μέρος της αριστεράς. Η άνοδος στην εξουσία ήταν το αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας αγώνων από τα κάτω που, από την εξέγερση του Καράκας το 1989 –την πρώτη λαϊκή εξέγερση ενάντια στον νεοφιλελευθερισμό– οδήγησε σε κρίση το κομματικό σύστημα πάνω στο οποίο είχε στηριχθεί η κυριαρχία των ελίτ κατά τη διάρκεια πολλών δεκαετιών.

Στα επόμενα χρόνια, μια σειρά προέδρων που ανακηρύχθηκαν σύμμαχοι των κοινωνικών κινημάτων ανέλαβαν την κυβέρνηση σε οχτώ χώρες της ηπείρου. Ο Γκουτιέρες στο Εκουαδόρ, ο Λούλα στη Βραζιλία, ο Κίρσνερ στην Αργεντινή, η Μπατσελέτ στη Χιλή, ο Βάσκες στην Ουρουγουάη, ο Μοράλες στη Βολιβία, ο Κορέα στο Εκουαδόρ, μετά από την ανατροπή του Γκουτιέρες (αποτέλεσμα της κοινωνικής διαμαρτυρίας για τη συνεργασία του με τη δεξιά) και, τέλος, ο Φερνάντο Λούγο στην Παραγουάη, συνθέτουν τον νέο πολιτικό χάρτη της περιοχής. Είναι κοινοτοπία να πει κανείς ότι αυτές οι κυβερνήσεις έγιναν εφικτές, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, χάρη στην αντίσταση των κινημάτων στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο.

Κάποια στιγμή προέκυψε η ανάγκη διάκρισης ανάμεσα σε δύο, τουλάχιστον, γενεαλογίες. Στην πρώτη ανήκουν οι χώρες όπου οι δυνάμεις «της αλλαγής» έφτασαν στην κυβέρνηση σε ένα κλίμα πολιτικής σταθερότητας –ως αποτέλεσμα μιας εκλογικής και θεσμικής νίκης– και στηρίχθηκαν σε κυβερνητικά επιτελεία με εμπειρία στη διοίκηση δήμων και επαρχιών. Πρόκειται για τη Βραζιλία, τη Χιλή, την Ουρουγουάη και, εν μέρει, την Αργεντινή. Η δεύτερη χαρακτηρίζεται από πολιτικές κρίσεις λιγότερο ή περισσότερο βαθιές. Αυτές ήταν αποτέλεσμα της κοινωνικής κινητοποίησης που έφτασε στο σημείο να αμφισβητήσει –πρωτόλεια και πρόσκαιρα– όχι μόνο τις νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις αλλά και το μοντέλο κυριαρχίας και ολόκληρο το θεσμικό του πλαίσιο. Είναι η περίπτωση της Βολιβίας, του Εκουαδόρ, της Βενεζουέλας και, εν μέρει, της Αργεντινής.

Όπως θα δούμε, η αρχική αυτή διάκριση δεν επαρκεί για να κατανοηθούν διαδικασίες οι οποίες, πέρα από τις οποίες διαφορές, έχουν ως κοινό τους σημείο την αποκατάσταση της κεντρικότητας του κράτους, πράγμα που συνεπάγεται την περιθωριοποίηση των κινημάτων. Μόλις δέκα χρόνια από την έναρξη αυτής της πορείας, ο ενθουσιασμός που παρέσερνε όλη την περιοχή καταλάγιασε αισθητά εξ αιτίας της διαπίστωσης ότι οι νέες κυβερνήσεις ήταν μάλλον εκφραστές του παλαιού καθεστώτος παρά φορείς της αλλαγής του. Την ώρα που γράφεται αυτό το βιβλίο (Ιούλιος του 2008) τα ηνία έχουν ήδη περάσει από τις κυβερνήσεις που επαγγέλλονταν την «αλλαγή», στις συντηρητικές δυνάμεις σε όλη σχεδόν την περιοχή[1]. Το λυκόφως της «προοδευτικής» δεκαετίας επήλθε πολύ γρήγορα, όταν ένα σημαντικό τμήμα των κινημάτων δεν είχε ακόμα προλάβει να βγάλει τα συμπεράσματά του ως προς τα οφέλη και τις απώλειες αυτής της περιόδου για το λαϊκό κίνημα.

Μια από τις εκτιμήσεις σχετίζεται αναπόφευκτα με τον ρόλο του κράτους, με την αυτονόητη αποδοχή του κράτους από τη συντριπτική πλειοψηφία, παρά τις προειδοποιήσεις των ζαπατίστας και, επιπλέον, παρά τις πετυχημένες εμπειρίες μη κρατικής εξουσίας στην Τσιάπας και σε κάποιους άλλους χώρους ελεγχόμενους από τα κάτω. Αυτό συνέβη γιατί η λογική του κράτους σηματοδότησε μια κοπερνίκεια μεταστροφή για τα κινήματα, δηλαδή για τη μεγάλη πλειοψηφία που ποτέ

1. Raúl Zibechi, «Hacia el fin de la década progresista», *La Jornada*, 4 Ιουλίου 2008.

δεν επεξεργάστηκε το θέμα σε βάθος. Από τότε που οι δυνάμεις «της αλλαγής» ανέλαβαν τη διαχείριση των κρατικών μηχανισμών, εμφανίστηκε στο προσκήνιο η παλαιά δεξιά επισείοντας απειλές αποσταθεροποίησης, έχοντας σχεδόν πάντα ως συμμάχους τις μεγάλες πολυεθνικές και τους ενοίκους του Λευκού Οίκου.

Συνοψίζοντας, προκλήθηκε μια ριζοσπαστική αλλαγή στο πολιτικό τοπίο εξ αιτίας της οποίας τα κινήματα εκδιώχθηκαν στην κυριολεξία από την κεντρική θέση που είχαν καταλάβει από τις αρχές της δεκαετίας του '90, όταν εδραιώθηκαν οι πολιτικές της *Συναίνεσης της Ουάσιγκτον*. Έκτοτε, η κυρίαρχη αντιπαράθεση βρίσκεται ανάμεσα στις κυβερνήσεις και τις δυνάμεις της δεξιάς. Αυτή η αλλαγή παρέσυρε τα κινήματα προς έναν κρατικιστικό κυκεώνα, απ' τον οποίο ένα μεγάλο μέρος δεν έχει ακόμη μπορέσει να ξεφύγει.

Αφομοίωση, διάσπαση, κατακερματισμός

Τίποτα δεν έγινε ξανά όπως ήταν παλιά. Με μόνη εξαίρεση τη Χιλή, όπου τα κινήματα βρίσκονται σε μια σημαντική ανοδική πορεία από τότε που η Μπατσελέτ ανέλαβε την προεδρία, στις άλλες χώρες όπου κυβερνούν προοδευτικές δυνάμεις ή δυνάμεις της αριστεράς[2], οι δράσεις τους κινούνται από την άνευ όρων στήριξη των κυβερνήσεων –εξασφαλίζοντας υλικά οφέλη– μέχρι τη σχεδόν ανοιχτή σύγκρουση, αλλά με πολύ μικρή δυνατότητα κινητοποίησης.

Από τη στιγμή που ο Συνασπισμός Κομμάτων (Concertación) διαδέχτηκε τον Πινοτσέτ, το 1990, τα κινήματα αντιμετώπισαν ακόμη μεγαλύτερες δυσκολίες από ό,τι την εποχή της δικτατορίας. Η κηδεμονευόμενη δημοκρατία φάνηκε ιδιαίτερα ικανή στο να απομονώνει και να ποινικοποιεί την κοινωνική διαμαρτυρία. Παρ' όλα αυτά, από το 2006, οι μαθητές, οι ιθαγενείς Μαπούτσε και ολοένα και περισσότερο οι εργάτες και οι κάτοικοι των λαϊκών οικισμών, κινήθηκαν ενάντια στο κράτος του αποκλεισμού, του ρατσισμού και της καταστολής. Τρία χρόνια μετά, η μαθητική διαμαρτυρία διατηρεί τη δύναμη, τον

2. Χρησιμοποιώ τους όρους «αριστερά» και «προοδευτικός» με τη γενική τους έννοια, έτσι όπως χρησιμοποιούνται στο καθημερινό λεξιλόγιο, χωρίς την πρόθεση να δώσω έναν ακριβή θεωρητικό ορισμό.

συνελευσιακό, οριζόντιο και συμμετοχικό χαρακτήρα της, αποφεύγοντας τη δημιουργία κεντρικών μηχανισμών[3]. Η φρεσκάδα του κινήματος κέρδισε τη συμπάθεια μεγάλου τμήματος του πληθυσμού, αποκάλυψε την κατασταλτική πολιτική του κράτους και την αδιαφορία της κυβέρνησης για τη δημόσια εκπαίδευση και τον ειλικρινή διάλογο με τους μαθητές.

Το κίνημα των Μαπούτσε ενδυναμώνεται διαρκώς, παρά τη σκληρή και επιλεκτική καταστολή που ασκείται στις κοινότητες και τους ηγέτες τους. Κάτω από αντίξοες συνθήκες, κατάφερε να καταστήσει αναποτελεσματικό τον αντιτρομοκρατικό νόμο –κληροδότημα του Πινοτσέτ– που εφαρμόζεται στα χρόνια της δημοκρατίας ενάντια σε ολόκληρες κοινότητες και να ξεκινήσει έναν νέο κύκλο αγώνων[4]. Η μακρόχρονη απεργία πείνας της Πατρίσια Τρονκόσο (Νοέμβριος του 2007-Ιανουάριος του 2008), έδωσε τη δυνατότητα στον λαό των Μαπούτσε να οικοδομήσει νέες συμμαχίες με οργανώσεις της πόλης, γυναίκες, φοιτητές, συνδικάτα, Εκκλησίες και πανεπιστήμια.

Η ανάπτυξη των κινημάτων της Χιλής έρχεται σε αντίθεση με την αναδίπλωση και τον κατακερματισμό που παρατηρείται στις περισσότερες χώρες της περιοχής. Ίσως η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή της Αργεντινής όπου, επί προεδρίας Κίρσνερ, το μεγαλύτερο τμήμα του κινήματος των πικετέρος αφομοιώθηκε από το κράτος μέσα από τα κοινωνικά προγράμματα και τον διορισμό ηγετικών του στελεχών σε κυβερνητικές θέσεις. Αλλά δεν ήταν οι μόνοι. Το κίνημα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, και ιδιαίτερα η Ένωση των Μητέρων της Πλατείας Μαΐου, που είχε παίξει σημαντικό ρόλο στην αντίσταση κατά του νεοφιλελευθερισμού τη δεκαετία του '90, προσχώρησε στο κυβερνητικό στρατόπεδο και κατέληξε να υπερασπίζεται χωρίς ενδοιασμούς τις κυβερνητικές πολιτικές. Ένα μέρος των συνελεύσεων γειτονιάς εξαφανίστηκε, αλλά ένας σημαντικός αριθμός προχώρησε στη δημιουργία κοινωνικών ή πολιτιστικών κέντρων και στην ίδρυση μικρο-επιχειρήσεων κοινωνικού χαρακτήρα, παραμένοντας έτσι, ακόμα

3. Tamara Gutiérrez και Cristina Caviedes, *Revolución pingüina*, Σαντιάγο, Ayun 2006.

4. Víctor Toledo Llancaqueo, «*Prima ratio*. Movilización mapuche y política penal. Los marcos de la política indígena en Chile 1990-2007», OSAL, τ. 22 (Σεπτέμβριος), Clacso 2007.

και σήμερα, ένα από τα πιο δυναμικά εναπομείναντα κομμάτια του κινήματος του 2001 και του 2002.

Η πολιτική κρίση του 2008 μεταξύ της κυβέρνησης της Κριστίνα Κίρσνερ και των επιχειρηματιών του αγροτικού τομέα αντικατοπτρίζει αυτόν τον κατακερματισμό: πικετέρος μαοϊκής και τροτσκιστικής προέλευσης υπερασπίστηκαν τους αγρότες επιχειρηματίες, οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς και ένα τμήμα της CTA συντάχθηκαν με την κυβέρνηση, ενώ ορισμένες τροτσκιστικές οργανώσεις, το Frente Darío Santillán και άλλες συλλογικότητες πικετέρος όπως τα MTD του Solano και της Guernika καθώς και πολλές οργανώσεις MTR κράτησαν αποστάσεις και από τις δυο πλευρές[5]. Το μέγεθος του κατακερματισμού είναι τέτοιο που είναι αδύνατο να υπάρξει οποιοσδήποτε συντονισμός, ακόμα και σε ό,τι αφορά τα γενικότερα και σημαντικότερα θέματα.

Παράλληλα, τα τελευταία πέντε χρόνια έχει προκύψει ένας μεγάλος αριθμός συλλογικοτήτων, πολλές από τις οποίες δραστηριοποιούνται σε περιβαλλοντικά θέματα ή αντιστέκονται στο νέο μοντέλο νεοφιλελευθερισμού που βασίζεται στα υπαίθρια ορυχεία, την καταστροφή των δασών και τη μονοκαλλιέργεια σόγιας. Από τις κινητοποιήσεις ενάντια στο χρυσωρυχείο στο Εσκέλ, δύο χιλιάδες χιλιόμετρα νότια του Μπουένος Άιρες, προέκυψαν γύρω στις εκατό τοπικές συνελεύσεις με συντονιστικό την Ένωση Συνελεύσεων Πολιτών που εξελίχθηκε σε έναν από τους πιο καινοτόμους παράγοντες στον αγώνα κατά των εξορυκτικών πολυεθνικών. Χωρικοί και μικροκαλλιεργητές συγκρότησαν το Εθνικό Αγροτικό Μέτωπο, το οποίο αποτελείται από διακόσιες περίπου αγροτικές οργανώσεις που υπερασπίζονται την οικογενειακή και κοινοτική γεωργία, ενάντια στη ραγδαία εξάπλωση της καλλιέργειας σόγιας. Αυτό το δίκτυο περιλαμβάνει κινήματα με μεγάλη ιστορία (όπως το MOCASE στο Σαντιάγο ντελ Εστέρο) καθώς και νέες οργανώσεις μικροπαραγωγών στις περιφέρειες των πόλεων.

---

5. MTD: Κίνημα Εργαζομένων Ανέργων (Movimiento de Trabajadores Desocupados), σε γενικές γραμμές κινείται στον χώρο της αυτονομίας. MTR: Κίνημα Τερέσα Ροδρίγκες, (Movimiento Teresa Rodríguez), με γκεβαρικές καταβολές. Μέτωπο Δαρίο Σαντιγιάν (Frente Darío Santillán): συντονιστικό του μεγαλύτερου μέρους των MTD.

Στη Βραζιλία, τα κινήματα δεν καταφέρνουν να βγουν από μια μακρόχρονη αμυντική περίοδο, που επιτάθηκε από την κυβέρνηση Λούλα. Το MST εξακολουθεί να είναι το σημαντικότερο κίνημα της χώρας και έχει προσδώσει στον αγώνα του για την αγροτική μεταρρύθμιση μια ευρύτερη διάσταση, στρεφόμενο ενάντια στις πολυεθνικές του αγροτικού εμπορίου, τις μονοκαλλιέργειες σόγιας και ζαχαροκάλαμου και προβάλλοντας ένα λαϊκό πρόγραμμα για τη Βραζιλία. Η συμμαχία με την κυβέρνηση Λούλα έχει αποδυναμωθεί, εξ αιτίας της μη υλοποίησης της αγροτικής μεταρρύθμισης και της εμφανούς υποστήριξης της κυβέρνησης στις πολυεθνικές και στους επιχειρηματίες της καλλιέργειας ζαχαροκάλαμου για την παραγωγή αιθανόλης. Παρ' όλα αυτά, ένα είδος συμμαχίας υφίσταται ακόμα, αφού το MST, αν και δεν υποστηρίζει την κυβέρνηση, δέχεται σημαντικές κρατικές επιχορηγήσεις για τους οικισμούς και το εκπαιδευτικό του σύστημα.

Οι αγώνες των πόλεων, στους οποίους ξεχωριστό ρόλο έχει το κίνημα των αστέγων, δεν έχουν απήχηση σε μεγάλα τμήματα του φτωχού αστικού κόσμου αλλά περιορίζονται σε μικρές ομάδες που καταλαμβάνουν ένα κομμάτι γης για να χτίσουν σπίτια και υπηρεσίες κοινής ωφελείας. Μια από τις μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετωπίζει το κίνημα των πόλεων είναι η αντιπαράθεση με τους εμπόρους ναρκωτικών και τους παραστρατιωτικούς, οι οποίοι έχουν απομακρύνει σε πολλές περιπτώσεις πολλούς αγωνιστές από τις φαβέλες και τα προάστια, αποδιοργανώνοντας και ωθώντας έτσι τα λαϊκά στρώματα στον ατομικισμό[6]. Οι προσπάθειες για την αναγέννηση των κινημάτων μέσω ενός ευρύτερου συντονισμού δεν ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικές ως τώρα. Παράλληλα, κάποιοι εν δυνάμει εξεγερσιακοί αγώνες, όπως αυτός ενάντια στην εκτροπή του ποταμού Σάο Φρανσίσκο, με επικεφαλής τον επίσκοπο της Μπάρα (στην πολιτεία της Μπαΐα) Luiz Flavio Cappio, έκαναν φανερή την απομόνωση των πλέον συνεπών ομάδων[7]. Κάτι διαφορετικό συμβαίνει σε χώρες όπως η Βολιβία και η Βενεζουέλα, των οποίων οι κυβερνήσεις επιδιώκουν ουσιαστικές αλλαγές

6. Marcelo Lopes de Souza, *Fobópole. O medo generalizado e a militarização da questão urbana*, Ρίο ντε Τζανέιρο, Bertand Brazil 2008, σ. 123-139.

7. Raúl Zibechi, «Dos modelos enfrentados en el río San Francisco», *Programa de las Américas*, 17 Δεκεμβρίου 2007.

προς μια αντι-νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση. Το μπολιβαριανό πρόγραμμα του οποίου ηγείται ο Τσάβες, στοχεύει –χωρίς μεγάλη επιτυχία– στη δημιουργία μιας κοινωνικής βάσης υποταγμένης στη στρατηγική των μεταρρυθμίσεων του κρατικού μηχανισμού. Τα κινήματα με την καλύτερη οργάνωση στους λόφους του Καράκας και άλλων αστικών περιοχών –οι Επιτροπές Αστικής Γης και οι Τεχνικές Ομάδες για το Νερό– προωθούνται από την κυβέρνηση και διατηρούν καλές σχέσεις με τις αρχές. Η κυβέρνηση δημιούργησε επίσης μια εργατική συνομοσπονδία που είναι προσδεδεμένη σε αυτήν, με μικρή όμως αποτελεσματικότητα και πολλά εσωτερικά προβλήματα.

Όλα δείχνουν ότι οι προσπάθειες πειθάρχησης των λαϊκών στρωμάτων αντιμετωπίζουν μεγάλες δυσκολίες, όπως αποδεικνύεται και από τις εσωτερικές εκλογές του Ενιαίου Σοσιαλιστικού Κόμματος της Βενεζουέλας (Partido Socialista Unificado de Venezuela – PSUV), στις οποίες προσήλθαν μόλις τα μισά από τα πέντε εκατομμύρια μέλη που είναι καταγεγραμμένα επισήμως. Μια δεκαετία μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Τσάβες, τα λαϊκά στρώματα που είναι οργανωμένα σε κινήματα διαθέτουν ακόμα αναμφισβήτητα χαρακτηριστικά αυτονομίας, η οποία όμως τελεί υπό αίρεση απέναντι σε ένα ισχυρό, αποφασιστικό και πολύ δραστήριο στις φτωχές περιοχές κράτος.

Στη Βολιβία η κατάσταση είναι αρκετά διαφορετική. Η κυβέρνηση του Έβο Μοράλες και του αντιπροέδρου της Άλβαρο Γκαρσία Λινέρα κινείται μεταξύ συμμαχιών με τα κινήματα και παραχωρήσεων προς τη δεξιά, προσπαθώντας να περιορίσει τον λαϊκό αναβρασμό και την κατάσταση ακυβερνησίας που επικρατεί στη χώρα από τον Πόλεμο του Νερού το 2000. «Αφήστε μας να κυβερνήσουμε και θα κάνουμε ό,τι θέλετε» θα μπορούσε να είναι το μήνυμα του αντιπροέδρου προς την αυτονομιστική δεξιά της Σάντα Κρους, σύμφωνα με τον βολιβιανό αναλυτή Pablo Regalsky.

> Αυτή είναι μια κυβέρνηση σε ρόλο διαιτητή. Εκείνο που φοβάται περισσότερο από όλα δεν είναι η επιβολή των όρων της δεξιάς αλλά, αντίθετα, φαίνεται ότι το ένστικτό της (αφού μάλλον δεν υπάρχει μια ξεκάθαρη στρατηγική στους κόλπους της κυβέρνησης) την ωθεί προς το να διευκολύνει την άνοδο της δεξιάς, προκειμένου να αποδυναμωθούν τα κοινωνικά κινήματα

> και να μην μπορούν να αναπτυχθούν μέσα από τη διεκδίκηση των αιτημάτων τους.[8]

Μια τολμηρή δήλωση, αναμφισβήτητα, αλλά καθόλου ανυπόστατη. Η περίπτωση της Βολιβίας έχει δυο χαρακτηριστικά που βοηθούν να κατανοήσουμε τις διάφορες διαδικασίες που βρίσκονται σε εξέλιξη στη Λατινική Αμερική. Από τη μια πλευρά, τα κινήματα δεν ηττήθηκαν. Σύμφωνα με τον Regalsky, «η πολιορκία της Λα Πας» από τα κινήματα –κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Οκτώβρη του 2003– «επικρέμαται ακόμα ως δαμόκλειος σπάθη πάνω από το κεφάλι του πολιτικού συστήματος»[9]. Φυσικά, δεν πρόκειται για μια φυσική πολιορκία αλλά για την απειλή μιας φυσικής πολιορκίας, η οποία σε συμβολικό επίπεδο παραμένει ακέραιη. Θα μπορούσε δηλαδή να υλοποιηθεί ανά πάσα στιγμή. Πρόκειται για ένα συνηθισμένο φαινόμενο στην κοινωνική πρακτική: όταν λαμβάνει χώρα ένα συλλογικό γεγονός, αν δεν ηττηθεί υλικά και συμβολικά και επίσης αν οι από κάτω είναι πεπεισμένοι ότι μπορούν να το επαναλάβουν, αυτό μπορεί να επαναληφθεί. Τα κοινωνικά γεγονότα λειτουργούν, τις περισσότερες φορές, με έμμεσο και πλάγιο τρόπο και όχι με άμεσο και μετωπικό. Στην Οαχάκα, «ο ατμός που ώθησε έμβολα και λέβητες το 2006 έχει συμπυκνωθεί ως εμπειρία που *δρα κατά την εκτόνωσή του* και διαχέεται στην πραγματικότητα. Όταν έρθει η στιγμή θα ανατινάξει και πάλι τους αρχαίους αμφορείς που προσπαθούν να τον συγκρατήσουν», σύμφωνα με την όμορφη αλληγορία του Gustavo Esteva[10].

Από την άλλη πλευρά βρίσκεται η κρατικιστική λογική, αδυσώπητη και εχθρική προς τα κινήματα, που αποσκοπεί στην ενίσχυση του κρατικού μηχανισμού και στηρίζεται στις αμέτρητες κρατικές γραφειοκρατίες (στρατιωτική, δικαστική, νομοθετική, υπουργική, τοπικής αυτοδιοίκησης). Αυτές οι γραφειοκρατίες είναι εχθρικές προς τις αλλαγές. Στην περίπτωση της Βολιβίας, εναντιώνονται στη λεγόμενη επανίδρυση του κράτους για την εξάλειψη της εσωτερικής αποικιοκρατίας.

---

8. Pablo Regalsky, «Grandes oportunidades, grandes peligros», *Viento Sur*, τ. 97, Μάιος 2008, σ.17.

9. Ο. π., σ. 21.

10. *La Jornada*, 16 Ιουνίου 2008. Υπογράμμιση δική μου.

Αλλά στον συντηρητικό αυτόν παράγοντα προστίθενται και νέοι πολιτικοί μηχανισμοί, όπως είναι το Μέτωπο για τον Σοσιαλισμό (Movimiento Al Socialismo – MAS*), που αποτελούνται από ένα ευρύ φάσμα εκλεγμένων (βουλευτές, γερουσιαστές, δημοτικοί σύμβουλοι, δήμαρχοι) ή μη εκλεγμένων αξιωματούχων (υπουργοί, εκατοντάδες σύμβουλοι και αξιωματούχοι με δεξιές, πολλές φορές, καταβολές), των οποίων η μεγαλύτερη φιλοδοξία είναι η διατήρηση των θέσεων τους.

Τέλος, η περίπτωση του Εκουαδόρ δείχνει ότι η κυβέρνηση του Ραφαέλ Κορέα και τα κινήματα, ειδικότερα των ιθαγενών, βρίσκονται σε σκληρή διαμάχη για τον προσανατολισμό της χώρας. Οι σχέσεις της CONAIE με την κυβέρνηση πέρασαν περιόδους ακραίας έντασης, χωρίς όμως να οδηγηθούν σε ρήξη ούτε και σε αντιπαράθεση στον δρόμο. Η προηγούμενη εμπειρία του ιθαγενικού κινήματος, το οποίο η κυβέρνηση του Λούσιο Γκουτιέρες προσπάθησε να διασπάσει και ν' αφομοιώσει συστηματικά, έπεισε τους ιθαγενείς για την αναγκαιότητα διαφύλαξης της αυτονομίας και της ανεξαρτησίας τους. Το κίνημα δεν απέφυγε τη μετωπική αντιπαράθεση με την κυβέρνηση, όπως τον Μάιο του 2008, όταν εξέφρασε την αντίθεσή του στην παραχώρηση του ορυκτού πλούτου, του πετρελαίου, της ξυλείας και της υδροηλεκτρικής ενέργειας στις πολυεθνικές[11].

Η αυτονομία μπροστά στην πρόκληση των κοινωνικών προγραμμάτων

Τα κοινωνικά κινήματα βρίσκονται αντιμέτωπα με τον πρωτόγνωρο κίνδυνο της υποταγής τους σε νέες μορφές κυριαρχίας. Τα μαζικά κοινωνικά προγράμματα αποτελούν έναν από τους πολλαπλούς πυλώνες του κοινωνικού ελέγχου. Τα νέα αυτά μέσα κυριαρχίας διαμορφώνονται, σχεδιάζονται και επανασχεδιάζονται στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο κράτος και τις νέες σχέσεις εργασίας-κεφαλαίου στην εποχή της μη υλικής εργασίας. Συνεπώς, οι αναλύσεις στις οποίες βασιζόμαστε για να κατανοήσουμε τη νέα πραγματικότητα είναι

---

* Πρόκειται για το κυβερνών κόμμα. (*σ.τ.μ.*)

11. Αποφάσεις της Έκτακτης Συνέλευσης της CONAIE, Quito, 13 Μαΐου 2008, στο www.conaie.org.

ελλιπείς και αποσπασματικές, όμως είναι αναγκαίο να συνεχίσουμε –έστω και ψηλαφώντας– τις προσπάθειές μας ν' αντιληφθούμε τις μορφές κυριαρχίας των αυτοαποκαλούμενων προοδευτικών και αριστερών κυβερνήσεων. Θα υπάρξει χρόνος, στο μέλλον, να διορθώσουμε ανακρίβειες και παραλείψεις.

- *Η δεξιά ως πρόβλημα.* Η ύπαρξη μιας προφανώς κομβικής σύγκρουσης μεταξύ των προοδευτικών κυβερνήσεων και της δεξιάς σε όλες τις χώρες, εκτός από το Περού και την Κολομβία, τείνει να θέσει τα κινήματα σε υποδεέστερη θέση, από την οποία δυσκολεύονται να βγουν. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στη Βολιβία και τη Βενεζουέλα, η αντιπαράθεση είναι υπαρκτή. Αλλά ούτε και σε αυτές τις χώρες πρόκειται για μια μόνιμη σύγκρουση, καθώς, όπως είδαμε με την κυβέρνηση του Μοράλες, το κράτος συχνά χρησιμοποιεί τη δεξιά ως πρόσχημα για να χειραγωγήσει την εξέγερση των από κάτω.

  Δεν πρόκειται μόνο για το φαινόμενο της αφομοίωσης. Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο στόχος της πολιτικής καθυπόταξης των κινημάτων είναι η εκτροπή τους από τους κεντρικούς τους στόχους και από τις στρατηγικές μακράς διαρκείας που εφάρμοζαν από το παρελθόν. Στη Βολιβία, για να αναφέρω μόνο ένα παράδειγμα, μια τέτοια στρατηγική αφορούσε την ανάδειξη χρόνων και χώρων, όπως το Αλτιπλάνο –το οροπέδιο των Άνδεων– για την εγκαθίδρυση ενός έθνους των Αϊμάρα. Πρόκειται για μια μακρόχρονη διαδικασία και όχι μια και μοναδική ιδρυτική πράξη, που απαιτεί τη βαθμιαία θέσμιση διαφορετικών εξουσιών, καθώς και τη σταδιακή εκδίωξη του κρατικού μηχανισμού απ' τη συγκεκριμένη περιοχή. Όσον αφορά τους ανέργους της Αργεντινής, έχουμε τη δημιουργία αυτόνομων χώρων, συμβολικών και υλικών, μακριά από τον έλεγχο των κομμάτων, της Εκκλησίας, του κράτους και των συνδικάτων.

  Η ολοένα αυξανόμενη δύναμη της δεξιάς αποτελεί ιδανικό πρόσχημα για την ανάμειξη του κράτους στις κοινωνικές πρακτικές των από κάτω. Αυτή δεν οδηγεί μόνο στην υποτέλεια αλλά και στην εγκαθίδρυση μιας διπολικής λογικής[12] –όπως είναι, μεταξύ άλλων,

12. Έχω επεξεργαστεί αυτό το θέμα στο βιβλίο μου *Dispersar el poder. Los movimientos como poderes antiestatales*.

και ο ορθολογικός υπολογισμός της σχέσης μέσων και σκοπών– κατευθύνοντας έτσι τα κινήματα σε μονοπάτια δράσης και σκέψης που αναπαράγουν τα καλούπια του καταπιεστικού συστήματος.

- *Νέες μορφές ελέγχου.* Η αμφισβήτηση της πειθαρχίας ως μέσου μοντελοποίησης του σώματος σε κλειστούς κοινωνικούς χώρους ήταν ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της «επανάστασης του '68». Η υπέρβαση του πατριαρχικού ελέγχου, η αποδυνάμωση της εξουσίας στο εργαστήριο, το σχολείο, το νοσοκομείο και το στρατόπεδο, ώθησαν το κεφάλαιο και τα κράτη στη δημιουργία νέων ανοιχτών μορφών ελέγχου, θέτοντας στο κέντρο του προβληματισμού τους ζητήματα πληθυσμού και ασφάλειας[13]. Σε αυτό το σύστημα κυριαρχίας τα κοινωνικά προγράμματα παίζουν έναν καθοριστικό ρόλο. Σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο Francisco de Oliveira, αποτελούν «ένα μέσο ελέγχου», έναν μηχανισμό βιοπολιτικής μέσω του οποίου το κράτος κατηγοριοποιεί τα άτομα με βάση τις ελλείψεις τους, «επαναφέρει ένα είδος πελατειακών σχέσεων» και καταλήγει μετατρέποντας την πολιτική σε κάτι το ασήμαντο[14]. Από την άλλη πλευρά, τα κοινωνικά προγράμματα απευθύνονται στις ίδιες ομάδες που ανέπτυξαν κινηματική δράση τις τελευταίες δεκαετίες. Ανακουφίζουν τη φτώχεια, αλλά δεν τροποποιούν τη διανομή του εισοδήματος ούτε και αποτρέπουν την αυξανόμενη συγκέντρωση πλούτου στα προνομιούχα στρώματα. Επηρεάζοντας την οργανωτική ικανότητα των πιο δραστήριων κινημάτων, τα κοινωνικά προγράμματα μετατρέπονται σε ανασταλτικό παράγοντα για την ανάπτυξή τους.

- *Η απουσία κοινής θεματικής.* Κατά την προηγούμενη περίοδο προέκυψε μια σειρά κοινών προβλημάτων που αναδείχθηκαν σε κεντρικά συλλογικά αιτήματα, συμβάλλοντας στη συσπείρωση διαφορετικών κινημάτων σε ευέλικτα συντονιστικά σχήματα.

---

13. Βλέπε Κεφάλαιο 13, όπου μέσω της ανάλυσης του Μισέλ Φουκώ (*Seguridad, territorio y población* και *El nacimiento de la biopolítica*) προσπαθώ να κατανοήσω τον ρόλο της ασφάλειας στις προοδευτικές και αριστερές κυβερνήσεις της περιοχής.

14. Francisco de Oliveira, «A política interna se tornou irrelevante», *Folha de São Paulo*, 27 Ιουλίου 2006.

Σήμερα, το τοπίο είναι ακριβώς το αντίθετο, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν θεματικοί άξονες που να συνδέουν τις εκατοντάδες εν ενεργεία συλλογικότητες σε όλες τις χώρες. Αυτό αποκαλείται συνήθως κατακερματισμός. Μπορεί να ξεπεραστεί μόνο με την εμβάθυνση της τοπικής δράσης, καθώς είναι το τοπικό αυτό που έχει αποφασιστική ξεχωριστή σημασία και όχι η δημιουργία μεγάλων συντονιστικών δομών.

- *Η συζήτηση για την αυτονομία*. Το ζήτημα δεν επιλύεται ούτε με δηλώσεις αλλά ούτε και με παραγωγικά εγχειρήματα, όπως την προηγούμενη περίοδο. Είναι ένα ανοιχτό θέμα που χρήζει εμβάθυνσης και για το οποίο έχουμε περισσότερα ερωτήματα παρά απαντήσεις. «Η αυτονομία θα πρέπει να έχει μια υλική βάση;» αναρωτιούνται και μας ρωτούν τα μέλη του Κοινωνικού Κινήματος «Αξιοπρέπεια» στο Σιπολέτι, στην Αργεντινή. Στην ίδια κατεύθυνση, έννοιες όπως «αφομοίωση», «προδοσία» και άλλες της ίδιας γενεαλογίας, θα πρέπει να γίνουν αντικείμενο βαθύτερου προβληματισμού και να τεθούν υπό αμφισβήτηση, δεδομένου ότι δεν επεξηγούν αυτό που πραγματικά συμβαίνει και λειτουργούν ως παραπλανιτικά για μας που αγωνιζόμαστε για τη χειραφέτηση.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

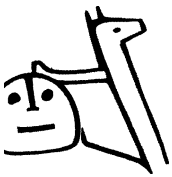

[15]

Κοινωνικά κινήματα: νέα πολιτικά σκηνικά και νέες προκλήσεις*

Τα κοινωνικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής κυριάρχησαν στην πολιτική σκηνή τη δεκαετία του '90 και ως τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα, λόγω της αντίστασής τους στις ιδιωτικοποιήσεις, τα προγράμματα λιτότητας και τη διάλυση των εθνικών κρατών. Η επιτυχία αυτών των αντιστάσεων –οι οποίες εκδηλώθηκαν μέσα από μεγάλες κινητοποιήσεις που σε κάποιες περιπτώσεις εξελίχθηκαν σε λαϊκούς εσηκωμούς ή μέσα από εκλογικές διαδικασίες που σάρωσαν τις παραδοσιακές κυβερνητικές ελίτ– άλλαξε βαθμιαία το πολιτικό σκηνικό. Η άνοδος στην εξουσία κυβερνήσεων με προοδευτικό και αριστερό στίγμα έκανε πιο ορατές τις μεταβολές που κυοφορούνταν στη βάση της κοινωνίας ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90. Οι εκλογικές αναμετρήσεις που έλαβαν χώρα από τα τέλη του 2005 και έπειτα, εμβάθυναν και εδραίωσαν τις κυοφορούμενες αλλαγές μεταβάλλοντας τη φυσιογνωμία της περιοχής.

Το παρόν άρθρο δημοσιεύτηκε αρχικά στο περιοδικό: *Observatorio Social de América Latina,* No 21, 2007.

Πράγματι, σε έξι από τις έντεκα προεδρικές εκλογές που πραγματοποιήθηκαν αυτή την περίοδο –στη Βολιβία, τη Βραζιλία, τη Χιλή, το Εκουαδόρ, τη Νικαράγουα και τη Βενεζουέλα– θριάμβευσαν οι αυτοαποκαλούμενες προοδευτικές ή αριστερές δυνάμεις. Ακόμα και σε κείνες τις χώρες που έχασαν τις εκλογές (Κολομβία, Μεξικό και Περού), η σημαντική λαϊκή στήριξη που απέκτησαν τους επέτρεψε να αναλάβουν έναν αποφασιστικό ρόλο στην αντίστοιχη εθνική πολιτική σκηνή.

Αυτές οι αλλαγές, καρπός σε μεγάλο βαθμό της έντονης δραστηριοποίησης των κοινωνικών κινημάτων, συνέβαλαν στον παραγκωνισμό των κινημάτων από το κέντρο της πολιτικής σκηνής, σε βαθμό μάλιστα που έχουν πάψει πια να αποτελούν καθοριστικό παράγοντα της εθνικής ατζέντας. Κατά τη διάρκεια του 2006 έγινε φανερό ότι η σύγκρουση ανάμεσα στα κινήματα και τις συντηρητικές κυβερνήσεις –η οποία χαρακτήριζε την προηγούμενη δεκαετία– είχε δώσει τη θέση της στην ολοένα αυξανόμενη πόλωση ανάμεσα στις νέες προοδευτικές και τις δεξιές κυβερνήσεις που αντιτίθονταν στις αλλαγές και συντάσσονταν με την πολιτική του Τζορτζ Μπους. Αυτό συνέβη στη Βολιβία και τη Βενεζουέλα (τώρα και στο Εκουαδόρ), συχνά όμως έχουν καταγραφεί παρόμοιες καταστάσεις και στην Αργεντινή, τη Βραζιλία και την Ουρουγουάη, όπου η δεξιά δημιούργησε τις συνθήκες εκείνες που ώθησαν τα κινήματα να τοποθετηθούν υπέρ των κυβερνήσεων με τις οποίες μετά βίας συμφωνούσαν.

Παράλληλα, η αποτελεσματική αντίσταση στο μοντέλο γέννησε έναν νέο συσχετισμό δυνάμεων, ειδικότερα στη Νότια Αμερική, που έθεσε σε πρώτο πλάνο το θέμα της περιφερειακής ολοκλήρωσης –με δύο αλληλοσυγκρουόμενα προγράμματα[1]– ζήτημα για το οποίο πολλά κινήματα δυσκολεύτηκαν να πάρουν θέση. Είναι προφανές ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν «κάνουν παιχνίδι» μόνες τους στη Νότια Αμερική (δεν θεωρείται πια η «πίσω αυλή» των ΗΠΑ) αλλά αναπτύσσεται ένα είδος πολυπολικότητας, μεταξύ άλλων λόγω της ενεργούς παρουσίας της Βραζιλίας, η οποία διαδραματίζει έναν ολοένα

1. Αναφέρομαι στη Νοτιοαμερικανική Κοινότητα Εθνών (Comunidad Sudamericana de Naciones), πρωτοβουλία της Βραζιλίας, και στη Μπολιβαριανή Εναλλακτική για την Αμερική (Alternativa Bolivariana de las Américas), την οποία προωθεί η κυβέρνηση της Βενεζουέλας.

και σημαντικότερο ρόλο στην περιοχή. Τέλος, εμφανίζεται ένα νέο και σύνθετο πρόβλημα που επιφέρει συγκρούσεις και διασπάσεις, το οποίο αφορά τις σχέσεις ανάμεσα στις κυβερνήσεις και τα κινήματα στις χώρες όπου στην εξουσία βρίσκονται δημοκρατικές και αριστερές δυνάμεις. Τα κοινωνικά κινήματα δεν ήταν πάντοτε ικανά να αντιλαμβάνονται τις αλλαγές που βρίσκονταν σε εξέλιξη και να παίρνουν θέση σε σύνθετα και αμφιλεγόμενα πολιτικά σκηνικά, τα οποία δεν επιδέχονται απλουστευτικές αναλύσεις.

Δρώντας σε σύνθετα πολιτικά σκηνικά

Ένα ιδιαίτερο γεγονός του νέου πολιτικού σκηνικού, από την οπτική γωνία των κινημάτων, είναι η δυσκολία που υπάρχει στο να βρεθούν θεματικοί άξονες ικανοί να συνενώσουν ένα ευρύ φάσμα τοπικών και περιφερειακών αγώνων, όπως συνέβαινε κατά τη δεκαετία του '90 με τις αντιστάσεις κατά των ιδιωτικοποιήσεων και των προγραμμάτων λιτότητας και μεταγενέστερα κατά του Συμφώνου Ελευθέρου Εμπορίου της Αμερικής (Área de Libre Comercio de las Américas – ALCA). Τα σημαντικότερα κοινωνικά γεγονότα του 2006 αποδεικνύουν μια βαθιά θεματική διάσπαση, ένα ευρύ φάσμα κινηματοποιήσεων που εκτείνεται από την αντίσταση κατά της υπογραφής των Συμφωνιών Ελεύθερου Εμπορίου –που γέννησε σημαντικά κινήματα στο Εκουαδόρ, το Περού, την Κολομβία και την Κεντρική Αμερική (Seoane και Algranati, 2006)– μέχρι τον δημοκρατικό αγώνα ενάντια στις «αρχαϊκές» και αυταρχικές μορφές κυριαρχίας. Οι κινητοποιήσεις ενάντια στην εκλογική νοθεία στο Μεξικό (Ceceña, 2006) και η εξέγερση στην Οαχάκα (Hernández Navarro, 2006), ήταν τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού του αγώνα.

Παράλληλα, ξεπροβάλλει η αντίσταση στις νέες μορφές συσσώρευσης του κεφαλαίου (υπαίθρια ορυχεία, αγρο-επιχειρήσεις, βιομηχανίες χαρτοπολτού), τις οποίες συχνά προωθούν στην ήπειρο οι αυτοαποκαλούμενες προοδευτικές κυβερνήσεις. Αυτές οι αντιπαραθέσεις αποτελούν ένα καλό δείγμα των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οργανώσεις με μακρά αγωνιστική διαδρομή –όπως το MST της Βραζιλίας– αλλά κυρίως τα νέα κινήματα –όπως η Συνέλευση για την προστασία του περιβάλλοντος στο Γουαλεγουαϊτσού της Αργεντινής–

ως προς την ένταξή τους στο πολιτικό σκηνικό, χαρακτηριστικό του οποίου είναι η λαϊκή νομιμοποίηση των νέων κυβερνήσεων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, πραγματοποιούνται δυναμικές κινητοποιήσεις συμπαράστασης στις κυβερνήσεις της αριστεράς –όπως αυτές στις οποίες πρωταγωνιστούν τα κινήματα της Βολιβίας, ενάντια στην ολιγαρχία που διεκδικεί την αυτονόμηση της Σάντα Κρους– κάθε φορά που οι συντηρητικές ελίτ απειλούν τις κυβερνήσεις αυτές, αντιτιθέμενες στον περιορισμό των προνομίων τους. Και, ταυτόχρονα, τα ίδια κινήματα πιέζουν προς την αντίθετη κατεύθυνση για την ταχύτερη εκπλήρωση των αιτημάτων που εκκρεμούν.

Μέσα σε αυτό το περίπλοκο πανόραμα, όπου δεν χωράνε απλουστεύσεις, είναι αναγκαίο να καταδείξουμε κάποιες αντιπαραθέσεις και καταστάσεις που σηματοδοτούν καμπές ή τάσεις σε περιφερειακό επίπεδο. Η πρώτη αφορά τις δυναμικές κινητοποιήσεις του Δεκεμβρίου* στην Κοτσαμπάμπα, στις οποίες συμμετείχε πλήθος αγωνιστών (κοκαλέρος, αγρότες, υπερασπιστές του δημόσιου χαρακτήρα του νερού ως αγαθού, ιθαγενείς). Αυτές απέδειξαν ότι ο κύκλος της βολιβιανής διαμαρτυρίας δεν έχει κλείσει ακόμα και ότι η λαϊκή κινητοποίηση είναι ικανή να φρενάρει τις φιλοδοξίες της δεξιάς και της ολιγαρχίας να διατηρήσει τα προνόμιά της και να μπλοκάρει τις αλλαγές. Οι κινητοποιήσεις αυτές αποτελούν εγγύηση για τη συνέχιση του προγράμματος της κυβέρνησης του Έβο Μοράλες. Κάτι παρόμοιο σηματοδότησαν τα κινήματα στη Βενεζουέλα κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος τον Απρίλιο του 2002 και της απεργίας στην πετρελαιοβιομηχανία το 2003: κατέδειξαν τα όρια κάθε προσπάθειας παλινόρθωσης μπροστά στη μαζική κοινωνική κινητοποίηση.

Με τα παραπάνω δεν υπαινίσσομαι ότι οι αλλαγές εν εξελίξει σε χώρες όπως η Βολιβία και η Βενεζουέλα (και ίσως το Εκουαδόρ) είναι μη αναστρέψιμες. Πρόκειται για την απλή διαπίστωση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι ελίτ και η αυτοκρατορία στο να τις αποτρέψουν, ιδιαίτερα στις χώρες των Άνδεων, όπου προωθείται η απο-αποικιοποίηση του κράτους (Quijano, 2006) ή στη Βενεζουέλα, όπου ο λαός ξεσηκώθηκε και υπερχείλισε το παραδοσιακό και διεφθαρμένο σύστημα των κομμάτων.

---

* Αναφέρεται στον Δεκέμβριο του 2006. (*σ.τ.μ.*)

Η δεύτερη τάση αφορά τις μεγαλειώδεις κινητοποιήσεις ενάντια στην εκλογική νοθεία στο Μεξικό και αυτές του ισχυρού ιθαγενικού και λαϊκού κινήματος που συσπειρώθηκε στη Λαϊκή Συνέλευση των Λαών της Οαχάκα (Asamblea Popular de los Pueblos de Oaxaca – APPO). Οι διαμαρτυρίες αυτές θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως πιθανά συμπτώματα μιας κρίσης του συστήματος κυριαρχίας που προαναγγέλλει εξεγέρσεις μεγαλύτερης κλίμακας (Ceceña, 2006). Και τα δυο αυτά γεγονότα υπαινίσσονται ότι ο άξονας των κοινωνικών αγώνων στο Μεξικό (και ίσως στο σύνολο της περιοχής) μεταφέρεται από τις αγροτικές περιοχές στις πόλεις, κάτι που αν επιβεβαιωθεί σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή στα χαρακτηριστικά της κοινωνικής διαμαρτυρίας σε αυτή τη χώρα.

Παράλληλα, η αντιπαράθεση της *Άλλης Καμπάνιας* –που προωθεί ο EZLN– με τον υποψήφιο της κεντροαριστεράς Λόπες Ομπραδόρ, καταδεικνύει την ύπαρξη δύο προγραμμάτων που είναι ασύμβατα μεταξύ τους και δύσκολα μπορούν να συνυπάρξουν και να αλληλοτροφοδοτηθούν, γεγονός που μπορεί να παρατηρηθεί –με διαφορετική ένταση– σε ολόκληρη την ήπειρο

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν κάποιες συγκρούσεις στον Νότο της ηπείρου που αποκαλύπτουν τα όρια των προοδευτικών κυβερνήσεων, καθώς και τη δυσκολία των κινημάτων να βρουν τη θέση τους στο νέο πολιτικό σκηνικό. Το MST, το ισχυρότερο ίσως κίνημα στην περιοχή, έχει καταφέρει να συνδυάσει την ενεργητική στήριξη της υποψηφιότητας του Λούλα στον δεύτερο γύρο των βραζιλιάνικων εκλογών με δυναμικές κινητοποιήσεις και μαζικές καταλήψεις γης, διεκδικώντας την αγροτική μεταρρύθμιση. Το κίνημα αυτό ήταν επίσης σε θέση να αντιπαρατεθεί αποφασιστικά στα σχέδια που σηματοδοτούν τη νέα φάση συσσώρευσης κεφαλαίου στην περιοχή, όπως είναι για παράδειγμα οι βιομηχανίες παραγωγής χαρτιού. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη μεγάλη κινητοποίηση που πραγματοποιήθηκε στις 8 Μαρτίου του 2006 από τις γυναίκες της Vía Campesina* ενάντια στις εγκαταστάσεις της Celulosa Aracruz στο Ρίο Γκράντε ντο Σουλ.

Σε αυτή την ενότητα θα πρέπει να εντάξουμε τη διαμαρτυρία των μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη Χιλή. Πρόκειται για

---

* Συντονιστικό αγροτικών οργανώσεων και κινημάτων από όλο τον κόσμο. (*σ.τ.μ.*)

μια «νέα γενεαλογία πολιτικής και κοινωνικής σύγκρουσης», η οποία είναι διαφορετική από αυτή των φοιτητικών αγώνων ενάντια στη δικτατορία τη δεκαετία του '80, αφού είναι το πρώτο κοινωνικό κίνημα μεγάλης εμβέλειας που αναπτύσσεται «σε μια νεοφιλελεύθερη θριαμβευτική κοινωνία» (Gómez Leytón, 2006). Το κίνημα αυτό, μαζί με τις διαμαρτυρίες για τη μόλυνση του περιβάλλοντος από τα ορυχεία και τα εργοστάσια παραγωγής χαρτιού, καθώς και ο αγώνας ενάντια στις *agrobusiness** –που αποτελεί προτεραιότητα του MST στη Βραζιλία–, φαίνεται να είναι η απάντηση σε αυτό που ο Gómez Leyton αποκαλεί διακυβέρνηση με στόχο «την ελάχιστη πολιτική και κοινωνική μεταβολή και την επέκταση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής» (2006). Όλα αυτά βέβαια δεν αφορούν μόνο την περίπτωση της Χιλής, αλλά αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά των προοδευτικών κυβερνήσεων του Νότιου Κώνου της Αμερικής.

Τέλος, οι μαχητικές και νικηφόρες κινητοποιήσεις των κινημάτων του Εκουαδόρ –ιδιαίτερα των ιθαγενών– ενάντια στην υπογραφή του Συμφώνου Ελεύθερου Εμπορίου με τις Ηνωμένες Πολιτείες και η λήξη του κρατικού συμβολαίου με τη βορειοαμερικανική πετρελαϊκή εταιρεία OXY, καθιστούν φανερά κάποια άλλα όρια του κυρίαρχου μοντέλου: αυτά που αφορούν την «αναπτυξιακή βοήθεια» ως ενός μέσου αποδυνάμωσης, διάσπασης και αφομοίωσης του ιθαγενικού κινήματος, με την ενεργητική συμμετοχή του κράτους (Bretón Solo, 2001· Guerrero και Ospina, 2003). Αν και είναι φανερό ότι η CONAIE αποδυναμώθηκε από τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας που χρηματοδοτούν διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί και υλοποιούν ΜΚΟ, το βέβαιο είναι ότι η έντονη ιθαγενική συμμετοχή στις κινητοποιήσεις που διήρκεσαν από τον Μάρτιο ως τον Μάιο του 2006 αποδεικνύει, αν μη τι άλλο, τη μερική αποτυχία αυτών των προγραμμάτων.

Εκτός από τη «θεματική» ταξινόμηση, θα μπορούσε να επιχειρηθεί και μια άλλη, με κριτήριο τον χαρακτήρα των κυβερνήσεων υπό τις οποίες δρουν τα κοινωνικά κινήματα. Το αντιφατικό και κατακερματισμένο τοπίο που συνθέτουν οι κοινωνικές συγκρούσεις του 2006, φαίνεται να αναδεικνύει την ύπαρξη τριών κατηγοριών, οι οποίες είναι

* Αγγλικά στο πρωτότυπο. Βλ. σημείωση σελ. 190. (*σ.τ.μ.*)

καθοριστικές για τη φυσιογνωμία των κινημάτων: στην πρώτη εντάσσονται τα κινήματα που αναπτύσσονται σε νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις-συμμάχους των Ηνωμένων Πολιτειών, στη δεύτερη όσα δρουν υπό προοδευτικές κυβερνήσεις που ουσιαστικά εκφράζουν τη συνέχιση του ηγεμονικού μοντέλου και, τέλος, στην τρίτη, τα κινήματα που δραστηριοποιούνται σε χώρες που οι κυβερνήσεις τους επιδιώκουν τη ρήξη με το κυρίαρχο μοντέλο. Στην πρώτη περίπτωση τα κινήματα διατηρούν δυνατή την παρουσία τους στο πολιτικό σκηνικό. Στη δεύτερη παρατηρείται μεγάλη διάσπαση ανάμεσά τους –και, κατά περίπτωση, στο εσωτερικό ενός και μόνο κινήματος– που σχετίζεται με τη στάση τους απέναντι σε αυτές τις κυβερνήσεις. Στην τρίτη περίπτωση, τα κινήματα συνεχίζουν να διαδραματίζουν έναν ξεχωριστό ρόλο, αλλά η στάση τους στρέφεται, ανάλογα με τη συγκυρία, είτε ενάντια στους πολέμιους των αλλαγών είτε υπέρ αυτού που πολλοί νιώθουν ως «δική τους» κυβέρνηση.

Εννοιολογικές και πολιτικές προκλήσεις

Εξ αιτίας των αλλαγών που επισημάναμε, τα κοινωνικά κινήματα δεν μπορούν να συνεχίσουν να λειτουργούν με τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσαν μέχρι σήμερα, ειδικότερα στις χώρες όπου η άνοδος στην εξουσία αριστερών ή προοδευτικών κυβερνήσεων τους επιβάλλει να αποσαφηνίσουν τακτικές και να επεξεργαστούν στρατηγικές για να μπορέσουν ν' αντιμετωπίσουν πρωτόγνωρες γι' αυτά καταστάσεις. Οι προκλήσεις που θέτουν αυτές οι αλλαγές αποτελούν εδώ και κάμποσο καιρό αντικείμενο συζήτησης (Seoane και Taddei, 2004), όχι μόνο πολιτικού χαρακτήρα αλλά επίσης θεωρητικού και εννοιολογικού, αφού οι προηγούμενοι τρόποι ανάλυσης και κατανόησης της πραγματικότητας αποδεικνύονται συχνά ανεπαρκείς για την ερμηνεία των νέων καταστάσεων.

Η πρώτη πρόκληση που θα πρέπει ν' αντιμετωπίσουν τα κινήματα –στις χώρες όπου υπάρχουν κυβερνήσεις με λαϊκό πρόσημο– αφορά τις σχέσεις που θ' αναπτύξουν με τις κυβερνήσεις που προήλθαν από τα ίδια τα κινήματα ή από συγκυρίες που διαμορφώθηκαν από αυτά. Θεωρώ ότι έννοιες όπως «αφομοίωση», «προδοσία», ακόμη και η λεγόμενη «συνέχιση» του νεοφιλελεύθερου μοντέλου θα πρέπει να

εξεταστούν σε όλη τους την πολυπλοκότητα, δεδομένου ότι αποδεικνύονται ανεπαρκείς στο να περιγράψουν τι συμβαίνει στις χώρες του Νότου, όπως για παράδειγμα στην Αργεντινή, τη Βραζιλία, τη Χιλή και την Ουρουγουάη. Το νέο πολιτικό σκηνικό θα πρέπει να γίνει κατανοητό ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας οικοδόμησης στην οποία συμμετείχαν τόσο τα κινήματα, με τις αντιστάσεις και τις κινητοποιήσεις τους, όσο και οι πολιτικές δυνάμεις και τα επιτελεία που απαρτίζουν τις τωρινές κυβερνήσεις. Η από κοινού οικοδόμηση δεν σημαίνει ότι οι προοδευτικές κυβερνήσεις απαλλάσσονται τον ευθυνών τους για τον έντονα νεοφιλελεύθερο χαρακτήρα της πολιτικής τους και την υποταγή τους στο χρηματοπιστωτικό και πολυεθνικό κεφάλαιο. Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να αποφύγουμε τις απλουστεύσεις καθώς, από τη μία, αρκετοί ηγέτες και κινήματα απέχουν πολύ από την ενσωμάτωση ή την «εξαγορά» κι επειδή, από την άλλη, η υποστήριξη αυτών των κυβερνήσεων οφείλεται σε ακλόνητες πεποιθήσεις που βασίζονται στην ύπαρξη ορατών αλλαγών αλλά και στις δυσκολίες, εξίσου υπαρκτές, να εξαλειφθεί μονομιάς το ισχύον μοντέλο.

Οι αλλαγές που βιώνουμε δεν πρέπει να μας κάνουν να ξεχνάμε ότι τόσο η αυτοκρατορία όσο και οι τοπικές ελίτ είναι ακόμα αρκετά ισχυρές και είναι σε θέση να επιχειρούν την ανατροπή των κεκτημένων και τη φθορά των κυβερνήσεων που αποστασιοποιούνται απ' την Ουάσιγκτον. Γενικά, τα κινήματα ταλαντεύονται ανάμεσα στην κριτική υποστήριξη και στην κριτική χωρίς στήριξη των κυβερνήσεών τους, αλλά ευρύτερα κοινωνικά τμήματα φαίνεται να πιστεύουν ότι το καλύτερο δυνατό σενάριο είναι να συνεχίσουν να υπάρχουν οι προοδευτικές κυβερνήσεις, τις οποίες θα πρέπει να πιέζουν διαρκώς προκειμένου να μην περιορίζονται στη διαχείριση της πραγματικότητας που έχουν κληρονομήσει. Το MST εγγράφεται πλήρως σε αυτή την τάση, όπως και το μεγαλύτερο μέρος των κινημάτων της Βολιβίας, του Εκουαδόρ και της Ουρουγουάης. Στον αντίθετο πόλο βρίσκεται η *Άλλη Καμπάνια,* που αποτελεί πρωτοβουλία του EZLN, η οποία από την πρώτη στιγμή οριοθέτησε τη σχέση της με τη θεσμική αριστερά. Αν και θα ήταν πρόωρη η αποτίμηση των αποτελεσμάτων, το 2006 δείχνει ότι οι σαφείς και κάθετοι διαχωρισμοί, όπως αυτοί που εξέφρασε ο Υποδιοικητής Μάρκος στην κριτική του προς τον Ομπραδόρ, δεν συμβάλλουν

πάντοτε στην ενδυνάμωση της μη θεσμικής κοινωνικής διαμαρτυρίας, καθώς δημιουργούν καταστάσεις μεγάλης υποκειμενικής φόρτισης στις κοινωνικές βάσεις που στηρίζουν κάθε ένα από αυτά τα πολιτικά προγράμματα.

Τα κρατικά προγράμματα για την αντιμετώπιση της φτώχειας συνιστούν μια δεύτερη και σημαντική πρόκληση για τα κινήματα. Αυτά τα προγράμματα, και πιο συγκεκριμένα «Το Καλάθι της Οικογένειας» στη Βραζιλία, το «Επικεφαλής Οικογένειας» στην Αργεντινή και το «Πρόγραμμα Έκτακτης Ανάγκης» στην Ουρουγουάη, παρουσιάζουν διάφορα προβλήματα. Μεταξύ άλλων, δεν συμβάλλουν στην επέκταση των δικαιωμάτων αλλά στη διεύρυνση των εστιασμένων και αντισταθμιστικών πολιτικών που προωθούν οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί.

Η τρίτη πρόκληση σχετίζεται με τα τεκταινόμενα στις περιφέρειες των μεγάλων πόλεων, όπου εκτυλίσσεται ένα τριπλό «παιχνίδι» ανάμεσα στο κράτος, τα κινήματα και το οργανωμένο έγκλημα, το οποίο συνήθως βαίνει υπέρ του τελευταίου. Εάν είναι αλήθεια ότι οι περιφέρειες των μεγάλων πόλεων του τρίτου κόσμου συνιστούν ένα «νέο κρίσιμο γεωπολιτικό σκηνικό», επειδή εκεί οι φτωχοί οργανώνονται έξω από τα κράτη και εναντίον τους (Davis, 2007), σε πολλές και σημαντικές πόλεις –όπως το Σάο Πάολο, όπου δραστηριοποιείται το Πρώτο Κομάντο της Πρωτεύουσας και το Ρίο ντε Τζανέιρο, όπου δρα το Κόκκινο Κομάντο, για να αναφέρουμε τις πιο γνωστές περιπτώσεις– τα κινήματα απέχουν πολύ από το να προσφέρουν έναν εναλλακτικό τρόπο οργάνωσης και ζωής για τα εκατομμύρια των φτωχών. Επιπλέον, στα αστικά προάστια όπου τα κινήματα ανέργων είχαν κατά κάποιον τρόπο ριζώσει και όπου για κάποιο διάστημα είχαν δημιουργήσει χώρους συνάντησης νέων και παλιών φτωχών (Zibechi, 2003), η επανεμφάνιση του κράτους συνέβαλε στην αποδυνάμωση και, σε κάποιες περιπτώσεις, στην αποδιοργάνωσή τους. Αυτό σημαίνει ότι αν τα νέα κινήματα δεν καταφέρουν να ριζώσουν σε αυτούς τους χώρους, όπως έγινε στο Ελ Άλτο στη Βολιβία και στους λόφους του Καράκας, οι εναλλακτικές προτάσεις απέναντι στο σύστημα δεν θα μπορέσουν να εδραιωθούν. Στις περιοχές αυτές, όπως μας υπενθυμίζει ο De Oliveira, επικρατεί μια διαρκής κατάσταση εξαίρεσης, η οποία στηρίζεται σε δύο πυλώνες: στα κοινωνικά προγράμματα

–στα όρια της επιβίωσης– από τη μία, και στο εμπόριο ναρκωτικών, από την άλλη.

Τέλος, τα κινήματα έχουν μπροστά τους την πρόκληση της εξάπλωσης εκείνων των εγχειρημάτων αυτοδιαχειριζόμενης παραγωγής και αναπαραγωγής της καθημερινής ζωής που δημιούργησαν ως μορφές αντίστασης και επιβίωσης κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών. Αναφέρομαι στις πολλαπλές εμπειρίες τοπικών μικρο-εξουσιών: από τη διαχείριση του νερού στις νότιες γειτονιές της Κοτσαμπάμπα (Βολιβία) μέχρι τους εκατοντάδες συλλογικούς λαχανόκηπους στις πόλεις της Αργεντινής και της Ουρουγουάης, από τους τρόπους «μαζικής» παραγωγής που συνιστούν τα επανακτημένα εργοστάσια ως τις συλλογικές κουζίνες, τα παραγωγικά εργαστήρια, τους χώρους κατάρτισης και εκπαίδευσης και τις μικρές αυτοδιαχειριζόμενες κλινικές, δημιουργήματα όλα αυτά των κινημάτων. Η *Άλλη Καμπάνια* των ζαπατίστας είναι επίσης μια προσπάθεια εξάπλωσης αυτού του άλλου κόσμου που κυοφορείται στην καρδιά των εδαφοποιημένων κινημάτων. Αν και πολλά πρέπει να γίνουν ακόμα προς αυτή την κατεύθυνση, είναι αυτή μια καλή στιγμή για να συζητήσουμε με νηφαλιότητα για τον ρόλο των κρατικών θεσμών –αν έχουν κάποιον– τόσο στην εδραίωση αυτών των εγχειρημάτων όσο και στην αναγκαία εξάπλωσή τους.

Βιβλιογραφία

Acero, G. και Dalle Rive M. (1989). *Medicina indígena.* Κίτο: Abya Yala.

Agamben, G. (1998). *Homo sacer. El poder soberano y la nuda vida I.* Βαλένθια: Pre-textos.

Agamben, G. (2003). *Estado de excepción.* Μπουένος Άιρες: Adriana Hidalgo.

Antillano, A. (2005). La lucha por el reconocimiento y la inclusión en los barrios populares: la experiencia de los comités de tierras urbanas. *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales, 11,* (3).

Antillano, A. (Αύγουστος 2006). Συνέντευξη. *Espacio Alternativo*, στο www.espacioalternativo.org/node/1698.

Asica-Sur (Αύγουστος 2003). *Yaku al Sur, 2.*

Bango, J. (4 Ιουλίου 1999). Jóvenes formación y empleo. *Centro Interamericano para el desarrollo del conocimiento en la formación profesional*, στο www.cinterfor.org.uy.

Bango, J. (2000). Políticas sociales y políticas de juventud. *Revista Iberoamericana de la Juventud*, στο www.iica.org.uy.

Bellinghausen, H. (7 Αυγούστου 2004). La fiesta zapatista de la educación abre paso a una enseñanza verdadera. *La Jornada.*

Bengoa, J. (2000). *Historia del pueblo mapuche.* Σαντιάγο: LOM.

Bensaid, D. (2005). Teoremas de la resistencia a los tiempos que corren. *Revista Globalización*, στο www.antroposmoderno.com.

Blondet, C. και Trivelli, C. (2004). *Cucharas en alto.* Λίμα: IEP.

Bogado, A. (2006). Entrevista con el Subcomandante Marcos. *Rebelión*, στο www.rebelion.org.

Bretón Solo, V. (2001). *Cooperación al desarrollo y demandas étnicas en los Andes ecuatorianos.* Κίτο: FLACSO.

Bretón Solo, V. (2001). Capital social, etnicidad y desarrollo: algunas consideraciones criticas desde los Andes ecuatorianos. *Revista Yachaikuna, 2.*

Bourdieu, P. (1999). *La miseria del mundo.* Μπουένος Άιρες: Fondo de Cultura Económica.

Cafardo, A. και Domínguez, P. (2003). Autogestión obrera en el siglo XXI. *Centro Cultural de la Cooperación, Cuaderno de Trabajo, 27.*

Caldart, R. S. (2000). *Pedagogia do Movimento Sem Terra.* Πετρόπολις: Vozes.

Castells, M. (1986). *La ciudad y las masas.* Μαδρίτη: Alianza.

Cauja, A. (Ιούλιος 2004). Movimiento indígena, trayecto difícil. *Jatarishun.*

Ceceña, A. E. (Μάιος-Αύγουστος 2006). 2006: entre la promesa y la tragedia. *OSAL, 20.*

Clastres, P. (2004). *Arqueología de la violencia: la guerra en las sociedades primitivas.* Μπουένος Άιρες: Fondo de Cultura Económica.

Colectivo Situaciones (2002). *19 y 20. Apuntes para el nuevo protagonismo social.* Μπουένος Άιρες: De Mano en Mano.

Colectivo Situaciones (2005). *Bienvenidos a la selva. Diálogos a partir de la Sexta Declaración del EZLN.* Μπουένος Άιρες: Tinta Limón.

Consejo Regional Indígena del Cauca (1988). *Cartilla de Legislación Indígena.* Κάλι: CRIC.

Contreras, M. (7 Νοεμβρίου 2003). De sembrar y cosechar. *Brecha.*

Costa, L. (19 Φεβρουαρίου 2006). Conmemoración de las Reducciones guaraníticas. *Revista Sin Permiso*, στο www.sinpermiso.info.

Dávalos, P. (2001). El ritual de la "toma" en el movimiento indígena. Στο Cucurella, L. και Lucas, K. (Επιμ.), *Nada solo para los indios.* Κίτο: Abya Yala.

Dávalos, P. (2002). Movimiento indígena ecuatoriano: construcción política y epistémica. Στο D. Mato (Επιμ.), *Estudios y otras prácticas intercul-turales latinoamericanas en cultura y poder.* Καράκας: Flacso.

Dávalos, P. (16 Ιανουαρίου 2007). Movimientos ciudadanos, Asamblea Constituyente y neoliberalismo. *Agencia Latinoamericana de Información: América Latina en Movimiento,* στο www.alainet.org.

Davis, M. (2001). *Control urbano: la ecología del miedo.* Βαρκελώνη: Virus.

Davis, M. (25 Ιουλίου 2006). La pobreza urbana y la lucha contra el capitalismo. Συνέντευξη. *Sin Permiso,* στο www.sinpermiso.info.

Davis M. (8 Ιανουαρίου 2007). Los suburbios de las ciudades del tercer mundo son el nuevo escenario geopolítico decisivo. Συνέντευξη. *Rebelión,* στο www.rebelion.org.

De Oliveira, F. (27 Ιουλίου 2006). A política interna se tornou irrelevante. *Folha de São Paulo.*

Comisión por la Defensa de los Derechos Humanos (1990). Declaración de Quito. Στο *El levantamiento indígena y la cuestión nacional.* Κίτο: Abya Yala.

Chuji Gualinga, M. (3 Σεπτεμβρίου 2004). Asamblea extraordinaria de la Confeniae. *Agencia Latinoamericana de Información: América Latina en Movimiento*, στο www.alainet.org.

Degregori, C. I. και Grompone, R. (1991). *Demonios y redentores en el Nuevo Perú.* Λίμα: IEP.

Deleuze, G. και Guattari, F. (1994). *Mil mesetas.* Βαλένθια: Pre-Textos.

Díaz Polanco, H. (1997). *La rebelión zapatista y la autonomía.* Μεξικό: Siglo XXI.

Díaz Polanco, H. και Sánchez, C. (2002). *México diverso.* Μεξικό: Siglo XXI.

ECO-Educación y Comunicaciones (Μάιος 2001). Democracia y poder local.

Encuentro de huertas urbanas. De sembrar y cosechar. (7 Νοεμβρίου 2003). *Brecha.*

Enero Autónomo (2003). El movimiento en conjunto es quien cura. *Taller de salud,* στο www.lavaca.org.

Engels, F. (1976). *El problema de la vivienda*, Μαδρίτη: Akal.

Espinosa, Y. (Ιούνιος 1999). ¿Hasta dónde nos sirven las identidades? *Creatividad Feminista,* στο www.creatividadfeminista.org.

Esteva, G. (2005). Desarrollo del mandar obedeciendo: Chiapas y Oaxaca. Στο Colectivo Situaciones, *Bienvenidos a la selva. Diálogos a partir de la sexta Declaración del EZLN.* Μπουένος Άιρες: Tinta Limón.

EZLN (1994, 1995, 1997). *Documentos y comunicados*, τόμοι 1, 2, 3. Μεξικό: Era.

EZLN (2004). *La Marcha del Color de la Tierra.* Μεξικό: Rizoma.

EZLN (Ιούνιος 2005). Sexta Declaración de la Selva Lacandona, στο www.ezln.org.

Fajn, G. (Επιμ.) (2003). *Fábricas y empresas recuperadas. Protesta social, autogestión y rupturas en la subjetividad.* Μπουένος Άιρες: Centro Cultural de Cooperación.

Fernandes, B. M. (1996). *MST, formaçao e territorializaçao.* Σάο Πάολο: Huitec.

Fernandes, B. M. (2000). *A formaçao do MST no Brasil.* Πετρόπολις: Vozes.

Fernández, D. R. (1996). *La explosión del desorden.* Μαδρίτη: Fundamentos.

Ferrara, F. (2004). *¿La clínica en el galpón?.* Μπουένος Άιρες: Mimeo.

Foucault, M. (2006). *Seguridad, territorio, población.* Μπουένος Άιρες: Fondo de Cultura Económica.

Freyermuth Enciso, G. (1993). *Médicos tradicionales y médicos alópatas.* Τσιάπας: Instituto Chiapaneco de Cultura.

Garcés, M. (2002α). *Tomando su sitio. El movimiento de pobladores de Santiago, 1957-1970.* Σαντιάγο: LOM.

Garcés, M. *et al.* (2002β). *El mundo de las poblaciones.* Σαντιάγο: LOM.

Garcia de León, A. (2002). *Fronteras interiores. Chiapas: una modernidad particular.* Μεξικό: Océano.

Garcia Linera, A. (1999). *Reproletarización. Nueva clase obrera y desarrollo del capital industrial en Bolivia (1952-1998).* Λα Πας: Muela del Diablo.

García Linera. A. (2001). Multitud y comunidad: La insurgencia social en Bolivia. *Chiapas, 11.*

Garcia Linera, A. (2004). *Sociologia de los movimientos sociales en Bolivia.* Λα Πας: Diakonía/Oxfam.

Gilbert, A. (1997). *La ciudad latinoamericana.* Μεξικό: Siglo XXI.

Gilly, A. (2003). Historia desde adentro: la tenaz persistencia de los tiempos. Στο F. Hylton et. al, *Ya es otro tiempo el presente.* Λα Πας: Muela del Diablo.

Gómez, L. A. (2004). *El Alto de pie. Una insurrección aymara en Bolivia.* Λα Πας: Comuna-Indymedia.

Gómez Leytón, J. C. (Μάιος-Αύγουστος 2006). La rebelión de las y los estudiantes secundarios en Chile. Protesta social y política en una sociedad neoliberal triunfante. *OSAL, 20.*

González Casanova, P. (26 Σεπτεμβρίου 2006). Una nueva forma de pensar y hacer. *La Jornada.*

Grupo Identidad de Memoria Popular (2007). *Memorias de la Victoria.* Σαντιάγο: Quimantú.

Gradin, V. et al. (2005). Da un espacio a los jóvenes, στο www.liccom.edu.uy.

Guerrero, F. και Ospina, P. (2003). *El poder de la comunidad. Ajuste estructural y movimiento indígena en los Andes ecuatorianos.* Μπουένος Άιρες: CLACSO.

Guha, R. (2002). *Las voces de la historia.* Βαρκελώνη: Crítica.

Gutiérrez, R. (8 Νοεμβρίου 2004). Bolivia: el temblor viene de abajo, carajo. *La Jornada* (ένθετο *Ojarasca*).

Harris O. (1987). *Economía étnica.* Λα Πας: Hisbol.

Harvey, D. (2003). *Espacios de Esperanza.* Μαδρίτη: Akal.

Harvey, D. (2004). El 'nuevo' imperialismo: sobre ajustes espacio-temporales y acumulación mediante desposesión. *Vientos Sur,* στο www.vientosur.info.

Hernández Navarro, L. και Vera Herrera, R. (Επιμ.) (1998). *Acuerdos de San Andrés.* Μεξικό: Era.

Hernández Navarro, L. (Μάιος-Ιούνιος 2006). Oaxaca: sublevación y crisis de un sistema regional de dominio. *OSAL, 20.*

Hidalgo, F. (2001). El movimiento indígena en el Ecuador. Στο L. Cucurella και K. Lucas (Επιμ.), *Nada sólo para los indios.* Κίτο: Abya Yala.

Holloway, J. (1997). La revuelta de la dignidad. *Revista Chiapas, 3.*

Huenchunao, J. (21 Μαρτίου 2007). Carta Abierta desde la cárcel de Angol. *Lavaca,* στο www.lavaca.org.

Huenchunao, J. Συνέντευξη στον S. Maureira, στο www.mapuche.info.

Hylton, F. και Thompson, S. (2003). *Ya es otro tiempo el presente.* Λα Πας: Muela del Diablo.

Indymedia Argentina (3 Οκτωβρίου 2004). Encuentro por la Resistencia desde la Diversidad, στο http://argentina.indymedia.org.

La ciudadanía sin ciudadanos (2006). *Perro Muerto.*

La desaparición del Estado. (5 Μαΐου 2000). *Brecha.*

Lander, E. (2000). Ciencias sociales: saberes coloniales y eurocéntricos. Στο E. Lander (Επιμ.), *La colonialidad del saber: eurocentrismo y ciencias sociales.*

Lavaca (2004). *Sin Patrón. Fábricas y empresas recuperadas por sus trabajadores.* Μπουένος Άιρες: Lavaca.

Lee Teles, A. (Ιούλιος 2004). Los gérmens de nuevos modos de vida comunitaria. *Campo Grupal,* 58.

Lefebvre, H. (1972). *La vida cotidiana en el mundo moderno.* Μαδρίτη: Alianza.

Lefebvre, H. (1976). *Espacio y política.* Βαρκελώνη: Península.

Leff, E. (1998). *Saber ambiental: sustentabilidad, racionalidad, complejidad, poder.* Μεξικό: Siglo XXI.

Lenkersdorf, C. (1996). *Los hombres verdaderos.* Μεξικό: Siglo XXI.

Limpias Ortiz, V. H. (2002). Ciudad de El Alto: una aproximación a la arquitectura y el urbanismo de la nueva metrópoli altiplánica. *Revista Arquitectos,* στο www.vitruvius.com.br/arquitextos.

Lind, W. S. (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2005). Comprendiendo la guerra de cuarta generación. *Military Review.*

Llaitul, H. (24 Απριλίου 2007). Συνέντευξη στον A. Hilario.

Lojkine, J. (1988). *La clase obrera, hoy.* Μεξικό: Siglo XXI.

Lomnitz, L. A. (1975). *Cómo sobreviven los marginados.* Μεξικό: Siglo XXI.

López Echuagüe, H. (2002). *La política está en otra parte.* Μπουένος Άιρες: Norma.

Lucas, K. (8 Μαρτίου 2007). Endémica crisis institucional. *Agencia de Noticias Inter Press Service*, στο www.ipsenespanol.net.

Macas, L. και Lozano, A. (Οκτώβριος 2000). Reflexiones en torno al proceso colonizador y las características de la educación universitaria en el Ecuador. *Boletín Rimay, 19.*

Magnani, E. (2003). *El cambio silencioso.* Μπουένος Άιρες: Prometeo.

Maldonado Alvarado, B. (2003). Reflexiones sobre comunalidad y medicina indígena tradicional. *Antorcha*, στο www.antorcha.net.

Mamani Ramírez, P. (2005). *Microgobiernos barriales.* Ελ Άλτο: Cades.

Marx, K. (1975). *El Capital*, τόμος 1. Μπουένος Άιρες: Siglo XXI.

Marx, K. (1980). *La guerra civil en Francia.* Μόσχα: Progreso.

Mate, R. (2006). *Medianoche en la historia. Comentarios a las tesis de Walter Benjamin "Sobre el concepto de historia".* Μαδρίτη: Trotta.

Matos Mar, J. (1989). ¿Informales o contestatarios? Στο C. Arroyo, *Encuentros, historia y movimientos sociales en Perú.* Λίμα: Memoriangosta.

Matos Mar, J. (2004). *Desborde popular y crisis del estado. Veinte años después.* Λίμα: Fondo Editorial del Congreso del Perú.

Medina, J. (2006). *Suma Qamaña.* Λα Πας: Garza Azul.

Merklen, D. (1995). Identidad y acción colectiva. Las ocupaciones ilegales de tierras urbanas en la Argentina de fin de siglo. Διπλωματική διατριβή στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Investigación en Ciencias Sociales,Universidad de Buenos Aires.

Merklen, D. (2002). Un pobre es un pobre. La sociabilidad en el barrio. *Márgenes, 26.*

Mignolo, W. (2001). Descolonización epistémica y ética. La contribución de Xavier Albó y Silvia Rivera Cusicanqui a la reestructuración de las ciencias sociales desde los Andes. *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales, 7,* (3).

Mignolo, W. (2003). *Historias locales / diseños globales: Colonialidad, conocimientos subalternos y pensamiento fronterizo.* Μαδρίτη: Akal.

Military Review (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2005), στο www.military.com.

Moreno, A. (2000). Superar la exclución, conquistar la equidad: reformas, políticas y capacidades en el ámbito social. Στο E. Lander (Επιμ.), *La colonialidad del saber: eurocentrismo y ciencias sociales.* Μπουένος Άιρες: Clasco.

Moreno, A. (2006). *El aro y la trama. Episteme, modernidad y pueblo.* Σαντιάγο: Ediciones USCH.

Morissawa, M. (2001). *A história da luta pela terra e o MST.* Σάο Πάολο: Expressao Popular.

Muñoz Ramírez, G. (Ιούλιος-Αύγουστος 2004). El Centro de Capacitación 'Compañero Manuel': ejemplo de autonomía, resistencia y encuentro. *Revista Rebeldía, 21-22.*

Muñoz Ramírez, G. (2005). *El fuego y la palabra.* Μπουένος Άιρες: Tinta Limón.

Muracciole, J. (Μάιος-Ιούνιος 2003). Economía asamblearia en acción. *Proyectos 19/20, 4.*

MST (Νοέμβριος 1999). Como fazemos a escola de educação *fundamental. Caderno de Educação, 9.*

MST (2001). O que levar em conta para a organização do assentamento. *Cuaderno de Cooperación Agrícola, 10.*

MTD de Solano και Colectivo Situaciones (2002). *La hipótesis 891. Más allá de los piquetes.* Μπουένος Άιρες: De Mano en Mano.

Nachman, E. L. (9 Σεπτεμβρίου 2004). Educación en tierras zapatistas, στο www.fzln.org.mx.

Navarro, F. (14 Μαρτίου 2005). Reseña de una visita a Chiapas. *La Jornada de Michoacán.*

Negri, A. και Cocco, G. (Απρίλιος 2006). La insurección de las periferias, στο www.universidadnomade.net.

Nochteff, H. και Güell, N. (2003). *Distribución del ingreso, empleo y salarios.* Μπουένος Άιρες: Instituto de Estudios y Formación de la CTA.

Observatorio Latinoamericano de Conflictos Ambientales (1999). Aproximación crítica al modelo forestal chileno. Σαντιάγο: OLCA.

Oholeguy, C. (Φεβρουάριος 2004). El arte de sembrar. Στο *Alternativas desde la diversidad. Saberes y prácticas de educación popular. Multiversidad, 13.*

Ornelas, R. (2004). La autonomía como eje de la resistencia zapatista. Μεξικό.

Un jardín piquetero en la Matanza (5 Μαΐου 2004). *Página 12.*

Páez, P. (2004). Ferias libres: espacios residuales de soberanía popular" de Gabriel Salazar. *Bifurcaciones: Revista de Estudios Culturales Urbanos,* στο www.bifurcaciones.cl.

Patzi, F. (2003). Rebelión indígena contra la colonialidad y la transnacionalización de la economía: triunfos y vicisitudes del movimiento indígena desde 2000 a 2003. Στο F. Hylton et al., *Ya es otro tiempo el presente.* Λα Πας: Muela del Diablo.

Pécaut, D. (1987). *Orden y violencia: Colombia 1930-1954.* Μπογκοτά: Siglo XXI.

Portes, A., et al (Επιμ.) (2005). *Ciudades latinoamericanas.* Μπουένος Άιρες: Prometeo.

Porto Gonçalves, C. W. (2001). *Geo-grafías. Movimientos sociales, nuevas territorialidades y sustentabilidad.* Μεξικό: Siglo XXI.

Porto Gonçalves, C. W. (2006). A reinvençao dos territorios: a experiencia latino-americana e caribenha". Στο A. E. Ceceña, *Los desafios de las emancipaciones en un contexto militarizado.* Μπουένος Άιρες: Clacso.

Portocarrero, G. και Soraya, I. (1991). *Sacaojos. Crisis social y fantasmas coloniales.* Λίμα: Tarea.

Poveda, P. (2003). Trabajo, informalidad y acumulación: Formas de producción y transferencia de excedentes de la industria manufacturera boliviana. *Cuaderno, 30.*

Quijano, A. (1977). *Imperialismo y "marginalidad" en América Latina.* Λίμα: Mosca Azul.

Quijano, A. (1998). *Modernidad, identidad y utopía en América Latina.* Λίμα: Sociedad y Política.

Quijano, A. (2000). Colonialidad del poder, eurocentrismo y América Latina. Στο E. Lander (Επιμ.), *La colonialidad del saber, eurocentrismo y ciencias sociales.* Μπουένος Άιρες: Clacso.

Quijano, A. (Ιανουάριος-Απρίλιος 2006). Estado-nación y 'movimientos indígenas' en la región andina: cuestiones abiertas. *OSAL, 19.*

Ramírez, J. (2005). Más allá del sistema político. Στο Colectivo Situaciones, *Bienvenidos a la selva. Diálogos a partir de la sexta Declaración del EZLN.* Μπουένος Άιρες: Tinta Limón.

Ramón Valarezo, G. (1993). *El retorno de los runas.* Κίτο: Comunidec.

Ranciére, J. (2002). *El maestro ignorante.* Βαρκελώνη: Laertes.

Regalsky, P. (2003). *Etnicidad y clase. El estado boliviano y las estrategias andinas de manejo de su espacio.* Λα Πας: Plural.

Revilla, M. (Ιούλιος 1991). Chile: actores populares en la protesta nacional 1983-1984. *América Latina Hoy, 1.*

Rivera Cusicanqui, S. (1983). Luchas campesinas contemporáneas en Bolivia: el movimiento katarista: 1970-1980. Στο R. Zavaleta Mercado (Επιμ.) *Bolivia hoy.* Μεξικό: Siglo XXI.

Rivera Cusicanqui, S. (1990). El potencial epistemológico y teórico de la historia oral: de la lógica instrumental a la descolonización de la historia. *Revista Temas Sociales, 11.*

Rivera Cusicanqui, S. (1992). *Ayllus y proyectos de desarrollo en el norte de Potosí.* Λα Πας: Aruwiyiri.

Rivera Cusicanqui, S. (2004). Metáforas y retóricas en el levantamiento de octubre. *Bolivian Studies Journal/Revista E, 4,* (1).

Rodríguez, A. και Sugranyes, A. (2005). *Los con techo. Un desafío para la política de vivienda social.* Σαντιάγο: Ediciones Sur.

Rojas, B. και Guaygua, G. (2003). El empleo en tiempos de crisis. *Avances de Investigación, 24.*

Romero, J. L. (1976). *Latinoamérica, las ciudades y las ideas.* Μπουένος Άιρες: Siglo XXI.

Salazar, G. και Pinto, J. (1999). *Historia contemporánea de Chile II. Actores, identidad y movimiento.* Σαντιάγο: LOM.

Salazar, G. και Pinto, J. (2002α). *Historia contemporánea de Chile IV. Hombría y feminidad.* Σαντιάγο: LOM.

Salazar, G. και Pinto, J. (2002β). *Historia contemporánea de Chile V. Niñez y juventud.* Σαντιάγο: LOM.

Salete Caldart, R. (2002). *Pedagogia do Movimiento Sem Terra.* Πετρόπολις: Vozes.

Salgado Ruiz, H. (2004). Plan Colombia: ¿Guerra contra las drogas o contra las poblaciones amazónicas?. *Bajo el volcán, 7.*

Salud Rebelde (2004). www.solidaridadesrebeldes.kolgados.com.ar.

Scherer, J. (11 Μαρτίου 2001). La entrevista insólita. *Proceso.*

Scott, J. (2000). *Los dominados y el arte de la resistencia.* Μεξικό: Era.

Seoane, J. και Taddei, E. (Σεπτέμβιος-Δεκέμβριος 2004). Movimientos sociales, democracia y gobernabilidad neoliberal. *OSAL, 15.*

Seoane, J. και Algrananti, C. (Ιανουάριος-Απρίλιος 2006). Los movimientos sociales en la geopolítica continental. *OSAL, 19.*

Skewes, J. C. (2005). De invasor a deudor: el éxodo desde los campamentos a las viviendas sociales en Chile. Στο Rodríguez και Sugranyes, *Los con techo. Un desafío para la política de vivienda social.* Σαντιάγο: Ediciones Sur.

Sopransi, M. B. (2004). *Nuevos movimientos sociales y salud.* Μπουένος Άιρες: Mimeo.

Sopransi, M. B. και Veloso, V. (2004). Contra la subjetividad privatizada: la creación de lo colectivo. *Herramienta, 27.*

Subcomandante Insurgente Marcos (Μάιος 2003α). El mundo: siete pensamientos en mayo de 2003. *Revista Rebeldía, 7.*

Subcomandante Insurgente Marcos (Αύγουστος 2003β). La treceava estela, στο www.ezln.org.

Subcomandante Insurgente Marcos (Αύγουστος 2004). Leer un video, στο www.ezln.org.

Subcomandante Insurgente Marcos (21 Αυγούστου 2005α). Palabras finales en la reunión con organizaciones y movimientos sociales, στο www.fzln.org.mx.

Subcomandante Insurgente Marcos (Σεπτέμβριος 2005β). Plenaria del 16 de septiembre de 2005. *Revista Rebeldía, 35.*

Svampa, M. (2004). Cinco tesis sobre la nueva matriz popular. *Revista de Estudios Sobre Cambio Social, 15.*http://lavboratorio.fsoc.uba.ar/textos/15_6.htm.

Tapia, L. (2002). Movimientos sociales, movimiento societal y los no lugares de la política. Στο *Democratizaciones plebeyas.* Λα Πας: Muela del Diablo.

Thompson, E.P. (1989). *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, τ. 1. Βαρκελώνη: Crítica.

Tokeshi, J. (Απρίλιος 2006). Cambios socio-culturales, vivienda y urbanización en Lima. *Interculturalidad,* στο www.interculturalidad.org.

Vermeren P., Cornu L. και Vermeren, B. A.. (Νοέμβριος 2003). La actualidad de El maestro ignorante. Entrevista a Jacques Ranciére. Στο *Cuaderno de Pedagogía, 11.*

Wacquant, L. (2007α). *Parias urbanos.* Μπουένος Άιρες: Manantial.

Wacquant, L. (2007β). *Los condenados de la ciudad. Gueto, periferias y Estado.* Μπουένος Άιρες: Siglo XXI.

Wallerstein, I. (1998). Braudel y el capitalismo o todo al revés. Στο *Impensar las ciencias sociales.* Μεξικό: Siglo XXI.

Wallerstein, I. (1999). *El legado de la sociología, la promesa de la ciencia social.* Καράκας: Nueva Sociedad.

Wallerstein, I. (2001). *Conocer el mundo. Saber el mundo: El fin de lo aprendido.* Μεξικό: Siglo XXI.

Wallerstein, I. (2004). Paz, estabilidad y legitimación: 1990-2025 / 2050. Στο *Capitalismo histórico y movimientos antisistémicos.* Μαδρίτη: Akal.

Walsh, C. (2004α). Las geopolíticas del conocimiento y colonialidad del poder. Entrevista a Walter Mignolo. Στο *Indisciplinar las ciencias sociales. Geopolíticas del conocimiento y colonialidad del poder. Perspectivas desde lo andino.* Κίτο: USAB/Abya Yala.

Walsh, C. (Μάρτιος 2004β). Geopolíticas del conocimiento y descolonización. Στο *Ary Rimay, 60.*

Weber, M. (1993). *Economía y sociedad.* Μαδρίτη: Fondo de Cultura Económica.

Williams, R. (2000). *Palabras clave.* Μπουένος Άιρες: Nueva Visión.

Zanón Bajo Control Obrero (Οκτώβριος 2005). *Folleto de la cooperativa Fasinpat.*

Zibechi, R. (1999). *La mirada horizontal. Movimientos sociales y emancipación.* Μοντεβιδέο: *Nordan.*

Zibechi, R. (2003α). *Genealogía de la revuelta, Argentina: una sociedad en movimiento.* Μπουένος Άιρες: Letra Libre.

Zibechi, R. (2003β). Los movimientos sociales latinoamericanos. Tendencias y desafíos, *OSAL, 9.*

Zibechi, R. (2006α). El arte de gobernar los movimientos.

Zibechi, R. (2006β). *Dispersar el poder.* Μπουένος Άιρες: Tinta Limón.

Zibechi, R. (2006γ). *De multitude a clase. Formación y crisis de una comunidad obrera, Juan Lacaze (1905-2005).* Μοντεβιδέο: Multiversidad Franciscana.

Συνεντεύξεις

Συνέντευξη των Balcazza, M. και Urbina, J. L. (1 Δεκεμβρίου 2005), εργαζόμενοι στη Ζανόν, στον R. Zibechi.

Συνέντευξη του Olivera, O. (30 Οκτωβρίου 2006), στον R. Zibechi.

Συνέντευξη του Dávalos, P. (12 Απριλίου 2007) στον R. Zibechi.

Συνέντευξη του Sanabria, M (1η Νοεμβρίου 2007), στον R. Zibechi.

Ιστοχώροι

Meli Wixan Mapu (cuatro puntos de la tierra), http://meli.mapuches.org.

Revista *Perro Muerto*: www.revistaperromuerto.cl.

«Η σβούρα της κοινωνικής αλλαγής συνεχίζει να περιστρέφεται αυτόνομα. Δεν γνωρίζουμε ούτε τη διάρκεια ούτε την κατεύθυνση της περιστροφής. Ο πειρασμός να της δώσουμε μια ώθηση για να επιταχύνουμε τον ρυθμό της, μπορεί, παρά τις καλές μας προθέσεις, να τη σταματήσει. Πιθανότατα, ο καλύτερος τρόπος ενδυνάμωσής της είναι να φανταστούμε ότι και εμείς οι ίδιοι αποτελούμε μέρος της κίνησης: στριφογυρίζοντας, χορεύοντας, όλοι μαζί και ο καθένας χώρια. Με άλλα λόγια, να συμμετέχουμε, ακόμα κι αν δεν έχουμε τον έλεγχο του τελικού προορισμού».

Η συλλογή δοκιμίων που απαρτίζουν το βιβλίο *Αυτονομίες και Χειραφετήσεις* αποτελεί μια απόπειρα χαρτογράφησης των κινημάτων των «από κάτω» της Λατινικής Αμερικής. Από τις κατειλημμένες εκτάσεις στις παρυφές των μεγαλουπόλεων της Χιλής, της Αργεντινής του Περού και της Βενεζουέλας, μέχρι τις αυτόνομες ζαπατιστικές περιοχές στο νοτιοανατολικό Μεξικό και τα απαλλοτριωμένα από τους αγρότες εδάφη στη Βραζιλία, ο συγγραφέας ανιχνεύει τα πολιτικά όρια μεταξύ αυτονομίας και ηγεμονίας, αντιπαραθέτει στους κάθετους και παραδοσιακούς τρόπους άσκησης της πολιτικής τις οριζόντιες μορφές που επινοούν τα κοινωνικά κινήματα σε όλο το μήκος και πλάτος της ηπείρου. Μέσα από αυτή τη διαδρομή φωτίζονται οι αθέατες πλευρές και οι υπόγειες διεργασίες των κινημάτων, αυτές ακριβώς που τους επιτρέπουν να επιβιώνουν και να αναπτύσσουν μορφές οργάνωσης που κυοφορούν μιαν άλλη κοινωνία.

ISBN 978-960-9410-14-4